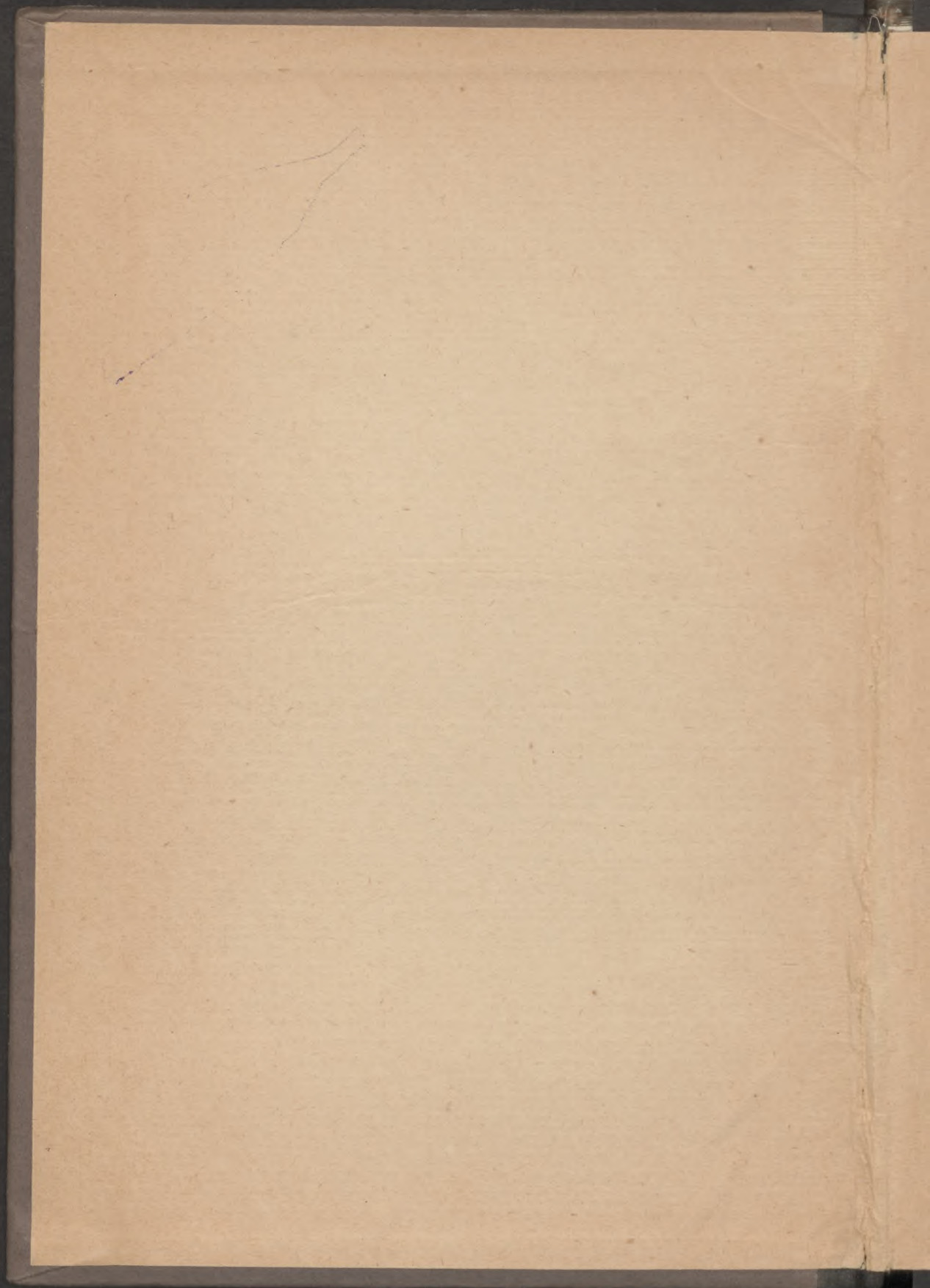

.....
149.689 OSZK

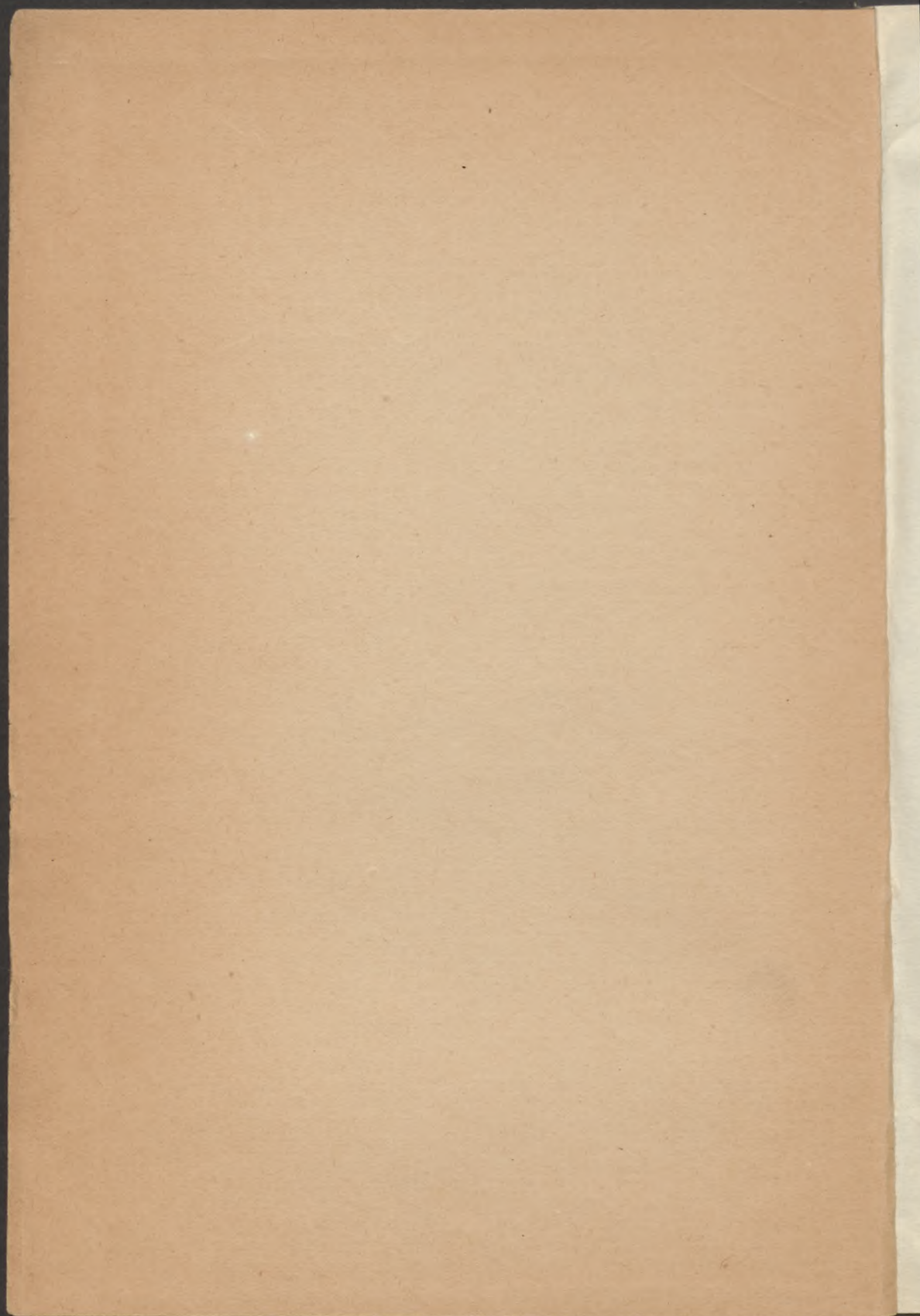
Sztalingrād

a 32-

OSK

SZTALINGRÁD

L.

THEODOR PLIVIER

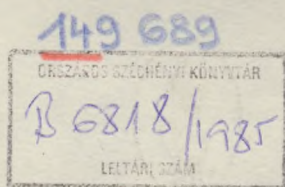
SZTALINGRÁD

REGÉNY

FORDÍTOTTA
KÁLLAY MIKLÓS

ATHENAEUM
1945

FELELŐS KIADÓ: SOLT SÁNDOR

453885. — ATHENAEUM, BUDAPEST

FELELŐS: TALABÉR FERENC

Itt volt Gnotke.

Szürke novemberi nap volt és August Gnotke ásót tartott kezében. Nyolc méter hosszú volt a gödör, két méter széles és másfél mély, Gnotke, Aslang, Hübbe, Dinger és Gimpf most végezték rajta az utolsó simításokat. Gnotke őrmester, Aslang törzsőrmester, Hubbe és Dinger őrzető és Gimpf közlegény semmiben sem különböztek egymástól; nem viseltek se vállparolit, se semmiféle rangjelzést s kezük és arcuk is éppen olyan volt, mint egyenruhájuk, úgy festett, hogy nagyon régen lehetett kéz, arc és egyenruha. Készen voltak az utolsó ásóvágással is. Hubbe és Dinger, Gnotke és Gimpf megfogtak egy-egy saroglyát. Mozdulataik lassúk voltak, de egyik követte a másikat, egyetlen felpillantás vagy szünet nélkül. Miután az ásókat leszúrták a kidobált földhányásba és a saroglyákat felvették, elkocogtak onnan és eltűntek a párában. Ez a Klecckajától keletre elterülő vidéken történt, abban a kanyarban, amelyet a Don Klecckaja és Vertjacszi közt alkot a 376-ik gyaloghadosztály körletében. Balfelől, vagyis nyugaton a Don hömpölygette lefelé első, jégyszürke, téli takaróját s hátuk mögött és kétnapi járóföldre kelet felé, megint csak a Don volt, amely itt egész ívet ír le és a Donon túl ugyancsak kétnapi járóföldre kelet felé folyt a Volga és a Volga mellett feküdt Sztalingrád. Itt volt a frontnak a Donra támaszkodó, északi szárnya. Elöl és hátul, jobbra és balra, lábuk alatt és fönn a levegőben arcvonal volt.

És a hadseregparancs ezt írta elő a büntetőszolgálatos fogolykülönítményeknek: A büntetés kitöltése a legelső vonalakban történik, a büntetés végrehajtása a legnehezebb és legeslegveszélyesebb munkák elvégzésében áll; mint aknaszedés, halotteltakarítás, dorongtöltések építése mocsarakban és így tovább, ellenséges cselekmények hatása alatt, tüzéségi tűzben stb. stb. . .

A végrehajtási utasításban pedig ez áll:

Zsold: csökkentett mértékben fizethető ki; ruházat: a szokás megnehezítése céljából az egyenruhán nincs rangjelzés; hajtóka, vállparoli eltávolítandó. Ellátás: rosszabb legyen, mint a többi csapaté. Levezetés ellenőrzés alatt áll, csomagok nem szolgáltatathatók

ki, hanem az őrszolgálatos egység által őrzendők meg. Szolgálatonkívüli érintkezés más katonákkal vagy polgári személyekkel tilos. Világítás nem bocsátható rendelkezésre. Kedvezményeket különös esetekben a különítmény vezetője engedélyezhet.

Gnotke már tíz hónapja ehhez a csapathoz tartozott, melynek eredetéről és összeállításáról egy hadseregnapiparancsban ez áll: »ismeretes, hogy a háború elrontja a katonákat és minden bevetés elmaradhatatlan következménye a fegyelem meglazulása és mennél tovább tart a bevetés s így mennél keményebb az igénybevetés, ez annál inkább észrevehetővé válik.« Gnotke altisztet a legutolsó téli bevetés és a Moszkva elleni vonulás »rontotta el« s a parancsteljesítés megtagadása egybegyűlt legénység előtt juttatta ide. Mathias Gimpf közlegény esete egy homályban maradt körülmény folytán szintén az utolsó téli hadjárat »elmaradhatatlan következménye« volt. Egy árokban a befagyott Sizdra mögött — olyan nap volt ez, amikor a hidegtől ropogtak a fák és a szél finom havat fújt az arcokba — rongyos csizmában és vékony köpenyben állt ott és akár a többiek zsebében hagyta a kezét, mikor az ezredparancsnok elől a vonalakat szemlélte meg, mire a parancsnoktól megszólítva, mindössze egy semmitmondó mosoly volt a válasza. Kezét ebben a pillanatban sem húzta ki zsebéből és még a bokáját sem ütötte össze, amint a segéd-tisztnek ezt meg kellett állapítania és így éppenséggel iskolapéldáját adta a csapat »súlyedő erkölcsének« és ezért kellett tovább szolgálnia is. Aslang őrmester nem régóta volt még a különítménynél és a két őrzető, Hubbe és Dinger rövid ideje érkezett egy transzporttal Graudenzből a csapat feltöltésére.

Gnotke és Gimpf is előzőleg a 4. páncélos hadsereg kötelékébe tartoztak és ennek a hadseregnek vonulása közben haladtak át a Kurszki sztyeppén és miközben az utáskülönítmények utcákat törtek az aknamezőkben s az utat szabaddá tették, az előző téli hadjáratnak ez a »selejtje« olykor helybeli lakosokkal, nőkkel és serdülő gyermekekkel, sőt kiűritett varsói, budapesti és hamburgi zsidókkal is egy csapatba osztva, tisztogatta az aknamezőket. Ezek, az áttörési helyektől jobbra és balra az aknamezőkön hátramaradó és előrehajszolt s a levegőbe röpitett és újra meg újra friss »selejttel«, helyi lakókkal és más zsidókkal feltöltött különítmények éppen úgy, mint a páncélos ékek, előcsapatok és gránátos ezredek a hadseregnek és a kelet felé előnyomuló támadásnak részei voltak.

Ami Gnotkét és Gimpfet illeti, őket nem egyszer sujtotta földre a légnyomás, csontjaik összeuszódottak, bőrük lenyúzódott, előfordult, hogy szomszédjuknak, olykor szomszédnőjüknek húscsatait, széttepett beleit kellett arcukról letörölni, de ők maguk épen maradtak. Azért történt-e, mert a frontszakaszt, amelyen beosztva voltak, olasz és magyar csapatok vették át, vagy azon mult, hogy a déli harcvonalon ebben az időben már nagyobb volt az emberéhség és élénkebb szükséglet mutatkozott ilyen »emberselejtben«, de tény, hogy Sztari-

Oszkol állomáson mind a kettőjüket s egész kocsirakományra való hozzájuk hasonlót hozzácsaptak egy menetelő ezredhez, de már Veluikiben kirakták őket. Ismét egy utászkülönményhez kaptak beosztást és megint kezdődött a rohanás aknamezőkön át és a tüskés drótaskadályok elhárítása, miközben az ellenséges tüzéség lövedékei pukkantak szét soraik közt, ezúttal a 6. hadsereg kötelékében, amely a doni pusztákra nyomult és mélyen be a Don-kanyarba. Norvég matrónák, hadsereg-javak szarkái, idegbeteggé vált repülők, kivénült szekereszek, akiket gyorsan bevetettek egy-egy részbe s akik a csaták tüzében erkölcsileg összeroppantak, örökre ottmaradtak az utak mentén, a két porszem Gnotke és Glimpf ezúttal is sértetlen maradt.

Más különítményhez kerültek.

Az északi Don-hajlatban csapatostul feküdtek földbevájt vermekben és éjtszakánként mint kísértetek lézengtek a folyó lapályos partjain és dorongszőnyegekét fűztek egymáshoz. Megint csak a háború leromlott és idegbeteg roncsai, a szétmállott ezredek silány maradványai voltak azok, akik itt nemcsak az ellenséges tüzéség tüzétől, hanem láz és kimerültség következtében is elpusztultak. Hónapokig tartott és itt Kleckaja és Vertjasci közt megtorpant a német előnyomulás. Kleckajánál az oroszok kikényszerítettek a Donon át egy hídfőt s egy kitörő állást későbbi hadműveletek kiindulási pontjául. És miközben délre Kalacsnál és a Donon keresztül és a don-volgai pusztán át a 6. hadsereg előnyomult, míg Sztalingrádig nem ért és a romútvesztőbe befészkelte magát, itt már jóval régebben állástfoglaltak.

Kleckakájával, a sztalingrádi arcvonal északkeleti szárnyának ezzel a súlyos fenyegetésével, nagy csapattömeget állítottak szembe. A IV. és V. román hadtest állt ott, mögötte a XLVIII. német páncélos hadtest, a 23-ik páncélos hadosztály s a 14-iknek részei és még egy román királyi páncélos hadosztály. E csapattömegek arányainak megfelelő volt a harcok ereje és az itt esett áldozatok nagy száma még a szomszédos német gyaloghadosztályokban is. A szüntelen újra felfektetett úszó dorongszőnyegek és az utászok által létesített pontonhidakat az orosz tüzéség állandóan újra szétrombolta s heteken át német katonák tetemei úsztak lefelé a Don árjában. A pusztában és a Kleckakájától keletre és északkeletre elterülő dombvidéken is sok volt a halott és Gnotke és Gimpf halotteltakarítók lettek.

Októberig (azok kivételével, akiket a sebesültgyűjtőállomásokon át hátraszállítottak) csaknem az egész zászlóalj, amelyhez beosztva voltak, beleértve három századparancsnokot és a zászlóaljparancsnokot is, eltemették. Zászlóaljparancsnokok deszkakoporsót kaptak, a századok vezetőit sátorlapjukba csavarták be, legénységi állománybelieket takaróikba, ezek voltak a halotteltakarító tiszteknek adott utasítások, de ez csak valamikor volt így, itt erről már szó sem lehe-

tett. És díszlövéseket se adtak itt le, még abban az esetben sem, ha a temetések nagyméretűek voltak, mikor egyszerre félszázadot temettek el. A hadosztálylelkészek, szanitécek, szekerészek, Kfz.*-vezetők előtt, akik akkor véletlenül arra jártak s a lelkészek odahívták őket, búcsúbeszédet tartottak. De a halott eltakarításnak ez az ünnepélyes része már Gnotke és Gimpf közreműködése nélkül ment végbe, csak távolból voltak tanui, ha munkájukból éppen felpillantottak.

Igy jött el október és azután elmúlt október is.

Most november volt.

Havas levegő, a földkéreg kemény, a réseket és lyukakat befújta a hó, egyiket-másikat vékony jégréteg vonta be. A lapályos mélyedésekből és a Dontól, mint valami roppant mosókonyhából sűrű gőztömegek szálltak fel és elöntötték az egész vidéket. Olykor felcikázott valami a felső párárétegekben, mint távoli villámlás. Utána egy löveg ugatása vált hallhatóvá és valahol a gőzben a mocsokból, fagyott földből és puha hóból szökőkút lövelt föl. A bunkerek és árkok őrsége a föld alatt kuporgott. A lőszerhordók reggeli szürkületben hordták oda a municiót és az élelemszállítók csak este bujtak elő. Napközben senki nem dugta ki a fejét.

Csak a halottasemberek jártak-keltek szabadon.

Ezekben a napokban még sokkal inkább hasonlítottak ködbe suhanó árnyakhoz. Egyik elől, a másik hátul szinte összeolvadtak a megrakott saroglyával. A köd felemésztette a tárgyakat. Egy hirtelen felbukkanó lovas úgy festett, mintha kutyán ülne. És Hubbe és Dinger terhükkel középütt és Gnotke és Gimpf terhükkel középütt sokkal inkább hasonlítottak lassan sikló megrakott bárkákhöz, mint bármí másához.

A verem, amelyet orosz asszonyok és öregek ástak s amelyet Aslang, Hubbe, Dinger, Gnotke és Gimpf nagyobbított meg, gyűjtő-sírnak készült volna, hogy az utóbi napok harcaiban szétszórtan és ideiglenesen elhantolt holtakat, akiket újra kihantoltak, közös sírba fogadja be. De egy 28 páncélostól és egy gránátos zászlóaljtól előrevitt és összeomlott támadás megváltoztatta a halotteltakarító tiszt elhatározásait és a sírveremnek saját többhetes halottaikon kívül a páncélos osztag s a rohamzászlóalj halottait is be kellett fogadnia. És minden jel arra vallott, hogy igen gyors lesz a temetés és eggyel szaporodik az »elfeledett sírok« száma; nem első a maga nemében és a rangjelzésüktől és kitüntetéseiktől megfosztott halottasemberek — akik más sírvermek szélén is látták már, hogy tűnnek fel egy pillanatra a túlterhelt zászlóaljlelkészek, hogy mormolnak a ködbe néhány nem hallható szót és hogy tűnnek el megint olyan gyorsan, mint ahogy jöttek — már más esetekben is voltak a temetés egyetlen és alkalmi díszkísérete. És ami a halotti leplet, takarót vagy sátorlapot illeti, honnan vett volna egy hadsereg, amely november közepén már túl

* Kfz. Kraftfahrzeug = gépjármű.

volt a kemény fagy első szakaszán s amelynek téli felszerelést csak ki nem elégítő mennyiségben s időnként egyáltalában nem szállítottak, sátorlapokat és takarókat még halottak részére is. Lepelre csak ott volt szükség, ahol éppen egy-egy darab fellelhető volt és akkor is csak a lelőhelytől a sírgödörig és mindig ugyanaz a vérrel átitatott sátorlap szolgálta ezt a célt, éjjel pedig a nyirkos talajon derékaljul használta a halotteltakarító legénység.

Hubbe és Dinger visszajöttek a gödörhöz, az egyik a felső, másik az alsó végén, földre eresztették a saroglyát, felfordították, mire terhe leesett és alul mint tele zsák puffant — egyike volt az újra kihantolt és takaróval s fagyott agyaggal letakart tetemeknek. Hubbe és Dinger azután ismét felvették a saroglyát s ment tovább a munka s anélkül, hogy szünetet tartottak vagy csak felpillantottak volna, megint eltűntek a ködben. Majd megérkezett Gnotke és Gimpf és megismételték ugyanezt. És ha a halott páncélgránátos volt, akkor derékszíját és egyéb bőrholmiját, személyi lapját és zsebeinek tartalmát letették Aslang őrmester mellé, aki némán állt egy helyben, mint a cövek és Hubbe és Dinger vagy Gnotke és Gimpf minden felbukkanása után újra meg újra vonást húzott egy papírlapra és négy vonás után minden alkalommal egy keresztvonást tett. Nem beszéltek egymással még azután sem a sűrű párán keresztül, ahol pedig mentesek voltak minden megfigyeléstől, de ez már nem a szigorú rendelkezés következtében volt így; éppen úgy elszóztak a beszédől, mint a melegtől és a világosságtól (akármilyen homályos forrásból eredt is az) a földbe-vájt lyukban, amelyben az éjszakákat töltötték. Mikor Gnotke és Gimpf a harmadik vagy negyedik fordulót tették, egy tűzérségi lövedék csapott le a közelben. Repeszdarabok süvöltöttek a levegőben és tompa zajjal vágódtak le a földre; és ha a légnyomás alig érte is őket, a robbanás füstjének melegáramlatai mégis elhúztak fejük mellett, mielőtt elvegyültek volna a ködös levegőben, de úgy látszott, hogy a két ember ezt sem vette észre. Egyik elől, másik hátul, így mentek tovább, megszabadultak terhüktől és megint eltávoztak és újra visszatértek. Tizenhat köbméter agyonvert emberhúst várt tőlük a gödör. És nem minden halottat tudtak egy darabban elszállítani. Például ahol a rohamzászlóalj harciállása volt, ott széles körben a zuzmarás bozóttról kellett leszedni egyes darabokat s a rózsálló belső-részeket.

Egyszer napokon át Gnotkéra estek azok a különleges kedvezések, amelyeket a különítmény vezetője adhatott meg. Akkor nem kellett a hullákat vonszolnia, hanem, mint ma Aslang, reggeltől estig ott állt a sírgödör szélén és nézte, mint telik meg lassankint földes alakokkal, dült arcokkal, esztelenül tágrameredt szemekkel, egymástól elszakított lábakkal, kezekkel, félbedarabolt törzsekkel és felismerhetetlen húskoloncokkal.

»Legdrágább Sepp . . . »Kedves, szegény Karlom . . . »Aranyom, kincsem . . . »Kedves, jó fiam . . . »Kedves testvér és sógor . . . »

»Kedves, aranyos Hansemannom...« »Mindenekfölött szeretett Kin-csem...« ez állott a levelekben, amelyet átvett és este a többi össze-szedett holmival együtt kimutatást készített róla a halotteltakarító tiszt részére. »Drága Aranyoskám...« »Forrón szeretett férjem és Api...« Egy távoli, elsüllyedt partról érkező hangok voltak ezek, egy Gnotkét már nem is érthettek el. Azt mindenesetre tudta, hogy azok, akikhez ezeket intézték — akkor még szeptemberben jártak, a nap sütött és száraz volt a föld — mint száraz fa heverték a pusztán és mint száraz fát hordták össze őket. És tudta azt is, hogy mikor haladt az idő, ismét levükben heverték ott és valamivel súlyosabbakká váltak és hogy később, mikor az idő még jobban előrehaladt (voltak napok, mikor már 25, sőt 30 fok hideg is volt), kőkeményen, de éppen olyan súlyosan nyúltak el a saroglyákon és hogy a szétterpesztett tagokkal Andrásskereszteké merevült vagy ülőhelyzetben megfagyott alakok még nehezebben voltak szállíthatók és aránytalanul sok helyet vettek igénybe a tömegsírban.

»Szeretett Gyémántom...« és »Vedd csak jól figyelembe...« vagy »Ne jelentkezz semmire, sose furakodj előre...« és »Nagyon vigyázz, hogy át ne ázzon a lábad, tégy be papírból talpbetétet...« és minden, ami egyébként ezekben a levelekben állt, nem érinthette már sem a kiszikkadt pusztai hullákat, sem a friss őszi halottakat, még kevésbé a makrancosra fagyott tetemeiket s az egész nem volt egyéb összefüggéstelen, értelmetlen, gyámoltalan dadogásnál, ezt Gnotke tudta legjobban. És amit még a levelek ezenkívül reménykedésekben kilátásokban, földrajzi és hadszíntéri széljegyzetekben tartalmaztak, mind süketen hangzott el Gnotke füle mellett. Ő eljutott már arra a pontra, ahol nem volt semmi remény.

»...epedve várom a végét és még sóvárgóbban várom az első levelet a csata után, mert szeretnék biztos lenni benne, hogy te...« és így tovább. Miféle végről lehetett szó és miféle csatáról, amelyet egy első nap és egy első levél követhetett!

»... a sztalingrádi harcoknak még mindig semmiféle vége nem látható. Ennek a városnak a bevételével bizonyos fokig lezárulnak az év támadó harcai. Legfeljebb a Kaukázusban folytatódnak a vállalkozások, feltéve, ha még idejében sikerül elfoglalnunk a Kluchov- és Mammiszov-hágót és a Keresztzorost, mert a Kaukázustól délre télen is lehetséges a hadviselés és így talán elérhető volna, hogy a bakui olajforrásokat is elfoglaljuk.«

»... Még mindig tart a küzdelem Sztalingrádért. Ma ismét bemutatták a heti híradóban. Minden pattanásig feszült bennem. Mikor esik már el? Talán holnap, vasárnap megjön a jelentés, hogy végleg a mi kezünkben van.

És mindig csak Sztalingrád! De Gnotkének ez az állandóvá vált fogalom sem mondott különösen sokat. Multja (ő ugyan nem adott magának számot róla) tíz hónappal ezelőtt végképpen elszakadt tőle

és jelenének egyáltalán nem volt érzékelhető határa, még földrajzi határa sem.

Nedvesség, hideg, fővény, gödrök. Éjjelente is csöpögött. Éjjelente is homok pergett az arcokba. Azon a novemberi napon már d. u. 3 óra multával besötétedett. Mint valami nedves áradat feküdt meg a köd a bunkerek, árkok, futóárkok és szöges drótakadályok rendszerét és mindent teljesen betakart. A táj sötétségbe merült, de legsötétebb volt azokban a csak gyéren befödött árkokban, amelyben a büntetőszolgálatos különítmény kivetettjei itt-ott összeszedett, félig rohadt nádok és bemocskolt sátorlapokon és felállított örök felügyelete alatt várták az éjszakát.

És itt volt Vilshofen.

De Vilshofen még valami más is volt, mint egyszerűen egy ember arca, egy egész világ képe volt, ahogyan vérből és könnyekből kialakul és ahogyan az emberi társadalomnak görcsös vajadásból új alkattal, megváltozott néphatárokkal és átalakult uralmi viszonyokkal megszületnie kellene. Először sűrű porfelleg volt, amely a Kárpátok lejtőiről hömpölygött alá, amely egy nyár leforgása alatt a Pruthon, Dnyeszteren és a Bugon át, a Dnyeperen és mint réti tűz az egész Ukrajnán végigfutott, amely második menetében keresztülhaladt a Miuszon és a Donon és égő falvakat és széttiport földeket hagyva maga mögött, átkavargott a kalmük pusztán és behatolt Sztalingrád város övezetébe. Hernyótalpon végrehajtott erőltetett menet volt és egyúttal egyike azoknak az öklöknek, amelyeknek egy másik nép szabadságát és akaratát kellett felörölnie és szétmorzsolnia. Egyben szorongás is volt kikoptatott motorhengerekért, légszűrőkért, szelepekért, melyeknek a megfutott vidékeken át légmentesen kellett zárniok, de nem tartottak elég szorosan és hagyták, hogy a lisztfinom homok behatoljon és a gépeket hamarabb tették ki eldugulásnak, mintsem pótlás érkezett, gond azért, vajjon jön-e pótlás gépekben és utánpótlás emberekben is, és alkalomadtán szédülés érzése is volt — háromezer kilométernyire a saját országhatártól — az egyre távolodó célokat és a hadi vállalkozás szertelenségét illetőleg.

Vilshofen ezredes egy páncélos ezred parancsnoka volt. Sztalingrád északi szélén feküdt és a harcokból, amelyek a századik napon époly kevéssé zárultak le, mint az elsők, kiszakították és a Gumrak—Roszoska—Peszkovatka útvonalon át és a Donon keresztül a Kleckajától nyugatra húzódó arcvonalra dobták be bizonyos tekintetben tűzvédelmeként. Nem az előírt kerülőúton ment Vertjacsin át, hanem füstöt és sarat fröcskölve az idilli Peszkovatkán rohant keresztül páncélosai áradatával, egy hadtest törzskarának és egyéb törzseknek állomáshelyén át, amely bár az útvonalon feküdt, le volt zárva idegen csapattestek előtt és éppen úgy keresztülrobozott

volna a másik parton fekvő Golubinszkáján, a hadsereg főhadiszálláson is, ha ez lett volna közvetlen útja.

Ezen az estén Vilshofen ezredes segédtisztje kíséretében az országút szélén állott. A páncélosok most tértek vissza. Huszonnyolcat küldött előre és ezeknek legnagyobb része elgördült mellettük. Azokra várt, amelyek még jönni fognak. Az ugyancsak bevetett gránátosok elhaladtak előttük. Vilshofen megállította az első szállítókocsit.

— Halló, Thomas! — kiáltotta. A századparancsnok leszállt, megállt előtte, egy arc a ködben. Leadta neki a jelentést, amelyet páncélosvezetőktől kapott. Kezdeti siker után, amely egy orosz üteg lövegeit harcképtelenné tette, az előretörés a szomszédos orosz ütegek tüzeiben összeomlott. Négy páncélos égőn a csatatéren maradt, négy másikat sikerült elvontatni. A támadás egyetlen eredménye közel 200 halott volt. Vilshofen ezredes várt, míg újra hernyótalpak láncainak csörgése nem vált hallhatóvá. Mint vontatóhajók vonulása ködös víziúton, úgy bukkant fel egy páncélos, amely egy másik megsérült páncélost vontatott. Azután sorra elvonszolták a második, a harmadik, a negyedik harckocsit is. Az első páncélos sérülése még megjárta és a gép a parancsnok véleménye szerint másnapra vagy harmadnapra kijavítható volt. Hasonló volt az eset a második harckocsival is. A harmadiknak alighanem csak egyik áttételi lánc veszett el és itt volt a negyedik is, ez lánc nélkül gördült a lánctartó kerekeken. Ez a páncélos telitalálatot kapott. A vezető zárkáján tátongó rések mutatkoztak. Tulajdonképpen miért is vontatják ezt haza, roncsok gyűjtésének igazán nincs most ideje. Vilshofen megállította őket és odalépett a harckocsihoz. Felvillantotta zsebfényszóróját és a belövési résen bepillantott a kocsi belsejébe. Arca, amely most a fehér fényben megvilágosodott, csaknem ötvenéves férfié volt, előreugró nagy orral és világos nagy szemekkel. Amire ezek a szemek rápillantottak, egy zárt térben szétrobbanó lövedék légnyomásának hatása volt. A vezető még ott ült a helyén fej nélkül, ezt letépte a robbanás ereje. Melléről és felső karjáról lepattant a hús. Derékig csak csontváza maradt meg, bordái rácsán át látszott a szíve és tüdeje, így ült ott. Két keze érintetlen maradt és még egyre markolta a volánt, de úgy hatott a puszta karcsonton, mint kellenél magasabbra húzott kesztyű. A többi három emberből semmit sem lehetett látni. Ami ez a három ember volt valaha, az húscafatok és véres hab képében ott ragadt a páncélos falán.

— Kik voltak ezek az emberek? — kérdezte Vilshofen.

A segédtiszt felsorolta a neveket s az ezredes ismerte őket, azt is tudta, honnan valók. — Burstedt Wuppertalból egy szerszámlakatos fia volt. Hoffmann és Rademacher ugyanabból a faluból származtak az Eder mellől és Elmenreich őrmester Schwerinből — mondta. Úgy hangzott, mint egy emlékbeszéd.

Vilshofen ezredes közismert volt egy darab durva szénnel, olykor csak koromtól fekete ujjával odavetett vázlatairól, karcolatairól,

tereprajzairól és az érdeklődés középpontjában álltak és vita tárgyát képezték a hüvelykujja hegyével odanyomott fekete foltok, amelyeket vázlatain el szokott helyezni. Ezen az estén Buchner őrnagy, egy Flak-parancsnok,* akit légharítóágyú-különítményével előrevontak s akinek térszúke miatt saját bunkerében kellett helyet adnia, Vilschhofen ezredesnek egy ilyen terepvázlatát tartott kezében és csodálkozott, hogy a fekete foltokon éppen azon a helyén vannak, amelyet ő nagy páncélos erők összevonása miatt a harcvonal legerősebb pontjának tartott.

Vilshofen ezredes viszont (elnyúlva feküdt priccsén) másképpen látta a dolgot.

Az orosz hídfővel, Kleckajával szembeállított páncélos kötelékek — a 48. páncélos hadtest, a 23. és 24. páncélos hadosztály, a román királyi 1. páncélos hadosztály — bizonyára tekintélyes tömeget jelentettek. Hogy festett azonban a helyzet a valóságban? A harckocsik nagyrésze szét volt szórva a Don-kanyarulat messze térségében, legtöbb közülük javítóműhelyekben. És akárcsak a páncélosok, olyanok voltak az emberek is, az egész nyáron át tartó menetelésekben s a szünet nélkül dúló csatákban elhasználódtak és se a gépek, se az emberek nem voltak az első vonalba való, hanem a mögöttes terepekre, alapos felfrissülésre, hosszú hetekig tartó pihenésre szorultak. Azután pedig fegyelmezésre és nagy kötelékekben folytatott gyakorlatokra lett volna szükségük. Ez szólt a németekre is és ami a nagy kötelékekben való gyakorlatokat illette, még inkább a román hadosztályra, amelynek felszerelését nagyobbrészen német és zsákmányolt francia páncélosokból kaparták össze s amely még eddig nem állott tűzben. És amennyivel kevésbé bízott a csak papíron hatalmas páncélos tömegekben, annyival inkább szerette volna, ha a két szárnyon levő 127. és 120-as magaslatokat mennél jobban megrakva találja tűzérséggel. De néhány, az utolsó pillanatban odavont Flak és ködfejlesztő különítményen és fogatolt tábori ágyúkon kívül nemigen került ott semmi szeme elé. Ő maga egy, a 127-es magaslatra támaszkodó bunker-faluban tanyázott egy parasztház romjai alatt.

A következő nap november 19-ike volt.

A terep a kleckajai vidék volt nyugat és észak felé fordult arcvonallal. Nyugaton, azaz a jobbszárnyon állt az orosz hídfő, közben, észak felé terjedőn a senkiföldje alacsony bokrokkal benőtt, pocsolyákkal és apró tavakkal borított terep, elmocsarasodott, futóhomokkal beszórt és az arcvonal mellett végig, egészen a Don zsilipművének keleti részéig szakadékos, zeg-zugos és dombokkal borított vidék, amelyet hetek óta vívott az orosz tűzérség és gyalogság s részben sikerült betörési helyeket ért el rajta s éppen ezért azóta csaknem naponként bombázta a német légierő és a hadsereg ellentámadásokkal

* Flak — Fliegerabwehrkanone, légharító ágyú.

rohamozta. Általános támadással az ellenfél részéről november 23-ára számoltak. De november 19-én éjszaka halálos csönd borult erre a robajló harci szakaszra.

A csönd olyan hirtelen jött, hogy Vilshofen ezredes fölébredt álmából, kiküldte segédtisztjét és értesülést szereztetett be, hogy áll a megsérült harckocsik javítása. Buchner őrnagy, a flakparancsnok szintén fölébredt.

— Itt még 23-ika előtt kezdőik — mondta Vilshofen ezredes.

Ebben a sarokban még soha nem maradt abba, ezredes úr. De mindenesetre el vagyunk szánva mindenre és készen állunk.

— Ha itt és a 120-as magaslaton nehéz tüzéség állna, akkor tán így is volna. De félek, hogy a meglepetés nem a támadás tényében, hanem méreteiben ér bennünket.

A segédtiszt visszatért. A megsérült páncélosok közül kettő holnap ismét készen áll bevetésre, jelentette. Megnyugtató értesülés, így Vilshofen ezredes 22 páncélossal léphet működésbe.

A büntetőszolgálatos különítmény árkában is észlelték a hirtelen beállott csöndet. Gnotke megszámlálhatta volna a csöppeket, amelyek a fedémgerendáról peregtek rá. Szomszédai, akik ugyancsak fölriadtak és az őrszem is, rohamsisakban, feltűzött oldalfegyverrel, aki mint valami sötét emlékjel állott a verem bejáratánál, talán meg is tették. Gnotke már régen nem számolta a cseppeket, de a csöndet észrevette, mint az, aki hirtelen nem hallja az óra ketyegését a szobában.

A mély csend még ott ült a hatalmas térségen, mikor napkelte előtt a többiekkel munkahelyére ment. Aslang és Hubbe és Dinger is, és nemcsak egyszer, meglepődötten néztek körül. Ahol különben az orcsz útegek tevékenykedtek és a mocsaras terepen is végig a Don irányában be az imbolygó ködbe, ahol heteken át ropogás és harcirobaj volt hallható, most ugyanaz a csönd ólálkodott, amely olyan volt, mint egy mindent elnyelő sötét lyuk. Gnotke és Gimpf már felvette a saroglyát és megkezdte szokásos menetét.

És mégis minden olyan szokatlan volt.

És még ez is: az egész úgy hatott, mint egy álom, tökéletes, valóságos álom, amely Gnotkét, amint lecsüngő karral lépkedett be a párába, egészen körülfonta. De mi volt ez, honnan jött ez, mi tört itt föl? Egy kéz, egy női kéz! Elnyúlt alak, tagjai, arca, mindene eltakarva, formái csak sejthetők, mint egy félig betemetett katonahulláé. De itt a takaró nem agyag és földtömeg, hanem puha leplek felhőgomolya volt. És nem egyedül feküdt itt, egy másik mellett feküdt. Csak a keze volt látható. Ezt a kezet ismerte.

De mi az...

A föld reszket. Földalatti remegés. Valami fölbugyog... A kéz... hogy kerül ez ide... A föld... az ég! Az ég lángban áll, északon és a Don fölött is... Az ég a mocsarak fölött és a Don mély lapályain nem volt már tejfehér, csupa fölbugyborékoló, sűrű vér volt.

Tüzérség.

Gránátvetők.

Bömbölő ágyúk. Lőportonnák ezrei robbantak a levegőben. A naptár november 19-ét jelezte. Órákig tartott, de nem órák voltak, kiokádott morzsa volt az Időn kívül.

November 19-én reggel szovjet csapatok Sztalingrádtól északnyugatra hathatós tüzérségi előkészítés után áttörték a német arcvonalat. Gnotke a német arcvonalnak a Donkanyarra támaszkodó északi szárnyán tartózkodott, ott állt az északi áttörési hely mellett.

A Moszkva elleni előretörést Gnotke végigcsinálta és az orosz tüzérség tüze alatt száz kilométert zuhant vissza ezredével, mögötte volt a futás a kurszki sztyeppén át és az aknaszedő munka a doni pusztaságon. És minden, amit szeme tűztámadásokban, bombabecsapódásokban és aknarobbanásokban eddig érzékelt s amit dobhártyája zajokban felfogott, csak egy-egy lépcsőfok volt és ez volt itt az elért tetőpont, vagy ami ezzel egyet jelent, — a zuhanás többé nem mérhető mélységbe.

De ami azóta történt és szemei előtt lejátszódott, ami fülét üvöltésben és megrázkódtatásokban elérte, már nem tudta öntudatát megragadni. Olyan pont, amelyből vágy, akarat, érzelmek, részvét, együttlérzés, amelyből szeretet és félelem fakadhattak, már alig volt lényében található, ezt már vastagon elborította a föld, elborította a hó, elborította sok minden. De megvolt még pontosan látó szeme és hallása is éles maradt.

Látott és hallott.

Látta és hallotta azt is, ami ebben az órában a földön és a levegőben történt és ami körülharsogta. De hogy ez az óra már nem volt a megszokott értelemben vett óra és hogy a rendes időmérték és általában semmi mérték nem volt rá alkalmazható, ezt érezte ő is. Hol maradt a saroglya, és miféle hatalom tépte ki kezéből, erről nem tudott volna számot adni éppen oly kevéssé, mint arról, hogy mi fektette bele egy földrepedésbe és hogyan és mikor került vissza a gödörhöz, hogy ne találja már ott a gödröt, hanem valami egészen mást.

Ott feküdt a repedésben. Balra kezdődtek a Don felé húzódó mocsarak és futóhomokfoltok, ez a terep a sűrű ködtől, amely most mint véres hab bugyborékkolt föl, nem volt található, de a köd és a véres tajtékú habtakaró alatt mintha ezer fölszakadt száj és kitért torok ordított és süvöltött volna. Elöl húzódtak a német bunkerek és ütegállások, túl rajtuk, kinn fellegrongyok és füstfoszlányok alatt orosz állások voltak felismerhetők, de nem hosszú időre, mindjárt beburkolódtak a gomolygó füsttégekbe, amelyekben rozsdarőt foltok izzottak fel. A vörös foltok kiterjedtek, felfalták a füstöt, kirojtozták az eget, meredek, vörös tűzfallá magasodtak fel. A német ütegek küzködtek, kilőtték, amit tudtak. De nem volt ez más, mintha

izzó széndarabokat dobáltak volna egy egekig tornyosuló pusztai tűzbe és nem harcoltak sokáig.

A német vonalon túl ott lobogtak a torkolattüzek, amelyek a romboló ércet — az ágyúlövedékeket lapos, a gránátokat magas röppályákon — átküldték és látni lehetett, hogy jönnek, hogy csapódnak be és szagztatják föl a földet. Ha erdő lett volna előttük, mint fűvet nyesték volna le a fákat egy roppant kasza suhintásaival. De nem erdő volt előttük, hanem lapos, fátlan vidék, az egész úgy festett, mint tó tükre, amely fölött zuhogó zápor vonul el és az aláhulló nehéz csöppek felfröcskölnek. De ezek nem esőcsöppek voltak, és a felfröcskölő esőpor izzó, a földet behasogató és szétmarcangoló érc volt és ami felfröcskölt, felszaggatott homok és agyagréteg, helyükön ásitó, mely tölcsérek maradtak vissza. És ahol hó feküdt és a forró fuvallat alatt fűsebek serkedtek elő, a tovaharapódzó barna égés nyomán mindjárt utána eltűnt a föld humusztakarója és eltűntek vele együtt a fűsebek is. A holdbeli táj közelebb jött és elérte azt a terepet is, ahol már nemcsak homok és agyag volt, hanem ahol földalatti ütegek és járatok és bunkerek sorakoztak beépített ütegállásokkal, gránátvető- és géppuskafészekkel, ahol lőszerraktárak voltak, hadiszállások térképasztalokkal, lóistállók, hálótermek és lakószobák, mélyen beágyazva vastag földrétegek alá és oda, ahol összepréselt német megszálló csapatok — szemük a távcsőüvegen, kezük a meghúzó karon, a fordítóberendezés kerekein, gránátot, kartácsot cipelve — tartottak ki és harcoltak állásaikban.

Az ágyúcsövekből villámló tüzek löveltek. A vetőkből gránát gránát után emelkedett föl. Barna füst gomolygott a földsáncokon. Ahol gépfegyverek és lövészek kezdtek tüzelni, már kitörőben volt a pánik, mert gépfegyverek és gyalogsági tűz számára nem voltak kivethető célok.

Az egész arcvonala szélességében halált tiport rá a német állásokra.

Lebegő előkárpitok és hátterek füstgomolyból, porból, nyálkás bűzből, amely egész az édig földagadt és megint összeroskadt. Vulkán-kitörés! És tudni kellett, hogy ez a nehéz tűzértség állása volt, amely kétfelé nyíló szárú háromszög formájában repült a levegőbe és hogy az ércetörmelék barna foltjai löveggroncsok és a mellettük szolgálatot teljesítő legénység széttépett tagjai voltak. Felkavargó fekete fellegraj. Tűzvillámok. Füsttömegek. Visszahulló gerendák. Bunkerfödlek darabjai. Egy-egy égből aláhulló lőtetem, lábaival és patkóival fölfelé. Szögesdrótaskadály a rajta csüngő cölöpökkel úgy hullott le, mint óriási háló. Egy egész gyalogezered volt a mellé beosztott hadosztálytűzértséggel s egész fegyver- és legénységi állományával, ami itt levegőbe röpült és visszahullott a földre és innen ismét elragadva, halomba söprődött és porrá zúzódott.

Elszenesedett tölcsérgödörből fetápaszkodó alakok, akiket mint fonnyadt leveleket söpört a szél a terepen tova s akik egymásra

zuhantak és fekvé maradtak és ismét feltápáskodtak és továbbvonszolták magukat és megint elvágódtak és megint továbbfutottak, ezek már nem egy ezred részei voltak, ez már csak pelyva és selejt volt. És a nyurga hadnagy, aki a füstpásztából előjött és mint részeg tántorgott és handabandázott és hirtelen harsány nevetésben tört ki, nem volt már századának vezetője, szegény tébolyult volt. És az az alak, aki véres lábát maga után vonszolva, mint féreg csúszott a havon és végül egy földhorpanásba zuhant be, egy páncélgránátos-század vezetője volt, Tomas százados. A sarat és havat okádó felhő, amely a 127-es magaslatról az országút felé ereszkedett le, Büchner őrnagy volt, aki bizonyos számú nehéz léghárító ágyúval, a gépflokokat, a fényszórókat és irányhallgatókat és más műszereket hátrahagyva menekült a szétlőtt állásokból. És az az ember, aki egy bunker-falu kijáratánál úgy állt, mint felmagasló cövek és mindent, ami váratlanul irányába sodródott, gyalogosokat, utászokat és egy csoport páncélosvadást löveg nélkül, csak pisztolyokkal felfegyverkezve maga köré gyűjtött, azután a mögötte nyíló szoros felhasználásával megindult ennek a csoportnak az élén egy tehenészet romjai felé, ahová a huszonnyolc harcokcsijából megmaradt hat páncélost már előre-küldötte, ez az ember Vilshofen páncélosparancsnok volt.

A tüzéségi támadás új szakaszába érkezett.

Elöl még szórványosan egy-egy lövés hullott és tölcsérek szakitott föl. A tömörített tűz fölemelkedett. Magasan zúgott a levegőben. Zuhatag, mely fönn ívbe hajlott és a fölszaggató, szétmarcangoló, szétmállasztó érc mögöttes állásokra vágott le és becsapódott a visszazönlő gyalogság és tüzéség oszlopai közé is. A balszárnyon, a kiszélesedő, sűrű ködtakaró alatt még valami volt készülöben. A románok, akik a mocsaras terepen húzódo állásokban feküdtek, meg voltak verve és orosz kezek ezrei azzal foglalatoskodtak most, hogy kilométer hosszú dorongszönyegek gőngyölítsenek föl és hogy a folyón és a mocsáron és futóhomokon (amely különben embert és lovat elnyelt volna) átfektessék. Ez volt a helyzet, amikor Gnotke föltápáskodott, visszament és arra a helyre érkezett, ahol a sírgödröt kiásták, amely már színültig megtelt.

A gödör már nem volt ott, mellette olyan nagy tölcsér szakadt föl, hogy egy parasztház tetőstől elfért volna benne. A tizenhat köbméter hullatömeg a magasba dobódott, majd ismét visszaesett és most a tölcsérlejtő egyik oldalán függött és dombosan kiemelkedett belőle. És itt (először egy ismert alak vonta magára figyelmét) leült Gnotke. Lefekhetett volna a tölcsér fenekére. Hely volt ott elég és itt fedezetet is találhatott volna. Gimpf, aki mindig vele volt, mindenestre meg is tette ezt. De ha Gnotke egyáltalában gondolt volna valamit, ez csak az lehetett, hogy ne feküdjék olyan mélyen a földben, hanem az éghez közelebb legyen eltemetve. Leült a földtörme-

lékkel beszórt hulladomb mellé és aki mellette ült, Aslang törzsőrmester volt. Aslang törzsőrmester arca egészen feketére vált s a foga elővicsorodott, hogy úgy festett, mintha nevetne. Gnotke észrevette vagy nem vette észre, egy halott Aslang tulajdonképpen természetesebb volt neki, mint egy élő. Azt sem kérdezte, hol maradhatott Hubbe és Dinger. Bemocskolva és összemaszatolva úgy, ahogy itt maga elé meredt, holtabbnak látszott, mint a vigyorgó Aslang és mint a mellette feltornyosuló s drámai vonaglásában megmerevedett holttetemek.

Gnotke így ült tovább.

A háta mögött lévő hullahalom megvédelmezte a jeges széltől, amely kelet felől támadt fel. Aslang teste bizonyos idő elteltével nem adott már meleget. Gnotke odébb húzódott és nekidült egy ló még meleg tetemének, amely mellette rogyott össze és múlt ki. Különben nem mozdult. Füst és köd gomolygott tova és szűkre vonta a látóteret. A napvilág gyöngült és az órák általában félhomályban maradtak. A német arcvonalat áttörték. Az első vonalak csapatainak maradványait szétszórták vagy futás közben lekaszabták, vagy foglyul ejtették. A szakított résen át feltartóztathatatlanul nyomult előre az orosz gyalogság, páncélosok és rohamosztagok áradata.

Ami Gnotke pillantásának irányába esett, azt látta, ami tőle jobbra vagy balra történt, arról nem vett tudomást. Mert akármi ment is végbe körülötte, ha csaknem súrolták is a mellette elgörődülő hernyótalpak vagy puskalövések pattogtak, vagy kardcsapások szeltek suhogva a levegőt és vad kiáltások üvöltöttek fel, meg se mozdította a fejét. Látta, hogy harcokcsik mozognak a kráterekkel teleszórt talajon és a szállongó füst- és gőzfosztlányok között látta, hogy bukkannak és tűnnek el, mint csónakok a hullámos tengeren és látta lövegeiknek fehér torkolattüzeit is. És látta, hogy a mocsarakból sötét csoportok emelkednek fel. A románok voltak ezek, akik futottak, hogy életüket mentse. A futó csoportokban lófejek és lovasok nyomultak be, a lovak hátulsó lábukra ágaskodva forogtak maguk körül s a lovasok csapkodták és sarkantyúzták őket.

Úgy látszott, hogy a tölcser lejtőjén föltornyosuló hulladomb a vízvázasztó a fölszakított arcvonal terepén. Egyre újabb és újabb páncélos osztagok vonultak el és új irányba lendültek itt át délnek, Kalacs felé. És a Dontól fölfelé áramló, menekülő csoportok alig jutottak túl a holtaknak ezen a határkövén. Itt közelebbi vagy távolabbi körben kardélre hányták őket és az orosz lovasság is délnek fordult innen, Kalacs felé. De ez a földkéreggel beszórt és édeskes szagot árasztó kupac senkinek a figyelmét nem vonta magára. És ha egy harcokcsivezető véletlenül szemben találta magát vele, gyorsan elkormányozta mellette hernyótalpait és a kozákok is körülvágtatták. Nem biztos célokra nem tüzeltek tovább és ez a hullahalom és a hozzátartozó Gnotke nem volt célpont sem egy tanklöveg, sem egy puska lövő vagy egy kardcsapás számára.

Igy lett este. A kelet felől fúvó szél széttépte a felhőtakarót. Egy darab jeges téli ég szabaddá vált és a hold kilépett a felhők közül. Sivár fény volt, ami a tájat megfeküdte. Egy kiszáradt félemler-magas, pusztai dudva vonta magára Gnotke figyelmét. Ez állva maradt. Messze széttorpanó síkföld, rajta lágy, széttiport hó és sivár holdfény és az egész úgy morajlott, mint a tenger.

De az üresség volt az, ami morajlott.

Visszavonulás kelet felé! A Don mögött!

Páncélos és lovas szovjet-erők áttörték a német arcvonalat. Gerafimovics és Kleckaja teréből délkelet irányba haladt a lökés Kalacsnak, ahol egy másik, a Volgán keresztülvezetett s a Sztalingrád és a Barmancak-tó közötti térből kibontakozó, áttörési ékkel találkozott és szoros gyűrűvé kapcsolódott vele.

Északon három német gyaloghadosztály, amely a Don és Don között arcvonalával a Don felé nézett, hátulról fődözetlen maradt. És miközben délről és délnyugatról a XLVIII. páncélos hadtest a 62. gyaloghadosztállyal s a 28. páncélos hadosztállyal és más együvé dobált csapattestekkel ellentámadásba ment át és a Donkanyarban vívott csatában gyér maradványaitól eltekintve megsemmisült, az északon álló csapatok napokig, néha csak órákig kitartó reteszálások mögött délkelet felé húzódtak vissza.

A Golubája-magaslatok látszottak szinte adott ellenállási vonalnak, de három vagy négy napig tartó utóvédharcok után a Golubája-völgyel és Verhnája-Golubája helységgel és az Akimovszkinál, Perepolnínál, Lucsenszkinél a Donon keresztül vezető hidakkal való-ságos szorossá változtak, amelyen a megvert csapattömegeket tűzér-ségükkel, vonatukkal, törzskaraikkal és egész mögöttes szolgálatakkal együtt keresztül kellett préselni.

Vilshofen ezredes egyike volt az utolsóknak, akiknek végig kellett haladniuk a golubájai országúton, amikor még járható út megszokott állapotában volt és még Golubája-Verhnája falut is megszo-kott formájában láthatta, első ízben, mikor Kleckajába az arc-vonalra vonult és másodízben, mikor lejött és a tehenészet mellett sebtében összeszedett csapatai részére ellátást, lőszert és tüzelőt akart szerezni, azaz először egy héttel, másodszor pedig öt perccel a meg-semmisülés előtt. A falun átvivő út a békésen álló házakkal, a még bezárt és itt, amott kinyíló ablakokkal, egy-egy, kezében söprűt tartó orosszal úgy keltette magát, mint egy szép lány, aki az álmodt törölgeti szeméből. Kinyílt egy kapu, egy reggeli lovas jelent meg, tükörfényes szőrű táncoló ló, az út végén második és harmadik lovas, lőnyerítés az üde reggeli levegőben. Vilshofen (a lovasok a sztalingrádi gyárnegyed-ből jöttek) nem állhatta meg, hogy oda ne szöljön segédtsíztjének, Latte hadnagynak; »Ilyet mindenestre rég nem láttunk már.« Megreggelizett a törzskar uraival, akik pantallóban jelentek meg s a

hadtest vezérkari főnökével, Unschlicht alezredessel és a hadtest tüzérparancsnokával, Vennekohl tábornokkal megbeszélte bevetését és csodálkozott azon, hogy a két jól kialudott úr milyen optimisztikusan ítéli meg a helyzetet. Ez az első alkalommal történt, amikor huszonnyolc páncélossal (a többi harcokosi javítás alatt állott) itt vonult át állásába. Másodízben, mikor már csak hat páncélos volt mögötte, mikor összekapart tehenészeti csoportja részére ellátást, municiót és üzemanyagot akart kapni, mikor a visszavetett gyalogság reteszállásai Orexovszkinál, Logovszkinál már megtörttek, ekkor a reggeli tornáról kellett kihivatnia Unschlicht alezredest. Unschlicht alezredesre mindenképpen a legmélyebb benyomást gyakorolták az események mindenesetre és mint vezérkari tisztnek és a törzskar főnökének abban talán igaza volt, ha a látott és tudomására juttatott képeket levonásba hozta és számításba venni nem akarta s azon a véleményen volt, hogy a Golubája-magaslatokat tartani fogják; az éppen bevetésre vonuló 14. és 24. páncélos hadosztály e cél elérésére s a helyzet megjavítására igen elégségesnek látszott számára. Hasonló nézetten volt különben a tüzérségi parancsnok, Vennekohl tábornok is és azt mondta:

— Mit gondol ember, tudja, milyen aprófává hasogatják a ruszlikat, ha a 16. és a 24. P. H. közberobog! — Vilshofen eltérő nézetet nyilvánított, de a fődolog az volt, hogy sem ellátást, sem üzemanyagot nem tudott kapni rögtönzött csapatai részére és így üres kézzel kellett útra kelnie. És az, ami a Donkanyarban történt összeroppanást illetve, öt perccel tizenkettő előtt történt. A visszavonulás alatt a napoleoni visszavonulás képei jelentek meg szemei előtt. Románok fegyverrel és fegyver nélkül, német gyalogság, utászok, építő csapatok, egészségügyi századok roncsai, vezető nélkül maradt csoportok, szétugrasztott és rendetlenül menekülő tömegek: így ömlöttek le a Golubája-magaslatokról a völgybe és elárasztották s összekúszálták a mögöttes szolgálat menetelésben levő oszlopait. Minden útról és minden szurdokból rohantak lefelé egyenkint vagy csoportokban és nagy csapatokban is és órák multával az egész áradattá dagadt, — lófogató parasztszekerek, páncélos felderítő kocsik, tüzérség, gyalogság egy gomolyban — amelynek a szorosan álló völgyfalak közt keresztül kellett magát préselnie. Ebben az áradatban az egyik arc a segédtisztjével egy lajtkocsiban ülő és előreigyekvő Vilshofen ezredes volt, egy másik arc a kleckajai térségből jövő büntetőszolgálatos Gnotke, akivel együtt jött Gimpf, a másik büntetőszolgálatos.

August Gnotkénak egy kéz jelent meg.

A kéz és a nő természetesen Pauline volt és a lágy tollpihefelleg Pauline ágya. Jól ismerte és az alkotot is Klein-Steperitzben, ahol állt. De tulajdonképpen mit is érdekl már őt, hiszen biztosan férjhez ment azóta a másikhoz. De mindegy, fő, hogy még megjelenhetett neki egy nő, amint ott topogott a ködben, volt hát még »valami benne«, maradt hát még egy kis remény; így tette meg Gnotke első lépéseit vissza az életbe.

Kihúzta Gimpfet a gödörből és vele együtt indult útnak. Gimpffel semmiképpen sem volt szerencséje, mert egyetlen szikrát sem lehetett belőle csiholni. »Aslang őrmester!« mondotta neki. »Hubbe!« mondta neki. »Dinger!« — mondta neki. Minthogy beszélni tudtak egymással, valami nyilatkozatot akart kicsalni tőle. Gimpf csak nézett rá halott halszemével és néma maradt. Aslang, Hubbe, Dinger... azok hátramaradtak valahol és így aligha nem halottak már, mi köze van hát hozzájuk! Így mind a ketten szótlánul haladtak az éjtszakában a holdsütötte tájon keresztül. Egyszer földre kellett vetniök magukat és így feküdtek ott, míg egy hirtelen felbukkant és tovaszánguló kozák ezred újra el nem tűnt úgy, hogy már a patkódobai sem volt hallható. Más alkalommal egy csoport bizonytalan alakot láttak vonulni az éjtszakában és mivel nem tudták, vajjon németek vagy oroszok lehetnek-e, ismét a földre lapultak és ez néhányszor megismétlődött. Reggelfelé egy gödörre és egy csapat szétugrasztottra akadtak. Gyalogosok, páncélvadászok, kocsivezetők voltak a legnagyobb összevisszaságban. Fáradt volt valamennyi, egyesek ettek, mások dohányoztak. Ez addig tartott, míg valaki el nem kiáltotta magát: — Jönnék az oroszok! — Erre mindenki szerteszéledt. Gnotke és Gimpf ülve maradt és csakugyan nem oroszok voltak, hanem megint gyalogosok, meg légelhárítók is a legelső vonalakból, akik most a gödörbe lebujtak. Mocsktól borított alakok, mintha hamuból húzták volna ki őket; volt ott egy szemüveges, akinek lepörkölődött a haja, valamivel korosabb a többinél, olyan idős lehetett, mint Gnotke. Mikor látta, hogy ennek a kettőnek nincs borjú a hátán és hogy nincs semmijük sem, adott nekik a kenyéréből. Aztán elaludt és csak akkor ébredt fel, mikor egy hang a gödör bejáratából lekiáltott — Halló, nincs ott véletlenül valaki Köln-Nippesből? — A szemüveges jelentkezett, erre még ketten jöttek le. A szemüveges megmondta nevét, Tünnesnek hívták, a másik, aki szintén kölni volt, Schorsch névre hallgatott, a harmadik Remscheidből való volt és Georg Kettelernek hívták. Ez a három ember, midőn ismét útnak indultak, Gnotkéhoz és Gimpfhez csatlakozott.

Csak a nyomokat kellett követniök, amelyeket már a többiek tapostak a hóban. Egy lejtőről lefelé bepillantásuk nyílt a mélyen bevágott Golubája-völgybe és az odalenn tovahömpölygő csoportokra. Lementek egy szakadékon és lejutottak a völgyön át vezető útra s a kocsik, lovak és emberek áradatában sodródtak tovább.

Órákig tartott ez. Az egész nap eltelt bele. Újra meg újra álltak a kerekek és az oszlopok nem tudtak továbbhaladni. A völgy falánál egy viskó égett. Most robbanás zaja hallatszott, utána második, harmadik, negyedik... — Orosz páncélosok! — kiáltották. De a szűk úton és a kerék kerék és ember ember mellett szorongó oszlopokban nem volt hely szétszóródó mozdulatra. Gnotke látta, hogy szürkülnek el arcok szennylárvájuk alatt, látta a remegő szájszéleket. Gimpf, mint mindig, a semmibe nézett vizeskék szemével. Tünnes

úgy vélte, annyi páncélos, mint amennyit itt állandóan jelentenek, nincs is a világon. Most újra robajlott, de orosz páncélosoknak tényleg nyomát sem lehetett látni. Elöl füst szállt fel és amikor bizonyos idő múltán arra a helyre értek, világos volt, mi történt. Német páncélos legénység, akik üzemanyag nélkül rekedtek meg egy oldalsó völgyzugolyban, felrobbantották páncélosaikat. A hat füstölgő harckocsironcs egy büszke páncélosezred utolsó maradványa volt.

— Mégis csak utána kellene néznünk, hol találunk menedéket! — gondolta Tünnés és Schorsch és Georg és Gnotke, ő pedig vitte magával Gimpfet, mert ezt a semmitmondó arcot, mely a kurszki pusztá és a doni pusztá aknarobbanásaiból, a kleckajai pusztulásból, füstből és halálból mindig ugyanazzal a közömbös kifejezéssel kecmérgett elő, nem akarta elveszíteni; elfurakodtak, amennyire lehetett, LKW* és menetoszlopok, német népfölkelő csoportok és szétugrasztott románok mellett és megérkeztek végül Vernhája-Golubája faluba. Már sötétedett és hó borított itt is mindent és itt sem volt egyéb, mint véget nem érő menetszalagja kerekeknek... mozsarak, tábori ágyúk, tankkocsik, gyalog hadoszlopok... A hó fölött enyhe flamingóvörös lobogás... Háztetőkből lángok törtek elő. A helység több helyen égett. Lovak és járművek óriási árnyakat vetettek. A falu főterén, melyet hatalmas máglya világított be, megálltak, hogy felmelegedjenek. Egy főtörzsőrmester megszólította őket és magával vitte egy bunkerbe. Kenyeret és mindegyiknek egy darab kolbászt nyomott a kezébe, azután odaállította őket más szétugrasztottakkal együtt, néhány viskót és bunkert kitakarítani.

Egy hadtesttörzs hadiszállásáról volt szó, ez hamar kitudódott. És Tünnés, Schorsch és Georg és Gnotke és Gimpf vonszolták ki az útra, amit a főtörzsőrmester, egy hadbírótanácsos, egy kezelőségi titkár és mások nekik átadtak. Gnotke és Gimpf számára, akik egyenesen a tömegsírok közül csöppentek be ide a bőröndökhöz, nyitott ládáknak, felriasztott törzskari irnokoknak, ordító irodistáknak, sápadtarcú tisztnek kusza összevisszaságába, szinte kísérteties üzem volt ez; és nemcsak kettőjük számára, hanem tényleg igazi kísértetjárás volt, ami itt végbement. Ugyanennek az évnek májusától kezdve, Bjelgorodtól egészen a Donig állandó mozgásban volt ez a tisztviselőkből, tisztekből és kísérő személyzethből álló apparátus parancsnoki személykocsikon és autobuszokon, teherjárműveknek egész karavánjától kísérve terepszakasról-tereszakaszra, faluról-falura, hétszázkilométeres útvonalon át a meghódított országban. És míg a csapatok részére véren és halálon való átgázolást jelentett mindez, addig a vezérkar részére a felmárt lábak, az átizzadt ingek csak elvont fogalmak maradtak és tagjai számára az út a Donig nem volt egyéb diadalok sorozatánál. Itt tanyáztak a házakban és a bunkerekben és ha a dolog sokáig tartott és hetek múltak el és

* LKW. = Lastkraftwagen, tehergépkocsi.

a hadsereg előnyomulása Sztalingrádnál labirintharcokban akadt el és a kísérletek, hogy az átkelést a Donon északi és északkeleti irányban kierőszakolják, mindig csak a folyó árján lefelé sodródó hullatömegekhez vezettek, ezek itt, már amennyire tudták, könyvek olvasásával, kártyajátékkal, bunkereik berendezésével, lovaik gondozásával töltötték szabadidejüket és türelmetlenül vártak arra, mikor mozdulnak tovább újra és lesték az új menetparancsot — Baku és a Kaspi-tenger felé! Vagy »Balra át, indulj! Irány: Szaratov, Kazán, Moszkva!« Még ennek a napnak reggelén is lehetetlennek tartották volna a futást. Egy megtorpanást még eltűrtek, de a Golubája-magaslatokat és a völgyet tartani kellett, reggel még így festett a helyzet.

De ez kísérteties éjtszaka volt.

Ezredek nem voltak többé ezredek. Páncélos ezredek jelentették: »A parancsot végrehajtottuk, az utolsó hat páncélost felrobbantottuk!« A gépesített tüzérség ottrekedt, mert nem volt üzemanyaga vontatógépek részére. Alig volt elegendő üzemanyag a vezérkar LKW-éi részére is, amelyeken a menekülést foganatosítani kellett volna. De a riadójelentés: az oroszok Kalacsig áttörtek!, saját helyzetük szempontjából sürgős futást jelentett a Don mögé! Vajjon lebonyolítjuk-e még ezt üzemanyag nélkül és lovak nélkül, amelyek távol vannak a lőudülő telepeken? Ez azt akarta mondani: ami nem jöhet velük, annak itt kell maradni. És robbantási parancsokat adtak ki és lőporraktárakat rőpítettek levegőbe és sápadt arcok és lobogó szemek és megsemmisítési mámor vett erőt a vezérkar tagjain. Gnotke ott állt és kinyújtotta két kezét és a kezelő tiszt, egy egészségtelen arcszínű és rövidlátó ember megrakta ügyiratcsomókkal s megparancsolta neki, hogy rakja rá ezeket az iratokat a ház elé állott LKW-ra, és ott volt Gimpf és egy törzsőrmester toronymagasan megpakolta vadonatúj csizmákkal. És Tünnezt pulóverekkel, Schorschlt fehérneművel, Georgot egyenruhadarabokkal rakták meg, másokat pedig egyébbel. De kinn az LKW-nál elutasították valamennyit. Egy főhadnagy rendelkezett ott és az tovább küldte őket és aktakötegek, pulóverek, fehérnemű-, egyenruhadarabok, könyvek és egyre újabb más rakományok mind odaröppültek egy hegyé föltornyozott máglyára, amelynek lángjai magasra csaptak.

A kezelőségi titkár feljött, réveteg szemmel nézett körül.

— Főhadnagy úr, az NFD-előírások, ezt nem égethetem mind el! Nincs még egy kis hely a kocsiján?

— Mit, hogy én? ... De édes jó Istenem, ember! Hova gondol? Hogy én a maga hülye előírásait magammal vigyem? Hát megőrült? Ilyen helyzetben nincsenek előírások.

És egyszerre csak ott állt egy alezredes, szikár úr, csontvázszerű arcvonásokkal.

— Mindent le innen, mindent a tűzbe! Csak munició és ellátás jöhet a járművekre! Most a pusztá életről van szó! — És

a kezelőségi titkár megnyúlt orral távozott, két karja lankadtan lógott le és megint eltűnt a ház belsejében. És szikrák rajzottak fel az égre és vörös ragyogásban látszottak a lassan gördülő kerekék és a menetelő oszlopsorok lábai.

Tünnes az általános zűrzavarban kihallgatta két tiszt beszélgetését és lelkendezve jött a legújabb riasztó hírral: — A hadsereg-főparancsnokság, amely Golubinskájában tanyázott, egy storchon kiröpült.

A főhadnagy megrakta kocsiját gyalogsági lőszerrel és élelmiszerekkel. Egy kocsivezető éppen rásegítette köpenyét, amikor egy őrmester jött oda hozzá krétafehér arccal.

— Főhadnagy úr, ott fekszik eszméletlenül...

— Mi az, kicsoda? Ember, szedje össze magát!

— A titkár úr, odabent fekszik, agyonlőtte magát!

A következő napon a két kölni, a remscheidi és Gnotke meg Gimpf ott álltak a Donon átvezető fahíd mellett. Három híd — az első Perepolnínál, ez észak felől orosz tüzérségi tűz alatt állott, a másik Lucsenszkinél, ezt pedig délről fenyegették orosz páncélosok és lovasság, a harmadik Akinovszki falunál és ez volt a legkevésbé fenyegetve — vitt át a Don másik partjára. A harmadik, középen fekvő híd meg volt sérülve, középső építménye betört, de alátolt pontonokkal és fölébe fektetett gerendázattal segítségével ez a rész is járhatóvá vált még kocsik részére is. Mikor a két kölni, a remscheidi és Gnotke meg Gimpf ideérkezett, a hold még fentjárt az égen. Úgy látták, hogy a jeges havazástól befűjt folyó napközben megdagadt. A lefelé ereszkedő sívár lapály és a szemközt fekvő part teljesen sík volt, a mocsaras és futóhomok-terület messzire belátható terep, Vertjeccsi éppen úgy, mint Pesztkovatka, továbbá Szokarevka, a túlsó parton fekvő helyiségek nyitva állottak minden támadás számára.

A híd két felén, a nyugati oldalon levő folyóparton éppen úgy, mint a keleti part lapos terepén összetorpant a várakozó, szürke tömeg, ember, ló, kocsi és ágyú. Csak a hídhöz föl és a szemközt fekvő oldalon, a hídtól lefelé mutatkozott egy keskeny csatorna, amelyben némi mozgás elevenedett, de itt is csak nagy zökkenőkkel haladtak előre. A folyó csak annyira volt befagyva, hogy egy gyermeket, vagy legfeljebb néhány gyermeket bírt volna el. Tehergépkocsik, amelyek rámerészkedtek, még a part közelében elmerültek és az emberek, akik ugyanezt az utat kísérelték meg, valamivel beljebb szakadtak be és tűntek el a jég alatt. Tisztek és tábori csendőrök — borotvátlanul, mosdatlanul, anélkül, hogy reggeliztek volna — irányították a közlekedést, járt a kezük és kiáltoztak, időről időre elébeszegültek az emberek és lovak áradatának, hogy egy tankkocsinak, egy PKW-nak, olykor egy autobusznak utat szorítsanak, vagy egy magasabbrangú tisztnek, tisztek egész csoportjának is, gyalogos

és páncélos hadosztályok vezérkarának, az élelmezési hivatalok tisztjeinek és alkalmazottainak, útépítő csapatoknak és mögöttes szolgálatosoknak.

És az áradat hömpölygött tovább.

Gyalogság, tüzérség, páncélosok, Flakkülönmények. Lovasok magas báránybőr sapkákban, ezek a IV. és V. román hadtest tisztjei voltak. A gyalogság rendetlen csoportokban érkezett az áttörési térből és a gépesített tüzérség és a páncélos hadosztályok részei is gyalogszerrel, akár a gyalogság. Az ágyúkat és a harckocsikat hátrahagyták az úton felrobbantva, de fel nem robbantva is, egynéhány pedig, amelyet naphosszat vonszoltak magukkal a földeken keresztül, megrekedt itt a hídnál vagy előtte a gyülekezőhelyen és most a közlekedést akadályozta. Legénységük páncélosok és ágyúk nélkül igyekezett át a túlsó partra. És hosszú menetekben, ló ló mögött, kerék kerékbe ragadva, tengely tengelyt súrolva, harckocsik és élelmezési társzekerek, lőszerszállító kocsik, tábori konyhák, egészségügyi járművek követték egymást és megint tankkocsik néhány tehergépkocsi kíséretében.

A tankkocsiban egy tábornok ült, az egyik gyaloghadosztály parancsnoka. Perekopkán át jött csapatai zömével, egyes felrobbantott részek Verhnája-Golubáján keresztül érkeztek, más részek ebben az órában még utóvédharcokban állottak a reteszállásokban, még egyéb részek pedig teljesen visszamaradtak. A gépkocsi lépésben gördült a tábornokkal, előtte egész gomolyag volt gyalogosokból és járművekből, mögötte ugyancsak egy gomolyag gyalogosokból és járművekből, kétoldalt egy-egy sorfal szürke arcokból. Sokan ismerték a tábornokot, már előbb látták vagy hallottak róla. Gnotke és Gimpf tudták, hogy sok embert szállított a másvilágra.

Tábornok úr!

Az út hosszú volt és a málha nehéz. A derékszíjon kézigránátok, oldalt sáncásó eszközök, a zsebek vastagon megtömve töltényekkel. Így ment ez Flandrián át, így ment Arras-n, Bailleul-ön, Hasebrouckon és Poperinghén keresztül, így ment nyugaton mocsarakon át, folyókon át, füstön és pusztákon át és soha nem volt vége és mocsos és beesett volt az arcuk, lábuk harisnya nélkül a csizmákban.

Ma piros élet, holnap fehér álom!

Így ment ez két háborún át, tábornok! A vaskereszt melleden még az első világháborút jelzi, az aranypánt és az aranykereszt a második világháború jele. Az első háború elveszett, elvesz a második háború is? És hiába hoztuk a nehéz áldozatokat a Njesegolnál Sebekino mellett, az áldozatot az Oszkolon való átkelés alkalmával és az áldozatot Kleckajától északra?

Miért esünk el annyian, tábornok?

Vajjon asszonyaink, gyermekeink a győzelem zászlóival szárfíjták-e fel könnyeiket, vagy pedig sírniok kell majd vége várhatat-

lanul? Szükség volt erre a háborúra, igazságos ez a háború, valami nagy és szent célért folyik, vajjon Németországért vívjuk-e? Hát a Njesegolnál, az Oszkolnál, a Donnál és a Volgánál védjük Németországot, tábornok?

Mit felelsz majd az anyáknak, ha megkérdik tőled: Hol a fiam? Hol van gyermekeim kenyéradója?

Hol a te hadosztályod, tábornok?

Egy része a Njesegolba fült, egy része Kletszkajánál a levegőbe repült, egy része a Golubája-magaslatokon esett el. Egy részét szétugrasztották, míg más része hátrahagyta nehéz lövegeit és futásnak eredt. Tizenhétezren vonultunk hadba és ebből egy maroknyi csapat áll a fahídon Akimovszki és Vertjacsi közt.

Hová vezetsz bennünket, tábornok?

A Donon át? Visszavonulás kelet felé?

De a katona hangja nem szólalt meg. A katona ott állt a híd korlátjánál és semmi nem mozdult rajta, — egy paraszt a cellei pusztáról, egy késes Remscheidből, még egy paraszt Ostermiethingből, egy fiatalember Ottakringből, aki mögött csak Hitlerjugend, munkaszolgálat és rövid gyalogsági kiképzés állott, egy könyvelő a badeni Durlachból, egy tanító Zwischenahnból, a zwischenahni tengerparttól, egy tréningmester és táborügyeletes Leipzighből, egy kölni és még egy kölni, egy büntetőszolgálatos őrmester, előbb SA-legény a pomerániai Klein-Stepnitzből, meg egy büntetőszolgálatos parasztfiú a sauerlandi Alt-Appelnből — a katona csak állt a híd korlátjánál és nézte a tábornokot a tankkocsiban s a kíséretében elvonuló LKW-kat. A terhes ég mélyen torpant le a tájra. A szél havat sodort a folyó takaróján és hullámokban vágta neki a hídnak, marokszámra csapta az emberek arcába és beporozta vele a lovak sörényét. A katonák ott álltak és nem mozdultak, míg a törzskari menet tova nem vonult, azután bekapcsolódtak a sorba és haladtak a menetben tovább.

Akik a hídon egymás mellett állottak, nem jutottak nagyon messzire. Nem sokkal azután, hogy a hídról lekerültek, egy gyülekeztetési parancsnokság feltartóztatta őket. — Megállj! Milyen csapat-testtől? — hangzott a kérdés. S aztán: — Gyerünk. Utánam! Ne tarts lépést, indulj!

És az ár hömpölygött tovább.

Ismét megjelentek a tábori csendőrök a nyakukba akasztott pléhtáblával. Ezúttal egy PKW*-nak csináltak helyet. Ebben a PKW-ban is egy hadosztályparancsnok tábornok ült. Az, amelyik a tankkocsiban foglalt helyet, közép magas ember volt, szeme világos, haja vörösesbe játszó, a felhajtott szőrmegallérból, a széles sapkaellenző alul kivillanó, különben még üdeszínű arca mintha súlyosan átdorbézolt éjtszakákra vallott volna. Az utolsó éjtszakák és órák Kleckajától keletre — riadójelentések, egymásnak ellentmondó paran-

* PKW = Panzerkraftwagen (páncélos gépkocsi).

csok, kimaradó parancsok, áttört ellenséges páncélosok mögöttük, hátrahagyott ellátási raktárak — otthagyták árnyékukat az arcán. A másik, a PKW-ban, zömök kis ember volt, arca napbarnított, viharvert és lötytyedt, mint egy törpée. Az egyik közismert erőszakos természet, útálta a hosszas latolgatásokat, gyakorlati ember volt és realista. A másik, aki a hadsereg hadtörténeti osztályából jött ki a harctérre, elővigyázatos volt, latolgató, elméleti ember és ideológus. Az egyik (nem vetette meg a jó falatokat, nem tért ki a nők útjából, szerette maga körül a jó cimborákat) a hadjárat alatt is értett ahhoz, hogyan élje az életét. A másik le tudott mondani a társaséletről és a hadjárat alatt is tudott időt szakítani tanulmányaira és írói munkásságára s egész sor értekezést írt a középeurópai elgondolásról, a szorosutak és a villámháború problémáiról, tábori képekről, kilátásokról és más effélékről folyóiratok és a rádió részére is. És míg az egyik a nagy pusztulásból Kleckajától keletre néhányszáz szívtartott meg, addig a másik egy törzskari bunkerjében megőrzött terjedelmes kéziratot hoz magával, címe: Az északi felvonulási út a Kaspi-tengerhez (a tervbevett déli útvonal Kairón, a Szuez-csatornán és Kis-Ázsián keresztül vezetett). Az egyik tábornok Damme altábornagy volt, a másik Cönnern vezérőrnagy. És ha Damme altábornagy világos tekintetével szemügyre vett az úton egy alakot, úgy nagyon alaposan megnézte és meglátott rajta minden apró részletet — a szürke arcot, a bemocskolt köpenyt, a vásott lábbelit, a kézifegyvert, más esetben a takaró, sőt még a csajka hiányát is. Észrevette a zubbony hajtókáján egy nehéz flakkülönítmény rangjelzéseit és kereste tekintetével a flaklöveget, de nem találta. Észrevette a tüzérségi fegyvernem színét, a kerékpáros lövészekét, egy rádióparancsnok jelzéseit anélkül, hogy a hozzájuk tartozó mozsarakat, motorkerékpárokat és szikratávírókocsit felfedezhette volna. A következtetés, amire jutott, az volt, hogy egészen nagyarányú disznóság történt. Ha Cönnern vezérőrnagy szeme elkalandozott, nem pihent meg részleteken, egyetlen arc sem vésődött bele emlékezetébe, nem vette észre a rendetlenségnek egyetlen részletét sem az öltözeteken. De látta, milyen zűrzavarban keveredett össze gyalogság, tüzérség, hírszerző szolgálat, látta kusza kavardásban a lóállományt, a pékséget s a műhelyvonatot. Tízezer csoszogó lépést hallott és hallotta könnyű és nehéz járművek oszlopainak kerékesikorgását és dübörgését, de nem az előnyomulás teljes erejű robaja volt az, amit hallott. Többet látott, mint ami két szemmel egy pillantásra észrevehető volt. Látta az agyagos pépként a Golubája-völgyön és a Perekopi fölött húzódó magas úton úszó, a fahídon végignyúló, a túlsó partot széles nyelvekkel nyaldosó és kelet felé tovahömpölygő szürke emberáradatot és látta a mérhetetlen eget fölötte és már szimatolta a levegőben a roppant hőtömeget, amely embert, állatot el fog lepni, ezt az óriási tájképet érzékelte és mint ahogy a szél elzúg a tenger felett, úgy vonult el előtte is a zajoknak, a hallható és látható jelen-

ségeknak sokfélesége. Léptek csikorgása, zászlóaljak dobogása a havon, kiáltások, szitkok, beszélgetésfoszlányok, egy jelentés, egy tábori konyha füstje, egy mentőkocsiból szállongó karbolszag, egy istrángjaiba kavarodottan elhulló ló — mindez újra meg újra visszatért, ezerszer is jelen volt, ugyanaz az egyhangú szüntelensége ködnek és hóesésnek, verítéknek és vérszagnak és újra meg újra kiáltozás és meggörnyedt háta és ütésre emelt ostorok és fehér tajték a lovak lábán és fáradt katonarcoknak véget nem érő szalagja.

A két tábornok, az egyik néhány kilométerrel a másik mögött ugyanazon az úton haladt. Ugyanazok a képek vonultak el szemük előtt és mégsem ugyanaz volt, amit láttak. Cönnern PKW-ja legördült a híd pallójáról a másik, keleti partra. És Cönnern körül ordítózás volt és ordítózás volt előtte is, elől egy LKW süppedezett a mocsaras talajon és rongyokba bugyolált kezek (szürke rongyok voltak maguk a kezek is) kapaszkodtak kerékbe, kocsiodalakba és vagy félszáznyi meggörnyedt hát, orosz hadifoglyok, akiknek az volt a feladatuk, hogy megrekedt járműveket toljanak át mocsaras szakaszokon és ezek az erőfeszítésükben nyögő testek csak egyes rezdülései voltak az egyetemes mozgásnak, egy ecsetvonás az óriási látképen. És Cönnern tábornok nemcsak parancsnok volt, hanem azonkívül a hadtörténelem magántudósa is és így nemcsak orosz, hanem egyidejűleg földig görnyedő karthagói, macedóniai és ethiópiai hátaakat is látott és általában rendbenlevőnek találta, hogy egy új, nyugati birodalomnak Ázsia felé vezető országútja legyőzött rabszolgák csontjaival legyen kicementezve. A hadifoglyok ugyan ezúttal és ezen a helyen semmiesetre sem előnyomuló, hanem menekülő kocsikat toltak a mocsársávokon át és ez megzavarta a képet. Rikító, hamis hang volt ez. Cönnern is így találta, de túltette magát ezen.

— Igyekezzék, hogy minél előbb továbbjussunk erről a helyről! — mondta kocsivezetőjének.

Damme is elhaladt a megrekedt PKW-ék és az orosz tolatóoszlop mellett és nem jutott eszébe semmi történelmi párhuzam, nem gondolt sem a régi római világbirodalomra, sem a mainagy Németországra és német utakra sem Ázsia felé. Tekintete egy himlőhelyes arcon és egy szürke szempáron állt meg és Damme ezt gondolta magában: Úgy harminc év körül járhat egy ilyen fickó, alighanem elszopogatott már életében egy-két csöppet, randalírozott is olykor és úgy tett, mintha az övé volna az egész világ, na és most, soha nem jut már egy kis gulyihoz, soha nem akad egy jó fehércseléd, még néhány hét, ha nagyon jól megy, pár hónap, aztán orra bukik és vége. Ez természetesen undok dolog, nem csoda hát, ha az ilyennek olyan a tekintete, mint a jég.

Cönnern tábornok látta a csapattömegektől eltömött utakat, látta, hogy tolakodnak a katonák egy gulyáságyú körül, látta a szétugrasztottak csoportjainak lézengését ide-oda, látott fegyveres és fegyvertelen románokat, látta, hogy torlaszol el egy fával megrakott

tehergépkocsi egy útvonalat, látta más helyen, hogy zárnak körül LK.W-k és betegszállító autók egy tanyát, látott egy csapat asszonyt caplatni a havon át. Mindezek egy bomladozó rend képei voltak, intő jelek voltak arra, hogy jó lesz sietni és neki helyiségre és asztalra volt szüksége és asztalokra törzskara tisztjei részére és távbeszélő készülékekre és pásztázó csendőrökre és gyülekeztetési parancsnokságokra és gyűjtőhelyekre és egyetlen percet sem volt szabad elveszteni.

Egészen más volt az eset Damme tábornokkal, ő időt engedett magának. És nem az idealista Cönnern, aki mindent nagy vonalakban látott s aki csak azon volt, hogy mielőbb ismét asztalhoz, telefonhoz és irodaüzemhez juthasson, hogy a meglazult rendet ismét megszilárdítsa — az erőszakos Damme, aki, ha az elrendelt cél úgy kívánta, meggondolás nélkül és tele marokkal vetette be az embereket és aki a Njesegolnál, majd másodízben Kleckajától keletre egész hullamezőket hagyott maga mögött, mutatott inkább emberi arcot és eleven részvétet ebben a kezdődő kaoszban.

Damme is látta az utakat tele szétvert csapatokkal, látta a kolduló románokat, látott füstölgő gulyáságyúkat, látta a beékelődött tehergépkocsikat, amelyek a Donhoz igyekeztek és nem tudtak továbbjutni. Megállította kocsiját, arról különben sem lehetett szó, hogy keresztülfurakodjék.

— Hová igyekeztek? — érdeklődött a kocsivezetőknél, akik farakományukkal sorompóként állták el az utat és a visszaözlő hadosztályok áradatát akadályozták.

— A Donhoz, át a túlsó partra és tovább Bogucsárnak! — felelték neki.

— Megvagytok örülve, át a másik oldalra és tovább Bogucsárba? Mit kerestek ott Bogucsárban?

A kocsivezetők rosszul beszéltek németül. Olaszok voltak és csapattestük Bogucsárban feküdt, a voronezsi arcvonalszakaszon és elküldték őket 300 kilométernyire Sztalingrád felé, hogy tűzfát szerezzenek. Lebontottak egy házat és gerendákat raktak fel, de visszatérőben Kalacs felé már nem sikerült keresztüljutniok, most tehát itt északon próbálták megkísérelni!

— Fordulj! Vissza Pitomnikig, tőlem akár Sztalingrádig! — adta ki a parancsot Damme. Azután azt mondta kocsivezetőjének, hogy csatlakozzék a helyben állomásozó gyaloghadosztály vezérkarához, maga pedig otthagya a lovak, emberek, szánok, teherkocsik eldugult tömkelegében megrekedt járművét, kiszállt belőle és gyalog folytatta útját. Egy katonára ráfordult:

— Hogy hívják? Milyen csapattestnél szolgál? Beletörne a csontja, ha tisztelgne fölötteseinek?

Ő maga üdvözölt egy századost, aki botra támaszkodva bicegett előtte.

— Halló! Thomas, honnan?

— Éppen onnan, ahonnét tábornok úr jön — felelte Thomas a tábornok felé fordítva arcát. — Az oroszok elpackázták a dolgot itt a lábamon, már rendben is van. Ki se kell a golyót vetetnem. Thomas kapitány nem volt egyedül. Egy fiatal hadnagy ment vele, Vilshofen ezredes segédtisztje. Thomas kapitány bemutatta:

— Latte hadnagy!

— És hol van Vilshofen? — kérdezte a tábornok.

— Az ezredes úr fönn maradt a révnél! Latte hadnagy visszapillantott a Don felé és a Donon túlra. — Én pedig a hadtestet keresem, meg kell találnom a főnököt! — folytatta. — Talán tábornok úr tud nekem valami támpontot adni?

— Vagy itt vagy Peszkovatkában véleményem szerint még biztosan megtalálható. Hát ez bizony egészen nagy disznóság! És mit szól hozzá Vilshofen?

— Az ezredes úrnak az a véleménye, hogy a hadtest nyugat-keleti mozdulatával helytelen irányba halad és hogy a hadseregnek ellenkezőleg nyugat felé kellene mozognia. Vilshofen ezredes úr azon a nézetten van, hogy adott körülmények között fel kellene adni Sztalingrádot és hogy a leggyorsabban ki kellene verekedni a csatlakozást a német arcvonalhoz!

— Sztalingrádot feladni? — ezt Thomas mondta.

— Hát, erős dohány! De Vilshofen már ilyen, az semmit nem csinál félig.

— Más nem lehetséges ebben a helyzetben! Ez az ezredes úr véleménye!

— Kutyaerős dohány! — mondta Damme tábornok megegyezően. Búcsút vett a két tiszttől és gondolatokba merülve ment tovább. A helyben állomásozó gyaloghadosztály lelkészével találkozott.

— Halló papom! Mit lödörög itt ebben a zűrzavarban?

— Ma reggel istentiszteletet tartottam itt Vertjacsiában, aztán Peszkovatkában voltam, tábornok úr. De ott már a kiszállásnál láttam, hogy ebben a virvárban lehetetlen az istentisztelet. A tábori kórház dugig volt betegkocsikkal, valóságos népvándorlás, délről és Lucsenszki mellett a hídon is jöttek át...

— Úgy, hát ott is?

— A mi szép Peszkovatkánkra rá sem lehet már ismerni! Tábornok úr ismeri Peszkovatkát, tudja, milyen volt?

Hogy ismerte-e (alkalmilag hadosztályparancsnokok közös megbeszélésén járt ott) és hogy ne tetszett volna neki, milyen kedélyesen rendezkedtek ott be! Egészen másképp festett, mint az a helység, ahol az ő törzskarának szállása volt a Don túlsó partján és nem hasonlított Vertjacsiához sem, ahol a házak még helyükön, de szinte nyílt mezőn állottak, az istállók, melléképületek és kerítések leszaggatva és előrehurcolva bunkerépítéshez. Peszkovatka ezzel szemben hadtest és hadosztály vezérkarral, irodákkal, ügyeletekkel, tábori kórházzal, üdülőkkel, sziléziai otthonnal, kaszinóval, biliárdtermekkel, játékasztalok-

kal, a házak mögött kertekkel, az utak szegélyén fákkal és bokrokkal; és minden a helyén maradt ott, egyetlen melléképületet vagy istállót sem hordtak le, még az élősövény kerítések is érintetlenek maradtak, itt a legteljesebb hátországi hangulat uralkodott és mert az átvonuló csapatokkal szemben le volt zárva, a legmélyebb béke is honolt ott.

— Úgy, szóval rá sem lehet ismerni?

— Menekülők mindenfelől, felülről és Kalacs irányából is. Tisztek lovon, gyalogszerrel, kocsikon, közben románok is, autóval alig lehet keresztülvergődni.

A lelkész úton volt a tábori kórházba és szaladt tovább. Damme tábornok is elhaladt a kórház mellett. A tanyaházat valóságos kocsi-tábor vette körül LKW-kból és egészségügyi járművekből, az udvar és a feljáró az udvarhoz el volt torlaszolva. Kocsik, lófogatú szekerek is, szánkák is, minden az utcán tanyázott. Damme nyögést hallott az egyik gépkocsiból, egy hang panaszkodott: — Kleckaja! Perelaszovszki! Három napja semmi ennivaló! Kenyeret! — Egy másik könyörgött: — Vegyétek el, vegyétek el! Már órák óta a térdemen van!

— Na, mi az és mi történjék vele?

— De hiszen halott, már jó néhány órája.

Damme odahívott néhányat a köröskörül álldogáló katonák közül:

— Hé, emeljétek csak ki azt a halottat!

— Még itt is vannak! — kiáltották a kocsi hátuljából.

Damme megpillantott egy orvost.

— Főorvos úr, ezek az emberek még Perelaszovszkiból jönnek, napok óta úton vannak és azt mondják, hogy még semmit sem kaptak enni!

— Ez a hirtelen nyakunkba zúdult sebesülttömeg, tábornok úr! Lehetetlenség itt helyben ellátni valamennyit!

— De csak mégsem lehet, hogy az emberek itt a kórház kapujában éhen gebedjenek!

— A ház, a folyosók, az udvar, minden az utolsó helyig el van foglalva!

— Hát mi lesz itt akkor?

— Kiment a parancs, hogy tovább kelet felé néhány HV*helyet rendezzenek be, idáig még nincs eldöntve, hogy ezt a tömeget Dmitrefka, Novo Alexejevka vagy más helységek felé indítsuk útnak tábornok úr!

— Ügye ön a Rajnavidékre való?

— Igenis, Aachenbe, tábornok úr!

— Ide tartozik a hadosztályhoz?

— Nem, pihenőtáborban voltam, éppen csak most érkeztem ide.

— De mondja meg nekem, miért nem viszik el innen mindjárt ezeket a súlyos sebesülteket, hogy repülőgépen szállítsák ki őket?

* HV. = Hilfverbandplatz, segélykötőzhely.

— Hadseregparancs : csak ülőképes sebesülteket lehet repülőgépre tenni, tábornok úr !

— És a többieket?

Az orvos semmit sem válaszolt erre, csak ránézett a tábornokra és ez így is megértette és elhatározta, hogy még gyorsabban keresi fel a hadosztály vezérkarát és nem kérdezősködik olyan dolgokról, amelyek nem tartoznak ügykörébe és amelyekhez alapjában semmi köze. Mikor nem sokkal ezután egy lapályos szabad térségen haladt át, egyszerre nagy csapat nővel találta magát szemben. Mint egy csapat fecske a hóviharban! — gondolta magában. Német nők voltak, köztük egészen fiatal arcok. Valamennyien szétzilálva, valamennyien kimerülve, mintha a vízből húzták volna ki őket; a vöröskeresztes testvérek egyenruháját viselték.

— Szolgálhatok valamivel, hölgyeim? Hova tartanak, honnan jönnek? A pitomniki repülőtérré kellett menniök és Kalacsból jöttek, akkor menekültek el onnan, mikor már az utcákon keresztülröhanak az orosz páncélosok. Az LKW, amely felvette őket, útközben üzemanyag hiányában elakadt és most gyalog kellett folytatniok útjukat kék-fehér csíkos, vöröskeresztes ruhájukban, köpeny nélkül, egészen átfagyva és holtrafáradtan. Damme tábornok magával vitte őket a gyaloghadosztály törzskarához.

Ennek az arcvonalával északkelet felé néző hadosztálytörzsnek hadiszállása ezen a napon (a tömegével érkező és ismét továbbrohanó kocsikkal és vagy féltucat megvert hadosztály idegen tisztjeinek benyomulásával, amely hadosztályok a hídon átjöttek és az egész vidéket mint valami sáskaraj özönlötték el) minden másnál jobban hasonlított egy tébolyda valamelyik osztályához, a parancsnok és tisztjei mindenestre ezen a nézetten voltak. Itt tartózkodtak az I-a-k, I-b-k, I-c-k és a II-a-k, II-b-k, akik a vendéglátó hadosztály I-a-it, I-b-it, I-c-it, II-a-it és II-b-it felkeresték és a szobákból ki- és bejárnak. A hadosztályparancsnoknál, Geest tábornoknál parancsnokok voltak a Donon túlról, ott volt Cönneren tábornok is, Damme tábornok is s a hadtest tűzérének vezetője, Vennekohl tábornok is. Ezeknek az uraknak mind valamiféle segítségre volt szükségük, rádióösszeköttetést kerestek hadtestükhöz (ezt, minthogy a hadtest szintén úton volt, legtöbb esetben nem lehetett helyreállítani), kapcsolat kellett nekik a hadsereghez (ezt, minthogy a hadsereg főhadiszállásának székhelye még nem volt ismeretes, szintén nem lehetett helyreállítani). Ellátás, orvosi ápolás kellett nekik sebesültjeik számára, szálláshely, üzemanyag járműveiknek, egyszóval nem kevesebbre volt szükségük, mint mindenre és nem kevesebbet, mint mindent meg kellett tőlük tagadni. Ellátása magának a hadosztálynak is csak tíz napra való volt raktáraiban és az üzemanyagtartalékok még kisebbek voltak. A főközfőhelynek még az udvara is dugig megtelt. Kvártélyt csak a legkritikább esetben és még a törzskaroknak is csak a legnagyobb korlátozással tudtak biztosítani. Vennekohl tábornokot törzskarával

együtt a helyiségtől keletre fekvő fényszórófarmon helyezték el. Cönnern tábornoknak és törzskarának a hadifogolytábor intézettségének két szobáját és az őrlegénység barakjainak egyikét ürítették ki és a szállás nélkül maradt őrlegénység részére a hadifoglyok bunkereinek egy részét kellett kiüríteni. Mikor ezekután Damme megérkezett és szintén szállást kért, Cönnernnek kellett az egyik, részére kiutalt szobát átadnia és az őrlegénység második barakját is szabaddá kellett tenni és kiment a parancs, hogy most még a hadifogolytábor betegbunkereit is üríttessék ki. És emellett még Geest tábornok és vezérkara nyakig volt mindenféle más munkával. Saját helyzete is megfeszített figyelmetkövetelt. Itt voltak ezek a visszavonuló hadosztályok, de hátulról már az oroszok nyomták őket. Saját szakaszukon is támadások és betörések történtek és elreteszélések váltak szükségessé, óránként új rendszabályokra volt szükség. Egy még ugyanaznap előrevitt orosz páncélos támadást vissza lehetett verni, de egyes kocsik mégis Vertjaccsi házaig nyomultak elő és az utcákra is behatoltak. A nyugati rész, amely tegnap még mélyen mögöttes terület volt, hirtelen arcvonallá vált. A Don túlsó oldalán Perepolninál a visszavonuló szomszédos hadosztály még egy reteszállást tartott észak felé, Lucsenszkinél pedig a tábornok saját hadosztálya tartott egy hídfőt a dél felől támadó ellenséges lovassággal szemben és csak míg az a reteszállás és ez a hídfő a sarat állta, volt még lehetséges a megvert csapatok átkelése a Donon.

Északkeleten betörések, nyugaton harc »fordított arcvonallal«, a Donon túl egy építő különítmény és más összedobált csapatok harcban lovassággal és páncélosokkal, még inkább nyugatra a Golubajavölgyben harci csoportok, mint az, amelyet nagy sebtében állított fel Vilshofen ezredes, aki abban a véleményben volt, hogy nem szakadhat el az ellenségtől anélkül, hogy teljes gáttörést ne vonna maga után s akinek segédtisztje éppen itt volt s a legközelebb fekvő hadosztálytól löszert, ellátást, üzemanyagot és minden lehető segítséget követelt; azonkívül menekülők délről, akik vad történeteket meséltek orosz páncélosokról Kalacs utcáin: ez a helyzet tártult a parancsnok elé.

A menekültek történeteire gondolt a törzsszáadnak néhány szobával távolabb ülő vezetője, egy von Holvitz nevű kapitány is. Egymásnak ellentmondó parancsok, Istenem! az tömegével akad itt helyben is. Ami pedig a polgári lakosságnak a harcokba való beavatkozását illeti konyhakésekkel, fejszékkel, forró vízzel, ez éppen úgy hangzik, mint valami Göbbels-propaganda, de annyi tény, itt mindenre elkészülhet az ember. Általában egyről lehet szó: elhordani az irhát. Könnyű poggyászra van ilyen időben szükség.

A hadbiztos lépett be hozzá. A hadbiztos tulajdonképpen az élelmezési tisztet kereste, de egy percre megállt és elmondta:

— A lisztünk odavan, százados úr! 60 tonna, képzelje csak!

— 60 tonna liszt, Schuhmacher úr? — Von Hollwitz százados semmit sem értett az egészből, ezzel Schuhmacher hadbiztos is tisztában volt. Beszélította Pöhle őrmestert:

— Beszélje csak el a százados úrnak, hogy történt a dolog, őrmester! Tudnia kell ugyanis, százados úr, hogy a liszt a Don túlsó partján volt elraktározva!

— Oda megyek egy csomó szánkával és ég a raktár, a lángok már a tetőn csapkodnak, egy hadnagy adta ki a parancsot a fölgyújtásra, egyebet nem tudhattam meg! — jelentette Pöhle felvételező tisztes.

— Látja, így megy ez odaát és a mi szép lisztünk! — mondta Schuhmacher hadbiztos s azzal tovább ment. Von Hollwitz százados nem maradt sokáig egyedül. Ezúttal a hadosztálylelkész lépett be hozzá és igen sürgősnek látszó foglalkozásban zavarta meg.

— Mi újság, itt maradunk vagy továbbvonulunk, milyen a helyzet, von Hollwitz úr? — kérdezte a lelkész. A százados vállat vont. Nem akarta, hogy tovább feltartsák. Keze iratokkal motozott, magánlevelek közt turkált, fényképek közt is. A lelkész észrevette, hogy a kályhaajtó is nyitva van. Megértette, hogy von Hollwitz éppen magánlevelezését égeti el. Tisztában volt azzal is, hogy ebben a pillanatban nem kívánatos személy itt és hogy a másik szabadulni akar tőle. De végeredményében ezek az írások közt motozó kezek és a nyitott kályhaajtó kielégítő választ adtak kérdésére az arcvonul helyzetét illetőleg.

A lelkész távozott.

Az I-b-től egy munkásosztág állítása kellett neki tömegsírok kiemelése és a IV-a-tól kenyérre akart utalványt kérni, hogy a tábori kórház előtt kocsikon fekvő sebesültek közt kioszthassa. A folyosón a törzsszázad egy tizedesével találkozott, aki jelentést hozott az összedobált csapatoktól a Don másik partján levő hídfőből.

— Nos Riess, hogy állnak odaát? — kérdezte a lelkész.

— Nálunk kozákok támadnak. Erősítés kell nekünk, különben megvolnánk. De a hátunk mögött, a szomszédunknál, egy páncélos ezredes harccsoportjánál, ott valósággal a pokol szabadult el — felelte Riess tizedes.

A lelkész bement a segédtiszthez, báró Bauskéhez és itt a bárónál megtalálta parancsnokát is, aki Cönnernnel, Dammeval és Vennekohllal saját szobájából és az ottani járás-kezelés elől ide menekült.

Báró Bauske vitte a szót. Tárgy: öngyilkosság kilátástalan helyzetben. Elmondott egy történetet szülővárosából a kurlandi Rakweréből, ahol 1625-ben az oroszoktól körülfart németek asszonyaikkal és gyermekeikkel együtt levegőbe röpítették magukat és még más hasonló példákat hozott föl. A telefon csöngetett (különben csaknem megállás nélkül szólt). Egy a Donon átjött ezred kereste parancsnokát, azonkívül tudni akarta, hol szállásolhatná el magát.

— Vertjaccsiban egy szál embert sem lehet már elhelyezni, egy árva lelket sem. Ezen nem változtathatok! — felelte Bauske és nyomban letette a hallgatót. Folytatni akarta a beszélgetést és így szólt: — Igen, mit tehetünk... A távbeszélő megint csöngetett. Ezúttal a fogolytábor parancsnoka volt és Bauske ezt felelte neki: — De kérem, ide hallgasson. Parancs: az orosz bunkereket ki kell üríteni... nem, nem a lóistállóba, arra szintén szükség van. De hát mit tehetek én, mit változtathatok rajta? Mihelyt megy, el kell őket szállítani!

Bauske ismét a többiekhez fordult. Rápillantott parancsnokára, Geest tábornokra: — Igen, mit lehet tenni, ha az oroszok körülzárnak bennünket!

Geestnek semmi válasza nem volt erre. Cönnern úgy festett, mint aki megfeszítetten gondolkozik. Damme lassan leégő szívarjának hamuját szemlélte, Vennekohl egy fényképre gondolt, amelyet feleségéről és hatéves lánykájáról zsebtárcájában hordott és így szólt: — Asszonyokkal és gyermekekkel levegőbe repülni, igazán elragadó tárgy.

De Bauske azt mondta rá:

— A szlávok és germánok közt folyó harcban az alul maradó fél mindig önmagát öli meg.

— Na papom, mit szól ehhez? — fordult Vennekohl a lelészhez. A lelésznek egész sor érve volt az öngyilkosság ellen. Elnézó mosolyt csalt velük Bauske ajkára és nemcsak Bauske mosolygott. Végül Vennekohl és Geest és Damme és Cönnern is örültek, hogy ezt a beszélgetést az első vezérkari tisz belépése megszakította. Az I-a az arcvonalról hozott jelentést parancsnokának. Mikor Geest a jelentést elolvasta, így szólt: — Hallatlanul nehéz, de kitartunk. Ami azonban a túloldali helyzetet illeti, ott már sokáig nem megy a dolog. Ha nem az a Vilshofen állna ott a Golubájánál, már hátulról fenyegetnék a hídfőnket!

Az I-anak egyebe is volt, a hadseregnek egy rádióüzenete. Geest elolvasta és szó nélkül továbbadta a papírlapot. Ennek a rádióüzenetnek a tartalma egyidőre elfeledtette a Don másik partján felbukkanó veszélyt. Vennekohl is elolvasta, megtörülgette monokliját, szemébe csíptette és sorra ránézett Cönnernre, Damméra, az I-a-ra, Bauskéra és a lelészre.

— Cönnern, maga csak ért a történethez! Van erre példa? — Igen, Valdej és Kochlm! — A valdeji és a kochlmi katlan, ott se ment minden símán, de úgy gondolom, régebben, a hadtörténelemben? — Nem, ott sincs. Kivéve erődítésekért folyó harcok egyes eseteiben. — Úgy gondolom én is, mindig az volt az alapelv, hogy a körülzárásból ki kell törni!

— Semmi mást, csak ki a csapdából, ez egészen világos! — vélte Damme is és nem gondolt arra, hogy egy órával ezelőtt, midőn ugyan-

ezt a taktikát közölték vele, mint Vilshofen ezredes kijelentését, azt mondta rá: »erős dohány«.

— Jöjjön csak be, Unschlicht! — kiáltott ki Geest Unschlicht alezredesnek, a Don másik oldalán álló hadtest vezérkari főnökének, aki benyitott az ajtón és bocsánatkéréssel vissza akart húzódni. — Sündisznóállást kell formálnunk, mit szól hozzá, Unschlicht?

Unschlicht alezredes az az ember volt, aki nagyon óvatosan ejtette ki minden szavát. Most így szólt: — Tudomásom van róla, hogy a főparancsnok szem előtt tartotta a nehézségeket, melyeknek egy sündisznóállásnál föl kell merülniök. A nehézségek először abban állnak, hogy az újra alakuló nyugati és déli arcvonalnál a legcsekélyebb lehetősége sincs az előkészítendő védelemnek és másodszor abban, hogy ilyen nagy hadsereget lehetetlen légi úton ellátni. A helyzetnek ilyen megítéléséhez csatlakoztak a vezénylő tábornokok is s ennek megfelelő szikratávirat ment a Führerhez!

— Itt a válasz! — mondta Geest tábornok és átnyújtotta az alezredesnek a hadseregtől kapott rádiózünetet, amelyben a sündisznóállásra vonatkozó parancs alapján a tervbevett új védelmi vonal pontosan meg volt jelölve.

— Akkor bizonyára súlyosan latba eső okoknak kellett a sündisznóállás mellett szólniok! — vélte Unschlicht alezredes, miután az átnyújtott papírlapot elolvasta.

— Sündisznóállás! Ez annyit jelent, hogy túrnünk kell a bekatlanozást! Itt van a kezemben a párhuzamos parancs, hogy tudniillik máától kezdve a csapatok féladagra vannak szorítva. Így kezdődik hát a sündisznóállás!

— Igen, így kezdődik ez és egészen kolosszális disznóság lehet belőle! De végre is valamit csak kellett odafönt ezzel kapcsolatban gondolniok!

— Úgy van, ezt bizonyára meg kellett tenniök, valószínűleg már útban is van a felmentő hadsereg! — vélte Cönnern tábornok.

Ebben a pillanatban egy tankkocsi gördült be az udvarra. Vilshofen ezredes ugrott ki belőle. Egy perccel később már a segédtiszti szobában volt.

— Uraim! A 38. gyaloghadosztály nincs már a helyén, Perepolnina! a hídfő levegőbe repült. Ami legszükségesebb, itt helyben gyorsan összedobálni, úgy ahogy lehet és haladéktalanul átszállítani! Bocsásson meg tábornok úr! (Csak most mutatkozott be az előtte még ismeretlen Geestnek Vilshofen.)

— Ami az én csoportomat illeti (ez jelentés volt a hadtest vezérkari főnökének, amelyhez beosztva volt), mi Orexevszkin, Oszkinszkin, Verhnája-Golubáján keresztül mentünk vissza a tejgazdaságig és jelenleg, mindenesetre igen vékonyan felállított csoportokkal Lucsenszki és Perepolni között állunk. Mindenekelőtt sürgős lőszerfeltöltésre van szükségem!

Unschlicht Vennekohlra pillantott és mert Vennekohl nem nyilatkozott, maga válaszolt: »Parancs szerint minden municiókészletünket, mivel elszállítható nem volt, levegőbe repítettük!

— De uraim! — tört ki Vilshofen. Csak most vette figyelmebben szemügyre az arcokat. — Hát teljességgel elveszítették ezek a fejüket? — kérdezte magától, de aztán csak ennyit mondott: — Nekem 3·7 cm-es PAK-lövedékre, 5 cm-es hajítógránátra és gépfegyvermunicióra van szükségem.

Geest tábornok tanácsot tartott Ia-jával és Vilshofen PAK- és gépfegyvermuniciót kapott. Elküldte kocsiját a lőszerkiadó-állomásra, felrakatta a municiót, azután hadnagyával, Lattéval, hogy időt ne veszítsen, mindjárt továbbment.

De Geest tábornok egyéb intézkedést is tett. A törzsszázadból, az utánpótlási szolgálatból és feltöltve őket újra felszerelt szétugrasztottakkal a törzshöz beosztott századossal, von Hollwitz-cal, rohamszázadot alakított és segítségül átküldte a másik oldalra.

Mikor az urak a segédtszti szobában helyükről fölemelkedtek, az éjtszaka már az ablak alatt állott. Vennekohl tábornok és Unschlicht alezredes a helység keleti szélének vették útjukat. Cönnernek és Damménak egy útjuk volt, így ugyanabban a kocsiiban foglaltak helyet.

Pára. A levegőben lágy hó. Az utakon még egyre tömegével a katonák. A falu északi széle felé haladtak és tovább a parti úton. Jobboldalt gyümölcsfák szegélyezték az utat, az almafáknak még előző évben bemeszelt törzsei úgy maradoztak el, mint szürke kísértetek. Balra mocsársáv húzódott egészen a folyóig és a perepolni hídig.

Elöl nagy mozgalmasság volt — bádogsörömpölés, főzőfazekak, étkezőedények, ásók csörömpölése, egy csapat vonult a híd felé, a von Hollwitz kapitánytól vezetett rohamszázad volt. Ebben a században meneteltek az egyik gyülekeztető parancsnokság által feltartóztatott katonák, a Celle melletti pusztáról való parasztfiú, az ostermiethingi, az ottakringi fiatalember, a durlachi könyvelő, a zwischenahni tanító, a leipzig-i raktárnok, a két kölni, Schorsch és Tünnes, Georg Ketteler, a remscheidi késes, Gnotke őrmester és Gimpf.

A menetelő oszlop mint füst maradt el Cönner és Damme kocsija mögött. Két kilométerre őrszemek álltak, hosszú szögesdrótkerítés húzódott itt. A szögesdrót mögött kupacokba összehújva feküdtek vagy álltak is az orosz foglyok, akiket ezen a napon telepítettek ki saját kezükkel ásott bunkereikből. A kocsí még továbbment egy darabon egész az elirányító iroda barakjáig. Mikor itt megállt és Cönner meg Damme kiszállott és egy pillantást vetett körül a vigasztalan földekre, a Don felől detonáció hallatszott, az időnkint a Perepolni mellett levő hídra levágó tüzérségi tűz becsapódása.

— Na itt semmiesetre sem maradunk sokáig — gondolta Damme.

Viktor Huth főorvos egy, a Don túlsó partján levő pihenőotthonban feküdt. A harcvonaltól távol a Golubája-völgy egy magános tanyáján lakott, felpillantott az őszi égre, látta, hogy nyomul előre a tél, elgondolkozott a háborúról és az útról, melyet eddig a háborúba befelé megtett. Természetesen nem mehetett mindig így tovább, tegnap a Njesegolon át, ma a Donon és a Volgán, holnap az Ural folyón, holnapután talán az Amu-Darján és az Induson keresztül és ő a maga egészségügyi századával mindig mögöttük kocog, hashajtót adagol a legénységnek vagy a szükséghez képest dugítót és rüh ellen mitigált és tetű ellen cuprexet és beoltja őket himlő ellen, vérhas, tifusz és paratífusz ellen, megint összefoltozza őket és beírja szolgálatra alkalmasnak vagy előkészíti elszállításra a mögöttes részekbe vagy átadja lelkes kártársának, aki a maga módján készíti elő őket és aki frontszakaszról-frontszakaszra, mindig néhány kilométerrel tovább kelet felé, újabb erdei temetőket nyit és végül halottai és erdei, pusztai és sivatagi temetőinek növekvő számában rekordokat ér el. Nem, ez igazán nem mehet mindig így tovább és egyszer valahol törésnek kell bekövetkeznie. A fák nem nőnek az égig, erről már gondoskodnak. De a halvégzetet, a gáttörést, a katasztrófát, amelynek egyszer múlhatatlanul jönni kellett, nem várta ilyen hamar és elülről várta, a front felől; hogy hátulról fog jönni, nyugat felől, azt nem tudta elképzelni. Most egyszerre azt a parancsot kapta, hogy jelentkezzék a hadosztályorvosnál a tábori kórházban Vertjaccsiban. Utazási alkalmatosságot nem bocsátottak rendelkezésére, a Golubája-országúton az sem állt módjában, hogy egy elhaladó LKW-ra feljuthasson. Személypoggyászának hátrahagyásával kellett az utat folytatnia és ő is egyike volt a szürke arcoknak a Don hídján keresztül nyomakodó emberpépben. A vertjaccsi tábori kórházban csak félnapot és egy éjszakát töltött. A következő napon beosztották egy Bäumlert nevű törzsorvos egészségügyi századába és Bäumlerral együtt indult útnak, hogy egy Vertjaccsitól délre fekvő motor- és traktorállomáson főköthetőhelyet rendezzen be. Mikor ebbe a tanyaházba megérkeztek, mindenesetre tömegével találtak már sebesülteket, de ezek, mint egy nappal ezelőtt Vertjaccsiban, a tábori kórház előtt, a kocsikon feküdtek és nem volt rá lehetőség, hogy kirakattassák őket. Az udvar és a színek túl voltak tömve csapatokkal és este lett, mire más parancs érkezett. A HV-t még hátrább kellett helyezni, mégpedig Dmitrevkától keletre egy a falutól elszakított zugba, név szerint Otorvanovkába.

A következő napon Bäumlert törzsorvos, Huth főorvos, egy szanitéc törzsőrmester, altisztek és a személyzet, együtt vagy harminc ember, egy a Don-kanyarban szétszórta egészségügyi század maradványa, néhány lófogató parasztszekéren továbbvonult. Az út lefelé vitt a peszkovatkai szorosba és a Peszkovatkából induló országútra. Nem egyedül voltak úton, ők csak egy kis csoport voltak a továbbhőmpölygő áradatban. Gyalogsági oszlopok, betegszállító gépkocsik,

lőszeres járművek, málhahajók, törzskarok, ellátási irodák, ruházati raktárak járművei, amelyeket Vertjacsból és Peszkovatkából ürítettek ki, vagy amelyek még messzebből, már a Don-térségből úton voltak, és az egymásra torlódó oszlopok fölött alacsony, szürke ég húzódott tova, amely nedves havat szitált emberre, állatra és gépre. Bäumlér és Huth gyalog meneteltek egyik kocsijuk mellett. Fáradtak voltak és ha bandukolás közben fölpillantottak, magasan megrakott gépkocsik, menetelő katonák lábai, nyakig sárral befröcskölt alakok, egyszer egy (valamelyik hadtesttörzshöz tartozó) tehén-csorda haladt el mellettük. Meneteltek tovább és elbóbiskoltak közben. Két álmatlan éjszaka volt mögöttük és hogy a következő napok erősen próbára fogják őket tenni, abban nem lehetett kétségük. Bäumlér huszonkilenc éves volt, Huth harmincnégy. Bäumlér a katonaorvosi akadémiát hallgatta s eredetileg katonaorvosi pályára lépett. Huth más vizeken evezett és csak a háborúban lett katonaorvos.

Bäumlér a segédkötőhely berendezésére gondolt, a Donon át megmentett gyér leltárra, a csekély mennyiségű gyógyszerre, a számbelileg lesorvaadt személyzetre (hat orvos, két fogorvos, egy számvevő, egy gyógyszerész, százhatvanöt főnyi legénység volt az előző személyzet), amivel most ki kellett jönnie. Nos, majd csak berendezkednek, keresztülrágják magukat valahogy.

Huth nem gondolt az előttük álló munkára, hagyta, hogy gondolatai szabadon kalandozzanak. A Donon tehát átkeltek és most nyilvánvalóan a Volga felé tartottak. Rendkívüli utak ezek, amelyeken most jár, ha ez az út valamivel másképpen fest is, mint aminőt csak egy nappal előbb elképzelhetett volna. Ez járt a fejében, amint ott lépkedett és a hótól nyirkos hideg levegőt beszívta. Csodálatos utak! És az a tábornok tegnap, vagy talán már tegnapelőtt volt: Ezt mégsem lehet így emberekkel és mért nem viszik ki őket? . . . Természetes, tulajdonképp csakugyan nem lehet! És mégis ezt csinálják. És ha valaki haslövessel fekszik ott és másfél-órás műtetre volna szükség, akkor megteszi egy hevenyészett kötés is a belövés helyére, ez csak két percig tart s ezzel a dolog el van intézve és kész. Egyszersmindenkorra kész. Tulajdonképpen nem lehetne és mégis megteszi az ember, mert ellenkező esetben hús vagy harminc sebesültnek vagy amennyi éppen ott van, másfél óráig kellene várnia és egynéhány közülük éppen úgy megsínylené, mint az a haslövéses. Az ember tehát azt teszi, azt próbálja, amit lehet és arról gondoskodik, hogy legalább mindig így menjen tovább. Csodálatos utak, most hát a Peszkovatkából Dmitrevkába vagy Otrovanovkába vezető országúton járnak. És Lucia is, különös utakon jár Lucia is Berlinben, nos hát az NSDAP* nőcsoportjának tagja és ilyeneket ír, hogy Afrika földrajzilag és éghajlatilag Euró-

* NSDAP = National Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei (Nemzeti Szocialista Német Munkás Párt).

pához tartozik és azonkívül is vannak a leveleiben eféle kifejezések: kulcsállás, erőter, nevelőnő Amerikában, minden férfi egy erő stb. még csak ez hiányzik: A zsidóság az oka. Na de ez mégsem megy akkor, ha valakinek zsidó az apja. Szerencse, hogy törvénytelen gyermek és a papírjaiban semmi sincs az eredetéről. Most végül mégis ír dohányhiányról, a német szójababról és a drága szárnyasárakról, az eldugott áruról és a virágzó feketepiacról, így aztán (akár egy OKW-jelentés) mégis változatos és rugalmas maradt és mozgékony is. Igen, azok szép idők voltak, mikor még föld alatt, Lucia sajátkezűleg készített préselt fabútorai közt lakott és este egy játszma dominóval vetették ki, kinek kell reggel előbb felkelni és lemenni, hogy a reggelit felhozza. Azok még szép idők voltak és ha Hitler nem jön és a zsidókat ki nem löki a tantermekből és a klinikákról és így a vizsgákon (mert orvosokra sürgős szükség volt) még erőszakkal sem lehetett többé elbukni, talán még ma sem tette volna le az első szigorlatát és abban az esetben, ha hazulról továbbra is megjött volna a pénzutalvány, még mindig így mehetett volna tovább.

Azok szép idők voltak és Victor Huth orvostanhallgató nemcsak az orvostudományok, hanem egyidejűleg igen sok más iránt is érdeklődött és ebben a keretben nemcsak irodalom, festészet, zene, politika és sport, hanem személyesen maguk iránt az élő írók, festők, zenészek, politikusok és sporthírességek iránt is (és föl is kereste őket a kávéházban, a munkaasztalnál, a sportpályán és a műteremben) és éppen úgy érdekelték a bal-, mint a jobboldali irányú politikusok és a nácik. És így nem volt csoda, ha ez az eleven, mindig beszélő, cselekvő, szenvedő, cselszövényekbe és kellemetlenségekbe keveredett ember sokkal inkább igénybe volt véve korától, mint az anatómia-órán valami öngyilkosnak a boncolóasztalra kifeszített tetemétől és hogy a szemeszterek túlrövidek voltak ahhoz, hogy mindezekben a területeken csak az igazi kezdetig is eljuthatott volna. Aztán végül jött Hitler és mellékesen figyelembe véve az ökölvívó- és a tornászsportban tanúsított ismereteit, lerakta a szigorlatokat. Egy évet a Wehrmachtnál töltött és azután (családjának nagy megkönnyebbülésére) túlesett a klinikaigyakorlaton is. Luciával (és ebben nem felelt meg családja várakozásainak és nézeteinek) nem szakított. Még egy ideig segédorvos volt egy nagy berlini kórházban és akkor kitört a háború. Most pedig igen... hőesés, egy rossz bricska, előtte lassan lépegető lovacska, melynek olyan csapzott a szőre, mint egy juhászkutyának és ő mellette a hóban, így menetelt az Otorvanovkában vivő úton.

Este volt, mikor az oszlop Dmitrevkába érkezett.

Egy nem éppen hosszan húzódó utca, sok hézag, számos ház lehordva, más házak istálló és kerítés nélkül, a verandák leszaggatva, legtöbb tető nélkül. A menet továbbhaladt, egy darabig az országúton vonultak, majd egy szorosba tértek be. Sötét volt már, mikor

rendeltetési helyükre megérkeztek. Az egyik oldalon öt faház, a másik oldalon három vályogviskó, ez volt Otorvanovka, ahol a főköttözőhelyet berendezniök kellett.

Főköttözőhelyet berendezni, így szólt a parancs. A Vertjacsi-Pesztkovatkából és a Donnál alakulóban levő új harcvonalról szállítandó sebesülteket kellett itt fölvenni. »Berendezésről« azonban szó sem lehetett. Azonnal munkához kellett látni, mégpedig a máris erősen felgyülemlett sebesülttömeg ellátásának munkájához. Százával voltak, akiket a hír, hogy itt főköttözőhelyet rendeznek be, ideterelt szanitéckocsikon, LKW-kon, szánokon vagy gyalogszerrel és a viskók már telve voltak.

Alig érkezett meg egy LKW az elektromos világítási berendezéssel, alig hogy a világítást az egyik parasztszobába (előbb a benn fekvőket kellett onnan kiűriteni) bevezették és alig hogy a hatalmas operálólámpa az asztal fölött függött, Bäumler törzsorvos és Huth főorvos már ott álltak a sebesültek hosszú sorából az első fölé hajolva és csavarták le róla a mocskos és átvérzett kötésrongyokat. Az egyik nem volt már az a katonaorvos, aki állomáshelyén, a bajor városkában szombaton és vasárnap télen sielés, nyáron úszás és vitorlázás közben süttette bőrét barnára és szabad estéit durákozással töltötte el a törzsasztalnál és a másik sem az az ősbohém, aki Luciával dominót és sakkot játszik a kávéházban és aki mint segédorvos szabad estéit politikai gyűlések, zenei vagy sportesemények, kínai líra, lélekelemzés, modern művészet fölötti eszmecserék közt osztja meg. A szó megszokott értelmében nem is voltak már orvosok, se belgyógyászok, se sebészek. Nehéz testi munkát végeztek késsel, fűrésszel, ütőereket kötözték el, csontokat fűrészeltek. A segédkező szanitécek kötözópólyákat csavartak le, műtétre várókat érzéstelenítettek, műszereket fertőtlenítettek, egy lábat vagy egy kart tartottak megfelelő helyzetben, miközben az orvos fűrészelt és vágott. Bäumler segédje a műtételnél az operáló orvos minden mozdulatára be volt idegezve s a leghalkabb sejtetéshez is pontosan igazodott. Huth segédjének ezt az alkalmazkodást az orvos szokásaihoz még csak most kellett megtanulnia. Sebbűz, fojtogató levegő, a fertőtlenítő berendezés és a nagy műtőlámpa ontotta a meleget, az orvosokról és a segédekről csorgott a veríték. A szétmarcangolt testek szalagja nem akart megszakadni. Az egyiket elvitték s nyomban másikat tettek az asztalra. Vér folyt a padlódeszkákon. Felpillantani sem volt idejük. Reggel lett és Bäumler lába vértócsában állt és vértócsában állt Huth lába is. Tisztiszolga jött egy csésze feketével. Bäumler érte nyúlt, megitta anélkül, hogy leült volna. Így csinálta Huth is, — egy pillanatra behunyta szemét, azután ismét lehajolt a szétroncsolt emberi tag fölé; felsőcomb volt s egy szilánkot kellett belőle vágással eltávolítani. Tetanuszoltás. Kötést rá. A következőt: alfél átlövés. A sebesült orrával az éterpárnán feküdt ott, zubbonya fejére borítva, nadrágja letűrve,

lában csizma. A kötés rongyait levágták a sebről, a seb széléit letisztogatták és egy rivanoldrét helyeztek belé. Tovább, a következőt: haslövés. Kilátástalan eset. Kötés a belövés helyére és el van intézve.

A következőt!

És voltak itt betegek: mi fáj? — A fej! A has! Dagadt a láb! Az ízületek megduzzadtak! Oldalszúrások! És voltak olyanok is, akiknek mindenük fájt alul, felül, kívül és belül! — Milyen csapatnál szolgál? — Ennél meg annál a csapatnál! — Nos, akkor csak menjen vissza a csapatához! Voltak ott sebesültek, akik járóképesek és ülőképesek voltak és voltak nehéz sebesültek, voltak betegek, de akadtak szimulánsok is. Két orvos és három segédkező szanitéc megrostálták a vásárt, de sose értek a végére, este párszázan voltak ott és reggelre megint összegyűlt párszáz. Vertjaccsiból, Peszkovatkából szan-kák (szanitéc gépkocsik) hordták őket.

A következő... a következők...

Arclövés. Balkar letépve. Elűzkösödött láb. Átfúrt keresztcsont. Az alsó állkapocs szétroncsolva. Vérhas. Összepréselt vese. Csonttörés. Egy szimuláns.

A következő, a következő...

— Törzsorvos úr, a szobákban nincs már egy talpalatnyi hely sem! — Indulás, elfogni az országúton egy LKW-t és elintézni, hogy továbbmenjenek! Aki menni tud, annak menni kell. Aki ülni tud, annak ülni! A következő!

Peszkovatkából szánkók érkeznek, az arcvonalról sebesültekkel megrakott lőszereskocsik. A viskókban nem volt már hely. A kocsivezetők a ház elé rakták le embereiket és visszamentek. A parasztszobákban a falak mellett kucorogtak és a súlyos sebesültek a földön feküdtek a padlódeszkákon és túlhan a vályogviskókban a ledöngölt agyagon.

Négyszáznál többet számlált meg a törzsőrmester. A ház mellett lovat vágtak le a tábori konyha részére. A ház mögött gödröt ástak a halottaknak, egy másik gödröt a vérnek, a húscsapatoknak, a genynek, amit egyre-másra hordtak kifelé.

A következő...

Egy katona megdagadt, kékesre színeződött lábait mutatta. Elsőfokú fagyás.

— Fagybalzsamot rá, bevetésre alkalmas! — szólt oda az orvos és már vette a legközelebbi esetet. A katona megkapta az egyik szanitéctól a barna kenőcsöt és a kötetést, nem olyan vastagon, hogy ne tudta volna lábát a cipőbe dugni. Aztán átadták egy őrmesternek. Az őrmester összegyűjtötte a többi bevetésre alkalmasokat is. Mások, akik csak bekukkantottak a házakba és nem akartak ittmaradni, önként jelentkeztek. Egy altisztet megbíztak a vezetéssel és a csapat parancsnokság nélkül, lépéstartás nélkül ment neki a felgomolygó éjtszakának, irány Peszkovatka, irány a front.

A következő...

Agyagtól és vértől maszatos rongyok, bevarasodott sebek, nyílt sebek. A műtőkés alatt frissen felbugyborékoló vér. Az ajtók zárva, az ablakok zárva. Száz pállott sebből gőzölgő pára, vad rothadás-gőzök, mint valami tropikus mocsárból. A hőmérő harmincnyolc fok meleget mutatott. A ház előtt másodszor állott már a jeges éjszaka. Feketekávé. Pervitin! Tovább, rostálni, feldolgozni! Vertjaccsiból egy számkó. Sebesülések harckocsi-lövedékektől és bombaszilánkoktól. Páncélosok és bombázók Vertjaccsi fölött, Peszkovatka fölött is, Szokarevka fölött is, — ez már a Donon átkelő és egyre közelebb érkező arcvonala. Bäumlér segédje összerogyott. Eltartott egy darabig, míg önkívületéből feleszmélt. Bäumlér meztelen karján, vérrel befröcskölt felsőtestén patakokban folyt le a veríték.

— De Bäumlér, menjen már, csapja le magát egy kicsit, én csinálom addig tovább!

Bäumlér levetette kötényét és bement a szomszéd kamrába. Huth tovább dolgozott, csipesszel, műtőkéssel, ollóval, fűrészszel. Megrekedt golyókat húzott ki, szilánkokat szemelgetett szétromcsolt hústömeg rostjaiból, sebszéleket igazgatott el, lábakat, karokat fűrészelt le. Ezen az egy éjszakán jóvátette, amit apja, testvére, amit rokonai valaha gondokba kiállottak érte és megcsúfolta mindazt, amit valaha az »örök diákról« és a folyton inkább egyébbel, mint orvosi kérdésekkel foglalkozó segédorvosról összebeszéltek. Ezen az éjszakán letette a vizsgát és ezekkel a kezekkel, amelyek valaha művészműtő álmodtak és az élet, a szépet, a tökéletest akarták formába önteni, ezekkel az ideges, de biztosfogású kezekkel, aminők csak egy mestersebész kezei lehettek volna, dolgozott szakadatlanul a kerekeken, szántalpakon vagy gyalogszerrel érkező, vérző és szétromcsolt testek áradatán. Addig dolgozott, míg kartársa, Bäumlér halálhoz hasonló mély álmából hirtelen ismét fel nem riadt, a szobába be nem jött, műtőkötényét a szegről le nem akasztotta és fel nem váltotta őt. Negyvenkét óra telt el azóta, hogy az első sebesültet az asztalra fektették.

A front továbbhúzódtott kelet felé. A Geest tábornokkal, mint a balszárnny vezetőjével Vertjaccsiban a hadosztályok által november 19-ike óta a Don túlsó partján végrehajtott mozdulat olyan volt, mint egy nagy: — Az egész hátra arc! Balra kanyarodva indulj! A Donon át! Kelet felé!

Mikor aztán délről, Kalacs felől és a Donon át is megkezdődött az orosz nyomás, páncélos és lovassági különítményekkel és a Don balpartján fekvő helységeket, Szokarevkát, Peszkovatkát és Vertjaccsit is föl kellett adni, egy 90 foknál nagyobb balrakanyarodás keresztülvitele volt a feladat. A 384-ik gyaloghadosztály, amely az előző harcokban és legutóbb a perepolni hídfőben súlyos veszteségeket szenvedett, feloszlott és kiesett a sorból. A 76., a 44., a hozzácsapott

376. és délen a motorizált 3. gyaloghadosztály a Roszoska-völgytől nyugatra le egészen a kalacs—sztalingrádi vasútvonal mellett fekvő Marinovkáig új állásokban helyezkedett el. Legrövidebb ívet Geest tábornok belső szárnyon álló hadosztályának kellett megvonnia és a balszárnnyon harcoló csapatai csak néhány kilométert vonultak vissza. Ezek otthagyták jól kiépített bunkereiket s ezek helyébe laposan földbevált lyukakat kaptak, amelyek egyenként három-három embernek biztosítottak helyet. Geest ezeket is a legnagyobb sietséggel ásatta az orosz hadifoglyokkal. A többi hadosztálynak még ilyen lyukak sem álltak rendelkezésre, hanem egyszerűen a nyílt mezőn találták magukat. És nem a puska és a tölténycsomag, hanem az ásó volt itt a legfontosabb fegyver. Lapos terep, a táj egyetlen adottsága néhány domb volt itt-ott, vagy ilyenek voltak a Roszoska-magaslatokba betorkoló szakadékok és délen a Karpovka folyócskához aláereszkedő völgyzugok és az előző évi olvadás vizeitől kimosott csatornák. Különböző egészen sík vidék volt és mindenütt csupa hó és a hőmérséklet húszról huszonöt és huszonnyolc fokra esett a zérus alá. Ez volt az OKH-tól* és a vezéri főhadiszállástól megállapított vonal a Roszoska-völgytől nyugatra, az új sztalingrádi nyugati front, amelyet »minden körülmények között és kerüljön bármennyibe«, tartani kellett. A néhány pusztai telep, Bolsája-Roszoska, Baburkin, Novo-Alexejevka (valamivel tovább nyugatra feküdt Dmitrevka és állott Otorvanovka négy faháza és három vályogviskója), továbbá Karpovka voltak most a vezérkarok szállásai.

Hó, hideg, legjobb esetben egy köldökig érő lyuk, fölötte sátorlap, akinek sikerült egy bunkerkályhát magával cipelnie, nem talált fát, hogy befűthessen: így festettek az állások és így festett az a lyuk is, amelyben Gnotke őrmester, Gimpf közlegény és harmadiknak az ottakringi fiatalember meghúzódott. Néhány méterrel odébb egy másik lyukban Tünnes feküdt, pontosan Ewald Stüwének hívták és gépkocsilakatos volt Kölnben, másodiknak a remscheidi Georg Ketteler, harmadiknak pedig az ugyancsak Vertjaccsiban feltartóztatott tréningőrmester, Erich Urbas, a harmadik lyukban egy szudétavidéki parasztfiú, egy Westfáliából, Billebeckből való közlegény, egy a mecklenburgi Hochengüstrowból való parasztfiú feküdt és így tovább a többi lyukakban is. A rohamszázad, amely szintén itt helyezkedett állásba, von Hollwitz százados csapata volt és felében a törzsszázadból, másik felében a Vertjaccsinál összefogdosott szétugrasztottakból állították össze, veszfáliaiakból, délnémetekből, szudétanémetekből, tűzérekből, akiknek ágyúi, harcokcsivezetőkből, akiknek páncélosai megrekedtek és elmaradtak a visszavonulás során. Az egyetlen álmom, amelyet itt mindenki álmodott, egy bunker volt, egy igazi bunker igazi kályhával, mint aminőt szolgálatmentes órákban építettek a hógödrök mögött. És az egyetlen reménység Hooth tábornok, aki

* Oberkommando des Heeres (Hadsereg főparancsnokság).

dél felől nyomult előre egy páncélos hadsereggel, hogy szétrepessze az átkaroló gyűrűt, legalább így mondták.

De keveset beszéltek róla. A hó és a hideg bezárta a szájukat. Gimpfnek még valami más is belakatolta a száját. Mi volt ez tulajdonképpen, — Gnotke, miközben ásóját a földbe taszította s a fagyos agyagot kiemelte, hogy mélyítse kissé a lyukat, sokat törte a fejét ezen. Tulajdonképpen keveset tudott Gimpfről, de egyet-mást mégis. Gimpf parasztfiú volt a sauerlandi Alten-Affelnből és mert második gyermeknek jött a világra s az új örökösödési törvény értelmében a tanyát nem kaphatta meg, apja gimnáziumba járatta a közelfekvő Hagenben. A háború alatt Gimpfet mint őrzetöt bevezényelték Münchenbe egy tiszti tanfolyamra. Itt kellemetlensége támadt egy katonafeleséggel, vagy még inkább ennek az asszonynak a férjével, aki állítólag egy Gimpf tulajdonát képező takarót és sátorlapot talált lakásán és kincstári vagyron eltulajdonítása és mellékesen házasságtörés miatt feljelentette őt. Gimpfet a harctérre küldték. A téli hadjáratban Sizdra mellett meghátrált. De ez csak fele és jelentéktelenebb része esetének. Még Sizdra előtt Vjazma mellett vagy Vjazmában volt Gimpf és itt történt vele valami, hogy mi volt ez, azt nem tudta Gnotke és nem is tudta kiszedni Gimpfből. Gimpf hallgatott róla. Általában olyan volt, mint aki nem tud beszélni, többnyire csak indulatszavakban fejezte ki magát, amelyek hidegre, éhségre, vagy valami testi fájdalomra vonatkoztak.

— Hogy is hívták csak a müncheni asszonyt? — próbálta Gnotke egyszer ismét szóra bírni. Gimpf csak ránézett nagy kék, mindig másutt járó szemével és megint munkája fölé hajolt.

— Úgy gondolom, Lizának!

— Igen, Lizának!

— És mikor a férje váratlanul hazajött szabadságra...

— Igen, hazajött.

— Akkor meglátta kettőtök képét s a fotókat a falon, mi?

— Meglátta!

— És meg akart vágni, pénzt kért tőled, ez is igaz, mi?...

— Igen, meg az órámat is odaadtam neki!

— Úgy, odaadtad, és még azután is volt pofája bemártani!

— Bemártott!

— Akkor kijöttél a frontra és fuccs lett a tiszti rangnak.

— Fuccs!

— Aztán Vjazmában voltál...

Ez volt az a pont, amelynél Gimpf makacsul elhallgatott. Még egytagú válaszokat sem adott többé, ezen túl sose jutott vele Gnotke. Gnotke most önmagáról és saját körülményeiről beszélt:

— Az én falumban volt egy lány, Paulának hívták, szomszédgyerekek voltunk.

Ez nem érdekelte Gimpfet, Hooth és az érkező páncélos hadsereg sem érdekelte, hogy az ottakringinek minden negyedik

percben le kellett tolni nadrágját és hogy ilyenkor vér volt az ásonyi agyagon, amelyet a hóba kidobott, ezzel sem törődött semmit, és hogy a szomszédos lyukban a remscheidi már annyira volt, hogy ki se tudott bújni a nadrágból, csak úgy kuporgott ott és már minden mindegy volt neki, ez is egészen hidegen hagyta. Talán betegek voltak, talán halálukat várták, de hiszen köröskörül halál volt mindenfelé. Hogy a főtörzsőrmester visszajött hátulról, Dmitrevkából és csak a féladag ellátást hozta magával, ez sem nagyon hozta ki sodrából. Ez annyit jelentett, hogy éhség következik, de már nagyon régóta éhezett és éhség volt köröskörül mindenfelé.

Ilyenféle ember volt Gimpf, olyan volt, mint a fazék, amely valahol és valamikor odakoccant valamihez, megrepedt és nem adott többé hangot.

Különben nemcsak az ottakringinek és a remscheidinek, hanem a szudétanémeteknek és másoknak is véres volt az ürülete. És fájt a fejük és fájt a hasuk és olyan törődöttek voltak, hogy mozdulni alig bírtak, de mindenesetre legjobban odavolt ezen a napon a remscheidi Georg Ketteler. Egészen magába roskadva gunnyasztott az agyagfalnál és a másik kettőnek, Ewald Stüwének és Urbas őrmesternek, akiknek a lyukat kellett kimélyíteniök, csak útjában állott.

— Ha Hoothnak sikerül áttörni, akkor kinn vagyunk a slamasztikából — mondta Stüwe az őrmesternek, de Ketteler még csak a fejét sem ütötte fel. — Akkor természetesen szabadságot kapunk! — próbálta Stüwe felvidítani. — Akkor éppen a kölni farsangra érkezünk haza! — tette hozzá kisvártatva. Mikor az őrmester erre mégis felnézett és rávetette szemét öreg bajtársára, Stüwére, ez mindjárt megértette, hogy barátjának régen mögötte volt már minden »farsang«. Még ugyanaznap látta, amint lelógó karral és egyik lábát nagy erőfeszítéssel rakva a másik után, hátrafelé ballagott és végül eltűnt. Stüwe együtt menetelt vele a német határtól mélyen be Oroszország belsejébe. Egy alkalommal együtt utaztak haza szabadságra. Egymás mellett (a harmadik Schorsch volt, aki a Don túlsó oldalán maradt) érkeztek el ideig. Stüwe még egyre a hóval lepett földeket nézte, mikor a másik már régen eltűnt.

— Köpj a markodba, oszt tovább! — mondta Urbas őrmester, majd hozzátette:

— Ezt se látjuk többet.

Georg Kettelert a század más betegeivel együtt Dmitrevkába szállították és mert Dmitrevkában nem volt hely, tovább kellett vonulniok az otorvanovkai segédkötözőhelyre. Ketteler fáradt volt és leült a többiek mellé a hóba. Nem tudta, miképp történhetett, hogy a hóból felmagasodó vályogviskók a semmibe merültek szeme elől és hirtelen egy sor családi ház jelent meg előtte a messze Remscheid-Hastemből és azt sem tudta, mennyi idő telt el, míg ismét felébredt a tétova révedezésből.

— A következő! — hallotta egy szanitéc szájából és a szomszédjának előbb még meg kellett löknie.

Ketteler ott állt egy főorvos előtt.

Ketteler csak felvetette a szemét, nagy kék szeme volt és nagyon szomorú a tekintete.

— Az 51-es betegszobába! — mondta az orvos.

Ketteler fölélezett. — Csakhogy végre egyszer földel alá kerülök! Nagyon köszönöm, doktor úr! — mondta. Egy szanitéc bevezette a vályogviskók egyikébe és nemcsak hogy földel került most feje fölé, de itt még meleg is volt. A sok összezsúfolt testből kipárolgó gőz pótolta a fűtést.

A két orvos, Bäumlér és Huth most viszonylag nyugodtan töltötte idejét. Már jól bentjártak decemberben s eddig állandóan tizenöt-húszt órát álltak naponta a műtőasztal mellett és lábuk alatt sosem száradt fel a vér. A kötözörongyokról, melyeket a sebesültekről lecsavartak, szürke csikokban másztak át a tetvek meztelen karjukra és operálókötényükre. A segélykötőzhely üzeme már be volt rendezve. A tábori konyha füstölt. A beérkezetteket folyamatosan ellátták, ha ugyan azt a keveset, amit tenni tudtak, ellátásnak lehetett nevezni. A menetképeket tovább küldték a legközelebbi parancsnoksághoz, ahol bevárhattak egy LKW-t, amely tovább vihette őket Sztalingrád irányában a gumraki kórházba. Hogy mi lesz a katlan minden tájékaról odaérkezők tömegével, azt nem tudta se Bäumlér, se Huth, de ez nem is volt az ő dolguk. Az ülőképes sebesülteket szánokon a pitomniki repülőterre szállíthatták, hogy kirepüljenek velük. A súlyos sebesültek ott maradtak a vályogviskókban fekvé és esetük a kéznél lévő eszközöknek a helyszínen mutatkozó hiánya mellett már reménytelen volt.

December közepén még szűkösebb volt az élelem, a kiosztásra kerülő adagok egyre kisebbek lettek. A segélykötőzhely gyakran csak a felét kapta azoknak a mennyiségeknek, amelyeket a harcoló csapatok részére megállapítottak, így az egyik szánkó lovát a másik után kellett levágni. Ezekben a napokban kevés sebesült érkezett és harckocsi vagy rakétalövegektől származó szilánksérülés úgyszólván egy sem akadt köztük. Az orvosokat ez gondolkodóba ejtette. Bäumlér így vélekedett: — Talán mégis van abban valami, hogy az oroszok a végét járják, hogy nem tudnak már többet!

Huth mindenesetre azon a nézetén volt, hogy ismeri a páncélos és tüzérségi támadások alábbhagyásának okát. Az oroszok másfelé vannak elfoglalva, Kotelnikovónál történik valami, Hooth páncélos hadseregével kell lenni valaminek: idáig ment célzásaiban. Esténként, amikor együtt üldögélt Bäumlérrel a bunkerben (amelyet közben az orosz hadifoglyok megépítettek) és egy lámpa világánál a tetveket szedegették le magukról, amihez a tábori rádiót is bekapcsolták, nem egyszer érzett magában hajlamot arra, hogy Bäumlér jelenlétében is külföldet fogjon és Moszkvát vagy Londont hallgassa, mégis

mindeztideig tartózkodott ettől. Ha ebben az időben kevesebb sebesült érkezett is hátra, azért naponta mégis egész sereg odavetődött kellett megvizsgálniok. Beható vizsgálatra az esetek legnagyobb részében nem volt szükség. Elég volt csak ránézni az emberekre. Sápadt emberek voltak, valamennyi csak csont és bőr. Arcuk beesett. Egyedül csak a szemüknek volt még valami kifejezése, kitágult, szomorú szemek voltak ezek. Mindnyájan szégyelték magukat, hogy meglett ember létükre csak így lézengnek a napon, érverésük szapora volt és nagyon hamar elhalkult. — Hasmenésük van? — Ez a kérdés is fölösleges volt, érezni lehetett. Általában semmi vizsgálni való nem akadt rajtuk. És az emberek sem akartak egyebet, mint hogy valamiképpen bebujhassanak egy lyukba, ha még meleg is jött hozzá, megvolt mindenük. És meleggel szolgálhattak nekik, ha nem is fűtött helyiségekkel, de legalább a meleg párával, amit a betegek tömege kigőzölgött.

Tiszta szálláshelyek, elviselhető időjárási viszonyok... gondos fertőtlenítés, jól mosott fehérnemű, ezekre a követelményekre lett volna szükség. De ezek itt elől hólyukakban éltek és azok, akiknek bunker jutott, úgy feküdtek egymás hegyén-hátán, mint a heringek egy dobozban. És a már elerőtlenedettek, akik a főköthőzhelyet benépesítették, ezek a lötyögő bőrükben kalimpáló csontvázak, nem is feküdtek, hanem csak guggoltak a viskókban, olykor lázasan, olykor félrebeszélve, egyébként pedig bamba egykedvűséggel. Meleg teát, ameddig benne tartott, adattak nekik. De különben... szőlőcukor nem volt, kétszersült nem volt. Tömény húslevesek, bor stb. jó erősítők lettek volna, de az agyonhajsolt lovak (ezeknek is a végén jártak) csak zsirtalan kotyvalékokat adtak. Jöttek az első halálesetek: vérhas, teljes erővesztettség, éhség következtében és ez csak kezdete volt egy folyamatnak, mely többé nem szakadt meg.

Igy érkezett el karácsony.

Német karácsony, karácsonyfa ragyogása, marcipán, aranydió, mézeskalács, ezüstcsillám, aranyszárnyú angyal, sült alma illata, aransárgára pirult libasült, ajándékokkal megrakott asztal és fenyőfa zöldje és gyermekkacaj, amitől a felnőttek is újra gyermekek lesznek. Bäumlér törzsorvos is ezeknek a napoknak különös jelentőségére gondolt, Muth főorvos is. Bäumlér, bár a még meglevő lovakra föltétlen szükség lett volna, még egy lovat levágotott, hogy a betegek legalább ezen a napon megtömhessék valamivel üres hasukat. Az ellátási irodától csokoládét kapott, olyan mennyiséget, hogy legalább öt emberre jutott egy-egy tábla a kiosztásnál. És délután külön látogatást tett a viskókban.

— Nos, hogy vagyunk? — ez volt a kérdése.

Valamennyien túrhetően voltak.

— Oh, én már egészen meg vagyok elégedve! — Olyan jó, hogy itt lehetünk, ahol legalább meleg van! — Én már sokkal jobban érzem magam, doktor úr! — Majd rendbe jövök megint, törzs-

orvos úr! — Ezek voltak a feleletek, amelyeket Bäumlér kapott. Ha valaki panaszkodott, hogy fájdalmai vannak vagy nincs helye, hogy kinyújtózkodhassék vagy hogy mért nem viszik már ki repülőgépen, akkor nem betegről volt szó, hanem a sebesültek egyikéről, akik testileg még erőben voltak. A betegek nem panaszkodtak. Az erőtlének nem éreztek fájdalmat, még csak éhséget sem. Csak ültek ott, révedeztek, álmodoztak, elhaló hangon feleltek vagy csak nagy fénylő szemük fölvetésével. Az egyik, aki már átmenőben volt a túlsó partra, csak úgy oda lehellte: — Most már jó lesz, doktor úr!

Huth is beteglátogatást tartott.

Már sötét volt és minden viskó kapott egy Hindenburg-mécset. Huth bepillantott az egyik szobába és a homályos párában, amelyet a mécses terjesztett, egyetlen arcot sem lehetett megkülönböztetni, nem látszott itt más, csak mintha valami zavaros szürke pép borítaná a földet s az elnyálgásodott légutaknak és a beteg tüdőknek hörgő zaja volt hallható. Huth jelentkezés nélkül továbbment. A másik és a harmadik viskóban is ugyanilyen gőzös volt a levegő és az emberek jelenléte éppen olyan kísérteties. Huth megszólított egyet-kettőt a láthatatlanok közül és meghallgatta válaszukat. Aztán továbbment. Kinn mélyen beszívta a hideg téli levegőt. Átbandukolt a másik oldalra és belépett még az egyik vályogviskóba. Itt azelőtt, valamikor talán, mikor nyaranta a félignyitott udvari rekeszt és az üres birkaistállót is igénybevétték és mikor telente valamennyien összebujtak, legalább tucatnyi emberből álló család tanyázott és a hely máris zsúfolásig volt velük. Most legalább négy tucat beteg, vérző és haldokló német katona feküdt itt. És mert szent este volt, kaptak egy Hindenburg-mécsest — parányi belet egy faggyúval töltött kis papírdobozban, mely talán egy óra hosszat ég s azután ismét minden koromsötétségbe zuhan vissza. — Huth egy bizonyos embert keresett, a remscheidi késest, névszerint Kettelert, aki nem volt már egészen fiatal ember, de a villámgyors leromlásban, amely erőt vett rajta, hirtelen egészen gyermekivé vált az arca, bizalommal teli, hívó gyermekarca tért vissza ismét. Huth még néhányszor meglátogatta a föl vétel után és most verítékben ázva találta, éppen abban a pillanatban, mikor lázas önkívületéből ébredt és még annak hatása alatt állott. De felismerte az orvost:

— Ah, doktor úr! Repültem (ez az álma gyakran visszatért), olyan szép volt, mint még soha. Hogy jut az ember a repülés tehetőségéhez, doktor úr?...

— Igen, hogy jut hozzá? Huth megtudta, hogyan és hallgatta a lázas szavakat, hogy egy óriási városban, ahol olyan sok a fény s olyan nagy a sürgés-forgás és olyan nagy a nyüzsgő embertömeg és olyan rengeteg és olyan különböző lény van együtt, hogy itt az utcákon természetesen tündérek is járnak és ha menetközben megérinti az ember valamelyiket, akkor megkapja ezt a tehet-

séget, a beteg mindenesetre így jutott hozzá. És emlékezett arra is (vékony hangon beszélt és óvatosan igyekezett álmának finom szövetét meg nem bontani), igen, emlékezett a tündérre is, szegényesen öltözött kislány alakjában találkozott vele és ez a lányka egy vak embert vezetett.

— De mit törődöm én mindezzel, hiszen megkaptam a tehetséget! — mesélte a beteg.

Huth figyelmesen hallgatta és a haldokló késes tágranyílt gyermekszemével elbeszélte Otorvanovka falvának történetét és a hadsereg kudarcának történetét. Ott úszott, ott crawlozott a levegőtenger felszínén, hogy a legtisztább gyönyörűség volt. A tenger lenn kék csésze volt és ahol arany porzott föl, ott kezdődött a pusztaság... és jolyók és erdők és szántóföld és rétség, minden ott volt alatta kiterítve, minden az övé volt és leereszkedhetett, ahol neki tetszett; gigantikus játék volt ez, megmámorosodott a saját erejétől; úgy-e érti, doktor úr?... és Huth értette. És úgy-e azt is érti, doktor úr, hogy nem jól végződik a dolog?... Huth természetesen ezt is értette. Nem, nem lehetett jó vége, hiszen ott volt a szegény lányka a vak emberrel és ott volt az a határtalan könnyelműség: — De mit törődtem én ezzel. Nekem megvolt az adományom! — És így esett meg a dolog, a magasban úszó hirtelen bemerült fejével a csillogó légáradatba és ekkor elhomályosodott a saját szeme is és a zavar nem mult el és bénultság lepte meg tagjait is, majd hirtelen süllyedés és aztán úgy zuhant le, mint a kő. És ott feküdt a fekete sötétségben és körülötte enyészet és benne is enyészet és susogás kelt mellette, egy hang azt mondta, hogy ami a hasában van, aizz semmi más, csak egy fészkalja egér. Huth százakat hallott deliriumban és százakat hallott narkózisban beszélni, összefüggéstelen szavakat, nyögéseket, kiáltásokat, szerelmes szavakat, trágárságokat, aggodalmakat, hiú fecsegést hallott és legtöbbször oda se figyelt, de most csodálta a pontosságot, amellyel egy bomlásban levő agy a saját személyes létét visszatükrözte és egyben egy nagy társadalmi folyamatot is és az elgondolható legegyszerűbb kifejezési formát találta hozzá. Mert mindez valóság volt, — a hit a szokatlan adományban, az erők meggondolatlan kijátszása, a kíméletlenség a másikkal szemben, aki még hozzá az adomány juttatója s akinek a hegyen-völgyön átszáguldó motorok üzemanyaga is tulajdona, mindez valóság volt, még az erők elkerülhetetlen elernyedése is legmagasabb feszültségük pillanatában, az elkerülhetetlen zuhanás is, a sötétség is, még az egerek a hasban, valóság volt ez is s a jelen esetben az otorvanovkai viskó és a betegség által előidézett différiás fekélyek a vastagbélben, ezek voltak az egerek, de tulajdonképpen nem ez volt a lényeges. Huth ott ült, fogta Georg Ketteler izzadtságtól nedves kezét és a lobogó Hinderburg-mécsbe bámult, amely a vályogfal egy kiugró padkáján állott szinte csak magának világitva és a nyomorúságnak lenn elterülő fészket sötétségben

hagyva. Huth tovább ülve maradt és szorosan fogta a haldokló kezét, midőn a viskó felett egy orosz »varrógépet« hallott, egyik régi modelljét az apró és lassú UT-repülőgépeknek, amint minden este végigkecmeregtek az arcvonalon (és Otorvanovka csak néhány kilométerre volt a fronttól) és repeszbombákat dobtak le, nem nagyobbakat, mint egy virágcserep, de arra mégis elég nagyok voltak, hogy a hólyukaikban, földön kuporgó embereket és Otorvanovkában a föld színe felett elhelyezett sebesülteket nyugtalanítsák.

De mit törődtem én vele, hiszen megvolt az adományom!

Erre gondolt Huth még akkor is, amikor a házak között visszabotorkált és a komoran gubbasztó századhoz betért. Erre gondolt még akkor is, mikor később együtt ült Bäumlerral a bunkerben. Bäumlernek volt még egy üveg konyakja, ezt most felbontotta. Karácsonyról beszéltek, az utolsó karácsony ünnepről, amelyet Bäumler Charkovban, Huth pedig Berlinben töltött szabadságon. És egy törzsrvosnak kellett a szomszédos Dmitrevkából ide érkeznie és beszédtárgyul szolgálni nekik. Ez a törzsrvos, név szerint Unde, azelőtt egy páncélosezredhez volt beosztva és úgy látszik mindig olyan távol tartózkodott csapata mögött, hogy az egész hadjárat alatt egyetlen kitüntetést sem kapott. Mivel most a sztalingrádi hadsereg katlanba került és a hadseregszoportnál sietős felszabadításról volt szó, elérkezettnek látta az időt, hogy a hiányt pótolja. Önként jelentkezett Sztalingrádba, hogy jelen legyen, mikor a katlant megbontják s azután a különösképpen értékes »Sztalingrádrend« kiosztásra kerül. Repülőgépen hozták be és rendkívül elámulott azon, mikor Pitomnikban a kezdetleges földbunkereket látta, amelyek a repülőteret körülvették. És Dmitrevkába megérkezve éppenséggel megrendült, mikor látta, hogy a nyílt mezőn találja magát. A valóság tényleg túlságosan és kevéssé felelt meg a »sztalingrádi fellegváról« alkotott fogalomnak, mélyen a föld alatt fekvő betonbunkerekkel, amint az újsághíradások nyomán elképzelte. — Na, ez ugyan nagyot nézhetett Dmitrevkában!

— Még csak egy nyomorúságos földbunkerük sem volt az első napokban!

— Mindenki nagyon meg van elégedve vele, ideje legnagyobb részében ott ül behúzódva bunkerlyukába. Ezt mindjobban és jobban kiásatja és egyre bombabiztosabbá szilárdíttatja!

— És hol veszi hozzá az anyagot?

— Más bunkerekből szakíttatja ki!

— De azokban is csak ül valaki?

— Azok közönséges népfölkelők, mit törődik velük! — mondta Bäumler.

— Igen, mit törődik azzal Unde, mit törődöm én vele! — válaszolta Huth.

Később bekapcsolták a rádiót és zenét hallgattak Berlinből. Még egyszer felriasztották őket és ezúttal nem egy orosz »varrógép«

volt, hanem a tüzéség nehéz dühörgése, amely a fagytisztá levegőben délről idáig hallatszott. Tüzérségi támadás volt Marinovka és Karpovka ellen és mikor bunkerüket elhagyták, látták is a vörös fényt a déli szemhatáron.

— Talán Hooth páncélosai, talán már elérték a gyűrűt? Karácsonyig állítólag meg kellett nyitni a katlant! — mondta Bäumlér.

— Akkor Unde megkapja a katlanrendjét, de én nem hiszem! — vélte Huth.

A Karpovka—Marinovkára zúdított tűz nem tartott tovább tíz percnél és az éjtszaka hirtelen megint visszahullt mély hallgatásába; még olykor egy-egy a levegőn keresztülhúzó »varrógép«, különben semmi különös nem történt. Bäumlér és Huth megint a bunkerben ült. A nagy német adó jelentkezett egy úgynevezett köradással. Berlin, Hamburg, Majna-Frankfurt, Königsberg stb. hívták egyik vagy másik frontszakaszt, hívták Narvickot, hívták Mizurátét, hívták Tuniszt, hívták Veliki-Lukit, hívták Sztalingrádot.

— Sztalingrádot hívják!

— Itt Charkov... itt Sztalingrád!

— Kedves hallgatónőim és hallgatóim! Itt Sztalingrád beszél. A Volga partján vagyunk, előttünk a hatalmas folyam hóval bevont ezüstszürke szalagja. Itt állnak a mi fiaink, a sztalingrádi fiúk, a német őrség a Volgánál. A dobpergésszerű zaj, amit éppen most hallanak, a szemben fekvő orosz árok sortüze. Az oroszok készülnek valamire, meg akarják zavarni karácsony ünnepét.

— De itt van már a hadnagy. Pompás, jellegzetes alakja a mi fölséges véderőnknek. Fején az acélsisak, derékszíján kézigrátnátok. Még az imént a kedélyes bunkerben a karácsonyfa fényébe pillantott a szeme. Most a hóvihar üvöltésétől hangos, ellenséges téli éjtszakába fűrődik bele. A hadnagy hirtelen odafordul embereihez és vezénnyel: állsziat szorosra! De ezt látni kell, a hadnagyot és embereit, ezeket a keményvágású német arcokat és a változást, amelyen az arcok ebben a pillanatban keresztülmennek. A sisakszíj feszesre húzása sajátságos hatású. Ezzel azt érik el, hogy a fej úgyszólván testileg eggyé nő a sisakkal, hogy úgyszólván...

Bäumlér felnyögött.

— Mi az, Bäumlér?

— Hiszen itt nem Sztalingrád beszél!

— Nem, egész bizonyosan nem, talán Charkov, talán a berlini stúdió, mindenestre szédelgés az egész! — Huth tudta, hogy készül az ilyesmi... Mint sok más mögé, a kuliszák mögé is bepillantott kisé.

Az adás tovább hangzott. A közvetítő, akár Charkovban vagy Berlinben, vagy akárhol tartózkodott is, még mindig az állszijjal volt elfoglalva: —...Belül a lélek is felkészül, megfeszül — lát-

niok kellene ezeket az embereket, kedves hallgatóim — ugrásra készen áll mind. És akinek engedne is belül a bátorsága, azt kívülről keményen tartja az állszíj...

— Akarod még tovább hallgatni, Bäumlér ?

— Nem, elég volt. Zárd el!

De Huth nem zárta el a készüléket. Ismerte a különböző állomások adási idejét, megforgatta a keresógombot és más hullámot állított be és ezúttal ugyancsak német nyelven, jelentés hangzott nagy német páncélos veszteségekről Kotelnikovónál (éppen Hooth páncélosairól volt szó), a morozovszkájai, sztacinszkájai, milleróvoi harcokról. Istenem, Millerovó, mégis csak meddig elér a német front, nagy német erők körülfárásáról Velikie-Lukínál...

— Hallgassuk tovább ?

— Igen, hallgassuk ! — mondta mogorván Bäumlér. És ettől a naptól kezdve, ha egyedül üldögéltek a bunkerben, mind a ketten meghallgatták az orosz hadijelentést és a londoni adást is.

Bäumlér aztán végignyújtózott priccsén. Huth még egy körsetát tett a hideg téli éjtszakában, el a felvételi és a műtőház mellett, ahol a fél egészségügyi század beteghordó saroglyákon vagy a földön aludt, míg a század másik fele őrseget tartott, el a vályogviskók mellett, amelyek most teljes sötétségbe merültek s amelyekben nem lobogott már egy Hindenburg-mécs sem. Elhaladt a század járműparkja mellett is, néhány szánkó és egy csapat apró, bozontos-szörű ló, fejüket szorosan összedugva álltak ott, szürke rakás a hóban és csak az orrlyukukból füstölgő fehér pára árulta el, hogy élet van ebben a jégkéregtől bevont csoportban.

Huth visszatért a bunkerbe. Lefeküdt ő is. Mit törődöm én vele, hiszen megvolt az adományom ! Ez járt a fejében, miközben elaludt.

A táj ismét olyan volt, mint ahogyan a természet kezéből kikerült és amilyené tűz és víz és jég az idők folyamán formálta, — nyugaton a Don, keleten a Volga, délről a Karpovka, a Donnal párhuzamosan haladva és a Roszocska-patakhöz leereszkedve a Roszocska-magaslatok, délen egy lapos talajemelkedés, a Karpovkával párhuzamosan, lejtőjével a Karpovka-völgyre támaszkodva, keleten a Volgát szegélyezve szintén dombos terep és közbül, akár egy síma tányér, kevés szakadéktól és földrepedéstől átszelve a hóviharoktól korbácsolt pusztá.

Nyugaton a Volga-könyökre és Sztalingrád romjaira támaszkodó, szélsőpörte hatalmas tányér volt a csatatér és eleinte még tartva szélein a hadosztályoktól, lassankint a 6. német hadsereg sorsterévé vált.

A táj sívár volt.

Az emberek nyomai, akik itt laktak és itt berendezkedtek, egészen eltűntek. Az országutak nem voltak országutak és a vasutak

nem voltak vasutak többé. A falvak, a marha- és juhfarmok szét voltak bombázva vagy a tüzéség dúlta szét őket és már csak romok maradtak belőlük és a lakók otthagyták a romokat. Aki a lakosok helyébe idejött, a német katona, nem talált itt földéltre. A vezérkarok a bunkerekben laktak a pusztai falvak romjai közt, a katona elől feküdt földbevéjrt gödrökben, gyakran csak hólyukakban a szabad ég alatt, de még soha az ember ilyen nagy tömegekben nem lépett föl a Don és a Volga közt, mint ezekben a napokban és még soha nem pusztított itt ilyen tömegben a halál.

Egy földbunkerben történt a Rosszocska-magaslatok egyik lejtőjén. Fagytól szürke arc hajolt egy éppen olyan, a gyilkos hidegtől kimart arc fölé.

— Mathias, durmolsz ?

— Igen, August.

Az egyik pricesen feküdt, a másik előtte állt. Aki a pricesen feküdt és a bunker tetejét bámulta, Gimpf volt. Az előtte álló, aki maroknyi ócska rongyot dobott a pricesre, August Gnotke volt. Gnotke őrmester habozva állt ott egy pillanatig, mintha mondani akart volna még valamit, azután elfordult a sapkában, köpenyben és csizmában ott fekvő Gimpftől. Begombolta köpenyét, bebugyolálta fejét, fülét és nyakát s elhagyta a bunkert.

Gnotkénak egy óra hosszat őrségen kellett állnia.

Két óra a bunkerben, egy óra kinn a lövészárookban, ennyire megint normálissá vált az élet és ez volt most az őrszolgálati besosztás, amelyben az altiszteknek is részt kellett venniük. Ennek különben nem volt jelentősége. Lerongyolódottan járt, akár a többiek, lába is rongyokba volt csavarva, akár a többinek. Itt egy paszománt csík a gallér hajtókáján nem sokat számított, az altiszt szolgálata ugyanaz volt, mint a legénységé.

Karácsony már régen elmúlt, egy nyugati irányú kitörési vállalkozásra kitűzött határidő is lejárt anélkül, hogy bármi történt volna. Karácsony éjjelén elhagyták hólyukaikat, közelebb vonultak a lejtőhöz. Itt egy már kiásott lövészárkot találtak és mögötte egy bunkert, amelyet mögöttes szolgálatot teljesítő katonák később kiépítettek. És mert Georg Ketteler Otorvanobkába távozott és az ottakringit és az Ostermethingből valót, meg a billerbeckit s a hohengüstrowit és még másokat is a hó temetett be tovább nyugatnak, ezért elég tágasan voltak a bunkerben és volt hely mindenki részére, nem úgy, mint a hólyukak mellett épp a legutolsó napokban elkészült gödörben, ahol mindig csak kevesek részére és csak néhány óras tartózkodásra volt hely.

Jött a január és a jégyszürke pára most keletről szállt a Volgáról és ha a szél feladta játékát a szürke felhőrongyokkal és laposan nekifeküdt a síkságnak, akkor nemcsak kelet felől fújt, hanem egyszerre vágott minden oldalról, tisztára söpörte a pusztasíkját és szemcsésre fagyott havat csapott az arcokba. Így esett ezen a napon is, a talaj

simára volt söpörve és szürke volt a fagytól. Minden hó, ami a földet borította, a levegőben volt most és zsinóregyenes pályán röpült előre. A hórajzásban tompa, fehérfényű lapda függött, — az egyetlen szemmel látható szilárd pont a feltartóztathatatlanul áramló mozgásban — a nap volt.

Gnotke mellett egy arc bukkant föl. Kékes szájszélek, nagy orr, az orr fölött két szemüveg, az őrszem volt az árok másik végéről.

— Huh, micsoda éhség, a leves ma megint...

Gnotke a szemeket kereste a szemüveg mögött. És a szemeken látta, aminek föltétlenül be kellett következnie és ami változhatatlan volt s ha nem ebben az órában, meg kellett történnie majd a következők valamelyikében. Az ember, aki görbén összehúzott vállal állt előtte, valamikor rajztanító volt és soha sem lesz többé rajztanító.

— Megolvastam ma a borsószemeket a levesben, tizennégy darab volt, a többi tiszta víz. Hát nincs már több lovuk?

Gnotke egyenesen a szemébe nézett.

— És ezek az átkozott tetvek. Itt kinn még éppen no megy valahogy, csak a melegre nem szabad bemenni. — Tulajdonképpen valami mást akart mondani.

— Te is ilyen fáradt vagy?

— Igen — felelte Gnotke.

Egymás mellett álltak és kibámultak az elvonuló szürke légáramlatba, a hó laposan húzott el a talaj fölött. Mindakettőjük arca és szeme egyszinten volt a földdel s a kilátást, mely eléjük tárult, a gödör szélébe szúrt bokrok jéggel borított rácsozata osztotta részekre.

— Micsoda idő! Nincs ember, aki ilyenkor nyitva tudná tartani a szemét, még egy orosz sem, ma sikerülnie kell! — Ez ajánlat volt és a tanító választ várt rá. Gnotke mereven bámult ki tovább a kavargó hóba. A másik megfordult és visszament őrhelyére.

A Hullaguszti (így hívták Gnotkét a századnál) nem akart hát résztvenni a dologban. A rajztanító most a saját kilátórésén meredt előre. De már nem figyelmes pillantással, mint napokkal ezelőtt, mikor még annyi nyugalmat erőltetett magára, hogy egy hosszú, síma vonallal s valami elébe biggyesztett firkálással lerajzolta egy darab papirosra az előteret — ezt a sivár földdarabot, közepén egy erősen felfúvódott lóhullával, amelyet most minden gondolatával körülrajzolt.

Egy idő múlva észrevette Gnotke, hogy a tanító elhagyta helyét. A lövészárkon kívül pillantotta meg, szorosan a földhöz lapult testtel, hüvelyről-hüvelyre csúszott előre.

Gnotke tudta, mi fog történni.

A tanító nem az első volt, aki ezt az utat járta. Két héttel azelőtt a szomszédságban tanyázó utászok egy sovány gebét hajtottak föl. A menekülő állat szerencsétlenségre a két vonal közé futott, ahol egy másik oldalról jövő lövés holtan terítette le. Hullája még

ott feküdt gázoktól erősen felduzzasztva és dértől szürkén, úgy emelkedett ott, mint egy hegy. E mellett a szürke domb mellett — tiszta időben jól lehetett látni — most még három sötét folt is észrevehető volt. Kettő az a két utász, aki nem akarta elszalasztani zsákmányát, a harmadik saját századuk egyik embere, aki kimerészkedett s akit éppen úgy ott ért el egy orosz mesterlövész golyója.

Most a tanító volt úton.

Gnotke jól a szemébe nézett és tudta, hogy ma vagy holnap, így vagy úgy, de meg lesz a sorsa pecsételve. Akkor is, amikor lent feküdt valamelyik hőlukban s az arcokba pillantott és a szemekbe nézett és a beszédeket hallotta, előre megérezte egy-egy sors változhatatlanságát. Akkor, — bármennyire másképp kellett is ezt felfogni — ha egyáltalán ment volna, ismét szívesen visszatér előbbi foglalkozásának kivetettségéhez. Az, hogy naponta hullákkal bajlódjék, elviselhetőbbnek látszott előtte. Azok tátongó sebeiket, megüvegesedett szemüket, kifordult belső részeit mutogatták, egyik-másik vigyorgott is, mint Aslang őrmester, de nem beszéltek és egyik sem remélt már semmit.

De azok ott a lyukakban...

Volt ott egy fiatalember Ottakringből, ennek már hegyes volt az orra és tulajdonképpen már teljesen »kész« volt, de minden reményét egy karácsonyi csomagba helyezte és folyton kalácsról, cukorkáról, süteményről, salátás tengeri halról beszélt és Gnotke hallgatta és hasztalan fáradozott azon, hogy a képzetet, amely a hegyes orrhoz és a napról-napra jobban sorvadó archoz kapcsolódott benne, elhessege magától. És ott volt az az Ostermietingből való paraszt, ez lenyelt minden pilulát, amit kapott, s amit másoktól össze tudott kérincselni és mégsem volt képes hasmenésétől szabadulni. Amellett egyéb sem járt a fejében, mint a szántóföldjei és lovai Ostermethingben és hogy vemhesek-e vagy nem maradt-e üres a Paula vagy a Miezl, csak ezt kívánta tudni. E mögött a paraszt mögött is, aki nem gondolt másra, csak a szántóföldre meg a jószágra, meg arra, vajjon ki vágja most le a takarmányt és ki hordja a vizet az istállóba, ott látta már a nyitott sirt. De még megélte azt, hogy az ottakringi fiatalember már nem kalácsot meg cukorkát óhajtott karácsonyra, csak egy fél komisz kenyeret és még ezt sem kapta meg. És az ostermethingi parasztot, aki elkeseredetten alkudozott minden pilulára, annyira leromlottnak látta már, hogy egy napon felült és levelet írt, amelyet azután sosem küldöttek el s amelyben ez állt: »Kedves szüleim és testvéreim! Fizessetek értem két szent misét, hogy csak félig-meddig kimásszak innen. A pénz, ami érte jár, nem számít nekem...«

És volt ott egy másik, egy billerbecki közlegény Westfáliából, aki búskomor lett, mert folyton menyasszonyára gondolt, aki egy franciával adta össze magát s ezt írta neki: »Nyolc lány ül itt ezért,

minden szülő és férj megbocsátott, én olyan szerencsétlen vagyok, mindig a muttira meg terád kell gondolnom . . . » És egy másik, egy könyvelő a badeni Durlachból, megkékült dühében, mert lakóhelyén a lakáskiosztásnál mellőzés érte. A DAF*-nak egyik munkatársa, két gyermekkel háromszobás és egy másik ismerőse és még egy — szintén háromszobás és egy gyermektelen orvosnő (tulajdonképpen egy SS-lotyó, csak azért, hogy, mint határozottan állította, közelebb lakják az SS-kaszárnyához) még hozzá négyszobás lakást kapott — míg ő, pedig régi párttag is volt — egyáltalán nem kapott lakást, mert körzetvezetője és körzetfőnöke és a tisztviselők a lakáshivatalban korrupt disznók. És egy másik, egy paraszt és rabszolgatartó a mecklenburgi Hohengüstrowból, nem a lakáshivatal tisztviselői miatt bosszankodott, hanem a »keleti munkaerő« elosztó hivatalának tisztviselőit szidta, akik neki vagy feleségének, aki távollétében a gazdaságot vezette, nem küldték olyan gyorsan a munkaerő pótlását, mint ahogy gazdaságában a munkások kihaltak és a megállapított áron, 40 birodalmi márkát számítva nőért és 55-öt férfiert, azonkívül még egy kis kenés is kellett tojással, vajjal és szalonnával. (És még hozzá civil oroszokért, ez pedig nyomorúságos, eltetvesedett népség és inkább beteg, mint egészséges! — tette hozzá felvilágosításul.) Különösen nagy bosszúsága volt feleségének egy Irma nevezetű nővel (egészen közönséges dög s még hozzá minden lepereg róla). Két lengyellel is összeszúrta a levet. És mikor ez kisült, elvitték Irmát is, meg a lengyeleket is. (Az őrmester jött érte. A két lengyelt bizonyosan felakasztották. Úgy gondolom, az erdőben. Pedig már olyan szépen beleszoktak a gazdaságba!) Ennek a mecklenburgi parasztnak, úgy ahogy Gnotke látta, hetek szennye volt már a ruháján; ingén és alsónadrágján már egy csöpp fehérség sem látszott, csizmájában a harisnya cafatokká mállott. Ő maga 36 éves volt, beesett arcát szürke, borostás szakáll borította.

Nyomorult népség, mocskos és tetves, inkább beteg, mint egészséges!

Ez ráillett a hohegüstrowi parasztra is s az ostermiethingire éppen úgy, mint a durlachi könyvelőre, a billerbecki közlegényre és valamennyire. És nem tudták, hogy mélyebbre süllyedtek és értékben sokkal alacsonyabban álltak annál, mint amelyet, egyik vagy másik vagy némelyik közülük lengyelekért és oroszokért vagy más népekhez tartozókért megfelelőnek tartott. Gnotke egy alkalommal — és ez már jóideje történt Juhnovban, egy beszélgetés folyamán, amely hadbíróság elé is juttatta — mindenesetre ezt a kijelentést tette: »Itt Juhnov és Moszkva közt — mondta — láttam, hogy az emberek úgy hevernek a hóban, akár a verebek; ilyen sokan vagyunk és ilyen olcsók lettünk!« Ott a hógödrökben nem tudta, miért kell

* Deutsche Arbeiter Front — Német Munkás Front. Szórakoztató és ismeretterjesztő lap német munkáscsaládok részére, a Kraft durch Freude elődje.

mindig, újra meg újra mások arcába bámulnia és mi volt talajdonképpen ezeken az arcokon, amit megismerni igyekezett.

Az arcokon nemcsak tompultság volt és sárgaság, a szemekben nemcsak az éhség csillogott és a kitörni készülő láz. A Don-kanyarban történt, Kleckájánál, egy sívár temetőföld szélén ezernyi egyforma kereszttel, hogy megpillantotta egyszer a nyirkos ködpászták között a holdat. Óriási, vörös, kerek hold volt. Ez a párák közt izzó, vörös hold — az ottakringi fiú szemében és a hohengüstrowi és az ostermiethingi és a durlachi és billerbecki és a zwischenahni tanító szemében a zwischenahni tenger mellől, aki most útban volt a lóhulla felé — ugyanennek a vörös holdnak a visszfényét látta Gnotke és időnkint a nevetést is hallotta a szemhatár mögött.

Mindent ott hagytak maguk mögött.
Asszonyuk jajgat.
Gyermeük jajgat.
Rohannak el a messzeségbe mélyen.
Szürke nyomuk maradt vissza az éjben.
Nyomuk a távol tengerbe veszett.
Szétlobbant vitorlák,
Tátongó terek,
Tántorgó álmok, baljós jelek ...
Előttük a nagy, rőt hold evezett.

És szavaik voltak rá és határozott fogalmaik róla, mert nem voltak képzeletszegény emberek. A haldokló ottakringi világosan beszélt róla: szerény házacska kívánt, aféle kávéházat és fogadót, fuvarosok és hajósok számára, kilátással a Volgára, egy örökös »terülasztalkámat«, amelyen soha ki nem fog a libasült, a gulyás, a rántott csirke és a káposzta gombóccal, meg a fánk, a rétes és a kugluf, ilyesvalamit akart meghódítani. Egy szudétanémet, egy bernsdorfi szállítmányozó fia, aki odahaza apja nagy, háromtengelyes kocsiját vezette, korgó gyomorral és fagyfekélyekkel kezén-lábán, vad álmodott egy óriási arányú szállítmányozásról a Volgától a Dnyeperig. Egyik földije, egy perschnitzi bádogos, »szerényebb« volt, egyszerűen le akarta szedni a szalmatetőket a Don és a Volga közt és száz vagy százhusz segéddel házfedelezési üzemet akart nyitni. Egy őrmester pedig, Erich Urbas Leipzighől, aki betegen vonszolta magát az új állásba; ez az őrmester különösen találó kifejezését adta az általános kóválygásnak, midőn — akkor még a trénnél szolgált — a Don hidján ment keresztül és ott egy táblán olvasható felirat: »*Kalacs a Donnál*« után ecsettel és festékekkel odamázolta: »*Leipzigig 4200 kilométer*«. Különös diadal és ha a valódi távolsághoz hozzátett vagy 1000 kilométert, ez csak annál hamisítatlanabb kifejezése volt az esztelen kószálásnak a mérhetetlenbe. A beteg hohengüstrowi viszont nem sóvárgott így a messzeség után, ő a maga részéről abban

reménykedett, hogy a »győzelem« után számos mecklenburgi fog letelepedni Ukrajnában és a doni pusztán és akkor ő majd kiterjeszkedhet Hohengüstrowban, ahol soha sem szenved majd hiányt ukrainai, doni és volgavidéki munkaerőben.

Kerek szavaik voltak örületükre, ezeket készen adták szájukba a rádió, a frontujság és a századoktatások. És szavak, vágyak, óhaj-tások, gondolkodásuknak minden útja Sztalingrádba vezetett, amely felé ennek az évnék tavasza óta meneteltek és még sokan, akikben nem is dolgozott az egyéni ösztön, és csak a hatalom gépezete ragadta magával őket, áldozatául estek ugyanennek a megszállottságnak. Sztalingrád volt a díj halálért és betegségért, megcsönkításokért és éhségért, fáradságért és kelevényekért, ez jelentette minden bűn bocsánatát.

Orosz menekültek csapatai, aggastyánok, asszonyok és anyák gyermekükkel mellükön, százával az éles keleti szélben, 20—30 fokos hidegben lesve a vonatokat, amelyek már sohasem indulnak; szöges drótok mögött elrothadó orosz polgári és hadifoglyok, akiknek semmi mást nem vetettek oda harapni, csak kimúlt lovak mosatlan beleit; egy völgyzugolyban katonáktól elhurcolt asszonyok, akik harisnyát foltoztak, fehérneműt mostak, éjjelente pedig arra kényszerítették őket, hogy katonákkal osszák meg azok fekvőhelyét; polgári lakosság út- és erődítésépítésre elhajtvá és árokásásra kényszerítve, tömegekben összeterelve s vagonszámra Németországba hurcolva rabszolgaságba, félig lakatlan falvak, a Gestapo önkényének kiszolgáltatott városi lakosság: egy egész letiport ország maradt el jobbra és balra a hadoszlopok mögött és az ezer tűzvésszel izzó és ezer sebből vérző Sztalingrád állott minden út végén és a legyőzött Sztalingrádnak kellett minden bűnt kiengesztelnie, minden gaztett nyomát eltörölni, kellett a görbét egyenessé s a jogtalanat jogossá tenni. Hogy egy legyőzött Sztalingrád a bűnt csak tovább tágíthatja és a jogtalanságot csak intézményessé emelheti, s hogy a jogtalanságok viselőit magukat is csak csendőrökké és felvigyázókká változtathatja át és nem hozhat mást a rabszolgatartók népének, csak pusztulást, — ha ez a gondolat, ami nem is lehet másképp, olykor egy-egy, máskor több fejben fel is vetődött — de nyílt kifejezésre egy 330.000 főnyi hadseregben sosem jutott.

A romokká és omladékhalmokká roskadt és naponkint megújuló és küzdő, a halált okádó és sebeket osztó Sztalingrád mindenkiben — ifjakban, öregekben, családapákban, parasztokban, városiakban, vakmerőekben és gyávákban, betegekben, sorvadókban és halódókban — mint minden fájdalomtól való megváltás ígérete élt és a legfelsőbb hadvezetés és maga a Führer újra és újra kilátásba helyezte nekik akkor, amikor már örökre elveszett.

Az ajtó becsapódott!

A Don melletti Kalacs volt az a pont, ahol a gyűrű bezárult és a gyűrű szorosabbra húzódott össze, mialatt a többi elvágott német

vonat napról-napra és hétről-hétre tovább hanyatlott vissza nyugat felé. A Sztalingrád terében harcoló német hadseregecsoport, amelyet egykor a Kalacs mellett a Donon átfutó hadiút és különböző vasútvonalak tápláltak és amely patkóalakban két nyitott végével a Volgára támaszkodva karolta át a nagy várost, most összeköttetéseitől elszakítva, maga került harapófogóba és városokkal és falvakkal s elvágott és a semmibe kifutó országutakkal és védelmi vonalakkal még mindig körülvelt hatalmas terepével, emberszív alakját muatta; de szervezetéből kiszakított és vad veréssel dobogó szív volt.

— Harcolnotok kell az utolsó töltényig! — kiáltotta oda a Führer katonáinak és százszor is támadásra küldötték őket, hogy ellenálljanak az ellenséges áradatnak és szigetük lemorzsolását megakadályozzák. — Tartsatok ki, én mindent megteszek, ami hatalmamban áll, hogy kivágjalak benneteket! — biztatta őket a Führer és ők kitartottak. Először a román lovasságot ették meg, azután saját tüzéségük és saját szállító parkjuk lóállományát, először négy ember kapott egy kenyeret, azután hét, majd kétszáz gramm kenyeret kapott minden ember, ami nem több napjában ujjnyi vastag szeletnél. És kitartottak és hittek a Führer szavának és bíztak a felszabadításban.

Bíztak Hooth tábornok páncélos hadseregében és abban reménykedtek, hogy Manstein tábornagy felszabadítja őket, majd minden reményüket egy, a katlan belsejében véghezvitt csapatmozdulatba helyezték, de sem kívülről nem pattantották szét a gyűrűt, sem belülről nem nyitották meg. A fedezékek félhomályában más reménysek és új híresztelések lobbantak föl. Kína állítólag hadat üzent Angliának és Amerikának, Törökország és Spanyolország ugyancsak és ez az egész világ helyzetét megváltoztatja és meghozza az ő szabadságukat is, rebesgették. De Manstein páncélosait megverték. Kína nagyon messze volt és Törökországról és Spanyolországról már senki sem beszélt.

A berepülő »Junker«-ek gyéren érkeztek; az út, amelyet meg kellett tenniük, egyre hosszabb lett. Berepülés és kirepülés alkalmával tucatjával és tucatjával lötték le őket. És a Don és Donec közötti pusztaságon ott hevert egy lezuhant repülőgép postazsákokkal a sztalingrádi katlanból és ami a levelekben írva állott, egyetlen jajkiáltás volt.

»Kedves Karolina! Egészségileg nagyon csehül állok. Kitartok, míg egyszer majd nem megy tovább. A legátkozottabb környéken vagyok itt. Hogy mi lesz, azt tulajdonképpen nem lehet látni. Hányan jártak itt már pórul és hányan fognak még! Ilyen nyomorúság, az ember üvölni szeretne...« — »Kedves Herbert! Ma feketenapunk volt. A 10. felbomlott, pillanatnyilag nehéz a helyzet nálunk mindenütt. Georg Hartung, Ottó Gnüssel, G. Sich, Wahler, Dusch, Hey főhadnagy elesett, vagy negyven ember megsebesült. Nem tudok tovább írni, mert veszettül lőnek, inkább lebujaok a bunkerembe...«

— »Kedves Apám és Anyám! Igen kemény harcokban vagyunk. Súlyos veszteségeink vannak, a temetők napról-napra nagyobbak lesznek. Százával temetik itt el az embereket. Halomszámra szedik össze őket, kinek a keze, kinek a lába hiányzik, kinek a törzse szakadt le, így megy ez itt...« — »Kedves Szüleim és Testvéreim, Sztalingrád ontja a betegeket és a halottakat. Az én századom nem tud már támadásra menni, mindössze húsz főnyi még...« — »Kedves Testvérem! Május 10-ike óta tartósan bevetésben vagyunk, így nem sok ember maradt belőlünk. Hogy milyen rettenetesen vágyódom már kis fiam után, senki el sem képzelheti...« — »Kedves Szüleim, ez a pokol itt, a századok már alig harminc főnyi erősségűek. A legjobb bajtársak, ilyet még eddig nem éltünk meg, félelmetes...« — »Kedves Feleségem! Nincs kedvem semmihez, még az íráshoz sem. Magas lázam van, nagy a hideg. Már nyolc napja nem tudok enni, csak orvosságot szedek és várok. Különben már csak csont és bőr vagyok...« — »Drága Elzám! Minden négy órában őrségre menni. Közben nem sok az alvás. A tetvek csöppnyi nyugtot sem hagynak nekünk. Ha egy kicsit befűtenek, tüstént jelentkeznak ezek a dögök. Akkor ide-oda hánykolódunk a pricceken. A testünk úgy ég, hogy szeretnők véresre vakarni. Tetejébe az ellátásunk lóhús, de nincs rajta egy grammnyi zsir...« — »Kedves Fridám! A lábam rettenetesen fáj, legjobb, ha fekszem. Mindennap befecskendezést kapok. Csak ne támadna annyi új kelés. Amit egy ilyen orvos segíteni tud, megehetik a macskák. Ha az ember nem segít magán, el van veszve...« — »Kedveseim, mi itt bunkerháborút folytatunk, amit életem végéig nem fogok elfelejteni. Ha láthatnátok itt ezt a birkózást a halálért, úgy ordítanátok, hogy kiszakadna a torkotok...« — »Édes Lizám! Egész kétségbe vagyok esve, mennyi ember harap itt a fűbe. Annyi fagyottunk van és aki nem tud tovább jönni, ott marad fekve. Ilyen visszavonulás, éjjel-nappal menetelnünk kell és hozzá ez a hideg és a lábunk tökéletesen felmondta a szolgálatot...«

Ez a postaszák még december havában indult útnak, néhány héttel a bekatlanozás után. December elmúlt s már benn jártak januárban. Leveleket már nem írtak és nem írtak volna még akkor sem és semmiesetre sem tömegesen, ha a »Juk« rendszeres posta-szolgálatot tudtak volna fenntartani.

»Kedves Feleségem! Nincs már kedvem semmihez. Még az íráshoz sem...« Egyiknek sem volt már kedve semmihez, hiszen a »kedv« ide nem illő, már eltemetett, számukra már elenyészett fogalom volt. Nem írtak levelet és nem vezettek naplőfeljegyzéseket már, erről rég letettek. Valamennyien a »legátkozottabb vidéken voltak« és mindnyájan úgy érezték, hogy a pokol csap le rájuk. Testüket furunkulusok lepték el és a gennyes helyeken tetvek fészkeltek be magukat. Éhesek voltak és nem volt elegendő étel arra sem, hogy üres gyomrukát megtömjék, láz és hasmenés és hányás gyötörte őket és tagjaik feketék voltak a fagytól és nem voltak pilulák és injekciók,

gyakran a kínok és a nyílt sebekből áradó bűz maradtak az egyedüli kábítószeres és az otthonhagyott nők és kicsinyek képei úgy jelentek meg a lázban vergődőknek, mint testetlen kísértetek. Valamennyien »készen« voltak és nemcsak ami lábukat, belsőrészeiket, veséjüket, tüdejüket illette, hanem szívükben is. És mégis: »Ez az ember a pillanatnyi viszonyok közt szolgálatra alkalmas marad!« — így hangzott a zászlóaljorvostól, az ezred-, a hadosztály- és a csapatparancsnokoktól, sőt magától a legfőbb hadúrtól kimondott ítélet és mentek tovább őrségre, órákat és órákat álltak poszton, újra meg újra feltámolyogtak eredménytelen támadásokra a szovjet állások ellen, kimúltak, mint lovak a kocsirúd mellett és a vontatóhágiban, vagy még mindig nem haltak meg, hanem félholtan visszazuhanak bunkerük félhomályába.

Ez volt Gnotke környezete, a közeli és a távolabbi és amint itt állt és a hótól beviharzott földre meredt, arcokra gondolt, amelyek valaha léteztek és elmerültek és reményekre, amelyek még talán voltak, s amelyek másokat ma semmibe vezető útjukon kísérték. Megint kipillantott a tanítóra, aki mindössze egy szürke csík volt a földön, egy odadobott ág a kavargó kaoszban. A tanító olyan óvatosan mozdult, hogy szinte mozdulatlanak látszott és csak bizonyos idő múlva lehetett észrevenni, hogy lassan közeledett céljához. Ennek a tanítónak felesége volt, gyermekei voltak, háza volt, méhkasai voltak a háza mögött és itt kockára tette feleségét, gyermekeit és életét egy darab lóhúsért. És mit tehetett volna, ilyesmit nem lehet kiverni valakinek a fejéből. A lótetem vonzóbb, mint bármely szó vagy a legemelkedettebb fogalom lehet.

Gnotke Stüwére gondolt, akinek megdagadt a lába, aki a rem-scheidi távozása óta, alig beszélt már s akinek minden balsorsa tetejébe még a szemüvege is eltört. A vöröshajú Urbas őrmesterre gondolt, aki különös betegséggel feküdt priccsén. Gondolt arra a repedt fazék Gimpfre is. Vjazmában hát nem volt a vonalbeli csapatoknál, hanem egy őrparancsnokságnál és ezen az őrparancsnokságon történt vele az, ami nagyobb rombolást vitt benne véghez, mint a büntetőszolgálat vagy akármilyen más. Ennyit sikerült kipiszkálnia a Gimpf-
esetből.

Dingelstedt tanító eljutott a lóhullához. Fölemelte kezét és kivágott késével egy darab húst. Gnotke figyelte. Nem hallott mást, csak a viharszél üvöltését és nem látott ebben a pillanatban semmit, csak az imbolygó hókárpitokon át annak a kéznek a mozdulatát a késsel.

Talán szerencséje van és sikerül neki — gondolta Gnotke.
Ebben a pillanatban lövés dördült el.

Január 8-ika volt, különös jelentőségű nap, amely fordulatot hozhatott volna a sztalingrádi német katonák sötét sorsában. Har-

minc kilométernyi távolságban Gnotke bunkerétől, az északi retesz-állás egyik frontszakaszán történt. Itt is hóesés volt, a nap itt is úgy függött, mint valami alacsony ablak a lassan húzódó jeges párapásztákban.

Itt állott Lawkow hadnagy, kis, himlőhelyes fickó. Távbeszélő-hallgatót tartott kezében és izgatott hangon kiáltotta bele:

— Ember, hát megbolondult maga, csak látja tán, hogy ezek parlamentérek, fehér zászlóval?

— Mind egykutya, oroszok! Lőni kell rájuk! — válaszolták neki a szomszéd árokból.

Lawkow hadnagy zászlóaljsegédtiszt volt, de mert a zászlóaljparancsnok betegen hátrament és kirepült, helyettesítésképpen ő vette át a zászlóaljat. Fölakasztotta a hallgatót, káromkodott egyet a szomszédra és megint tovább bámult ki az árok peremén túl a hókavargásba. Három alakot látott ott, három oroszot egy szélben csattogó, fehér zászlóval, de a felporzó puskatűzben megint visszahúzódtak.

Lawkow fölhívta az ezredet és kitaníttatta magát, hogy a szomszéd csoport főhadnagya forma szerint helyesen járt el, mert a hadseregparancsnak megfelelően, a parlamentérek tüzeléssel kell vissza utasítani. Az ezredparancsnok, név szerint Lundt ezredes, maga jelentkezett és félórával később a parancsnok már elől volt az árokban.

Még egy félórával később ismét ott voltak az orosz parlamentérek. Ismét nagy, fehér zászló csattogott a szélben. Ismét kürtjel harsant végig a hófödte síkon. Ezúttal nem estek puskalövések. Lundt ezredes a parlamentérek elé küldte Lawkow hadnagyot. Lawkow bevezette őket egy aknamentes úton a senkiföldjén át a német vonalba. Két orosz tiszt volt meg egy kürtös, ezek előadták az ezredesnek, hogy a szovjetfőparancsnokság nevében egy iratot kell átadniok a hatodik német hadsereg parancsnokának.

Lundt ezredes beköttette a szemüket, egy kocsihoz vezette őket és a saját ezredtörzséhez hajtatott velük. Innen felhívta a hadsereg-főhadiszállást, beszélt a hadsereg vezérkari főnökével és a főparancsnokkal. Azután arra kérte az orosz tiszteket, adják át neki az iratot továbbjuttatás végett és visszatértéig tekintsék magukat vendégeinek.

Lundt ezredes kocsijába ült, a pitomniki repülőtérre robogott, majd tovább a gumraki országúton, egy hajdani orosz légharító-hadállás röptérének szélén fekvő bunkercsoportig, amelyben a hadsereg főparancsnokság ültette fel hadiszállását.

Az irat, amelyet a főparancsnok elé helyeztek, így szólt:

A 6. német hadsereg főparancsnokához, Paulus vezér-ezredeshez vagy helyetteséhez és a katlanba zárt sztalingrádi német csapatok valamennyi tisztjéhez és egész legénységi állományához!

A 6. német hadsereg s a hozzá erősítés céljából beosztott 4. páncélos hadsereg kötelékei 1942 november 25-ike óta teljesen körül vannak zárva.

A vörös hadsereg csapatai ezt a német hadseregszortot szoros gyűrűbe zárták, minden reményük, hogy a német hadsereg délről vagy délkeletről induló támadása felmentse őket, csődöt mondott; a segítségükre siető német csapatokat a vörös hadsereg megverte s ezeknek a csapatoknak maradványai Rosztov felé vonulnak vissza.

A német szállító légiflotta, amely hivatva lett volna részükre élelmiszerből, lőszerből és üzemanyagból úgynevezett inségadagról gondoskodni, kénytelen volt a vörös hadsereg eredményes előnyomulása következtében repülőtereit gyakran változtatni és nagy távolságokból beröpülni a katlanba zárt csapatok körzetébe. Ehhez járul még, hogy a német szállító légiflotta óriási veszteségeket szenved repülőgépekben és legénységben az orosz légierőtől. Segítsége a katlanba zárt csapatok részére irreálissá válik.

Katlanba zárt csapataik helyzete nehéz, éhségtől, betegségtől és hidegtől szenvednek. Pedig a kegyetlen orosz tél még alig kezdődött el. Az erős fagyok, hideg szelek és hóviharok még ezután következnek. Katonáik nincsenek téli ruhával felszerelve és súlyos egészségellenes viszonyok közt vannak.

Őn, mint főparancsnok és a bekatlanozott csapatok valamennyi tisztje tisztában vannak azzal, hogy egyáltalán nem rendelkeznek reális lehetőségekkel áttörni ezt a gyűrűt. Helyzetük reménytelen és a további ellenállás esztelenség.

Egy ilyen kilátástalan helyzet viszonyai közt, amilyen az Önök részére kialakult, a fölösleges vérontás elkerülése céljából a következő megadási feltételek elfogadására teszünk Önnek ajánlatot: 1. Az összes katlanba zárt német csapatok, élükön Önnel és vezérkarával beszüntetik az ellenállást. 2. Szervezetten átadják karhatalmuknak az összes véderőhöz tartozókat, a fegyvereket, az összes harci felszerelést s a hadsereg egész vagyonát, sértetlen állapotban.

Biztosítjuk minden tisztnek és katonának, aki az ellenállást beszünteti, életét és sértetlenségét s visszatérését a háború befejezése után Németországba, esetleg bármely más országba, ahová a hadifoglyok költözni kívánnak.

A magukat megadó csapatok valamennyi véderőhöz tartozó tagjának meghagyjuk katonai egyenruháját, rangjelzését és rendjeleit, személyi tulajdonát és értéktárgyait; a magasabb rangú tisztek kardjukat is megtarthatják.

Minden magát megadó tisztnek, altisztnek és katonának azonnal normális ellátást biztosítunk.

Minden sebesült, beteg és fagysérült orvosi segélyben részesül.

Elvárjuk, hogy válaszukat 1943 január 9-én, moszkvai időszámítás szerint 10 óra 00 perckor írásban adják át egy általuk személy szerint megnevezett képviselőjük útján, akinek fehér zászlóval ellátott személygépkocsiban kell a Konny kitérő helyére vezető országúton Kotlubanj állomásra utaznia. Az Önök megbízottját az orosz meghatalmazott parancsnok »B« kerületben, az 564-es kitérőtől délkeleti irányban 0·5 kilométernyire 1943 január 10-én 10 óra 00 perckor fogadja.

Ha fegyverletételi ajánlatunkat elutasítanak, úgy arra figyelmeztetjük Önöket, hogy a vörös hadsereg és a vörös légiflotta csapatai kényszerülve lesznek a katlanba zárt német csapatok megsemmisítésére törni, de megsemmisítésükért saját maguk viselik a felelősséget.

A vörös hadsereg legfőbb parancsnoksága főhadiszállásának képviselője

Voronov tüzérségi vezérezredes.

A doni harcvonal csapatainak főparancsnoka,

Rokoszovszki vezérőrnagy.

Sem Gnotke őrmester, sem a sztalingrádi nyugati arcvonal vagy az északi reteszállás legénységének bármelyik embere, de az egész sztalingrádi arcvonal egyetlen katonája sem tudhatta ebben a pillanatban, hogy a következő napon 10 óra 00 perckor új fekete lap nyílik sorsuk könyvében és hogy végleges megsemmisítésük kezdetét veszi. Az árokban, ahol Gnotke őrsége állt és a terepszakaszon, mely szeme előtt elterült, ezen a napon csak egyetlen lövés esett. Ez a lövés a lóhulla mellett csapott be és nyomán némi hó porzott fel. A kéz, amely ott mozgott, a kéz, amely kést tartott és egy darab húst metszett ki a tetemből, visszahanyatlott. Azután minden maradt úgy, amint volt egészen úgy festett, mint előbb, azzal a különbséggel, hogy most egy negyedik mozdulatlan alak is mutatkozott kinn a hóesésben, amely holnapra bizonyára csak a másik háromhoz hasonló sötét folt-nak fog látszani.

Félóra elteltével felváltották Gnotkét.

A felváltó őrszem, egy bebugyolált, meggörnyedt alak, tompa-fényű szemmel, mely a szövet-csuklya alól bágyadtan villogott elő, Liebich őrzetető volt, egyébként írnok a thüringiai Messerburghól, aki Vertjacsinál még a törzsszázadhoz tartozott s aki az éhségbe és sötétségbe való zuhanást még érzékenyebben fogta fel, mint a többiek. Gnotkénak a következőkkel kellett volna neki helyét átadnia, hogy az őrhelyen minden rendben van vagy közölnie kellett volna vele, mi nincs rendben. De csak egy kurta mozdulattal mutatott ki a

hóesésben a lötetemre, ahol a már ismert három sötét folt mellett most egy negyedik is látható volt.

Liebich megértette.

— Dingelstedt? — kérdezte és Gnotke bólintott. Heinrich Dingelstedt volt a zwischenahni tanító neve, aki a zwischenahni-tenger mellől való volt, Oldenburgból, Gnotkének mielőtt saját bunkerét fölkereste volna, még jelentést kellett tennie az ügyeletes főtörzsőrmesternek Dingelstedt őrzetű eltűnéséről és a megfigyelt eseményekről. Hampe ügyeletes főtörzsőrmester, aki néhány nappal azelőtt még konyhaaltiszt volt hátul a törzsszázadnál, beírta jegyzőkönyvébe a »Dingelstedt« nevet. Részletekre nem volt kíváncsi Hampe főtörzsőrmester és örült, hogy a szófukar Gnotke volt a jelentéstevő és nem más. Már magában a lóhullának említése is verejtékcseppeket csalt a homlokára és a viharos mozgalom, melyet ebben a pillanatban beleiben érzett, nem volt beképzelés s az orvos már Otorvanovkában megmondta, hogy diaréja a központi idegrendszerben, az agyban székelő okokra, hangulatváltozásokra, félelemre vagy esetleg ijedtségre vezethető vissza. És hogy az áthelyezés előre csak változtathat állapotán s esetleg tán meg is szüntetheti azt.

A század parancsnokának, von Hollwitz kapitánynak aznap két embert kellett törülnie az állománylajstromból: egy közembert, akit reggel a hó temetett el és Dingelstedt őrzetűt. A század ezután pontosan még harminckét emberből, éspedig egy tisztből, öt tisztesből és huszonhat közlegényből állott.

Von Hollwitznak körülbelül háromszáz embere volt, amikor fele részben a törzsszázadból, másik felében szétugrasztottakból felállított csapatát másfél hónappal ezelőtt Vertjacsiból a Donon át ide vezette. Ellenséges tevékenység, éhség, betegség megtizedelték a csapatot. Es most eljutottak arra a pontra, hogy már ki lehetett számítani a pillanatot, amikor nem lesz már egyetlen ember sem, aki csak egyetlen fegyvert is kézben tud majd tartani.

Von Hollwitz Vertjacsira gondolt, az utolsó helyre, ahol az élet még megszokott formái közt folyt. Gondolt a hadjárat lefolyására is Vertjacsig, gondolt megelőző szabadságára, a házra, földre és erdőre, gondolt egy öreg úrra is, aki ott gazdálkodott és gondolt egy fasorra a szomszéd birtokon. Ott ült bunkerében, alig harminc-negyven méternyi távolságban az első vonalbeli állásoktól. Új állásaik megszállásánál az a szerencsájük volt, hogy régi orosz állásokban helyezkedtek el, néhány, egy orosz műszaki századtól még a bekatlanozás előtt kiépített bunkerrel. Kivételes állapot volt ez a sztalin-grádi nyugati arcvonalon. De meddig tarthat ez, mennyi ideig tudják itt tartani magukat. Petróleumlámpa égett az asztalon, de éppen a petróleum is a végét járta már. Dingelstedt őrzetű silány cók-mókja hevert von Hollwitz előtt. Egy zsebóra, egy jegygyűrű, egy pénztárca kevés pénzzel, néhány fénykép és egy köteg levél. A százados a fényképeket nézte: egy házacska, hozzá kis kert, a kertben

vén körtefa, alatta magas fű. Egy pad, rajta fiatal asszony ül és egy körülbelül tízéves fiúcska. Egy férfi szalmakalapban, amelynek kari-mája árnyékot vetett arcára, ez maga volt Dingelstedt őrzetű. A százados letette a fényképeket a levelek mellé s közben egy gyermek-kéz írta levél akadt a kezébe, elolvasta ezt a levelet :

»Kedves Papa ! Testvérekét kaptunk. Az orvos, meg a szülész azt mondja, hozzád hasonlít. A néni el akarta vinni magához. De nem adjuk oda senkinek, pedig a mama majd meghalt és a doktor mindennap jön még. A mama még az ágyban is alig tud ülni és nekünk igen jól kell viselnünk magunkat, mert nagyon beteg. Pedig, ha a mamánk meghal, mi lesz velünk akkor, nem igaz? Papa ! Sose szabad neki meghalni, a mi jó Muttikánknek ! Papa, gyere már, mindig téged hív : »Heinrich, mért nem jössz hozzám?« Ilyenkor Liszka néninek mindig a telefonhoz kell menni, a doktort hívni és ilyenkor a mamának mindig beszűrnak a lábába, amitől a mama megint elalszik. Ha megkérdezik a mamát : hogy hívják a gyermeket, akkor csak ránk néz és nem mond semmit. Erre én azt mondtam, Heinz Viktor lesz a neve. Pá és csók! Walter.«

A szoba katona-otthon s itt éppen olyannak kell lenni mindennek, mint odahaza, mondja a kaszárnya- és szobarendhez fűzött magyarázat. És Sztalingrádtól nyugatra a hógödör volt, a földlyuk volt, kivételes esetekben a bunker volt a katonák otthona és a föld-bunker, amelyben Gnotke szobaelöljáró volt, ezek szerint a szempontok szerint sosem épült ki. A szomszéd falubeli házaknak oda kellett adniok ajtóikat és ablakaikat, ajtó- és ablakkereteikkel és egyéb alkatrészeikkel együtt ; asztalokat és padokat is kellett adniok ; egy ajtó a bunkerben ismét ajtó, esetleg más valami lehetett és az ablakok az ablakkeretekkel és az azokhoz tartozó, faragásokkal díszített ablaktáblákkal együtt, mintha csak arra készült volna, hogy a bunkerben szekrény legyen belőlük és ennek az egykor oroszoktól átvett és tovább kiépített bunker első lakóinak határozott elképzelésük lehetett, mikor ennek a bunkernek bejárata fölé ecsettel és olajfestékekkel oda mázolták : »Téli békélek«. De amit azok a katonák gondoltak magukban, éppen úgy elmúlt, mint ők maguk és semmi sem maradt itt belőle. A lépcsők, melyeken Gnotke lement, ki voltak taposva ; az egykori lépcsőfoglalatot eltávolították és felfűtötték. Az ülő alkalmatosságok, egy utolsó padig, a beépített faliszekrények és a fa falburkolat éppen úgy a kályhába vándoroltak és füstté váltak. Előző éjszaka elfűtötték a príccset (ez a príccs is ajtó volt valamikor az egyik viskóban), eddig az a katona aludt rajta, akit reggel a hó temetett el. Mikor Gnotke leért a bunkerbe és odalépett Dingelstedt elhagyott príccséhez, hogy annak hátrahagyott cók-mókját összerakja, a fakó világosságban, amely egy földrésen át szivárgott be, néhány

arc emelkedett fel, hogy megfigyelje, mit csinál és mikor nem sokkal azután megint visszatért, le volt már szerelve Dingelstedt pricse is és Altenhuden közlegény éppen azzal foglalatzkodott, hogy oldal-fegyverével tüzelőfávé aprítsa.

Gnotke lekuporodott a még hideg kályha mellé.

Egy felpillantással megbizonyosodott afelől, hogy Gimpf, akár-csak az előbb, mikor őrségre kivonult, még mindig a priccsén feküdt, anélkül, hogy látszólag megmozdult volna. Bakancsát nem húzta le és a kapcákat, amelyek mellé voltak készítve, érintetlenül hagyta és még mindig mereven bámolt a menyezetgerendára. Gimpf állapotánál sem igen jöhetett számba könnyebben megfagyott lába, hanem, mint Hampe törzsőrmesternél, nála is a központi idegrendszerben fekvő okokra volt a dolog visszavezethető. Félelem vagy rémület különben, ha éppen erről volt szó, Gimpf esetében nem lehetett a fronttal összefüggésben, sőt még a halállal is alig. A félelemnek ezen a nemén a büntetészolgálat óta már túl volt.

Altenhuden két karra való tüzelőfát hozott:

— Gyujtós, előbb még priccs volt! Hát annak már úgy sincs szüksége rá!

— Nem, annak már nem kell semmi! — mondta Gnotke is.

Ez volt Dingelstedt örvezető búcsúztatója.

— Egészen jó is, ha kicsit megint befűthetünk! — hallatszott egy tiszta csengésű hang, Riess főörvezetőé.

— Fogja be a száját, Riess! — mondta bosszúsan Gnotke.

— Jobban tette volna, ha lóhúst hoz magával!

Altenhuden befűtött és a vaskályhává átalakított benzines tartály izzani kezdett s eresztékein és fűtőlyukain keresztül füstölni. Két mozzanat volt (a harmadikról, a közös étkezésről, régóta szó sem lehetett már), ami egy bunkert életre kelthetett: egy szovjettámadás vagy egy befűtött kályha. A támadásnál mindnyájan ott voltak, akármilyen nyomorúságosan is érezték magukat, mert a bunkert elveszteni annyit jelentett volna, mint mindent elveszíteni, a bunkerén kívül a hóviharoktól végigdúlt, meztelen pusztá leselkedett rájuk.

Ezúttal a fűtött kályha volt az alkalom. És Altenhuden nem takarékoskodott, hanem addig tömte a kályhát, míg csak hely volt benne. És már maga a csípős füst is a kényelemnek egy neme volt a mész és agyagtalajba bevált gödörben, amelynek falai mintha fagyott gránitból lettek volns és ha nem is volt átható meleg, a falak mentén elhúzódó s a kijárat felé tóduló füst bizonyos házias légkört teremtett és a pricseiken összeszáradt legyekként heverő emberek mozdulni kezdtek. Sőt fel is élénkültek. Tünnés volt az első, aki lekászolódtott priccséről és oda kuporodott a kályha mellé, egy második és harmadik és negyedik követte és kívülről Liebich és a többi felváltott őrszem is bejött hozzájuk. Gnotke főzödényben vizet állított a kályhára és mikor a víz forró volt, Gimpf priccs-

cséhez ment vele. Meglőkte Gimpfet és ez Gnotke szemétől kényszerítve nem tehetett egyebet, mint hogy lecsavargatta cipőjéről a rongyokat, lehúzta cipőjét és felrakta enyhén kékülő lábára a meleg kapcákat, melyeket Gnotke odanyújtott neki. Hogy az egészséges láb fontosabb, mint az egészséges fej, ezt Gimpf már előbb megtudta Gnotkétól és ami lábának állapotát illeti, úgy látszott, Gnotke egészen meg van vele elégedve.

— Jobb, mint Tünnese, jobb még Kalbachénál is — mondta. De Tünnese lába vastagra dagadt az éhség következtében, Kalbaché pedig már valósággal ormóttan kolonc volt az éhség és a föllépő szívgyöngesség miatt. Gimpf továbbra is fekve maradhatott, hogy a meleg borogatások tovább hassanak két lábán. Gnotke még egyszer odavitt neki egy edényt telve meleg vízzel és bár nem vette át Gimpf egyórás őrését, de mégis cserélt vele úgy, hogy Gimpfnek csak később kellett kimennie.

Mikor Gnotke második felváltása után a bunkerbe visszatért, már mögötte volt az éjtszaka. A bunkerben egyesek még a kályha körül ültek, mások ismét felkeresték priccüket. A tűz fénye belobogta a kályhánál ülők arcát, a bunker mennyezetén és a bunker falán játszott és időről-időre kivillantotta a fekvőhelyükön felhúzott térdekkkel kuporgókat vagy kinyújtózva fekvőket a gőzből és sötétségből.

Mikor Gnotke belépett, hallotta, hogy valaki ezt mondja:

— Még meglehetünk elégedve, mert ha az oroszoknak sikerül, amit tervezett... — A beszélő félbeszakította szavát és szünet után hozzátette:

— Még élünk!

— Még élünk! — felelte valaki a sötétből.

Egy másik hang jelentkezett és így szólt:

— A Sátán bezárt bennünket — itt már csak az imádság segít!

Különben senki sem szólt semmit és aztán csöndben maradt minden. Aki az oroszokon diadalmaskodott és »még élt«, a szívgyöngye és dagadt lábú Kalbach volt. Aki sem oroszban, sem »Führerben« nem hitt már, August Fell főőrvezető. Gnotke helyet keresett magának a kályhánál ülők közt. Nem szorultak összebb, mikor közéjük ült. Csak ültek ott tovább vad összevisszaságban nőtt szakállukkal, amely olyan valószínűtlenül hatott, mintha odaragasztották volna és csüggedten lógatták fejüket. Akik a priccseken kuporogtak, felhúzott térdüket bámulták. A kinyújtózkodva fekvők a vörös foltokra meredtek a bunker mennyezetén.

Vége volt az ünnepeknek, az orgiának, amely itt egy óra hosszat fellobogott. Másképp is felhasználhatták volna az ajándékba kapott meleget, mint például Altenhuden, aki levetette ingét és kétszáz-harminc tetűt szedett le róla és bedobálta maga elé egy vízzel telt konzervdobozba. Vagy kimoshatták volna kapcáikat és megfoltozhatták volna harisnyáikat, vagy mint Gimpf (mikor megkapta

erre az ösztönzést), lábukat ápolhatták volna, amitől nemsokára életük függött majd. De a meleget és a váratlan nyugalmat elől a lövészárokban úgy kóstolták most, mint más időkben egy kiadós adag pálinkát és így is hatott mind a kettő. Még egyszer mindent összehordtak itt, aminek heteken át ki kellett tartani, hogy egy kis lelket öntsön beléjük. Manstein páncélosairól természetesen nem lehetett többé szó, mert ez ebben az időpontban már agyonhajszolt ló volt. De ezzel szemben valamennyien saját szemükkel látták nyugat felé egy óriási tűz fényét és Riess főörvezető, aki aznap ugyan lóhús nélkül jött vissza az ezred élelmezési parancsnokságról, viszont magával hozta a tűzfény magyarázatát és azt mondta:

— Ebből látszik, hogy igaz a hír. A gyűrű mögött folyik a harc. Kalacson még benn ülnek az oroszok. De az egész SS-hadsereget bevetették. — És itt beleszólt Urbas őrmester is — ez az Urbas, aki valami »eszeveszett betegséggel« feküdt ott s akiről tulajdonképpen nem lehetett tudni, hányadán is állnak vele, egyszer úgy hevert ott a priccsén, mint egy darab fa és bambán számolta az ujjait és ilyenkor semmit se hallott, még akkor sem, ha kiabáltak rá, más esetben meg, mint a hiúz, minden szót meghallott, amit csak suttogva ejtettek is ki valahol és mindenbe beleavatkozott és mindig dühöngeni kezdett, míg megint vissza nem hanyatlott, ilyenkor elkékült az arca, egyetlen porcikája sem mozdult, hogy olykor azt hitték, már meg is halt. Így hevert ott ezekben a napokban is. De mikor Riess a kalacsi SS-hadseregről ezt elmondta, akkor Urbas hirtelen ledobta magáról a takarót és a sátorlapot, a köpenyt és mindent, amivel be volt takarva és lelógatva lábát a priccsről, felpuffedt kék fejjel ült ott és kiabálva mondta:

— Igen, az egészen bizonyos, én tudom és már átjöttek a hídon is és ezek aztán keresztülvágják magukat! — De jobb szerették volna Urbast nem látni és nem is hallani tőle semmit, ha kivételesen igaz is lehetett, amit mondott és így egész örömmel vették, hogy miután még valami esztelenséget kiabált össze-vissza, mint valami kisértet, megint visszahullott fekvőhelyére. Altenhuden visszatette a priccsre lábát, amely még kint kalimpált és ismét ráterítette a takarót, a sátorlapot és a köpenyt s ezzel aztán nyugton is maradhattak az ordítóztól és Riess tovább mesélhette, amit az élelmezési állomáson hallott. És mikor elhallgatott, August Fell összekulcsolta két kezét és így szólt:

— Hallja meg mindenki, fogadalmat teszek és meg is fogom tartani, ha ez igaz és ha ép bőrrel megint hazakerülök, száz márkát adok jótékony célra! — És Kalbach és Liebich és Riess és Liebsch és Gimpf és Altenhuden és Tünnes mind tudott valami hozzáadni-valót, hogy közös reménységüket feltüzeljék és a vasgyűrű már csaknem meg volt nyitva és emellett elfoglalták Sztalingrádot is és az oroszokat végleg benyomták a Volgába.

— Szemmel látható, hogy harcol az orosz, milyen keményen és elszántan és ez mindent megmond! — Sztalingrádot semmiképpen sem akarja feladni, de egyszer mégis csak el kell esnie! — Kilenc-tizedrésze mégis csak a kezünkben van és már csak kis csoportok harcolnak, de ezek mélyen elsáncolva ülnek ott csaknem bevehetetlenül! — És ha nagy tömegekben támad, ezek mind fegyencek és a népbiztosok korbáccsal kergetik őket. — De egyszer majd csak nyakára szorul a hurok az oroszoknak, a súlyos veszteségeket tartósan nem tudják elviselni!

Igy beszélgettek és »az oroszok súlyos veszteségei« arra voltak jók, hogy saját súlyos veszteségeiket csekélyebbeknek tüntessék fel és amit »az orosz vonalakban dúló éhségről« beszéltek, annak a saját gyomrukban és beleikben tátongó ürt kellett volna elvitatnia, ha lehetett volna. És Liebich egészen nekibuzdult és azt mondta:

— Szemmel látható, nálunk már napok óta teljes nyugalom van!

— Napok óta éppen nem, a fene ette volna meg! — válaszolta rá Maulhard őrmester, aki három nappal ezelőtt egy árokrohamnál farlövést kapott és azóta szétronsolt hátsórészával hasfekvésben kínlódott priccsén és óráról-órára várta, hogy hátravigyék és a főkötőzhelyre szállítsák el. Ez a Maulhard a szanitécektől hevenyészett szükségkötéssel és növekvő seblázzal feküdt ott. Nem volt számára morfiuminjekció s a szanitéc altiszt egyedül azzal vigasztalta, hogy a tetanuszoltás, amelyet hónapokkal azelőtt egy könnyebb sebesülés alkalmával kapott, még most is hatásos lesz s alighanem meg fogja óvni a merevgörcstől s ez a reménység tartotta benne a lelket. Nem, Maulhard ebben az órában, amikor a többiek melegedtek és minden megmaradt reménységüket igyekeztek érvényre juttatni, éppen oly kevéssé volt épületes látvány, mint Urbas őrmester, azért nem is igen akartak tőle tovább semmit hallani, hanem inkább Riess főörvezetőre fordították figyelmüket és azokra a hírekre, melyeket az ezredtől magával hozott

És Riess főörvezető, aki, mint Liebich és az őrmester, a törzsszázadhoz tartozott és aznap, miközben órákhosszat hiába várt a húskiadásra, régi bajtársaival ült együtt és »17 és 4-et« játszott velük s végül lóhús nélkül tért vissza, még sok mindent tudott és egymás után adogatta le »legújabb értesüléseit«. És Altenhuden tovább fűtött, hogy a szikrák csak úgy pattogtak.

És ha ezek ott a bunkerben már ötven napja ültek a katlanban és ötvenszer látták izzé-porrá málni reményeiket, most mégis felszedték a tört remények cserepeit, hogy ötvenegedszer is összerakosgassák őket. Körülbelül nyolc nap mulva hát megint rendes postával írhatnak és a megszokott módon küldhetik haza leveleiket! És körülbelül öt nap mulva, tehát január 15-dike vagy 16-dika körül megtörténik a döntés és hogy ez olyan bizonyos, mint ahogy Hitler a vezér és ahogy a vezér beváltja adott szavát!

— Hűséget hűségért! — mondta Riess.

— Rossz a helyzet nálunk, de végeredményben a mult télen, a valdái katlanban még rosszabb volt és mégis kimásztunk belőle! — jutott eszébe Fell főörvezetőnek.

— Azt mégis csak meg akarom kérdezni, miért nem törtünk ki 3-dikán, ahogy pedig szó volt róla? — kérdezte Altenhuden. És erre Riess:

— Erre nem volt szükség: maradunk, ahol vagyunk, majd kívágnak bennünket.

Majd hozzátette:

— Amint a fővezérlet közli, legkésőbb január 26-dikán elhagyjuk a katlant. És természetesen lesz szabadság, először a sokgyermekeseknek, de aztán mindenkinek.

— A Führer megmondta...

— Ezért nem csüggedünk és nem hátrálunk, egyetlen lépést sem, mert biztosan tudjuk, hogy megint kiszabadulunk!

— És mondd Emil, csakugyan igaz, hogy egy ilyen tervet már felvetettek? — kérdezte valaki Riesstől.

— Igen, az a terv, hogy mindnyájunkat repülőgépen szállítanak vissza hazánkba...

Mindez igaz volt és szinte kézzelfogható.

Ott ültek a kályha körül, hajuk már hetek óta nem volt levágva és csimbókos volt a pizsoktól, szakálluk elvadult, szemükben az éhség csillogott, de már közel volt szenvedéseik vége és nem volt hiábavaló a sok gyötrelme és halál, hiszen Sztalingrád várát védelmezték és kitartottak az utolsó percig, a felmentésig, az újra születő szabadságig és holnap repülőgépek utasai lesznek s egészen más emberek, asszonyaiktól és gyermekeiktől s az egész nemzet hálájától dédelgetett lények, — mindez bizonyos volt, mert bunkerükben fölkelt a Vörös Hold.

Ez azelőtt történt, mielőtt Gnotke belépett és akkorra, midőn a kályhánál kuporgók közé leült, már ismét összeroskadtt a lelkesedés. A kályha mellett már nem hevert fa, mind feltüzelték. A tűz leégett. A vörös visszfény a mennyezeten bágyadtabbá vált. Fell, aki az imádságról, mint egyetlen eszközzel beszélt és Kalbach, aki azt a föltevést vetette fel, hogy még élnek, már ott feküdtek pricscsükön. Liebich és Riess volt az a két ember, aki nem húzódott össze, mikor Gnotke helyet keresett mellettük. Pusztá tekintetét nem tudták elviselni. És Gnotke a maga részéről nem tehetett róla, hogy neki úgy tűnt fel a néhány vékony szőrszál Liebich állán, mintha egy viaszbabra lett volna odaragasztva és hogy egészen pontosan tudta, milyen tejfehérek lesznek majd egyszer az ilyen kék szemek, aminők Riess fejében ültek. Azok ketten hamar fel is keltek és szintén felmáshattak pricscsükre. Csak Altenhuden maradt ülve és Altenhuden és Gnotke ott aludt el a kihűlő kályha mellett.

Gnotke egyszer még megint fölébredt.

— Ez a disznó, ez a Liebsch, már megint . . . — kiáltotta valaki. Tünnes volt. — Ne csapj már ilyen ribilliót! — érkezett egy másik hang a sötétből, de Tünnes nem nyugodott meg mindjárt. — Merev, mint egy páncélos és lusta fölkelni és a nadrágját kigombolni és kinn kivizelni magát és ha az ember alul fekszik, mindent a nyakába kap! — szitkozódott és egy parányi petróleummécs bágyadt világánál látni lehetett, hogy fölkel és lerázza magáról sátorlapját. Liebschet azonban egyáltalán nem lehetett se látni, se hallani, meg se moccant a helyén.

Ebben nem volt semmi különös, ez mindennap előfordult és Gnotke tovább aludt.

330.000 ember szerepelt 1942 november 19-én a 6. német hadsereg helyettes főhadiszállásmesterének állománylistáin. 1943 január 10-ig — ötvenegy nap múlva — 140.000 embert törölnie kellett, ennyien pusztultak el az orosz fegyverektől, éhségtől, hidegtől és betegségektől.

330.000 mínusz 140.000.

Maradt 190.000 ember.

Ennyien kezdték meg futásukat 1943 január 10-én a fagyborította üres sztyeppén át. 1943 január 10-én 10 óra 00 perckor — ebben a pillanatban járt le az orosz főparancsnokság által szabott fegyverletételi ajánlat — kezdődött.

Gnotkéék bunkerében már 10 perccel előbb kezdődött a bomlás. Altenhuden közlegény ujjá váltotta ki a meginduló zürzavart. Altenhuden mutatóujja volt az, amelyet rányomott egy vörös foltra, egy lencse nagyságú és alakú vörös foltra Urbas őrmester nyakán. Azután visszahúzta ujját, a folt eltűnt az ujj nyomására, de nyomban visszatért megint. Altenhuden nem tudta, hogy tovább is úgy tartja ujját kinyújtva, miközben másik keze a félig húnyt szemmel ott fekvő Urbas ingének nyakkivágását visszahajította, és a meztelenné vált mellen is láthatókká lettek ugyanazok a borsó nagyságú, vörös foltok. Altenhuden most mutatóujjára meredt, mintha erre az ujjra már ráragadt volna valami, amit nem lehetett onnan letörölni és ami most keresztül szalad majd vérpályáin és belekap szívébe és agyvelejébe. Rámeredt Urbasra, ennek félig húnyt pillái alatt rózsásan csillogott szemefehérje, feje puffadt volt, két nagy orrlyuka fekete, fekete volt vastag pittye és kivicsorodó foga is, előzháló lélekzete pedig bűzös. Altenhuden visszatántorodott, ujját eldugta hóna alá és hangtalanul mondta: — Tífusz!

— Tífusz! — kapta fel egy másik a szót.

— Ez a bárgyú barom! — És bemeséli nekünk, hogy csak a feje fáj! — Persze hogy kuka, még a szelet kenyerét sem akarta megenni! — Főfájás meg hidegrázás meg hőség, most aztán kisül, mi baja!

Igy kiáltoztak össze-vissza, de az egész tehetetlen dadogás volt csak. Itt volt a baj, az ostromlott városok, a megvert hadseregek, a kiszípolyozott országok nyavalyája és ők nem tudták, mitévők legyenek. Tíz óra előtt néhány perccel történt. Földszürke volt a világosság, amely a bunkerbe behullt és földszürke volt a katonák arca, akik Urbas őrmester pricesét körülállták.

— Mi történjék most ?

— Azonnal vigyék el a szanitécek.

De hol volt egy szanitéc, aki azonnal elvitte volna és vajjon hova vihette volna el ? — Otorvanowkába, ahol már napok óta nem volt hely Maulhardt őrmesternek, aki farlövést kapott ; a pitomniki repülőtérre, hogy kiröpüljenek vele, vagy a gumraki tábori kórházba, ahol a betegek már az utcán feküdtek és vászonsátrak alatt pusztultak el ?

— Ez a bárgyú barom ! — mondta még egyszer Riess főörvezető — Egészen agyalágyult, ő maga az oka, nem szabad lett volna forratlan vizet vedelnie, szigorúan meg van tiltva !

— Ne locsogj butaságokat, el kell vinni, mi lehetne más ?

Riess főörvezető, előbb SS-legény, aki egy évvel ezelőtt a lengyel főkormányzóságban egy SS-tábor őrségéhez volt beosztva, ősmerte a legalaposabb szert a tifusz ellen : golyót a nyakszirtbe és tizen-negy lábnyi mélyen a föld alá és meszet fölébe !

— Jelentést tenni, azután majd elkülönítjük, — mondotta — egyenlőre kitesszük a hóba !

De Urbas őrmester is — azelőtt vonattal tisz, aki a suvalki tartomány csücskéből Moszkva környékéig és a Dnyesztortól Kieven és Charkovon és Rosztovon és Kalacson át egészen a Don és a Volga pusztáig sokat látott — ismert bizonyos módszereket és eljárásokat. Sohasem gondolta volna, hogy ő maga is szenvedő tárgya lehet ilyen, beteg táborlakókon és beteg polgári lakosságon kipróbált megsemmisítési módszereknek és az sem bizonyos, mit és mennyit értett azokból a szavakból, amelyeket körülötte váltottak, de mikor hirtelen felgyenesedett és mint előző este, lábait a prices szélén lelógatta s szemét tágranyitva, megpillantotta a rámeredő arcok sűrű pepjét, sokat megértett és ő, akit a forróság rázott, akinek zúgott a feje és fülére süket volt, egyszerre meghallotta azt is, amit gondoltak. Hallott és látott — meghallotta a bizalmatlan hangot Riess szavaiban és látta a siralmas kifejezést az arcokon és a szemekben leskelődő szorongást.

— Urbas, maga szerencsétlen ! — kiáltotta neki oda Riess és ez hiányzott még neki, ez a néven szólítás, hogy őnmagára emlékeztesse és hogy valami világos pillanatként ébresszen benne. Mert igen, Urbas, egy szerencsétlen, egy emberi formájából kivetkőzött teremtes, ez volt ő és ennek az őt körülvevő éhes csordának tehetetlensége és gonosz indulata, ezek voltak a többiek. Egyetlen szilárd pontot pillantott meg Urbas a tárgyak és emberek támo lygásában :

a benzines hordóból készült pléhkályhát. Priccséről leugrani, a kályhát megragadni, a benne lévő szürke fahamuval együtt Riess főörvezető fejére borítani és két markának szorításával alakatlanul összehorpasztani ezt a pléh takarót, egy pillanat műve volt. A kályhacsó összeomlott, fekete korompihék kavargtak a helyiségben. Urbas az asztalnak rontott és ökleinek dobolása alatt egy szempillantásnyi időn belül nem volt már ott asztal, csak a darabjai. Urbas kezét és lábát valami vak düh szállotta meg és ami kezébe került, ütőfegyverré vagy hajító lövedékké változott és akik a dühöngő közelébe kerültek, csapásokat és rúgásokat kaptak egyszerre. Kurta, tagbaszakadt fickó volt Urbas, fején mint kefe meredt fel a tüskés, szürke haj, amely most, mert hosszabbra nőtt, lágyabbnak látszott és belógott kivörösödött szemébe és körüllobogta felpuffadt arcát. Csomagoló, majd később raktáros volt egy leipzig-i kiviteli cégnél, asszonyt hagyott otthon, akit Brigittának hívtak és fia is volt, aki szintén hadba vonult. Ez a szörnyeteg, aki ügylátszott, kívül áll minden egyensúlyi és nehézkedési törvényen és mint egy hússá és izommá vált centrifugális erő töltötte be a bunkernek minden zegét-zugát, hallott és látott. Erich Urbas, a csomagoló, a raktárfelügyelő, a vonataltiszt szitkokokat és kiáltozást hallott és látta, hogy a pléhborítóból kiszabadított Riess a földön fetreng és a hamut törli ki arcából és szeméből és látta, hogy Liebich és Liebsch egymás hegyén-hátán kalimpál, látta, hogy Iünness, Fell és Altenhuden újból feléje törnek, látta, hogy Maulhardt őrmester a kötést és átvérzett nadrágját hátulsó felére szorítva menekül priccséről, látta az agyagfalnál álló és maga elé meredő Gnotkét, látta, hogy Hampe törzsőrmester lejön a bunkerbe, látta őt, még mielőtt az ajtót felszakította volna, látott a falakon át, a ködön keresztül, nagyon sok mindent látott. Nehéz tárgyat tartott a kezében és ezt zúgva röpítette a levegőn át. És határozottan nem gumitömlő volt, amely zuhogó ütésekkel csattogott egy ember testen. És mégis, az a súlyos gumitömlő volt, amely a folyosó, ajtaja fölött lógott nála otthon. És egyszerre előtte állt megint minden: egy vasárnap délután, virágos csészék a kávézó asztalon, Brigitta betölti neki a gőzölgő kávé, ő maga nadrágtartóban ül ott, nadrágjának felső gombjai nyitva, a pamlagon ül, amelyen kávé után végig fog nyújtózni és még egy ujjnyi vastag kalácsszeletért nyúl, amikor belép az egyik szomszédasszony és így szól: — Egy csavargó fekszik fenn a padláslépcsőn! — És ott volt Urbas, ott volt a gumitömlő és ott feküdt összekuporodva a padláslépcső mellett a csavargó és az igazak álmát aludta, (de egy csavargó feltörheti a padlásajtót is és kirabolhatja a padlást és az ilyesmit naponkint előfordul) és a gumitömlő lecsattan ennek a nyomorult, hajléktalan embernek a testére, éri az arcát is és félelemtől tágranyílt szemét is az álmából felriasztottnak. És Urbas raktárfelügyező tudatában van egész nagyságának, a nyomorúság és szerencsétlenség ellen küzd a gumitömlővel, csendőr, gazda és tulajdonos egy személy-

ben, a rend védelmezője, ütlegekkel lezavarja a tántorgót a lépcsőn, visszatér, a gumitömlőt ismét a folyosóajtó mögé akasztja és visszaül megint a pamlagra a kávézóasztal mellé és Brigitta félre teszi a kihűlt csészét és új csésze forró, gőzölgő kávéval tölt be neki.

Ez Urbas, ez volt Urbas.

De most nem gumitömlő, hanem egy horgaiból kitépett priccs volt a kezében s ez süvöltöz körbe. Akit ez a gyilkos fegyver élével elért volna, meghal vagy elnyomorodik, akit lapjával súrolt volna, hajcsomókat és bőrcsapatokat hagy ott és daganatokkal szabadul. Urbas a nyomor ellen harcol s a nyomorultakat és szerencsétleneket ütlegeli. De már nem a gumitömlős Urbas, már nem gazda és tulajdonos, már nem a »rend védője« és már nem is egy »Új Rend« katonája.

Ez az Urbas itt a bunkerben nem volt már a leipzig Urbas, akinek felesége, fia és háromszobás lakása volt, meg előkertje és lugasa. Nem volt már Urbas őrmester, aki megrendülés nélkül tudott elvonulni bitófák mellett, melyeken akasztott férfiak és nők lógtak és nem támadtak gondolatai, ha vonatoszlopával páncélos árkok szélén haladt el, amelyekről megtudta, hogy agyonverték holttestével vannak tele. Ez az Urbas itt a bunkerben maga is érezte az ütések, amelyeket kiosztott és fájdalmasan érezte őket. Kétségbeesett, sír felé hajló ember volt és üvöltött és sírt és a veríték cseppekben hullott az arcáról és hab tört elő a száján és nem tudta megakadályozni, hogy erői el ne lankadjanak és a priccs vagy istállóajtó ki ne essen kezéből és hogy rá ne rohanjanak, földre ne döntsék, le ne üssék és kezét-lábát szorosan meg ne markolják.

Teste magasra feszült. Vagy féltucat ember feküdt rajta. A bunkerberendezés szétmarcangolt darabjai heverték köröskörül. Most Pöhle törzsőrmester hangja hallatszott: — Tébolyult társaság! teljesen megőrültek! Hát nem hallottátok? Riadó! az orosz támad. — Ott volt már a századparancsnok, von Hollwitz kapitány is: — Megtébolyodtatok, veszett kutya harapott meg? Riadó! Kifelé!

Az orosz...!

Pontosan 10 óra 00 perc volt. Az Urbas hegyében heverő csoport alatt nemcsak Urbas teste vonaglott, hanem egyszerre csak megrendült a föld is. Hallhatóvá vált az orosz tűzéség, az első nehéz sorozat, egy még súlyosabb visszhang, egy második, távolba dühörgő echo. A feltápáskodók már az új kilövések sorozatát hallották s a rákövetkező visszhangot s az ezt követő második visszhang már robbanásokkal vegyest görgött tova, a malom örölni kezdett.

És Altenhuden és Fell és Gnotke és Gimpf és Liebich, a bunker legénysége, amely Urbastól zúzódásokat és daganatokat szerzett, a hamuesőtől még elvakított Riess, a sántikáló Tünnes, a szívbeteg Kalbach, Johann Liebsch, az apatikus disznó, valamennyien köpenyük gombjait gombolták, az acélsisakot csatolták fel kapákba bugyolált

arcukra, szorongva nyomakodtak kifelé a bunker lépcsőjén, beugráltak a futóárokba és siettek előre harci állásaikba, még Maulhardt őrmester is utánuk vonszolta magát farlövésével, a gépfegyver mögött éppen úgy feketett, mint benn a pricesén.

A nyugati ég lángban állt. Mintha az egész pusztaság pusztai településeivel együtt, az egész hóval borított táj le végig a Karpovka völgyig egyetlen tűztenger lett volna. Fölötte óriási tűzvész füstje szállt az égnek.

Az embernek az ezred megfigyelő állásában kellett tartózkodnia, hogy az orosz ágyúk torkolati tűzét láthassa és több ezrednek, sőt hadosztályok egész sorának megfigyeléseit kellett egymás mellé állítani és az összes megfigyeléseket és jelentéseket egybefogni s a hadseregvezetés vezérkari térképe előtt ülni, csak úgy értette meg, hogy a katlannak teljes, még pedig nyugati fele (vagy ha az ember a bekatlanozás szívalakjára gondolt, a szív feléről beszélhetett) egy tüzet okádó félkörtől van körülvéve s egy szorító ököl markolásában vergődik.

A 126-os magaslat elveszett.

— Igenis, ezredes úr!

— Igenis, tábornok úr!

— Kivétel!

— Kivétel!

— A vezérkari főnököt vagy a legfőbb parancsnokot személyesen!

— A 126-os magaslat...

Egyike volt a sztalingrádi nyugati front uralkodó magaslatainak és elvesztése utat nyitott az ellenségnek egész a Roszszoska-völgyig és lehetővé tette a betörést a nyugatnak, az úgynevezett Marinovka-könyökben elhelyezkedett csapatok hátába és súlyos fenyegetést jelentett az ott harcoló gépesített gyaloghadosztály számára. De nemcsak a 126-os magaslatról volt itt szó, a katlan déli részéből is érkeztek hírek, hogy Cybenko és Kravcov község is elesett. A 126-os magaslat, a Kazacsi-domb egyet jelentett a Karpovka és délről Cybenko, Kravcov és a 129-es magaslat ellen irányuló lökéssel, ez a lökés is Karpovka ellen irányult.

Az Ia (az első vezérkari segédtiszt) a hadsereg vezérkari főnöke előtt állt. A vezérkari főnök mereven nézett rá világos tekintetű szemével. Mind a ketten tudták, hogy a felszabadítási kísérlet csődöt mondott és hogy Hooth Kotelnikovnál vereséget szenvedett és páncélos hadseregének maradványai és Manstein hadseregszortájának csapatai is Rosztov irányába zúdultak vissza. A sztalingrádi hadsereg elveszett, elveszett a hadianyaga is, a még megmaradó feladat élő állományának megmentése lett volna.

Idáig ez volt a számadás.

330.000 mínusz 140.000.

Életben volt még 190.000.

Ami ebben a pillanatban történt, a vég kezdetét jelentette. A hadsereg vezérkari főnöke sápadt volt, világos szeme alig palástolt dühtől fénylett. Mind semmirekellő! ez volt az eredmény, amire egy sereg stratégiai és taktikai latolgatás vezetett. A 44. gyaloghadosztály nem tartott ki. A 375. gyaloghadosztály már Kleckája óta magával hurcolta végzetét és egészben nagyon is kérdéses jelenséggé vált. A 3. gépesített hadosztály olyan sokáig ült az átkozott frontkiugrásban és addig ragaszkodott az ott készenkapott bunkerekhez, míg késő nem lett és nyakig benne nem ült a pácban.

A 3. (motorizáltak) természetesen ki kell kerülnie a zsákból!

— Gyors visszavonulás, más nemigen akad ebben a helyzetben! — mondta a vezérkari főnök. — A könyök felszámolásával a 29. (motorizált) szabaddá lesz. Elküldjük segítségül Damménak. Egyéb-ként, kitartani! A betöréseket a 44-esnél és a 76-osnál ismét meg-tisztítani és tartani!

— És délen?

— A 129-est visszavenni és kitartani!

A hadsereg vezérkari főnökének térképén egy hátrább fekvő védelmi vonal volt berajzolva »Ibolya« jelzéssel és volt még egy ennél is hátrább meghúzott védelmi vonal, melynek ismertető neve »Napraforgó« volt. De egyetlen parancs kivételével a 3. (mot.) számára, amely anélkül is át volt hátulról karolva és futás közben már fel-bomlóban volt, nem adott ki más visszavonulási parancsot. A változások, amelyek a vonalakon végbe mentek, mindenütt a helyi körülmények nyomása alatt, véresen és teljes felbomlásban mentek végbe. Nem volt itt már szó hadseregről és egy hadseregnek semmi nemű elérhető céljáról; csak százkilencvenezer ember sorsáról lehetett volna még szó. De a hadsereg főhadiszállásáról a szélrőzsa minden irányában, Bolsája Roszoscába, Baburkinba, Novo Alexejevskába, Karpóvkába, Koroponovóba, Percsankába kifutó utasítások, parancsok, parancsvisszavonó intézkedések nem érintették ezeknek az embereknek az életét, hanem csak a halálát.

A hadosztályparancsnokok bunkereikben ültek, ott gubbasztottak térképes asztalaiknál, rádióüzenetek, telefonutasítások, táviratok fölé hajolva, amelyeket segédtisztjeik tettek eléjük. Az egyik két ökle közé hajtotta fejét, a másiknak két keze csüggedten hevert maga előtt az asztalon, a harmadik fogát vicsorgatta, a negyedik... Valamennyi szitkozódott, valamennyien tevékenykedtek; együtt ültek segédtisztjükkel, parancsokat adtak ki, rádióval továbbították parancsait, legépeltették, ordonánc-tisztekkel, hírvivőkkel, gépkocsizókkal, motorkerékpárosokkal, páncélkocsivezetőkkel vitették előre. Az egyik Geest tábornok volt. Geest egy balkában ült, így nevezik itt a melyen bevágott szakadékokat, Bolsája-Roszoska közelében. Törzskarának hadiszállása messze feküdt a harcvonaltól és távolabb esett a harc-

vonat fenyegetett pontjaitól, mint az összes többieké. De ennek ellenére a bunkerben is acélsisak volt a fején és sisakszíja is le volt csatolva. Ha elszakadásra, visszavonulásra vagy éppen futásra kellett volna a sornak kerülnie, ő ismét a végrehajtandó mozdulat belső ívén állt, ezért azt a parancsot kapta, hogy vonjon el hadosztályából egy csapatot, gyalogságot és Pakot és dobja be a fenyegetett pontra. És mivel a még Vertjacsiban felállított és von Hollwitz kapitánytól vezetett rohamszázada mindig hadosztályának kötelékén kívül harcolt, újra átfésültette a málhás csapatokat, sőt a főköthetőhelyeket és a beteggyűjtőállomásokat is s egy második rohamszázadot állított fel Wedderkop főhadnagy vezetésével és elindította Baburkin irányában. A másik az északi reteszállás parancsnoka volt, ez is azt a parancsot kapta, hogy küldjön erősítést a nyugati arcvonalra, ő Lundt ezredest küldte és egyiket a két zászlóalj közül, amelyeket Lundt magával vitt, mint helyettes még mindig a zászlóaljsegédtiszt, Lawkow hadnagy vezette. A harmadik volt Cönnern tábornok, ez Karpovkában, a nagy pusztai faluban tanyázott örült összeviasszaságában ládáknak, amelyeket le kellett szögezni, bőröndöknek, amelyeket nagy sietve tömtek meg és katonák hordták ki az utcára, hogy tehergépkocsikra rakják fel. Az északi és déli frontbetörésekről érkező hírek semmi kétséget sem hagytak fenn afelől, hogy a lökések éle úgy északról, mint délről ide, Karpovkára irányul és éppen ideje volt a hadiszállást valamivel hátrább helyezni. A negyedik Damme tábornok volt Novo-Alexejewkában, az ő első vezérkari tisztje térkép fölé hajolva ült ott, jobb kezében szénrudat tartott, amellyel bejegyzéseket csinált a térképben, miközben balkezelével a távbeszélő hallgatóját tartotta füléhez. Damme fel és alá vándorolt a szűk bunkerben. Olykor megállt, bepillantott az I. a vállán át a térképbe és az új bejegyzéseket szemlélte. Közben szívott egyet szivarján is, észrevette, hogy elaludt, megint meggyújtotta és újra kezdte vándorlását.

Segédtisztje egy tetőtől-talpig szurtos alakkal lépett be, akinek még arcát is sáfröccsenések és rászáradt veríték borította, Vilshofen ezredes volt.

— Na, hála Istennek, csak hogy itt van! — kiáltott Damme és megrázta Vilshofennek mind a két kezét. De Vilshofennek ki kellett Dammét ábrándítania. Nem segítségül küldték Damméhoz, hanem az volt a feladata, hogy a Damme-féle hadosztállyal jobb szárnyán Damme hadosztályának és a szomszédos hadosztálynak varratállásban helyezkedjék el.

Damme ismét a térképhez lépett, nagyot nyögött: — Mihez kezdjek most? A hadtest segítséget ígért nekem, kétszáz embert. Egy órával ezelőtt vonultak itt át. A parancsnok, aki küldte őket, átfésültette kórházait. Nem katonák ezek, egy csapat nyomorék, mindegyiknek tíz töltény van a zsebében. Miféle segítség az ilyen!

Damme tábornok, ennek első vezérkari tisztje és Vilshofen ezredes leültek a térképasztalhoz. Közben a segédtiszt átvette a hallgatót,

amelyen folyamatosan adták tovább a harc vonal újabb eseményeit. Damme megvilágította Vilshofen előtt a helyzetet: — A kalacsi dombok körül hetek óta dúltak a harcok, a dombok egyik kézből a másikba kerültek. Mivel csak áldozatot követeltek, végül mind a két fél megszállatlanul hagyta őket. De most elvesztettük a százhuszonhatos magaslatot is és vissza kell vonulnunk, nem marad más hátra számunkra. — A szénpálcika Damme kezében nem rajzolt összefüggő vonalat, hanem számos pontot jelölt meg a kiterített térképen. Vilshofen ibolyakék szeme képzeletben követte az elgondolt vonalat. A széndarab még megérintett egyes pontokat; öt szkita sírról és három előre ugró dombról volt szó. — A sírokat és ezeket a legészakibb dombokat minden esetre magának kellene átvennie, Vilshofen!

— Rendben van, tábornok úr! Még ma éjjel megszállom a dombokat!

— A dombokat tartani kell, legalább is míg az új állásokat elfoglaljuk. A 3. (mot) visszamegy a könyökből. Az új vonal akkor az országút mentén fut végig és lekanyarodik délnek a vasútvonal felé, körülbelül Atamanszk irányában.

Vilshofen felállt.

— A dombok, Vilshofen! — mondta még neki útravalóul Damme. Azután első vezérkari tisztjével egy másik feladat megoldásához látott. Az élelmezési állomás, egy javítóműhely és néhány segédközhely kiürítéséről és hátrábbhelyezéséről volt szó. Az első vezérkari tiszt ismét átvette a hallgatót a front befutó híreivel. A másik távbeszélőkészüléken a szomszéd hadosztály jelentkezett és tudomására adta Daménamk az ellenséges betörés kimélyítését.

Vilshofen ezredes ezalatt felment a bunker lépcsőjén, helyet foglalt egy motorkerékpár oldalkocsijában és tovaszárguldott a jeges úton, ki az éjtszakába.

A bunker, amelyben Vilshofen a Dmitrewkába vivő országút mellett beköltözött, nem volt igazi bunker. Egy kollektív farm föld-sáncokkal körülvett és földdel befödött egykori pinceraktára volt burgonya, görögdinnye és más termények megőrzésére és közvetlenül az országút mentén feküdt. Nyolc lépcső vezetett le a bunkerbe és a hernyótalpak suroló zaját, a kocsikerekek csikorgását s a menetelő osztagok lépését hallani lehetett odalenn és ha a nehéz ajtó feltárult és fehér gőzfelhő csapott be s a gőzből egy őrnagy, egy százados vagy akármi más harc vonalbeli tiszt alakja hámozódott ki, pillanatokra a veríték, a vér, a mozdulatlan testek, a halál szaga is érezhető volt.

— Egyszóval, Uraim...

Vilshofen ezredes felállt, vele a három úr is. Egy káposztás hordón ült, a másik három — egy százados, egy főhadnagy, egy törzs-őrmester — egy etetővályún előtte. Vilshofen ezredes kézfogással búcsúzott a három férfitől.

— Isten óvja magukat!

Ez a szó, amelyet mind a hármukhoz intézett, önkéntelenül tolult a szájára Vilshofennek anélkül, hogy tudta volna, honnan jön ilyen egyszerre. A három férfi úgy látszott, a pillanathoz illőnek találja, egy tekintet sem árult el meglepődést. Magukra húzták fejbüdjüket, feltúrták gallérjukat, kezükre kapták ujjatlan kesztyűjüket és eltűntek a fehér gőzben, amely a nyíló ajtón át betódult.

De Vilshofen ezredes nagyot bámult, mikor magára maradt. Isten ...

Mi ez? És miért nem »Heil Hitler?« És senki sem utasítja vissza!

Steiger százados is gondolt erre, erre a szóra, amely az ezredparancsnok szájából még jelentősegteljesebben hatott, mint mondjuk a hadosztálylelkészből. Steiger százados egy negyven emberből álló oszlopot vezetett, akik közül minden negyedik egy-egy könnyű páncélelhárító ágyút húzott maga után. Az ég beborult, csak egy rés maradt nyitva. Egy rés fényes csillagokkal s ez a rés leért a földig, le egészen Dmitrevka házaiig, amelyek, mint egy sor szirtfok emelkedtek a sík terep fölé és lassan elmerültek a vontatottan haladó oszlop háta mögött. Nagyon lassan jutottak előre. Küllőről-küllőre forduló kerekek — s azután még lassabban ment a dolog, végül már csak apró zökkenőkkel ment. Az esős időszakban páncélosoktól összetiport s helyenkint bombáktól felszaggatott és most keményre fagyott terep, amelyen a Pak-ok emberfogatukkal hol felbukkantak, hol megint eltűntek, úgy terült el ott szélesen, mintha hullámos tenger fagyott volna meg. Az úton (a harc vonal mellett volt, amelyet meg kellett szállniok) gyalogosok dolgoztak, mint kárhozottak ásókkal, csákányokkal, fejszékkel vágtak maguknak helyet a földben. Az agyagos talaj gránitkeményre volt fagyva. A Steiger-oszlop előtt (Lindt főhadnagy csapata és Bauer főtörzsőrmesteré oldalozó pontok felé ágaztak el) még vagy négy kilométernyi út állt a dombig, amelyet még virradat előtt meg kellett szállniok és tartaniok kellett. Jeges szél! A hátuk mögött nyíló résen tört be s végigsöpörte a földet. De az emberek gőzölögtek, mind csupa víz volt a ruhája alatt, izzadtak az erőfeszítéstől és a gyöngeségtől. Sehogy se jutottak előre. Egy őrzető, akit Steiger visszaküldött, hogy segítséget hozzon, egyedül jött meg. A századnak magának is segítségre volt szüksége. A talaj mintha ércből volna. A legénység nem tud beléhatolni. Napvilágnál szabad ég alatt állnak majd itt — és nincs egyetlen fa, nincs egyetlen domb, nincs semmi fedezék. A Steiger-oszlop kínlódva kecmergett tovább. Az emberek nyögtek és szitkoztak — a gyalogosokat szidták, akik megtagadták a segítséget. És ezek a gyalogosok néhány kilométerrel mögöttük úgy vágták bele fejszéjüket a fagyos földbe, hogy röpültek a szikrák, hogy tenyerükön és bőrük pórusain kiserkedt a vér és nyögtek és szitkoztak — szidták a zászlóaljparancsnokot, az ezredparancsnokot, jöjjön csak az egyszer ide előre és próbáljon meg itt csákányozni. A zászlóaljparancsnok pedig a jelentett hiányok tömege miatt nyögött, szitkozódott és lovas futárokat hajszolt az ezredhez; és az ezred-

parancsnok a tenger legyőzhetetlen nehézség miatt nyögött és ordonánásokat küldött, egyiket a másik után, Karpovkába a hadosztályhoz, hogy kimutassa a tervbe vett új arcvonallehetetlenségét, a csapatok további visszavételének szükségességét s az alkalmas terepadottságokhoz igazodva, tehát esetleg a Rossoszka-völgybe. És a hadosztályparancsnok, Damme tábornok, aki az elfoglalásra kijelölt vonal tarthatatlanságáról meg volt győződve, a távbeszélő hallgatóját tartotta kezében és miután a hadtest a további segítséget a PAK-ot, FLAK-ot és légénységet illetőleg megtagadta tőle, nem mondta már tovább: »De engedjék meg, kérem, de hallgassák meg hát, de végre itt megszűnik minden, Uraim...« hanem esküdözött, üvöltött, bömbölt, toporzékolt és káromkodott, mint egy fiákereskocs és végül úgy csapta a hallgatót a telefonkészülékre, hogy szinte menydörgött.

Volt ebben az órában egy sajátságos arc a sztalingrádi katlanban — az arc fele merev volt, másik fele rángatózott és a száj szagगतott szavakat ejtett. A szavakat gyorsították, chifrébe tették át és kisugározták az étherbe. Várakozás. És jött a válasz, átvették és az arc ugyanaz maradt, mint volt — fele merev, másik fele rángatódzott.

A beérkezett válasz pedig így hangzott:

— A vonalat nyugaton a Roszoska völgytől nyugatra, délen a Karpóvka-völgytől délre minden áron, kerüljön bármibe, tartani kell. Egyébként jelenteni kell, miképpen volt lehetséges, hogy a hadsereg feladta délen Cybenkót és Kravcovot anélkül, hogy előírás szerint előbb kikérte volna a legfőbb hadúr hozzájárulását!

És voltak tábornokok, akik dühtől elkékült arccal futkostak. És voltak parancsokat átvevő és továbbító vezérkari tisztek, akiknek arca mozdulatlan lárvává merevedett. És voltak dühkitörések, voltak rekedtre ordított hangok, voltak csökönyös hallgatások, voltak morfiumbefecskendezések és volt veronál, volt elmerülés halálhoz hasonló ernyedtségbe és volt engedelmesség... átkozott, bűnös, halálos engedelmesség.

Előfordult a sztalingrádi katlanban ez is:

Egy ezredparancsnok elhagyja harci állását. Elöl meghal az ezredes, ott meghalhat ő is; de ott talán mentheti, ami még menthető. Vilshofen ezredes volt ez, egy páncéloson rohant az éjtszakába, megérkezett az első vonalba és ott kiszállt. Jeges pára és a pára alatt hómező. A mezőn szürke, odapettyezett sötét pontok. Emberek csá-kánnal és ásóval, mellettük a fegyver, egész hosszú vonal. Vilshofen odalépett az egyik csoporthoz. Az emberek éppen csak köldökükig ásták be magukat a földbe, tovább nem jutottak.

— Mióta ástok itt már?

— Egész éjtszaka, ezredes úr!

— Volt reggeli?

— Nem volt, ezredes úr. Meleg víz, ez csak nem reggeli?

— Nem, ez nem az!

Dohányuk szintén nem volt. Vilshofen ezredes elosztotta a nála levő cigarettát. Az arcokat szemlélte, mialatt egyik a másik után, a tenyerében tartott égő gyufaszál fölé hajolt. Ismerte valamennyit, csoportja annyira leolvadt, hogy nemcsak azoknak a nevét tudta, akik előző ezredükhöz tartoztak, hanem fejében tartotta az újakét is. Az egyik közülük Wilhelm Vogt volt, még első páncélos ezredéből, parasztfiú a Weser vidékéről, Minden mellől, akinek apja otthon már fáradt öreg ember volt és alig tudott ura lenni a dolognak s akitől nem sok idővel ez előtt, amikor az még lehetséges lett volna, mégis meg kellett egy munkaszabadságot tagadnia. A másik de Wede volt, szintén parasztyerek a cellei pusztáról, ennek a felesége vezette otthon a gazdaságot orosz és lengyel munkásokkal. A harmadik egy fiatal crefeldi alkalmazott, a negyedik egy mesterember már csaknem feloszlott javítóműhelyéből, a polgári életben fémmunkás Felső-Sziléziában és öt gyermek apja. És Vogt, de Wede a fiatal alkalmazott, az öreg családapa, mind a négy egyforma kinézésű volt, a szakáll fölött ugyanaz a lesóványodott arc, ugyanazok a merev szemek.

Vilshofen ezredes maga is rágyújtott egy cigarettára és ott helyben elszívta, miközben a négy katonával beszélgetett. De nem kellett bennük hiú reményeket és nem mondott nekik semmit, amiben már maga sem hitt. És mikor de Wede, a cellei paraszt, megkérdezte tőle: — Vajjon jön-e még az a Hooth, ezredes úr? — így válaszolt neki: — Nem úgy fest a dolog, egészen magunkra vagyunk itt hagyatva! — Akkor a mi újdonsült férjünk nem igen jut egyhamar fiatal feleségéhez, pedig még nem is látta! — Ez a crefeldi tisztviselőre vonatkozott, aki képviselő-útján kötött házasságot s akitől Vilshofen akkor szintén megtagadta a szabadságot.

Vilshofen ránézett és így szólt: az ő balszerencséje nem nagyobb, mint azoké a férjeké, akik már ismerik feleségüket és ennek ellenére vagy éppen ezért szintén szeretnék őket viszontlátni, de nem tudják!

Azután de Wedéhez és Wilsdruffhoz, a munkáshoz, fordult:

— Kezét a szívére, de Wede, mit tenne, ha ebben a helyzetben azt tehetné, amit akar?

— Itt maradnék fekve és egy lépést se mennék tovább, ezredes úr!

— És maga, Wilsdruff?

— Meg szabad mondanom, amit gondolok, ezredes úr?

— Igen, megmondhatja, Wilsdruff.

— Átszaladnék oda és talán megmenteném az életemet, ezredes úr! — mondta Wilsdruff és nyugat felé mutatott a bizonytalanba.

— Szóval ezt tenné?

— Igenis, mert úgy gondolom, semmi értelme és senkinek nem használ, ha holnap vagy ezekben a napokban éppen úgy belegebedek a vérhasba vagy akármi másba, mint annyi más!

Vilshofen elgondolkozva nézett a katona arcába, utoljára a Kleckája előtti éjtszakán került a szeme elé.

— Ha azt hiszi, Wilsdruff, hogy ez kiút, én nem tartom vissza és nem is engedem, hogy visszatartsák! — mondta Vilshofen. — De úgy gondolom, hogy ha annak kell történnie, amit maga mond, akkor ezt a helyzet felismerésében mindnyájuknak közösen kellene végrehajtani!

Még napkelte előtt volt.

Vilshofen ezredes tovább ment lefelé egy völgyteknyőben, amely távolabb szakadékká mélyült. Itt megállott, félfejhosszal fölül-emelkedve egy csoport emberen. Ezek közül az egyik Tomas százados volt, a másik az ezredsegédtiszt, Latte hadnagy, azonkívül még két százados volt ott, Runz kapitány és Hedemann kapitány, mindakettő zászlóaljparancsnok, a többi jelenlevő négy páncélos legénysége volt, akiket Vilshofen oda hivatott, hogy ők is hallják, miről van szó és miért kell magukat harcha vetniök és talán meg is halniök.

— Az ellenségnek sikerült mély betöréseket elérni itt a nyugati fronton és éppen úgy a déli fronton is. — mondta Vilshofen. — A marinovkai könyöket ebben az órában kiürítik, de ezzel nem sokat veszünk. Ez a könyök messze kilengő frontjával különben is csak elforgácsolása volt az erőknél és azoknak a fickóknak rég ki kellett volna onnan menniök! Csak azért tartották magukat, mert jó bunkerek voltak ott és mögöttük nem volt semmi. Nos, ez a dolog egyik oldala, de most ki kell onnan menniök és a mi kitartásunk itt hozzájárul ahhoz, hogy lehetővé tegye kivonulásukat abból a lyukból. De ez természetesen csak egy mozzanat, általános feladatunk keretében.

Vilshofen most odafordult Tomashoz, Lattéhoz és a páncélos kocsik legénységéhez, felemelte kezét és a ködbe mutatott:

— Azon a dombon fekszik Steiger százados, a két kúpon jobbra és balra egy-egy csoport PAK helyezkedett el. Ez a domb elzárja a Dmitrevka—Novo Alexejevka országot. A maguk feladata az ez ellen a domb ellen várható támadást oldalba kapni és, ha lehetséges, szétszórni.

— Most pedig emberek...

Csaknem megint kicsúszott a száján egy »Isten óvja magukat«. De félbeszakította szavát, tekintete végigsiklott a kis csoporton és röviden csak ennyit mondott:

— Noshát rajta!

A sebektől összeszabdalt ábrázatú Tomasszal és Lattéval, akinek még egészen fiatalos vonásai voltak, kezét szorított, ennek a mozdulatának nem kívánt különösebb nyomatékot adni. Ott maradt egy helyben állva, látta, hogy Tomas (aki sebesülése óta kissé húzta a lábát) látta, hogy Latte, látta, hogy az emberek beszállnak, és látta, hogy a nyílásokat befödik. Utánanézett a páncélosoknak, amint a szakadékon lefelé gördültek s a tulsó lejtőn ismét fölfelé kapasz-

kodtak, azután a fensíkon — négy világoskék bogár — a szkytasírokat ívben megkerülték és eltűntek. Négy páncélos, és nem olyan régen volt még, hogy a vasnak és felüvöltő benzinnel egész áradata száguldott, hogy az ég elsötétült mögötte, nem olyan régen volt még, hogy egy páncélos ezredet vezetett.

— Nos uraim, készen vagyok!

Ez zászlóaljparancsnokainak szólt, Runz századosnak és Hedemann századosnak. Ezek levitték ezredparancsnokukat a fedezékbe, melyet az éjjel ásattak maguknak — egy lyuk volt mindössze, fél-ember magasságyra a földbe vágva, amely fölött egy sátorlapot feszítettek ki s azt hóval és földdel szórták tele. Miután lebukdácsoltak bele és helyet foglaltak benne, tekintetük a visszacsapott sátorlap résén át a fensíkon emelkedő egyik szkytasírra tévedt.

Még mindig napkelte előtt volt. A szakadékban még sötétség erjedt és a jégborította táj fölött köd lebegett. A szkytasír mögött egy csillag merült el a párában, nagy lett és lobogni kezdett.

Vilshofen ezredes hallgatta, ami mondanivalójuk zászlóaljparancsnokainak volt. Lőszer, élelmezés, utászanyag, pótlás voltak a kérések, amelyekről szóba kerültek.

Nincs FLAK és PAK és a még meglevő, kis számú löveg részére is alig van néhány lövés. Napi 200 gramm kenyér helyett csak 100 grammos napi adag. Az állásépítéshez egyetlen árva szög sincs már és egyetlen tekercs drót sem. A századok megritkítva, a csapatok napról-napra kisebbek; és senki, akivel a réseket betölthetnék. Vilshofen jól tudta mindezt és tisztában volt vele, hogy a szomszédos ezredben éppen így áll a dolog. A jobb felől álló hadosztály kiégett, emberben, anyagban egyaránt, innen semmit sem kaphattak. A tőlük balra álló hadosztály, Dammé hadosztálya, — a katonák VD-nek hívták, ami »veszett-divízió» vagy bizonyos szempontból »vodka-divízió» vagy »vagány-divízió» jelentett — már egy ízben szétverve, azután málhás osztagokból és más alakulatok roncsaiból ismét felállítva, annyira selejtes volt, hogy a legcsekélyebb ellenséges érintésre töredezni kezdett és csak a mögötte fölvonuló páncélos erők adtak neki gerincet és tartották még valamennyire össze.

— Hová fog ez vezetni? — Hát el vagyunk hagyatva? — A vonal tarthatatlan! — Ki lehet számítani a pillanatot, mikor már nem lesz egyetlen ember sem, aki képes egy puskát tartani! — A Führer mégis csak megtesz mindent, ami hatalmában áll! — Ki kell törni innen!

Igy beszélt a két zászlóaljparancsnok, Runz és Hedemann. Vilshofen azt mondta: — Kitörni! — ezt már javasolták, mikor még lehetséges volt. Akkor elutasították és ma már késő. Az ilyen kiéhezett és rosszul felszerelt hordának, amilyen mi vagyunk, nemjárható út már ez!

— De Istenem, a Führer szava!

— Mit vétettünk, hogy ez megtörténhetik velünk ... hát csakugyan magunkra vagyunk hagyva?

Hideg volt. Hó szállingózott be. A gödör, amelyben ültek, olyan szűk volt, hogy a térdük egymáshoz ért. A beszélő lehellete mint fehér füst szállt a szemben ülő arcába. A sortüzek szétrobbanó lövedékeinek bömbölését hallották. A lobogó vitorlavászon mögött föltetsző szkytadombot sziporkázó zöld fény vette körül. Vilshofen két zászlóaljparancsnokát figyelte. Mióta ezt az összedobált csapatot átvette, nála volt mindakettő. Runz negyven év körül járhatott, a polgári életben államhivatalnok volt, néhány nappal ezelőtt ünnepelte a földüregben tizenegyedik házassági évfordulóját és a katlanbazarás előtt naponta kapott levelet feleségétől vagy legalább is minden postaosztás alkalmával kettőt, hármat. Hedemann is tartalékos tiszt volt. Lettországbán, Dünaburg közelében vásárolt olcsó pénzen egy kis birtokot és semmire sem vágyott sóvárgóbban, mint hogy a háborúnak hamar vége legyen és nyugton ülhessen a Druja mellett, halászhasson és vadászhasson és a lápműveléssel (ezt a tárgyat előszeretettel taglalta és éppen olyan kiadósan, mint a franciaországi hadjáratot) kedvére foglalkozhasson. Ez volt Vilshofen két zászlóaljparancsnoka és ez az a kevés, amit róluk a szolgálati dolgon felül tudott.

Ezen a reggelen mindakettő zilált külsejű volt, mosdatlan és borostás, nem sokban különböztek a lövészlyukakban elől levő legénységtől, és zavartan tekintettek ki a hóba és az érces dübörgéstől remegő levegőbe.

— Hogy összefoglaljam, — mondta Vilshofen — a municióval takarékoskodni kell, az ellátást előreláthatólag még jobban megszorítják, főlöleges lovaink levágás céljára nincsenek már. Segítségre kívülről egyelőre nem számíthatunk. Ez a keserű helyzet, amelyben saját erőnkkel kell kitartanunk.

Runz vastag, fehér gőzfelhőt fújt ki. Hedemann ujjatlan kesztyűjét nézte kezén. A bömbölés kinn erősebbé vált. A becsapódások közelebb estek. Itt volt a reggel és itt volt a támadás is. A domb tűz alatt állt és mint valami zászló, füst lengett csúcsáról a sápadt égbe.

Ez volt a gátszakadás, a földcsuszamlás, a szerencsétlenség pillanata a nyugati arcvonalon — ez volt pontosan az a perce, melyben az egész Vilshofen ezredét is érintette. Vilshofen nyüzsgést hallott a sátorfal mögött; lépteket hallott, szófoszlányokat, száraz, éles hangot és ezeket a szavakat: — Az egész hadosztály pocsékká lett!

Vilshofen kimászott a lyukból, visszacsapta a sátorlapot és néhány tisztet pillantott meg, a középben egy ismeretlen főhadnagyot; tisztesek és közlegények is álltak körben. A főhadnagy magyarázott valamit és járt a keze, ami személyét és esetlen tagjait tekintve, furcsán festett.

— Ki lett mivé, főhadnagy? — kérdezte Vilshofen.

— A hadosztály, ezredes úr... a hadosztály szét van verve és rendetlenül menekül. Az ezredes úr balszárnya teljesen fedezetlen.

— Melyik hadosztályról beszél és kicsoda ön tulajdonképpen?

— Wedderkopf főhadnagy, ezredes úr!...

A főhadnagy egy sebtében összedobált rohamszázadot vezetett és hadosztálya a szélrőzsa minden irányában szétszóródott és tényleg pocsékká vált, vérző, lelkevesztett tömeggé. És Wedderkopf csak az első volt, aki kifulladt lélekzettel saját soraikban felbukkant, azután többen is voltak itt, zihálva idevergődő csoportok és hurrát ordító oroszok fehér hóköpenyekben követték őket nyomon.

— Mindenki hozzám!... Runz, a gépfegyvert... Hedemann a PAK-ot... Wedderkopf, kézigránátokat, dupla töltésűeket...

Az ezredes egy gépfegyver mögött feküdt, Runz egy másik mögött. Hedemann egy PAK-löveget kezelt, Wedderkopf megmutatta, hogy tud bánni a duplatöltésű gránátokkal. Egy sereg embert is sikerült Vilshofernek megállítani. Védekeztek az orosz gyalogság ellen, egy hullámot sikerült visszavetniük, azután előbbre csúsztak és az új hullámot a szkytasírok oltalmában várták be.

Vilshofen füsttől fekete arccal magához szólította Wedderkopf főhadnagyot:

— Nos, tegyen összefüggő jelentést, Wedderkopf!

A kép, mely Wedderkopf szavaiból s ezenfelül a közlésekből, a jelentésekből s az ellenség megfigyeléséből kibontakozott, a következő volt.

Egy betörés észak felől. Damme hadosztálya a közben odavezényelt 29. (mot) pótlásai ellenére sem tudta magát tartani. Mindakét hadosztályt szétverték és ezeknek a hadosztályoknak részei, mint tűzvész égő roncsai, hullottak Vilshofen saját ezredére és saját emberei is szétszóródtak tőlük, mint ökrök egy réti tűztől.

És Vilshofen itt állt egy kis csoporttal, amelyet sikerült maga körül tartania. A szkytasírnál semmiesetre sem maradhatott. A dombokon levő embereket és a páncélosokat is maga köré akarta gyűjteni, mielőtt a visszavonuláshoz kezdett volna. Lindttel és Bauerrel a dombokon sikerült kapcsolatot teremtenie, de Steiger százados már nem jelentkezett. Vilshofen átpillantott a dombtetőre, ott nem lehetett mást látni, csak felgomolygó füstöt.

Ezen a dombtetőn feküdt Steiger százados.

Steiger százados is látta kiemelkedő állásáról felkelni a napot a jeges táj fölött. Gondolt az előző napokra is és az éjtszakára, amely mögötte volt és eszébe jutott az a szó is, amit Vilshofen ezredes a távozonak útravalóul adott.

Isten... hát ha nem Hitler, akkor Isten akaratából! Tegnap a 126-os magaslat és a visszaesés a keleti lejtőkön, ezen az éjtszakán pedig a gyalogság csákányokkal és ásókkal, és negyven gránátosa, akár erőtlenségre kényszerült ökrök a PAK-lövegek elé fogva, a lövegek fele elhagyva az úton, mert az emberek képtelenek voltak őket tovább mozdítani,

másik fele leállítva a domb lábánál kettő kivételével, amelyet hús és még egyszer hús ember nagy kínnal felvonszolt a magasba és elhelyezett az állásban. És az emberek hóteknőkben feküdtek, mint a nyulak a szabad ég alatt és nyitott, meredt szemmel aludtak, akár a nyulak. És talán álmodnak is, ebben a pillanatban talán képek gyötrik őket, amelyeket tegnap a valóságban láttak, amelyeket süketülő füllel és tompuló szemmel fogtak fel, hogy később borzalmas részleteikben és iszonyatos egyedülvalóságukban idézhessék fel őket.

A 126-os magaslat : Lindttel és Bauerrel — ez tegnap és tegnapelőtt történt — jött le onnan Steiger. Kocsik, páncélosok, lövegek egymásba és egymásra torlódva, lóhullák, görbére fagyott tetemek. A kelet felé lejtősödő terepen az országút mállás szekerektől, szanitétkocsiktól és futó oszlopoktól eltorlaszolva. És az egész tömeg egy beékelődő páncélos osztálytól a lejtő jobb és baloldalán felnyomva és véglegesen eldugaszolva, szétbombázva s az utána nyomuló orosz tüzéségtől elérve, páni mozdulatba dermedt be. Fémroncsok és emberi csontok és lófejek és fölfelé meredő lábak mocskos rongyokba becsavarva, hernyótalpak, agyagdarabok, egy agyonlapított vezérkari autó, födetlen fő, egy ezüsttel átszőtt vállpánt, megfagyott agyféltekék, nyitott szájak, szemek, agyag, hó, haj...

Ez tegnap és tegnap előtt volt.

És ma, itt hátul a gyalogság, amely a földbe akarja magát menteni s amelynek a kemény föld felmondja a szolgálatot; és a negyven ember, akik fujtatva érnek föl a dombra s a Pakokat eldobva, fegyverrel a kézben merednek nyugat felé...

Nyugat felé, Isten akarata ez, Isten akarata?

Steiger százados nem tud ettől szabadulni. Nem hiába ered paraszti talajból (bopfingeri kézművesmester, de nagyapái és apái még a földet túrták a Hårdtfelden a vörös és fekete Kocher között), amelyet évszázadokon át valdiak, svédek, csehek, svájciak és észak meg dél felől reformátorok szántottak keresztül-kassul és amelyen „Isten nevében” embereket égettek, törtek kerékbe, fejeztek le, nyúztak meg, főztek olajba és sütöttek nyárson; és ezekben az órákban eléggé meg volt rendülve ahhoz és megvolt rá minden oka, hogy benne, aki most olyan úton haladt, mely inkább a halál, mint az élet oldala felé lejtett, különben kevésbé feltárt rétegek jöjjenek hullámozásba.

— Az égétők bizony, mióta a világ áll, mindig tanultabbak voltak az elégedetteknél... Ilyesmi villant fel (eléggé különös volt és ő maga, akiben feldobbant, tudta legkevésbé, honnan jött ilyen hirtelen) Novo Alexjevskától nyugatra egy dombtetőn egy ember fejében. Ehhez azonban előbb elkábító ütésnek kellett érni ezt a fejet, a szomszédos dombnak Lindt főhadnaggyal együtt füstben kellett elmerülnie, a másik oldalon, Bauer törzsőrmester felől, egy gépfegyvernek az utolsó kétségbeesett sorozatot kattognia. Steiger egy hosszan elnyújtott „urraát” hallott. Egy füstpásztából tört föl ez a kiáltás s egy föld-résből homályos alakok ugráltak ki rövid bundákban, fejek bukkantak

elő medvehőrsapkában. Gyöngéd, fakókék füstászlók puskatorkolatokból. Elpukkanó kézigránatok füstlabdái. Egy PAK — Amberger, Schuster és Nitschke — egy bömbölőn közeledő célra tüzelt. Egy föld repedésbe lesüllyedt ez a cél, aztán fölbukkant megint. Nehéz orosz páncélos volt és egészen úgy festett, mint egy bika, amely Schustert és Nitschkét a Pakkal együtt, amelybe görcsösen belekapaszkodtak, szarvára kapta és maga mögé dobta. Steiger heves ütést érzett és összeesett. Ez volt az a pillanat, amikor felvillant fejében a mondás az égetőkről, akik minden időben tanultabbak voltak az elégetetteknel és amely gúnyosan így hangzik tovább: »Ez szemmel látható minden konyhában, hiszen a szakács csak okosabb, mint a fa, melyet eléget.«

De Steiger szíve nem az égetőkkel tartott, hanem az elégetettekkel. Nos, és kik az égetők és kik az elégetettek? És végül mi történik Novo-Alexejevkatól nyugatra idegen, százszor felégetett földön? Ő az égetőkkel, a szakácsokkal, az okvetetlenkedőkkel, a gúnylódókkal jött ide. Nost hát most: ki a szakács, ki a fa? És végül mégis csak fából volna az ember?

Steiger nem tudta már megoldani ezeket a kérdéseket, elvesztette eszméletét.

Az ellenség első csapása megnyitotta a frontot — északon Dmitrevka térségében, délen Kravcov és Cybenko terében. A második, észak felől indított lökés egészen a Sztalingrád-kalacsi vasútvonalon fekvő, nagy pusztai helységig, Karpovkáig haladt előre. A Marinovka irányából menekülő csapatok, főtömegükben a 3. (mot) roncsai, embereik legnagyobb részét és csaknem egész hadianyagállományukat tomboló hóviharban hagyták hátra. Rendezetlen csoportokban tódultak Karpovkán át és Karpovkától keletre, Novo Rogacsiknál, romjaik újból tűzbe kerültek, ezúttal a vörös hadseregnek délfelől előrevitt lökésébe. A már a Don túlsó oldalán, Kleckájánál súlyosan megvert és most a főlokés irányában fekvő 376. gyaloghadosztály ezen a helyen megszűnt létezni és az utolsó pillanatban felváltására küldött 29. (mot) gyaloghadosztályt is magával rántotta a pusztulásba. És a két hadosztálynak csak roncsdarabjai hullottak vissza kelet felé. A feljebb északon álló 44. gyaloghadosztályt és a 76. gyaloghadosztályt is ugyancsak kelet felé nyomták vissza. Ezúttal a még távolabb északra fekvő és eddig az északi reteszálláshoz tartozó 113. gyaloghadosztály volt az, amely a mozdulatlanul maradó tengelyt alkotta, amely körül a kanyarodást végrehajtani kellett. Ez a kanyarodás tulajdonképpen futás volt hóviharverte tereken át, visszazuhanás az egyik csatateréről, amelyen hadosztályok dobálták el hadianyagukat s amelyen a három napon át tartó harcokban 30.000 halott maradt vissza. Az új ellenállási vonal, amelyet nem parancsolt és rendezetten végrehajtott visszavonulással, hanem vérző és bomlott sorokban foglaltak el és amely nem volt más, mint papíron meghúzott vonal s a vezérkari

térképeken a katlant északról délnek átszelőn berajzolt vonás, itt »Ibolya« néven szerepelt.

E felé a levegőben lógó vonal felé törekedtek a megvert hadosztályok romjai. A 113. gyaloghadosztálynak északon csak egy kanyarulatot kellett megtennie és arccal észak felé fordulnia. A csatlakozó 76. gyaloghadosztálynak már menetelnie kellett. A 44. gyaloghadosztály előtt még hosszabb út állott havon és halálon át. A 29. (mot) gyaloghadosztály romjainak és a papíron tovább szereplő 376. gyaloghadosztálynak és a 3. (mot) gyaloghadosztálynak már túl hosszú volt az útja és csak egyes szomorú csoportok érték el a hőmezőket, amelyek a vezérkarok térképein mint az »Ibolya« vonal szakaszai szerepeltek.

Öt német hadosztály futott — vonult, rendezetten, rendezetlenül, ellátva vagy élelmezésétől elszakítva, felbomlásban, széthullón majd megint összeszedve magát — kelet felé. Dmitrevkán átrohantak. Karpovkát, Novo Alexejevkat, Baburkint, a Rosszoska patak láposáiban fekvő bunkerfalvakat pánikszerűen hagyták el a vezérkarok.

Nyitott bőröndök, összekötözött takarók, egyenruhadarabok, szétszórt iratsomók, kényszervágások. Élő állapotban szállított sertések. Keletnek hajtott tehenek. Tanyakapukon kidöcögő, magasan megrakott tehergépkocsik, tankkocsik, omnibuszok. Telefonbeszélgetések. Kiáltozás benzinért: Üzemanyagot az élelmezési raktárnak, a ruházati raktárnak, a sebesültgyűjtő állomásoknak, a vezérkarnak!

Hóvihar.

28 fok zérus alatt.

A vezérkarokat gyalogszerrel követték a harc vonal szétszórt csapatai. Akár Karpovkán át, Novo Alexejevkan át, Baburkinon át jöttek, mindenütt ugyanaz a kép tárult szemük elé. Felfordult ágyuk, feladott páncélosok, az országutakon keresztben álló tehergépkocsik. Töltények, bombák, gránátok halmái. Ha a bunkerekbe beléptek, nyitott ajtókat találtak, feltört szekrényeket láttak, félig becsomagolt és ott hagyott bőröndöket — szappant, konzerveket, faggyúgyertyákat, mézeskalácsot, száraz kenyeret. Nyitott íróasztalfiókok tátongtak. A földön ügyiratok, szolgálati előírások, nyilvántartási könyvek. A szutykos frontfickók nagy szemeket meresztettek, volt, amit szájukba dugtak, mást zsebükbe, hallották az üldözők ágyúit, megint fölboladoztak a lépcsőkön és futottak tovább, ki megint a hóborította pusztába. A kerekektől, hernyótalpaktól, LKW-oszlopoktól és vontató vonalaktól felbarázdált utakat követték, amelyeken az ellátás, intézőségek, főkötőzhelyek és vezérkarok vonultak át. Pitomnik — Gumrak — Gorodisce — Sztalingrád voltak az állomások és ez volt a főirány, amerre a megvert sereg törzskarai haladtak.

De még egyszer, és még az »Ibolya«-vonal felé vivő úton diadal-maskodott a rend. Az út egyik pontján egy kis, himlőhelyes hadnagy, bizonyos Lawkow maga köré gyűjtötte szétszállingózó embereit, lefeküdt velük egy hősánc mögé, egy megrekedt élelmiszerral rakott LKW készleteiből jóllakatta őket és addig küldött ki hírhozókat s

addig keresgéltetett velük, míg ezredparancsnokát újra meg nem találta és ismét parancsokat nem kapott. A másik egy Flakparancsnok volt, Buchner őrnagy, segédtsíztjével, Loose hadnaggal ; miután osztályuk a nyugati front összeomlásában Flak-ágyúállományának felét elvesztette és magát az osztályt kelet felé vetették vissza, összegyűjtötték a vezérkarok hadiszállásain eldobált Flak-ágyúkat, ismét feltöltötték állományukat és ha az üzemanyag híján szintén állva maradt vontatógépek nélkül a 8·8 cm-es Flakágyúkat nem is tudták helyükről elmozdítani, de legalább egy csomó 2·2 cm-es Flakágyút légénységi előfogattal magukkal vittek és így különítményüket bevethető állapotban tartották. Ilyen Buchnerek, Lawkowok, Loosék tömegével akadtak, de tömegével voltak az olyanok is, akik fejvesztetten futottak, míg fel nem tartóztatták őket vagy míg csak Sztalingrádba nem érkeztek. Ahol azonban a csoportok ismét gyülekeztek, a tábori konyha volt a szervező elem. És ahol a rendetlen csoportok ismét lépésre kaptak, megint megteremtették az összeköttetést a zászlóaljjal és az ezreddel is. Az ezredek megkeresték és megint megtalálták élelmező állomásukat. Élelmező állomásukat a pitomniki repülőtéren találták meg, vezérkarukat pedig, most bizony szűk térre összeszorítva, a szakadékokban és balkákban Pitomnik és Gumrak között vagy délen a szakadékokban és balkákban Voroponovo és Dél-Sztalingrád között.

Vilshofen ezredest meglepték a legelső vonalakban történt események. Runzhoz, Hedemannhoz, Wedderkophoz és a csoport legénységéhez, akiket a szkytasírnál maga köré gyűjtött, még Bauer törzsőrmester csatlakozott néhány emberrel és Kindt főhadnagy is néhány emberével. A négy páncélos közül egy visszatért s ez magával hozta Tomast és Lattét s azonkívül a sebesült Steiger századost és egy Nitschke nevű katonát, akiket a dombon szedtek föl.

Harminc óra telt el és ami ezt kitöltötte : futás volt, egy füstölgő gulyáságyú volt, harc volt és elszakadni nem tudás és az út volt a szkytasírtól Otorvanovkán át és tovább egy fehér úttalanságba. A páncélossal Vilshofen sietett előre menekülő emberei irányában. És a gulyáságyú füstje, amelyet megérkezése után a falu szélén állított föl, olyan volt mint valami zászló és messze ellátszott a nyílt terepen és csak itt tudta Vilshofen embereinek egy részét ismét maga köré gyűjteni. Két Pakja, egy páncélosa és kétszáz fegyvere volt Vilshofennek és ismét fel tudott állítani egy nehéz MG-szakaszt. Málhás vonatát elvesztette, élelmezési és muníciós vonatát magával hozta, mindenesetre nem lovaktól húzva már, hanem orosz foglyoktól, akiket annak idején Vertjatesiban mint munkáscsoportot osztottak be hozzá. Sem a bal felől álló hadosztállyal, ez Dammée volt Novo Alexejevka-ban, sem a jobboldali hadosztállyal, ezek osztrákok voltak és vezérkaruk Baburkinban feküdt, nem tudta az összeköttetést helyreállítani. Így érkeztek meg, elválasztva és kiszakítva a többi csapattest

kapcsolatából — tulajdonképpen megtizedelt, rendetlen csoport voltak, sokan elvesztek közülök, elestek menekülés közben, szerteszóródtak, más csapatrészekhez vetődtek, vagy betegen csavarogtak szanaszét — egy kis helységbe; négy faház és három vályogviskó állt ott s a helységet Otorvanovkának hívták és egy még nem, vagy csak részben kiürített főköthőhely állomásozott itt.

Tüzérségi tűz és sortűzek söpörték idáig Vilszhofent és csoportját. Az ellenséges gyalogságot sikerült eddig magától távoltartani. De most a gyalogság is olyan gyorsan és olyan szorosan a sarkába nyomult, hogy nem maradt másba, mint állásokba vonulni. Így esett, hogy a főellenállási vonal derékban szelte ketté a főköthőhelyet és nem sok időbe telt, hogy a gyújtólövedékekkel lőtt viskóból lángok törtek elő.

És itt volt ez a főorvos, egyáltalában nem katonás de fegyelmezetlen fiatalember, egyszerre csak itt állt és kimondta azt, amit legalább is egyik zászlóaljparancsnoka, Runz százados a legutolsó megbeszélés alkalmával akart előterjeszteni, de amit azután mégis csak magába nyelt; ez a főorvos szóval kurtán és tömören azt kívánta, hogy húzzák föl a fehér zászlót és adják meg magukat.

— Szóba sem jöhet és ne törődjék olyan dolgokkal, amelyekhez semmi köze — volt, amit erre válaszul kapott.

Voltak itt beszakadt tetők és feltépett és végül is beomló falak és a hulló agyagdarabok alatt sebesültek heverték; és mikor az arcvonalat még hátrább kellett venni, mindazok, akik az egykori köthőhely romjai közt még lélekzettek, egyszerre a két oldal tűzébe kerültek. Akkor megint itt volt a főorvos, de ezúttal már nem voltak javaslatai, erre már késő is lett volna, ezúttal kérdéseket tett föl és feleleteket követelt rá: egy főorvos egy ezredestől, ilyesmi aztán még nem fordult elő.

Ez volt Otorvanovka és nem volt más levegőben lógó reteszállásnál, amelyet néhány órán át tartottak. Jobbra nem volt már semmi és nem volt semmi balra sem. Így hát, ami ezen a helyen történt, tulajdonképpen csak emberek esztelen megsemmisítése volt, és éppen ezt hangoztatta az illető főorvos. De ez a főorvos még tovább ment és megjegyzéseit nemcsak Otorvanovkára, hanem az egész sztalingrádi vállalkozásra vonatkoztatta és ezért haditörvényszék elé tartozott volna és megérdemelte volna, hogy rögtönítélő bíróság lövesse agyon. Ennek ellenére még mindig a csoportnál volt és oszlopának soraiban még mindig kelet felé vonult. Ő csak ébren mondta el azt, amit mások talán álmukban gondoltak, — hát agyon kellett volna ezért löni? Az bizonyos, hogy ilyesmiért nem kevés embert lőttek már agyon.

Harminc óra telt el.

Vilshofen harcscsoportja a Roszszoska-völgyön át vonult, átkelt a Roszszoska-patakon és a másik oldalon haladt tovább egy mélyen bevágott balkán keresztül, míg a balka ki nem vezetett a sztyeppére

és egy Novo-Alexejevkatól északra fekvő pusztai faluhoz nem érkeztek.

Délután három óra felé járt. Hófergeteg, alacsony égből zuhogott alá. Még ez a félreeső, kis pusztai falu is tűz alatt állt. Számos ház leégett, másokból lángok csaptak föl. Egy pajta teteje összeomlott és égő szikrák és szalmacsóvák esője röpült a mellette elvonuló hadoszlopra. Katonakéz emelkedett föl, de Wedéé, a parasztfiúé volt, aki összemaszatolt, meggörbült ujjakkal fésült végig arcán, hogy szeméből a kormot kitörölje. De Wede, a crefeldi és még egy harmadik, Matzke őrmester egy sorban meneteltek. Két nappal ezelőtt ők is eldobták ásójukat és a földön hagyták fegyverüket és futásban kerestek menedéket. Aztán visszataláltak a gulyáságyúhoz és ezredükhöz, Otorvanovkában agyagtörmelék mögött feküdtek és most egy pusztai falun vonultak keresztül és szikrák vágódtak arcukba. Az országúton lövegek álltak, álltak szétbombázott és épen maradt járművek is, a hóban taposott út mellett halottak heverték. Az oszlop legénysége ütemesen rakta egyik lábát a másik elé és tekintetük már nem az előttük menetelő tarkójára és főzőedényére, hanem rongyokba csavart lábára irányult. És nem látták már a lábszárakat és a hóban cuppogó lábakat sem, nem érezték a szennyből és enyészettől súlyos felhőt sem, amely együtt vonult a csoporttal.

A falu kijáratánál álljt vezényeltek.

Itt volt a málhás vonat, szánok voltak itt és oroszok is, akik a szánokat húzták. Az oroszok gödröt kezdtek ásni. De Wede, a crefeldi és Matzke leültek az út szélére. A lelépési és szálláscsinálási parancsra vártak.

Bunkerek voltak itt és itt voltak a házak deszkafalai is, amelyek némi védelmet adhattak a szilánkok ellen. — Itt is akad tán még valami — mondta Matzke őrmester. — Igen, itt biztosan akad még valami — mondta de Wede is. A crefeldi, civilben biztosítási tisztviselő volt és Robert Brünnernek hívták, így szólt: — Csak vajjon az a Krämer hol marad?

Herrmann Krämert a falun való átvonulás alatt küldték ki, hogy a bunkereket átpásztázza. Matzke őrmester ezt adta neki útravalóul:

— De ha találsz valamit, hozz is valamit magaddal!

Kisvártatva megjött Krämer. Ő is kereskedő volt, mint Brünner és egy magdeburgi bankban volt alkalmazva. Ezt ebből a szétrongyolt katonaköpenyben lézengő alakból és ebből a szőrrel benőtt archól senki sem nézte volna ki; hogy még csak 28 éves, az sem látszott beesett arcáról, melyből csak éhségtől tágra nyílt szeme villogott ki.

— Itt már nincs semmi. Itt lelegeltek már mások mindent! — hozta hírül Krämer. — De azért mégis hoztam magammal valamit! — Azzal elővett valamit köpenye zsebéből.

— Burgonya?

— Igen, burgonya!

Fagyos burgonya volt. Mindegyikük két szemet kapott belőle.

— De prima, ezeket már megfőzték egyszer. Egy sertésvályuban találtam őket!

— Sertésvályuban?

— Ott, egy hadtesttörzs feküdt itt. Ezek sertést tartottak és még főtt burgonyával táplálták a sertéseket.

— Ezt otthon a gazdaságomban már hat év óta nem tehettem meg — mondta de Wede.

Az egyik szánkából merevre fagyott alakot emeltek ki és elvitték mellettük. — Vogt! — mondta de Wede. — Igen, Vogt! — mondta a crefeldi is és mind a négyen utánapillantottak a halott Vogtnak, miközben mindegyiknek egy-egy kemény burgonya mozgott a szájában. Két nappal ezelőtt, mikor a dolog kezdődött, együtt vágták a lövészgödrt Vogttal. Otorvanovkánál megsebesült és útközben, mialatt szánon szállították, meghalt. Még másik és harmadik fagyos holttestet is vonszoltak tovább. A harmadik a zászlóaljparancsnok Hedemann százados volt.

— Ez is csizma nélkül van!

— Igen, ennek is lehúzták a csizmáját, ez parancs? Wildruff közlegény lépett a csoporthoz.

— Mit rágtok itt?

— Pommes frites! — mondta Brünner.

— Igazi burgonya?

— Igen, Herrmann találta egy sertésvályuban.

— Merre?

— Ott nincs már több — mondta Krämer.

Wilsdruf csak szomorúan bölintott erre. Kisvártatva megkérdezte:

— Itt marad vajjon ez az új főhadnagy, ez a Wedderkop, nálunk? Maztke őrmester vállat vont.

Brünner azt mondta:

— Ugyan hová menne? Az egész százada kaput. Valaki azt mondja itt, hogy egy nappal ezelőtt még őrségbe vetéssel büntetett meg egy katonát, mert oldalfegyverével vágott fát.

— Ez olyan is!

Lelépési parancs nem jött és így a tervbevetett éjjeli pihenésből a bunkerekben vagy a házak deszkafala mögött nem lett semmi. A katonák felderítő őráratból látták visszatérni Tomas századost és Wedderkop főhadnagyot. És miután mindketten jelentést tettek az ezredesnek, a legsürgősebb indulásra adtak ki parancsokat.

A gödörásás munkáját félbeszakították. A halottakat — Hedemann századoson kívül még kilenc katona halt meg útközben — a hótól tisztára takarított földre fektették. Már csak az ezredesre vártak, ez egy szán mellett állt, amelyen Runz százados feküdt haldokolva. Nem tartott sokáig, azután odahozták Runz századost is és a többiek mellé fektették.

A tizenegy holttest, amelyről a köpenyt, az egyenruhadarabokat és a csizmát lehúzták, egy sorban feküdt ott. Az égből nagy hópelyhek hulltak. Egy lövedék a közelben csapott be és füst, sár és hó fröcskölt föl. Tomas százados, Wedderkop főhadnagy, Kindt főhadnagy, Latte hadnagy, az orvos Otorvanovkából, szanitécek szintén Otorvanovkából és katonák álltak köröskörül. Valamivel távolabb egy kocsivárhoz fölvonult szánok vesztegeltek és lompos csoportban a hadifoglyok gubbasztottak. Ebben a környezetben tartózkodott Vilshofen ezredes és itt volt az a hely és az az óra, ahol fölébredt egy vad álomból, amely nem csak ezen a harminc menetórán át, hanem harminc esztendeig tartott.

Vilshofen hirtelen körülnézett és sok mindent látott itt a szürke ég alatt. Nemcsak ez az elnyúlt tizenegy holttest volt itt, nemcsak a szánok és az orosz rabszolgaoszlop voltak itt, nemcsak a sortűzek lobogása volt itt és a lövedék felfröcskölése a faluban egészen közel. Itt volt ő maga is, negyvennyolc évet élt meg s egy véres jelenségektől, de vértelen és egészen köznapis eseményektől is teleírt tükör volt, amelyen több réteg került egymás fölé és ezek most és itt kezdtek forrássá jönni. Az új képek, melyek még itt a szeme előtt voltak, nem akarták engedni, hogy a tükör egyszerűen fölvegye és magába nyelje őket és hogy ezzel megsemmisüljenek és feledésbe menjenek; magyarázatért kiáltottak, de ezzel nemcsak ezekre a látomásokra, hanem még nagyon sok mindenre kellett világosságot deríteni.

Itt feküdt Hedemann, egy középnémetországi járásbíró. Felesége volt otthon és felnőtt lánya. Naplójában, még szabadságáról szóló feljegyzéseiben sem említette őket soha. De megérkezése a szabadságra és elutazása óra és perc szerint pontosan meg volt adva, mint ahogy általában a legcsekélyebb tartamú megállásoknak és a legjelentékeltlenebb állomásoknak óraideje és helye pontosan fel volt jegyezve a sok szabadságos út és menetelés alatt, amit Hedemann ebben a háborúban megtett. Nagyon pontos ember volt Hedemann, egyetlen pontatlansága, egyetlen kalandja ennek a pedáns életnek egy kis földbirtok megvásárlása volt felesége vagyonából Lettországból. De Hedemann százados sosem fogja nyugdíját Lettországból elkölteni és sosem ül majd a Druja mellett horgászbottal kezében. És itt feküdt Runz százados, ez tanulmányi főtanácsos volt és utolsó gondolata feleségének szólt, csak éppen ennyit tudott még mondani: »Köszöntse ezredes úr kérem a feleségemet és mondja meg neki, ezredes úr...« És ezzel vége volt. Mit mondhatott vajjon ő Runz feleségének és mit mondhatott Vogt közlegény apjának, aki Runz mellett feküdt? Mit mondhatott, — egy szkytasír védelménél esett el! Mit mondhatott, — megtagadtam tőle, amikor még ideje lett volna, a javasolt szabadságot, mert halála három nyomorúságos vályogviskóért Otorvanovkában fontosabbnak látszott előttem, mint az élete paraszttanyáján, Minden mellett. Katonák feküdtek itt, Vilshofen arcot arc után vett szemügyre, egyiknek Stade volt a neve, a

másiké Burstedt, a harmadiké Scharrenbroich, ezek is parasztok voltak vagy parasztfiúk, ezeknek is volt apjuk vagy feleségük és munkájuk maradt félben otthon, rájuk is sürgős szükség lett volna. Egy reteszállásban estek el egy országút védelménél, amelynek egyik vége az oroszok kezében van s az oroszok egyre tovább göngyölik föl és amely másik végével a pitomniki repülőtérrel keresztül haladva Sztalingrád roncs- és romterébe torkollik. Egy semmiből induló és a semmibe vivő útért estek el. De ez a kiszakított útdarab éppen oly kevésbé lehet katonai cél, mint a délre fekvő és a hálózathoz kitépelt sánc és ezt az utat vagy ezt a sáncot tartani nem lehet sem katonai szükségesség, sem katonai követelmény. Miféle szüksége merül hát fel annak és miféle katonai követelmény lehet az, ami itt áldozatot követel?

Ez volt a kérdés.

Ellenséges erőket kötünk le, könnyítünk a harcfront többi részén, áldozatunk értelmét tehát saját tevékenységi területünkön kívül kell keresni. Tegnap még kapóra jött ez a válasz, de ilyen könnyen ma nem lehetett már hirtelen választ adni, mert a kérdés messziről jött. Útött az óra, a könnyek kelyhe megtelt és túlsordult.

Itt feküdtek az áldozatok, és nem csak ez a tizenegy volt itt, hanem egész hosszú sora az arcoknak, arcok szem nélkül, barnán, agyaggá válva. És nemcsak ennek a háborúnak a halottairól volt szó, ott voltak egy másik háború halottai is ugyanazon a nemzedéken belül, akik szintén a maguk áldozatának értelmét tudakolták. Itt feküdtek és nem voltak az alapba beágyazott kockakövek, — sem az első világháború halottai, sem a másikai — amelyeken a büszke építmény emelkedhetett volna; itt feküdtek elvetélve...

Itt állt Latte, hívó lélekkel és készen arra, hogy magát a legközelebbi útkilométeren éppen így kiterítse. Itt állt Tomas, egy postafelügyelő fia Königsbergből, se nem hívó, se nem hitetlen, de engedelmes természet és éppen úgy készen arra, hogy vezényszóra a halálba menjen. Itt állt Bauer főtörzsőrmester, aki már csaknem az egész ezred veszteséglajstromát kitöltötte, s aki a veszteséglajstromot éppen olyan egykedvűen vezeti, mint előbb a szabadságolások lajstromát. Itt állt Kindt főhadnagy, rátermett és odaadó tiszt, de itt állt a másik is, Wedderkop főhadnagy, aki kezdettől fogva náci-nevelésben részesült és már gyermekkorától ott volt feje fölött a tábori felirat: **AZÉRT SZÜLETTÜNK, HOGY MEGHALJUNK!** Itt állt ez a fiatalember is, az orvos Otorvanovkából, aki nem sütötte le szemét, ha találkozott vele az ember. Viaszosvászon kötény volt előtte, inge ujja feltűrve, karja könyökig vörös a vértől, így végezte a műtéteket, míg csak tető volt a feje fölött, és míg az asztal, amelyre katonákat fektettek, össze nem rogyott előtte. És mégis igaz, hogy nemcsak ilyen kötelességteljesítés figyelembevételével akarná az

ember messzemenő megjegyzéseit és kérdéseit hallatlanná tenni és nem latolgatni, mi tartozik a rendes jogszolgáltatás, mi a rögtönítélő bíraskodás keretébe. De nem ez az orvos volt-e tulajdonképpen az, aki a kérdést fölvetette, amely előtt ő, Vilshofen ezredes ebben az órában tanácstalanul állott?

Mi is hát a lényeg, mi a lényeg?

Wedderkop főhadnagy egyik lábáról a másikra állt. Bauer fő-törzsőrmester bárgyu tekintettel szemlélte egykori zászlóaljparancsnokának, Runznak mezítlén lábát. Latte hadnagy pillantása tovább is mereven függött ezredese arcán. Tomas százados mozdulatlan tartással állt ott. Kindt, a katonák, a szanitécek mind mereven bámultak az ezredesre, aki úgy állt előttük, mint valami odafagyott cölöp. A Führerért és a birodalomért, eféle szónak kellett volna még jönnie, de nem jött, az ezredes nem mondta ki.

Hová szállt a tekintete, — túl az elnyúló holttesteken, túl a katonák és szanitécek sorain, elnézett a szánkavár fölé, túl a hajlaton, amelyből az orosz rakétalövegek okádták sortüzeiket, még tovább ki a fagyos gőzbe, Otorvanovkáig, ahol kötszerrongyokba bebugyolált kísértetek támoltyogtak föl és próbáltak lépkedni, de nem voltak képesek rá, ismét elvágódtak és ott maradtak fekvé malter-törmelék és égő gerendák alatt, és Vilshofen még messzebbre nézett és távolabbról tért vissza a tekintete.

Csak ennyit mondott: »Amen!«

A kiterítettek arcára és tagjaira havat lapátoltak. Vilshofen fölzárkóztatta maga köré a tiszteket. Parancsokat adott ki a továbbvonulásra. Az utolsó páncélost kellett fölrobbantani, a benzint kiűriteni és azzal a köröskörül tömegével ácsorgó LKW-ék közül kettőt elindítani. Az egyikkel Tomas századosnak, aki sebesült lábával nem volt alkalmas gyalogsági bevetésre és menetelésre, kellett Sztalin-grádba utaznia és a hadseregnél más felhasználás céljából jelentkeznie, és Tomasnak kellett az otorvanovkai főorvost és szanitéceket és az Otorvanovkából elhozott, utazóképes sebesülteket magával vinnie. A másik LKW-én Wedderkop főhadnagynak kellett az ezred sebesültjeit vagy a pitomniki repülőtérré, vagy abban az esetben, ha ott fel nem vennék őket, a gumraki tábori kórházba szállítani. További feladata az volt Wedderkopnak, állapítsa meg a hadosztály vezérkarának állomáshelyét, amelynek Vilshofen alárendelve volt, tegye a jelentést az ezred állásáról és állapotáról s hozzon magával élelmet, üzemanyagot és lőszert. Kindt főhadnagy azt a parancsot kapta, hogy a málhával induljon útnak. Legközelebbi cél: tizenkét kilométerrel északra a pitomniki országúttól. Kindt haladéktalanul mozgásba kezdett. Bauer fő-törzsőrmester volt a hátvéd s azt kapta feladatul (Paklövegeket és municiót a helyszínén kellett fölszednie az eldobált hadianyagból), hogy legelőször a helység keleti szélén foglaljon állást és a várható gyalogsági és lehetőleg a páncélos táma-

dásokat is verje vissza s így a visszavonulást fedezze. A harccsoport zömét maga az ezredes vezette.

Az ezred mozgásba jött.

A hőmérő hirtelen leesett, kivonuláskor 26 fok hideget mutatott. A helység nehéz tűz alatt állt és mikor az oszlop egy darabot már menetelt, úgy tetszett, hogy páncélosok is támadnak ott. Sárga füstpásztá feküdte meg a visszamaradó viskókat. Besötétedett. Az országút két oldalán hó terült el és hó volt elől is.

Egy eltévedt csoport vonult ott és ebben a csoportban menetelt de Wede közlegény.

De Wede nem volt túl magas, se túlszéles, de vasegészségnek örvendett. Mellében hatalmas szív dobogott. És ha rendesen lassú is volt mozdulataiban és beszédében, a szív, ha külső körülmények úgy kívánták, gyorsan, vagy legalább is olyan gyorsan lökte az ereken át a vért, amennyire a helyzet megkövetelte. Odahaza az aratók közt már tizennégyéves korában megállotta a helyét a reggeli ködöktől az első csillagokig. Éppen úgy később a táncban és a dulakodásokban is, amelyek olykor a táncos szórakozást követték. És nem egy verekedést kellett végigküzdenie Alwinéje miatt, akit a szomszéd faluból hozott feleségül. Szíve mindig helyén volt és ha a körülmények úgy kívánták, megfeszítetten is dolgozott. És ami a hideget illeti, edzve volt hozzá. Ritkán viselt kesztyűt, odahaza kemény fagyban is órák hosszán át tudott a bakon ülni és csupasz kézzel is tudta tartani a gyepőlőszárat. A keze ilyenkor kivörösödött és meg is kékült, ez természetes, de ennyi volt az egész; a következő fogadóban, amelybe betért, mindjárt olyan erővel tódult a vér az ujjá hegyébe, hogy csak úgy zsi bongott. Egy éve, Moszkva előtt ő is felhúzta az ujjatlan kesztyűt és jól behugyolálta a fejét, és igaz, voltak napok, amikor úgy fázott, mint egy kivert kutya, de sértetlenül, ép orral, fagydaganatok nélkül húzta át a 40, sőt 42 fokos hidegeket is. Otthon megkülönböztetésül a többi Wedétől csak jányos-Wedének hívták, mert nem volt fia, csak három lánya. Negyvenégyéves volt és így rendes körülmények közt mögötte lett volna a félélete. Apja, az öreg Wede még »80«-nal is ott szöszmötölt az udvaron és »82«-vel még 22 fokos hidegben is (ennyi volt, mikor menetelni kezdtek) kijárt a házból és elbandukolt a falu végéről a templomig, vagy még tovább a kocsmáig. Ez volt az öreg de Wede, de a fiatal de Wede vagy jányos-Wede ezen az éjszakán a Roszoska-völgytől keletre olyan úton gázolt a hóban, amely mellett nem volt se templom, se kocsmá, nem volt semmi, csak hó. Az oszlop jobbszárnyán menetelt. Mögötte a remscheidi haladt, mellette Matzke, mögötte pedig egy lótakaróval, amelyet közepén kettévágott, lábára csavart és kötéllel körülhurkolt, egy oldenburgi csoszogott Jeverből. De Wede fáradt volt, ki volt éhezve, éhesek voltak a többiek is. Egyórai menetelés után megkékült az arca, megkékült a többieké is, így festett az egész menetelő oszlopé. De a dolog a szíven múlt és de Wede szíve ellankadt. Lépéstartás

nélkül, laza sorokban, hármásával egymás mögött, elől a málhás-vonat, így vonult az ezred a havon át.

Felhős éjszaka, mégsem volt egészen sötét. A hó világított. Akármilyen lassan haladt is az ezred, a vonat még lassabban vonult, de volt valamelyes előnye. Egy szánoszlop megrakva fegyver- és pak-munícióval, sátorlapokkal, szerszámokkal és mindenféle limlommal — tetőzve megrakott szánok, de nem lovak voltak elébük fogva, hanem emberek. A fő húzókötélhez és a tizenöt-húsz csillag-alakban kisugárzó mellékkötélhez tizenöt-húsz orosz hadifogoly volt befogva. És nem használt a szitkozódás, nem használt semmit a taszigálás puskatussal. Az ütem egyképpen lassú maradt, síma pályán éppúgy, mint hófúvásban. Előfordult, — ez előfordult minden menetelésnél — hogy egy ember kidőlt a kötélmellől; akkor a mellette álló fogta meg az elárvult kötelet s a menet haladt tovább megállás nélkül. A szánoszlopnál az útfélen elmaradónak neve volt, ezt megőrizték szívükbe vésve és egy napon majd számadást kívánnak érte. De azok, akik a csapat zömében követték őket, nem ismerték az elmaradó nevét és nem ismerték a rangját és a származását sem, és hogyha egy ilyen szürke csomót láttak heverni az útszélen, amelyen átvonultak, alig pillantottak rá. Egyik vagy a másik, vagy a harmadik talán csak ennyit mondott: »Egy málhás orosz!«

Három ilyen »málhás orosz« látott ezen az éjszakán de Wede az útszélen heverni azon az oldalon, ahol ő menetelt, az első és a második egészen tisztán és észrevehetőn kivált a fehér mezőn, a harmadikat, bár csak két lépésnyi távolságra volt tőle és bár nem lett sötétebb, már alig hogy észrevette, csak egy szürke folt volt a bizonytalanban. És de Wede nem is hallott már, megsüketült. A lábak előtte és mögötte dobogtak és csoszogtak, gázoltak és csúszkáltak a hófúvásokban, és de Wede semmit sem hallott ebből.

Igy vonult, mint a füst, hangtalanul tovahúzódo kísértetek menetében. Emellett pontosan tudta, minek a híját érzi és mi menthetné meg. Egy félüveg konyakra gondolt, amelyet odahaza hagyott a faliszekrénykében. Vagy Alwine vagy Lise, a legidősebb lánya főzhetne egy feketekávé, vagy egy forró teát, még a Hoffmann-cseppet is bevette volna. A lába és a keze már nem fájt, és csontjait nem érezte olyan súlyosaknak, mint azelőtt. De olyan volt, mintha vattában járna. De Wede arca már nem volt kék. Ha világosságra állítják, látni lehetett volna, hogy arca elsápadt és fehér lett. A remscheidi, aki mellette ment, nem vette észre, és nem vette észre Matzke sem, jóllehet de Wede merev, hófehér orra még az éjszakában is feltűnhetett volna, hiszen a hold ott bujkált a vékony felhők mögött. De mindenki magával volt elfoglalva, csak gázoltak és csúszkáltak előre és vonszolták magukat tovább a ködben, amely nemcsak körülöttük, hanem bennük is terjengett. És de Wede vattában járt, de vattában nem sokáig járhat az ember. Ha az összeköttetés az agy és a lábak közt kihagy, akkor megszűnik minden. De Wede még tovább botor-

kált néhány lépést, aztán kilépett a sorból, az árokhoz támolygott. Egy pillanatig ott állt térdig hófúvásba süllyedve. A remscheidi azt mondta: »Talán csak vizelni kell neki!« Az oldenburgi a mögöttes sorból csak egy idő múlva vette észre a rést maga előtt. De Wede leült, és csak mikor leült, omlott össze egészen a hófúvásban. Semmit sem érzett már és sem Alwine, sem egyik lenszökehajú lánya sem volt mellette. Szürke csomó feküdt az út szélén és ez már a negyedik volt a hadoszlopnak ezen az oldalán ezalatt a menet alatt. Talán a hátrább haladó sorokban még rámondta valaki: »Egy málhás orosz!« De ez nem valószínű, mert már ötödik órájában jártak az éjszakai menetnek és az egész ezred aludt, miközben lábát lába elé rakta és mozgásban volt, tovább keletnek, az »Ibolya«-vonal egyik új állása felé.

Ugyanezen az éjszakán tette meg Wedderkop főhadnagy az utat az LKW-ben Pitomnikig. Wedderkop huszonkétéves volt, nyurga, szögletes fiatalember, kettéválasztott szőke hajjal. Ha a parancs úgy kívánta, cigarettát dug szájába és feltűzött bajonettel nekirontott volna egy elsáncolt ezrednek, vagy akár egy ötvenkéttonnás páncélosnak és úgy halt volna meg, mint egy páncélosra ráuszított juhász-kutya. Ezt tanulta, de másfél nappal ezelőtt egészen másféle próbát kellett kiállnia bátorságának, és vakmerősége most hirtelen felmondta a szolgálatot. Erőérzetet, fizikai és erkölcsi erőérzetet (és az erkölcsi itt úgy értelmezendő, mint egy föltételezett uraság és felsőbbrendű emberség fölénye egy szintén föltételezett rabszolgasággal és alsóbbrendű emberséggel szemben) fejlesztettek ki benne s erre préselték rá egy bizonyos faját nem az önfenntartásra, hanem ellenkezőleg, éppen az önmegsemmisítésre irányuló, meggondolatlan bátorságnak. De a mesterséges önérzetnek és a fenntartás nélküli bátorságnak ettől a fajtájától az igazi emberi hősiesség nemes tulajdonságáig hosszú az út, de az utóbbihoz hiányoztak az előfeltételek és amennyiben ilyen előfeltételek mégis akadtak volna (és végeredményében megtalálhatók minden emberben), azokat módszeresen elsorvasztották. Mint műalkotás, mint az emberi lényeknek csak fele, mint csak fehérrel megrajzolt alap lépett ki a fiatal SS-zászlós az életbe. Az élet megöhlhette, hiszen éppen erre nevelték; vagy átolvaszthatta új formába, hogy megint előlről kezdje, de erre nem fordítottak sem időt, sem fáradságot, sem eszközt ennek az emberfajának a kitenyésztésénél. Egyre megy: az étellel szemben, amelyben az egyensúly helyesen van elosztva s amelyben az egyik oldalon nemcsak urak és felsőbbrendű emberek és bátrak léteznek, akiknek ez a világ áll, a másik oldalon pedig rabszolgák és alsóbbrendű emberek, akiknek semmihez nincs jussuk; ezzel a jó és rossz, alkalmas és alkalmatlan, bátor és gyöngé és minden emberi lélekben egyformán kiegyensúlyozott étellel szemben úgy, ahogyan kiképezték, nem állhatta meg a helyét. De hát Wedderkop benne volt ez életben, mégpedig az életnek izzó tégelyében, és az az éjszaka, amely előtte volt, és az út, amelyet

meg kellett tennie és ami ezen az úton történt, súlyos tanulságot tartogatott számára: ezen az éjszakán meg kellett tanulnia a félelmet. És keresztül kellett esnie mindenben, nem tudott a baj elől kitérni. Nem használt semmit, ha arra hivatkozott, hogy a félelem neki merőben idegen dolog és egyébként is »zsidó vagy zsidóval kevert rossz vér« ismertetőjele. Nem volt semmi kibúvó és a vér éppen úgy fülébe tódult, mint egy nyúl, amely kutyák csaholását hallja maga mögött. Egy ököl nehezült szívére, és elsápadt és úgy reszketett, mint egy halálra rémült állat. Összerogyott volna, ha nem ül az LKW fülkéjében s nincs mellette balról a vezető és jobbról Steiger százados, akit a kocsí hátulsó részében hozott sebesültekkel együtt a pitominki vagy a gumraki tábori kórházba kellett leadnia. Reszketett és nem tudta megtenni Steigernek azt a szolgálatot, amire ez kérte. Keze felmondta az engedelmességet és a vezetőnek kellett közbelépnie. Kinyitotta a száját, de hang nem jött ki rajta, és itt nem Steigerről volt szó, nemcsak Steigerről, nem Steiger lábáról, amelyet ez az ő ölében fektetve tartott; nemcsak egy lábról volt szó, hanem nagyon sok lábról és nem éppen csak erről. És ami itt történt, ami kívül a fényszóró világában föltámolygott, ami a szélvédővel szembe tódult... Arcok az oldalablakoknál, kezek az ajtón, az ajtók fogantyúján, a felhágók deszkáin, a vastagra fagyott kerekeken, a hűtőn és a kocsí oldalfalán függő kusza szővedék karokból, testekből, a hóba visszahulló embertestfürtök, ezek ellentmondtak minden természetszerűnek, minden tapasztalatnak, mindennek, ami elképzelhető volt. A kocsívezető találta meg rá a helyes szót, a kocsívezető nem azt mondta: »Hiszen a főhadnagy úr ordít!« Hanem azt mondta a kocsívezető: »Ember, hagyj már fel az ordítással, itt semmit sem lehet tenni!«

Egyszer ez történt vele... egy ló elesett és ismét talpraállították és amint a lónak eltört és természetellenes helyzetben lógó lábára pillantott, — öt éves gyermek volt akkor — nagyon megrémült úgy hogy hazavitték és nagynénje ágyba fektette, keservesen sírt és napokon át heves idegválságban lebegett. Ez régen történt, és most az SS-es kiválasztás után, a sondhofeni szervezet után, a büntetőexpedíció után a bresti területen, lövészárkok és bunkerharcok után huszonkét évvel ismét ide érkezett vissza, megint erőt vett rajta a gyöngeség... Steiger mondta meg, hogy ezen az úton van.

Steiger századosnak egy páncélos lövedék felszakította félarcát és szétzúzta jobbkarját, a lába ép volt, legalább is mikor Tomas százados a dombról lehozta még ép volt, a szánút után valami baj volt a lábával is, vagy legalább az egyik lábával. Be kellett emelni az LKW-be. És ezzel a lábbal kezdődött minden.

Az út, melyen Wedderkop haladt, hó nélkül is nehezen járható volt. Ha egészsében síma terepen vitt is, itt-ott mégis talajhullámok bukkantak fel rajta, olykor egy-egy pusztai szakadékba süppedt le, máskor egy kiszáradt folyómederbe hajlott, hogy a másik parton

megint felkapaszkodjék és nagyon távol állt attól, hogy a legrövidebb összeköttetést alkossa a pusztai helységek között, hanem a talaj adottságokhoz alkalmazkodva, nagy hajlatokkal és széles kanyargókkal húzódott tova, még éppen úgy, ahogy a pusztai csordák valamikor kitaposták. Ezen az éjszakán hó borította, finom porhó, helyenként a fúvásokban egész falakká feltornyozva. Az irányt felállított póznák és rájuk kötözött szalmacsutakok tették felismerhetővé. A negyven vagy ötven kilométer, ami Wedderkop előtt állott, önmagában nem számottevő útvonal, de ezen az éjszakán a zászlóaljnak tíz kilométer megtételére tizenkét óra kellett, és voltak olyanok is, amelyek egyáltalán nem érték el céljukat. Ami ezekben az órákban Karpovka és Pitomnik közt vagy Baburkin és Pitomnik közt vagy a Rosszoska-szakadék és Pitomnik közt úton volt, örökre levetette hét mérőföldlépő csizmáját; és ami német katonákból a földön kecmereggett, nem számolt már kilométerekben, és sokak számára csak méterekről volt szó és arról, hogy egy kis darabon még vonszolják magukat a hóban, legalább egy megálló kocsifelhágójáig. Wedderkop hátradőlve ült helyén, köpenygallérja felhajtva, prém sapkája szemére húzva, így pislogott ki a szélvédőn át a messze fehér tájba. Egy sivatag fehér, száraz porból és a szélről felkavart hullámok káprázatos filigrán művekké merevedve. És ha a vezető a kapcsolókarhoz nyúlt és a második vagy az első sebességre ment le és egyidejűleg, hogy jobban láthasson, a fényszórót felgyújtotta, s a motor felzúgott s a láncok és a kerekek üresen forogtak, majd ismét a földbe kapaszkodva, egy felporló hófalat szántott keresztül a kocsira, akkor a vezetőfülkébe is beszüremlett ennek a fényszóró világában feltündöklő éjszakának borzalmassága.

Egy nagy LKW-t láttak az út mellett megrekedve, hűtője és kerekei befűródtak az árokba, fara és hátsó kerekei az út oldalán lógtak. Egy alak állt az út közepén, másik kettő mellette kuporgott. Itt még megállt a vezető és kiszállott. Az úton váró fickónak nem volt már hangja, teljesen elkiabálta, véres kötésbe bugyolált karját, mint jelzőzászlót a magasba tartotta, a két földön kuporgó még szavakat gurgulázott, de lábát nem tudta mozdítani. A vezető — és Wedderkop segített — a kocsihoz vonszolta a három embert és betette a többi sebesülthöz. Egy pillantást vetettek a megrekedt LKW-re és sátorlappal letakart teherterére. Húsz vagy harminc nehéz sebesült holtteste feküdt ott a kocsira lefelé lógó deszkáin előrecsúszva, takarókkal, átvérzett alsóruhákkal és kötszerpakolásokkal egyetlen kupaccá összefagyva.

Tovább folytatták útjukat és az úton második LKW feküdt, aztán harmadik, majd negyedik. Egy LKW-oszlop vonult előttük ugyanezen az úton sebesültekkel és a kocsioszlop ketté szakadt.

Egyszer még megállt a vezető aztán többé nem.

Ötödik, hatodik, hetedik elakadt LKW.

A hóból alakok emelkedtek föl, kocsivezetők is, szanitécek is, sebesültek is csapatostól, akik elhagyták a kocsikat megfagyott terhükkel és gyalog keresték útjukat. A fényszórók kékéjében feltá-molyogtak — integettek, hadonásztak, összeszorított öklüket emelgették — az utolsó pillanatban visszapattantak a tovaszárguldo kocsi elöl és elsüllyedtek az éjszakában.

Steiger százados és Steiger lába, vagy a motor melegétől felengedő bakancs és a rácsavart rongykötés volt az elindítója mindannak, ami következett. Steiger százados fájdmaktól gyötörve, amelyek térdébe és térden felül hasogattak, megkérte a mellette ülő Wedderkopot, hogy lábát kinyujthassa. Mivel a szűk soffőrfülkében másképp nem lehetett, Wedderkop kénytelen volt Steiger lábát ölébe venni. Egy idő múlva, mivel Steiger arra kérte, hogy vegye le a rongyokat bakancsáról és kösse be lábát a sháwlba, amelyet oda nyújtott neki, Wedderkop elkezdte a rongyokat lecsavargatni kibogozni a bakancs fűzőjét. Az út ebben a pillanatban egy hajlatba ereszkedett le és egy darabig az árok fenekén húzódott, mielőtt a másik oldalon ismét felkapaszkodott volna. Az árok meredekre vágott falaival alig festett másképp fehér merevségében, mint a jégkorszak napjaiban, mikor elvonuló gleccervizek szakították a pusztában és egészen a Volga völgyéig ereszkedett le. A kocsi most éppen az útnak ismét fölfelé kapaszkodó részén járt. Wedderkop már lecsavarta a rongyokat és kibogozta a cipőfűzőt. Steiger összeszorította fogát. A marcangoló fájdalom nem a lábában volt, hanem följebb, úgy érezte. — Húzza le kérem, húzza le a bakancsot egy rántással! — mondotta. Wedderkopnak több mozgási szabadságra volt szüksége és a vezető először felgyújtotta a fényszórót és meggyőződött arról, hogy a nagy elhagyatottságban körös-körül egy árva lélek sem látható, és ennek az éjszakának egyetlen hókísértete sem, csak azután kapcsolta ki a motort és állította meg a kocsit.

De a hókísértetek mégis itt voltak.

Az út vissza a fensikra egy bevágáson vezetett keresztül, amely nyugatnak és a menetiránnyal szemben haladt, és az oldalsó szakadéokban, amelybe a kanyarodón innen nem lehetett belátni, két megrekedt LKW vesztegelt. A sebesültrakomány, amelyet szállított, éppen úgy jéggé merevedett, mint a többi kocsiban, amelyek mellett előzőleg elszárguldottak. De itt a kanyarban és az út fölfelé kapaszkodó végén, ahol az úton haladó járművek kénytelenek voltak lassítani, mind összesereglettek, akik csak el tudták magukat idáig vonszolni. Itt rejtőztek a szakadék hósáncai mögött, kétségbe voltak esve, mint haldoklók, akik nem akarnak meghalni, és fortélyosak voltak — ennek az éjszakának tapasztalatai tanították meg őket erre — mint a jégkorszak vadat hajszólo ősemberei.

És minden egyidejűleg történt.

Wedderkop lehúzta Steiger bakancsát és a bakancssal — bőr, kapca, hús egyetlen tömeg volt — lehúzta a porhanyóssá fagyott

lábát is, és ölében ott hevert Steiger lábának tisztára lehamozott csontváza. Steigeren lett volna a sor, hogy felordítson, de Wedderkop üvöltött fel és hátra vágódott, és elfordulva — de hová forduljon, tekintete csak a szélvédőn át menekülhetett — a fényszóró éles fényében egy alakot látott, amely az úton jött lefelé, lebukott üvegként összeroppanó lábáról és előre dőlve arcra zuhant. És nemcsak ez az egy alak volt itt, egész falka, — a bevágásból jöttek elő bekötözött fejekkel, sínbe rakott karokkal gipszfűzőkben, takarókba, rongyokba sátorlapokba bugyolálva sántikáltak, támolyogtak, elvágódtak odacsapva széthasadozott csontjaikat, és akik elzuhantak, megint föltápáskodtak és sietett valamennyi, még azok is, akik a földön heverték. »Egy, kettő . . . tíz!« — számlálta őket Wedderkop egészen magánkívül. Tíz szürke emberféreg, amely csúszva földön tekeregve ugyanazt a teljesítményt próbálta elérni, mint a többi, amelyiknek még lába volt. Egy vérbeborult fej emelkedett ki a hóból azután erőtlenül megint visszahanyatlott. Egy másik valami hegyes tárgyat — kocsiemelő darabja volt — vagdalt maga elé a földbe és annak a segítségével kecmertgette előre. Amelyik legelőször zuhant el, a két karjával, a hasával és a bokáival dolgozott és így fúrta magát közelebb. Valamennyi és minden közelebb jött és akiknek még lábuk volt, már rávetették magukat a kocsi. Voltak kezek, amelyek az ajtókilincseket ragadták meg, amelyek a hűtőben, a felhágó deszkájában, a kocsí szélében próbáltak megkapaszkodni, mások a sátorlapokat marcangolták szét, arcokba és szemekbe karmolva téptek vissza másokat. Lövés dördült el az ablaktábla szilánkokra tört. A kocsí hátsó terében üvöltöttek a sebesültek, mert majd agyonnyomta őket a rájuk zúduló súly. A motor zihált, a kocsí megint szaladt, az első sebességgel támolygott fel a lejtőn és fenn a második, majd a harmadik sebességre kapcsolott rá a vezető és futni engedte a kocsit, amennyire csak a géptől telt, és a szélben és a teljes iramban lemállott megint a kezek és csontok szövedéke is, amely a hűtőn és a kocsí peremén függött.

És ez nem volt ősemberektől hajszott állat, nem volt kőbaltától felhasított és a fájdalomtól nekdühödött mammut, egy Daimler-Benz gép volt 90 lóerős Diezel nyersolajmotorral, három tengellyel, mellső és hátsó tengelyhajtással, ez menekült süvöltve az éjszakában, zakkant le gödrökbe, rohant át talajfeltüremléseken, hagyott magasan felkavarodó hófelhőt maga mögött és nem 300.000 évvel a mi időszámításunk előtt történt ez — 1943 január tizenkettőike és tizenharmadika közötti éjjel és a Roszvoszkaszorosztól a Karpovka-pitomniki országúthoz vezető úton történt.

Január tizenkettőikén Karpovkában, Novo Alexejevskában, Baburkinban, Bolsája-Roszvoszkában főköthőhelyeket üritettek ki és 300 vagy 400 vagy 450 súlyos sebesültet, csak takarókba csavarva, nyitott LKW-ékra raktak föl. A teherkocsiknak útközben elfogyott az üzemanyaguk, mások hófúvásokban akadtak el, az oszlop

kettészakadt és harminc kocsiból csak öt érkezett el céljához. Az összes orvosok közül egy, egy roszkavölgyi sebesült gyűjtőállomás főorvosa nem teljesítette a parancsot; sürte, hogy átkozzák, pokolba kívánják, hogy üvöltözzenek, könyörögjenek, a bajhajutottak egész nyomorúságát eleresztette a füle mellett, és miután az összes kéznél levő csillapítószert kiosztatta, kijelentette nekik, hogy vissza kell maradniok. Ez csak egy helyen történt így, az összes többi sebesült-gyűjtőállomás és főkötőzhely súlyos sebesültjeit útnak indították, mégpedig nem a pitomniki repülőtérre, hogy a sztalingrádi katlanból kirepüljenek velök, hanem a Gumrak és Sztalingrád közötti régi kazamatákban berendezett tábori kórházba, amely nem volt más, mint a legnagyobb sztalingrádi temető felfogóállomása.

— Ordítson csak...

Az az ember mondta ezt, akinek lábát, mint valami szennyes, sárossá izzadt harisnyát lehúzták s aki egy nyakshawlba s egy takaró rongyaiba csavargatott láb csontvázával ült helyén s a fájdalmat s a térdéig felharapódzó üszkösödést is elfelejtette.

Hát fából van az ember?

Nem, nincs fából! És mindazok, akiket ez az esze-veszetten száguldó alkalmatosság lerázott magáról és akik letiporva maradtak vissza a hóban anyáktól születtek, asszonyoktól, akik odaadták magukat a szerelemnek és akik szerelmükben erős, szabad emberekről álmodtak. De erősek nem mindnyájan lettek és szabadok se lettek mindnyájan.

— Ordítson csak, most már az úton van.

Hogy milyen úton? — ezt a kérdést Wedderkop már nem tette fel magának. Még azokkal az arcokkal szemében és még a szét-töredező csontok recsegésével (mert ezt mégis hallotta) fülében, a borzalomtól még megbénulva, már egyáltalában semmit sem értett.

És Steiger azt mondta:

Ha valakinek kérges a keze, az még nem jelenti az erőt. A kérges lélek mögött sincs legtöbbször semmi. Ordítson csak! Jobbat úgysem tehet.

Még többet is mondott az erősségről:

A nyomorékra dolgozott paraszt is sokkal erősebb, az asszony is, aki gyermeket hord testében, sokkal erősebb, mint az a gyalogos, aki harmincöt font súllyal borjújában menetel országokon át!

Még többet is mondott az erőről? a szabadságról is, Istenről is... a térdhajtásról és csúszás-mászásról, félelemről és állatokról, amelyeknek rohanó folyón kell átkelniök és egyik segít a másiknak, hogy átjuthasson a túlsó partra. És a fájdalomtól elkábítva behúnyta szemét és hátrahanyatlott ültében. Wedderkop megértett annyit hogy Sonthofent és ottani gyakorlatait »szellemi térdhajtásnak« nevezte és hogy sikerült az egész népet meghajtotttérű tartásba kényszeríteni, de az a kísérlet, hogy minden népet megfosszanak lelkétől, szabadságától, igazi lényegétől, csődre van ítélve és

dícséret Istennek érte — éppen ezekben az órákban kezd csődöt mondani; de egy egész népnek akarátát és lelkiismeretét elrabolni és ezt a népet merev géppé átváltoztatni, ez borzalmasabb, mint az az út, amelyen most jártak, mert nemcsak egy, hanem nagyon sok ilyen útnak az okozója. A lehetetlent akarták. Olyan, mint ha valaki felmászik valahová, de onnan, ahová felmászott, vissza is kell jönni. De a hadsereg és a katonák, akik egy ilyen gigászi hegymászásból visszazuhannak, odaesnek, ahol őket mi heverni láttuk; és egyik sem segít a másikon, egyik autó sem húzza ki a másikat, olyan mélyre zuhant. Ezt mondta Steiger.

Steiger magához tért ájulásából. Üres, fehér világba pillantott és üresek voltak a szemek, amelyeket maga mellett látott.

Más szemekre gondolt, olyanokra, amelyek még haldokolva is tanuskodtak. Itt akadt néhány, ezek olyanok voltak, mint a tűzre vetett fa és mikor már égtek is, szavakat kiáltottak még, és szavukat megőrizték és tovább adták az emberek. De azok ott hátul, akik az úton elmaradtak...

— De azokat ott hátul miért dobták el, mint a száraz fát, miért halnak meg? — kérdezte Wedderkoptól.

— A Führerért! — mondta a vezető.

Wedderkop végigsimította homlokát kezével. Homloka nedves volt. A válasz folytogatta torkát, de hang nem jött ki rajta, Steiger százados azt mondta:

— Semmiért halunk meg... Iszonytató!

Kis szoba, üres, fehér falak, fehér ablakfüggönyök, egyszerű íróasztal, az íróasztali lámpa fényében két ember. Az egyik: Schuster ezredes, az OKH* személyzeti főnökének hadsegéde Berlinben, a másik: Carras alezredes, akit ebben a késő esti órában lakásán hívtak föl és rendelték be ide.

Carras alezredes negyvennyolc évével — ebben mintha versenyre kelt volna feleségével, aki tizenkilenc évi házasság után is huszonnyolc évesnek látszott — még egészen fiatalos jelenség volt és egyébként is könnyű és gyors felfogású ember. De amit éppen az imént közöltek vele, egészen rajtaütésszerűen érte: zavartan nézett bajtársára, aki szemben ült vele s akivel szolgálaton kívül is jó ismeretségben sőt baráti viszonyban volt.

Összeszedte magát.

— Heil: nem! — mondta. — Nagyon kérem, én mindenben benne vagyok El-Alameinbe önként jelentkeztem. És most nem bánom, Tripoliszba, vagy Tuniszba, vagy Irakba, vagy ejtőernyővel az USA-ba. Mindenre kész vagyok, ha van valami értelme. De ez... Plöm-plöm! Megőrültek? Ez csak igazán esztelenség!

* OKH = Oper Kommando des Heeres (Hadseregfőparancsnokság).

Barátja Schuster felöltötte szolgálati ábrázatát. Még egyszer felolvasta neki áthelyezését a 6. hadsereghez. Teljes értelmetlenség, — Carras megmaradt emellett. A 6. hadsereg benn ül az egérfogóban és onnan semmiféle ördög és semmiféle Hitler ki nem hozza! Kinn a folyosón egy századossal találkozott, aki szintén megkapta áthelyezését a 6-ik hadsereghez. Most ennél a századosnál, akinek tábornok nagybátyja van és ez néhány igen erős bíráló megjegyzést engedett meg magának a legfelsőbb hadvezetéssel szemben, ennél érthető a dolog; ilyen nagy bácsival ezt érheti el az ember, ez síma halálos ítélet. De ő, Carras alezredes, akinek nincs eféle rokonsága, elismert érdemekkel, ilyen jövővel, elképzelhetetlen, a mennydörgös menykőbe, egészen talányos, abszurdum!...

Mégis: eldöntött tény volt.

Mikor Carras a vezérkari főnök ajtaján, akihez Schuster bevezette, ismét kijött és a hosszú folyosó temetői csöndjén áthaladt s a lépcsőhöz közeledett, már nem Carras alezredes volt, hanem Carras ezredes. Közölték vele előléptetését ezredessé, azonkívül megkapta áthelyezését a 6-ik hadsereghez, látszólag azért, hogy bedolgozza magát egy tüzérségi parancsnok feladatkörébe, ezen túl azonban különös, rendkívül kényes, igen megtisztelő, egyenesen magától a Führertől rábízott feladattal. De a fődolog az volt: már másnap röpülnie kellett.

Carras ezredes hazaérkezett.

A régi Berlin Westben lakott, a Bellevue rakpart közelében, olyan lakásban, melyben előtte egy öreg zsidó egészségügyi tanácsos lakott. A csőbútorok a szobákban — acélcsövek és üveg — új beszerzésből eredtek; a többi bútort, a dolgozószobában az óriási íróasztalt, a súlyos könyvszekrényeket, könyvsorokat, Budha szobrokat, kínai bálványokat a polcokon, metszeteket a falakon a régi tulajdonostól vette át; az egészben volt valami régi divatú íz, de egy »elragadó Hitler arckép« egész aranybarna tónusokban, a bunkós orr és az arcnak a nagy sapkaellenzőtől beárnyékolt alsó fele tompított napfénybe mártva, az egészbe modern színezetet vitt bele.

Az ezredesi rangot meg kellett ünnepelni és még valamit, — búcsút kellett venni. Áthelyezéséről és arról, hová helyezték át, hallgatott a felesége előtt. Ezeket a keserű csöppeket nem akarta bele keverni az utolsó este hangulatába. Az asszony kérdésére »Nem kellene felhívunk Schultest vagy valaki mást?« — így felelt: »Nem, hadd csak, kettesbe fogjuk tölteni az estét, öltözz csak fel.«

Valamivel később felesége vállára tette a vakond keppet és már ennél a mozdulatnál — mindaketten az öltözőszoba tükre előtt álltak — és tekintetében, amellyel felesége vállát, haját és rá a tükörből visszasugárzó arcát körülfogta, csaknem elárulta titkát. De tovább játszotta szerepét. Előléptetését ünnepelte és nem valami komor búcsúzkodást, Uramisten, még rágondolni se jó, talán örökre. A lift ez egyszer megint nem működött. Letapogatóztak a sötét lép-

csón. Két állomást mentek a Stadtbahnnal, azután gyalog folytatták útjukat. Nyirkos hideg, a negyedik háborús tél. Vad hírek tegnapról — El Alamein, Tripolis, keleti front — a negyedik háborús újév nyomasztó hangulata még a levegőben. Margot didergett, mikor a sötétségen a Zoo-pályaudvar és a Wittemberg-Platz között keresztül haladtak. Férje tréfált: — Ha az elsötétítés valamikor eltűnik a föld színéről, az ember egyáltalán nem fogja magát kiismerni!

»Horchernél« a Luther-Strassén minden olyan volt mint különben. Meleg. Fényesség. A pincérek nesztelenül tettek-vettek, csak most kissé öregebbek, mint azelőtt. A szomszédasztalnál egy repülő-órnagy ült egy színésznővel.

— Volt Afrikában?

— Igen, és így egyet-mást elmondhatok magának...

Kréta—Szicília—Po-síkság, ennyit hallott Carras. Tehát ezeknél is visszavonulás volt a belső vonalra! Valamivel távolabb egy páncélos-tábornok ült, még fiatalember, disznó szerencsés karriert kellett csinálnia. Különben nagyobbbrészt civilek, ismerős urak az OKH-tól is.

Margot nem tett megjegyzést, mikor férje az étlapot összeállította, jöllehet felvethette volna, hogy rámege a fél fizetésük. Ha különben vendéglőbe mentek, rendesen a Kempinsky volt vagy Rösch a Kurfürstendammon, ahol a megfelelő jegyek leadása ellenében még tiszteségesen lehetett étkezni; ami Margót illette, ha a pénzük már fogytán volt és régebben, mikor még kapni lehetett, szívesen megevett a »Wurstmaxnál« egypár forrót. De ma »Horchernél« kellett és kaviár és vodka és tekenősbékaleves és a halhoz mőzeli bor és a fácánhoz finom bordeauxi és dessertnek torta, gyümölcs és sajt. Uram Isten, milyen jól is lehetett élni, ha szabad volt élni! A poharak finom összecsendülése. A szemnek összevillannak és egy pillanattig úsznak a végtelenségben.

— Margot!

— Hans!

És semmi több, nem éltették az »ezredest« sem; ez az asszony megértette, hogy itt egészen mást ünnepeltek. Húsz év és úgy repült el, mint egy fuvalom. Még mindig ugyanazokkal a szemekkel nézett (a férfi még sohasem találkozott ugyanabban a tekintetben ilyen álmodozó elmerültséggel és ilyen pogány derűvel egymás mellett) — mint akkor, mikor mint kislány kora reggel lopódkodott el hazulról és ők ketten a reggeli ködön át sétáltak ki a napba, azután frissen fejt tejet ittak egy friz parasztházban és ő a padkán, a kandallóban parázsló fagyókér előtt ülve, lábát és a párás levegőben átnedvesedett harisnyáját szárogatta. És nem az a nap volt-e akkor tulajdonképpen esküvőjük napja? Húsz éve és senki sem vette észre rajta, hogy már tizennyolc éves fia van... fia volt. Hans-Otfried, — Velikije Lukinál esett el a Führerért és a birodalomért. Büszke gyász — ezen az estén a tarka párizsi nyakláncot tette fel, amelyet fia hozott neki.

Azután még máshová is elmentek.

Az előkelő levegő után Horchernél, ahol a hercegekként viselkedő pincérek minden oda nem valóval úgy elbántak, hogy elment a kedve még egyszer oda menni, a »nép közé« szálltak le. A Zooban az egész éjjel nyitva levő »Fraskitában« ültek, ahol a férfi már rég szerette volna az üzemet látni. Átutazó szabadságosok, kibombázottak, akiknek megvolt hozzá a pénzük, ültek és szórakoztak itt és a következő napra vártak s arra, hogy tovább utazzanak.

Cabaret.

»Hans Moser és Paul Hörbiger táncra kérnek...« És jóllehet alapjában véve nem nagyon volt hangulata ilyen ostobasághoz tetszett vagy nem tetszett, hallgatnia kellett Moser fecsegését. Azután a bárba menekült át és itt Margottal — úgy ültek ott ketten a kavargásban, mint valami szigeten — még egy szép órát élt át. Mikor végül felkerekedtek, a Stadtbahn már nem járt és nem akadt taxi sem, sem semiféle jármű és gyalog kellett az állatkerten átzarándokolniok. Margón fekete selyemcipő volt, ez természetesen tönkrement.

De végre mégis otthon voltak.

És végre... nem csak játszott a ifjú szerelmes szerepét. Csakugyan megint úgy volt minden, mint szerelmük első napjaiban és egyúttal olyan óvatos kezekben volt, mint élete első napjaiban. És mikor reggel lett és egyedül találta magát fekvőhelyén s a melegben, melyet felesége hagyott ott, kellemesen kinyújtózkodott, már nem tudta, vajjon a tizennyolc éves Ottfried vagy a negyvennyolc éves Hans Carras-e; és azt sem tudta — megmondta-e neki, vagy nem mondta meg...

De az asszony már mindent tudott.

Miután Carras felkelt és megfürdött és felöltözködött és a reggelizőasztalhoz ült, már minden el volt készítve. Utazótáskája hecsomagolva és nem kellett utána néznie, biztos lehetett afelől, hogy semmit sem felejtettek ki belőle.

— Tehát Sztalingrád!

— Hans!

— Margot!

A folyosóajtó bezárult mögötte és ezzel nem csak egy ajtó csukódott be. Tudta: ami visszamarad, az volt az élet és hogy az ajtó újra kinyílik-e valaha, azt nem tudta.

Egy órával később a repülőgépen ült.

A Ju szárnyai alatt Berlin köténgere terpeszkedett el. Alig pillantott igazán körül és még alig figyelte az utasfülke ablaka előtt felmagasló és a gázemelőkkel foglalatoskodó pilótát és a szikratávirászt, aki az antennát kicsapta és készülékét beállította, mikor a város már elsurrant alatta és az Adlershofba és a keleti gyárvárosok felé vivő vasútvonal vált láthatóvá. A téliesen kopasz földek és a szürke foltos puszták között felvillanó világos felület a Müggelsee volt, majd a Spree kacskaringós szalagja mellett és tovább az Oderának és mindig tovább és tovább haladt a röptük. Számos ember kísérté, akiket

különleges feladatához osztottak be mellé. Dölwang százados is a tábornok nagybácsis, a »halálos ítélettel kiküldött« százados, egy huszonnégyéves és rendkívül tehetséges fiatalember, mint Carras az OKH-tól értesült s akit most a 6-ik hadsereghez osztottak be, hogy parancsnoki tapasztalatokat szerezzen, mint mondták, — ugyancsak ezen a repülőgépen utazott.

Lemberg—Vinnica—Mariupol.

Lemberg volt az első megálló. Repülőgépek szakadatlan érkezése és indulása. »Vad üzem!« — vélte Dölwang százados. Carras és mellette Dölwang a repülőállomás vezetőjét keresték. Egész raj Ju — egyik a másik után lebegett alá, gurult tovább és állt meg a téren — parkozott itt a hóban. Ha egy fülke ajtaja kinyílt és az ember éppen mellette ment el, fehér gőz és karbolszag csapott az arcába. Ezek a gépek mind keletről jöttek és mind sebesülteket szállítottak.

A repülésvezetőt egy sereg embertől körülvéve találták. Egy csapat harci repülő volt, Sziciliából jöttek Münchenen és Krakkón át és itt akartak meghálalni.

— Teljes lehetetlenség, — kétezer kilométeres repülőutat tettünk meg és két óra múlva már sötét lesz! — hallotta Carras a kapitány szavát.

A repülésvezető így válaszolt:

— Nem segíthetek, uraim, a birodalmi marsall parancsa: egyetlen útközben leszálló gép sem tartózkodhatik tovább, mint amennyi idő a legfontosabb szükségletek kielégítésére és az üzemanyag felvételére szükséges. Bármely frontbevetésre alkalmas repülőgép legkisebb késedelmét is nyomban haditörvényszék útján torolják meg!

A harci repülők csoportjának még besötétedés előtt ismét startolnia kellett. Annak a Ju-nak is, amely Carrast vitte, folytatnia kellett útját, legközelebb Kalinováig Ukrajnában. Itt is üzemanyag felvétel és repülés tovább, Vinnicáig Ukrajnában.

A következő nap Mariupolig repültek, ahol másodízben éjtszakaiztak. Carrasnak már Berlinben megvolt a »maga véleménye« az OKW-jelentésekről, amelyek »elhárító harcokra, tervszerű kiürítésekre stb.« vonatkoztak; de amit Vinnicában és még inkább Mariupolban hallott és csak úgy mellékesen repülőktől, akik legutóbbi bevetéseiket emlegették és arról beszéltek, hogyan kellett nehéz bombákat dobniok pályaudvarokra, mozdonyokra, egész vonatokra hadianyaggal megrakva, még pedig nem orosz, hanem német hadianyagra, húsz vonatra itt, harmincra amott, negyven vagonra egy másik helyen, ötvenhatvan vagonra ismét másutt; ez úgy érintette, mint hobbantak kitalálása és először kísértést érzett, hogy úgy vegye, mintha az egész repülőtanya és mind, akik itt együtt voltak, egy idegyszanatóriumba vagy akár más helyekre valók volnának.

— Kamenszk, Millerovo, Moroszowszky, Szalszk, Valujki — ezeket a neveket említették. — Az Istenért, hol húzódik itt tula?

donképpen az arcvonala? — hallotta Dölwang kérdését. — Majd meglátja! — felelte Dölwangnak egy repülő százados.

És másnap látták is, másnap az utolsó ugrásra ültek fel. Itt még egy utas társult hozzájuk, egy Henkel nevű százados, tartalékos tiszt, aki Charkovban egy hadinyomdát vezetett és aki, csak hogy egyszer maga is igazán belekóstoljon a dologba, amint kijelentette, önként jelentkezett a Sztalingrádba való bevetésre. Először földközelen repültek, gyakran csak húsz méter magasságban. Carras az ablaknál ült és miután Taganrogot elhagyták, a Don torkolat kékre fagyott folyamágai tárultak eléjük, amelyek most hadi utakká alakultak át. Menetelő oszlopok, közben marhacsordák, parasztok, parasztasszonyok, lovas járművek, szánkák. Lassan kecmergett, hangyavonulatokhoz hasonlóan mozgott az egész tömeg Azov városa irányában a tenger felé. Menekülő csapatok voltak, alig hihető, de félreismerhetetlenül azok. Elég alacsonyan repültek, hogy jól megfigyelhessék őket, futó német csapatok voltak. És tovább, még mindig földközelen. A befagyott Don balra maradt el mellettük. De tovább a pusztában is kocsioszlopok — könnyű és nehéz tehergépkocsik, tank- és műhelykocsik és omnibuszok mintha csak egymással versenyeztek volna, a magas hóban igyekezett egyik a másikat előzni. Páncélosok, egyik befödött felsőrősszel, a másik beszorított, égfelé meredő ágyúcsővel, a harmadik hernyótalpak nélkül puszta kerekein gördült eléjük fogott vontató gépek nyomán. Mindez elmaradt mögöttük, a hóban szürke hernyóként kanyargó gyalogsági oszlopokat is elnyelte a szemhatár... Messzire fehérő pusztaság. Lóhullák, felfordult ágyúk, üres mezőben egy közepes tüzérsztyálya, a lovak befogva, részben a hámokba gubancolódva, részben már élettelenül a hóban heverve és a hajtóknak nyoma sem volt, széltében-hosszában egyetlen embert sem lehetett látni. És hol volt a front? — hirtelen tüzet kaptak flakk lövegekből és még színét sem látták frontnak! A Ju fölhúzódtott a felhők közé. Fenn a fellegtakaró fölött fényes napsütés volt. Kétezer méter magasságban egy második Ju, amely szintén kelet felé repült. Különben semmi, csak az üres, világos tér. Még egy órát haladtak lefelé, áttörték a zárt felhőtakarót és lenn hosszan elnyúló, óriási város terült el — vagy hosszan elnyúló óriási kőfejtő volt? Házak tető nélkül, odvas betonvázak, kirojtozott homlokzatok, óriási fogpiszkálókként felmeredő köröngyök. Sztalingrád fölött voltak. 180 fokos fordulat és síma leszállás a pitomniki repülőtéren.

Téres, fehér görpálya, rajta kevés hónyom. De a messzeség megélénkült — már mikor az odarepülő Ju a levegőben hallható volt, megkezdődött — és most százával kalimpáltak és bukácsoltak a téren a sebesültek. A Jut abban a percben körülfogták. A fülke ajtaját fejek, kötéspólyákban szorongó karok, lerongyolt alakok és kékre fagyott arcok torlaszolták el. A őrségnek először utat kellett nyitni közöttük. Alig lehetett a poggyászt kirakni és alig lehetett a hordágyakon fekvő súlyos sebesülteket a nyitott úton át és a Juba begyő

möszkölni. Egy félórán belül a Junak megint startolni kellett. És hol maradt a második Ju, amelyet kenyérrel irányítottak Mariupolból Pitomnikba, — semmit sem lehetett belőle se látni, se hallani.

Carras átvette bőröndjét, helyesebben egy bőrönd össze-visszapüffedt roncsát. — Csak éppen hogy megtudtam menteni. Az egész csorda végigtaposott rajta és ki is nyílt közben, ezredes úr! — jelentette a legénye, aki odahozta neki a bőröndjét és a födelét, amely nem akart most zárulni, még egyszer kinyitotta. Minden vad rendetlenségben hevert benne egymás hegyén-hátán, pizsamák, borotválókészlet, hó, amely a tárgyak összeszedése alkalmával került bele, egy toilette-neszeszer, egy fotoalbum, ugyanazok a tárgyak és ugyanaz a bőrönd, amelyet Margot — és azóta csak kétszer huszonnégy óra telt el — olyan gondosan csomagolt be. De Carrasnak nem volt ideje rá, hogy egyéni gondolatokat fűzzön ehhez; még ahhoz sem jutott hozzá, hogy tisztiszolgáját és egy csapat elvadult embert kissé meg-regulázzon. Egy tiszt bundában és prémsapkában, egy második tiszt, egy harmadik, egy negyedik, — egyik nyilván a repülésvezető, egy másik az élelmezési iroda alkalmazottja, a harmadik, a negyedik ... mind tudni akart tőle valamit, hogy vajjon kenyér, olaj, üzemanyag, ennivaló, egy bőrönd és tudná az ég mi még, érkezett-e vele és valamennyien dühösek voltak rá tudatlanságáért és tovább rohantak.

Saját kérdéseire sem kapott választ.

Csak mikor a Ju súlyos sebesülterhével — egyesekkel, akiket hordágyakon emeltek be oda és másokkal, akik erőszakkal foglaltak maguknak helyet — a havon át tovaördült és a levegőbe emelkedett, ő pedig ezzel a kalimpáló és bukdácsoló és most a repülőtér szélére igyekvő csavargó bandával (más kifejezést nem talált és csakugyan százával voltak ilyenek) egyedül maradt a térségen, csak akkor sikerült megtudnia, ki a repülésvezető, ki a tanyaparancsnok, aki valóban egy minden tűzön és vízen keresztülvergődött százados volt és csak most tudta meg, hol székel a térparancsnokság és értesült arról, hogy a hadsereg főhadiszállása már nem Gumrakban, hanem távolabb keletre egy szakadéokban van és hogy, ha nem sikerül nagy ügyességgel egy PKW-t szereznie, ami kétséges volt, tulajdonképpen alig lehet szó arról, hogy kocsit bocsássanak útjához rendelkezésére.

Már 15 óra 10 perckor — ilyen későre járt az idő, mikor végre egy LKW állt meg a verem előtt, melyben Carras idejét eltöltötte — egészen koromsötét volt. Ő maga a fülkében foglalt helyet a kocsivezető mellett. Dölwang századosnak, embereivel együtt a kocsi hátuljába kellett felmászniok.

Sűrű hóesés, a törlő a szélvédő üvegén szakadatlanul mozgásban volt. Carras nem látta a tájat csak havat látott magasra türemelő hullámokban. Most először volt az az érzése hogy elveszett lába alól a föld és hogy repül, mindenesetre elképzelhetetlenül lassan. A vezetőnek nem sikerült kikerülnie a második sebességből és az út leg-

nagyobb részét első sebességgel döcögték végig a fehér káoszban, amely végtelennek tetszett.

Egyszer megállott a kocsí.

Dölwang százados célnál volt. Arca fölbukkant a vezetőfülke mögött. A vezető kinyitotta az ajtót. — Merre? — akarta tudni Dölwang. — Arra! ebben az irányban, nem tévedhet el, százados úr! — kiáltotta a vezető és az úttal merőleges irányba mutatott a megmerevedett fehér hullámok végtelenségében. — Kétezer méteren túl lefelé kezd lejteni az út, ott van a szakadék és tegnap óta ott fekszik a hadosztálytörzs! — tette hozzá a vezető.

— Odamegyünk! — parancsolta Carras.

— Igenis, ezredes úr — de a benzin nem futja kerülőkre és ha megrekedünk, a kutya se húz ki bennünket!

Dölwang százados elbúcsúzott. Carras látta, hogy megy kezében egy kézitáskával, térdig és rövid bundája széléig besüppedt egy hófúvásba, aztán megint tovább bandukolt, Henkel kísértétként követte.

Csakugyan ott van halálos ítélete a zsebében, de vajjon ő, Carras, mit hord a magáiban, mi célból van itt... mi a feladata? Tüzérparancsnok — ostobaság! Azontúl — kitüntető s a legfelsőbb helyről rábízott feladata van, egy sereg lágycsontú urat és ezeket névszerint is megnevezték neki, helyrerázni, a tisztet, a legénységet, a csapat morálját és pedig a hadsereg arányaihoz mérve minden eszközzel, enyhébb, keményebb, sőt a legszélsőségesebb eszközökkel felerkenteni, a legfelsőbb teljesítményig feltüzelní!

Sztalingrád kulcsállás!

Igen, de... értelmetlen dolog, teljesen értelmetlen és elgondolni is nehéz, 48 órával előbb még Berlinben volt...

Földbe vájt barlang, asztal, az asztalon egy vezérkari térkép. A térkép fölé hajolva egy csomó fej, — Cönnern vezérőrnagy kopasz, napbarnított koponyája, Ia-jának arca, itt volt még aztán a hadtesttörzs főnöke, Unschlicht alezredes, a hadtest tüzérparancsnoka, Vennekohl tábornok; az asztal mellett állt Dölwang százados, ott állt még egy tiszt, egy idősebb százados, névszerint Henkel, aki Dölwanggal egy napon és ugyancsak Charkóvból repült be.

Az urak figyelme közben nem a vezérkari térképre, hanem a térképen látható durva helyzetrajzra irányult, amelyet Vilshofen ezredes hevenyészett és egy Wedderkop nevű főhadnaggyal küldött be.

Ez a vázlatrajz a Volga és a Don közötti teret ábrázolta és a Volgakönyökre támaszkodó Sztalingrád városát, a Sztalingrád két végétől kiinduló és a Volgához visszakanyarodó arc vonal szívalakú terepet zárt körül.

Ez a tegnapi és a tegnapelőtti frontvonal volt.

Három ellenséges lökés iránya, mind egyetlen cél, Pitomnik repülőtér és helység felé tört előre, és a térképen csüngő tekintetek

nem láttak már szívalakot, már csak egy félszívet láttak. A kérdés az volt, vajjon élhet-e még ez a félszív, és vajjon lehetséges lesz-e a vérző sebet még egyszer behegeszteni.

A megjegyzés, melyet Vilshofen vázlatához fűzött, így hangzott : — Hogy lehet itt az »Ibolyát« megvalósítani, és ha az »Ibolya« nem valósítható meg, mi következik ebből, — megegyezésre jutottak e tekintetben az urak?

Az »Ibolya« ellenállási vonal pedig úgy volt meghúzva, hogy magába zárta Pitomnik repülőteret is. De az előttük fekvő jelentések szerint és a mély betörések után délről, északról és nyugatról, és mivel a nyugaton kiemelt hadosztályok csak részben foglalták el a nekik kiszemelt állásokat és más hadosztályoknak, mint a 376. gyaloghadosztálynak, a 29. gyaloghadosztálynak (mot), a 3. gyaloghadosztálynak (mot) általában még tartózkodási helyét sem ismerték, (hogy kettő ezek közül a hadosztályok közül már megszűnt létezni, a harmadiknak pedig már csak romjai maradtak meg, ez még nem ment bele Cönnner, Vennekohl és Unschlicht fejébe) mindezek után tulajdonképpen világos lehetett, hogy ez a harc vonal nem volt más, mint vonás a papíron és hogy itt kinn a valóságban a hőmezőkön nem volt egyéb, mint egy sereg vérzőn visszaözlő csoport, amely átmeneti retesz állások mögött védelmezte a bőrért és egymástól elszakítva igyekezett kelet felé.

Az urak Unschlicht alezredes felé fordultak, akinek, mint a hadtesttörzs vezérkari főnökének, többet kellett tudnia náluk. Ez azonban vállat vont és azt mondta : — Eddig olyan szörványosan futottak be hírek és jelentések és olyan sok kimaradt, hogy a helyzetről nagyban még egyáltalán nem lehet képet alkotni !

— De hogy jön akkor Vilshofen ilyen katasztrófális helyzet-felfogáshoz? — kérdezte Cönnern.

— Ez a fő növést is hallja, de annyi bizonyos, hogy széltében hosszában nem látok egyebet a maga pár emberénél, Cönnern, és azonkívül a Lundt ezredet, no meg még a Vilshofen harccsoportot !

— mondta Vennekohl.

— Valójában úgy fest, mintha csak a 113-ik, a 76-ik és mindenestre még a 44-ik részei mozdultak volna el ! — jelentette ki Unschlicht alezredes.

— Mennél inkább dél felé haladunk, annál nagyobb kanyarulatot kellett volna megtenni, és nem tették meg ! — mondta Vennekohl. — Ahogy én látom, Vilshofen ezzel a karcolatával fején találta a szöveget, az »Ibolyának« szerintem már fucs, én már a »Napraforgót« tippeltem !

A »Napraforgó« azonban egy, még hátrább kiszemelt, ellenállási vonal volt. Ez a vonal kívül hagyta Pitomnik repülőteret és északról, körülbelül Borotkin térségéből kiindulva, déli irányban haladt a körvasút mentén egészen Voroponovó állomásig és tovább egészen Sztalingrád város területének déli előteréig.

— De már most, ha a hadosztályok, és itt az egykori nyugati front felének erőiről van szó, egyáltalában nem teszik meg az utat és nem tudnak bevonulni a »Napraforgó« szerint kijelölt állásaikba? — kérdezte Cönnern első segédtisztje.

Itt volt tehát a kérdés minden következményével, de erre a kérdésre nem akartak válaszolni, sem következményeinek a szemébe nézni.

— Nem a mi feladatunk, hogy a felvetődő kérdésekre válaszoljunk? — kiáltotta Cönnern. — Nem, nem a mi feladatunk, nem a mi feladatunk!

És csakugyan nem az ő dolguk volt, sőt vezetésük és Vezérük akarata ellenére tették volna a dolgot magukévá. Azoknak, akik itt együtt ültek, csak részletfeladatokat kellett az egyetemes keretben megbeszélniök.

Jó ideig tartó, komor hallgatás után:

— Pitomnikről van szó. A visszamaradó utak csekély értékűek, éppen úgy csekély értékűek a veszendőbe menő vasúti sínek is. De Pitomniknak van az egyetlen használható repülőtere, Pitomnikkal állunk vagy bukunk. A legsürgősebb s ez a mi legfőbb feladatunk, hogy a Karpovka-pitomniki utat elreteszeljük.

Bár jól tudta, hogy a levegőbe beszél, örült, hogy el tudott térni a tárgytól.

— És ez főképpen magát érdekli, kedves Döllwang! — fordult most ehhez és gondolatai még messzebbre kalandoztak el. A másik Döllwangot ismerte, a nagybácsit, közlelő ismerte. És ami most ezzel történt, csak a vége egy bonyolult esetnek. Még von Fritsch vezéreztetés idejéig megy vissza a dolog. Természetesen: akkor Fritschnek adtak igazat, ma pedig Döllwangnak van igaza az eseményekkel és azokkal szemben, akik ezeket az eseményeket kikényszerítették. Cönnern tekintete a távolba tévedt. Ebben az órában másodszor fordult meg agyában ugyanaz a gondolat. De hogy is érinthetnék ezek a dolgok ezt a fiatalembert, akinek semmi köze hozzájuk? Parancsnoki tapasztalatok, — természetesen minden vezérkari tisztnek szüksége van gyakorlati tapasztalatokra. De miféle tapasztalatokat gyűjthet itt, és mindennek előtt: mennyi ideje marad arra, hogy tapasztalatait értékesítse?!

— Egy zászlóaljat kellene kapnia, Döllwang. De nincs már egy ezredem sem, és zászlóaljaim sincsenek. Úgy gondolom, legjobb lesz, ha Vilshofenhez küldjük magát. Ez rendben menni fog.

Az utolsó szavak a hadtest törzskari főnökéhez voltak intézve. Ez megerősítette Cönnern kijelentéseit.

— Wedderkopot visszatartottam, ő magával viheti majd előre Döllwangot, — mondta Cönnern első segédtisztje.

— Hát Henkel százados?

— Henkel százados Lundt ezredéhez van vezényelve!

— Akkor hát, amint megbeszéltük! Isten velük!

Midőn Döllwang az Ia-tól vezetve a gödröt elhagyta, Cönnern utána pillantott és még egy darabig az ürességbe meredt abban az irányban, amerre Döllwang eltűnt. Most harmadszor fordult meg fejében ebben az órában ugyanaz a gondolat, amely önmagára, saját helyzetére és öreg bajtársára, Döllwangra vonatkozott s amelyet most ennek unokaöccsére a fiatal, huszonnégy éves századosra vonatkoztatott; ezuttal, még mielőtt újra a folyó ügyekhez látott volna, ki is mondta, amit gondolt: — Mindnyájan tehetetlen tárgyak vagyunk!

Döllwang és Wedderkop, mindaketten fiatal emberek, mindaketten egykép katonai neveléssel, mégis nagyon különböznek egymástól. És már az egyiknél a tárgyasra és lehetőre s a másiknál a formaira és lehetetlenre irányuló nevelésmóddal tovább alakult ki bennük minden adottság és az, amit magukkal hoztak. Nem volt véletlen, hogy Döllwang a zenét szerette és hogy egészen az önfeledtségig át tudta magát adni egy dallamnak vagy egy zenemű örvénylő és morajló és összhangzatok felé törő sodrának, — és ez nem szórakozás volt neki, hanem csak másik oldala egyébként űzött, körzökhöz és számolóléchez kötött, szigorú foglalkozásának, amelyben szintén az önfeledtségig el tudott merülni. Különbség volt a két fiatal ember közt és ha az egyiknek valami elvont feladatot kellett megoldania, teszem egy 1000 tonnás tehernek egy 100 kilométer hosszú úton való mozgását illetőleg, akkor számára adott (motor és állati) lóerők egybefogásáról, minőségekről, legyőzendő nehézségekről és lehetőségekről volt szó: már mint kis fiú észrevette, hogy a kocsikerekek homokos úton besüppednek és lassabban haladnak, mint síma úton és már nagybátyja birtokán tapasztalta, hogy anyagokból meghatározott mennyiségekre van szükség meghatározott teljesítmények vagy anyagmennyiségek elérésére, — zabra és zöldtakarmányra és magvakra, hogy vontató erőt, tejet vagy tojást kapjanak, és azt is tudta, hogy egy tehenet nem lehet kocsí elé fogni és akkor este úgy megfajni, mint mikor pihenő ideje volt; melegség, ragaszkodás és nyugalom is a legelemibb megjelenési formáikban, — mint egy fészekaljja madárfióka, egy ló bársonypuha szája, egy kezébe fűrődő, hegyes kutyaorr, egy kérődzőn heverésző tehén tömör nyugalma — meghitté váltak számára és részt vettek lényé kialakításában.

És ami a másikat illette, neki is megvolt a származása és családja, de ezt a családot úgyszólván csak a családi fényképalbumból ismerte — a gondterhelt arcú szentszéki tanácsos úr a fekete gérokkban az apja volt, a hölgy a meredek ráncsal két szeme közt és a magasán föltonnyozott konttyal az anyja, a másik jámbor és megadó arcú hölgy velük egy házban lakó nagynénje — ez a potsdami szentszéki tanácsos-család adta ugyan neki az életet és nevelte is néhány éven keresztül, de azért éppen olyan idegen maradt számára, mint a legtöbb társadalmi adottság, és lényegében csak kifogástalan leszármazási bizonylat elérésére és egy sereg kísérteties és megálmodására szolgált neki.

És nemcsak családi vonatkozásokban, hanem egyébként is elsodródott élete eredeti forrásaitól és egész (szellemi) léte éppen úgy fikción nyugodott, mint a nemzeti szocialista nagytérpolitika és az emberek és népek árja vezetésének eszméi, amelyeknek szolgálatában állott.

Kettőjüknek, Döllwangnak és Wedderkopnak ugyanazon az úton kellett menni, amelyen Wedderkop előző éjtszaka idejött. Pitomnikban megálltak az élelmezési parancsnokság előtt (Wedderkop ezen a napon három vagy négy ellátási tétel helyett, amelyre csapata számított, csak egy féltételt kapott) azután a szétugrasztottak gyűjtőhelyéhez hajtottak, ahol mégtizedelt csapatuk részére pótlást kellett kapniok.

Az élelmezési hivatal előtt, vagyis az országúttól elkanyarodó és az országúthoz megint visszahajló bevágás előtt, ahol bunkerről bunkerre sorakoztak a szárított kenyér-, hús-, hüvelyes-, italraktárak, Wedderkop ezuttal le sem szállt először. A helyzet ugyanaz volt ott, mint délelőtt, csak épp hogy most sötétség borította a szakadékot és a szélrózsa minden irányából ide sereglett kocsikat, amelyek az utat eltorlaszolták, — gépjárműveket és lovas kocsikat és lovakat, akinek még lóva volt (ezek nagyjából tűzérosztályok kocsijai és szánjai voltak) és oroszkat, ezeknek nem voltak lovaik; ezek úgy álldogáltak és heverték ott, bundába burkolódzva, akinek ilyen volt, vagy takarókba csavarva, akinek bundája nem volt, különböző csoportokban szanaszét.

— Érkezett kenyér? — szólította meg a kocsivezető az egyik csoportot.

— Igen, Ivánnál! — felelték neki.

— Hogy az élelmezésnél adnak-e ki élelmiszert, te ripők? — szólt közbe Wedderkop. Nem válaszoltak neki. De a kocsivezető további kérdéseire elmondták, hogy az egyetlen Ju-n kívül, amely nem hozott semmit, több gép nem röpült be.

A szétugrasztottak gyűjtőhelyéről egy altiszttel és nyolc emberrel tért vissza Wedderkop. Felállította őket a kocsi előtt és nevük után érdeklődött. A főtörzssőrmestert August Gnotkének hívták, a többi Riess főörvezető és Altenhuden, Gimpf, Fell, Liebich, Liebsch, Stübe és Kalbach közlegény volt. A csapat felmászott hátul a kocsiba. Wedderkop megint helyet foglalt elől és folytatták az utat.

— Veszetten festenek a fickók, igazában nem is szétverték, egy riadós század maradványai, volt velük még egy őrmester is, az ma reggel agyonlőtte magát! — mondta Wedderkop.

Veszetten festenek valamennyien, — akik az élelmezési irodában dolgoznak, a törzsszázad emberei is a szakadéokban, a főhadnagy és a vezető is itt a kocsiban, gondolta Döllwang. Korábban találkozott Németországban szabadságos vonatokkal, lefáradt, elernyed arcokkal, sebesültszállítmányokat is látott, — itt a levegő maga egyetlen örvénylő fáradtság volt és egyetlen bűzös párát lehelő seb. És nem Wedderkop,

a csapattiszt, aki lépésről-lépésre és ötven álló napig egy úton haladt a széteséssel, — Döllwang, a fiatal vezérkari tiszt, akinek Sztalingrád két nappal ezelőtt nem volt más, mint vörös és kék vonalkákkal jelzett fogalom vezérkari térképeken, érezte át a legmélyeségsében a helyzet reménytelenségét. Carras ezredesnek a repülőtéren egy fegyelmevesztett és rémülettől szorongatott katonatömegtől összetiport bőröndje, — önmagában talán egyedülálló jelenség, a kenyérszállítás gondjaitól megszálott repülésvezető, térparancsnok, élelmezési iroda-vezető, — talán egyedülálló jelenségek, egy kocsivezető, aki azzal a felvilágosítással szabotálja a parancsot, hogy az üzemanyag nem fog kiktartani — talán egyedülálló jelenség, egy haramiának öltözött őrszem a törzsőrségen — egyedülálló jelenségek talán, járművek összetorlódása az élelmezési iroda előtt, lovak (Döllwang jól megfigyelte őket), amelyeknek még gubancos és dérellepett szőre alatt is meglátszottak az éhségtől kiálló bordái, és szánok minden lófogat nélkül, egyszerűen emberektől húzva, a csak úgy mellékesen tett kijelentés egy őrmesterről: ... — ma reggel agyonlőtte magát, — mind egyedülálló jelenségek talán, de összegeződnek és négy óra leforgása alatt (annyi ideje volt most Döllwang a katlanban) a jelenségeknek már be nem látható sorává nőttek és egybe foglalva félreismerhetetlen tünetévé váltak egy állapotnak, amely nem maradhatott tovább mérlegelésen kívül s amelynek Cönnern hadosztályparancsnok és a hadseregvezető térképéről éppen oly kevésbé volt szabad hiányozni, mint az orosz támadó irányok vörös nyilainak s e mellé Döllwang odahelyezte még gondolatban, mint nagy X-et, ennek a hadseregnek megmaradt harci értékét.

Egy azonban nyilvánvaló volt:

Egy agyonharcolt, fáradt, eltetvesedett, kivérzett, erkölcsileg elernyedtt hadsereg volt itt, hadsereg csak ismét lehetett volna belőle! Amire ehhez szükség volt és az egyetlen, ami ebben segíthetett volna: nyugalom és gondozás és még egyszer nyugalom és gondozás, és azután felszerelés, meg kemény fegyelem volt.

De Döllwang nem azért volt itt, hogy ennek a hadseregnek szükségleteiről magának gondokat csináljon. Azért küldték ide, hogy kis egységekben tapasztalatokat szerezzen a csapatvezetésről.

Az út, amelyen haladtak, havon vitt keresztül, az elején rengeteg járműtől széttaposva, később már csak kevés nyom mutatkozott a messze, fehér lapályon. Az út szélén LKW-ék heverték, a távolból, mint szirtfoltok meredtek a holdfénybe és mikor elhaladtak mellettük, nem voltak egyebek, mint hótól beporzott roncsok, az út közepén pedig és szorosan az út szélén először egyesével, azután mintegy futószalagon sűrű csomók heverték, akár a járműroncsok hóval beporozva s egyszer egy kéz, máskor egy láb meredt ki a hóból. Az út egy szakadéka vitt le, itt is két LKW hevert és úgy festett a dolog, mintha itt csatározás folyt volna. Wedderkop felnyögött. A kocsivezető odafordította fejét, rápillantott először Wedderkopra, azután Döllwangra.

Wedderkop megszólalt: »Igen, mindenféle törés akadt, mindenféle törés, mindenféle cserép...«

Hangja egészen más volt, mint az előbb, zörgött, mint a bádóg. Döllwang nem tudhatta, miről van szó. További felvilágosítást várt. De Wedderkop másról kezdett beszélni.

— Steigert mindenesetre át kellett venniük tőlem! — mondta. — Steiger századost, a Kazacsi domb védőjét. Ez természetesen semmi benyomást nem tett Pitomnikban. Abszolút sejtelmük sincs ezeknek a csontfoltozóknak, ott állnak egész nap és fűrészelnek és vágnak és különben se látnak, se hallanak. Steigert nem akarták tőlem átvenni. De én letettem Steigert az asztalukra...

— Különben az ön elődje, Döllwang százados!

— Nos, vezető, nemsokára olyan messze kell járnunk, hogy az oroszoknál kötünk ki! — mondta kisvártatva. És csakugyan nem is tartott már soká. Az úton egy alak állt, egy őrszem.

— Vilshofen harccsoport?

— Keil csoport, a Vilshofen csoport az út másik oldalán fekszik.

A Vilshofen harccsoport a Balurkin-pitomniki úttól északra lakatlanul lelt földüregekbe vonult be. Az úttól délre elhelyezkedett csoporttal összeköttetésben ezt a pitomniki főbetörési utat reteszelte el. És ez a két csoport alkotta most a front legmesszebbre kiugró középső részét. Észak felé az ív Szapadnovka, Kuzmicsa és Orlova mellett húzódott el és a Halálszorosnak elnevezett nagy árkot keresztülágva a sztalingrádi gyárnegyedig és a Volgáig futott; délről pedig a másik ív a Sztalingrad-Tazinszkája vasútvonalat átszelve és Voroponovót és Pesztcsankát keletnek megkerülve, szintén Sztalingrádig és a Volgáig haladt. Így a katlannak a Volga partján végigfutó alapja 30 kilométer széles volt és mélységben, kifelé Pitomnikon át, még 40 kilométert tett ki a távolság. Ez időhöz kötött állapot volt, de eltekintve a Volga melletti vonaltól olyan állapot, amely estétől reggelig naponta változott. Napközben az állásokban feküdtek és haltak meg az emberek, éjjel pedig meneteltek és menet közben haltak meg. A megsemmisülés veszélyétől környékezett csapatok, amelyek kikerülve a súlyosabb érintkezést az ellenséggel, már csak utóvédharcokat folytattak, jeges szélben feküdtek. Azt már meg sem kísérelték, hogy beássák magukat: ezt véggép feladták. Rendben mentek vissza, rendben vonultak be a kijelölt új állásokba. És ha nem találtak kész állásokat vagy bunkereket, a vasúti töltés mögé bujtak el, egy pusztai árok fala mögé vagy egy hősánc mögé, ha nem nyílt mezőn voltak. Ez a vékonyra kovácsolt és korhadtan málladozó gyűrű gyalogsági csapatokból, Volgától a Volgáig, még mindig 1000 négyzetkilométernyi pusztát zárt körül — még mindig elégséges terep a hátrább fekvő tűzér és páncélos osztályoknak, műhelyeknek, törzskaroknak, kórházaknak, raktáraknak és még mindig bőséges mozgási terület kétségbeesésre, megbénulásra, rémületre, betegségre és halálra a felhomló hadseregben.

A gyalogsági csapatok vékony gyűrűjének tartania kellett magát — ugyanaz a szerepe volt, mint a tojáshéjnak, ha összetört volna, a tojás tartalma azonnal kifolyik és semmi más nem marad ott, csak genny, vér és bűz, mert a tojás záp volt, az élet már eltűnt belőle vagy szikrája sem izzott benne sosem és hogy itt ilyen óriási tömeget hordtak össze emberből és anyagból, nem volt semmi más, mint gigászi hibás nemzés.

És ez a kép egy fejben fogamzott meg.

És mint minden kép, ez is már egyszer látottak tükörképe volt — fel volt nyitva, óriási arányúra dagadt, tele száguldó mozgással. Kék ég és egy az égen át zuhanó, sötét gömb. De íme karmok láthatók és tollak és szárnyak és erős combok és fölborzolt lábszártollak. És pihék és tollak esője hull le és ezzel mindennek vége. A gömb ketté eshet szét és szét is esik és megint két lény lesz belőle. De a fény tovább világol. Öröm és termékenység és ez soha nem ér véget.

A fogamzás képe.

De ami itt történt, nem volt fogamzás, Hräsweigr, a vihar óriása nem lehelte be fuvalmát emberekbe és népekbe. Egy üres fujtató vonaglott itt görcsökben s próbálkozott népekkel és tömegekkel, de eredménye semmi; sem fény, sem boldogság, sem termékenység...

— Tehetetlen tárgyak vagyunk! — így fejezte ki magát Cönnern tábornok. Nem mindnyájan érezték ezt, de mindnyájan le voltak sujtva, szemérmetlenül mezítelenek voltak és ez közös volt mindanyukkal.

És Vilshofen ezredes a kék égre gondolt. Fejében ott volt a fogamzás képe és az irtózás a rájuk erőszakolt fonákságtól. Elnyúlva feküdt egy csomó ócska holmin. Csizmában és bundában volt és prémsapkája letűrve. Csapatának éjjeli felállítására tett rendelkezései közben fáradtság lepte meg, segédtsíztjének megmondta, hogy két perc múlva megint költse fel. A segédtsízt egy ülőkén kuporgott. Hideg volt, ajtónak se híre, se hamva. A helyiség, amelyben az ezredes és segédtsíztje tartózkodott, egy órával ezelőtt még lakatlan földüreg volt. Az agyagfalba vájva volt a tűzhely. Egy autó roncsai — gumidarabok is kerültek közéjük — égtek benne. Füst gomolygott föl és lassan húzódott a kijárat felé. A mennyezetről fekete pelyhek váltak le.

Fekete pelyhek hulltak le és Vilshofen arcára ültek. Fekete pelyhek, — vastag fekete pelyhekben látott varjakat egy tehergépkocsi vázán ülni és fel sem rebbentek, mikor egyedül elvonult mellettük. Csak akkor rajzottak fel — hallotta a károkozásukat — mikor hadoszlopának éle ugyanarra a helyre ért mögötte. Régebben a lóhullák voltak azok az úton, amikből a varjak táplálkoztak, most a teherautók, tele megfagyott emberhússal, ezekből súlyos szárny-csapásokkal támolyogtak fel és olyan tömegben, hogy mint fekete fellegek gomolyogtak a levegőben.

Vilshofen ezredes hortyogott. Segédtsíztje órával kezében állt előtte. Nagy kísértésben volt, hogy azonnal felköltse parancsnokát,

mégis kívárta a hiányzó félpercet. Mikor Vilshofen egy kezét érzett vállán és felpillantva, először a szögön függő füstölő lámpát, azután ráhajló hadnagyának, Latténak fiatal vonásait látta meg maga fölött, még az a másik látomás foglalta le. De ez már nem álom volt, — az agyagfallal, a lámpával és Latté hadnaggyal szeme előtt — ez valóság volt. Egy szárnyával csapdosó, repdeső szörnyeteg... és semmi más csak undorító görcs és elvetélt koraszülés... egy bűzösen kitüremelő hüvely, gennypatakok a hóban... és Cönnernnek és Damménak és a törzskar főnökének és a főparancsnoknak mi dolguk ezzel és mi dolga van vele neki? .... ki ez a vonagló óriás hólyag... ki ez a tűró, kényszerült, ezer halált haló tárgy... és ki vesztette el ennél az aktusnál becsületét és játszotta el életét? ...

Vilshofen ezredes feltámolygott.

Visszahökölt — Döllwang, frissen borotválva, kimosdva, simán, tiszta, okos szemekkel! Lehetetlen. De éppen olyan valóság volt, mint a borzalom, amely még benne lebegett.

Walter Döllwang állott előtte.

— A Vilshofen harcsoporthoz vezényelve... — hallotta a szavakat és látta a feléje nyújtott kezét. Csak ne ezt, csak ne még ezt is! És Döllwang előtt ott volt ez az üres, kiégett arc és a fátylaként lobogó szempár és hirtelen össze kellett markolnia minden erejét, hogy ne vétesse észre ijedelmét atyai barátjának megváltozott külseje miatt.

Vilshofen figyelme is rögtön másfelé terelődött.

Wedderkop jelentkezett hogy visszatért küldetéséről. Beszálította Steiger századost a pitomniki tábori kórházba. a többi tizen-nvnc sebesültet pedig — kettő kivételével — nem a gumraki tábori kórházba, hanem a gumraki temetőbe. És hozott magával, ez tette Vilshofenre a legerősebb benyomást, élelemben fél napi adagot.

Félnapi adag! 50 gramm szárított kenyér (vékony szelet és hozzá egy kis csücske), nyolc gramm ebédkoszt (hét szem borsó) 25 gramm esti koszt (egy falat hús), 5 gramm ital volt ebben az időpontban a napi adag és Wedderkop csak fél napi adagot kapott. Döllwang ott állt Vilshofen mellett, aki, a borsó kivételével, az adagok azonnali kiosztását rendelte el és maga ellenőrizte a kiosztást. És minden ember számára, aki elhaladt előttük és a kezét kinyújtotta, volt egy-egy szava Vilshofennek vagy legalább egy tekintete. De nem vigasztalt senkit, bátorításai inkább zsémbes természetűek voltak. És Döllwanganban, aki Vilshofent hallgatag, szavait kímérten ejtő és pontosan latolgató embernek ismerte, ott motoszkált a vágy, hogy szavai mögött most a tépettlelkű és szenvedő embert ismerje meg.

Betéve egy feléje nyúló piszkos katonakézbe a kenyeret és ráhelyezve a hüvelyknyi konzervhúst: ilyeneket mondott: Átkozottul sovány, mi, Hanes! Egy másikhoz: — Jól oszd be, hogy

reggelire is maradjon valami! A harmadikhoz így szólt! — Hány disznaja van otthon az öregednek az ölben Vogt? — Hát jóformán csak egy ezredes úr! — Na, látod, otthon is elég szűken vagytok! A negyediknek, egy tanítónak, azt mondta: — Ne felejtse el megrágni, ez meghosszabbítja az élvezetet! Az ötödiknek: — Hány gyereked van Wilsdruff? — Hiszen ezredes úr tudja, őt! — Szerencse, hogy nem kell a családdal osztzkodnod! A hatodiknak: — Na, Matzke, szegény ördög, az utolsó lépéseket teszed, külön siralomházi lakomát kívántam volna neked!

Senkit sem hagyott ki.

— A terített asztal hát itt volna! És most előre, csemegének kapunk egy kis Strausswalcert! (Az ejjeli propagandaadásokat az orosz állásokból zenei közvetítésekkel vezették be.) — Miféle darab is volt az tegnap? — kérdezte a következőtől. — A Rigolettóból, ezredes úr! — De nehogy nekem közberádiózz, Müller. Még mindig olyan fenegyerek vagy, de láttad tegnap, mi sül ki belőle, utána egy szimfónia következett a sztalinorgonán!

Igy ment ez tovább, és mindennel amit mondott, akár bátorítás volt, akár búcsúvétel egy olyantól, akin már ott égett a halál bélyege vagy hangzotlányan úgy, mint súlyos hazaárulás, mindezzel komoly célja volt Vilshofennek. És a szomorú körmenet elvonult. Alakok vettek részt benne, amelyeken már nem látszott semmiféle életkor: lézengő emberroncsok. Vilshofen mindegyiket személyszerint megszólította. Egyetlen egy sem volt, aki legalább egy keserű pillantást ne kapott és nem akadt az elfásult arcok között egy sem, amely legalább egy pillanatra meg ne élénkült volna.

És elvonultak előtte, akik újonnan érkeztek Pitomnikből.

— Hogy hívják, főtörzsőrmester?

— Gnotkénak, ezredes úr!

— Hol volt ezelőtt?

— Dmitrevkában, ezredes úr!

— És azelőtt?

— A büntető zászlóaljban, ezredes úr!

— Még előbb?

— Moszkva előtt, ezredes úr!

— És előbb, katonaideje előtt?

— Az SA-nál, ezredes úr!

— És meg előbb, Gnotke főtörzsőrmester?

— Otthon, Kleinsteperitzben Pomerániában, ezredes úr!

— Ott volt biztosan a legjobb, mi?

— Igenis, ott volt a legjobb, ezredes úr!

Nos, reméljük, hogy még egyszer visszakerül oda, Gnotke!

De még nem bocsátotta el Gnotkét.

— Na, hát az emberei, ki ez itt?

— Ez Riess főérvezető, ezredes úr!

— Nos tovább, mi mondanivalója van Riessről?

— Riess egészséges, Dmitrevkában mindig ő ment az élelemért. Előbb az SS-eknél szolgált. Jó katona. Szabadidejében duplabunkót játszik.

— Így van Riess?

— Igenis, ezredes úr!

— A következő?

— Altenhuden közlegény, szintén pomerániai, ezredes úr!

— Rendben van. A következő?

— Gimpf közlegény, ezredes úr!

Vilshofen nem mondta most: nos a következő, hanem rászögezte szemét — néhány nappal ezelőtt még ibolyakéknek mondták ezt a szemet és ebben az órában már lobogó fáklyának látta Döllwang, — fürkészőn szegezte rá Gnotke arcára, amelyben mintha nehéz gondolatok kezdtek volna dolgozni.

— Igen, ezredes úr, hiszen tulajdonképpen magam sem tudom... tulajdonképpen nem sokat mondhatok róla. Mikor Kleckájánál az áttörés volt, a gödörben feküdt és ott akart maradni fekvé és azután útközben megint fekvé akart maradni és Vertjaccsinál minden mindegy volt neki és Omicsevkánál is mindegy volt.

— Szóval már régóta együtt vannak?

— Igenis, és a büntetőzászlóaljban is velem volt!

— És hová való ez a Gimpf?

— Alt-Affelnből való, ott van az édesanyja, az talán azt gondolja róla, hogy derék legény a fia és otthon majd jó gazda lesz...

Gnotke megint elakadt, már egy év óta nem tartott ilyen hosszú beszédet.

— És hogy volt az Kleckájánál azzal a gödörrel?

— Igenis, ezredes úr, ott ült fenn Assmann őrmester, ez még ült, a többiek feküdtek, a gödör félig megtelt, én nemigen néztem egyikre sem, de ezt (Gnotke Gimpfre pillantott) kihoztam a gödörből és parancsot adtam, hogy menjen tovább az úton és Vertjaccsiban és Dmitrevkában sem volt másképp, itt is noszogattam egynehányszor... pedig hát nincsen ezen semmi, akkor miért is tulajdonképpen?

— Igen, miért is tulajdonképpen Gnotke? Van itt sok más anyának derék fia!

— Igenis, ezredes úr, van sok... ma reggel Pöhle törzsőrmester agyonlőtte magát, azelőtt a konyhán volt és nem tudta ezt kitartani, és tegnap a hóban hagytuk Maülhardt főtörzsőrmestert, nem bírtuk tovább vonszolni; Dmitrevkánál Urbas főtörzsőrmester maradt ott a bunkerben fekvé, de az már így is, úgy is készen volt...

Akkor hát miért éppen ezt az egyet? Ez komolyan érdekelte Vilshofent. Nem kerülte el figyelmét, hogy ez a véget nem érő halálozások tanuságtételében megkövült arc ennek a kérdésnek a felvetésénél egy másik arcot sejtetett a merev lárvá alatt. Egy megkövült pusztaságból a nap már nem tud életet sarjasztani; egy emberi lélek

pusztaságából ismét feltörhet a fény. Az ember — ha letiporják is és szemérmetlenül visszaélnék vele úgy, hogy csak vak eszköz vált belőle — ameddig csak lélezkzik, ameddig csak másokat lát, ha csak egyről van is szó a többiek közül, még nincs elveszve és nem kell még feladni, hiszen nem adta fel önmagát. Igen, mit gondolt ő, Vilshofen, tulajdonképen, és tulajdonképen ott tartott-e már ő, Vilshofen, hogy ... feladta volna már önmagát?

Ki érthette meg ezeket a kanyargó utakat, — Gnotke vagy Döllwang, vagy Vedderkop vagy talán egyik azok közül, akik itt álltak mellette? Senki sem ismerte az okot, de a hatás látható volt és Gnotke és Döllwang és Vedderkop és azok, akik itt a pusztai szakadék alján álltak, fejük fölött a hófalaktól keretbe foglalt sötét téli éggel, mosolyt láttak ezredesük arcán, látták a mosolyt szemében, látták, hogy úgy lobog át széttépett, lesóványodott vonásain, mint távoli villámlás vörös fénye.

Ez a vörös világlás ott maradt tovább is, mikor Vilshofen beszédét folytatta és most Gimpfet vette szemügyre: — Ez tehát Gimpf, ezt szemmel akarjuk tartani tovább is. De a többieket szintén, Gnotke, legalább is a lábukat. Ki ez itt, — úgy látom, nincs rendbena lábával!

— Kalbach közlegény, ezredes úr! Nem jó volna feleségének meg a gyermekeinek, ha rámenne. Dagadt a lába, a szíve rossz.

— És ki az ott és ki ez, ki emez?

— Stüve közlegény, ezredes úr. Nálunk csak Tünnesnek hívják. Szomorú, mert előzőleg hárman voltak nálunk ebből a fajtából. Ez meg itt Liebich közlegény. Nagy gondjai vannak a házadó miatt, egy kis háza van Masserbergben, Thüringiában. Az meg ott, aki imádkozik, August Fell közlegény! Az meg Liebsch közlegény, gyöngö a hólyagja, a bunkerben lent kell aludnia.

— Tehát: Riess, Tünnes, Liebich, Liebsch most nincsenek őrségen és bemásznak az üres agyagverembe; és ha majd egyszer bunkerük lesz priccsekkkel, Liebsch természetesen alulra! Gnotke főtörzsőrmester, Gimpf, Fell és Altenhuden előre mennek az állásba.

Vilshofen még utánanézett az embereknek az elvonulásnál és kétszer látta őket: látta egészséges, széles arcokkal, emelt fővel és látta őket úgy, amint ebben az órában festettek, beesett arccal, kiszáradt aggastyánnyakkal, zavaros szemekkel. Vilshofen látta Matzke főtörzsőrmestert is, tagbaszakadt, széles mellű fickó volt s a járása rugalmas, tigrisszerű valamikor és így történt meg olykor, az altiszti oktatásnál fordult ez elő, hogy teljes hangtalanságból hirtelen a legnagyobb hangerőséggel fel tudott ordítani; és általában egyike volt azoknak, akik szerették szolgálatukat és egészen kiélték magukat benne, de most csak úgy lézengett és úgy festett, mint aki egy percig sem áll tovább a lábán. Vilshofen még egy futó pillantást vetett az újakra és Gnotke főtörzsőrmesterrel odaadatta magának a zsoldkönyvet. Még néhány rendelkezést adott ki, azután maga is visszabújt a gödörbe. A szoros képe hasonlított egy indiánueblo sziklás

útjáéhoz, földüreg feküdt földüreg mellett, a bejárat lyukak és többnyire a földtakarók is besüppedve. Az egyiket Vilshofen ezredes foglalta el, mellette egyben — már csak a meleg végett is — Döllwang, az élelmezési tiszt (ez Wedderkop volt), a segédtiszt (ez Latte hadnagy volt) és Kindt főhadnagy bujtak össze, más üregekben a törzsszárad, a konyha- és irodaszemélyzet tanyázott, tovább a csapat legénysége és alantas tisztjei és a szoros külső végén a málhásvonat helyezkedett el az őrlegénységgel s a málhás és munkaszolgálatos oroszok, akiket a csapat Vertjaccsitól magával cipelt.

Két órával később történt, hogy a törzsszállás előtt felállított őrszem Vilshofen üregéből füttyülést hallott; feltúrte egyik fülvédőjét, hogy jobban hallhasson, vállat vont, de megmaradt amellett, hogy nagyon dévaj dallam, amit hall. Latte hadnagy, aki az őrszemeket ellenőrizte és éppen visszatérőben volt, szintén hallotta a füttyszót és nem kevésbé csodálkozott. Mikor Vilshofenhez belépett, a kályhalyuk előtt látta őt állni, hosszan, ösztövéren, szétrongyolódott köpenyben, nyakshawljának két vége lelógott, prêmes sapkájának fülvédői messze elálltak, a lobogó tűz fényében — mikor Vilshofen megfordult és rápillantott, ez az egész szétzilált és feldúlt jelenség szembeker lt vele — Don Quijote egy képére emlékeztette Lattét.

Vilshofen a Carmenből füttyült egy dallamot.

Megérintve Lattét tekintetével, így szólt: — Az élet nagy dolog! — Latte az első vonalakból jött, ahol ebben az órában Matzke főtörzsermester, aki még az imént vett át egy darab konzervkenyeret, összeesett és el is temették a hóban.

— Az élet, ezredes úr... — dadogta Latte.

— Látta azt a fickót? Gnotkének hívják, ideadattam magamnak a zsoldkönyvét és utána mértem az útját, egy ilyennek (Vilshofen öklével sovány mellét verte) annyira halottnak kellene lennie, hogy semmi tüzéségre, semmi aknára, semmiféle kivégzési parancsra nem volna már szüksége, és én ismerem a rendelkezéseket, valóban ezt is célozzák. De ez aknákat*szed fel, hullamezőket takarít, ott pörkölődik a Donzsilipben, a legnagyobb tűzben van Vertjaccsinál, itt ég a sztalingrádi katlanban, közben természetesen százszor a fűbe haraphatna, de ez mind csak külső része volna a dolognak. Ami fontosabb, talál itt egy ilyen Gimpfet, egy magával tehetetlen csecsemőt és gondoskodik róla, gondját viseli ennek a magával tehetetlennek: gondolja el csak: a két keze nem csupán azért van, ami halál, hanem azért is, ami élő és így maga is él és az utolsó óráig mint ember fog élni és ez diadal! Szerezzen magának egy Gimpfet, Latte és élni fog! Igaz, számunkra más lehetne ez, másnak kellene lenni, ennek az egész csoportnak, sőt még többnek, egész népünknek kellene gondolnunk. De ebben az esetben meg kell kérdeznünk, hová is vezetjük csapatunkat és hová vezetik végeredményben népünket, hová, Latte?

-- Hová, ezredes úr ?

— A halálba ... semmiért, ennél rosszabb nem lehet !

— És ehhez a torreador indulót füttyüli, ezredes úr ?

— Igen, Latte, tegnap ... mit is akartam tegnap, mit akarhat még az, aki meggyalázva földön találja magát, egy rohamvállalkozást vezetni és azzal vége ; de hát már ez sem ment. Igen, mikor Sztalingrád még cél volt, de a halál fazekává vált és mi itt ülünk benne, igen. Nyakig benne ülünk. Az egyik felfalja a másikat, a gyöngye elhull, aki beteg, fekvé marad : és ez következetesen így megy. Aki beteg és nem tud már odamászni az etető vályúhoz, gyöngye fajta. Aki azonban meglopja a másikat és a saját hasát tömi meg, az tovább él néhány lélekzetvétellel és életrevalóbb faj ... látott már, Latte, látott már hullákat feltört koponyával és kiszívott agyvelővel ?

— Ezredes úr !

— Igenis, én láttam ilyen bevert koponyákat és aki erre képes, az a kiválasztott a halálnak ebben a fazekában és talán túléli az egészet.

— Megengedi, ezredes úr, hogy közbevessem ...

— Ne beszéljen nekem a románokról, ezeknek már úgylis nagyon sok mindenért kellett a hátukat tartaniok nálunk. A kiválóbb fajról szóló mesét mindenesetre nem a románok találták ki. Egyremegy : én láttam ilyen fejeket, egynéhány ilyen fejet az út szélén. És ez a következmény, ez a cél, amelyre beállítva voltunk és nemcsak tegnap, nemcsak mikor a Donon átkeltünk és a kalmuk pusztára érkeztünk és mikor a sztalingrádi gyárnegyedbe behatoltunk. Ez a külön fajról szóló tan következménye !

— Hallja, hogy rikácsol, Latte ?

— Nem, bocsánatot kérek, ezredes úr !

— Hát ez mi, Latte ? — Vilshofen keze fölemelkedett és ujjai megérintették a Latte kabátjába szúrt sást, az új német, hitleri birodalom felségjelvényét.

— A varjú, — mondta Vilshofen — az tényleg az ide való jelvény és csakugyan az is, ott guggol hízottan, verdeső szárnyal a mi halálfazekunk szélén és velünk van, ott van mindenütt, ahová mi megyünk. — És ujját, ujjának hosszúra nőtt körmét befúrva a kabát és a hitleri felségjelvény széle közé, azt mondta : — Meg kell majd válnunk tőle, Latte !

— Bocsánat, ezredes úr, távozhatok most ?

— Igen, mehet, Latte, aludjon rá egyet és holnap még beszélünk róla !

Igen, nyakig benne vagyunk, gondolta Vilshofen, mikor segéd-tisztjének utána pillantott. Megadás vagy rohamcsapatvállalkozások vagy elfele kiutak nem járhatók ; nem, már nem mennek. Most nincs más hátra, mint csendben maradni és átérezni, amit nemcsak egy várossal, nemcsak egy országgal és nemcsak egy néppel elkövet-

tünk. Hosszú út és jó egynéhány falu vált füstté és jó egynéhány ... a fickók jöltápláltak voltak, akár a cséplőmarhák és hegyes hasuk volt és borotvakészletük meg krémjük és mindenféle holmit és kacatot hurcoltunk magunkkal páncéllakásainkban, fölényesek voltunk és az alattunk tovagördülő világ olcsó volt és nem egy, aki idejében félre nem ugrott, lehetett bizony olykor egész rakás is, alája került diadalmas hernyótalpainknak.

Voltak esetek, voltak tényvázlatok.

Voltak führerparancsok, amelyek az ilyen tényvázlatok »nagyvonalú« kezelését tűzték ki célul! A páncélosokon száguldó németek és a gyalog menetelő oroszok közt különbség van: az egyik fent ül a páncéloson, a másik alatta fekszik; ez volt az új Evangélium! És Manfred Vilshofen, aki már elmúlt 50, akit az öt világtenger látott vendégül, jobban tudhatta volna, de útra kelt másodszor is életében. De ezúttal nem hajókofferrel, hanem egy páncélos hadoszlop élén. És füst és forró hamu, és könnyek hullnak a hamuba és nem indít meg bennünket. És életet, tulajdont, szabadságot, becsületet gázolunk széjjel, de bennünket meg nem indít.

A romok hátul maradnak.

Elöl lobog a cél!

És naptűz, a hőségtől megrepedezett talaj és olyan, mint az égetett téglá. Por, füst, dühörgés. És a hernyótalpak holttesteken át tocsognak, saját és idegen holttesteken át. És fekete madarak, bombaütés és szilánkok fröcskölnek és kopognak a páncélfalakon.

És szavak bömbölnek a mikrofonba:

— Szükség törvényt bont: verd agyon, verd agyon ... szúrd, vágd ... Most vagy soha és tovább ... Így jó, Thomas, így jó, még egy mellport neki, küld a pokolba ...

— Vigyázz, jönnek! Latte hozzám!

És Latte jön:

— A kéménytől balra ellenséges páncélosok mozognak, hét darab, irány a kenyérgyár!

— Tomas jöjjön!

És Tomas jön:

— Harchan vagyok T 34-esekkel ...

— Bánj el velük, bánj el! Üsd, vágd, keresztül törünk ...

Rekedtre ordított hang, forró fej, égő szemek. Ez egy páncélos ék élén történt, mikor a tatársáncon törtek át, benyomultak a Tulevája szorosba és megint kirohantak belőle és a 107-es magaslaton törtek át a traktorgyár irányában. És lebegő füstfátylak közt a vad tájkép, magasan felmeredező rommezők, szétvágott házakon tátongó rések, ez volt Sztalingrád: ez volt a cél! És a páncélosban ülő ember volt a gyárnegyed meghódítója, Manfred Vilshofen; ez szeptemberben történt.

Most hó borított mindent és néhány tucat kilométerrel nyugatra, egy földüregben, amelyet még nyáron ásott horvát málháslegénység,

állt most ugyanaz a Vilshofen. Mert jó fejfel magasabb volt, mint a horvátok, akik előzőleg itt laktak s azóta már bizonyosan árnyakká váltak, a mennyezetbe ütközött fejével. Lábát és hosszú köpenyét körülgomolyogta a tüzelőlyuk száján tóduló füst, úgy állt itt és a szűkös napi adagok, a pusztá pora, az égből hulló hó... és egyre kisebbedő csapata, a varjaktól feketélő szemhatár: mindez ott volt az ösztövé, szétzilált alakban, a kiégett archan és a szénként parázsló szemekben.

Futó csoportok, melyek életük megmentéséért rohantak, csak-hogy annál gyorsabban elérje őket a halál... Az elhagyott állomás-helyeken eldobált ágyúk, a bunkerekben szanaszétszórt kacat, a sértesvályúkban megfőzött burgonya... Egy segélyhely és a vályog-viskókban lőtt sebekkel mozdulatlan emberi lények, másodszor elborítva tüztől és szilánkoktól és lezuhant gerendáktól... Havas kék éjszakában megrekedt LKW és emberek a földön és egyetlen kéz sem mozdult, hogy felemelje őket... Előre kijelölt ellenállási vonal, előre kijelölt és előre elkészített ellenállási fészkek nélkül... A berepült Döllwang és otthon a háttérbe tolt, öreg Döllwang!

Mi ez, mit jelent mindez?

Rohamcsapatvállalkozások... Ez volna az egyetlen vége gondolatoknak, amelyek nem hagyják magukat végiggondolni. De mások mernek végiggondolni gondolatokat. Itt volt ez az orvos, egészen gyöngéd és csaknem ifjú külsejű és odáig elmegy a gondolatokban, ahol sorompókat állítottak a gondolat elé és kimondja azt, amit gondol, átugorja a meghúzott határokat és bolygatni mer olyan parancsokat és alapelveket, amelyeket egy ezredes sem mer érinteni. És ez az őrmester, egy büntetőszolgálatos, aki még a pokolban sem égett el és nem vált salakká, mert még mindig kapcsolata van (nemcsak ehhez a Gimpfhez, hiszen nagyon jól tudta a többiekéről is, hol szorítja őket a cipő), hanem minden mellette állóhoz is. Akad még ilyen, félelmet nem ismerő gondolkodás és ösztönös életakarat, még itt a halál fazekában is. És így az élet mindennek ellenére is nagy dolog és így mindennek ellenére mégis érdemes harcolni.

Harcolni, de mi ellen és ki ellen?

Vilshofen a földüregben állt és nem látta az agyagfalat. Tekintete ugyanaz, amely egykor előre sietve száguldotta be a pusztát, amely páncélosa kilátórésén át kémlelt ki a feltornyosuló romhalmazokra és az oldalukon tátongó lyukakból füstölő és golyókat szóró gyár-kéményekre, ismét a messzeségbe irányult; de ezek poron és havon és halálon túl táruló messzeségek voltak és túl ezen a lávaként, ömlés közben merevvé kövült városon: a cél nem volt már Sztalingrád!

Néhány lépéssel távolabb volt az az üreg, amelybe Latte őrszemléje és Vilshofennél tett látogatása után bemászott. Ugyanolyan földüreg volt, mint Vilshofené, ajtó nélkül, ablak nélkül. A föld-

takaró egy helyen besüppedt és a tetőn lévő lyuk és az ajtóres is sátorlappal volt betömve. Itt is volt egy tüzelőlyuk az agyagfalba bekaparva és ebben mindenféle összeszedett lim-lom sínylődött, itt is füst gomolygott fel a tetőre és annak résén át távozott.

A földön ott feküdt Wedderkop főhadnagy, Kindt főhadnagy és ott feküdt Döllwang százados. Sátorlapon feküdtek, ruhában és szorosan egymáshoz bujva, a köpenyek, amellyel magukat betakarták, kérgesek voltak és a köpenyek fölött kiterített sátorlap keményre fagyott. Anélkül, hogy sokat beszélgettek volna egymással, lefeküdtek itt az élelmiszerkiosztás után és elaludtak. Wedderkop természetesen még túladdott a vezérkartól magával hozott ujságokon: »A katlan átkozottul megszűkült, nem csak itt nyugaton, hanem délről is, lehet mondani, felére szorult össze. A hadsereg főhadiszállás ismét átköltözött... egy balkába Gumrak mögött; Hartmann tábornokot kilökték innen vezérkarával együtt. Ezek csodamód berendezkedtek ott és most át kellett hurcolkodniok Sztalingrádba. A balkák, Gumraktól keletre és Sztalingrád, a vezérkarokkal, ezek alkotják a fejet, mi itt napi ürülésünkkel az egésznek mintegy a fara vagyunk. Pitomnik a repülőtérről a köldök, azon keresztül táplálnak bennünket, amíg ezt el nem szakítják, tovább húzhatjuk!« Ez volt a hadosztály és a hadtest törzskarától hozott helyzetbecslés, amelyet Wedderkop legjobb tudomása szerint tovább adott, mielőtt sapkáját arcába húzta és elaludt volna.

Ami Döllwangot illeti, ő ezután még sokáig bámult a tűztől rozsdasárga áttizt füstgomolyagba. Berlinre gondolt, ottani csöndes és takaros szobájára, nagynénje kezére, amely láthatatlanul dolgozott ott és mindent rendben és a helyén tartott; és visszaemlékezett repülésére és a képekre, melyeket a futó seregből látott, megérkezésére is Pitomnikba, majd a vezérkar bunkerébe és ide a frontra, az élelmiszer kiosztásra és Vilshofenre is, mindennek előtt és mindig újra Vilshofenre és arra, hogy fogadta Vilshofen nagybátyjára vonatkozó feleleteit és azokat a felvilágosításokat, amelyeket a legfőbb hadvezetőségnek a sztalingrádi katlant illető felfogásáról adott.

Órák teltek el és Latte még mindig ott állt a takarók és köpenyek alatt pihenő alakok előtt. Felköltötte váltását, Wedderkop főhadnagyot és mikor Wedderkop felkelt, bebújt az ő helyére. Most ő nem tudott elaludni. Vilshofenre gondolt és csak Vilshofenre. Vilshofenre, a páncélos parancsnokra Charkovnál, a Mius mellett, a doni pusztán, a parancsnokra, aki átkelt a Cymlján, a Donon és behatolt Sztalingrádba; arra gondolt, hogy alakult át Vilshofen páncélos ezredének romjain harccsoport vezetővé és a ma éjszakai Vilshofenre gondolt és nem csak kívülről fázott, hanem szívéig borzongatta a hideg.

A szomszéd csoport parancsnoka megőrült, egy másik agyonlőtte magát, mindennap agyonlővi magát valahol valaki. És mi van Vilshofennel: — egy rohamcsapatvállalkozás, azzal vége! — ezt mondta neki, mondott egyet-mást, de ezt is mondta. Mégis ilyen

rohamcsapatot akarna felállítani és magával vinni Lattét is. Latte még fiatal, de most itt az idő, mikor meg kell halni. Ilyen gondolatok közt aludt el végre Latte.

Hangos kacaj ébresztette fel, amely visszhangot vert a szűk üregben és egészen betöltötte azt. Láta, hogy ott áll Wedderkop és hallotta, hogy azt mondja: »Most aztán az »Öregünk« is megbolondult!«

Kindt főhadnagy és Döllwang százados is fölébredt.

— Mi történt?

— Ki bolondult meg?

— Halomra kellett volna őket lövetni, ott a helyszínen: nálunk mindenesetre így bántak el az ilyen gazemberekkel! Fölgyújtottak egy szánkát és jelt adtak vele!

— Mi az, ki?

— Az oroszok a málhás csapatoknál. De ahelyett, hogy az egész bandát ronggyá aprították volna, megparancsolta, hogy a legközelebbi állásváltoztatásnál az oroszoknak vissza kell maradniuk!

— És ki fogja a szánokat húzni? — kérdezte Kindt.

— Szánok elé lovak valók, mivel nincsenek már lovaink, visszamaradnak a szánok is. Mától kezdve mindenki maga viszi a cók-mókját s a löszert és a szerszámokat kézi szánokon fogják húzni! — válaszolta ezekre az ellenvetésekre.

— Lehetetlen! — mondta Kindt főhadnagy.

Latte hadnagy szeme üressé vált, szája rángatózni kezdett és úgy festett, mintha sírni akart volna.

— De mondom, hogy megbolondult! — mondta Wedderkop. — Nincsenek lovaink és takarmányunk sincs lovak részére, nincs enni valónk sem a foglyoknak. Fölösleges emberünk sincs a hadifoglyok őrzésére, arra sincs ember, hogy a hadifogolyszállítmányokat hátra kísérje, az oroszok tehát visszamaradnak! — ezt mondta!

— Ez nem bolondság, ez logikus következtetés! — mondta Döllwang.

Kindt fejét rázta és Latte tanácstalanul nézett rá. De Wedderkop azt mondta:

— Agyonlőni őket, ez volna a következetes!

— Embereket agyonlőni, mert nem tudjuk őket már sem táplálni, sem őrizni, ez mindenesetre gyilkosság volna!

— Bocsánat, százados úr; de úgy halljuk, nem csak tegnap óta van a keleti fronton! — mondta Wedderkop.

Ez volt az »Ibolya« ellenállási vonal:

Éhség és hideg, katonacsoportok a hófal mögé bujva, az egyik csoportnak semmi összeköttetése vagy még semmi összeköttetése sem a másikkal. Más csoportok úton vagy menekülésben nyugat felől, egyesek soha el nem érték a vonalat, mások mégis elérték, de nem tartózkodtak ott, hanem mindjárt tovább vonultak. Egyike azoknak

a csapatoknak, amelyek állásba vonultak, a Vilshofen-harcsoport volt, egy másik a Keil-harcsoport, a harmadik a Lundt-ezred, a negyedik pedig a Buchner-flakkosztály.

A Vilshofen-harcsoporttól csak egy a hóba taposott és hengerelt úttal elválasztva feküdt a Keil-harcsoport. Keil őrnagy egy ezredparancsnok utóda volt, aki a nyugati front összeomlása alkalmával agyonlőtte magát. Szétugrasztottakból összedobált csapatának magvát a keletporoszországi 9. gépfegyveres zászlóalj alkotta. Keil őrnagy fiatal, soronkívül előléptetett őrnagy volt, szintén keletporoszországi származású, egy autógépész fia, aki később tankállomás- és autójavítóműhely tulajdonosa lett a Königsberg—cranzi országút mellett. Keil Vilshofennél már egy nappal előbb állásba vonult, itt az út mellett és már telefonhuzalt is fektettetett le előre.

Keil fülénél tartotta a telefonhallgatót :

— Ki van ott? Űgy, Vierkant! Hát ide hallgass, Vierkant : útközben egy ilyen átkozott vezérkari bunkerben konyakot találtunk. Nem, sajnos, nem három ládával, csak három palackkal. Mi legyen már most? Ha elosztom, mindenkire egy gyűszűnyi jut és még így se futja!

— Ha őrnagy volnék, magam szopnám be, minden lelkiismeretfurdalás nélkül! — válaszolta előlről az állásból Vierkant gépfegyverlövész.

— Én is így gondolom! — mondta Keil. — Tehát ebben az értelemben iszom mindnyájatokra! Ezt hát itt a törzsnél bevedeljük, mégpedig nyomban. A legközelebbi alkalommal ti következtek! Nos, még valami, Vierkant. De most nem pálinkáról van szó, hát jól figyelj ide. Jobbfelé kapcsolatban vagyunk a Vilshofen-harcsoporttal, de balról nincs semmi. Állítólag valami Schwandt-ezred csatangol ott valahol. Mondd meg a főtörzsrőrmesternek, állítson össze egy hírszerző csapatot és próbálja balfelé felderíteni, mi is van ott tulajdonképpen. Megértetted?

Vierkant ismételte a parancsot és ezzel a dolog el volt intézve.

Keil törzskarához fordult és törzskara, amely vele ugyanabban a földüregben vett szállást, a csapat szakácsából, Heinrich Halluweitből és már sok éve szolgáló legényéből, a Ballupönenből való gépfegyverlövészből, Karl Wischwillből és Johann Göritt őrmesterből állott, aki falusi tanító volt, ugyancsak Ballupönenben.

— Ide hát az »anyaggal«, Heinrich!

Heinrich Halluweit kinyitotta az elsőt a két palack közül.

— Egy kis harapnivaló nem volna rossz hozzá. De hiába, itt nincs mit tenni! — mentegetődzött. És csakugyan semmit sem lehetett tenni; az itt is kiosztásra kerülő adagokból, a hét szem borsóból és huszonöt gramm húsból egy szem borsót és egy rostnyi húst sem lehetett elvenni, ez nem ment a Keil-harcsoportban.

Keil még nem volt harmincéves. Arcán belszemétől a szájáig mély sebhely húzódott végig, Bjelgoródnál egy szilánk felhasított

az arcát. Ez a sebesülés különben jól gyógyult és gyorsan beheggedt. Tartósabb volt egy másik sebesülése, amelyet 1941 telén Moszkva előtt szerzett és ha meneteltek és a menetelés hosszabb ideig tartott, sántított is egy kicsit. De azután felült egy kézi szánkára és kelet-poroszai felváltva húzták a csapat előtt. Ez este megitták négyesben a két üveg konyakot. Ez azonban nem tartotta Keilt vissza attól, hogy utána, Wischwill gépfegyverlövésztől kísérve, felne keresse az első állásokat, hogy a helyszínen győződjék meg, mennyire lehet még csapatát legyezőszerűen kiterjeszteni balfelé azon a terepen, ahol semmi összeköttetése nem volt.

Az új vonal egy másik pontján Buchner őrnagy flakosztálya helyezkedett el. Ez az osztály két ízben is megsemmisült; először a Don túlsó partján, Verchnája Buzinovkánál, másodszor a Kazacsi-domboknál, de mind a kétszer újra feltámadt és ez nem kis mértékben a még fiatal, de rendkívül erélyes Steinhäuser hadnagynak és Minz őrmesternek volt köszönhető, akik gondoskodtak arról, hogy mindig megfelelő üzemanyagtartalék álljon rendelkezésre, és hogy az üzemanyagtartalékokat hátul biztonságba helyezték. Így felszedhették a menekülő utakon eldobált lövegeket és feltölthették velük az osztály állományát. Buchner ezek szerint a légénységével huzatott kétféle méteres flaklövegeken kívül még egy teljes üteg nyolctizedes nehézflakot is vihetett magával az új harcvonalon kijelölt állásába.

Buchner őrnagy, Steinhäuser hadnagy és Minz őrmester együtt ültek a bunkerben, előttük Januszek főtörzsőrmester állt. Januszek az ezredtörzsnél járt, azután Pitomnikban az élelmezési irodánál és amit az ezredtörzsnél új hírekben felszippanzott s ami a Pitomnikban fekvő flakosztálynál is megerősítést nyert, az a flakparancsnokra és annak segédeire olyan benyomást tett, mintha főbevágták volna őket.

És Buchner őrnagy azt mondta:

— De ha nem igaz, Januszek, akkor ezúttal benne maradsz a pácban!

Januszek főtörzsőrmester ott állt és vigyorgott.

— Mit vigyorgasz, tulajdonképpen, te daxli? — tudakolta Buchner.

— Bocsánat, őrnagy úr, de Velischtől tudom, az pedig Reizingertől hallotta, ez a hírszerző századnál van és a saját szemével látta. És az ezredparancsnok éppen olyan elázottan gubbasztott, mint az őrnagy úr és a hadnagy úr itt, mikor a hírt meghallotta és a törzskari százados és a segédtiszt ugyancsak és egy süllyedő hajóról beszéltek és patkányokról, pedig egyáltalán nem volt szó hajóról, hanem egy Juról és patkányról sem, hanem a tábornokunkról, aki benne ült.

— Fogd már be a pofádat, Januszek! — mondta Buchner.

De Januszek még nem volt készen:

— És az ezredes úr, ezt megint Velischtől tudom, az pedig Reizingertől hallotta, teljesen elvesztette volna önuralmát és ez igazában annyit jelent, hogy az asztal, amelynél ült, darabokra ment szét...

Ezt már értette Buchner és Steinhäuser, Minz őrmester pedig, aki Januscheket rémhírterjesztés miatt feljelentette, sötét arckifejezéssel állt ott. Buchner őrnagy türelmetlenül mondta:

— Hol marad tulajdonképpen Loose?

Az osztály segédtisztet, Loose hadnagyot elküldötték, hogy távbeszélő útján vátosan tudja meg az ezred-segédtisztől, mi az igazság Januschek sz. beszédéből. Tulajdonképpen arról volt szó, hogy a flakhadosztály parancsnoka, Pickert tábornok, hírszerzés céljából kirepült és bár nem tért vissza, de úgy tüntette fel a dolgot, mintha megkísérelte volna ezt, de nem sikerült neki. Állítólag rádióüzenetet küldött, amely így hangzott: »Berepülést megkíséreltem. Sajnos, nem lehetséges, túlerős ellenséges támadások miatt!« Ami Januscheket illette, ez mindjárt alapos munkát végzett és a flak-legénységtől a pitomniki repülőtéren megtudta, hogy a kérdéses éjszakán vagy 20 Junkers szállítógép landolt minden nehézség nélkül.

Végre visszajött Loose hadnagy is.

Megerősítette mindazt, amit Januschek elmondott és azon felül meghozta Pickert tábornok egy második szikratáviratának tartalmát is, ezt majd napiparancsban hozzák a csapat tudomására, különben így hangzott: Richthöfen további berepüléseket megtiltotta. Új 9. Flakhadosztályt felállítani. Bosszú Sztalingrádért!

— Igen!... Jóságos Isten...

— Új 9. Flakhadosztályt felállítani, mit jelent ez?

— Ez volt az, ami az ezredparancsnoknál is majdhogynem tomboló dühkitörést idézett elő, amint a segédtiszt velem közölte — mondta Loose hadnagy: Olyan választ is sugározott vissza, amit Pickert tábornok nem tesz ki az ablakába!

— Miféle választ?

— Hogy a 9. Flakhadosztály, mint azelőtt, most is Sztalingrád romjain harcol!

— Istenem, én még mindig nem értem. Hiszen ez egyenesen azt jelenti: Titeket már felszámoltak!

— Igenis, felszámoltak!

— És a patkány elröpül innen!

— Januschek!

— Én úgy gondolom, őrnagy úr, hogy egy fölszámolt ember, akinek féllába már úgyszólván a sírban van, mondhat, amit akar.

— Nem, még a sírban is be kell fognod a szádat! Most pedig tűnj el és nehogya valami rémhírterjesztésről halljak megint! Megértetted?

— Igenis, őrnagy úr!

Miután Januschek és az őrmester is elment, Buchner őrnagy azt mondta Loosenak és Steinhäusernek: — Uraim, nem talállok rá kifejezést, de ilyesmi még nem fordult elő. Hiszen ez csakugyan annyit jelent, hogy itt hagyott bennünket, hogy cserben hagyott és lélekben már a sírba tett. De a parancsnoknak igaza van: Még itt vagyunk és nem marad más hátra számunkra, mint tovább küzdeni a romokon!

— Még sem értem a dolgot, őrnagy úr! — mondta Loose hadnagy: — Hogy szabad valakinek, aki vezető állásban, ebben a katasztrófába bele mesterkedett bennünket, így bele ülni egy repülőgépbe és magunkra hagyni a megsemmisülésben. Engem a szellemi magatartás érdekel, őrnagy úr!

— Hát Istenem, szellemi magatartás! — Buchner csak ennyit mondott.

Egy másik, az »Ibolya« ellenállási vonalon helyet foglaló csoport, a Lundt ezrede volt és ez tulajdonképpen csak az egyik balkában elszállásolt ezredtörzsből és a néhány kilométerrel előbb szétszórta fekvő csapatból állott, amely zászlóalj erősségűre olvadt le és ezt a csapatot, mióta a visszavonuló mozdulatok a nyugati frontról megkezdődtek, gyakorlatilag a zászlóalj segédtiszt, Lawkow hadnagy, vezette.

De most az új zászlóaljparancsnok, akinek a csapatot át kellett vennie, a berepült Henkel százados, már útban volt. A hadosztályparancsnok rendelkezésére és hogy üzemanyagot takarítsanak meg, a kerülő út a szakadékba, ahol Lundt ezredes ezredtörzse feküdt, elmaradt és az LKW Henkel századosal egyenesen a legelső vonalba ment, vagyis arra a pontra a hópusztaságban szétszórta fekvő csapat közepén, ahol a helyettes zászlóaljparancsnok, Lawkow hadnagy, szállását felütötte.

Henkel százados kimászott az LKW soffőrfülkéjéből. A vezető utána mászott ki. És ott álltak mind a ketten, a százados és a kocsi-vezető, aki a százados két bőröndjét kezében tartotta, a fehér mezőben a szikrázó csillagok alatt.

Henkel százados körül nézett.

— Hová, merre?... — kérdezte tanácstalanul.

— Itt még van egy kis út, százados úr! A kocsi-vezető előre ment a hóba taposott gyalogúton. Az ösvény lejtőssé vált, egy földrepedés mentében vitt végig, mely alig haladta meg az ember magasságot, hófúvásokon haladt át és hirtelen félig nyitott barlangban végződött.

— Itt vagyunk, százados úr!

— Mi az, hogyan?... hisz itt egy bunkernek kell lenni.

Henkel százados még mindig ott állt a hidegen szikrázó csillagok alatt, lába mély hóba süppedt, csak éppen hogy itt egy üreg

volt a falba vágva, a földön tűz pislákol, amelyből undorító bűzű füst csapott arcába és most egy kéz nyult ki, megpiszkálta a tüzet, mire a felvillanó vörös fényben az üreg berendezése és pillanatokra a benne lakók is láthatóká váltak. Egy fekvőhely volt ott köpenyekből és rongyokból, ott volt a tűz, amely körül néhány főzőedény és konzervdoboz állt és a tűz meg a fekvőhely között egy láda, rajta telefonkészülék, a fekvőhelyen pedig maga alá húzott lábakkal botokra sátorszerűen kifeszített soffőrbunda alatt egy himlőhelyes arcú kis fickó guggolt. Ez volt (most felállt és bemutatkozott) a helyettes zászlóaljparancsnok, Lawkow hadnagy.

— Tulajdonképpen mért ül itt kint az éjszakában, hol van a bunkere, Lawkow úr? — kérdezte Henkel százados, miután első meglepetéséből magához tért.

— Ez itt a zászlóalj harci állása, százados úr!

— De ez mégis csak lehetetlen és hol kapok én szállást?

— Itt bizony kissé össze kell szorulnunk, de a köpeny alatt van még hely!

— Ez rettenetes és hogy néz itt ki minden? Hisz itt tulajdonképpen semmi nincs, éppenséggel semmi! És hol van a többi tisztek szállása?

— Én vagvok az egyetlen tiszt a zászlóaljban!

— Uram Isten! — Henkel százados csak ennyit mondott.

— Nem akar a százados úr helyet foglalni?

Nem maradt más hátra és Henkel is bemászott a sátorformában kifeszített köpeny alá. Lawkow is megint lekuporodott oda és maga alá húzta két lábát: — Így van az ember legjobban védve.

— Hogy gondolja?

Az ember úgy védi legjobban tagjait a fagyás ellen, ha szorosan testéhez húzza őket!

Uram Isten, mibe másztam én bele, gondolta Henkel. Ott ültem békén Charkovban, egy hadi nyomdában, jó nyugalmas poszton, tulajdonképpen túlnyugalmas is volt és éppen semmi előlépési lehetőség. És erre megragadta az alkalmat és Sztalingrádba küldette magát, ahol, mint századost azonnal egy zászlóalj vezetésével bízták meg.

Most itt ült és meg volt a zászlóalja is. Hol a zászlóalj Lawkow hadnagy? Jóságos Isten! Nem, ez mind nem igaz, nem lehet igaz! Ilyen zászlóaljtörzsszállás még csak nem is képzelhető, ez teljesen lehetetlenség, ennek még valamiképpen tisztázódni kell! A legelső minél sürgősebben megismerkedni a zászlóalj ügyeivel.

— Itt kinn fekszik a zászlóalj, mondja, kérem?

— Itt kinn, — ismételte Lawkow és kezével kimutatott a hóborította szakadékra, de mert nem magát a szakadékot gondolta, hanem az azon túl elterülő pusztaságot, keze tulajdonképpen a csillagokkal tele hintett, tiszta, téli ég felé lendült: — Itt van kinn; két-három ember, öt ember egy-egy földüregben. Egy Bolsája

Rosszszokából idevezető utat oldalozunk. Ma tulajdonképpen még ki kellett volna mennem. A fickók nem kaptak semmit enni, ilyenkor legkevesebb, hogy mekegjenek nekik valamit!

— Hogy érti ezt, mekegni nekik?

— Százados úr, mivel az embereknek általában nincs semmi harapnivalójuk, legalább egy kis szellemi abrakot kell elébük kérődzni. Ezt mindig így csináltam.

Henkel százados előtt, — polgári foglalkozását illetőleg jogi felügyelő Bautzenthől, aki pontos és kimért életmódhoz és pontos, tárgyilagos kifejezésekhez szokott, — lassankint gyanussá kezdett válni ez a kis hadnagy, aki maga alá húzott lábbal ült itt himlőhelyekkel és a különben is megszokott piszokkal arcán. Kikérte hát magának az e fajta, pontatlan beszédmodot, amelyből az ember egyáltalában nem tud helyes képet alkotni, és még hozzá szolgálati jelentésben s egy zászlóalj átadásánál, mint hangsúlyozta.

Lawkow hadnagy erre szolgálati hangba kezdett és Henkel százados, ezuttal egész pontosan, megtudta, hogy a csapat három nap óta semmi meleg, ezen a napon pedig még egy falat hideg ételt sem kapott.

Henkel százados felcsattant:

— De hát akkor azonnal a tábori konyhára kell küldeni!

— Tábori konyha nincs nálunk, százados úr. És nincs is semmi. És nincs is mit a tábori konyhába beleaprítani. Ma megint nem kapunk semmi ellátást az ezredtől!

— De ezek mégis csak tarthatatlan állapotok, így hát azonnal fel kell hívnom az ezredparancsnokot!

— Igenis, százados úr, azonnal kapcsolom! — Lawkow a fekvőhely mellett álló távbeszélőkészülékért nyult, közelebb húzta magához és összekötötte Henkel századost az ezredparancsnokkal, Lundt ezredessel.

A beszélgetés néhány percig tartott. Lawkow hadnagy úgy ült ott közben vastagon kipárnázva köpenyekkel és shawlokkal, amelyekbe bebugyolálta magát és a százados arcát figyelte. Láta, hogy önti el a vér, hogy távozik megint arcából és hogy sápad el a százados. Amit a százados mondott, azt hallotta, amit a huzal másik végén beszéltek, azt hozzá tudta képzelni.

Henkel csüggött kézzel tette le a telefonhallgatót. Nem szólt semmit. Úgy vette szemügyre a tűz bágyadt fényében ülő hadnagyot, mintha most látná először. Kis idő múlva azután megszólalt: — Nagyon ideges úr ám az ezredesünk!

Lundt ezredes az élelmezésre vonatkozólag ezt felelte neki: — A maga gondja, hogy csinálja. Én nem segíthetek. Egyébként tartsa magát Lawkowhoz, az már kiismeri magát ezekben a dolgokban! Ezenfelül pedig a következő megbízást adta neki: — Mindenek előtt erősítse meg az állásokat minden a helyszínen fellelhető eszközzel és itt egy órai késedelemnek sincs helye!

Igy azt határozta Henkel százados, hogy még abban az órában megszemleli a legelső vonalat. Mielőtt felállt, hogy Lawkowitzt vezettesse magát, még egyszer visszatért az élelmezésre: — Az ezredes azt mondja, maga tudja a módját, hogy kell szükség esetén segíteni. Hiszen a táplálkozást mégis csak biztos alapokra kell helyezni!

— Tudja, százados úr, biztos alapjaink egyáltalán nincsenek sem az élelmezésben, sem a lőszerellátásban, tulajdonképpen nincs itt semmi!

— De hát hogy élelmezték akkor magukat?

— A pusztá véletlen szerint, útközben találtunk egyetmást, amit mögöttes szolgálatok eldobáltak, ha fel kellett szedni a sátorfájukat. Mikor a vezérkarok még mind keletnek vonultak, akkor résen álltunk, elcsíptünk néhány lovat, hurkot kötöttünk a nyakára s egy kocsihoz kötözve ide vonszoltuk és levágtuk. Persze ez csak olyan élet kézből a szájba...

— De hát mindez egészen elrettentő!

— Százados úr, amíg valami akadt, nem is volt olyan rettentő. De most, amikor már egyáltalában semmi sincs, semmi enni való...

— Egyáltalában semmi enni való... de hisz ezt ember ki nem tartja!

A hadnagy vigyorgott, érthetetlen és visszatetsző vigyorgás volt ez, Henkel százados hát gyorsan azt mondta: — Menjünk tehát az állásokat megszemlélni!

Mikor felálltak és a földüreget elhagyták és a százados hangja kívülről még egyszer behallatszott, a sötétség miatt lamentált az állította, hogy az ember nem látja a szeme előtt a kezét, ekkor felemelkedett a tűz mellett összeroskadt kocsivezető és elgondolkozva csóválta a fejét.

A vezető azt gondolta: Ez se lesz sokáig nálunk, ezt akár minyárt a helyszínén eltemethetnénk!

A vezető, aki ezután megint önmagába roskadt és álomba merült, még egyszer felébredt az éj folyamán. Most megint a százados siránkozó hangját hallotta. Henkel százados és Lawkow hadnagy visszatértek szemleútjukról.

A vezető egyre ugyanazt a visszatérő sort hallotta:

— De hát ez mégis csak lehetetlen!

— Nincs bunker, nincs árok, nincs szögesdrót, de hát ez egyáltalában nem védelmi vonal! Ez még sem lehetséges!

— És mivel építünk, nincs szög és nincs deszka sem, ez teljes lehetetlenség.

Azután azt mondta Henkel százados:

— Mondhatom magának, Lawkow úr, bennem tulajdonképpen nincs is semmi becsvágy és nem is akarok semmiféle zászlóaljat vezetni!

És kis vártatva :

— Nekem Charkovban azt mondták, hogy ide egészen biztosan felmentés érkezik !

— Én nem hiszek már a felmentésben ! — mondta Lawkow.

Mindennap agyonlövi magát valahol valaki; mindennap elveszti valaki az esztét, — ezt még a legkevésbé a frontról lehetett elmondani, erről a vékony és naponta vékonyabbá váló gyűrűről. Ott talán teljes tompultságba süllyedtek az emberek, de természetes körülmények közt haltak meg; lesorvadástól, erővesztéstől, fagytól és a kapott sebektől; hanem ezt legtöbbnyire és naponta inkább a katlan belsejéről lehetett állítani, a törzskari bunkerekről, a parancsnokságokról, az élelmezési és intézőségi állomásokról, a műhelyszázadokról és utánpótlási szolgálatról: itt tanácskoztak, terveket kovácsoltak, menekülési és kitörési terveket is, kártyajátékok folytak, nem igen aludtak már, vagy még csak aludtak, üzleteket kötöttek itt és csereberéltek, vesztek és nyertek, tomboltak és szitkozódtak, imádkoztak és szent énekeket énekeltek, megvitatták az öngyilkosságnak minden nemét, pisztolycsővek emelkedtek itt és kezek irányították a fegyvert a halántéknak. Ahol a gyalogság fejét az árokkal mögé, vagy a hirtelen felhányt hősánc mögé dugta és ahol a parancsnok embereivel egy sorban feküdt, ott volt a fazék vékony széle, emitt a fazék fenekén voltak, ahol egyetlen szó forrásba hozhatta a fazék gerjedő tartalmát és az embereket szarvas, hosszú farkú, kecskelábú szörnyetegekké változtathatta és elvakult, minden élet letipró s a józan észnek minden korlátját és törvényét szétrepesztő dühöngésre ragadhatta.

Páncélosok! — ez volt egy ilyen szó.

Pitomnik előterepén történt, a hatalmas repülőtér déli szélén, azon a szakaszon, ahol a hadseregtörzs tervei szerint a 376. gyaloghadosztálynak és a 29. (mot) gyaloghadosztálynak kellett állásba mennie. De Dmitrewka és Novo Alexejevka terében mind a két hadosztályt szétverték és egy csapat sem ment itt állásba. A hóból szürke csoportok emelkedtek ki és messziről kovályogtak a terepen át, tehergépkocsik is kecmeregtek nagy kinnal a hősivatagon keresztül és ez csak egy megálló volt, átvonultak a repülőtéren és mentek tovább, Pitomnikon keresztül.

Ezeknek a csoportoknak valamelyikéből hangzott fel ez a kiáltás vagy ezeknek a kizsigerelt és magukat nagy kinnal vonszoló alakoknak, akik már napokon át futottak páncélosok előtt, ezeknek az alakoknak a látása indított arra valakit, hogy ilyen kiáltásban törjön ki ?

— Páncélosok ! — tört ki egy rémülettől tágra nyílt torkon. És ki tudta volna megmondani, ki volt az első, aki ezt a kiáltást elordította, vajjon ki tudná megjelölni, ha a forró pusztai homok

ban megveszett kutyák falkája hosszú iramban száguld falvakon és tovább más falvakon keresztül, melyik volt az első a veszett kutyák közül.

— Páncélosok! — harsant az elnyúltan fekvő Pitomnikon át. — Páncélosok! — kiáltották a repülőtéren és a kiáltás bevágódott a repülésvezetőkhöz, a tanyaparancsnokság bunkereibe, végigüvöltött a főköthöz hely sátrain a szétugrasztottak gyűjtőállomásán, elérte az országúton megrekedt lovakat és gépkocsikat, átvisszhangzott a patkóalakban meggömbült s az országúttól elkanyarodó és oda megint visszakanyarodó szoroson, amelyben földüreg földüreg mellett, bunker bunker mellett sorakozott s bennük az élelmezési hivatal konzervkenyér, hús, hüvelyes és italraktárai és mint a szikra csapott be a négy kilométernyi távolságban fekvő Pitomnik faluba.

A sebész kezében reszketett a csontfűrész. A rádiós a repülőparancsnokság irodájában ledobta a fejhallgatót. A sírásó a temetőben otthagyta ásóját, a térparancsnok soffőrijéért ordított. A szétszórtak még jobban szétszóródtak. A sebesültek a főköthöz helyen feltápáskodtak priccsükön. A számvevő az élelmezési irodában ott hagyta a konzervkenyeret, a marhahúst, otthagyta az italokat. Aki egy kocsira felkaphatott, azon ment tovább, akinek a lába bírta, futott. Ami Pitomnikon át és Pitomnikból az országútra kirohant — ezren és ezren voltak — nem volt más, mint szétzilált, megbomlott kétlábú lények eszeveszett falkája. És az irány előre ki volt rajzolva, az irány ezen a terepen az előnyomulás napjaitól fogva, — ez volt az átok, ebben rejlett az átváltás diadalból a halálba — mindig ugyanaz maradt, az irány Sztalingrád volt.

Volt egy nap, amely havat szállított le a súlyos égből és a Volgából felgőzölgő, jeges ködökkel ment elébe alkonyatának. A görpálya még szabad volt a talajmenti ködtől és a repülésvezetőnél két berepülő Ju jelentkezett (de egy vadász sem szállt fel, hogy kísérje őket), a szállítógépek vadászvédelem nélkül is megérkeztek a repülőtér fölé, néhány kört írtak le, áttörték a felhőrongyokat és lassú lebegéssel leszálltak.

A szanitécek hozzáláttak munkájukhoz és vagy negyven sebesültet hordtak a kifutótérre és ez, mint már napok óta minden leszállásnál, jeladás volt a többieknek. És százával kalimpáltak és botladoztak, már amilyen gyorsan tudtak a sebesültsátrak felől, a repülőtérre.

Az egyik Ju kigördült, a csavarok továbbforogtak, de a gép csöndben állt. A kabinajtó kinyílt és a kirakodás megkezdődött. A második Ju is érintette már a messzirenyúló fehér teret és a hó felporzott alváza alatt. Feszülten figyelték ezt a fehér kötéseket alatt felvillanó szemek, nehéz sebesültek, akik még erre képesek voltak. Harmincnyolcan feküdtek itt a hordágyon, a papírlemez tábla nevük-

kel mellükön, hogy kirepüljenek velük s az egyik közülök Steiger százados volt.

Steiger századosnak térdig levágták a ballábát; a szilánkot még nem lehetett karjából eltávolítani; fejsérülése látszólag veszélytelennek bizonyult. Remélhette, hogy eljut egy hazai kórházba és azután megint Bobfingenbe és ha igazi láb helyett műlábbal is, de hirtokába veheti kis birodalmát, a füsttől fekete kürtöt, a fujtatót, az üllöt, a szorítópadot, a pörölyöket és a fúrókat. A hordágy, amelyen feküdt, a névtábla a mellen, az út haza... Bobfingen, rézműves műhelye, zezugos házacska az alsó Kochen-Gasséban, a konyhában a felesége, ünnepnap este egy »korsó« a törzsasztalnál, beszélgetés egy fuvarossal, egy herdtföldi paraszttal, azután, ami mögötte állt, olyan nagy boldogság volt, hogy fel se tudta fogni és a hómezők és rajta a madár a légsavarokkal és a két hatalmas szárnnal, amely ezt a csodálatos, egyszerű, természetes életet visszaadja majd neki, úgy jelent meg előtte, mint valami kísértő látomás. Nem hitt benne, ellene mondott ez annak a szigorú törvénynek, amelynek kezében már hosszú napok óta tudta magát.

És csakugyan rémlátás volt.

Steiger volt talán az egyetlen, aki tudatos szemmel látott mindent, elejétől a végéig és amennyit két szem a tenger lábon mozgó és alakatlan kavarodásból egyáltalán megfoghatott és aki még azután is, hogy a mellkasát betaposták és bordái tüdejébe nyársalódtak, véres habbal a száján egy Ament ki tudott mondani.

A flaktüzérség már napokkal előbb parancsot kapott, hogy löjjen a tömegre, a flakágyúkat most síkföldi harcra csavarták le. De a tüzelés elmaradt. A havon százával nyüzsgöttek a lábak, rongyokba, takarókba, sátorvászonba bugyolált, csoszogó lábak. És mások, akik még gyorsabbak voltak, akik a lábsérülések és könnyen sérültek csoportjait áttörték és tágranyílt, lobogó szemmel, kitért szájjal, fagytól dagadt orral, zihálva közeledtek és nem a keresztül-gázoltak és letiportak — ezek arccal feküdtek a hóban —, nem azok töltötték meg kiáltozással a levegőt, akik túllassúak voltak és visszamaradtak. Zsákok, tele babbal, csokoládéval, kenyérrel, összetiporva, pálinkás ballonok szilánkokká zúzva s a szilánkok közt csak zsákok, katonák teste és földrezuhantak arca, alig egyéb. Nem tudtak már feltápaszkodni, posztóba bugyolált lábkoloncoktól visszalökve, alakatlan tömeggé váltak és híd lett belőlük a kabinajtóhoz és be a csodamadár belsejébe. És a híd magasra nőtt, olyannyira, hogy az »Erőseknek, a nyerteseknek, a győzőknek« meg kellett hajolniuk, hogy bejussanak a kabinba. Az őrség tagjai is belesiketültek a harsány kiáltozásba és megbénította őket a haldoklástól terhes levegő. Pus-kájuk tusát használták, hogy a bejáratí nyíláshoz utat törjenek maguknak, fölérkezve eldobták fegyverüket és maguk is becsúsztak a madárba. Szétugrasztottak, sebesültek, sebesülthordó szanitécek katonák, tisztek, mind ott tolakodtak, taszigálództak és furakodtak

be a repülőgéphe. De abban csak húsz ember számára volt férőhely, azonfelül az élelmiszer, amelyet magával hozott, csak félig volt kirakva. A pilótának nem volt más választása — segítséget nem kapott, az idő sürgetett a köd sűrűsödött —, bemászott helyére. A motor és a légsavár futott. A felszántott hó porzott. Propellerzúgás. A visszazuhanó tömeg felordított. A kabinajtó nyitva állt. Karok, lábak, testek lógtak ki rajta. Kétszer csapódott vissza a túlterhelt gép a földre, azután nehézkesen a levegőbe emelkedett.

Ez a második Ju startjánál történt.

Mikor ez az emberkéreggel vastagon bevont jármű először felzúgott és a tömeg visszazúdult és a súlyos sebesültek soraiba bekeveredett, többen meghaltak a súlyos sebesültek közül, az egyik volt Steiger. Nem halt meg mindjárt, még egyszer fölemelte fejét és látta, hogy a nagy madár tovalebeg és sötét emberlabdákat ráz le magáról. Látta a hómezőn a kárhozottak csoportjait is, akik visszamaradtak.

— Felgyújtottam egy házat? — Nem. Elvettem egy paraszt tehenét az istállóból? — Nem! Kellett nekem a Volga? — Nem, nem, nem! De másoknak szükségük volt rá. És házakat gyújtottak föl, teheneket raboltak, özvegyektől vették el a kenyeret az asztalfiókból. És asszonyokat és gyermekeket hurcoltak el, saját szemmel láttam. Te, Steiger százados, te Steiger rézműves, te velük mentél... A kürtőhöz, a fújtatóhoz, házadhoz nem vezet már út. Meghalsz... nem Bopfingenért, nem a Hårdtfeldért, hanem egy darab kalmuk földért.

Ez a bűnöd!

Még egy pillantás a kialvó szemekből. Messze, fehér mező, egyszerre mégis szűk lett. Az ordító, kétségbeesett, erőtellenül kelet felé támolgó alakok tömegével fehéren izzó tégely volt, tele föltörő, szürke habbuborékokkal. Olvasztó tégely — és a habot leszedik és a salakhalomra dobják.

— És a görbe egyenes lesz. Úgy van és amen!

Igy halt meg Steiger százados.

Pitomnik fölött besötétedett az ég. Középen a hatalmas repülőter egész bunkersáncától körülvéve. Hosszú sorokban leállított páncélosok, teherkocsik, terepkocsik, személygépkocsik, százával az egyik, százával a másik és százával megint másik irányba szétsugárzódón, vastag hósapkákkal a pléh és acélborítokon, üzemanyag nélkül, élet nélkül, mint egy elhagyott város utcáin, úgy álltak itt a járművek oszlopai, hosszú sorai. Elhagyták és feladták őket. És néhány kilométernyire délnek Pitomnik-falut (ebben a szétbombázott helységben csak néhány ház és néhány magában álló utcásor maradt és az élet már rég a bunkerekbe és a föld alá bujt el) szintén elhagyták és feladták. A sebesültek sátrai sátorlaprongyok lobogtak. Bunker

ajtókon és falakon felírások : Térparancsnokság — Nemet Tábori Posta — Fegyverművesség — Lőszerkiadás — Elbocsátóállomás — Tankállomás — Élelmezési Iroda — Repülővezénylet — Gyűjtő-állomás — ... de ember sehol, sehol egyetlen ember sem. Gépkocsikon, lófogatú járműveken, kocsikon, szánokon ... kocsik, szánok oldalán lógva, lezuhanva onnan és gyalogszerrel továbbkecmeregve és utánuk jövő oszlopoktól — ezek a katlan minden égtájáról az élelmezési iroda elé érkezett é. innen megint tovaszárguldo járművek voltak — szerteszórva, legázolva, rohanásra ostorozott lovaktól eltaszítva és elnyúlva vagy megint feltápáskodva, így zúdult tova a vad hajsza keletnek, a repülőtérről Pitomnik faluba, a 44-es megállóhoz és aki ilyen messzire eljutott, annak Gumrakig és aki idáig is elért, annak Sztalingrádszkiig és aki még ennél is tovább haladt, egészen Sztalingrádig.

A jerichói harsonák, — nem valóságos páncéloslöveg, nem valóságos páncélos, csak a kiáltás, melyet emberi torokból préselt ki a félelem és az ezernyi agytól felfogott és továbbhurcolt riadalom szabadította el ezt a kísértetet és Pitomnik elnéptelenedett, sivárrá vált, feladták és csak a Volga fagyos lehellete szállt az óriási autótemető fölött, el a romok, a ház- és bunkerfalak és bunkerbejáratok mellett. És ugyan ki kémlelt volna ki a ködbe és miért? — talán, hogy egy haldokló nyöszörgése jusson a fülébe; és ki menne a nyöszörgés nyomába és miért? — talán hogy a ködben egy térdeplő alakot lásson egy elnyúltan fekvő ember fölé hajolva és egy katonaköpenyről lelógó, fényes, ezüst láncot és a lánc végén egy keresztet.

— Nem, nem akarom ... csak egyszer akarok ...

— Mit akarsz csak egyszer, fiam?

— Hat évi Hitler-ifjúság, azután munkaszolgálat, azután katonaság ... csak egyszer élhetnék, lelkész úr, ellenőrzés nélkül, szolgálat nélkül, csak egyszer lehetnék végre magam ...

— Nem akarom, nem akarom ...

— A gyermek sem akar elaludni, jó fiam. De ha anyja kezére teszi kezét, maguktól lezárulnak a szemei.

A haldokló hörgött, alakja kinyúlt.

— Mi Atyánk, ki vagy a mennyben ...

És ujjak nyúlnak előre, lezárják a szemhéjakat, kihúzzák a zsold-könyvet a mellzebből, letépi a személyazonossági lapnak (ebből a célból perforált) alsó részét és magukhoz veszik. Az ujjak gépiesen végzik az ezerszer ismételt műveletet.

Ajkaik mormolják: ... Uram, adj örök nyugodalmat! És az örök világoosság fényeskedjék neki!

A lelkész lassan továbbment. Maga mögött hagyta az elhagyatottság helyét, elhagyott, megrekedt járműveket, elhagyott tehergépkocsiktól félretaszított szánokat, elhagyott döglődő lovakat, maga mögött. Az országúton, amely egy pusztai szakadékba mélyedt be és a szakadék alján haladt tovább, Gumrak irányában vándorolt

a lidérc nyomain, amely kipuffogó motorokkal, faroló kocsikkal, csoszogó és botladozó emberi lábakon hömpölygött előtte.

Kalser tábori lelkész úton volt Pitomnikból Sztalingrádba Valamikor plébános volt Corvey vidékén, Höxterben, a Weser mellett. A westfáliai szénvidékről származott, bányászcsaládból. Egy napon, mikor csak a gyűjtőtábor és a véderőlelkésség között választhatott, a véderőlelkésségre szánta el magát. — A 376. gyaloghadosztály lelkésze vagyok! — mutatkozott be, ha egy, az útszélen fekvő alak mellé letérdelt. A 376. gyaloghadosztály 56 nappal ezelőtt szenvedett vereséget a Don túlsó partján, de parancsnoka, aki hadosztálya romjaival az ingó pontonhídon átkelt, újból felállította; a kazacsi domboknál ismételten vereséget szenvedett és teljesen szétszóródott. Már csak mint vezető nélkül maradt, rendetlen csoport vonult nyugatról a hómezőn keresztül. A lelkész nem szaladt el a hadosztálytörzszel. Ott maradt, ahol a halál volt és egyik ilyen menekülő csoport után vonult evangélikus kartársával, Martin Kooggal és sekrestyésével, Hans Schellenberggel s egy felváltva húzott kézi szánkával, amelyre málhájukat rakták. Most anélkül, hogy valami szemmel látható történt volna, ez a kis csoport is szétszóródott a szélrózsa minden irányába, nem volt már ott sem Koog, sem Schellenberg s a kézi szánka sem, Kalser már csak maga haladt az úton.

Protestánsoknak, katolikusoknak, oroszoknak egyformán lefogta a szemét. Ezen az éjszakán nem gránát- és rakétaszilánkoktól szét tépettek voltak, hanem szétugrasztottak, összezúzottak, lezuhan-tak, kocsirúdtól felnyársaltak, lovaktól összetiportak, elgázoltak, nehéz nyolctonnásoktól szétronsoltak és már félig megfagyottak, a sebesültsátrakból szököttek és a nagy hóban megrekedtek is voltak azok, akiket utolsó vigasztalásban részesített.

Az időjárás változott. Napközben hó esett, este ködös volt az idő s most megjött a hőmérsékletzuhanás és a magas égből gyilkos hideg szitált alá.

Kalser lelkész a legközelebbi fölé hajolt.

Tekintetén, amellyel a papot köszöntötte benne, ráismert a katolikusra és az »O. I.«* betűkkel kihímzett, ökölnagyságú zacskóból előhúzott egy vattacsomót, amellyel már százak homlokát érintette és egy hüvelyk nagyságú aranykapszulát, amely a hidegtől már ikrásodó Betegek Olaját tartalmazta.

— Akarod a Megváltót?

— Igen! — mondták a ködben felcsillanó szemek. A kéz, amely a kis zacskó felé nyúl, már az üres levegőbe markol. Homlokának áldó érintésére, a rátett kéz alatt halkul a haldokló hörgése. Talán még egyszer megpillantja falusi templomának örökmécsét, talán még egyszer érzi falujának levegőjét, anyja, felesége, otthona még egyszer megjelenik előtte.

* O. I. = Olium Infirmorum (Betegek Olaja).

Tágranyilt szemek. Haláltusa. Vége.

— Lelkész úr, maradjon mellettem! — könyörgött a következő.

— Kérem, vigye magával ezt a levelet! Irjon a feleségemnek!
— kérték mások. Csaknem mindegyiknek az volt a kívánsága, hogy szállítsák el. Sokan egy cigarettát kértek, sokan kenyeret.

Haldoklók, akik még egy utolsó cigarettát akartak szívni! Haldoklók, akik nem a szentelt kenyér után esengtek, hanem egy darab közönséges fekete kenyér után! A lelkésznek nincs se cigaretta, se kenyere. Még mindössze öt ostyája van. Mint ahogy Jézus a Genezáreth tavánál hét hallal ötezer embert lakatott jól, úgy kell neki öt ostyából maga se tudja hány haldokló szájának utolsó útravalót adni. És a szentelt olajat mélyen nadrágzsébebe sülyesztve kell tartania, hogy a befagyástól megóvja; és legalább egyik kezét, a jobbat, melegen kell tartania kézfeltételhez, áldáshoz, a haldokló szentségeinek kiosztásához.

Egy arc a hóban. A hó fehér, a fiatal arc sárga, mint a viasz.

— Hogy hívnak, fiam?

— Von Hollwitznak.

— Hol a baj, én a 376-os lelkésze vagyok.

— Egy cigarettát, aztán nincs már semmi baj!

Von Hollwitz megismerte a lelkészt, aki néhány napig az ő hadosztályánál tartózkodott. És a lelkész megismerte von Hollwitz törzskari századost, aki akkor Vertjacsiban egy rohamszázad vezetését vette át. Von Hollwitzot sebesülten a pitomniki repülőtérre vitték, hogy kirepüljenek vele. Egy hidegtől csikorgó éjszakán történt. A hó beszítált a sátrakba és a sebesültek hang nélkül haltak meg, egyetlen orvos, egyetlen szanitéc sem törődött velük. Ekkor ő felkereste az orvosbunkert és azt kívánta, szállítsanak ahány sebesültet csak lehet a bunkerekbe, hogy a kirepülésig életben tartsák őket. De mindössze csak annyi történt, hogy a főtörzssorvos azt mondta: — Adja csak vissza, kérem, a kirepülési igazolványát, még egyszer felül kell vizsgálni, százados úr! — És a kirepülési bizonylatot nem kapta többé vissza, ezzel halálra is volt ítélve.

És most, havas éjszaka, sivár ég, egy lelkész körvonalai. Bárdolatlan parasztpap. És von Hollwitznak eszébe jutott, azon a napon, mikor hadosztálya a Donon átjött és Vertjacsin keresztülhaladt, már látta egyszer ezt a lelkészt. Akkor nem sejtette, nem, egyáltalában nem sejtette... A fiatal von Hollwitz átérezte egész nyomorúságát. Elvesztette önuralmát, felzokogott. Véres hab jelent meg a szája szélén. Karja vállára terített köpenye alatt és mellének feloldala kötésben volt. A sebesültsátorból az általános pánikban menekült el a többiekkel, akik még futni tudtak. Útközben integetett, nem használt semmit. Egy koci sem állt meg. Egy koci, amelyet megállásra akart kényszeríteni, nekiment és földretaszította és akkor ottmaradt fekvé. Húsz év... zsebében az az utolsó levél az öreg úrtól — az egyetlen levél, amelyet akkor nem égetett el — a többi

közt ezt mondja : »... tegnap a lesen egy tizennégyes éppen kapásra jött. De nem, ezt elteszem neked, majd ha hazajössz, ez a tied ...« Egy tizennégyes ... és Ilse, Istenem ... és egy bakafántos főtörzsorvos és egy gyalázatos kocsivezető és hó és éjszaka és az éjszakában egy lelkész, Istenem, hát lehet ez? ...

Az utolsó szavakat fennhangon hörögte.

A bárdolatlan lelkész keze most mégis valami emberi érintés volt, egy kéz a végszükségben. A halál ellen védekező nyugodtabb lett. már csak zokogott. Kis idő múlva Kalser lelkész lefogta a fiatal von Holwitz szemét, összekulcsolta két kezét a mellén, letépte személyazonosságai lapjának felét és zsebre tette.

Az út hosszúra nyult.

A föld fehér, az ég fölötté szürke. A hóban halottak, haldoklók, élők. Megrekedt autók a hóban és káromkodó soffőrök. Emberek, kik acélsisakokkal, pusztá kézzel ásták szabaddá a kerekeket, hogy útdarabokat szabaddá tegyenek. Veríték a homlokokon, bénává forgatott karok, befagyott motorok, amelyek nem akarnak begyűlni. Félretaszított szánok, felfordult kocsik, összetört kerekek, elszabadult lovak fáradtan, lépésben baktatva, aztán az útszéleken eltűnve az éjszakában.

Sántikáló, előre imbolygó alakok csoportjai.

— Hová, fiúk ?

— Sztalingrádba !

— De mit akartok Sztalingrádban ?

Értelmetlen tekintetek, lobogó pillantások, bárgyú felnevetések. A hó csikorog a vastagon bebugyolált lábak alatt. Az út mellett felbukkanó sötét háromszög, feltápáskodik mellső lábaira, ismét összeesik, egy kimuló ló.

Sztalingrád ! Ugyan mi más is különben, ugyan mi is volna még különben ebben a fehér, örvénylő zűrzavarban ! Hó csikorog, térd remeg, fáradt lábak fáradtságosan vonszolják kizsigerelt testek terhét. Fagytól fehér orrok. Lehulló fülek. Jéggé fagyott könnyek. Dadogás.

— Hová ?

— Sztalingrádba !

— Mi baj, fiam ? — Ülnöm kell, a szívem ! — Ül csak, melletted maradok ! — A szívem, meg a lábam is ... és ez a gazember Wedderkop !

— Ki az a Wedderkop ?

— Pitomnikban van ...

Wedderkop főhadnagy — egy LKW-én érkezett Pitomnikba és onnan tovább ment Sztalingrádba, a vezetőt és utitársát ott hagyta.

— És hogy hívnak téged ?

— Kalbachnak, lelkész úr !

— Jobban vagy ? — Rosszabbul, le kell feküdnöm !

— Feküdj csak le így, a borjút a fejed alá. És ez a takaró, majd rádterítem. Honnan való vagy?

— Urbachból, Thüningiából!

Az arc eltorzul. Elváltozott, messziről jövő hangon: — Márta neked most nem kell ilyen nehezett emelni... Hát, uram, magának bizony segíteni kell a cséplésben, mert Márta most nem tud dolgozni és ebben a hidegben nekem sem megy!... Nem, engem már csak az imádság tart, különben mingyárt összeesem... 24 mázsa rozst és 3 mázsa zabot szállítani, ez az egész és még 25 mázsa szénát és 90 mázsa burgonyát...

A lázban beszélő hangja egyre halkabb lett.

— Holnap kicsépelem az utolsó gabonát, akkor leszállítom a 25-öt... mért vigyem Sztalingrádba? Hát jó, nem bánom, csak-hogy aztán nyugton hagyjanak... Csak már egyszer ennek a rettenetes háborúnak vége volna... A pályaudvaron most megint szalmát rakodnak. De mi nem adunk le semmit. Hallod, Márta?

— Te Márta, gondolod még...

Egy hópohely hullott Kalbach orrára, egy másik szájára ült, a hó nem olvadt el. És egy személyazonossági lap fele megint leszakadt és a kabátzsebbe vándorolt a többi mellé.

Protestánsok, katolikusok, pogányok...

Mindegyiknek egyformán osztotta áldását. Aki az Üdvözítő testét kívánta, annak adott belőle. Aki az Üdvözítő nélkül akart meghalni, azt nem unszolta. A szavak olcsók lettek és erőtlének. A reszketőknek megfogta a kezét, a haldoklókat megérintette ujjá hegyével. Az elköltözötteknek homlokára lehelte az anyai csókot. Minden haldoklóval együtt halt meg és minden szenvedővel együtt érezte nőni a felelősségét.

* — a 376-osok tábori lelkésze, hőxteri plébános, bányászgyerek az oberhauseni szénmedencéből, nem volt írástudó, de ez a jel benne volt és látta, mint emelkedik ki a hóból és egészen az égitől nő. Hogy csak egy jel volt és hogy az emberiség más földrajzi és szellemi zónáiban más jelek, mint teszem azt TAO, IGAZSÁG vagy mondjuk ÉRTELEM foglalták el ugyanezt a helyet, azzal egyáltalán nem törődött, ő jámbor fia volt egyházának.

Egynehány jel, — mindegy, ha mind ugyanazt fejezi ki. Több a jel, de csak egy az igazság. És az emberiség elszakadt az igazságtól. Nincs már egységes középpontja. Középpont nélkül pedig szét hullnak az emberi kapcsolatok. Akkor nincs semmi kötelezettség, az igazságot mondani, a helyeset cselekedni. A szó olcsó. A hatalom egyenlő lett a joggal.

Hóhérok a Hitlerhadseregben a téboly hatalmába estek és, ugyancsak a téboly hatalmába estek papok is a Hitlerhadseregben, utóbbiak végső elhagyatottságukban, előbbieket összeroppanva a bűn terhe alatt és lesodorva a chaoszba.

Bűn — bűnhődés.

Ha ok okozat, ha bűn bűnhődés nélkül maradhatna — meg volna zavarva a világ egyensúlya s a dolgokban nem volna semmi állandóság és érintkezés.

És ez nem lehetséges.

És nadrágokból nyársként kiálló csontok, hasakból kitüremelő belek, örületbe fordult szemek, emberek szakadékokba betaposva, mint agyagfazekakba. És a térdeplő pap nem kérdezte sem az egyik-től, nem kérdezte sem a másiktól bűnét. Nem, senkit nem szólított fel erre és senkinek nem akarta a gyónását hallani, mert ugyan mit gyónhatott volna Kalbach, mit von Hollwitz, a fiatal százados, mit a sápadt fiatalember, aki végre egyedül akart lenni, mit gyónhatott volna az a mereven elnyúló, magános áldozat? Elenyészően csekély súlya úgysem emelhetne volna a bosszúállás mérlegének serpenyőjét olyan magasra és a Roszoska-szorostól Pitomnikba és Pitomnikból Gumrakba vagy tovább Sztalingrádba vezető út egyetlen halottja sem bűnhődött csak a saját bűnéért.

Áldozat...

Az áldozat mindenkiért bűnhődik!

P — ezt a jelet látta a pap a hóból az égbe felmeredni és ez a jel nem ebből a világból való volt szemében. Itt volt: visszatért, követelőn és igazságot téve, a megzavartat rendbe hozva, a szét hasadtat összeillesztve, a görbét egyenessé igazítva. Ezzel a jellel ment szemközt a hóban és nem osztott már áldást. Ujjai megfagytak és keze, mely a szent olajat tartalmazó kapszulát szorította olyan lett, mint a süket fa. És nemcsak a kelet felől fúvó, jeges szél előtt hajította meg fejét.

Apokalyptikus tájon át vándorolt.

Vennekohl tábornoknak igaza lett!

Az »Ibolyának« szerintem már fuccs, én a »Napraforgót« tippelem! — mondotta. És az »Ibolyát« csakugyan nem lehetett megcsinálni. Ez az ellenállási vonal nagy rést mutatott. A keleti harc-vonalon teljes vereséget szenvedett 376. gyaloghadosztály és a 29 (mot) gyaloghadosztály romjai, fegyvertelen és haladó embereknek ez a szedett vetett halmaza, mint a füst húzódott át Pitomnikon és tovább és a még messzebből, a marinovkai könyökből érkező 3. (mot) gyaloghadosztály már előbb hóviharba és pánikba került és részben saját járműveinek kerekei és láncai alatt ment tönkre. A védelemnek az a szakasza, melyet ennek a hadosztálynak jelöltek ki, megszállatlan maradt. Feltartóztatott és előre visszavezetett csapatok már nem tudták ezt a rést betömni. A csatlakozó csapatoknak hátrább kellett vonulniok, a Keil harccsoportnak is, a Vilshofen harccsoportnak is, a Lundt ezrednek is.

De ha a vonal ellenkező parancsnok dacára is visszaesett, Pitomnikot tartani kellett, legkevesebb három napig vagy két napig

vagy legalább csak egyig, — addig, ameddig az ott elhelyezett élelmezési osztály bunkereit ki nem ürítették. Azoknak a csapatoknak egységei közé, amelyeknek a visszaözoönló és kitéró csapatok áradatában Pitomnik repülötér és falu körül széles ívben hídfőt kellett alkotniok, tartozott a Lundt ezred is, a Vilshofen harccsoport is, a Keil harccsoport is és még egy Schwandt ezred is. És néhány kilométernyire Kelet felé Pitomniktól, a vasútöltés tulsó felén a mélyen bevágott Tulevoj-szorosban ült bunkerében a hadtest törzskarának főnöke, Unschlicht alezredes és a szomszéd bunkerben a tüzérpáncsnok, Vennekohl tábornok munkatársaival tervek és számítások fölé hajolva, amelyek az újonnan kijelölt, de előre el nem látott és ki nem épített és a lehetőséghez képest tartandó Pitomniki és pitomnik körüli hídfőre vonatkoztak.

Ugyan ebben az órában és ez azon az éjszakán történt, amikor Pitomnik repülötérét és községet vad pánikban hagyták el, egy másik, havasan meredező lejtők közzé beágyazott szakadéokban ült Cönnern vezérőrnagy és vele szemben ült — és köpenye még rajta volt és körülötte bőrdöök álltak, hálósákok heverték, más limlom hevert és kocsivezetők egyre több holmit hurcoltak be — így ült itt az éppen most érkezett Damme altábornagy, annak a hadosztálynak a parancsnoka, amely Kleckájánál kelt át a Donon és Vertjacsin keresztül vonult és amelynek legközelebbi véres szakasza Dmitrewka térsége és a kazacsi domboknál elterülő terep volt és amelyet katonanyelven vodkás, vagy veszett vagy vagány hadosztálynak hívtak s amely most csakugyan elázott, elveszett és dögrövásra került egy szóval megszűnt létezni.

— Valami itt van még, összegabalyodva a 2 (mot) csoportjaival és mögöttes szolgálatosokkal, akiket keresztül gázoltak. És Steimel ezredes kinn van és összeszedi, ami még összeszedhető, így talán összejön még nagy nehezen egy harccsoport! — mondta Damme tábornok

— Csomagolj már ki végre, nem, nem azt, a barna bőrdödben kell lenni a szivaroknak! — biztatta legényét. Körül pillantott: — A bunker nem rossz. Teljesen földött, beépített fekvőhelyek, még függönyök is előttük. Képek a falon, mesztelen lányok, ez aztán döfi!

— Itt azelőtt tábori csendőrség lakott! — mondta Cönnern; mint házas ember és három felnőtt lány apja nem akarta magán hagyni, hogy bunkere illusztrált lapokból kivágott képekkel és mesztelen fotókkal van kitapétázva.

— Meghiszem, meghiszem, Cönnern! — mondta Damme.

A tisztiszolga egy doboz szivart tett elébe. Damme odatolta a dobozt Cönnern elé és maga is rágyújtott egyre. És az első szírpantásokkal a szivarból szinte újjá kezdett éledni. Kigombolta köpenyét, alaposan szemügyre vette Cönnernt és egyszerre maga előtt látta az utat is, amelyet megtett.

— Bizony, Cönnern, egy szó mint száz : csúnya nagy slamasztika ez ! Itt nem kevesebb, mint minden pozdorjává mállott. Két-órai pergőtűz a Kazacsi-dombokon mindent pocskáá örölt. Itt nem lehetett tovább kitartani !

— Hube ... (ez volt annak a páncélos hadseregnek a parancsnoka, amely Dmitrevkánál, Damme bunkerétől nem messze feküdt) ő aztán ugyancsak nagy hangon papolt. Most láthatta a saját szemével, a Kazacsi-dombokról láthatta, hogy olvadtunk le. Különben kirepült, hogy jelentést tegyen a Führernek, hát felvilágosíthatta volna őt, hogy ez az egész hülyeség itt és nem egyéb, tiszta öngyilkosságnál. Nos, már vissza is jött. Ki kell tartanunk, ez az egész, amit magával hozott ? Páncelosokat, meg embereket, amire szükség volna, nem hozott. Csak bátorítást és szép szavakat ! Dubinszkynál egy lövészgödröt ásatott magának. — Itt közelharcban védekezünk. Eddig és nem tovább ! — jelentette ki nagy pofával. De mi lett a fogadkozásból, kirepült másodszor is, de ezuttal nem jön vissza, mink pedig nyakig ülünk a ganéjban.

— Mi az, Hube is oda van ?

— Hát ki még ?

— Pickert néhány nappal ezelőtt repült ki ! És Cönnern elmondta, hogy tért vissza Pickert, hogy körözött a repülőtér fölött és leadta a szikratáviratot, hogy sajnos, nem tud földre szállni, azután ismét fölemelkedett és elröpült.

— Akkor hát addig nem ért el eredményt a fúrása Richthofennél, azért visszarepült, hogy tovább fúrjon.

— És ezúttal láthatón több eredménnyel ! Bolond kavarodást idézett elő a dolog a flak-hadosztálynál — értetlenséget, levertséget, sőt burkolt dühöt is.

— El tudom képzelni !

— És most Bär jött vissza.

— Hát az is kinnjárt ?

— Igen, a Führernél volt, előterjesztést tett.

— És mit hozott magával ?

— Egészen határozott ígéreteket — mint mondják, az utánpótlást illetőleg. Maga a birodalmi marsal akarja most a dolgot a kezébe venni.

— Helyes, csak jöjjön ide és nézze meg azt a disznóságot, ami a pitomniki repülőtéren folyik !

— Csak legalább a sahtyi és a mariupoli felszálló kikötőket nézné meg !

Sahty, Mariupol ? Úgy gondolom, hogy Moroszovszki és Szalszk a két felszálló kikötő ?

— Az régen volt, Damme. Egy árva lélek sem tudja most, hol halad pontosan a front !

— Az a Pickert kellő pillanatban repült ki, de mi benne ülünk a csapdában, Itt minden meggy szanaszét. Itt még most kitartani,

ez a teteje a hülyeségnek. Már meg kell mondanom, Cönnern, ebben a helyzetben nincs más hátra, mint letenni a fegyvert!

— Erről szó sem lehet. Bár ezt is magával hozta. A Führer állítólag drákói rendszabályokat hozott. Fegyverletétel nincs, ve-
gyünk példát róla!

— Mit jelent ez, Cönnern?

Cönnern vállat vont.

— Talán, hogy vizet vedeljek, mint ő. Hiszen már anélkül is ott tartok. A szivarom is vége felé jár. Istenem, hát csak nem akarja, hogy mindnyájan itt a havon gebedjünk meg?

— A propos víz! Van még itt egy üveg cognacom! — Cönnernnek csakugyan volt még néhány palack cognacja és a viszonyokhoz képest takarékoskodnia kellett velük és rendszeren csak altatószernek használta az italt. De most előhozatta a felbontott palackot és két poharat is. De még nem tölthette meg a poharakat, amikor első segédtisztje belépett adjutánsával együtt, magukkal hozták az élelmezési tisztet is, egy hivatalt, a gazdasági intézőség egyik tanácsosa, szintén velük volt.

— Pitomnik elesett, tábornok úr!

— Mi, hogyan, hát hogy lehetséges ez?

Az Ia előretolta az élelmezési tisztet, aki inkább holt volt, mint eleven. Úgy festett, mint akit a hóból húztak ki. Kabátja nyitva, gombjai hiányoztak, zsebei letépve, arca tele zúzódásokkal.

— Páncélos támadás...

Összefüggéstelen mondatok:

— Páncélosok... a repülőtéren, az élelmezési hivatalnál, Pitomnik faluban — mindenütt megrekedt járművek... a 44-es megállónál LKW-k, egyik a másikba beékelődve, egymásra torlódva... futó csapatok... leírhatatlan jelenetek.

De valami közelebbit, melyik oldalról, milyen erővel jött a támadás, milyen saját csapatok vettek részt a harcban, ezt nem lehetett megtudni a századostól.

A távbeszélő csöngett.

Az Ia felvette a hallgatót, a hadtest Ia-jával beszélt. A nyugati arcvonalból csapatokat kell kivonni és menetnek indítani dél felé. Azt mérlegelik, nem kellene-e a Vilshofen csoportot kivenni a hadosztály által megszállva tartott vonalból, közölte az Ia parancsnokával.

Cönnern felfortyant:

— Ki van zárva! A front így sem tartja már magát. Vilshofent kivenni...

— De hol van Vilshofen, ha Pitomnik... — jutott hirtelen eszébe.

A Vilshofen harcscsoport valamivel nyugatra állott Pitomniktól.

Cönnern az asztalon dobol öklével, szeme az elelmezési tisztre meredt:

— Látta a páncélosokat, Wenzel százados?

— Nem, tábornok úr!

— Megpróbáltak Vilshofennel összeköttetést teremteni — kérdezte a tábornok Ia-jától.

— Még eddig nem, tábornok úr!

— Felvenni, azonnal felvenni!

Kitünt a következő: a Vilshofen-csoport felett, mint rendesen. A Vilshofen-csoport helyén állt, mint azelőtt — és mint már éppen tíz nap óta — arccal nyugatnak, védő és elhárító harcokban. Ebben az órában kétségkívül súlyos harcai voltak páncélosokkal és gyalogsággal, de betörésről a hátuk mögött, a parancsnok semmit sem tudott.

És azonfelül a telefonhuzalösszeköttetés Vilshofennel Pitomnikon futott keresztül.

— Mi történik itt, a legnagyobb disznóság ennek a disznó háborúnak a történetében! Mi van itt, Wenzel százados? hozott magával élelmiszert?

— Nem hoztam, tábornok úr!

— Miért nem, százados úr, ezt nagyon szeretném tudni?

— Az élelmezési hivatal... izé... hogy is mondjam...

— Mi van az élelmezési hivattal?

— Likvidálta magát, tábornok úr!

A hadtest ismét jelentkezett.

— A parancsnokló tábornok kérdezteti, miféle disznóság megy itt végbe a hadosztály körletében, részletes jelentést kíván!

— Azonnal megállapítást nyer és nyomban világos jelentés megy! — üvöltötte Cönnern hadsegédének, s ez tovább adta a rendelkezést.

Damme altábornagy közben magát szolgálta ki a cognacos üvegből. Csak a fejét rázta és sorjában egyik emberről a másikra nézett.

— Pontosan így kezdődött Novo Alexejevskában is. Az egész hadsereg megérett a tébolydára! — állapította meg.

Ugyanebben az órában Lawkow hadnagy zászlóaljparancsnok súlyos léptekkel gázolt a hősöpörte éjtszakában. Fáradt volt. Minden csontja fájt, mintha mázsás súlyokat cipelt volna a vállán, homloka és feje lekornyadt, köpenyének a földön vonszolódó vége fagyos hótól volt nehéz, alig volt tudatában annak, hogy mozog, de azért kitartón, lépésről-lépésre nekifeszülve haladt előre a sík terepen egy szakadék irányában, amelyről tudta, hogy ezredtörzse és Lundt ezredes ott van.

Henkel százados csak a legközelebbi reggelig tartotta ki a zászlóaljnál. Mikor a támadás megkezdődött és egy sztalinorgona becsapódása a szakadékot betemette, a gödör leghátulsó zugába bujt el.

Halálsápadt volt és úgy is bűzlött, mint a hulla. És mikor a rohamozó oroszok »urrája« felharsant, akkor nem bírt többé magával, akkor felugrott, akkor futásnak eredt, és senki sem látta többé, és Lawkow megint átvette a zászlóaljat.

Lawkow kinn barangolt az éjtszakában. És az éjtszakát nem csak hőésés töltötte be. Háta mögött sortűzek lobogtak fel, jobb kézről és egészen közel gránátvetők lövedékei csapódtak be. Lawkow alig volt tudatában annak, hogy mozog és nem akarta tudni és nem is akart gondolni arra, mi is történik, és hogy hányan mozognak mögötte. Lélekben sokan voltak, — 1000 emberből állott a zászlóalj, mikor az északi reteszállásból kivonták, még mindig 400 embere volt, mikor Henkel századosnak át kellett volna venni — nem, nem akart erre gondolni; hanem az ólmos fáradtság ellenére is látomások kergették egymást, hangok verődtek fel agyában, és a zuhogó hóban és a sortűzek világánál fellobogó látomások és a gránátpukkanásokban felüvöltő hangok tegnapi arcok voltak és olyan hangok, amelyek a valóságban már nem szólalhattak meg.

Lawkow hadnagy elérte a szakadékot. Tovább gázolt a hóban lecsoszogott a lejtőn, és mögötte is lépések topogtak és csúszkáltak. A földüreg előtt állt, ezredparancsnoka bunkerének bejárata előtt. És nem gondolt semmit, de ösztönösen gondolkodott benne valami és irányította cselekvését és vezényszavakat adott a szájára, mintha nem is egy istenháta mögötti Volgaszakadékban lett volna, hanem Arysban, a keletporoszországi gyakorlótéren.

— Vonalba fejlődni! Indulj!

A (rég elfeledett multból visszajáró) hang volt az, amely ugyanazt a Lawkowot, aki hallatta, gyertyaegyenesre húzta ki. Az elfelejtett multból visszatérő hang volt az, amely az embereket ténykedésre kényszerítette és tartást öltetett velök. Az elfelejtett multból visszatérő hang eredményezte, hogy az ezredparancsnok bunkere előtt felállított őrszem egy kísértetzászlóalj látott szabályos tagpárokból felsorakozni.

Lawkow hadnagy elment az őrszem mellett, három lépéssel áthaladt a bunker előterén és belépett a deszkákkal kibélelt földüregbe, amelyben parancsnoka egy lámpa világánál az asztal mellett ült.

A parancsnok felpillantott, mind a két kezével megragadta az asztal szélét és rámeredt a kis hadnagyra, akinek az első vonalban kellett volna lennie és aki fagytól kérges köpenyben állt előtte.

A gondolat ismét megindult Lawkowban és megszólaltatta:

— Itt állok. Isten segítsen!

Lawkow ott állt, úgy állt ott, mintha fény lett volna. Lundt ezredes felugrott, krétafehér volt, hangja hörgött: — Mi történt Lawkow? Hol van a zászlóalj?

Lawkow hadnagy így felelt:

— A zászlóalj kinn áll. Meg kell mondanom, önnek, ezredes úr a zászlóalj mindössze négy ember.

Ugyanebben az órában Carras ezredes ott ült ugyanaznap berendezett »bútorozott fogpiszkálójában«. A hadseregfőhadiszállásról, mely egy szakadékból volt Sztalingrádszki mellett, Sztalingrádba küldték, ahol az egyik ezrednek a Nagyáruháza romjában levő harci állásában vett szállást. Megzavarva szállásán a folytonos járás-keléstől, a magas házrom tetején, a tüzérségi megfigyelő mellett keresett magának afféle ideiglenes lakást, ahonnan napközben széles kilátása nyílt a sztalingrádi rompanorámára és a befagyott Volgán át a messze, lapos tájra a túlsó parton. Egy a törmelékből kikapartatott széket, hamutartója és más eszközök részére egy polcot állíttatott be ide, és itt ült most köpenyben, és szőrmével bélelt botosban (az ablaknyílás fával és rongyokkal volt bedugdosva) és írótüskét tartott a térdén. Címszavakban foglalta össze első benyomásait a sztalingrádi kátlanról.

»Szembeszökő: az utánpótlás teljes csődje. Hiány mindenben. A csapatok harci erejének rohamos hanyatlása. Dicsőséghajhászás. Fegyelmezetlenség, vad rémhírterjesztés teljes virágjában. A törzskaroknál zűrzavar, mindenütt veszedelmes idegesség uralkodik. A külső segítség reménye itt másfelől a saját erejükbe vetett hit megsemmisülését érleli meg...«

Címszavak voltak egy jelentéshez (vagy még inkább egy szóbeli előterjesztéshez az OKH-nál), amelynek természetesen nem volt szabad nagyon messze eltérni a hivatalos felfogástól, ha egyébként Carrasnak megvoltak a saját és messzemenő gondolatai is a dologról. Volt Pitomnikban, volt Gumrakban volt az északi reteszállásnál, volt a déli fronton is és ha még csak pár napja tartózkodott is a kátlanban, egész sereg tiszttel, a törzskarok főnökeivel, parancsnokokkal, két hadtestparancsnokkal is beszélt és acélos lelkiereje ellenére is megvolt rendülve. Minden ember a kátlanon kívül, egy Isten tudná hová való százados, akivel egy héttel ezelőtt a München—berlini hálókocsiban találkozott, egyáltalában nem is szólva az OKH tisztjeiről, többet tudott a bekatlanozottak helyzetéről, mint ezek maguk. Az OKH-ban semmiféle illúziót nem tápláltak már a 6-ik hadsereg sorsáról; és ha ott szám szerint csaknem háromszázezer harcoló főre hivatkoztak és emellett optimizmust színleltek, ez csak azért történt, mert ezt kívánták hivatalosan. De minden egyes ember tudta, hogy a szám nem jelent semmit és tudta, hogy nagy csoportokban sem szabad büntetlenül hibázni katonailag sem és hogy a katasztrófa ebben az esetben csak annál nagyobb lesz! Viszont éppen azok, akiknek legesleginkább közükhöz volt hozzá, akiket személyükben érintett a dolog, — józan fölényű, erős ítélőképességű és elhatározású férfiak — csapattestek vezéreinek legalább ezt kell föltételezni — sejtelemmel sem bírtak a dolgokról. Idegességet, fejetlenséget, kétségbeesést észlelni, nos, ez mindenesetre érthető volna még és a dolgok állásánál természetes is; de az inga kilengése a másik irányban és ezredparancsnokoknál, hadosztályparancsnokoknál, sőt egész hadtestek parancsnokainál, negyven, ötven éves, tehát húsz harminc éves szolgálattal rendelkező embe-

reknél tiszta gyermeki hitet találni, sőt éppenséggel misztikus bizakodást a »Führer ígérétében«, ez mindenesetre megrendítő volt. És végeredményében mégis csak tábornokokról, ezredesekről volt szó, akiknek keze ezernyi és tízezernyi emberen nyugodott. Kitörési vállalkozásokról beszélnek és olyan messzire mennek (a »villámcsapásnak« nevezett vállalkozásnál meg is tették), hogy parancsokat adnak ki és löszert, felszerelési tárgyakat és más dolgokat, amelyeket az útra magukkal nem vihetnek, levegőbe röptetnek csak azért, hogy a következő nap mindent visszacsináljanak és azután csak szegényebbeknek, a legszükségesebbektől csak annál megraboltabbaknak érzézik magukat. De ez legkevesebbé sem akadályozza őket abban, hogy azonnal új vállalkozások tervezésébe kezdjenek és miután ezeket az új vállalkozásokat sem lehet végrehajtani, vagy kívülről tiltják meg nekik, egyszerűen azt mondják rá : Nos, így is jó ! Akkor maradunk nyugodtan egy helyben, majd kívülről fognak kívágni bennünket ! Úgyan ki fogja őket kívágni ? Talán a japánok ? Mert ami Mansteint és a megvert Don-hadseregcsoporthoz illik, ez még nem heverte ki Hooth seregének szétdarabolását és a doni arcvonal összeomlását és a hozzájuk tartozó 6-ik hadsereg részére mindenesetre sok szép szavuk van, de senkisé is adna ott már egy fityinget sem ezért a hadseregért !

Egy embert talált Carras, az egyik Gumrak melletti szakadékban vezénylő tábornokot, ez mindenesetre tisztán látott és megértette, hogy a hadsereget a hadseregcsoporthoz vezetője már feladta.

Ez a tábornok, egy régi porosz katonacsaládból származó, fehérhajú úr, ott tartotta kezét a beteg ütőerén és világos pillantással észleli a lázhőmérő ugrásait. Nem csoda, ha idegei reszketnek, ha nyugtalanság rázza, hogy nincs türelme semmihez, hiszen egy szervezetnek következetesen előrehaladó bénulásáról van szó, amely szervezetnek ő saját hadtestével és valamennyi emberével egy része s amelynek szőröstől-bőröstől egyik sejtjét alkotja, és semmisé is csálhatja meg a tekintetben, hogy minden tünetről csak a beteg küszöbönálló halálára lehet következtetni.

Egy ilyet talált, talán akad még második és harmadik is, de együttvéve : egy csomó lobogó reménység, megzavart ítélőképesség, megbénult elhatározási erő. Kitűnő terep egy patológusnak, olyan kísérleti padra kifeszített anyag fekszik itt a tömegpszichózisok megfigyelésére, aminőhöz foghatót még egyet sem adott a történelem. Nagyszerű jegyzeteket lehetne itt készíteni egy emlékirat számára a lelkitévékenység alábbhagyásáról, a szellemi, erkölcsi és testi ellenálló erő eltompulásáról, a tömeghalálhoz vezető, újszerű »katlanbetegség« tüneteiről. De őt nem ezért küldték ide, ez nem az ő feladata, erről mitsem akar tudni az OKH és a Führer főhadiszállása, erről főlöszleges emlékeztető szavakat feljegyeznie ; és, Istenem, nemcsak a vezénylő tábornok Gumrakban, nemcsak a flakparancsnok a HKL-ben, nemcsak a sebesült a pitomniki repülőtérén, hanem ő

maga is szőröstől-bőröstől hozzá van láncolva ehhez a pusztuláshoz, ő is egyik sejtje ennek a kísérleti padra feszített, végvonaglásban rángatódzó szervezetnek !

Ugyanebben az órában a behavazott gumraki szikratáviró-állomáson ott ült Stetsen rádiós hadnagy és kívülre szánt szikratáviratokat adott le és beküldött rádióüzeneteket fejtett meg, mielőtt továbbjuttatta volna őket. Egy szikratávirat az OKH-hoz, Zeitzler vezérkari főnökhöz így szólt : »Katasztrófa elé megyünk itt. Csaknem semmi élelem, kevés lőszer, kevés üzemanyag. Nemsokára holtponton minden. Kérdés : mit szól hozzá a Führer?«

Befutó szikratáviratok így hangzottak :

»Elismerés vezetésnek és csapatoknak nagy elhárító sikerért. Előterjesztéseket várok kitüntetésekre. Aláírva von Manstein.« — »A II. 134-es gránátos ezrednek köszönetemet és csodálatomat. Aláírva von Manstein.« (Kinek mondja be a köszönetet és a csodálatot, a II. gránátos ezred hat ember kivételével már megszűnt létezni ! — gondolja a rádiós hadnagy.) Még egy szikratávirat : »A Vilshofen harccsoportnak köszönetemet és elismerésemet. Vilshofen ezredes 43 I. 1. hatállyal vezérőrnaggyá előléptetve. Aláírva von Manstein.«

Ugyanebben az órában egy gépkocsi kerekei — ez a repülőiskola és az első sztalingrádi házak közt történt — az országútnak egy magasan fekvő, jégkéreggel bevont szakaszán csúsztak meg. A kocsivezető a lábféket használta. A kocsi megfordult, keresztbe állt az úton, lejtőre került, lecsúszott és felfordult. Az összehorpadt autóröncs mellett és a Pitomníkban kapott élelmiszerkészlet darabjai között Wedderkop főhadnagy ült. Itt ülhetett volna másnapig és megfagyhatott volna ; akkor talán felszedhette volna egy őrjárat is és beszállíthatta volna a térparancsnokságra, de egy másik portya találta meg, a zsákmány után cirkáló Lachmann őrmester. És ez fel is fogta, midőn a kocsidarabok és a szerteszétszórt élelmiszerek között gyertyaegyenesen ülő alakot meglátta és figyelmesen belenézett a mereven bámuló kék szemekbe és egypár mondatot váltott ezzel az alakkal, — hogy miről van itt szó.

— A köldök nyilván leszakadt — mondta Wedderkop tiszta hangon anélkül, hogy közben az arca elváltozott volna. — Igen, egészen nyilvánvaló, én is úgy látom. — Nos, a földolog a harckészség az megmaradt ! — Az megmarad köldök nélkül is, természetesen ! — Harcos érzület, a természettel való összetartozás, hogy magunk is a természetnek egy darabjává váljunk, ez a legfontosabb a hivatásnál ! Mit tart különben az általános helyzetről?

— Kissé felhős, — vélte Lachmann — de mindenesetre látok egy ezüst csíkot, — és felsorolta, mit lát: — Borsó, csokoládé, konzervkenyér, marhahús. És ebben alighanem snapsz van.

— Igen, egésznap adag a csoport részére!

— De nem akarna fölkelni? Még felfázik alulról!

— Mindenesetre hideg van itt!

Lachmann előtt világos volt a helyzet: a főhadnagy az egész élelmiszerkészlettel lebukfencezett, bezuhant az árokba és valami agyrázkódásféléje van. De mit kezdjen vele? Itt hagyja űlve, az nem megy. Az másokat is idecsalhatna erre a zsiros romhalmazra. Talpra állította Wedderkopot. Tagjai épek voltak. Csak a feje szenvedett. De mindenesetre fegyelmezett legény volt! Lachmann úgy teleaggatta, mint egy málhás szamarat. Ő maga szintén annyit szedett össze, amennyit csak cipelni tudott. Azután az őrszemek állásait kerülőutakon mellőzve, Sztalingrádba ment be, majd tovább rommezőkön, szögesdrót-akadályokon, udvarokon át, házattörések közt, lépcsőkön le, míg egy bunkerbe nem ért. Így került Wedderkop az egyre szaporodó katonaszökevények egyik búvóhelyére, a sztalingrádi alvilág egyik barlangjába.

Ugyanebben az órában szánkák alatt csikorgott a hó a messze orosz hátságban, hosszú, végtelennek tetsző oszlopokban haladtak a szánok, a szánkaravánok mellett súlyosan megrakott teherkocsik gördültek ugyanafelé a cél felé. A befagyott Volgán át menetelő csapatok szalagja hosszan húzódott, a vörös hadsereg katonái voltak kurta bundákban, prismsapkákban, ujjatlan kesztyűkben és vastag gyapjúnemű csizmákban, gyalogság, géppisztolyos lövészek, tüzekek, rakétavető, páncélosok.

Az irány ezúttal Voroponovo volt. Eddig északnyugatról, nyugatról, délről, hulltak a csapások, egymást követve. És mint guruló labdákat hajtották a német hadosztályokat a messze, fehér térségen. A katlan összezsugorodott. Már csak a városi mag és héjja, meg egy kiöblösödés, egy a Volgán lógó undok zsák maradt belőle.

Most délnyugat felől, Voroponovo irányából készültek ezt a zsákot kipukkasztani.

A körvasút adta az utolsó összeköttetési vonalat.

Egy sánpár, amely a Volgapartról és a város középpontjából Gorodiscsén és Gumrakon keresztül ötven kilométernyire futott ki a pusztába, innen délre kanyarodva Voroponovón át visszatért a Volgaparra; ez a sánpár jelezte a fagyott agyagból, törmelékéből és hóból formált és lezúllott, kizsigerelt és beesett szemű katonáktól megszállott sáncfalat, amely mögött, szűk térre összeszorítva, a 6. német hadsereg sorsának be kellett teljesedni.

Az északi rész és a Gorodiscsénél és Gumraknál szakadékokban és bevágásokban megbújt bunkerkolóniák a tüzéséggel és vezérkari állásokkal a németeknek a Volga ellen irányuló előnyomulása óta úgyszólván be voltak fagyasztva és csaknem érintetlenek maradtak mostanig. Itt voltak sír-sír mellett és kereszt-kereszt hátán — és egész elveszett ezredek számai voltak itt olvashatók — a nagy sztalingrádi katonatemetők halálnegyedei; itt volt a Tulevojárok a forró őszi napokban és jól be november derekáig páncélosok hullámaait és rohamozó gyalogság hullámaait nyelte el és ezért a Halálárok nevet kapta.

Itt volt a hadsereg gorodiscsei sebesültgyűjtőhelye és a gumraki hadsereg-kórház és ezek sem voltak egyebek, mint a kapuik előtt növekvő sírpuszta felfogó állomásai. Itt voltak a tüzérezredek, amelyeknek még lovai, még abrakolt lovai voltak, — ezek a szeptemberi és a szép őszi napokban takarmányt gyűjtöttek a környéken. Itt voltak a tüzéség és a hadsereg hírszerző csapatai és a hadsereg-ellátási szolgálatok, vagy ezeknek a csapatoknak még megmaradt törzsei, hadtesttörzsek is, amelyek nemcsak takarmánnyal, hanem élelemmel is el voltak látva és még a régi állapotokhoz nyúlhattak vissza és magános szakadékokban olyan jól el voltak rejtve, hogy nemcsak őket nem láthatták, hanem maguk is alig láttak valamit a főútvonalakon tovabotorkáló, üresszemű nyomorból.

Itt bújt meg Gorodiscse és Gumrak közt a 71. gyaloghadosztály bunkerfaluja is, a parancsnok nevére Hartmann-falvának hívták; ezt a telepet még ősszel kiépített és fával bélelt bunkereivel, amelyeket felszőnyegeztek és összehordott berendezési tárgyakkal és sztalingrádi házromokból származó bútorokkal és világítótestekkel szereltek fel (Timosenko íróasztalával, mint mondták) a hozzátartozó és jól működő saját gazdasággal és külön tehenészettel együtt néhány napja hadsereg főparancsnokának és az ő vezérkarának engedte át Hartmann tábornok.

A telepet a frontösszeomlások mindaddig érintetlenül hagyták. És ezen a terepen történhetett meg, hogy az egyik gyaloghadosztály felderítő osztályának parancsnoka csak úgy kísétálva a közben egészen a közelbe húzódott gyalogsági arcvonala, ott egy ismerős századossal találkozott, zsebébe nyúlt és kihúzott onnan egy véletlenül éppen nála levő zabpróbát és látta, hogy a százados érte nyúl s nemcsak néhány szemet rág meg, hanem az egész marék zabot mohón megeszi; csak ekkor eszmélt rá, amit eddig nem tudott, hogy bunkerét éhség hullám veszi körül.

Itt történhetett meg, hogy egy a 107-es magaslat mellett fekvő tüzérezred parancsnoka egy csoport katonát — úgy festettek, mintha mocsarokból és árkokból húzták volna ki őket — látott a szeppeárkon átjönni és csak mikor arra a kérdésére: »Hová?» ezt a választ kapta, — »Sztalingrádba!«, arra a kérdésére pedig: »Honnan?» ezt a felvilágosítást: »Karpovkából! Baburkinból! Szapad-

novkából! Rosszoskából! csak ekkor értesült arról először, hogy Karpovka, Baburkin, Szapadnovka, Rosszoska és az egész német front köröskörül összeomlott.

Itt történhetett meg, hogy egy Gumraknál állomásozó rádióshadnagy éjjel kopogtatást hallott, de nem nyitott ajtót és másnap reggel már nem tudta ajtaját erőszakkal se kilökní és kívülről kellett segítséget hívnia, amely azután eltávolította onnan a három katona holttestét, akik bunkere előtt hótól belepve megfagytak és ajtaját eltorlaszolták, és ez a három katona csak az első volt az éhenhalók többé meg nem szakadó sorában, amely a bunkerajtók elé és a bunkerfalvak utcáira vonszolta be magát, ahonnan ezután már nem takarították el a hullákat.

És itt, az egyik Gumrak melletti szakadékban, lakott az említett parancsnokló tábornok is. Nagy Frigyes egyik híres lovasparancsnokának és hadastyánjának leszármazottja, harminc szolgálati évvel bíró, ápolt, fehérhajú úr és mikor a Gumrak—gorodiscei úton először találkozott maródörökkal, megállt és tágranyított szemmel bámulta, hogy vonul el előtte lerongyolódott, támolygó, botokra dőlve sántikáló, apatikus katonák sötét díszmenete. És senki még csak fejét se mozdította felé, fel se nézett rá és mikor megint visszaérkezett bunkerébe, sebesült- és beteggyűjtőállomásokat hívott fel és a tábornok-orvossal s a hadsereg vezérkari főnökével köttette össze magát meg a legfőbb parancsnokkal és nagy lármát csapott, de az egész nem volt egyéb tehetetlen tiltakozásnál. És ő tudta ezt.

Tudta, hogy a sebesült- és beteggyűjtőhelyek egyáltalában nem voltak képesek már a betegek és haldoklók tömegeit felvenni és tudta, hogy ütött az óra és hogy a halál győzelmi menete kerekedett felül az ő utcáin is.

Ez a front északi része volt, amely most egészen közel nyomult a védelmi övhöz. Ez a terület jól álcázott bunkereivel és a hóba taposott útjaival szintén nem tudott tovább elzárkózni a rogyadozók és haldoklók betörése elől; az ellenséges fegyverek közvetlen támadásától a katlannak ez a központi, jelenleg északi része még mindig mentes maradt.

A résszakítás ezen a halálzsákon délfelől következett be.

Hét vagy több nap telt már el a szovjetparancsnokság fegyverszüneti ajánlata óta. Hét vagy több napja tartott az állandó nyomás nyugat és délnyugat felől. A védők gyűrűje töréseket mutatott, szűkebbre szorult össze és megint bezárult: szakadatlanul újra felszakították és egységeit egyre tovább göngyölítették nyugatról Pitomnik és a körvasút, délnyugatról ugyancsak a körvasút felé.

Pitomnikot pánikszerű meneküléssel hagyták el.

A hadseregvezetés parancsára az ellátási törzseknek másnap újra föl kellett keresni, hogy a kiürítést végrehajtsák. Már késő

volt, tizenegy órára járt, — és nemsokára, háromkor már sötétedett — mikorra a számvevő a főtörzsőrmesterekkel, őrmesterekkel és őrvezetőkkel s a hosszú kocsioszlopokkal a helyszínére érkezett. A repülésvezetés, a talajszemélyzet, amennyire a menekülési utakon feltartóztatni és összeszedni lehetett, néhány tehergépkocsin szintén visszatért. Legfőbb ideje volt, — két Junkers és egy hatalmas, négy-motoros Condor úgy keringtek már ott mint tanácstalan madarak az elhagyott fészkek fölött. Anélkül, hogy a földről jeleket vagy utasításokat kaptak volna, anélkül, hogy tudták volna, mi is történhetett időközben, nem mertek leszállni a gépeknek erre a roppant temetőjére.

Majd megkapták a jelzést, mire alálebegtek és lassan leültek a földre. A repülőgépek vezetői elhagyták helyüket, lemásztak és kicsit megjártatták lábukat. A motorokat és a légsavarokat hagyták tovább futni. Tíz, húsz perc alatt el kellett készülniök a ki- és berakodással és ismét indulásra készen kellett állniok. Körülnéznek, az egyik Ju-vezető, aki már járt itt, elfintorította orrát és szimatolva szívta be a levegőt. Valami történt, más, mint egyébként. A különben mindig izgatott repülésvezető nem volt izgatott — arca szürke volt s ő maga némán állt egy tank tetején. A pilóta egy közelben álló Storchot vett szemügyre, egy autóomnibusz szaladt bele és befűródott a fülkéjébe, más összeütközések is történtek a repülőtéren. A pilóta megfigyelt egy kis LKW-t, amely leállított repülőgépeket járt körül, hol itt, hol ott állt meg egy-egy csoportnál s rövid ide-odatopogás után tovaszánguldott, hogy ismét másutt álljon meg. A repülő kis félkörbentovább fordult. A hómezőn halottak feküdtek. Megpillantotta a másik Ju-vezetőt és átballagott hozzá. Csak nézték, hogy fekszik ott hordágyakon egy csomó ember bekötözött fejfel, sínbetett karral és lábbal, megmerevedett arccal... itt fagytak meg a szabad ég alatt.

— Huszonnyolc! — számlálta meg őket az egyik.

— Ilyet még soha sem láttam!

És hol maradtak a szanitécek, hol a súlyos sebesültek, akikkel ki kellett volna repülni! Utas lett volna elég, sebesültek voltak mindnyájan, vagy a téboly lobogott szemükben, ezúttal olyanok voltak, akik saját lábukon jöttek oda.

— Nézd azt amott, — mondta az egyik pilóta és egy alakra mutatott, aki magas prémsapkában bandukolt a hómezőn át — nyolc kék kapcadarabot tartott a kezében, azt kínálta nekem, hogy vigyem magammal. — A magas prémsapka a Condor-gép felé igyekezett.

— Mi van a Condorral?

— Ilyen óriási barmot!

A Condor ott állt két hatalmas szárnyával, négy csavarja, mint négy sötét vonal rajzolódott a téli égre, mind a négy mozdulatlan volt. A Condor vezetője leállította a motorokat. Ott állt repülőgépe

mellett görbére összehúzódkodva a hidegtől. Szemöldökét belepte a dér, arca szürke volt, könnyen volt öltözve.

— Ember, hát mit csináltál, leállítottad a motort? Befagy!

— Befagy?

Nem tudta vagy nem gondolt rá. Atlantirepülő volt, előző este érkezett Bordeauxból Mariupolba. Egy ugrással fülkéjében termett és meg akarta indítani a motorokat. Begyúltak, aztán megálltak megint, begyúltak másodszor is, harmadszor is, aztán vége volt, az indítóemelőtű átégett.

Hol vegyen egy indítót?

Condorhoz való nem volt itt!

Első pillanatban a condorvezető még nem igen vetett számot helyzetével. Csak akkor rendült meg, mikor a repülésvezető előtt állt. — Az oroszok előretörnek Pitomnik ellen. Hat kilométernyire innen rakétalövegek lőnek! — halotta a vezetőtől.

— Mi lesz a Condorommal?

— Istenem, a Condora! — A repülésvezető végigmérte szemével az óriás repülőgépet, azután tovább síklott tekintete a messze repülőtérré, ahol százötven vagy kétszáz repülőgép állt nem indító nélkül, hanem üzemanyag nélkül. Ebben a csapatban helye lesz a Condornak is, mintha ezt mondta volna a tekintete.

A kis LKW, amely még mindig ott keringett körbe, megállt a repülésvezető előtt. Egy százados ugrott ki belőle, arca csupa himlőhely, Tomas százados volt.

— Sajnálom, százados, az egész környéket végig telefonáltattam. Senki sem tud semmit. Nincs semmi nyom! — fogadta a repülésvezető.

Tomas százados tovább száguldott. A hadsereg megbízásából Schwandt ezredest kellett megtalálnia, akinek csapatával Pitomnik falut másnap reggel kilenc óráig, míg az élelmezési állomást ki nem ürítették, tartania kellett.

A két Junkers indult, a Condor embere utánuk pillantott, azután szomorúan nézett végig a hatalmas téren. Katonacsoportok vonultak el, mint füst emelkedtek fel a hóból és keresztül gomyogtak a terepen. Az atlantirepülő elfeledte, hogy kutyaül fázik. Hogy kerülhetnek fegyverek, sőt gépfegyverek ilyen csapatok kezébe? Hiszen ezek lábonjáró szennykupacok voltak! Lábak sehol — rongyzsákok azok, amiken járnak. Sehol egy köpeny se — csak voltak valaha köpenyek, most kitömött tömlők, a hátakon főzőedények, olykor egy fazék, olykor egy tarka ágyterítő és összedett lim-lom: romfahulladék, tüzelőfának valószínűleg a legközelebbi pihenő alkalmára, csupa szedett-vedett népség. És arcok, micsoda arcok!... szemek, kiálló pofacsontok és orrok, amelyek cafatokban logó piszok, rongygubancok és szakállszőrök bozótjai közül néznek ki.

Egyik odalépett a repülőhöz. Kinyújtotta kezét és a repülő szájában levő cigarettára mutatott. A kéz, zsebéből húzta ki, az ujjak felső ízületeig be volt pólyázva és a körmök mint feketére fényezett karmok bújtak elő a kötésből. Az arc csupa gyűrődés, rövidlátó, barna szemek. Az ember valamikor szemüveget hordhatott, köralakú gyűrű volt varból ott, ahol a szemüvegkeret és vastag, varhurka, ahol a szemüveg nyerge egykor a bőrrel érintkezett. A repülő egy szippantást sem tett többé cigarettájából, csak hámulta ezt az embert és hámulta a többieket.

— Bizonyára szövetséges? — kérdezte a katonát.

A kérdezett nem értette.

— Úgy-e horvát? — kérdezősködött tovább a repülő.

— Ember, ne smuzolj annyit, hanem add már ide azt a csutkát! — mondta a katona. Megkapta a félcigarettát, mohón szívott egy nagyot rajta, ez Stüwe közlegény volt. Még egyet szippantott, a maradékot aztán tovább adta Fellnek, Liebschnek is szabad volt egyet szippantani. Azután tovább cammogtak, főzőedények csörömpöltek, a cókók takarókból és más lim-lombból a hátukon ide-oda kalimpált. Német katonák, legelső harcponal! eszmélt rá a repülő. Ez volt az a pillanat, amelyben elfelejtette, hogy kutyául fázik.

A röptér szélén megállt a kis LKW. A százados kiugrott belőle, odalépett egy emberhez, még egyszer jól megnézte és megragadta a két vállát:

— Ember! Latte, te vagy ez?

— Hannes... Tomas százados!

— Mondd már Hannes, hát itt vagytok?

— Lerakodunk. Voroponovóba megyünk!

— És az öreg?

— Vilshofen...

— Mi van vele? Történt valami? — kérdezte élénken Tomas, midőn Latte fiatal arca elsötétedett.

— Nem, nem történt semmi. Minden rendben. Rendben van ő is!

Valami teljesen és éppenséggel nem volt rendben! értette meg Tomas. De most nem volt idő arra, hogy Lettét kifaggassa. Kinn a pusztán gépfegyverek kattogtak, a szél idehozta a zajt, amely egy rakétatámadás bömbölésével keveredett. A német vonalakban füst, piszok és hóbuckák és a hóban fellobogó, fehér fények!

Mind a ketten abba az irányba pillantottak.

— A páncélosokra szerelték fel ezeket az undok dolgokat és egész közel jönnek vele! — mondta Latte. — Kinn van talán a Schwandt-harcsoport? — kérdezte Tomas. — Nem, ez a Keil-csoport, különben szintén régi ismerősök. Százados úr ismeri őket, keletporoszk a 9. MG-zászlóalj. Parancsnokuk amott fekszik a szakadékban.

— Mit százados urazol. Mondd csak Hannes !

— Hát akkor Hannes !

Megrázták egymás kezét, Latte utána ment embereinek, Tomas odalépett megint kocsijához. Át akart menni a szakadékba, hogy Keil parancsnokot fölkeresse. Ez volt az országúttól patkóalakban elhajló szakadék az élelmezési hivatal bunkereivel. Akár az előző napon, most is egész tömeg LKW torlódott össze a bejáratánál, ezúttal az élelmezési törzsektől a raktárak elszállítására mozgósított járművek voltak. Kocsi kocsi után gördült be a szakadékba, a bunkerek elé hajtottak és megrakodva jöttek ki a szakadék másik végén ismét az országútra. Tomas éppen megint fel akart ülni kocsijára, amikor elől fegyverropogás kezdődött. Egy gépfegyver tüzelt és bizonyos távolságból egy Pak-ot lehetett hallani. Éles csattanás és a szakadék fölött percekig lőporfelhő állt, azután szétoszlott a párás égen.

Ez a szakadék fölött elpukkanó páncélos lövedék úgy hatott, mint a jeladás. A számvevő és az élelmezési segéderők idegeinek túlsok volt. Pitomnik újra átélte, amit már egyszer előző nap átért. Az LKW-k megrakva vagy megrakatlanul vezetővel vagy vezető nélkül (aki a kocsiját el nem érte kiáltozott, szitkozódott és utána szaladt) mind mozgásba jöttek. Tomas százados szerencsét kívánhatott magának, hogy kis kocsijával még a röptéren és még az országút mellett tartózkodott. Láta, hogy a kocsik az út egész szélességében közelednek — (egy marék borsó erőteljes kézlendülettel síma pályára szórva) — először egy, azután kettő, majd három: majd egy csapat, végül az egész tömeg és a második megpróbálta az elsőt, a harmadik a másodikat és mindegyik a másikat elhagyni; és felszakított sárhányók és leberetvált kocsiodalak, és visszamaradtak a roncsok: az oldalt leszorítottak az árokba fordultak és a mély hóban megfeneklettek. A kormánykerekek mellett lábuk a gázpedálon, kezük a sebességváltón dühöngők ültek, akik mellettük vagy hátul a kocsiban kuporogtak, szintén kilódultak a rendes kerékvágásból és reszkettek, ha a kerekek valamivel lassabban gördültek.

És megint nem az történt, hogy orosz páncélosok hajtották maguk előtt a bomlott csoportokat, hogy orosz páncélosok ékelődtek be az oszlopokba, tépték szét az oszlopokat, és részeitet hernyótalpaik alá kapva, tiporták össze. Ismét nem ez történt, de maga az elképzelés, hogy ilyes valami megtörténhetik, talán a tény is, hogy ugyanebben az órában ilyesmi meg is történt (vagy tíz tizenöt kilométernyire délre), a képzelet és a pusztán keresztül hullámozó rémület elegendő volt. A járművek, akár előző este, keletfelé tódultak, irány a 44-es megállóhely, egy rész Gumraknak kanyarodott el, egy másik részt előbb Pitomnik falu felé szorítottak le és ez ott nyugatról jövő csoportokba keveredett, amelyek nem csak egy elképzelés elől menekültek, hanem csakugyan páncélosok hajtották őket s legénységük saját szemével látta a páncélosokat s ezek azt is látták, hogy vágtak

el az oszlopokból kocsikat, hogy tiporták le a hóba és hogy hengerelték őket laposra.

A pitomniki repülőállomásnál nem ez történt. Egy áttört magános páncélos lövedéke robbant szét a szakadék fölött. A Keil-csoport még mint az előbb rakétavető és orosz páncélosok tüzeiben feküdt, de tartotta vonalát. Keil őrnagy rámenős ember volt és mindig akadt szerencséje is feladatait és feladatainak keresztülvitelét és gyors előléptetését illetőleg éppen úgy, mint személyes körülményei tekintetében. A feladat, ezt a szakadékot megvédeni, és az az állapot, amelyben ez a szakadék (nyitott kapukkal a kenyér, hús, csokoládé és innivaló bunkerekhez) e pillanatban volt, vele, mint ennek a tündérbirodalomnak egyetlen urával, csak egyetlen pontja volt a szerencsés adottságok hosszú sorának, talán vastag zárópont, ezt persze sohasem lehetett tudni. Nem mintha Keil meg nem tett volna mindent, hogy a számvevőket és kíséretüket észretérítse. — De itt semmitsem lehetett tenni, ezek se láttak, se hallottak már! — beszélt Tomasnak, aki Keilt egy kiürített bunkerben a telefonkészülék előtt találta.

Keil egy Karllal egy Paullal, egy Emillel beszélt, utasításokat adott, vonalakat jelölt meg, amelyekre, majd ha a teljes sötétség beállt, vissza kellett menniök, és hozzá tette: — Ma marha gulyás lesz... És mi van még, Heinrich? — kérdezte a belépő szakácstól. — Szóval, hallod, még metélt!... Nem, ez nem tréfa. A gulyáságú füstöl, kukucskálj csak körül, látni fogod a füstjét, amint fölszáll a szakadék fölé! — kiáltotta neki a távbeszélőn át.

Csakugyan nem volt ámitás, a gulyáságú füstölt és csapig volt töltve. A szakácsnak csak a hóba kellett nyúlni. Ott heverték a kocsikról ledobált és széttaposott rakományok, — kenyér, hús, lisztáru zsákokban; de hevert ott még más is, halommal heverték ládák, — ruházati cikkek, álcázó öltözetek, utászszerszámok, soka-kola, cigaretta, fogpor, markotányos áruk.

— Mikor a páncélos lövedék szétrobbant a szakadék fölött, — beszélt Keil, — úgy álltak ott, mint akit súlyokkal tarkón vágtak. Mikor aztán egy őrmester vérzön átmászott az árok szélén, egyszerre vége volt mindennek, nem használt már az ordítás, nem használt semmi, eltisztultak innen és a szakadék sivár és üres maradt...

Keil valamikor a mérnöki főiskolára járt és mérnöknek készült. Az általános védkötelezettség bevezetése alkalmával abban hagyta tanulmányait és belépett a véderőbe. Mikor a háború kitört, apja a Königsberg—cranzi országúton benzinkútát és autójavítóműhelyt tartott üzemben. Németország kiterjed, és az egyes ember is, — ha rátermett és híven kitart a Führer és a birodalom mellett — terjeszkedik és a tankállomásból gyár lesz, ez volt az egyszerű álláspont, amelyet Keil a háborúval szemben elfoglalt. Természetesen jelentkeztek itt nehézségek is. Nyersanyaginség, munkaerőinség és egyebek, üzemeket kellett egyesíteni. De Keil apja, aki fia tájékoztatása segítségével lépést tartott az eseményekkel, rákerült a nyersanyagszolgá-

tatás és a munkaerővel való ellátás lajstromára és a következő 1943. év első felére voltak megrendeléseik. Olyan volt ez éppen, mint valami szorosút, amelyen át kellett evickélni. Szoros volt Sztalingrád is, éppen úgy át kellett kelni rajta!

— Ezt a szakadékot itt addig tartjuk, — világosította fel Keil Tomas századost, — míg fel nem ettük, ami a bunkerekben van, vagy ítéletnapig, ha ez az esemény előbb következne be! Az általános politikai és katonai helyzetről is nyilatkozott Tomas előtt. Afrika, mindenesetre komoran fest kissé. A keleti harcvezetésen is éppen elég lehetne már az örökös elszakadó mozdulatokból. És éppen itt volna az ideje, hogy a Führer végre kimondjon egy hatalmi szót! Ami Angliát és Amerikát illeti, tengeraltjáróink majd gondoskodnak róla, hogy a fák ne nőjjenek az égig! Az orosz, igen, hát ez kemény dió, de majd elvérzenek; mennél vadabban támadnak, ez annál biztosabb jele annak, hogy a végét járják már!

— A földolog, — Sztalingrádnak el kell esni! Ha Sztalingrád a mienk lesz, akkor lassankint beleavatkoznak a japánok is. És közben elfoglaljuk Tifliszt. És akkor itt vannak a törökök, akkor a törökök is belépnek a háborúba. Ezzel aztán túl vagyunk a hegyen! Csak ne volna annyi hitvány fráter nálunk; Egyszer nagy főhullásnak kellene lenni, akkor mingyárt egészségesebb volna a frontok állása és az általános helyzet! — vélte Keil.

Tomas százados közben megtudta azt is, hogy Schwandt ezredes Keiltől délre, ennek balszárnyán állt, de vissza hagyta magát nyomni és Keil véleménye szerint most valahol Pitomnik-falu tájékán lehetne megtalálni.

Sötét volt már, mikor Tomas Keil bunkeréből kijött. Elindult a Pitomnik-faluba vezető úton. Tiflisz, a törökök és a japánok meg a tengeraltjárók mind csupa rózsaszínben látása a helyzetnek, gondolta Tomas. Mégis magától értetődik, hogy így kellett szemlélni a helyzetet, legalább is igyekezni kellett, hogy így lássa az ember. De ha csakugyan így van, hogy Schwandt Pitomnik-falunál áll, akkor Keil balszárnya fedezetlen, és akkor az ítélet napja, amelyről beszélt, nagyon hamar felvirradhat rá és keletporoszaira. A repülésvezető még itt volt. A bunkerben ott feküdt nála a Condor pilótája. — Megfázott, láza van. Vékonydongájú fiatalember, valami von Felseck úr. Mariupolból azt az utasítást kapta, hogy várjon, majd küldenek neki onnan indítót. Ha az az indító nem érkezik meg hamar, nem tudom, mit kezdjek vele. Nekem úgy tetszik, innen gyorsan pucolnunk kell! — mondta a repülésvezető.

Tomas tovább ment. Az országút nyílegyenesen futott a repülőtérrel Pitomnik-faluba. Nyáron sík terepen vívó út volt. Most hófalak közé bevágott, szűk kanjon lett belőle. A hófalak jobbról és balról kék fényben csillámlottak. Az út simán haladt előre egy pontig, ahol egy nyolctonnás állt keresztben faltól falig és elzárta az utat. A kis LKW, erős, négykerekű hajtású, 15-ös gépkocsi befűródött a puha

hóba, hátrált, neki szaladt és tovább fúrta a rést. A vezető és Tomas kiszállt, ásott és lapátolt. A hósánc túlsó oldalán fegyver ropogott, fények lobogtak, olyan dühörgés hallatszott, mint egy gyalogsági harc zaja. A gépkocsi újra meg újra nekiszaladt a hófalnak és egy órai munkával keresztülfúrta magát rajta. Az akadály túlsó felén megint kijutottak az országútra. Schwandt ezredest az út mellett egy bunkerben találta meg Tomas. Az ezredes petróleumlámpa előtt ült, fejét két keze közé támasztva, előtte az asztalon pisztoly feküdt. Úgy meredt látogatójára, mint valami látomásra.

A százados bemutatkozott.

— Tomas százados! — és előadta meghíztatását: — Hadseregparancsot hozok ezredes úrnak: Pitomnik-falut holnap reggel 9 óráig minden körülmények közt tartani kell, hogy Pitomnik-repülőtér kiürítését lehetővé tegyük!

Az ezredes nem mozdult. Nem kínálta meg helytel a századost. Az sem volt bizonyos, hallotta-e, amit Tomas közölt vele. Gondolatai egészen messze jártak. Egy idő múlva aztán megszólalt és amiről beszélt, olyan volt, mint ami már messze mögötte van és amire csak nagy erőmegfeszítéssel és csak kényszerítve tud visszagondolni: »Marinovka—Karpovka—Novi-Rogacsik!«

Ezek annak a menekülési útnak az állomásai voltak, amelyet a 3. (mot) gyaloghadosztály és a marinovkai frontkiszögtelelésben álló csapatok megtettek, olyan út volt ez, melyet a törzskarok kivételével csak igen kevés frontcsapat tudhatott végig megjárni.

De nem erről volt most szó.

Tomas százados elismételte Pitomnik-falura vonatkozó megbízását.

Schwandt ezredes így felelt rá:

— Pitomnik... Pitomnik-falu nyitott kapu, egy szál ember sem áll már itt!

Tomas nem volt képes többet megtudni tőle. Az ezredes nyilván olyasvalamibe zuhant bele, ami már nem erről a világról való volt. Most ismét a füstölgő petróleumlámpát bámulta és az agyagfalat mögötte és oda sem hallgatott tovább arra, amit Tomas folytatólag mondott. Ez még egy pillantást vetett a mereven maradó, beesett arcra, amelyet borostás, szürke szakáll borított és amely világos szemével testetlen messzeségben kalandozott, ránézett az asztalon heverő, fénytelen barna fegyverre, azután felment megint az éjtszakába. Egy másik bunkerben két katonára akadt, akik felugrottak, mikor belépett. Étkezésnél ültek, kenyér volt előttük és hús, amelyet ujjukkal szedegettek ki egy konzervdobozból és fagyott állapotban ettek. A hozzájuk intézett kérdésekre a húst tovább rágva felelgettek.

— Mit, hol?... az nem harc. Municiót röpítenek ott a levegőbe! — mondta az egyik és a bizonytalanba mutatott. Arról a löszerről volt szó, amelyet tehergépkocsikra raktak fel. Képet kapott most Tomas az előzőleg történetekről is és megtudta, hogy Schwandt

ezredesnek már nincsenek csapatai. Hét napon keresztül hajszolták Karpovkából a havon át ezredének romjait idáig. Pitomnik-faluba érve elvesztette uralmát csapatai fölött, mikor Pitomnik-repülőtér irányából és egyidejűleg nyugat felől is német gépkocsik menekülő oszlopai torlódtak itt egymásra: a kelet felé rohanó kocsikkal a csapatok egy része is elrohant.

Tomas Keil fenyegetett helyzetére gondolt. Még egyszer visszatért Schwandt ezredes bunkerébe, az ezredes még mindig ugyanabban a helyzetben ült ott, mint az előbb és ezuttal sem mozdult, mialatt a százas a távbeszélőt használta. De sem a repülőtér sem az élelmezési hivatal és vele Keilt nem tudta elérni, így hát másodszor is elhagyta a bunkert.

Itt már nem volt mit tenni. Feladatát végrehajtotta, elindult hát visszafelé. A súlyos hőteher alatt pihenő bunkerek balkézt maradtak el. Az országút a helységbe torkolt és a nyugatról jövő, tovább Gumrakon át Sztalingrádba vezető, széles hadi útba, amelynek megszámlálhatatlan nyomtól és mély kerékvágástól összeszabdalt felülete csillogón nyúlt el a holdfényben. Fegyverek, gépfegyverek, borjúk, löszeres ládák, halottak heverték a hóban. Mint fekete szikla emelkedett az út közepén egy megrekedt omnibusz, azután két, majd egész halom összeszaladt kocsit kellett megkerülni. Nyugatról még mindig jöttek gyalogosok is az úton. A hóból bukkantak fel kettesével, hármasával és kisebb csoportokban. Ezen az éjtszakán a falu kijáratáig vonszolták magukat, ahol az országút tölcserszerűen összeszűkült és ahol, kerék-kerék mellett, hűtő, hűtőnél és oldalfal oldalfalhoz szorulva, roppant sereg elhagyott jármű torlaszolta el az átjárást.

Négyezer jármű, talán ötezer is, ennyire becsülte Tomas a számukat, Flak és Pak, LKW-k és PKW-k, motorkerékpárok, vontató laféták, segédomnibuszok, szanitéckocsik, aknavetők, szikratáviró állomások, vontatógépek. És hogy festett a helyzet, hat kilométernyi távolságban innen a repülőtér? És hogy festett azelőtt Marinovkában, Karpovkában, Dmitrevkában, vagy Novo-Alexejevskában és Dubinszkiban, hány ilyen dögöt vetett már ki a haláltusában vonagló hadsereg és hagyott vissza menekülési útjain!

Ez a nagy halom jármű el volt hagyva és még sem volt teljesen elhagyatva. Egyszer még, mielőtt a hullám jött és végig söpört rajta, élet rezdült meg és ágaskodott fel bennük, szánnivaló, kétségbeesett, gyalázatos, mindenben görcsösen megkapaszkodó élet. Akadtak tűzfészek, akadtak benzintankok és löszeres ládák, egész löszerrakományok is, amelyek levegőbe repültek, akadtak sebesültek, akadtak haldoklók, akadtak alvók, akadtak lakmározók, akadtak korhelyek és akadtak fosztogatók ezekben a roncsokban.

Tomas nem jutott tovább. Itt maradhatott megrekedve, míg legkésőbb a reggeli szürkülettel az oroszok megérkeznek. Útnak indulhatott volna, mint annyi sok száz előtte, gyalog. Lehetett még egy harmadik választása is, amit más kocsik nem tudtak véghez vinni, —

megkísérelni, hogy a megrekedt kocsitömeg szélén keresztül préselje magát. És a kis gépkocsi hozzá fogott ahhoz, amit már ez éjtszaka sikerrel véghez vitt, hogy neki rontson a hónak, hátra húzódva és újra meg újra neki rontva töijön át a sáncon. Tomas kiszállt, és miközben a vezető méterről méterre, olykor ásóval is, utat tört, ő deszkákat hozott, köpenydarabokat és sátorlapokat, hogy a hótakarróra lerakja őket.

Igy sikerült Tomasnak kocsiról kocsira beljebb hatolni a sűrűbe. És ha csak a legkülső körében maradt is ennek a szélesen elterülő rétestésztának kerekekből, karosszériákból és kocsirakományokból, befödött vastag sátorlapokkal elfüggönyözött és hóval borított fülkéből és zárkákból, és ha nem is tudhatta, micsoda titokzatosságokat, micsoda búvóhelyeket, micsoda vonaglásokat rejt is ez az útvesztő, mégis látott egyet-mást.

És egyet-mást látott már nyolc nappal ezelőtt a Vilshofen harccsoporttól a hadsereg vezérkarához vezető úton is, mikor Karpovkát, Dmitrevkát és Novo-Alexejewkát pánikszerűen elhagyták. Ősmerte a már többhetes hadseregparancsot, amely szerint minden liter üzemanyagot le kellett fejteni és kizárólag csak harci járműveknek volt szabad felhasználni. De mikor Dmitrevkában és azután Sztalingrád nyugati frontjának többi pusztai és hadtápvonalfalvában is megindult a nagy kiürítés és felkerekedés, akkor dögivel volt benzin s akkor a leglehetetlenebb járműveket, sportkocsikat, kabrioletteket, limuszinokat egészen a nehéz LKW-kig mindent láthatott udvarokról kigördülni. Katonai hivatalnokoknak, málhásoknak, mérőlegényeknek, gazdasági parancsnokságoknak, javítóműhelyek századainak és mögöttes szolgálatosoknak egész serege lendült mozgásba. És mit nem raktak föl és hurcoltak magukkal, ha aztán útközben le is zuhant a kocsikról! Tomas látta, hogyan vertek szét baltával rádióvevőket, mérőeszközöket, precíziós szerszámokat és hogy raktak fel ágyakat, bútordarabokat, bőröndöket, képeket, zsákmányolt jószágot, hordókat, zsákokat és mindig csak újra zsákokat élelmiszerral megtömve. Dmitrevkában, ahol a főharcvonal ebben a pillanatban már a sebesültgyűjtőállomások sátorsorai közt futott el, a főerődügyeletesnek már egyetlen sebesült számára sem volt helye, de lóhalálában megrakott kocsiján két hízott disznót cipelt magával, és nem a csapat részére, mint magántulajdont, amint Tomas kénytelen volt erről magát kitaníttatni. És egy másik kocsin, egy kis omnibuszon, szintén nem volt hely sebesültek részére, de igenis volt három orosz asszonynak, — szakácsnénak, mosónénak, takarítónőnek — ezek vissza akartak maradni, de kényszerítették őket, hogy a zsákok között egy szerszám-mester, egy főtörzsőrmester és egy szíjgyártó mellett helyet foglaljanak.

Tomas látta, hogy indulnak el ezek a kocsik Marinowkából, Karpovkából és Dmitrevkából és elhagyta útközben ezeket a karavánokat a magasan feltornyozott rakományokkal. Hogy mi történt

azután, mi maradt fekvé új állomáshelyeken, mi tört össze, mit javítottak, hogy folytatták az utat, mit szenvedtek orosz lovasság oldaltámadásaitól, azt nem tudta. Azóta és közben megjárta Sztalingrádot. A hadsereg megbízásából Pitomnik-repülőtérré és Pitomnik-faluba jött, most pedig deszkákat és ruhadarabokat keresett, hogy kocsijának járható utat készítsen és ismét visszatérjen Sztalingrádba és a hadsereghez. Hogy ebben a megrekedt járműtáborban olyan kocsik voltak, amelyeket még Dmitrevkából és Novo Alexejewkából látott elindulni, és amelyek a hadtápállomásokon való tartózkodás után csak órákkal előbb érkeztek ide és rekedtek meg, ezt éppen úgy nem tudta. Azt szintén nem tudhatta, hogy a két hízott sertésszállító LKW és azt sem, hogy a szerszámmesterrel, a főtörzsőrmesterrel, a szíjgyártóval és a három orosz asszonnyal útnak indult autobus szintén itt rostokol ebben a tömegben. Szakácsné, mosóné, felügyelő-nő, — így szólították őket Dmitrevkában. De a nevük Natalja, Galina és Pelageja volt. Galina és Pelageja nem volt már itt és senki nem hallott róluk soha többé. Natalját, akinek atyai előneve Grigorjevna volt, — később, mikor ezt a kocsitábor szétzedték — fagyottan találták meg. Holttestén, a jobb felsőcombon, belövést állapítottak meg. A comblövés nem közelről kilőtt golyótól eredt, ezt útközben kaphatta (az omnibusz bádofala is puska golyóktól volt átluggatva) és ez a sebesülés lehetett az oka, hogy a szerszámmester, vagy nem tudni, melyik a három közül, segítség nélkül hátrahagyta.

Tízezrével és százezrével voltak az áldozatok és egy az áldozatok közül — akivel nem történt egyéb, mint hogy akarata ellenére elhurcolták, és mikor már nem tudott tovább menni, segítség nélkül ott hagyták — a pusztai parasztnak, Grigori Afanaszjev kozáknak második lánya, Natalja Grigorjevna volt.

Tomas százados nem jutott el azon az éjszakán a lövésektől szétrongyolt és most összehorpadozott és hókéregbe vont segédautobuszig, és különben is mit tudhatott Natalja Grigorjevna-ról és mit tudhatott egyáltalán a pusztáról! Hadseregének egyetlen embere sem látta soha a Don és a Volga közötti pusztát, mikor a föld felenged és az olvadó hó alól az első zöld fűhegyek előtörnek, és az egész síkság, ameddig csak a szem felmérheti, roppant hullámozó zöld tengerre változik, és a szél ezernyi növény illatától terhes. Soha nem látta egyikük sem a pusztai tavasz csodáját és az eget, amely magas és derült és lágy, mint a selyem; egyikük sem látta ezt a földet és ezt a népet szabadon, senkisem hallotta a harmonikaszót és a nótát a vadalmafáról, egyikük sem csodálhatott meg egy Natalkát, midőn sudár termetűre nőve, két farkocsha font fekete hajával és szikrázó szemével táncol a kazacsok ütemére a falunépe által alkotott nyílt arénába. Úgy látták ezt a földet, hogy fűve elszáradt, a nedvdűs pusztai növények fássá szikkadtak, az ég fekete volt a füsttől s a tájat elborította páncélosaik pora és a tüzéségük rohama alatt felfröcskölő föld és népet is úgy látták, amint páncélos oszlopaik előtt

futott, vagy hátán a hadtápállomások térparancsnokságaitól megszámozva s egy biztonsági szolgálatnak s a titkos tábori rendőrségnek karmaiban, megerőszakolva és földretiporva . . . Tomas századosnak nem volt pontos tudomása a »GEP« és az »SD« cselekedeteiről sem és nem is akart semmitsem tudni róluk. Óvakodott tudomást venni erről, éppen úgy, mintha a front és a hadtápvonal megszervezése s mintha az áldozat leütése és kizsigerelése nem ugyanannak az eljárásnak jelenségei volnának! Ezen az éjszakán látott egyet-mást, ami mindenesetre a legelső vonalhoz tartozott és mégsem fért bele már az ő katonai katekizmusába, aminek semmi köze sem volt már bátorsághoz, nemeslelkűséghez, halálraszántsághoz, bajtársiassághoz, a mindenekelőtt és minden helyzetben kötelező bajtársiassághoz, — olyan erényekhez, amelyekben hitt és amelyekbe görcsösen kapaszkodott még akkor is, mikor már cserepekre törve heverték lábánál. Abban mindenesetre helyesen járt el, hogy a felelősséget nem annyira a zsebfényszórója világánál fellángoló arcokban kereste, hanem hogy ezek mögött a lezüllött, elvadult és halálfáradt vonások mögött találta meg a lezüllöttség, az elvadultság és a halálfáradtság okát.

Mi van Vilshofennel, — Tomasnak, amint kocsiról kocsira járt, hirtelen és anélkül, hogy Latte közelebbit mondott volna neki, egészen különös módon Vilshofenre kellett gondolnia. Vilshofen mondása, hogy egyik felfalja a másikat, itt is fülébe csengett; aki gyöngé, elhull, aki beteg, fekve marad! És Tomas káromogást hallott. A varjú kövéren, óriásra hívva ott gubbasztott e fölött a kocsitábor fölött.

Tomas először semmit sem látott, amit már eddig ne látott volna; bunkerekben Dubinszki mellett, elhagyott kocsikban, a Marinovka—voroponovói vasútvonalon, Sztalingrádban razziák alkalmával a Timosenko- vagy a Színház-pincében, vagy a sztalingrádi szökevények más búvóhelyein. Az egyik kocsiban egy embert pillantott meg, amint egy felszakított zsák fölé kuporodott és két kézzel gyömöszölte magába az aszalt gyümölcsöt. Egy másik kocsiban hárman ültek összemaszatolt kézzel és vörösre mázolt arccal egy lekvárosvödör mellett és annyit tömtek magukba, amennyi csak beléjük fért. Még másik kocsiban, amelyet takarókkal és összehordott limlommal párnáztak ki, öt emberből álló társaságot számlált meg egy komplett lakománál. Tömegével volt előttük a konzervkenyér, a szalonna és a szárazkolbász, csokoládéjuk és pálinkájuk is volt.

»Szökevények 24 órán belül agyonlövendőek« — így szólt a hadseregparancs, de Tomas nem cselekedett semmit. Minek, — az egyik, aki aszaltszilvával tömte magát tele, holnap gyomorgörcsben fetreng majd az úton, akár egy beteg ló, és a többiek a lekváros vödör mellett szintén a halált eszik.

Azt az ötöt, aki igazi lakománál ült, megszólította, inkább megszokásból, mint meggyőződésből és mert a kép, amelyet nyujtottak, undort keltett benne. Hiszen mit is tehettek volna az adott körül-

mények közt egyebet, mint hogy egyszer istenigazában jóllakjanak és egy kis pálinkát öntsenek utána!

— Hordjátok el magatokat és vissza a csapatotokhoz! — rivalt rájuk.

De csak azt érte el, hogy némán bámultak rá, de közben mind az öt falt tovább. Megállapította, hogy három közülük Schwandt csapatából való volt és eredetileg Pitomnik helységét kellett volna védenie. A másik kettő szintén a Marinovkánál teljesen szétvert 3. motorizált hadosztályhoz tartozott és hét napon keresztül tapogatózott bűvőhelyről bűvőhelyre.

Tomas tovább ment és egy másik LKW-ban valami zörejt hallott. Ezúttal pisztolyához nyúlt. Mikor zsebfényszórója felvillant, egy fickót látott maga fölött, aki feltört tisztí bőrönd mellett guggolt és a köröskörül szétdobált egyenruhadarabok, fehérneműk és harisnyák közt ezüst cigarettatárcát tartott kezében. »Barom!« — mondta Tomas és hagyta, hogy a jelenet sötétségbe hulljon vissza.

Talált egy magában ivót is, aki tökrészeg volt és egyáltalán észre sem vette őt, hanem megszakítás nélkül folytatta magánbeszélgetését.

Újabb zörejt ütötte meg fülét és Tomas ugyanabban a kocsiban sebesültek nyögését hallotta. Egyik elhaló hangon mondta: »Bajtárs, hol vagy, mit csinálsz, gyere segíts, meg majd a kocsink megint?« Tomas fel sem villantotta már zseblámpáját, csendesen tovább ment. Ismét újabb zörejt, itt is nyögést és könyörgő hangokat hallott. Egy haldokló lázalmában beszélt. De ezeket az állatokat hiába hívták segítségül, hasztalan kérték valami szolgálatra, ezek csak turkáltak tovább a szabadságosok, sebesültek és halottak csomagjaiban és nem törődtek semmivel.

Lövés dördült el, majd második és harmadik.

Lövedék robbant a kocsitábor közepén. Felordítás hangegyvelege volt rá a válasz. Egy őrmester futott el Tomas mellett, vérzett és kiabált: »Körül vagyunk véve, oroszok fehér hóköpenyekben!« Tomas elérte kocsiját, beült a vezető mellé. A kocsik már keresztül préselte magát a legvastagabbján. Ha közben ismét szükség volt rá, hátrálásokkal, nekiszaladásokkal és befürödásokkal darabonkint előrejutottak. A lövöldözés tovább tartott, tanklövedékek voltak. Lőszeres kocsik röptek levegőbe és széles körben ontották a tűz és szilánkok szökőkútjait. A kocsitábor most, mint fekete csöppeket, embereket verítékezett, egyesével és kis csoportokban is, ezek riadtan gázoltak a hóban és menekülésszerűen igyekeztek kelet felé. Az ég már szürkült.

Tomas szabad útra jutott ki, visszaözlők csoportjai mellett haladt el. Mélyen bevágott árokba futott le kocsijával, mikor megint felkapaszkodott a sík útra, egész hadoszlop katona volt előtte, ezek fegyver nélkül, foszladozó köpenyekben botokon sántikálva, ron-

gyokba bugyolált lábbal imbolyogtak előre. Sokan felemelték kezüket, mindnyájan kiáltoztak, valamennyien Sztalingrádba akartak menni. Egy törzsőrmestert fődetlen szürke fejjel, tátongó arcsebbel magával vitt Tomas százados.

Ez éjszaka elveszett Pitomnik-repülőtér és Pitomnik-falu.

Új védelmi vonal alakult, — részben a visszaözlő csapatokból, részben szétugrasztottakból és éhezőkkel, akik egy darab kenyérért hagyták, hogy újra előre vessék őket — az új vonal néhány kilométerrel a körvasút előtt délnek húzódott, keresztezte a Marinovka—Sztalingrádi vasútvonalat, megkerülte Pesztsankát, ahol hegyes szögben csúcsosodott ki és a Volgához vitt. Voroponovo volt a középpontja ennek a délnyugatra és délre néző frontszakasznak, amely most a harcok gyújtópontjába került. A 29. (mot) gyaloghadosztályt, amely itt feküdt, már tíz nappal előbb kivonták innen és a nyugati fronton fel is morzsolódott. Az itt állásban maradt 297. és 371. gyaloghadosztály a Kravcovért és Cybenkóért folyó harcokban annyira megfizedelődött, hogy nem tudta magát tartani és a főparancsnokság kényszerítve látta magát, hogy sebtében csapatokat dobáljon össze, Voroponovo irányában útnak indítsa és a délen és délnyugaton szakított részekbe vesse őket. Ezek közt a csapatok közt volt a Vils-hofen harccsoport, itt volt a Buchner-féle Flak-osztály és a Damme-hadosztályából kivett és feljebb északnak a vasútvonalra támaszkodó Steimer harccsoport, továbbá a még feljebb északnak fekvő és szintén Damme parancsnokságának alárendelt Keil-harccsoport is.

Voroponovo :

Egy víztorony, kúposan égre törő vas- és betonszerkezet tetejébe ültetett vastag fejjel, szürke, árnyaszerű alak, ha nappali havas derengés volt a levegőben, ösztövéren felsudárló, sötét jel, ha éjszaka volt és csillagok világítottak az égen — ez a víztartály volt látható középpontja és szeme dél felé a határtalanbavesző sztyeppének. A torony tetejéről és lábától semmi más nem tárult a tekintet elé, csak hóval beporozott szemétrakások, üszkös romok és törmelékek sívár mezeje, egy szétbombázott és félig romba dőlt állomásépület, köröskörül szerte házak és istállók, voltak köztük félig leomlottak és épen maradtak is. Bombakráterek, egyes, csak úgy nyíltan tátongó üregek, mások befödve és bunkerekké átalakítva. Egyikben a pályaudvarparancsnok lakott, akinek nem volt semmi dolga. Egy másikban tábori csendőrök tanyáztak, akik egyebet se tettek, csak kártyáztak egész nap, és arra vártak, hogy hadtesttörzsük, amelyet Sztalingrádhoz közelebb, Verhnája-Jeslankába helyeztek át, visszahívja őket. Még más bunkerekben és a mellettük fekvő majorságban élelmezési állomást rendeztek be. Kevéssel távolabb ugyancsak részben bunkerekben, részben épületekben volt elhelyezve a sebesültgyűjtőállomás. Bunkerek, hókunyhók, vasúti aluljárókban tűzérési állások. A pályaudvaron

mozdonyok álltak fűtetlenül, álltak tehervonatok, személyvonatok és segédkórházvonatok is, amelyek nem jártak, amelyek sehova sem mehettek már. A körvasúton időnkint, de akkor is csak rövid távon, egy hajtányt járattak. A Marinovkának és tovább Kalacs felé elágazó és Tacinszkájába vivő sínpár már néhány kilométernyire nyugatnak el volt vágva és az oroszok tartották kezükben. Szétrombolt vagy ép, lakott vagy lakatlan, hideg vagy kis bádoggályhakkal fűtött vasuti kocsik, amelyek hosszú sorokban tizenöt vagy húsz párhuzamos sínen álltak és alattuk meggörbült vagy olykor négykézláb mászó, szürke alakok lomha nyüzsgése, ezek az alakok az állomás felé tartottak, hogy vizet vigyenek, esetleg egy darab szenet keresgéltek vagy valami tüzelőt vagy egyéb használható dolgot, szemétdombokat kutattak át széles körben kószálva az állomás körül: valamikor katonák, egyszer emberek voltak. Ez volt Voroponovo, az utolsó állomás az ezekben a napokban vagy tíz, tizenkét kilométerrel nyugatra és vagy tizennyolc kilométerrel délnyugatra és nyugatra húzódó front előtt.

Vilshofen délben érkezett és az élmezési hivatalnak egy üresen álló bunkerébe vonult be. Más bunkereket és a majorság egy részét (egy hajdani fuvaros helyiségei és istállói voltak) a feldúlt gazdával, egy italtól rózsás arcú törzsszámvevővel, aki délben még papucsban somfordált körül, csapatainak szükségleteire kiűrtette.

Zabel törzsszámvevőnek végzete volt, hogy megzavarják. Braunschweigi hazájában »Bernhardt Zabel, csemege nagyban és kicsinyben« (és már ott sem mentek rendjén a dolgok, az adók a fejét is elborították az embernek) annakidején, midőn a német előnyomulás során ebbe a majorságba betelepedett, hosszabb tartamra rendezkedett be és kényelmesen elterpeszkedett. Két lovat és kocsit tartott a téli időre szánkát, volt tehene, sertése és baromfija az istállóban. A nagy »panyeház«-ban aludt (ezt megtanulta becsülni) a kályha padkáján. (Ez olyan volt, mintha egész éjszaka fűtött párnákon feküdt volna). Egy panyét ott is tartott, ennek kellett a kályhát fűteni, egy másik az istállót gondozta. A többi munkát a ház és az istálló körül asszonyok végezték. Az összes többi ott lakót elkergették. A számadások vezetéséhez egy főtörzsőrmester állt rendelkezésére, aki különben is jobbkeze volt, Kulickének hívták, s azonkívül még nyolc ember. Ez a mintaszerűen gondozott és melleleg legalább önellátásra berendezett üzem egyideje már kikökölt a rendes kerékvágásból. A lovakat és a tehenet is le kellett adnia. A sertéseket anélkül, hogy újak kerültek volna az istállóba, levágatta. Most még a szárnyasok hizlalására szolgáló táplálék is fogyatékán volt és az egész, olyan nagy körülményekkel megalapozott gazdaság tönkremenő félben volt, vagy már tönkre is ment és csak a romjai voltak meg, néhány oldal szalonna és a kőbödönökbe leszűrt zsír és néhány kacska volt, ami még megmaradt. És amit a pusztáról idelátogató élmezési tiszték, akik azelőtt megháltak nála s akikkel a szomszédos

főállatorvos társaságában néhány kedélyes órát töltött el, az utóbbi időben a front eseményeiről elbeszéltek, igazán elmondhatatlan volt. Ami a közelfekvő Voroponovo állomáson lejátszódott, és ami ott, mióta a forgalom megakadt, csöcselékben összesereglett, arról legjobb volt tudomást nem venni. Neki saját személyében semmi dolga sem volt ott, nem is tette be lábát az állomásra, amit a főtörzsőrmester, olykor a főállatorvos és Kulicke elmondtak róla, tényleg nagyon elég volt neki. Mindent megtett, ami erejétől telt, hogy a házat és a portát a fenyegető pusztulástól, amely nem lehetett végleges (hiszen a katlant előbb-utóbb fel fogják szakítani), megoltalmazza. Annyi bizonyos, hogy néhány nap óta semmiesetre sem zárkozhatót már el a tényektől és ez volt a sejtése, hogy nehéz idők következnek. De mikor ezen a szürke déli órán, mintha a földből nőtt volna ki, akár egy komor kerítésoszlop, egyszerre valami szennyből és füstből gyúrt alak állt meg az udvarán és midőn kiderült róla, hogy egy idegen csapat ezredese és parancsnoka, akihez úgy, ahogy volt, papucsban kellett kimennie, hogy a házban körülvezesse, akkor már itt volt az első jele az alvilágnak. A csapat, amely két órával később a kapun bekanyarodott, ez már a kezdődő napfogyatkozás volt, és ahová az emberezután lépett, a házban, a félszerben vagy az udvaron, mindenütt ott találta ezeket az alakokat és olyan volt, mintha térdig ganéjban járna. A csapat legnagyobb része néhány órai pihenés után mindenestre újból elvonult. És ezt nevezték »pihenésnek«, neki lárma volt ez, ha a hátukon feküdtek és tágra tátott szájjal aludtak is. Nem is mulaszthatta el tudtára adni a századosnak, milyen embereket vezényel. Ez a százados tette még rá a legtisztességesebb benyomást, mert a ragadozó madárképű és izzó szemű kerítésoszlop előtt szóba nem hozta volna a dolgot, inkább a nyelvét harapta volna el. A századosnak azonban elmondta, derekára csatolta a fegyverszíjat, fejére tette az ellenzős sapkát, a százados elé lépett és így szólt: »Százados úr, jelentenem kell, hogy az emberei ellopták két kacsámat, amely egész idő alatt itt volt az udvaron!« És nehogy a százados azt gondolja, hogy a kacsza az ilyen időkben valami csekélység, hozzátette: »Egész idő alatt gondosan tömtem őket és vasárnaponként mindig megengedtem magamnak egy kacsát!«

De ebben a pillanatban újabb híóbbírt kapott Kulicke törzsőrmestertől, hozzáfűzte hát még ezt a jelentést is: »Amint éppen most jut tudomásomra, az élelmiszerekből, amelyeket az élelmezési tiszt urak számára tárolok, hogy fárasztó útjaik után vehessenek magukhoz valamit, szintén eltűnt egy 10 kilós vödör lekvár!«

A századosra szemmel láthatóan benyomást tett a dolog, mindenestre úgy látszott. Odalépett felsorakozott csapata elé és azt mondta: Figyelem, megevett talán valaki két hízott kacsát, úgy kedves egészségére kívánom és vegye tudomásul, hogy a törzsszámvévo úr vasárnapi ebédje volt!« Egy katonának, akinek, meg kell mondani, vörös volt az ábrázata a lekvártól, odalépve hozzá, ezt mondta: »Stüwe

mondasd meg magadnak a tisztessedtől, hogy a katonának bizonyos esetekben nem csak evés előtt, hanem evés után is meg kell tisztítania a száját!»

Egy szóval botrányos volt, gúny volt az egész, a törzsszámvevő nem tudta másképp felfogni. Ő az elvek embere volt és nem őt, hanem az elveit tették itt gúny tárgyává.

— Balra át — lépést ne tarts, indulj — hallotta a százados vezényszavát. Ő ott állt felcsatolt derékszíjjal, legjobb sapkája a fején a ködben. Vigyorgó arcokat látott és az elvonuló csapat kilépő lábait. Többről volt itt szó, nem csak két kacsaról és egy vödör gyümölcsízről, a legszentebb alapelvekről volt itt szó. Ezeket taposták itt be a földbe, bőrbe, rongyokba és cafatokba becsavart lábak. A törzsszámvevő megfordult, megrendülve ment vissza »panyeházába«.

Zabel törzsszámvevő más értelemben is helyes ösztönről tett tanuságot, mikor a Vilshofen-harcsoport bevonulását mintegy az alvilág feltörésének és kezdődő napfogyatkozásnak tekintette, ez tudniillik akkor tűnt ki, amikor már kétszer huszonnégy óra múlva az ő majorján keresztül kellett húzódnia a főharcvonalnak. A Vilshofen-harcsoport most két osztályra tagozódott, a Döllwang-csoportra és a Latte-csoportra. Midőn Döllwang csoportjával az udvart elhagyta, sötétedett, midőn a később érkezett Latte-csoport elvonult, már éjszaka volt, — ugyanebben az órában történt, hogy Tomas százados úton volt Pitomnik-repülőtérrel Schwandt ezredes bunkerébe és az elakadt járművek nagy táborához. A Latte-csoport, mint előbb a Döllwang-csoport elhaladt a víztorony mellett, keresztelte a vasúti síneket, maga mögött hagyta az egymásba futott, mozdulatlan vagonok (néhányból gyöngye fény szüremlett ki) hatalmas tömegét és délnyugati irányban vágott neki a hóborította pusztaságnak.

Vilshofen néhány emberével visszamaradt.

Elöl fekvő csapatával hírvivők útján tartotta fenn az összeköttetést. Hátrafelé a Carica-szakadékhöz és a hadosztályhoz távbeszélő összeköttetést vezetett és oldalsó összeköttetése volt még a szomszéd csapathoz is, egy ezredhez, amelynek parancsnoka bizonyos Enders ezredes volt, amint Vilshofen a Voronovóban állomásozó tüzérparancsnoktól megtudta, ez az ezredes csak három hónappal ezelőtt repült be a katlanba.

A szomszéd csapat helyzetére és saját csapata felállítására vonatkozóan telefonbeszélgetést folytatott a szomszédval. Világosan és áttekinthetően megkapta a felvilágosításokat, amelyekre szüksége volt. Ezen felül úgy tetszett, hogy ez az Enders egészen különös úriember lehet. Ezredtörzse egy tégláégetőben fekszik, ő maga egy kéményben lakik, mint mondta. Hogy erősítést vontak ide, abból csak arra lehet következtetni, hogy Voronovóban a lőporos láda végérvényesen levegőbe fog röppölni! Egyébként azzal töltötte volna a féléjszakát, hogy Lao-tse bölcs mondásait olvasta, igen időszertű

olvasmányt. A lelkészt pedig, ha volna ilyen a harccsoportnál, katolikus vagy protestáns, neki egészen mindegy, mert csak el akar vele beszélgetni, küldené át hozzá.

Éjjel három órakor jelentést küldött Vilshofen hátra a hadosztályhoz, hogy mindkét csoportja bevonult új állásaiba. Aztán lefeküdt. Fáradt volt, de nem tudott mindjárt elaludni, Hedemann őrnagy, Runz őrnagy, Steiger százados, Wedderkop, Tomas (akit Latte aznap említett előtte) de Wede közlegény, Gnüssel, Wahler, Dusch és Isten tudná, hogy is hívják őket, akik a hóban vissza maradtak, futó arcoknak egész végtelen körmenete rajzott el előtte elfutó gondolatok során kíséretében. Lao-tse bölcse mondásai... és egy kis társaságot gyűjt maga köré és az »erős várunkat...« énekelteni vagy más szent énekeket és Pán fuvoláján játszik hozzá... És Voroponovó, egész vasútpark, valóságos város tele (ennyit már látott) beteg és kószáló katonákkal... és neki, neki van még egy csoport éhező, de még mindig fegyelmezett és még mindig harcoló katonája a kezében, ehhez egy hűséges, teljesen megbízható tisztje, és még egy, akit már rövidnadrágos gyermek korában ismert, mikor nagybátyja először ültette egy ekét húzó ló hátára, aki emberré nőve, minden beléhelyezett reményt beváltott és aki csaknem olyan számára, mintha fia volna; és mit tesz ő, ahelyett, hogy ezt a csoportot szilárdan tartaná, egyáltalán megtartaná azokra az időkre, amelyek ezen a halálkatonán túl következnek, ami mégis meglesz, ami mégis csak eljön egyszer, ahelyett, hogy megőrizné embereit erre a halálon túli, emberségesebb célra, az első vonalba vonultatja őket, újra meg újra tűzbe küldi, hogy azt a döglehelletet, mely háta mögött felszáll és már az édig bűzlik, hogy ezt a döglehelletet még napokig fenntartsa és még jobban kiérlelje... Egy Enders ezredes, egy Döllwang százados és nem ők az egyedüliek, mért küldenek ilyen embereket a katonába, nem úgy fest-e a dolog, mintha Sztalingrádot már kínálkozó vesztőhelynek tekintenék?!

»Sztalingrádon túl«, — ilyesvalamit mondott az az otorvanovkai orvos... Sztalingrádon túl, mit jelent ez, hol van a kiindulási pont megadva, mitévő legyen az ember, ha meggyalázva és mint lekötött áldozat már a vérpadon fekszik? Hol van a főparancsnok? Hol marad a tábornokok szava? Hol van a szilárd pont, hogy a hibás számítások, az ostoba elbizakodottság, a bűnös emberlenézés világát kiemeljék sarkaiból?

De Istenem...

Harminc év, az első világháború, a második világháború! Nem mi készítettük-e elő az elsőt, nem mi készítettük-e elő a másodikat, nem tettünk-e fel mindent egy kártyára, nem nyomultunk-e diadalmasan a Volgáig, nem gondoltuk-e, hogy a jogot egyoldaluan a fegyverek sikeréből lehet levezetni?

Egyoldalú világfelfogás!

Boldogtalan hit!

Ki sugalmazhatott nekünk ilyesmit, milyen szűkhomlokú, kapzsi érdekeknek szolgáltunk és áldoztuk fel népünk életét, jólétét és jövőjét.

Sztalingrádnak el kellett jönnie, nem hogy diadalunk jele legyen, hanem, hogy tanulságunkra szolgáljon.

Sztalingrádon túl: ez harc a katonai, de nem csak katonai bűnök ellen, harc a hosszú tévút ellen, igen, saját eltévelyedésünk ellen is, igen, nem csak, hanem elsősorban önmagunk ellen.

Harc valami ellen és valamiért...

De ekkor leborult Vilshofenre az éjszaka. Köpeny nélkül, zubony nélkül, csizma nélkül feküdt, hosszú napok óta először igazi fedél alatt és aludt.

Már napkelte előtt ott állt a víztorony dobogóján telefonhuzalok, E*-műszerek és emberek között fejhallgatókkal fülükön és kibámult a derengő napba. Az éjszaka jelentések futottak be Pitomnik-repülőtér, Pitomnik-falu feladásáról s a körvasút melletti vonal visszavételéről, azonkívül Latte és Döllwang is a szomszéd Enders ezredes közléseivel egybehangzó jelentéseket tettek az orosz állásokban észlelt mozdulatokról. Szovjet támadás állt küszöbön. Vilshofen délnyugat felé nézett a hóborította pusztán át. Onnan kívülről kellett feltörnie, ott kinn kellett állniok — és úgy rémlett neki, mintha a hóban és párában széles félkörben felsorakozva látná őket — az orosz páncélosoknak.

Mellette állt a flakkosztály parancsnoka, Buchner őrnagy. Ismerős arc volt. Kleckájánál egy éjszaka együtt aludt vele ugyanabban a bunkerben.

Buchner megbeszélést folytatott egy hadnaggyal üzemanyagról. — Ha itt megint hátrálnunk kell, akkor nagyon sötéten fest a helyzet, akkor eldobhatjuk a nehéz flakkokat, őrnagy úr! — mondta a hadnagy. — Kizárt dolog, Steinhäuser, menjen Verchnájába, Jelsankába, Mininába, minden szakadékon át járja végig az összes törzseket. És vegye magához Minzet és Januscheket is, az találékony ember, az megszagolja, ahol egy csöpp benzin van. Üzemanyagunknak lenni kell, különben el vagyunk veszve!

— Miért is küldtek ide bennünket! — mondta Buchner Vilshofennek, miután Steinhäuser hadnagy elment. — A nyugati fronton, ahonnan elvontak bennünket, rés marad, és itt aligha fogunk egyet betömni. Csaknem egész üzemanyagunkat elhasználtuk az úton és alighanem ez lesz az egész, ami mindebből kijön...

— Mi van? Loose?

Buchner segédtisztje, Loose hadnagy lépett oda: — Bocsánat, ezredes úr... Őrnagy úr, a páncélos hadtest, megváltozott rendelkezésekről van szó az ütegek elhelyezését illetően.

Buchner őrnagy a telefonhallgatóért nyúlt:

— Igenis... Mi, mi... kössön össze kérem a főnökkel... akkor az Ia-val!

* E.-Geräten = Einmesser-Geräten (bemérő műszerek).

— A flak közelharcban, megőrültetek, 2000 méterre lőnek legjobban.

— De ezredes úr, úgy szedik le a lövegeimet, mint a verebeket.

Vilshofen megértette, miről volt itt szó. És igaz, hogy emberei vékony vonalának segítségére van szüksége, de éppen úgy igaz az is, hogy a legelső vonalban a Flak-ágyúk aligha fognak lövéshez jutni és így nagyon kérdéses a segítség, amit nyújthatnak.

— Parancsára! — hallotta, hogy Buchner ezt mondja befejezésül.

Éppen úgy hangzott, mintha ezt mondta volna: »Kinyalhatjátok...«

Harc a katonai örültség ellen!

Nem ez a harc volt az, amelyre az éjszaka gondolt. Az égre, hol van a főparancsnok, hol a tábornok, hol az a vezető, aki lemossa magáról ezt a szégyent, aki megadja a jelet az engedelmisség megtagadására, de nem volna már engedetlen az óra parancsával, egy magasabb rendű kötelesség követelményeivel szemben és hol van, ha ez a jel még mindig nem jön, a nép, hol vannak az emberek, akik hamis vezetőiket félre lökik az útból és saját elhatározásukból cselekszenek?

Hol a zendülés, az elszántság, a harag?

Hol a mi népünk?

Annyira szétmorzszoltuk, annyira kiégettük a lelkeket, hogy most már lehetetlenség lendületbe hozni.

Vilshofen gondolatban elvonultatja maga előtt emberei díszmenetét, csak kiégett arcokat lát, nem csillan köszöntés a szemekben, nincs remény, nincs kétségbeesés, nincs semmi.

Semmi.

Szürke nap. Délkeletről, a pusztából és a Volgakönyök felől könnyű szél jön. Egy fényjel, nem hófehér, hanem vörös-sárga világú emelkedett fel kinn a puszta fölött, aztán második, majd harmadik. Nem csak Vilshofen és a flakparancsnok a Voroponovói víztornyon, hanem Enders ezredes is kéménye falának kilátó rése mögött, Steimer őrnagy följebb északnak és Keil őrnagy is egy földüregben a körvasúttól nyugatra félúton Pitomnik és a 44-es megálló között, az összes megfigyelők a 44-es megállótól Voropovonóig és tovább Peszt-sankáig és még tovább egészen a Volgáig és a német vonalnak Sztalin-grádtól délre a Volgapartra támaszkodó déli szárnyáig, mind látták ugyanezeket a rakétákat. Buchner őrnagyot megmentették a jelzések attól a kényszerűségtől, hogy flakjait előre küldje. A lövegeknek ott kellett maradniuk, ahol voltak. Vilshofen számára ezek az égen szétpukkanó fehér csillagok és a tüzelőütegeknek ugyanebben a pillanatban meginduló felvillanásai szabadulást hoztak egy kínos dillemből. Az apparátus, amely most játszani kezdett — távolságmérők, megfigyelők, szikratávírók, jelentések — foglyul ejtették, lekötötték egész figyelmét, tapasztalatait, elhatározásokat követelték tőle.

Nem maradt hely kérdések számára, csak a harc maradt.

A gépezet forog, ha üresen forog is. A távolságmérő távolságokat mutat, a parancsnok megfigyelt tűzérési állásokat vezet be térképébe, ha nincs is lőszer és soha nem is lesz, hogy az ellenséges ütegeket leküzdje. A készletben levő muníció mindenestre elég lesz arra, hogy a saját vonala ellen intézett tömegtámadásoknál páncélosok vagy előnyomuló gyalogság ellen irányítsa.

Az orosz tűzéréség dühörgése egyetlen hosszan tartó morajlássá olvadt össze. A füstgomolyok is, a rakétalövegeknek hóhajlatokból emelkedő füstfái és a tüzelőütegeknek torkolatfüstje is egyetlen tömeggé olvadtak össze, amely a fehér tájon át saját állásaik felé hömpölygött.

Vilshofen az ollós távesövön mozgást figyelt meg a hóban, fehér a fehéren, torlódó és felporzó hó mozduló páncélosok kiinduló állásában.

— Őrnagy! Nem látja...?

— Már láttam!

— Hát vágjon már közzéjük!

— Nem tudok... Nincs muníció!

Percekkel később. Az alacsony égből orosz harcirepülők váltak ki. Lefelé vágva úgy festett a raj, mint gömbökké és darabokká szétugró sötét csillagzat. Motorzúgás. Bombacsapódások. Felfröcskölő szökőkutak — föld- és ércdarabok, kocsirészek. A vasúti parkból feltüremelő fekete, füstzsákok. Forró levegő hulláma gőzölgött fel és csapódott az arcokba.

És a flak hallgatott — még csak föl sem csavarták a csöveket; szárazföldi harcra, páncélosok belövésére voltak beállítva, egyébre nem volt lőszer. A flakparancsnok is tehetetlen volt, a dühtől félig önkívületben mindkét kezével görcsösen megkapaszkodott a B-állás* korlátjába és mereven bámult ki a szennybe és füstbe és zúrzavarba.

Megfigyelő állás — mit kell itt megfigyelni, semmit, csak a saját pusztulásunkat! A füst sűrűbb lett. A pusztá felől gomolygó füsttömegek a helység felé úsztak, magasan feltorlódtak és elnyeltek mindent. A víztorony magas kilátója mint gondola úszott az imbolygó sötét tengeren. És Voroponovóban is repedő érc rikácsolt és tűzérési becsapódások mennydörögtek. A víztorony remegett, mint hajó árboca dühös száguldásban. Ledobta beton ruháját, egyszerre ott állott hosszú, mezítelen vaslábain.

— Jelsanka is tűz alatt áll!

— Tűz alatt áll Sztalingrád is! — kiáltotta valaki.

— Nehéz tűzéség... lő a Volgán át!

Ez a hátuk mögött volt, ez északon történt, és ott is a romváros és a Volga fölött füsttömegek sisteregtek fel. A detonációk tíz-húsz kilométer távolságból voltak hallhatók. Az egész katlan zuhogva fel-fortyanó fazék volt. És ameddig csak a katlan kiterjedt, megszámlálhatatlan tűzfészekből és robbanáshelyről örvénylettek fel füst-

* B. állás = Beobachter-Stelle (megfigyelő állás).

dzsungelek, fekete iszaptenger, amely magasan felduzzadt az égig. És füstgomolyban, tűzfényben felszórt föld, fölrepülő bunkertetők, torlaszok. Sáncok kövezett kockákból, fémből, esztergapadokból, kazánkatlanokból, kapcsolótáblákból... Levegőbe repülő garázsok, lőszerraktárak, ütegállások, közben emberek vagy emberrészek, törzsek, fejek, negyven méter magasságba röpültek fel a roncsok, visszahulltak, ismét felörvénylették, hogy szétmorzsolódjanak és porrá máljanak.

És akadt itt, — ez a Voroponovó—sztalingrádi országúton fekvő Verchnája-Jelsankában volt, amelyen, tűzérési találatok és bombabeccsapódások esője bugyborékol, — egy bunker és ebben a bunkerben a rongyokká mállott és most teljesen megsemmisült déli front vezénylő tábornoka, Jänicke tábornok ült. Jänicke bunkere is remegett a földet szünet nélkül korbácsoló csapások alatt, és füst és dübörgés töltötte be a levegőt. Ekkor történt, hogy a legközelebbi szomszédságban bomba csapott be. Az ajtók felpattantak és felkavargó porban és hóban deszkák repültek a levegőbe. A tábornok megtapogatta arcát, a kezét nézte, véres volt. Aztán csaknem egyidejűleg elintézett mindent vagy gyors egymásutánban. Hívatta az orvost, hívatta a Cybenkónál szétvert gyaloghadosztály parancsnokát, a legényét hívatta, távbeszélő összeköttetést rendelt a hadsereg főparancsnokkal. Az orvos bekötözte a fejét. A tisztiszolga becsomagolta a hőröndjét. Két órával később megtörtént minden. Szikratávíróval megérkezett az OKH-ba (a személyi osztályra) Jänicke jelentése megsebesüléséről. A személyi osztály főnöke, Jänicke egyik barátja, nyomban intézkedett és Jänicke tábornoknak egykettőre kezében volt a kirepülési parancs. A gyaloghadosztály parancsnoka, egy fehérhajú tábornok, belépett hozzá. Megkövült arccal hallgatta, amit parancsnoka közölt vele és átvette a hadtest ügyeinek intézését (átvette két szétvert gyaloghadosztály vezetését), az egyiket eddig is ő vezette, ennek vezetését most egyik ezredparancsnoka vette át, átvett néhány tüzerosztályt is lövegek nélkül, átvett azonkívül még egy román hadosztályt nemcsak Flak és Pak, hanem kézi fegyverek nélkül is és ettől az órától kezdve ő volt a déli front parancsnoka. Jänicke tábornok elhagyta a bunkert, hogy Gorodiscsébe menjen és kirepüljön. Az új parancsnokló tábornok még mindig mintha kővé vált volna. A vezérkar urai fejüket csóválták és jelentőségteljes pillantásokat váltottak.

- Súlyosan megsebesült? Mi történt tulajdonképpen?
- Deszka horzsolta a fejét.
- Az OKH-ban a személyi osztály főnöke régi barátja és bajtársa!

És volt itt — ez a sztalingrádi Áruház rorójában történt — egy Carras nevű ezredes. Kimosdva és frissen borotválva (a vizet ehhez egy víztartályból kellett hozni egy darabon az orosz éleslővé-

szelettől végig látható utcán át) lépett be a »Fogpiszkálóban« levő szobájába. Még egy pillantást akart vetni köröskörül, még egy pillantást a befagyott Volgára, mielőtt elindulna a gumraki repülőtérre. Egy órával ezelőtt parancsot kapott, szikratáviratot, amely így szólt: »Carras ezredes repüljön az OKH-hoz jelentéstételre!« Mikor a folyamra pillantott, látta a felszálló, fehér fényjelzéseket és a hosszúcsövű, messzehordó ágyúk vörös torkolattüzeit is a túlsó parton. Tízeg lehetett volna olvasni, ennyi ideig tartott — egy 24 cm-es lövedék becsapódása és szétrobbanása és egy épület átváltozása röplő betonrongyok, cölöpök, gerendák, vas- és bádogdarabok kitörésévé. És egy világ süllyedt el; az utazás Gumrakba, a repülése, Berlinbe, az OKH és a jelentés. Tíz másodperccel később, mikor Carras ezredes táva maradt száját ismét be tudta csukni, és reszkető térdrel állva ott, szemközt, az egyik fellegkaparó helyén egy másik »fogpiszkálót« pillantott meg, újra itt volt megint minden: út és röplés és OKH és Margot és a pillantás egy szembe. De ez már nem ugyanaz az »álmodozó elmerüléssel és egyben pogány derűvel« telt szem volt, nagy, merev szem volt bunkós orr fölött, ezekbe nézett Carras (Uram Isten, az OKH-ban jelentést tenni erről a helyzetről annyi, mint a Führernek jelentést tenni) és ebben a másodpercben, midőn a közelben újabb becsapódások dördültek és a talaj remegett lába alatt, midőn a füst-kárpitok fölemelkedtek és egy ház helyén a még állva maradt, hegyes kőrákás nőtt bele a világosságba nyársként kimeredező gerendákkal, padlómaradványokkal, bútordarabokkal, amelyek a levegőben kalimpáltak, és midőn a harmadik emelet magasságában két lábat és egy törzset látott vasgerendára felnyársalva és a padlás falára maszatolt vörös foltokban megismerte egy gyalogsági csapat maradványait, amely éppen ez előtt a ház előtt vonult el, ebben a másodpercben nézett Carras ezredes Führere szemébe.

Itt volt, a sztalingrádi áruháztól nem nagy távolságban Wedderkop főhadnagy, Lachmann őrmester és egy csapat elszánt fickó, ezek a sztalingrádi csatornahálózat egyik medencéjének sarkában kuporogtak együtt. Röviddel azelőtt tértek vissza éjjeli portyázásukból és bőségesen ettek és ittak. A reggeli maradványai még előttük voltak a térdükön, és középen egy fonatos pálinkás butykos állt. Midőn a bombázás megkezdődött és a föld búvóhelyük mélyéig megdördült, megpróbálták a veszélyt feledni. Egy evőedény járt kézről-kézre tele pálinkával. Az egyik szájharmonikán játszott, a másik fésűn fújta hozzá a kíséretet a többiek gajdoltak. Wedderkop, aki már kiheverte agyrázkódását, de nem tudta, hogy szabaduljon tőlük, együtt ivott és gajdolt velük. Ez addig tartott, míg egy hatalmas robbanás rázta meg a földet, pizok, füst, mészpor töltötte be a levegőt és csak Wedderkop meg Lachmann tudott kimenekülni a napvilágra...

Itt volt Tomas százados, egy őszhajú és vérzón felhasadt arcú törzsőrmesterrel és vezetőjével ült a »15 Kfz-ben«, Gumrakon és

Sztalingrádszkin át jött és az eredetileg Hartmann tábornoktól épített és most a főparancsnok és a hadsereg vezérkara által lakott bunkerfaluba vivő útra akart éppen befordulni, midőn egy szétrobbanó gránát légnyomása a kocsiból kivetette. Hóval tele szakadéka esett és midőn ismét kidolgozta onnan magát, egy kis levegőt szippantott és körülnézett, az őrmester, a vezető és a kocsit eltűnt, kénytelen volt hát útját gyalog folytatni...

És itt volt Sztalingrádszkitől nem messze a Hartmann-féle bunkertelep, amelyre most válogatott hosszú fickókból álló őrség vigyázott. A telep egyik bunkerében tábornokoktól és ezredekhez tartozókatól körülvéve egy szikár úr állt, mellén a nagy rendjelpánt az első és második világháború rendjeivel, és ennek a magasrangú tisztnak félarca folyton rángatózott. A mennyezetről piszok vált le. A vizespoharak csörömpöltek az asztalon. A tábornok, aki éppen beszélt, félbeszakította előadását, a lehulló és a faburkolat mögött szemérgélő piszok neszére figyelt s azután így folytatta: »Megítélésem szerint az összeomlás már nem tartóztatható fel. Az éjjel egyetlen Heinkel 111-es röpült be, egészen névetséges kezdeményezés. Főképpen nehéz muníció és üzemanyag hiányzik. Még arra sincs elég üzemanyag, hogy a csekély mennyiségű ellátási dolgokat a hadtestekhez és hadosztályokhoz kiszállítsuk.« Megint egy becsapódás a közelben, újabb dőrej, a pohár ismét táncolt az asztalon, és falakról a szenny hullt le. A rángatózó félarcú, szikár tiszt vezérkari főnökéhez fordult és szikratávíratot diktált neki: »Az erőd nem tartható tovább. Kiehezett és sebesült s azután megfagyott német katonák fekszenek az utcákon végig. 1. Ezért előkészített kitérőt rendeltem el délnyugatnak. Specialisták részére (tisztok név szerint felsorolva) kérek kirepüléshez gépeket küldeni. Saját személyem kikapcsolva...«

Ott ült a hóval befűt földüregben Gumrak és Gorodiscse közt Stetsen rádiós hadnagy és mialatt a hadseregvezetőnek telefonon hozzá küldött szikratávíratát leadta, a kis ablakrésen kipillantva, füstfoslányokat látott tova gomolyogni, és a szakadék fölött fekete volt az ég az elhúzó füsttömegektől...

Ugyanez alatt a füstgomolyoktól borított ég alatt ott gázolt nyugtalanul a hóban az arcvonalával északnak, a Volga felé, néző hadtest vezénylő tábornoka. Álla borostás volt, ápolt, fehér haja keféletlen, a lovastiszt előkelő megjelenése eltűnt az álcázó köpeny alatt. Tüzérségi tábornok — ágyui hallgatnak. A hóban taposott ösvényen gázolt a mezőn át az országútig s onnan megint vissza: és így imbolyogtak a gondolatai is oda, vissza. Egyszer, mint egyetlen az öt tábornok közül, már tiltakozott a sündisznó állás ellen és felszólította a hadseregvezetőt, hogy azonnal és a Führer parancsa ellenére törjön át nyugat felé. Azóta csaknem hatvan nap telt el és az úton, amelyen járt, a földeken, amelyek mellett elment, és a bunkererek előtt, a szakadék jobb és bal oldalán kiehezett és azután megfagyott katonák holttestét látta. Amikor bekanyarodott az oldal-

szakadékba, amelyben saját bunkere volt, két térdeplő katonával találta magát szemben. A két katona térdelt és az egyik átkarolva tartotta a másikat és a fejét fogta: »Ne feküdj le August, akkor nem kelsz föl már, akkor vége!«

De a katona mégis lefeküdt, a másik tovább térdelt ott és támaszt kereső keze a hóba markolt.

Valóságos emlékmű: a német katona Sztalingrád előtt!

A tábornok összeszorította a fogát, hogy fájtsa bele az állkapcsa és az arcsontja, és hirtelen ő is egy arcra gondolt a két nagy, merev szemmel a bunkós orr fölött; és a hatvan éves embernek hirtelen apja jutott eszébe, aki mint fiatal századparancsnok, midőn igazságtalanságot akartak vele elkövetni, kardjával rontott neki egy ezredesnek az egybegyűlt legénység előtt!

Ott volt a 107-es magaslatnál Holmers őrnagy, egy motorizált tüzérsztály parancsnoka. Holmers 32 éves volt és mikor Németország fölött a magasba repült a horogkeresztes zászló, 22 éves és joghallgató (a tengeri és kereskedelmi jogra és a hajózási szakmára specializálva), az idők szavát és diáktársait követve az SS-be lépett be. És megint az idő szava tette (ezenkívül közben már egészen torkig volt az SS-sel és megpróbált jó széllel szabadulni tőle), hogy katonatiszt lett belőle. Egy hamburgi exportkereskedő és hajótulajdonos fia számára a hivatásos tiszti pálya teljes szakítás volt az előre kijelölt úttal. De azt nem akarta igaznak elfogadni, még kevésbé belátni, hogy az ő személyes esetében az a durva csönttörés vált nyilvánvalóvá, amelyet a Hitler-éra alatt a német kereskedők egész rétege megszenvedett. Mint azelőtt, a kereskedelmet és tengerhajózást és a kereskedelmi javak forgalmát, úgy most a kilótt és eldobott tárgyak mozgásának törvényeit tanulmányozta teljes odaadással. Ez a tanulmány és ez a tevékenység vezette át mint tüzértisztet először Franciaországon, vitte majd egészen Moszkva elé és végül ide, a 107-es magaslatra Sztalingrád előtt, és most itt feneklett meg minden kerekével agyig a mély hóban — kevés munícióval, kevés emberrel és semmi üzemanyaggal — és tulajdonképpen már alig volt más, mint egy ágyú-, ágyútalp- és vontatógép-park intézője. Embereinek egyik felét kivonták és mint pótlást a gyalogsághoz osztották be, másik fele betegen feküdt a bunkerekben. És a felszabadult bunkereket a visszaözlő csapatrészek kószáló emberei népesítették be. És miközben most tombolt a tüzharc, amelybe ő nem avatkozhatott bele, mert távolharca nem volt muníciója, telefonhívást kapott hadosztályától: »Holmers, maga a szolgálatától eljöhet egy órára!« — »Igen, elmenni nagyon is elmehetek!« — »Ott magánál, a Tatársáncon minden tele van emberekkel« — »Igenis, szétugrasztottak, Sztalingrádba nem eresztik be őket, itt gyülekeznek hát össze a sáncon.« — »A hadosztálynak egy külön megbízásáról van szó, hallgasson tehát ide!«

És a beszélő a huzal másik végén részletezte Holmers számára a külön megbízatást. Holmers kurta válaszokat adott: »Igenis... igenis... igenis...« és miután minden meghallott, azt mondta: és válasza nem csengett másképp, és ugyanaz az alapszínezete volt, mint amellyel a front másik végén beszélgetését Buchner őrnagy lezárta: »Parancsára, alezredes úr!«

Holmers először leült és azt gondolta: »Eszem ágában sincs, nem azért vagyok itt. De a megbízást mégis végre kellett hajtani. Őrmesterét hívatta: »Ide hallgasson csak Kunze, külön megbízatást kaptunk a hadosztálytól. Keresztül kell fésülnünk itt a sáncot szolgálatképes emberekért!« — »De őrnagy úr, ez mind beteg, félig megfagyott, agyonéhezett, s ha még meg nem halt, holnap biztosan halott!« — »Vegye magához Schulte ütegvezetőt és nézzen utána, mit hozhat ki belőlük!«

Egy órával később látta Holmers, mit vezetett két őrmestere maga után. De Holmersnek kellett lenni valakinek, az atlanti utas-, teher- és kivándorló-szállítási üzlettel foglalkozó hamburgi vagy brémai családok valamelyik tagjának, hogy a kifésülteknek ezt a szomorú csapatát úgy nézze, mint ahogyan éppen Holmers nézte. Nyomorúságosabb népet soha még kivándorlási ügynök nem vezetett maga mögött, mint ezek a lerongyolódott, kalimpáló, ziháló alakok voltak és eladottabbak még soha nem voltak teremtetett lények, és reménytelenebb még soha nem volt cél, mint amely felé ezeket vezették.

És a Tulevojárok bunkerében ott ült — a közelben egy 15 cm-es üteg tüzelt négy csőből — Cönnern és Damme és Lundt ezredes, akit ilyen messzire vetettek vissza és akinek szintén hálólhelyről kellett gondoskodni. Az asztal körül ültek, és mint valami baldachin, sátorlap volt a fejük fölött kifeszítve, és itt a piszok nemcsak szemérgélt le a falakról, itt morzsákban mállott le és hullt a mennyezetről.

— Odaát voltam a hadtestnél, Unschlicht ott ül a lyukában és úgy ahogy mondom, fuvolán játszik, saját szememmel láttam! — mondta Damme: — Egy nehéz részt gyakorol! — mondja — ez összedettséget kíván és nyugtatja az idegeket. És míg a tűzérségi támadás tart, egyebet úgy sem igen lehet tenni!

— Én is fuvoláznék, ha tudnék! — vélte Cönnern.

— Igen, lassankint mindenkinek megjön a bogara! — mondta Lundt, de mindjárt hozzátette: — Úgy vélem természetesen, hogy ezredestől lefelé! Erről jut eszembe Henkel százados, azt is megtalálták!

— Úgy, ugyan hol?

— A Tatársáncon, egy főhadnaggal hozattam ki onnan!

— Ott állítólag mindenféle népség verődött össze!

— Ahonnan Henkelt kihozták, azt a helyet magam is megszemléltem, kezdetleges földüreg, vagy negyven ember szorongott benne, tiszték vagy irodisták és mind idősebbek, alig volt egy is negyvenen

alul, züllötten, mocskosan, erkölcsileg lecsúszva, katonaköpenyekben, a katlannak minden végéről szaladtak ide össze. Mikor az üregbe beléptem, az egyik éppen valami ócska bádoggal egy sült lómájat hozott be, természetesen lóhullából. De uraim, nem adnának valamit a tisztaságra! — mondtam nekik. — Ugyan mi célja volna már! — felelte egyik. Hát mit szóljon ehhez az ember!

— Igen, ezek förtelmes állapotok! — vélte Cönnern.

— És hol maradt ez a Henkel?

— Megint kivitettem a frontra, de nem érkezett meg oda, ismét eltűnt. Hát én nem akarom újra látni, csak azt kértem magamtól, mért küldenek ilyen embereket a katlamba? Ez az ember semmit sem látott eddig a háborúból, az egész idő alatt egy nyomdában ült és blankettákat nyomtatott.

Cönnern, Damme és Lundt azért ültek ott, mert a tábornokká előléptetett Vilshofenre vártak, ez azonban soká váratott magára.

Kinn az üteg ágyui dobogtak.

— Ezekkel a fröccsökkel már nem fogjuk a tüzet eloltani! Inkább a gyalogsági támadásra kellene a löszert megtakarítani! — mondta Damme. És mivel Cönnern semmit sem felelt rá: — Bizony nem tehetünk itt egyebet, mint oda tartjuk a fejünket és elesünk, de legalább tudnunk kellene, miért? mondja meg, Cönnern, miért?

— Harcolni, más feleletet én sem tudok!

— Mondja csak, Cönnern, hogy volt az az öreg Blücherrel Radkounál, a hadtestparancsnok említette ezt legutóbb!

— Blüchernek nem volt se kenyere se muníciója, erre letette a fegyvert.

— Na, hát éppen ezt gondolom én is!

Az orosz tüzéség becsapódásai közelebb húzódtak.

— Ezek az átkozott fröccsök kinn még az egész cserépáldást a nyakunkba zúdítják! És hol marad Vilshofen? Legalább játszhatnánk egy kis bridget, hogy kikapcsolódjunk!

De mikor az ajtó kinyílt, nem az előléptetett Vilshofen jött be, hanem Koog tiszteletes a Damme-féle hadosztály evangélikus lelkésze.

— Nos, mi van Kalserral (ez volt a lelkész katolikus kartársa), felbukkant megint? — kérdezte Damme.

— Voroponovónál, egy harccsoportnál látták. De más ügyben jövek, Krämer közlegény dolgában.

Krämer közlegény elhagyta őrhelyét, elbújt a majorság romjai közé, amely előtt őrt kellett volna állnia, és ott harminchat órát aludt egyfolytában s ezért főbelövésre ítélték.

— Teljes lehetetlenség, beszéltem vele, az ítéletet nem lehet végrehajtani. Tábornok Úr! — ordította Koog hadosztály parancsnoka fülébe, miközben az üteg mennydörgött és a front dühöngése egy másodpercre nem hagyott alább, a bunker földje remegett és máladozott és a mennyezetről darabok hulltak le.

— Az az ember nem beszámítható, együgyű dolgokat fecseg össze, úgy beszél, mint egy kis gyerek . . . Nem így volt már napokkal ezelőtt, akkor is, amikor őrhelyén a hibát elkövette! Ez az ember az ötvenegyedik paragrafus alá esik, lehetetlenség, hogy agyonlőjjék. — Damme vállat vont, ő nem tehet semmit.

Krämer eredetileg páncélvadász volt. Csapata legnagyobb részét nyugatfelé nyomták el Kleckájánál, ő maga néhány emberrel kelet felé került a katlanba mindössze egy szál pisztollyal a kezében s egy rossz gummicipővel a lábán. A gummicipőben megfagyott a lába. Azután egy harccsoportnál volt . . .

— Igen, már akkor is megfutamodott!

— Lehetne alaki okokat felhozni. Ez az ember egyáltalán nem a mi csapatunkhoz tartozik . . .

— Krämert feltartóztatták és hozzánk osztották be!

— Tábornok úr, a döntő itt az, hogy ez az ember nem beszámítható, tehát törvény és jog szerint nem lehet főbelőni. És végül családapa is, felesége van és két gyermeke. Megint rendbe fog jönni, még fiatal ember. Egy család sorsa függ az életétől . . .

— Nem tehetek semmit. Százával vannak őrségelhagyások. Az emberek már kimerülnek és általában már senki nem beszámítható. Mit lehet itt tenni, a hadtest éppen ezt az egy esetet kereste ki és ragaszkodik az ítélet végrehajtásához!

Koognak nem volt már ideje, — a kivégzési különítmény már úton volt — tovább futott a szakadék másik végére és ott állt a hadtest vezérkari főnöke, Unslicht alezredes előtt, aki ugyan letette a flótát, de még nem tette el és még a száját is csúcsorította, és aszketikus arcát sem fordította még el a kottalaptól, egy 7. századbeli egyházi énektől, mialatt némán tűrte, hogy Koog érvei ráperegenek. Nincs senki az egész hadseregben, aki ne kívánna magának egy harminchat órás vagy még hosszabb alvást, és éppen ezért katonai szükségesség az ítélet végrehajtása! — volt az egyetlen válasz, amit Koog tőle hallott.

Koog az elmúlt napokban haldoklók százainak fogta a kezét és nyújtott nekik vigasztalást, de ez itt másvalami volt. Mikor Unslicht bunkeréből kijött, reszketett a térde. Három embert látott fegyverben egy törzsőrmester vezetésével a havon át vonulni. Sietett, hogy még a kivégző szakasz előtt érkezzen meg a földüregbe, ahol Hermann Krämer, a huszonnyolc éves banktisztviselő arra várt, hogy utolsó útjára elvigyék.

A szakasz megérkezett. Krämert kivitték. Koog mellette lépkedett, az őrmester három emberével követte őket, azután a hadbíró következett. Csak néhány lépést kellett menniük. Krämert két bunkerbejárat között a hóval borított fal mellé állították. Ezen a nyomorúságos alakon — köpenye hótól, széltől foszlányokká málott az őrségeken és csatározásokon, lába és feje rongyokba becsavarva, ezen a beesett, elvadult szakállal benőtt arcon nedvesen csillogó szemé-

vel semmi sem emlékeztetett az elítélt polgári hivatására, amelyet egykor az íróasztal mellett egy tolóablaknál gyakorolt és semmi sem emlékeztetett lakására lámpával az asztalán, pamlaggal és képekkel a falakon úgy, ahogy hátrahagyta. Szerettem volna még megvárni a legközelebbi kenyérkiadást... De mondja lelkész úr, egyenesen az égbe jut az ember vagy van valami átmeneti állapotféle, ahol megint nem lesz mit enni? — hallotta Koog az elítélt beszédét. Koog tiszteletes tanácstalan volt, nem talált szavakat, semmi vigasztalást, amit itt különben nem is várt senki, dadogott valamit, hogy ne adjon-e át az asszonynak vagy a gyermekeknek üzenetet? — kérdezte. — Felesegemet Ilsének hívják, a gyermekek... szintén Ilse és Gustl — mondta Krämer és kigombolta köpenyét és egy csomag agyonolvasott levelet húzott elő: — Itt van, küldje ezt vissza, és írjon! Irja meg, hogy előbb-utóbb úgyis rámentem volna. Tisztára csont és bőr vagyok, alig nyomok már vagy negyven kilót... A hadbírótanácsos már türelmetlenkedett, egy lépést tett előre, felemelte a papírlapot az ítélettel, melyet kezében tartott. Fekete, iszapszerű füst húzódott a szakadék fölött. Az egész kísérteties volt, mintha bábok tettek vettek volna itt. A hadbírótanácsos ismét összehajtotta a papírlapot. Hárcm katoná — az ő köpenyük is koszlott volt, az ő arcuk is szürke s szemük az éhségtől tágult és nedvesen csillogó — vállához emelte fegyverét, a puskatorkolatokból finom, kék füst puffogott ki, hallani semmit sem lehetett, csak a harcvonal dübörgését s a szakadéokban álló ágyuk felbődüléseit. A katonák ismét vállukra akasztották a fegyvert s a törzsőrmestertől vezetve eldobogtak onnan. A hóban egy holttest maradt vissza, amelynek Koog tiszteletes lefogta a szemét, amely már senkit sem érdekelt s amelyre rá sem nézett többé senki.

Koog tiszteletes ezután ismét ott állt hadosztályparancsnoka előtt, vállán a megtömött hátizsák és a ráakasztott takaró: — Kérem magamat a Steimer harccsoporthoz elvezényelni!

— Ha mindenáron a legsűrűbb slamasztikába kívánczik, nem akarom az útját elzárni, Koog! — felelte Damme.

Ez mind az alatt történt, miközben az orosz tűzéréség ezernyi tonna izzó fémet küldött a katlanba és az egész front mentén tűznyelvek nyaldosták az eget. Emberek zúzódtak szét, pörkölődtek össze, fulladtak meg, tépődtek darabokra, temetődtek be, dobódtak negyven méter magasra a levegőbe. Házromok omlottak be, a föld bugyborékkolt. Szikratáviratokat diktáltak és küldöttek el. Haldoklókka-
kal tele bunkerekből új zászlóaljokat soroztak. Egy fuvola szólt. Egy embert agyonlőttek. Házcsoportok semmisültek meg és mások — embereik földrésekbe szorulva, arcukat a földre nyomva — megúszták a dolgot és a tűzkitörések végét várták.

Harminc percig tartott a bombázás. Három és fél óráig tartott az utána következő tűztámadás gránátvetőkkel és rakétaágyúkkal.

A sötétség beálltaig még három óra volt hátra — három órás gyalogsági és páncélos támadás. A Döllwang-csoport és a Latte-csoport emberei előző tömegtámadásokból (a Donkanyarban, a Kazacsidomboknál, a Roszoska-völgy előtt) ismét föltámadva, megtanulták ismerni, milyen jelentőségük van a bunkereknek és a megerősített vonalaknak ilyen félórákban. Mikor ezúttal a fehér tűzjelzések fölrepültek és a tűzérseg megkezdte megsemmisítő munkáját, elhagyták az éjjel megszállott bunkereket és állásokat és a mögöttes terepen földrésekben és üregekben kerestek menedéket. Onnan látták, hogy röpködnek a levegőbe bunkertetők, erődítések és drótkadályok. Így csekély veszteséggel kerültek ki a tűzérsegi tűzből. Annál többre került nekik a gránátvető- és rakétatámadás és pedig állományuk felebe; de az újak voltak azok, a Pitomnikból Voroponovóba vezető úton műhelyekből és a mögöttes szolgálat állásaiból beosztottak, akik csaknem mindnyájan elesetek.

Három és fél órás gránátvető tűz!

Tudnivaló, mit jelent ez. Döllwang elméletben tudta. Tudta, hogy az az ember, aki a szakadatlan sipításban, süvöltésben, sziszegésben és az alácsattogó szilánkok záporosójében nem tud szilárdan megállni és aki a minduntalan újra lecsapó gránátok által táplált füst-dzsungelből kiugrik, tíz közül kilenc esetben a halálfia vagy sebesülten esik össze és elveszett a csapat számára. Zászlóaljok, amelyek a gránátvető tűzben elvesztik idegeiket, kilencven százalékos veszteségeket szenvednek, mások, amelyek ugyanilyen gránáttűz alatt földrepedésekben, tölcésekben kitaranak, három százalékos veszteséggel ússzák meg a dolgot. Döllwang ismerte ezt az elméletet és tudta, hogy az embernek — ha soká tart és a kívánság a felugrásra kényszerítővé kezd válni — a kezével, a fogával kell bele kapaszkodni a földbe. Először volt most alkalma rá, hogy az ilyen támadások demoralizáló hatását a saját idegein tapasztalhatta a kisujja rángatódzásától az egész idegrendszer teljes elernyedéséig és a pánikszerű felugrásig. Nem tudta üregéből az ötszáz méternyire kitolódó hóhajlatot belátni, de a teknőből, mint a delfinek vastag fejjel és csillogó halfarkkal egész rajokban felugráló gránátokat látta; látta, hogy halántékmagasságig emelkednek föl, azután hallotta őket alázúgni és jobbra, balra a saját soraikban felcsattanni.

Szakadatlanul tomboló, kemény talajon porrá törő vízésés! Olyan szűk lyukban szorongott, hogy mind a két válla érintette a földet, térd térd mellett, köpenyránc köpenyráncnál, arc arcot súrolva egy másik emberi lénnel. Ez a másik Gnotke törzssörmester volt. Az idő állt és a kisujj nem engedelmeskedett már. És hol voltak a többiek — öt méterrel tovább, tíz, ötven, száz méterrel távolabb, szétszórva más földüregekben. Se út, se tekintet nem vezetett hozzájuk. A tölcésér széle alkotta a szemhatárt, a lakható és kíváncsi föld határát. A kisujj remegett. Valaki, aki a megengedett határt átlépte, közvetlen közelben ordított föl. — A tüdejét tépte szét! — sügta

Gnotke, az ordítás hangjáról megismerte a sebesülés nemét. Mikor a sebesült halálordítása hörögve elhalt, Gnotke ismét magába roskadt. Két kezét köpenye bő ujjába dugta be. Semmi sem mozdult rajta. Nyugodtan lélekezett. Izzó szilánkok söpörtek el a tölcsér fölött. Egészen laposan húztak el a talaj szintjén és olyan élesek, hogy nyáron lekaszálják a fűvet. Egyik leesett és megpörkölte Döllwang köpenyét. Gnotke olyan éberen aludt, hogy nyomban kinyitotta a szemét, a puszta ujjá hegyével megfogta a szilánkot és kilökte a hóba.

Ebben a pillanatban vette észre Gnotke, milyen állapotban van a századosa. Már nemcsak a kisujja, hanem az egész keze rángatózott. Gnotke pillantása Döllwang kezéről arcára és szemére kúszott föl. Döllwang szája nyitva volt úgy, hogy két szorosan összeharapott fogsora kilátszott. Ez még csak megjárta volna, ez a legszélsőbb megfeszítettség jele volt. De két keze és ehhez tágra nyílt és a semmibe meredő szeme! Félórás, legsúlyosabb pergőtűz, már egy órája tartó gránátvetőtámadás, amelynek vége előreláthatatlan volt és az ember megfeledkezett arról, hogy valamikor is vége lesz! Itt csak egy választás van, meghalni vagy megőrizni — de ez így nem igaz, ez csak elméleti körülírása a valóságnak. Még egész hosszú fokozata van itt a jelenségeknek, reszketéseknek, érzéketlenségek, ordító görcsök, imádkozások, akaratlan kiürülések, mindez előfordul és mindez megtörtént itt is széles körben, az öregebbek közt is, de leginkább azok közt, akik tegnap még mint felmérő katonák vagy valamelyik műhelyben dolgoztak vagy más mögöttes szolgálatban állottak. És az még nem a legrosszabb, ha valakinek tele lesz a nadrágja. Köpködőn szétrobbanó gránátoktól kapkodni a fejet, azután rémülettől megbénulva úgy, hogy az ember nem tudja többé izmait mozgatni és megmerevedett, mozdulatlan gerinccel kitartani s így kiszolgáltatva lenni egy szuronyrohamnak, Gnotke ilyet is látott már, ez még sokkal rosszabb. És ez a százados, azt tudta Gnotke, tegnap még valamelyik berlini irodában ült. És Gnotke nem volt már az a részvétlen szemlélő, mint akkor, amikor Dingelstedt tanító szemében meglátta, mi fog következni, és még sem mozdította meg a kezét, hogy a sorsnak útját állja. Itt ugyanaz volt, aki kihúzta Gimpfet a halálveremből — csak az indítóok nem voltak itt ugyanaz, mint ott; ott a rettenetes félelem volt, hogy egyedül kell maradnia, itt már nem ilyen félelem volt, hanem valami más.

Döllwang nem tudta, hogy süket, hogy értelmileg felmondta a szolgálatot, hogy eszmélete egészen távol kalandozik. Ez csak akkor rémlett fel benne és akkor sem mindjárt, mikor egy kéz érintését érezte a magáén és mikor egy arc kezdett előtte kibontakozni. És különös, látta ezt a mosdatlan katonaarcot, látta a szürke szemeket és egyidejűleg látta nagynénje szemét is, amint a reggeliző asztalnál — ez gyakran előfordult — hirtelen rá tudott nézni és ilyenkor kissé szégyenkezve megkellett mondania: Bocsanat nénikém, másütt járt az eszem, egyáltalában nem hallgattam oda! De itt nem egy szám-

tani feladat vagy más kérdés, hanem a gyilkos zúgás volt az, ami teljesen felszívtá és a rémület tette egészen ernyedtté tagjait. Ezt egyszerre észrevette és ezzel részben vissza is nyerte már az ellenőrzést önmaga fölött. Ez a Gnotke is beszélt és bizonyosan hozzá beszélt, de ő nyilván nem hallotta.

— Igen, ezek alighanem mind új emberek, akik itt kiszaladnak! — felelte most. — Igen ezek mind újak, hátul nem volt részük ilyesmiben! — Igen, ez csakugyan erős idegfeszültség! — mondta Döllwang és Gnotke halkan visszahúzta a kezét.

— Aki itt kiszalad, kaput! — mondta.

Elég töredezett beszélgetés volt ez a nagy zúgásban, amely nem akart alábbhagyni. De mégis valami kapcsolat volt, egy kéz volt, amelyet odanyújtottak neki, neki, aki már azon az úton volt, hogy mint üres pelyvát sodorja a szél.

Néhány méterrel távolabb Stüwe ült egy lyukban, olyan szűk volt ez a lyuk, hogy guggoló állásban kellett benne maradnia és lehajtott fejjel. Nála nem az idegekkel volt baj, ezer lövedék örökös lármáját és zúgását és szétrobbanását is kibírta. De az izmai mondták fel a szolgálatot. És mert a lábát nem tudta kinyújtani, fejét ingatta ide oda. Azután lábujját mozgatta és a kezét forgatta csuklóban, mert átkozottul hideg volt; és a vége bizonyosan az lesz a dolognak, hogy dagadt lábbal és béna tagokkal még egy szuronyrohámot kell kiállnia és az embernek magának is rohamoznia kell. És megint néhány méterrel távolabb August Fell guggolt. Már nem imádkozott és nem kínált fel jótékony célra összegeket, menthetetlenül tompult és süket volt testileg lelkileg. És ismét tovább egy másik guggoló sírban Liebsch ült gyöngé hólyagjával, ugyancsak eltompulva, süketen, egészen meghülyülve, nem kért se Istent, se sorsot és nem is várt feleletet a kérdésre, egyetlen, egyszer keményen belévert és százszor utána gondolt gondolat maradt a fejében és most is ez járt benne: tartjuk az állást, tartanunk kell az állást! És ismét tovább a negyedik lyukban az újak közül kuporgott egy, és ez nem is volt katona, ez Robert Repstock lakatos volt Berlin-Oberschönneweidéből, aki azelőtt Dubinszkiban dolgozott egy autójavító műhelyben, a menekülő oszlopokkal Jesóvkáig jutott és itt egy gyülekeztető parancsnokság feltartóztatta és bedugta a csapatba. És most itt ült, puská volt két térde közt és töltények köpenye zsebében és köröskörül zúgott és üvöltött minden és összedőlt a világ, és neki nem volt szabad mozdulni, és fejében úgy kergették egymást a gondolatok, mint patkányok egy süllyedő hajó fedélzetén. És egy Hans és egy Liesbeth és egy Hitler és »ruszkik« és egy Lotte kóvályogtak fejében. És Hansnak volt igaza, aki Oberschönneweidében maradt és most a gyárban felügyelő lett egy csoport ruszki fölött; Liesbeth pedig a testvére és bibliakutató, ő mindig csak nevetett rajta, de most mégis itt van az »üvegtenger« és »a jajveszéklés és fogak csikorgatása«, de valóságban és nem csak papíron; és az a Hitler, hát ebbe bele kell bolondulni,

nincs ennivaló, nincs semmi csak hó, és itt a fegyver a két térde közt és Hitler azt mondja : »Kivágok benneteket !« És nem tesz semmit csak azt mondja : »Vegyetek példát rólam !« és mindenütt halottak hevernek és ezért agítáltak és ha valakinek megjegyzése volt, könnyen a hűvösre is került. És Lotte, az Isten szerelméért (Lotte a felesége), ha én itt meggebedek, mint a többiek mind, akkor Lotte Hanshoz megy. És talán igaza van és talán Lisbethnek is igaza van, és bizony adhatott volna néha a ruszviknak egy falat kenyeret vagy egy cigarettát, a végén is szét verik itt a fejét, mert hülye volt és hitt ebben az ostobaságban ! És távolabb és más lyukakban ott kuporgott Altenhuden meg Gimpf meg Liebich, meg Vilsdruff meg Riess és ismét egy új és még más újak. És Altenhuden huszonhat évével olyan korhadt volt, mintha ezer éves élet állt volna mögötte. Gimpf elhatározta, hogy egy lépést sem tesz tovább, ebben a lyukban marad fekve, itt temessék is el. Liebich elérkezett a még elviselhető szélső határához, két keze közé szorította fejét, benyúlt az acélsisak alá és haját nézte, mely a kezében maradt. Vilsdruff elfelejtette kicsoda és hol van és hogy valamikor felesége és gyermekei voltak és alig volt több érzése, mint amennyit talán egy agyagkupac érezhet. Riess felváltva üvöltözött és káromkodott és esküdözött, hogy ez az utolsó pergőtüze és utolsó gránátvetőtámadása, többet már nem csinál végig. Elég volt ebből az átkozott piszokból, végét veti a dolognak, önállósítja magát, mint annyi más, hever az autókön elég sok minden, amiből harapni lehet !

Altenhuden Grimpffel feküdt ugyanabban a lyukban : — Hol vetted ezt a prémmel béelt csizmát, ez aztán döfi ! — Gnotkétől kaptam, nekem adta, mert fagyott a lábam ! — válaszolta Gimpf. — És hol fújta meg ő ? — Egyáltalán nem fújta meg, az ezredes ajándékozta neki, az előtt az ezredes viselte, az most szörbotosban jár ! — Sose lesz már ennek vége ! — mondta kisvártatva Altenhuden. — Tőlem jöhet egy gránát és betemethet, akkor végre nem kell tovább mennem ! — Tőlem nem, én még szeretnék egyszer Nemitsbe vissza menni és még egyszer részt venni a szénakaszálásban. Te tulajdonképpen soha nem gondolsz haza ? — Haza . . . — Gimpf csak ennyit mondott, de ez is inkább elveszett sóhajtás volt ez alatt az ég alatt és ebben a zúgásban és morajlásban köröskörül.

Fagyos agyagdarab repült be Altenhudenhez és Gimpfhez a gödörbe. Altenhuden érte nyúlt. Cédula volt ráerősítve és a cédulán ez állt : »Ha a tűznek vége, fekve maradni. És ha páncélosok jönnek, hagyni, hadd gördüljenek tovább. Nem löni, takarékoskodni a lőszerrel, míg gyalogság jön. Közel engedni őket. Csak vezényszóra tüzelni !« Altenhuden szomszédjához, Liebschhez dobta át az agyagdarabot a parancsal, így jutott a parancs tovább és érte el Fellt és Vilsdruffot és Repstockot, egyiket a másik után. A parancs Döllwangtól jött és hozzá még messzebből érkezett Voroponovóból jött a víztoronyból Vilshofentől. Küldönc hozta egy szakadékon s azután egy

futóárkon át, majd mint a hajítólövedéket juttatták előre a legelső vonalba.

És Altenhuden és Gnotke és Gimpf és Fell meg vagy száz ember, régiek és újak, akiket Döllwang vezetett, és vagy másik száz régi és új, akiknek Latte volt a parancsnoka, három és fél óráig feküdtek gránátvetők záporában. Testek izenkint veszítették el minden érzéklőképességüket. Gyomrok, melyek először felpuffadtak, üres zsákokká zsugorodtak össze, hólyagoknak nem volt már nyomásuk és agyak olyanok lettek, mint a föld; ki gondolt még, talán egy régebbi életre, vagy Hitler bűnére, vagy egy Lottéra és arra, vajjon férje gyorsan bekövetkező halála után férjhez megy-e, aki ilyenre gondol, az mint Repstock lakatos, már régen felugrott és apró szilánkok őrölték szét, mint egy trópusi vízbe hulló húsdarabot, amelyet ezernyi kis hal szempillantás alatt fal fel.

Három és fél óra hosszat omlik az égből a vas és füst és tűz zuhata. És a vége? A borzalom fokozatában és ranglétráján még nem érték el a csúcspontot. Ég és föld megmerevedik és nem szabad léleket venni, egészen kicsivé kell lenni. Az ember kuporog, térdel, hasán fekszik, a mocsokba nyomja arcát.

És most itt van: érces dübörgés, láncok csörömpölése, feldübörgő fagyott föld, forró olaj fuvalma, lezuhanó sötétség; egy rakás hó, feltépett agyagdarabok hullnak be a gödörbe. Páncélosok robognak el a guggológödrök fölött. Nagyobb gödörnek kell már annak lenni, amely előtt egy páncélos megtorpan, megfordul a saját tengelye körül és gödröt, embert és havat maga alá kavar.

Tüzérség, gránátvetők, páncélosok — a pokol egész gépezete úgy, ahogy német technika kifejlesztette, német munka túlméretezte, német hadvezetés visszaélt vele, hogy más népeket letiporjon, itt van most kikényszerített arányokban és német katonákon száguld keresztül, akik elfásulva, kővé meredve, mint múmiák összezsugorodva kuporognak a földben.

A páncélosok áttörtek. Újabb csöndhullám — a tüzérségi tüzet hátrábbhelyezték — s ez a hullám addig tart, míg emberek nem válnak hallhatóvá. Bádogedények csörömpölése, ásók csikorgása, hangozások. Felordítás! Állati üvöltés, egy előreviharzó hullám! És most fel! Mozdítani a megkövült tagokat, elzsibbadt lábakon állni, elzsibbadt lábakkal szaladni!... Kézigránátok, géppisztolyok, megfagyott ürülék, deszkakeményre merevedett nadrágfenekek, ordítani kell, ahogy a torkon kifér.

— Hurrá!

— Urra!...

Gnotke, Gimpf, Döllwang, ukránok, kozákok... Fell és egy üzbég... Altenhuden, Liebsch, Riess, kalmükök, szibériaiak, oroszok, fehéroroszok...

— Urra!

Tűz fröcsköl a szemekbe, koponyák repednek szét, mint tojás-héjak, az oroszok a derékszíjhoz és hashoz feszítik a géppisztolyt, üresre lövik a kamrákat, eldobják a géppisztolyt és kést ragadnak. Latte hadnagy a hóban fekszik. Voroponovo felől tüzéséget hall, egy üteg tüzel, ez Vilshofen, aki fogadja az áttört páncélosokat. Latte félrehajtja fejét és meghal.

— Tűz !

— Tűz !

— ... így jól van, helyes, gyorsan ! Ki azzal, ami itt van !

Nem Vilshofen volt, Buchner őrnagy nehéz Flakja volt és egy 15 cm-es üteg ágyú voltak, amelyek ugyanarról a helyről, egyszer muníciót puszítva, egyszer elbizakodottan egyes célokra, egyszer szinte gúnykacajjal közelmerészkedő egyes emberekre irányítva a tüzet, utolsó gránátjaikat lőtték ki, hogy aztán örökre némaságba süllyedjenek vissza.

Vilshofen a víztorony magaslatán állott. Még akkor is ott állt mikor éj mászott már a pusztára. A vonal kitartott, hogy a sötétség oltalma alatt elhagyják és másnap már ne legyenek ott. Latte meghalt, a harccsoport fele elesett, másik fele fogságba esett, szétszóródott, fogságba került, megfutott — és egy vérző csoport tér vissza a pusztán át. Így tartott ki a vonal.

Döllwang százados, Pöhls őrmester, Gnotke őrmester ... negyvenkét ember, ehhez számítva még egyeseket, akik másokra támaszkodtak, így sántikáltak a sötétben Voroponovo irányában : így festett a Vilshofen harccsoport. Éppen ilyen siralmas képet mutatott az Enders ezred is, a tovább északnak fekvő csoportok is, a Steimer harccsoport is, a Keil harccsoport is és éppen ilyen nagy vérvesztései voltak a 297. gyaloghadosztály és a 371. gyaloghadosztály maradványainak, amely Pesztsankánál a Volgának háttal harcolt. Ezen az éjtszakán mind visszaestek a körvasútig, hogy ott új állásokba vonuljanak. Az új vonal, amely ezúttal kialakult, már nem volt vékony gyűrű sem, már csak bádoglemez volt, reménytelenül puhára verve, ahol a legközelebbi lökés éri majd, ott menthetetlenül résnek kellett támadni rajta.

A január 22-éről 23-ára virradó éjjel történt.

Ezen az éjtszakán leveleket írtak Németországban : Mathias örvezetőnek ! Linz : Kedves Mathiasom ... semmi posta, egy szó se Töled. Ha így megy tovább én is nemsokára úgy leszek, mint Salmné, az tegnap már egészen bolond volt. Ez mind azért van, mert a háborúra gondolunk és éppen Terád, hogy éppen Neked kell a katlanban lenni, Istenem ... » Johann Leimer közlegénynek : »Kedves Jochan ! Tudasd velem, be vagytok-e zárva vagy nem. Ha igazságon alapul, tégy egy kis keresztet a sarokba, egyebet nem kell tenned ... » Wolfgang Specht örvezetőnek : »Kedves Uram, ... mindnyájan tükön ülünk,

másoktól is hallom, hogy a legnagyobb idegerő kell hozzá. Legdrágább Uram, naponta kérem a jó Istent, hogy kivezessen a sztalingrádi pokolból. Én azt hiszem, hogy ott a legborzalmasabb játszódhat le, amit emberek maguknak készíthetnek...» Hermann Krämer közlegénynek: »Forrón szeretett Hermannom! Mikor tegnap este együtt ültünk és a híreket hallgattuk, mindnyájunknak összeszorult a szívünk. Pergőtűz Sztalingrádra, hallottuk. Istenem, szegény Papánk, mondtam és Gustl és Ilse szomorún nézett rám. Csak megmaradj nekünk és csak megint épen kerülj ki a katlanból!... Mama, Gustl és Ilse.« Karl Dennstädt közlegénynek! Kedves Karlom!... se éjjel, se nappal nem tudok aludni. Ha nem jössz vissza el sem tudom gondolni, mi lesz. Az utolsó repülőtámadás óta úgyis egészen odavagyok. És napokon át semmi posta Tőled, fel tudnám nyitni a gázcsapot, olyan hangulatban vagyok...» Hans Daussig főörvezetőnek! Kedves Férjem! Ez a dolog Sztalingráddal egészen bolond és hozzá a saját gondjaim. Már az csak úgy van, hogy minden kezdőt egyszerűen félretolnak, ezért Schwarckopf is megint elment erre a szezonra az Operától, de Raucheisen támogatja és vendégszínházai vannak. Minden nehéz, nyilván csak akkor tarthatja magát az ember, ha valami befolyásos színházi ember vagy még magasabb hely áll mögötte. De honnan vegyen az ember, ha lopni nem akar? Hol szerezzen kapcsolatokat? Úgy érzem magam, mint a versenyló lovas nélkül. Bolond állapotok, és ezt nevezik művészetnek! És Te kedves, szegény Emberem Sztalingrádban. Csak azt a rettenetes háztömb-harcot ne kellett volna végigcsinálnod!... a te Asszonykád! Kurt Mohr közlegénynek! Kedves, jó Fiacskám!... mintha nem tudnám, hogy is van ott, gyilkolás, öldöklés és semmiféle jó kilátások. És most, ebben a hidegben kell harcolnotok. Ha így Rád gondolok, legjobban szeretnék kihozni abból a pokolból és én mennék oda helyetted. Én már öreg vagyok, de Te olyan fiatal vagy és szép, és máris a halál van a szemed előtt. Ha nem kerülsz megint vissza a szemem elé, akkor én sem kívánok tovább élni... Mamád.« Karl Tuszieh főörvezetőnek! Szegény, jó Karlom! Ma megint gyűjtőnap volt. Megint kevesebbet adtam, mert Neked olyan rossz a sorod. Az irodában mindnyájan nagyon kedvesek és részvételt vannak, mert Te a katlanban vagy egynek a kivételével. Ez igen közönséges volt, nagyon jól megy neki. Mert nagyon elkezdtem sírni, azt mondta, nem kell mingyárt a legrosszabbra gondolni és hogy többen jönnek haza, mint ahányan odakinn maradnak. Egyáltalán nem tudom neked elmondani, hogy forr bennem minden, ha erre gondolok. Nem is nézek rá arra az emberre, mert meg tudnám ölni. Hát ilyen férgek csúsznak másznak Isten földjének hátán! A te nagy gondok közt élő Louiséd.« Rudolf Dorninger főörvezetőnek: Kedves Rudim! Még mindig nem hallani semmi vigasztalót erről az átkozott Sztalingrádról. Vajjon fel tudjátok-e pattantani a gyűrűt, melyet az oroszok vontak körültek? Adja Isten, hogy minden jóra for-

duljon ! Hát bizony, elég borzalmas, szabadság helyett a gyűrfűben...» Robert Brünner közlegénynek : Kedves Bert, leveleid az utóbbi időben kissé talányosak voltak. Most már tájékozva vagyunk, de a véletlen és nem a rádió révén...» Hans Pippmansberg közlegénynek : Drága Hanslom ! Bizony ugyancsak elhibáztad az időt, amikor világra jöttél. Gyakran jár az eszünkben, hogy egészen el vagyunk hagyatva. Az ujságokban semmi sem áll arról, hogy is van Sztalingrádban. Ott csak a szépet nyomtatják ki, és éppen így van a moziban. Ha megírnák és megmutatnák a valóságot, akkor megbolondulnának az emberek. Nálunk most azt beszélnek, hogy nektek már hat napja nincs egyáltalán semmi ennivalótok...» Albin Hedenick közlegénynek : Legkedvesebb Albinom ! Azt hittem, megszakad a szívem. Hallod, Neked okvetlen haza kell jönnöd, mert mi nem akarunk más Papát ! Hiszen Te olyan jó voltál hozzám, a szememről olvastad le minden kívánságomat ! Olyan biztos előérzetem van, hogy viszontlátom az én Mankimat ! Nem, nem, nem, Albin, Veled nem történhet semmi baj...» Ewald Stüwe közlegénynek : Kedves Ewald ! Az ember sokat kibír, de én úgy gondolom, hogy Te már éppen eleget bírtál. Itt Kölnben is egyre szűkösebben és rosszabbul vagyunk. A gyárban rettenetes. Egy szemernyi fény és nap sincs. Az ablakok feketére vannak festve és egész nap egy éles fényű lámpa van az ember szeme előtt. És ezek a disznó repülők minden áldott nap jönnek. Én már olyan vagyok, mint a rongy. Fáj a fejem a sok izgalomtól. És ha rád gondolk, ordítani szeretnék, meg lehet ebbe örülni. Tillád.» Hinrich Pöhls őrmesternek : Kedves Heinrichem !... A pék felesége pénteken is nálam volt megkérdezni, hogy én szintén nem kaptam-e postát. Nem hallok semmit Rólad ! Soha sem írsz már. Hallod Heinrich, mit kezdjek magammal és a gyermekekkel, mi van Veled, annyi mindenfélét hall az ember. Istenem, ha csakugyan igaz volna... Anna és a gyermekek.» Hans Schwarzott őrvezetőnek : Drága Franz... Ha szabadságra jönnél, ezzel is időt nyernénk, és minden nap számít. De egyelőre csak reménykedhetünk, hogy ép bőrrel szabadultok abból a katlanból. Mindenfelé csak azt hallja az ember : Ez is Sztalingrádban van.» August Fell közlegénynek : Kedves Fiam ! Nálunk minden a legnagyobb izgalom, szegény Willy halála minden számítást keresztül húzott. Mindenén túl kell adnunk, legelőször a szép tehénkétől kell megválnunk, amelytől annyi jó vajat kaptunk. Apának nagyon nehéz már a munka, egyre jobban összegörnyed, Etsch is elesett, Jáb meg elvesztette a jobb karját. Bizony mindenkinek megvan a maga keresztje. Remélhetőleg jól szolgál az egészséged. Isten áldása legyen Rajtad és vezessen vissza megint hazádba ! Anyád !»

Január 22-éről 23-ára virradó éjtszaka, a kalmük pusztán, Voronovótól délre... de tudni kellett, hogy egy sín pár fut a fehér pusztán át, hogy város és földél van elérhető közelben ; emlékezni kellett arra, de már az emlékezés is nehezebbre esett a robbanásoktól,

hidegtől, éhségtől kábult fejeknek, emlékezni kellett arra, hogy — előző éjjel volt-e ez vagy már sok idő telt el azóta? — törmelék-halmok közt, besüppedt tetők és vasúti kocsik mellett haladt el az ember. Látni nem lehetett egyebet fehér hónál, és aki letévedt az útról, az elmerült benne, mint a tengerben; mozdulatai kapkodókká váltak, nem tett már egy lépést sem, olyasféleképpen mozgott, mint az úszó, és kiáltozni kezdett, de nem hallotta senki és csak a csillagokat kiáltozta le magához. A puszta nagy, ragyogó csillagai leereszkedtek mellé, a hóhullám taréján ült egy és így szólt hozzá: ... — Nem, nem, nem Albín, Neked nem történhet semmi bajod!

A hazai hangokban izgalom, dac és szorongás remegett, még reménység ágaskodott, még felháborodás villámlott egy kimondhatatlan sors ellen; az emberekben a kalmük pusztán, a hómezőkön, a Volga szakadékaiban már semmi efféle nem volt: sem izgalom, sem felháborodás, sem szorongás, sem remény, csak tompult tűrése éhségnek, hidegnek, fáradságnak és bamba elviselése a szenvedéseknek. Elhalt érzékekkel, fáradtan és szakadásig megrakva vonult az a csapat is, melyet Döllwang százados vezetett, ezen az éjtszakán a hóban. Az utat feljárták, befujta a hó, megint kitaposták s a hó befujta újra. Hajlatokon és hófalak közt vitt keresztül az út. A víztorony tájékozódási pont lehetett volna, de a kék éjtszakában nem lehetett látni. Útmegjelölés volt, de már nem a földbevert cölöpök voltak a rájuk kötözött szalmacsutakokkal. Ezeket elhordták tüzelőfának, és most minden húsz, harminc, negyven lépésre lekoppasztott lólabák meredeztek fel, mint útjelzők, az egyik a combbal és a széles medencecsonttal, a másik bokaízületével és patkójával fölfelé, egyik gyertyaegyenesen, másik ferdén fúródva a hóbuckába. A Döllwang-csoport úton volt és egy másik csapat éppenúgy, mint a Döllwang-csoport. Egyik ember a másik sarkában kigyóvonásban, és ez a csapat az Enders ezred maradványa volt. Előttük Voroponovo feküdt, mögöttük volt a senki földje (ez éjtszaka még senki földje) és az elhagyott, szakadozottan még sortüzekből pásztázott csatatér.

Kitaposott ösvényeknek ágbogas érhálózata vezetett előről és eldugott szállásoktól a megjelölt főútra. És aki azok közül, kik a közelharcban szétverve visszamaradtak és merevségükből ismét felocsudtak, a félelemtől hajtva odáig eltapogatódzott, hogy a hóból felmeredő lócsontokat megpillantotta; az kezében tartotta a fonalat és remélhette, hogy visszatalál csapatához. Ezeknek a »szerecséseknek« egyike Ewald Stüwe közlegény volt, egy másik Hans Daussig főörvezető. Mikor Stüwe megpillantotta Daussigot, aki az út másik oldaláról leskelődött le (senki sem tudhatta, milyen messzire szivárogtak már be a terepre az oroszok,) először egészen csöndben maradt és a másik mozdulatait figyelte; ami ezután következett, nem volt egyéb két farkas éjjeli mozdulatánál. Körülzaglászta egymást és mikor elhaladtak egymás mellett és kis-

vártatva leültek, hogy kifújják magukat, az árnyék, amelyet a kékes óra vetettek, szintén nem nagyon különbözött két megsebesített, megtépett farkasétól.

— Mi bajod? — kérdezett Daussig.

— Itt a karomon, egy bajonetszúrás!... Hát neked?

— Az oldalomban, itt... azt hiszem géppisztoly!

Stüwe jobbkarját egy bajonetszúrás roncsolta szét, a másiknak géppisztolygolyó fúródott az oldalába.

— A tiedet is mind lekasabolták? — kérdezte Stüwe.

— Nem tudom, hogy volt. Kinyitom a szemem, ott feküdtem a hóban és előbb közelharc volt. Azután csönd köröskörül és nem láttam ott senkit.

Mind a ketten hallgattak.

Daussig egyszerre nevetésben tört ki. Stüwe bizalmatlanul nézte. — A fejedre is kaptál valamit, mi?

— Nem, csak éppen eszembe jutott valami.

— Nagyon vidám dolog lehetett!

— Haza gondoltam... — És bizony nem volt éppen vidám dolog, inkább izgató volt, ami történt; de mit bántotta őt ez ma már, inkább nevetséges volt, hogy az embernek egyszerre csak ilyen-mire kellett gondolni.

— Hová való vagy? — kérdezte Stüwe.

— Berlinbe, azaz pontosan Klotzschéba az Altmarkban.

— Én Kölnbe való vagyok, a Gereonswallon laktam. De ideje, hogy felkeljünk és tovább menjünk Voronopovóba!

Voronopovóba kellett érniök, messzebbre már nem jutott a gondolatuk, arról, ami messzebb volt, már semmit sem tudtak. Stüwe már nem tudott Kölnről és ott a Gereonswallról, azt sem tudta, áll-e még az 5c. számú ház vagy már romhalmazzá roskadt össze, és Tilla gondjaitól, amelyek nyolc éven át az ő gondjai is voltak, messze elszakadt. És Daussig, valamikor zenész volt, állása volt és lakása és bérelt zongorája a lakásban és felesége, akire végtelenül féltékeny volt, de mindez oly messze tűnt már, mintha egy másik csillagon lett volna, és mit érinthette már, hogy asszonykája még mindig »versenyló lovas nélkül« vagy közben valami más történt vele? Stüwe és Daussig, egyik a másikba kapaszkodott és egyik tartotta talpon a másikat, így rakták lábukat csendesen a hóban és nem volt más vágyuk, mint egy gödör, amelybe leroskadhattak és megbujhattak volna.

Csak néhány ezer méter állt előttük, de órák kellettek nekik hozzá. Harmadik, negyedik és ötödik késett vándorral találkoztak és végül egész csapat verődött össze és érkezett el az állomásra s tapogatózott végig a sötét vagónok sorain. Egy segédcsanitéckocsit kerestek és meg is találták. Útközben az egyik erről beszélt és azt állította, hogy elég hely van ott mindnyájuk befogadására. De hol volt elég hely — csak az üres pusztaságban és a hóban! Az ábránd a

vörös kereszttel megjelölt, ágyakkal, takarókkal, kályhákkal felszerelt kocsiról megragadta ezeket az elgyötört agyakat. Ágyak és takarók és kályhák és ezek alatt kerekek és a kerekek sínen álltak, és a kerekek egyszer csak gördülni fognak; talán csak Sztalingrádba, de talán... ha a halál lehetséges, nem szabad-e akkor az életet is lehetségesnek tartani? És itt voltak, ott botorkáltak a vagónsor mellett. Saját szemükkel láthatták a hóval beporozott vörös keresztet. Teherkocsik voltak tolóajtókkal, a kocsik oldalába kis ablak-szemeket illesztettek be. Az egyik ablak mögött szürke világosság derengett. Más vagonokból a vas kéménycsővekből, amelyek a kocsik tetején meredtek ki, füst szállt fel. A vagonokban laktak, de akárhol kopogtak be vagy verték meg egy fagyos röggel a kocsi faoldalát, egyetlen ajtó sem nyílt meg, és sehol nem mozdult semmi. A bebocsátást keresők tovább támolyogtak. Fagyos koloncokon bukdácsolnak át, amelyek az úton heverték, amelyeket a sínek mentén eldobáltak, ameddig csak a vonat elért. Mért nem nézték meg alaposabban ezeket az emberhosszúságú, fagyott koloncokat? Nem akarták, nem akartak látni semmit — csak egy priccset, egy fekvőhelyet ezekben a fűtött kocsikban, amelyek végül mégis kerekeken álltak, amelyek végül, ha mozdonyt kapcsolnak eléjük, mégis tovább gördülhetnek, csak ez után vágyakoztak. Azután találtak egy vagon, amelynek ajtaja engedett és nyitható volt. Vagy üres volt a vagon vagy nem védelmezték a lakói. És priccsek voltak itt és volt kályha is, eddig tehát rendben volt minden. És akik a priccseken feküdtek, nem mozdultak. Merevek voltak és meg lehetett őket fogni, és a tolóajtóhoz vonszolni és kidobni s ezzel mindig felszabadult egy-egy priccse. Tehát volt itt tényleg hely mindenkinek és mert a beszállás nehéz és egy már kéznél levő föllépő alacsony volt, körülnéztek és hoztak még néhányat a szanaszét heverő, eldobált koloncokból. Az első felhágót kiszélesítették és másodikat tettek a tetejébe. Most azok is feljuthattak a vagonokba, akiknek lábsérülésük volt. Akik azonban a fagyos anyagot a lépcsőépítéshez odacipelték (a többi vagonba egyébként hasonló felhágók vezettek be), nem tudták magukat túltenni azon, hogy észre ne vegyék, hogy a koloncok egyik végén egy pár emberi lábat, másik végén pedig egy nyakcsigolyát tartanak kezükben.

Éppen Te, Istenem... Nem. Veled nem szabad ennek megtörténni... hiszen Te olyan fiatal vagy és szép!... Te szegény, jó uram Sztalingrádban...! Ewald Stüwe közlegény ott állt a havas éjszakában és hangokat hallott. Előtte volt a vörös kereszt vasvagon. Láta, hogy mászik be négykézláb Daussig, a zenész és hogy tűnik el a kocsi belsejében. Szeme előtt egy arc jelent meg, nagy orral és vízszinű szemmel. August Fell arca volt, aki szintén elmaradt a csapat mögött. Stüwe megragadta Fellt ép karjával és magához húzta.

— El innen! az élelmezési hivatalhoz, biztosan ott vannak a többiek! — mondta.

— Igen, biztosan ott vannak! — felelte Fell.

Mind a ketten ott hagyták a segédszanitecvagont és távoztak az állomásról.

A következő napon az új fővédelmi vonal, amelyből különben már soha sem lesz az s amely nem volt más, mint szitává rongyolt bádóg és egyébként is csak eszmei jelzés a vezérkari térképeken, Voropovono állomást fogta körül, keresztül vágott az élelmezési hivatal udvarán s a körvasúton kívül haladt tovább északra, majd nem sokkal a 44-es megálló után, ahol a Keil harccsoport feküdt Gumrak felé, hogy Gumrakot körülvéve tovább kanyarodjon el keletnek. De mint mondtuk, ez a vonal csak eszmei vonal volt papíron. A katonákra, az ezredek és harccsoportok e maradványaira és az akár ezelőtt, most is előre küldött feltöltésekre volt bízva megállapítani, mit jelentett ez a vonal a valóságban.

Fénytelenül, akár a szürke füst, úgy kelt az új nap. És az emberek, akik ezen a reggelen az élelmezési hivatal udvarán lábra álltak, szintén alig hatottak másképp, mint szürke füstképződmények. Egy név, néhány szó, amit Pöhls őrmester vagy tán Gnotke főtörzsőrmester mondott ki, és egy-egy csoport vonult el, bújt be egy pajtába vagy mászott fel egy pajta tetejére vagy helyezkedett el egy földsánc mögött s foglalta el az új állást. Ez mind nagyon lomposan, cseppet sem katonásan ment végbe. De valóban katonás, sőt éppenséggel marciális jelenség volt ellentétben a harccsoport embereivel szemben a törzsszámvevő éppenúgy, mint ennek valamennyi embere is, a törzsőrmester, a főtörzsőrmester és az élelmezési iroda legénysége. Ezeknek acélsisak volt a fején, hasukon bőrszíjak ragyogtak, csípőjüket pisztolyok verdesték. Itt őrszem állt a kapu előtt, egy másik az élelmisszerraktárt őrizte, a harmadik még valami más helyiség előtt őrködött. És az őrszem mellett előírászerűen egy kanna petróleum volt, hogy ha az oroszok jönnek, parancs szerint felgyujtsa a raktárt és a helyiségeket. A főtörzsőrmester ide-oda futkosott, ellenőrizte az őrszemeket, percenkint belépett a törzsszámvevő szobájába és megkérdezte: — Hol a Főnök? — azután jelentést tett: »jelentem, semmi újság!«

A törzsszámvevő az elmúlt éjszaka óta, mióta a front dübörgése megszűnt és ő bunkeréből előbújt, nem állt egyenesen a lábán, mégis megállás nélkül mozgásban volt. Várt és volt mire várnia. A hadosztálytól utasítást kapott, hogy az élelmezési hivatalt ki kell üríteni és ebből a célból el is küldtek néhány LKW-t, és ezek az LKW-k már néhány órája esedékesek voltak. A törzsszámvevő nem tudott sokáig egy helyben maradni. Egyre-másra kiszaladt az udvarra, végigpillantott az országúton, felnézett az égre, a levegőbe fülelt és az állomás felé kémlelt, ahonnan fegyverek csattanását lehetett hallani. Odalépett ahhoz a helyiséghez, is amelyben Döllwang százados rendezkedett be.

— Százados úr...

Döllwang megnyugtatólag legyintett és azt mondta: »Minden rendben van, törzsszámvevő úr!«

— De csakugyan, gondolja százados úr, ... nem volna tanácsos... A törzsszámvevő hirtelen elhallgatott. Arca az acélsisak alatt olyan fehér lett, mint egy törülköző. Olyan volt, mintha kinn egy csapat kis madár cserregne a levegőben.

— Ez...?

— Egy pár eltévedt puskagolyó, törzsszámvevő úr.

A törzsszámvevő visszament, szobáját akarta felkeresni és szomszédját, a főállatorvost felhívni, akiről tudta, hogy már szerzett egy LKW-t és most már csak egy tartály benzint keresett hozzá. Ekkor egy alakot látott az udvaron feküdni, egy főtörzsőrmestert, Kulicke volt, az ő altisztje.

Rámeredt a földön heverőre: — Főtörzsőrmester... Kulicke!

A fekvő nem mozdult. Arca kék volt, halántékán vékony, vörös szál látszott.

— Uram Isten, meghalt?

Zabel törzsszámvevőnek már kellett halottakat látnia. Egyébként elég lett volna, ha csak a vasuti állomásig megy, ahol holttestekből felhágó lépcsőket építettek. De ezek a halottak, éppenúgy, mint azok, akiket alkalom adtán az út mentén heverni látott, merevek voltak, mint facölöpök, felismerhetetlenek a szennytól, valóságos lárvá fagyott az arcukra. De az ő altisztje, Kulicke... hogy mellette eleshetnek egy ember és nem mozdul többé, ez nem ment bele a fejébe, ilyen lehetőségre nem számított. Megfeledkezett acélsisakról, bőrfelszerelésről, oldalán a pisztolyról, egész harcias külsejéről. Föl-emelte Kulicke karját, megint visszajejtette. Tanácstalan volt, össze-csapta a kezét, szeme tágera nyílt.

— Uram Isten!... meghalt... meghalt?

— Igen, meghalt, vége! — kiáltották oda neki.

— Halott! — Fejlövés! — Nem mozdul többé! — oda van! — Meggebedt mint egy patkány! — Hangok egész kara. Kíváncsi szemek. Vigyorgó ábrázatok. Fell szájára tette kezét, hogy ki ne pukadjon a nevetéstől. A többiek nem igen tartóztatták magukat. Fell, Altenhuden, Liebsch, Gimpf, Gnotke álltak körül a törzsszámvevőt.

Egy órával később Zabel törzsszámvevő, a főtörzsőrmester és egy főállatorvos egy PKW-ben ültek. A PKW kigördült az udvari kapun. Egy órával sem korábban, mint kellett. — Most már nem csak eltévedt puskagolyók, hanem célzott gránátvető tűz csapkodott le a majorra és a kősi az országúton nem fordult még be a Carica szorosba, mikor lángok törtek fel az épületekből. És nemcsak ez a major és a szomszédos házak és romok és a voroponovói állomás voltak célpontjai a szovjet támadásnak. A támadás az egész front ellen irányult

és nem lehetett sokáig tartani egyetlen állást sem, amelyre tüzet összpontosítottak.

Az összeomlás órája eljött.

A haldoklás már hatvankét napja tartott. Még csak egy kis idő volt hátra, de ezt már nem lehetett naptár szerint számítani, hanem csak vagonok szerint tele megfagyott emberhússal, házromok szerint, tele elhagyott sebesültekkel, bunkerek szerint tele éhhalállal küzdőkkel, pincelyukak szerint tele vérző embercsonkokkal; ami azon felül maradt, hóvihar volt, derengő napvilág volt egy ablakszem megvakult cserepei mögött, remegő Hindenburg-mécs volt a haldoklók gyülekezetében, sortüzek karácsonyfáitól belobogott éjtszaka volt, kivégző kirendeltségek sortüze volt, tébolyultak dadogása volt, világpusztulás zöld lángja volt és napsugár is volt egy behavazott úton és ez az út símára volt burkolva német katonák holttesteinek a páncélosoktól símára hengerelt és jégkéregbe vont karjával, kezével és arcával.

Megfagyott emberhússal tele vagonok álltak a voroponovói állomáson, három vagon az egyik és nyolc egymáshoz kapcsolt, oldalán vöröskereszttel megjelölt vagon a másik sín páron. Ezeknek a vagonoknak egyikében feküdt Hans Daussig, a harminckét éves zenész. Ez mindent hallott, amit ebben és a halálnak más hasonló, kerekeken álló házaiban hallani lehetett. — Elnyálkásodott légutak hörgését, széttroncsolt tüdők sípolását, a jajgatást egy darab kenyérért, egy ital vízért, a lázálomban hánykolódók felordítását, a halódók vergődését. És a dérral, amely egyre nőtt a falakon és a tetőkről vastag gomolyokban vált le és hullott alá és belepte a betakart alakokat és az arcokat, a dérral megérkezett a hosszú csönd. A kályhalyukak sötétek maradtak, nem volt már kéz, amely fát rakhatott volna belé. És nem volt már köhögés, sem siránczás egy Hedvig után, sem fogvacogás, sem nyögés, sem susogás. Daussignak golyó volt a testében és hasüregének genyészke fűtötte testét és megóvta a gyors megmerevedéstől. A csönd sokáig tartott, de ismét hallani lehetett valamit, ezúttal a vagonon kívül. A 12·7 cm-es lövedékek becsapódásai voltak, Daussig fülében csak gyöngye szerceges. Egy szilánk, amely lyukat szakított a vagonfalon szürke napvilágot bocsátott be a hallgató hóalakok barlangjába. A vagonajtót félretolták. A feltápáskodó alak, nem volt Daussig főérvezető, Daussig zenész sem volt, alig volt egyéb lézengő kísértetnél Daussig egy vörös katona karjába zuhant. Szánra fektették és hátra szállították. Egy bunkerben, amelyben vörösen izzó kályha ontotta a tüzet, felolvadt köpenyén a megfagyott vér. Egy darab kenyeret tartott kezében, meleg teát szürcsölt. Kutasz fűródott testébe és egy géppisztolygolyót húzott ki onnan. A bevezetett kanülből vastag sugárban folyt a geny. Midőn Daussig az ájulásból és a sötétségből felébredt, mint keskeny résen át nézett a fénybe, és ez a rés jobban kitágulhat és ha elég ereje maradt, ismét világos lehet körülölte. De nemcsak Daussigról volt

szó, és nemcsak a három és még egyszer hat vagonról a voroponovói állomáson, Bazarginóban is egész sorsa állt hasonló vagonoknak, északon is a gumraki tábori kórház mellett sín pár sín pár mellett húzódott hasonló vonatokkal.

Házromok maradtak vissza tele elhagyott sebesültekkel Kravcovban és Pesztsankában, és seregével akadtak sebesültek Voroponovóban, Jesovkában, Gumrakban, Sztalingrádszkiban, Gorodiscsében, a Sztalingrádba vezető menekülési utak mindegyikén. Stüwe közlegény azt akarta, hogy vegyék fel a főkötözőhelyen a Voroponovó—Jesóvkai országúton. Elutasították — hatvan ember számára volt hely és éppen négyszázötvenen feküdtek ott. Hogy beköthessék, köpeny bélésének egy darabját kellett kifejteni. Az egyik szanitéc megengedte neki, hogy egy pillantást vessen a kórterembe. Súlyos sebesültek feküdtek ott a pusztta földön. Köpenyükkal voltak betakarva. Az arcok olyan szürkék voltak, mint az agyagfal. Szorosan egymás mellett feküdtek. Ha az egyik megmozdult, a mozdulat és a nyögés végig hullámozott az egész soron. A hadizubbonyok nyakát mintha dér lepte volna be: tetvek voltak, amelyek százával nyüzsögtek a varratokon. Stüwe az ellátás után érdeklődött. — Féladag lóhús! — válaszolt a szanitéc. Ő maga egy darab konzervkenyeret kapott az útra és a legközelebbi szanitéc állomásra küldték. Stüwe tovább vándorolt és csak egyike volt a még járóképes sebesültek ezreinek, akik véget nem érő vándorúton voltak szanitécállomásról szanitécállomásra.

Éhhalállal küzdőkkel tele bunkerek húzódtak a Carica-szoroson végig Sztalingrádig. Ilyen bunkerek voltak a Tulevoj-árokban is és a Tatársánc mellett szintén egész Sztalingrádig húzódtak. Ahol törzskaroknak, ahol tüzérosztályoknak, ahol mögöttes szolgálatoknak egykor szállásai és kiépített állásai voltak és azokat a nyugatról jövő nyomás alatt elhagyták, ott a szétugrasztottaknak, a könnyű-sebesülteknek, betegeknek, lábadozóknak, szimulánsoknak és katonaszökevényeknek kóborló népe szállotta meg ezeket. Nem volt ott se orvosi segítség, se élelemosztás (lettek volna azok akár éhségadagok, minőt még a többiek kaptak), sem füstölő táborikonyha, egyedül lócsontok maradtak meg nekik, amelyeket a hóban találtak, az útjelzőknek használt lócsontok voltak amelyekről lerágták a húst. Egyik ilyen barlangnak vendége volt a tucatnyi szanitécállomásról elutasított Stüwe. A pusztán keresztül vándorolt Sztalingrád irányába. Ha egy bunkerbe húzódott, először gyakran egy halottat kellett onnan kitakarítania, hogy helyet szerezzen magának éjszakára. Azután leteregette rongyait és rájuk feküdt. Egy konzervdoboz állított maga mellé, szomszédjától kapott egy pislákoló szikrát és valami ügyírat-darab lapjaival és faszilánkokkal, egy autógummi darabjaival, amelyeket útközben szedett fel, parányi tüzet szított a konzervdobozban, hogy a tűznél meggémberedett ujjait és orrát mellengesse. A többiek is hasonló tüzeket tápláltak és mindnyájan szorosan feküdtek a földön, és a füst fejük fölött húzódott el. Az is előfordult, hogy Stüwe

és a többiek fölkeltek éjtszaka, kifutottak a sötétségbe és minden irányba szétszóródtak a hóborította tájon, ez akkor következett be, ha alacsonyan elhúzó motorzúgás ütötte meg fülüket, ha konzervkenyérrel, csokoládéval, húskonzervvel megrakott repülőgép körözött fejük fölött, amely nem találta a ködben és a hóesésben a megjelölt ledobási helyet. Akkor rohantak kinn az éjszakában, nyakig süppedtek hófúvásokba, megint kidolgozták magukat belőle, tovább futottak míg vissza nem támolyogtak és kimerülten rá nem találtak megint vermeikre. De megtörtént az is, hogy egyikök rátehetette kezét egy ilyen égből hulló, ellátási bombára és vagy harmincöt kiló kenyérrel, hússal, csokoládéval tölthette meg zsebeit; és ilyenkor valami sarokba elhúzódva feküdt egyik-másik, egész éjjel rácsált és túlfalta magát, amivel azt idézte elő, hogy a bunker többi része is káromkodással, nyögéssel és nyugtalansággal telt meg.

Sebesültekkel tele pincék, amelyek soha orvosi segítséget nem láttak, utca hosszúságu sorokban húzódtak Sztalingrád házromjai alatt. És nemcsak a külső kerületeket, hanem a város szívéét is elárasztotta a vérző nyomornak ez a betörése. Súlyos sebesültek ezrei feküdtek az egykori térparancsnoksági-központban, ezrével feküdtek a Vörös Hadsereg házának pinceboltjai alatt, vagy nyolcszáz feküdt a Színház-pincében, az »Elesettek-terének« pinceboltjaiban, egy helyütt háromszáz, máshelyütt kétszáz, a legközelebbiben ismét kétszáz bujt meg: ezek a súlyos sebesültek egyik nap megérkeztek és a következő napon vagy a másodikon, mint hullákat, megint kivitték őket, számuk mégis mindig ugyanaz maradt és a haldoklók nyögése egy pillanatra sem maradt már abba. És a hörgők és a haldoklók közt feküdtek a harcoló csapatok katonái is. Az »Elesettek terén« volt a szállása a 4-ik tüzérezrednek és a 36-ik páncélosrezred utolsó páncéloslövészeinek és vezetőinek és a Hartmann tábornok parancsnoksága alatt álló 71. gyaloghadosztálynak, ezek foglalták el délen a Carica-szorosban kijelölt állást; és más útvonalakon más ezredek vagy ezredmaradványok szállásai voltak; és a Timosenko-pincében, a Színház-pincében és más alagsorokban, amelyek gazdátlanul maradtak, tömegével bujtak el szétugrasztottak és katonaszökevények. Így ezek a pincék lettek a sorozó terepei törzskaroknak és hadosztályoknak, amelyek kivérezve tiszték és legénység nélkül maradtak és válogatóbizottságok voltak úton naponkint, sőt óránként, ezek embereket kutattak fel és mindazokat, akik még állni tudtak a lábukon, magukkal vitték, hogy ismét előre dobják a harcvonalba.

Egy hadsereg haláltusája volt ez.

És ez a halálhörgés, az egyre szélesebb körben terjedő érzéketlenség, a kialvó öntudat, az előrehaladó bénulás a keleti pusztába jeles éjtszakáiba merült, vak hóviharok korbácsolták, rakétalövedékek robbanásai dühöngtették át. A hadsereg fölbomlott. Ennek a hatalmas szervezetnek középpontja megbénult, összeköttetései nem működtek már, részei elsorvadtak. De az ember tovább halt és a halottakat

nem temették már el. Sztalingrád utcáin, a szakadékokban és a pusztán úgy heverték szétszórta a holttestek, mint a fahasábok és mint kivágott nyírfatörzseken vastagodott rajtuk a hó.

És ekkor jött valaki — tulajdonképpen még Breslauban kellett volna ülnie a gimnáziumban és nem is olyan régen volt még, hogy csakugyan ott ült az iskolapadban — Cybenkón, Kravcovon és Pesztsankán át jött és százszor is leteríthették volna a golyók és szilánkok, mint száz mást, akiknek holttestét a földön heverni látta, és ez a vad kavarodásban, mely a kalmük pusztá fölött tombolt, csak természetes lett volna. De eljutott Voroponovóba, mint ahogy előbb Pesztsankába megérkezett és itt is vastag, fekete füst sistergett fel az állomási épületből és a házakból, felporzó hó és égett szag volt mindenfelé és emberi (neki állatinak tetszettek) hangok felordítása, itt is csapatostul jöttek a menekülők, akik eldobálták fegyverüket, hátizsákjukat, takaróikat és egyik ilyen csoporttal — németek voltak és románok — futott ő is, míg rá nem ismert az élelmezési hivatalhoz vivő útra és oda nem ért az élelmezési hivatal elé.

A major égett. A törzsszámvevő házából, az ablakokból, az ajtóból és a fedélszékből lángok csapkodtak, a melléképület, amelyben ő is lakott, romhalmazzá vált, amelyre az összeroskadt tető rádőlt. A küszöbről és a felmeredő ajtófélfáról megismerte, hogy saját egykori szobájába lép be. Ez már csak feltúrt földüreg volt és ebben a földüregben egy százados kuporgott egy tábori telefon előtt.

— Parancsára tábornok úr! Parancsára, az oroszok Voroponovóban vannak. Balra a téglavetőhöz egy órája nincs semmi összeköttetésem — a feltöltés megérkezett. Az emberek nagyrészt betegek, menetfelszerelés nélkül indították őket útnak. Nem tudtam nekik semmit sem adni. Magunk is élelem nélkül vagyunk már két napja. A raktárakat itt a majorban a törzsszámvevő meghagyására parancsszerűen leöntötték petróleummal és elégették...

— A parancsot hadosztályától, illetve hadtestétől kapta Jelsankából. A parancsátvételi és alárendeltségi viszonyok itt annyira kuszáltak, hogy emberfia ki nem ismeri már magát! — És csakugyan azok is voltak és azzal, hogy az utolsó órában és a megsemmisülő félben levő déli fronton a Vilshofen harccsoportot, jelenleg Döllwang harccsoportot ismét Cönnernek rendelték alá, a Buchner flakosztály, az Enders-ezred, a Keil- és Steimer-harccsoport pedig Damme parancsnoksága alá került s illetve a Döllwang- és Enders-csoportban felállított Buchner-féle flakosztály még mindig a páncélos hadtesthez tartozott, a helyzet egyáltalában nem lett jobb vagy áttekinthetőbb.

— Igenis, tábornok úr!

— Igenis, tábornok úr!

— A feltöltéssel és a törzsszámvevő visszamaradt személyzetével együtt száztizennyolc emberem van. De kérem meggondolni, hogy a major védelemre messzemenőleg alkalmatlan. Vilshofen tábornok úr is sokkal alkalmasabbnak ítélte a kétszáz méterrel hátrább

fekvő vasúti töltést. — Igenis, az oroszok támadnak, gránátvetőkkel, sortűzekkel és egyes páncélosokkal... Parancsára, tábornok úr!

Ezt a beszélgetést folytatták, miközben nem messze szétrobbanó sorozatlövedékek köpködése hallatszott. Döllwang százados letette a hallgatót és ránézett a fiatalemberre, aki a beszélgetés alatt lépett be és tanácstalanul állt ott. Egészen furcsán festett, — fején nem volt semmi, köpenye nyitva, se derékszíja, se pisztolya, haja kuszán lógott be arcába.

— De ember, hát szedje össze magát, mi van magával, honnan jön tulajdonképen?

A fiatal ember csukladozott: — Mindennek vége — oroszok... át, ... Cybenko, Kravcov... oda!

— Természetesen oda van. Pesztsanka is, Voroponovo is elvezett!

Döllwang százados észrevette az ezüst vállpántot, amely szétromgyolódva csak egy szálon csimmedt a köpenyen: — Törzsszámvevő maga, idetartozik az élelmezési hivatalhoz?

— Igenis, százados úr, tartoztam... előre mentem ezredemmel, egy gránátos ezreddel. Mint szakaszvezető...

— Szakaszvezető! — Döllwang százados fejét csóválta: — És hol az ezrede?

— Oda, az egész oda van!

— Mit jelent az, hogy oda van?

— Lekaszabolták, tökéletesen lekaszbolták, páncélosok. Istenem, mögöttem rohantak, még hallom őket!

— Üljön csak le. És hogy menekült meg maga? Cybenko ide tizenöt kilométer!

— Nem tudom... Hallom a kiáltást. És már oroszok jönnek velem szemben. Istenem, százados úr...

— De üljön hát le!

Schweidnitz leült egy ide esett gerendadarabra, alig tudta már a szemét nyitva tartani. Istenem ez volt az a ház, amelyre mint békés szigetre gondolt vissza. Ez a szoba, tele égésszaggal. Tátongó réseken fellobogó sortűzek fénye verődött be. Bömbölés, sistergés a levegőben. Küldönc lépett be. August Fell volt: Hat páncélos, állomás irányából, százados úr!

Döllwang kiszaladt.

Egy óra telt el. Döllwang ismét bejött, vele por és hófelhő és kengőz. És Altenhuden és Gimpf hozta a súlyosan sebesült Kindt főhadnagyot, és mielőtt letette és hosszan kinyújtóztathatta volna, el kellett tenni az útból Schweidnitz számvevőségi felügyelőt, aki álmos álomba merült és most sem ébredt fel.

Döllwang a telefonért nyúlt.

— Kivétel! Kivétel! — kiáltotta a hallgatóba és hangja rekedt volt, az Iá-t személyesen!

A Tulevojárok egyik bunkerében berregett a telefon. Cönnern segédtisztje, dr. Weichbrot százados, tejfehér rózsás arccal, felvette a hallgatót. Az Ia jelenleg nincs a szobában és a parancsnok személyesen most nem jöhet, ő maga éppen szintén kivételes beszélgetést folytat, felelte: — Igenis, azonnal közlöm a parancsnokkal: A majorság romhalmaz. Lőszerhiány, minden gépfegyverhez már csak egy heveder, karabélyonkint húsz töltény. A major tarthatatlan. A százados azt javasolja, hogy a vasúti töltésnél, kétszáz méterrel hátrább, foglaljanak állást!

A szomszéd bunkerbe vezető ajtó nyitva volt. Ott ült a két elektromos lámpától megvilágított térképasztalnál a parancsnok, Cönnern tábornok. Mellette háttal az agyagfalnak köpenyben és tábori sapkában Vilshofen tábornok állt. Cönnern nem hallotta a kinti beszélgetést. Leintette kezével a beszélő segédtisztet. Fülénél tartotta a hallgatót. Éppen ugyanebben az ügyben folytatott telefonbeszélgetést a hadtesttel, amely elhagyta a Tulejov-árkot és Sztalingrádba költözött be a város szélére.

»... de a major nem létezik már! Mondja meg a parancsnoknak! — Nem, nem létezik már, már csak romhalmaz, romhalmaz, romhalmaz, érti Uram! — Kétszáz méter — OKH, de megáll az ember esze...

Cönnern letette a hallgatót, Vilshofenre pillantott, ez olyan mereven állt a falnál, mint a cövek. A lámpák fénye fehéren feküdt a térképen. Köröskörül éjszaka volt, hóvihar, sorozatvetők tüze, áttört páncélosok. De itt volt a térkép az OKH-tól kijelölt vonallal. Voroponovo, Jelsanka, a körvasút előtt fekvő téglavető, egy a körvasútnak szintén előtte fekvő majorság is a megállapított vonalon belül esett. Tegnap még Pesztsanka, még Cybenko és Kravcov is a vonalon belül feküdt. Nem az OKH., nem a vezéri főhadiszállás, — vér törölte ki a vonalból. És tegnap is és tegnapelőtt is voltak más vonalak, más pontok és más tanyák, amelyeket szintén nem az OKH és szintén nem a vezéri főhadiszállás, hanem vér törölt ki. És hatvan-hetven nappal ezelőtt az OKH északon a Volgánál, Latasanka mellett, nyugaton a Roszoska-völgy magaslatain és délen a Karpovka-patakon túl állapította meg a vonalat. És midőn a csapatok a Volgától és Latasankától visszahanyatlottak, csodálkozó kérdezősködés kezdődött az OKH részéről, neheztelő kérdezősködés a vezéri főhadiszállástól, a Führer részéről pedig siránkozás és levelek az »óra szükség-szerűségeiről«.

— És midőn nyugaton, a százhuszonhatos magaslatnál, a kazacsi domboknál és a Roszoska-völgyben a dolog elkezdődött...

Vilshofen felrezzent:

— A dolog... tudom, nem szívesen mondjuk ki a szót. De mondjuk csak nyugodtan: mikor a százhuszonhatos magaslat már csak hulladomb volt, a Roszoska-völgy pedig már csak hullavölgy...

— Nos, tőlem mondhatja így is. Midőn a hadsereg tovább esett

vissza, újabb kérdőrevonások, parancsok, siránkozások, fenyegetődtetések, és nemcsak haditörvényszékekkel való fenyegetődzés, hanem maga a haditörvényszék!

— Ebben az órában és ebben a konkrét esetben a Döllwang csoportról van szó, és a helyzetet és amit ez a helyzet megkövetel, nem ítélheti már meg, csak a parancsnok!

— De hallja, mit válaszol a hadtest és maga a hadseregparancsnokság is: az OKH állapította meg a vonalat és az OKH engedélye nélkül sem lehet változtatni rajta, semmit sem lehet visszavenni!

— Szóval az OKH intézkedik! Hol marad a hadsereg önállósága, hol marad a helyzet megítélése és az alárendelt vezetők önállósága harci feladataik keretében? — kérdezte Vilshofen. — Ezt a kérdést gyakran fölvetették kedves Vilshofen tábornok! — Semmi kedves Vilshofen tábornok! Itt emberek, egy egész hadsereg embereinek életéről és haláláról van szó. És az a kérdés, vajjon van-e értelme haláluknak, vagy haláluk teljesen értelmetlen! — Cönnern a térképre meredt, a fehér fekete vonalra, amely a körvasutat jelezte, egy fekete körre, az Voroponovót jelképezte, egy keresztre, a majorság jelzésére, és vonal, kör és kereszt eltűnt a szeme előtt.

És nyugatról (itt álltak a vasúti töltéstől nem messze azok az összedobált csapatok, és csoportosítások, amelyek Damménak voltak alárendelve) szünet nélkül hallatszott az orosz tüzéség őrlő morajlása, a vastag agyagfalaktól minden esetre letompítva, de a Cönnern térképasztala fölé kifeszített mennyezet egészen meghasasodott a ráhulló törmeléktől, és por és piszok feküdt a térképen is s a törmelék darabokban hevert az asztal körül.

— Tulajdonképpen mért is hagynak még mindig itt ülni bennünket? — nyögött Cönnern, — hiszen itt lehetetlenség minden eredményes munka és az ügyek nyugodt lebonyolítása és bármiféle nyugodt elhatározás!

— Nem erről van most szó, inkább valami szent nyugtalanságot kívánok önnek, Cönnern! A megoldandó kérdést nyomban és a helyszínen kell megoldani. És a kérdés, amelyre nem csak nekünk, hanem egész Németországnak felelnie kell az ellenséges tüzéségi sortűzek bömbölésében is választ kíván.

Cönnern meggyötörten pillantott fel.

Vilshofen így szólt:

— Azt mondták nekünk, hogy Hooth, Manstein, a hadsereg-csoport kívág bennünket és megsegít, — nem vágott ki és nem segített meg! Azután azt mondták: Áldozatunk a hadseregcsoportnak szolgál és hozzájárul és segítségére lesz abban, hogy új harcvonalat építsen ki, — de a harcvonal tovább hanyatlott vissza és így mi sem segítettünk a hadseregcsoporton! Most már belőlünk sem sok maradt, és ami még megvan, olyan vonalakon esik el, amelyek kezdettől fogva

tarthatatlanok. Kin segítünk most, kinek teszünk szolgálatot, magyar-
rázza meg nekem az egész dolog értelmét, Cönnern !

Cönnern végig simította kezével kopasz fejét. Damméval lehetett
beszélni, lehet beszélni másokkal is. Ezzel a megveszekedett emberrel,
aki mindig csak az egészre tekint — (óh milyen nagyszerű volt, mikor
még előre mentek) — ezzel alig lehetett.

— A Döllwang csoportról van szó, de Endersről, Steimerről és
Keilről is. De nemcsak erről, — egy hadsereg életéről és haláláról
van szó és az a kérdés van-e értelme a haláluknak vagy értelmetlen?

— Nos én mégis újra csak azt mondom : — kedves Vilshofen,
én úgy gondolnám hogy az értelem vagy az értelmetlenség kérdése
nem a mi ügykörünkbe tartozik és valamennyire túl van a mi illeté-
kességünkön, és végül is megvan a parancsunk, amelyhez tartani kell
magunkat, Vilshofen !

Vilshofen keserű nevetését hallatta, csakugyan félbolond volt.

— És végül : nekünk itt példát kell adnunk ! — küzködte ki
magából Cönnern.

— Hooth ugyan nem vág ki bennünket, de embereinek holtesté-
vel kirakja Kotelnikovót, ez példa ! A főhadparancsnok (sötét jós-
latokat állít fel, egyik szikra táviratot a másik után hajszolja az
OKH-hoz, cselekvési szabaságot kíván) és ide fekteti holttesteinket
Sztalingrád elé, ez példa ! Ilyen példánk csakugyan van elég. De
Németországnak nem a halál példáira van szüksége. Az élet példáira,
adott pillanatban az adottat cselekedni, és ha a körülmények meg-
követelik parancs ellenére is . . . Nem, engedje meg, Cönnern, hagyjon
kibeszélni ! Hamis számítás, a másik alábecsülése és a magunk túl-
becsülése, egész rendszere a hibás, tisztátalan gondolkodásnak, és
nemcsak a gondolkodásnak, hanem a cselekvésnek is ; ezen kezd most
rés szakadni. Mi Sztalingrád előtt, mi vagyunk a rés ; és a szakadás
mindennek ellenére megy tovább, holttestekkel itt már nem lehet
semmit összeragasztani. Meghalni nagy dolog, ha nagy dolognak
teszünk vele szolgálatot, ha az egész javának szolgálunk vele. De ha
azért kell meghalni, hogy az elkövetett hibákat takarjuk, ha azért
kell meghalni, hogy egy gyógyíthatatlan szakadást áthidaljunk —
(nem, maradjon, Cönnern) — ha azért kell meghalni, hogy a szekér
még mélyebben merüljön a kátyuba, akkor ez már nem nagy dolog,
akkor már kicsinyes dolog, siralmas, sőt szégyenletes . . .

Cönnern már azon volt, hogy félbeszakítja a beszélgetést, mikor
a szomszéd bunkerben ismét berregett a telefon, és Vilshofen maga
szakította félbe szavát. Vilshofen és Cönnern figyelték a telefonba
mondott szavakat, amelyeket a segédtiszt ismételt : — A százados
megsebesült . . . a főhadnagy halott . . . meg csak egy alantas tiszt
és harmincnyolc ember . . . 200 méter.

Cönnern nyögött. Vilshofen olyan tábornok volt, akinek nincs
csapata és nincs rendelkezési joga. Cönnern a telefonhallgatékért
nyult : — »Kivétel ! Kivétel ! . . . A hadsereget hívta, nem a főparancs-

nokot, hanem a főparancsnok rossz szellemét, a vezérkar főnökét kérte; inkább vele akart vitatkozni, mint tovább beszélgetni Vilshofennel.

A hadsereg vezérkari főnöke előtt két telefonkészülék állt. Az egyik vezetéken kivételes beszélgetést folytatott Damméval, aki Enders csoportját akarta visszavenni, a másik vezetéken Cönnern jelentkezett, akinek alighanem hasonló kívánsága volt. Azonkívül odatolt egy hadbíróági főtanácsos elé egy sereg átnézett és végrehajtandó halálos ítéletet, — halálos ítéleteket gyávaság, a zászló elhagyása, szökés, lopás, fosztogatás miatt. Ezenkívül főbólintással üdvözölt egy belépőt, a napokkal ezelőtt kirepült és csak az imént visszarepült ezredest, a Gumrakban legutóbb földreszállt repülőgéppel visszatért Carras ezredest. Vajjon mit hozott ez magával? Nem sok jót ígér, nincs »Heil dir im Siegeskranz« arca, mint a kirepüléskor, nem, egyáltalán nincs! — gondolta a tábornok, miközben Dammenak felelt: — Nem tudok változtatni rajta! Az OKH parancsa: egyetlen lépést se vissza! És aztán hallja, Damme! Micsoda disznóság az azzal a Keil-csoporttal? Az a fickó visszanyomatta magát a vasútvonalon. A hibát haladéktalanul ki kell megint vasalni... És Cönnernnel beszélt: — Kétszáz méter... nem, még tíz métert sem! Nem változtathatok rajta. Nem egypár méterről vagy egypár emberről van szó. A helyzet komoly, mondja meg a századosnak, mondja meg az embereknek, hogy a 6. hadsereg sorsa tőlük, egyedül csak tőlük függ. Parancs: egy tapodtat se vissza!

Segédtsíztje odanyújtotta neki a hallgatót, amelyen a páncélos hadtest parancsnokával volt összekötve. A vezérkari főnök szóhoz sem hagyta ezt jutni. Mindjárt kitálalta neki: — A flakk ott marad állva, ahol áll! A flakk a gyalogság morális fedezete! Magyarázza meg ezt az osztályparancsnokának — hogy is hívják, tehát Buchnernek, magyarázza meg hát ezt Buchnernek! Egy tapodtat se hátra!

Egy tapodtat se hátra! — ezt a parancsot kapta a páncélos hadtest parancsnoka, — ezt a parancsot kapta Cönnern, ezt a parancsot kapta Damme is. És Damme tovább adta a parancsot Enders ezredesnek és tovább adta Keil őrnagynak. Enders ezredes címére valami mentegetődzést fűzött hozzá, Keil őrnagy címére egy zaftos káromkodást az OKH, a vezéri főhadiszállás és a sors ellen. Enders azzal válaszolt, hogy elvágta a telefonvezetékét és a készüléket papírkosárba dobta. Keilt a nyomban megindított ellentámadás során még tovább vetették vissza. És mikor a jesóvkai országúton egy hóüregből ismét bekapcsolódott a vezetékebe és felvette az összeköttetést hadosztályparancsnokával, ennek nem volt már számára egy bajtársias, durva káromkodása, ezuttal hideg volt szolgálati hangot vett fel, dorgálásban részesítette őt, olyan szavakat használt, amelyek Keil őrnagynak, aki a Mius-front óta a lovaskeresztet viselte,

arcába kergették a vért s amelyek elfelejtették vele szülőhelyét Cranzot, apját, fiatal feleségét, egy gyárat, amelyet majdan átvenni szándékozott, sőt elfeledtették vele saját magát is. Előbujt a hóüregből, kirohant a detónációktól megtépett éjtszakába, összekiáltotta embereit : — Hans, Heinrich Georg — ki jön velem? Rohamcsapat vállalkozás !

Enders ezredes a vasút egyik melléksín párja mellett fekvő téglavetőben nemcsak a telefonvezetéket vágta el, egyebet is cselekedett. Nem lakott ugyan, mint a hogy Vilshofennel napokkal ezelőtt közölte, a nagy kéményben, hanem egy téglavető kályhában és ez a helyiség amelyben tábori ágy, asztal, néhány szék, bőrönd, könyvek és más használati tárgyak jól elértek, túl volt fűtve, mint egy üvegház. Enders asztalhoz ült, ezredparancsot írt. Levetette egyenruháját és hálóköntöst vett magára. Zubbonyát és nadrágját gondosan akasztóra tette. Tiszti legényével néhány fehér szalvétát (két hónappal ezelőtt repült be és minden szükséges holmija kéznél volt) tétetett az asztalra, amelyet szabályosan megterítettett, azután megajándékozta legényét egy ezüst cigarettatárcával és elbocsátotta.

Igy találta Koog tiszteletes, akit a balról csatlakozó szomszéd, Steiner ezredes küldött át a telefonhuzal elvágása után, néhány órával később Enders ezredest és lakását. Az asztalon két teríték volt és két pohár (a másik pohár szintén megtöltve, de érintetlenül hagyva) ott volt továbbá egy félig kiürült palack és egy nyitott könyv. Enders ezredes tábori ágyán feküdt hálóköntösében. Az ágy mellett a bőröndön egy félpohár víz és egy üres papírdoboz állt ezzel a felírással : Veronál. Az utolsó ezredparancs így szólt : — Tekintettel a helyzetre mindenkinek cselekvési szabadsága van. Megengedem mindenkinek, hogy életét biztonságba helyezze, magát megadja vagy más olyat tegyen, amit a helyzetre való tekintettel helyesnek tart és amit tennie, különösképpen hozzátartozóira való tekintettel, kötelessége.

És itt a téglavetőben találkozott Koog újra kartársával, Kalser katolikus tábori lelkésszel, akit a nagy pitomniki pánikban elveszített.

A téglavető és az élelmezési hivatal között állt a sorozatvetőktől átorgonált éjtszakában Buchner flakparancsnok. Jobbra volt tőle a téglavető és az égett. Balra az élelmezési hivatal és az már széthulló máglyarakás volt. Előtte emelkedett a vasútitöltés, ide kellett most, mint a parancs megkívánta a nehéz flaklővegeket felvonatni valamennyit, ami az osztálynak 8-8-esekből birtokában volt.

Buchner ott állt a hómezőben, mellette segéd tisztje, Loose hadnagy és vele volt oszlopvezetője, Steinhäuser hadnagy is. Az orosz sorozatvetők tűzének fényében jól látták, hogy vonul a flak állásba, és éppen ilyen élesen kellett a kénes világosságban a flakágyúknak az oroszok számára is kirajzolódnok.

— A flak a gyalogság erkölcsi tartaléka! Ismételte magában Buchner a mondást, amelyet minden előterjesztésére, könyörgésére és kiabálására az I-ától, a vezérkar főnökétől, a páncélos hadtest-parancsnokától válaszul kapott. — De ez mégis csak őrülség, ordító őrülség! — tört ki hirtelen, ökölbe szorította kezét, de mégsem adta ki a parancsot, amely a magasabb parancs ellen irányult. Még meg sem kapta a jelentést az ütegek készenlétéről, mikor pokoli dolog kezdődött, — megsemmisítő tűz sztalinorgonákból, gránátvetőkből. A vasúti töltés fehér fényben úszott, majd sárga és zöld színt kapott, és a sötét töredékdarabok, amelyek magasan fölrepültek az égbe és a sötét égből visszahulló törmelékdarabok, laféták, kerekék, csövek és rudak: ez volt Buchner nehéz flakja, ez volt az egész flakosztály.

— Magasságos Isten... Loose, Loose, Loose!

Buchner üvöltött, belezuhant segédtisztjének, Loosénak karjába. Ott állt Steinhänsler hadnagy, zölden a szétrobbanó gránátok visszafényétől. Ott volt Januschek főtörzsőrmester is, vért törölt le arcáról és azt mondta: — De most aztán csakugyan pocsékká tettek mindent, Őrnagy Úr!

És hat kilométerrel tovább, — ezt a színteret egy magaslat választotta el a másiktól — Keil őrnagy vezényelt keletporoszainak csapatától követve szemben a vasúti töltéssel. A terep itt is sorozatvetők tüze alatt állt. Mikor egy sortűz a közelben becsapott, a keletporoszok levetették magukat a földre. Ott feküdt Heinrich Halluweit, a szakács, felemelte fejét és látta Keilt, amint beteg lábát húzva rendületlenül gázolt a hóban és egyáltalában nem gondolt azzal, hogy fedezéket keressen. Halluweit megszólította az őrmestert: — Őrmester úr, mit jelent ez? Görített őrmester csak a vállát rándította és érthetetlen szavakat mormogott.

Mások Keilnek kiabáltak: — Őrnagy úr, őrnagy...

Ez nem törődött semmivel, csak törte magát tovább a havon át. Halluweit Vierkanthoz fordult:

— Mit tartasz erről?

— Tökeletesen megőrült. Karlnek kellene beszélni vele.

Karl Wischwill, aki hosszú évek óta volt már Keil tisztii legénye és ismerte a Cranz melletti tankállomást és műhelyet s Keil apját és menyasszonyát is, utána topogott gazdájának, mégegyszer levette magát a hóba és közelebb csúszott hozzá: — Őrnagy úr, őrnagy úr, azután csöppet se katonásan: — De Keil úr!...

Keil csak egyszer fordult egy percre vissza és észrevette, hogy senki sem követi már.

— Nyavalyás népség! — csak ennyit mondott kurtán.

Ezt meghallották hátul, de az emberek fekvé maradtak. — Ez teljesen megbolondult! — Nem, ilyen örültek mégsem vagyunk — Öngyilkosságot azért nem követünk el!

— Őrnagy úr! Őrnagy... — harsant át mégegyszer az éjtszakán. De ez nem hallotta már és nem nézett már többé hátra, felmászott egy nehéz gépfegyver tüzeiben álló töltésre és egy lövedékkévé derékban lekaszált.

Nincs kivétel. Egy lépést se hátra!

A Führer vezet... Ő vezet minden egyes ezredet, ... ő vezet minden egyes zászlóaljat... ő vezeti az Enders ezredet is, vezeti a Buchner flakosztályt is, vezeti a 9. gépfegyveres zászlóaljat a Keil harccsoporttal, vezeti a Döllwang harccsoportot is.

Cönnern bunkerében ismét berregett a távbeszélő készülék. A segédtsízt felvette a hallgatót és füléhez szorította. Arca már nem volt rózsás és tejfehér. Fiatal vonásai egyszerre olyanok lettek, mint egy öreg asszonyé, talán anyjáé a halálos ágyán. Nyelve felmondta a szolgálatot és a szavak, amelyeket mondania kellett volna, (talán ezek: — Egy lépést se hátra! Az állást tartani kell!) nem jöttek szájára. Elvesztette uralmát idegei fölött, elvette fülétől a hallgatót, de nem tette vissza a villára, hanem lecsapta az asztalra.

És a telefon újra berregett, de a hallgatóhoz nem nyúlt senki, csak így recsegték a távoli szavak. Ezek egészen halkak voltak, mégis betöltötték a bunkert, meg a szomszéd bunkert is, amelyben Cönnern és Vilshofen volt és a szavak ezt mondták: — Halálos sebet kaptam, nem tudom tovább tartani az állást, már csak húsz élő ember van itt, a legsürgősebben kérem... Újra berregett a készülék és új recsegés kezdődött a kagylóban is, mintha ezuttal így hangzott volna: Parancsot végrehajtottam. Harccsoport megszűnt létezni!

Cönnern összegörnyedve ült ott és két kezével fogta halántékát és fejét. Szájából görcsösen összeszorított fogak közül szűrődtek a szavak: — Tragikus határozatlanság!

Árnyék vetődött asztalára. Vilshofen árnyéka volt, aki itt nem adhatott ki parancsot, nem rendelhetett el semmit, aki azonban átkapcsolta a 01 összeköttetését Cönnern készülékére, fogta a hallgatót és átnyujtotta Cönnernnek. De Cönnern nem vette át a hallgatót és így ő maga tartotta a füléhez és bele kiáltott a kagylóba: — Döllwang... Hans! Hans... Kicsoda maga? És hol a százados? Ezt a választ kapta: — Schweidnitz számvevő. A százados úr, Istenem, óh Istenem...

A hallgató nagyot koppant az asztalon.

Vilshofen arca jég volt, szíve hó, vére is hó volt. Messze járt innen és aztán nyögést hallott maga mögött. Csak most hallotta a szavakat, amelyek Cönnernből nagy nehezen föltörtek. Hirtelen megfordult: — Ezt mondja... tehát, hogy érezte, hogy tudta... ezt mondja hát, ... Cönnern tábornok! Ebben az órában nem harcra adott parancsot. Nem, halálos ítéletet hajtott végre. Döllwang, Hans Döllwang... Ez csak egy ember, de sokan vannak, egy egész

hadsereg. És Cönnern, maga sem az egyetlen, ha ez a lelkiismeretét megnyugtathatja. Maga sem az egyetlen! De azért ez mégis csak hóhérmunka marad. Istenem, óh Istenem, egy hadsereg... tábornokok... a saját hadseregük hóhérai, saját embereik hóhérai!

Vilshofen a kijárat felé támolygott.

— Örült! — kiáltotta utána Cönnern.

Vilshofen még egyszer megfordult.

— Németország — mondta — ez nem az égre írt szó (még vérrel festett égre sem)! Döllwang százados, Kindt főhadnagy, Fell közlegény, Altenhuden közlegény, Gnotke főtörzsőrmester... akárki hal is itt meg és értelmetlenül dobja itt el az életet, nem Németorszáért hal meg, benne és vele hal meg Németország!

Cönnern akart még valamit mondani, de egyetlen hang sem fért ki a torkán. Alsó állkapcsa leesett, szája tátva maradt, arca olyan volt, mint a korhadt dugó.

Kalser és Koog a téglavetőből jöttek. Útjuk a körvasút belső ívén haladt. Oda értek ahhoz a helyhez, ahol a Buchner-féle flakosztály troncrai meredtek fel a vasúti töltésről és ahol a havat kocsik taposták szét. Hullamezön vándoroltak át és eljutottak oda, ahol Döllwang csapatának maradványai sebesülten, futva, hajdokolva átvergődtek a töltésen és megrekedtek a hóban vagy tovább vánszorgtak.

Kalser lelkész egy alak fölé hajolt. Altenhuden közlegény volt, aki csak akkor tért magához, mikor érezte, hogy egy kéz nyúl melléhez és személyazonossági lapja után tapogatózik: — A 376. hadosztály lelkésze vagyok. Hol fáj fiam? — ezt hallotta. Altenhuden hirtelen megfordult a tengelye körül, felült olyan gyorsan, mint még soha az egész hadjárat alatt — Istenem, de megijedtem! Mintha a sátán csípett volna nyakon! Nem, nem, lelkész úr, megköszönöm szépen. Nincs semmi bajom. Igen, ha elszállítanak, az jó volna. Itt a lábammal van valami hiba, tán egy szilánk.

— Elszállítás sajnos nincs. De igyekezz csak ebben az irányban, akkor eljutsz az országúton Jesovkába!

— Nesze, egy kis útravaló!

— Köszönöm szépen, lelkész úr! Altenhuden átvett Koog tiszteletes kezéből egy darab kenyeret és egy szardiniát. Koog Enders ezredes szobájában megtömte zsebét élelmiszerrel, amit az Németországból hozott magával és ezt most a kábultak és sántikálók közt osztotta szét.

Az eget az orosz sorozatvetők szőtték be fénylő pókhálószálaikkal. Az élelmezési hivatal tanyaromjai kiemelkedtek a vasúti töltés mögött és úgy rajzolódtak bele a szemhatár zöld csillámlásába, mint cápauszonyok. Zöld fény lobogott egy haldokló arcán is. Előtte Kalser lelkész térdelt.

— Lelkész úr, most aztán igazán nem tudok már rohamozni! — mondta szinte gyerekhangon a haldokló. — Nem is kell már többet rohamoznod. Számodra már vége a háborúnak! — vigasztalta a lelkész.

— Ezer meztelen láb táncol... — bömbölte egy másik, egy új revüsláger szövegét. Téveteg szemmel nézett a zöld lobogásba és két kézzel kapott a fölébe hajló lelkész felé. Ez mellette maradt, míg le nem csillapodott, azután lezárta a szemét és összekulcsolta mellén a kezét.

Mikor Kalser fölállt, látta, hogy Koog is áll már és őt várja. Közelebb ment és Koog azt mondta neki. — Ez áldozni akar!

August Fell volt. Halálos sebet kapott, de teljesen öntudatánál volt. Zubbonya és nadrágja közt kibuggyantak a belei. Kalser lelkész lehajolt hozzá és betakarta köpenye szélével felhasadt testét, hogy a haldokló ne lásson belőle semmit. De Fell tudta, hányadán áll. A bélsár már a száján búzlótt ki és nem tudott nyelni. A lelkész egész kis darabot tört le az ostyából és kulacsából egy korttyal leöntötte a haldokló torkán. August Fell szeme kitágult és halott volt.

És itt Fell holtteste mellett elvált egymástól Kalser és Koog. Koog a körvasút mentén haladt tovább és később keresztezte a vasutat és lement a Carica-völgybe. Kalser északi irányban vágott neki a Jesovkába vezető országútnak. Utólérte a fáradtakat, sántítókat és botladozókat. Az egyik ilyen csoportban volt Gnotke, Gimpf, Schweidnitz számvevő és Altenhuden. Éjfél felé egy alak állt szemben ezzel a csoporttal fehér álcázó köpenyben. A hőésben egyszerre többen is álltak ott derekukra szijazott géppisztollyal. Parancsszavak hangzottak, ezt kiabálták: — Megállni, egy lépést se tovább! Mindenki idejőjjön! Schweidnitz annyira fáradt volt, annyira meggyötört, annyira nem fogott az esze, hogy nem ismerte meg a törzs-számvevőt, a főtörzsőrmestert és a főállatorvost, és a többiek is olyan fáradtak voltak, hogy akaratlanul, egy szó ellenmondás nélkül vezették magukat ettől a kiküldött gyülekeztető parancsnokságtól másokkal együtt az új vonalba és hagyták, hogy a már összegyűjtöttek és a mögöttes szolgálatokból előre hozottak közé befektessék őket.

Mikor Gnotke másnap a szemét kinyitotta, alatta hó volt, fölötte sátorlap és azon is hó. Egy lapos teknőben feküdt, körülötte takarók, köpenyek, mindenféle limlom. A rongyok alatt mozgolódás támadt, a hajjal sűrűn benőtt, fekete fej, amely napvilágra került, Altenhudené volt. Rajta kívül még Gimof volt itt és még egy az újak közül. Gnotke felállt, megemelte a sátorlapot és kinézett. Nyílt mezőn voltak, amely fölött jeges pára szállt, mindenütt szabad, pusztá föld; és a terep szélén sátrak, egy gulyáságyú is füstölt. Altenhuden előkecmergett, körülnézett azután Gnotke tekintetét kereste.

— A pusztá földön! — mondta Gnotke.

— Itt gondolják a dolgot? — vélte Altenhuden, kíváncsian fölemelte kezét és ujja hegyével megbökte a homlokát. Ez annyit

akart jelenteni: ezek megkergültek. És az »ezek« a Caricaszorosban, a Sztalingrádban, vagy Berlinben vagy Isten tudná hol ülőket jelentette, akik itt akartak háborút viselni.

Altenhuden nyíltan ki is mondta:

— Ezek megkergültek!

Gnotke főtörzsőrmester azt mondta rá: — Magam is úgy gondolom!

Ebben mindaketten megegyeztek Gnotke odavezette csoportját, amely Altenhudenből, Gimpfből s egy Franz Schiele nevű, új emberből állt, a gulyáságyúhoz. Mindegyik kapott egy szelet kenyeret és egy edényben lóteát, ez meleg víz volt, amelybe lócsontot főztek be. Azután a harccsoport vezetője, egy szerszámmester odalépett Gnotkéhoz és azt mondta neki: — Vegyen magához néhány embert és derítse fel a terepet. A szerszámmester közben a bizonytalanba mutatott, mindenesetre abba az irányba, amerre az oroszokat sejtették. — Igenis főszerszámmester úr! — felelte Gnotke. Altenhudent és Gimpfet választotta ki és az új embert is magával vitte. De a gulyáságyúnál mindegyiküknek még egy szelet konzervkenyeret adatott és újra megtöltötte edényüket. A négy ember azután elindult; néhány házcsontk irányában vágtak neki, ezek mint szírtek meredtek ki a magas hóhullámokból. Gnotke megtalálta egy darabját egy hosszú vas tetőpántnak. Ezt a vaspántot megmunkálta. Egyik végét főlhajlította. Derékszíjukat ráerősítették istrágnak és készen volt a száнка. A helyszínen találtak néhány megszenesedett gerendamaradványt is. Valamivel távolabb egy kimult lóra akadtak, abból is feltek a szánkára egy darabot. Mellé rakták sátorlapjaikat és egyéb holmijukat és felváltva húzták a száнкát. Így vándoroltak a hóban, egy csoport a sok száz között, amely ezekben a napokban szanaszét kóborolt és a véget várta. Az irány, amelyben haladniok kellett, világos volt, ez az irány hátat fordított az egyre szorosabbra záruló és tüzet szóró gyűrűnek, ezen a helyen és ezen a napon a Caricaszoros volt, később pedig Sztalingrád.

A vörös hadsereg csapatai átlépték a körvasutat. Délen a lökés Cybenko-Kravcov-Pesztsanka-Voroponovón haladt keresztül és az ott küzdő ezredeket és harccsoportokat a vasútvonal mögé nyomta vissza. Az Enders ezred széthullott. A Döllwang harccsoport egy szerszámmester harccsoportjává zsugorodott össze. A IV. hadtest maradványait, és ezek már csak a 297. és 371. gyaloghadosztály részei és egy román hadosztály roncs darabjai voltak, a Caricáig úzték vissza és Jelsankán és Minninán át a sztalingrádi városszélig szorították.

Dél felől ugyancsak a vasuti töltésen és Jesovkán át s a Tulevojárkon hömpölygött tovább a vörös hadsereg, azután nyugatról, majd dél- és egyidejűleg egy támadó hullámban észak felől végigzúdult a

gumraki repülőtérén és elérte »Hartmannsdorf« bunkertelepet, ahonnan a hadsereg főparancsnoknak a legnagyobb sietséggel kellett menekülnie. A főparancsnok kíséretével a Caricához ment, ott belekeveredett a megvert déli front csoportjaiba, egy hajdani szanatórium romjaiban csak egy napi maradása volt, tovább ment és a város közepén vonult be új szállásba a Sztalingrádi Nagyáruházban az »Elesettek-terén«.

A vörös hadsereg még szűkebbre vonta gyűrűjét.

Gumrak után elesett Gorodiscse is.

Az orosz páncélosok addig a sáncig gördültek, amely a sztalingrádi repülőtér körülvette. Itt a támadások a nyugatról visszaözlöttek és még visszaözlő ezredeket és hadosztályokat érték és a repülőtér peremén és a 102-es és 107-es magaslatnál az ott állásban levő csapatokat, tüzéséget, ködfejesztőket, mozsárágyús csapatokat és Holmers őrnagy tüzérosztályát is.

A parancs ez volt: Kitartani! egy egy lépést se hátra!

A harcszakasz részére megállapított védelmi vonal a »Tatársánc« volt. Holmers ezredes tüzelőállásában tartózkodott a Tatársánctól nyolcszáz méter távolságban. Az eredetileg Sztalingrádra és a Volgára irányított ágyúk körvédelemre voltak beállítva; megfordíthatta tehát őket és délnek és délnyugatnak irányíthatta. Egy különös körülmény következtében még muníciója is volt. Mikor a bekatlanozás első napjaiban az áttörési terv lassankint előrehaladt formát öltött, azt a parancsot kapta Holmers, hogy röptse muníciókészletét levegőbe, még csak a felét használta el ennek a muníciónak, a megmaradt résznek most kellett megtennie a magáét és a 15 cm-es tarackok csöveinek, amelyek vele tették meg az utat Bjelgorodtól kezdve a Donecen, az Oszkolon, a Kalitván, a Cimlján és a Donon át Sztalingrádig, még egyszer át kellett tüzesedniük.

A nap komor volt, nehéz pára szállt fel a Volgából, pásztásan gomolygott a köves szakadékokon át és Sztalingrád málladozó romtömegei fölött, végig húzódott a repülőtér síkján és úgy látszott, hogy nyugat felé vonultában megüllepedik és a Tatársánc mögött feltornyosul, mint átláthatatlan, piszkoskék fal.

A hőmérséklet 28 fok volt zérus alatt. A víz: (ha akadt még egy kevés) zavaros, a levegő: nyirkos — egyébként olyan sűrű, mint még soha. »Köröskörül szorul. Elől egész nagy disznóság!« — Ezt írta reggel Holmers őrnagy naplójában.

Sűrű levegő! — ezt gondolta akkor is, midőn ott állt tüzelőállásában és kipillantott a szürke napba. Itt volt a »Betonfal«. Itt volt a »Kofa«, itt volt az »Ólomkatona«, itt volt a »Tenniszütő«, ahogyan egy gyárat, egy váltóirányítót, egy repülőkilátótornyot, egy sincsiszoló műhelyt jellegzetes alakja után elneveztek és ahogy azután a tüzéségtől löve, a repülőktől bombázva kiégtek és összeomlásukban megmerevedtek. Itt volt a »Virágcserep« is, a sík terepen emelkedő kis erdő. És a gyárat, ha közben csak egy halom beton-

törmelék maradt is belőle, tovább is »Betonfalnak« hívták. A váltó-állító épületet, ha oldalára dőlt is, »Kofának« nevezték még mindig. A repülőkilátótorony, bár nem maradt belőle egyéb, mint egy magas nyél köré csavart lépcsőfűzér, ezentúl is a »Ólomkatona« névre hallgatott. És így maradt a síncsiszoló, ha elhordták is a síneket bunker-építéshez és a talpfát tüzelőnek és ha minden formája el is tűnt, továbbra csak »Tenniszütő«, így volt egy háztömb neve tovább is »Gyorsfőzőtömb« és egy munkástelep tovább is »Kertkolónia« minden megelőző változás és pusztítás ellenére.

Holmers mögött a gyárnegyed állt — falmaradványok, törmelék-halmok, vasvázak, műteremcsonkok, munkástelepek kibombázott házai, egy égre meredő, alul és középtűt átluggatott és felül kirojtosodott gyárkémény, amely csak valami csoda folytán nem dőlt össze és maradt állva. Balkéz felől a hatalmas hőmező, a repülőtér volt (a régi orosz repülőtér, amely állandóan belövés alatt állott és soha nem volt használatban). A repülőtér szélén állott az »Ólomkatona«, a kilátótorony lebombázott, kiégett maradványa. A mellette levő romok a hajdani repülőiskola maradványai voltak, ezek közé két tábornok vette be magát törzskarával és törzsszázadának roncsaival. A sík terület közepén emelkedett a »Virágcserep«, a kis erdő, amely tűzérsséggel, ködfejlesztőkkel és mozsarakkal megspékelve ezen a helyen a védelmi rendszer szívévé alkotta. Ezt a hátával a törmelék-halmokból, gyármaradványokból, elrejtett vasépítményekből álló városra támaszkodó roppant terepet hosszan elnyúló és széles ívben kanyarodó földtüremlés vette körül, a Tatársánc.

Ez a Tatársánc volt az a csoda, melyet Holmers bámulva nézett és mellette álló őrmestere is csodálkozott rajta. A bámulat tárgya nem önmagában a Tatársánc volt, ezt napok óta ismerték, hiszen rajta jöttek át vontatógépeikkel és mozsaraikkal, több kilométernyi hosszúságban birtokukba vették, alávájták és fedezékeket ásattak bele embereik részére; és ismerték úgy is, ahogyan idők folyamán átváltozott, mikor tüzeik kivonultak onnan és új lakók költöztek be és mikor az elhagyottakkal és éhezőkkel és haldoklók azzá vált, ami ma volt, a lélek hangtalan kilehelésének sánca (mert az éhenhalók és akiket a fagy öl meg, nem lármáznak, nem üvöltöznek és nem jajveszékelnék).

Ez a sánc volt tegnap óta az új HKL.

És ha csak az ember nem akarta föltételezni, hogy lakói, akik legjobb esetben már csak négykézláb tudtak mászni, meg fogják védelmezni, csapatoknak kellett volna ide érkezni és megszállni. A 76. gyaloghadosztálynak, a 113-ik gyaloghadosztálynak, a 60. motorizált divízióknak osztották ki ezt a vonalszakaszt, de ami az éjszaka folyamán nyugatról vissza jövő csapatokban ide érkezett, az nem volt sem 76-ik sem 113-ik gyaloghadosztály, sem 60-ik motorizált, ezek még csak részei sem voltak ilyen gyalog- vagy gépesített hadosztályoknak.

Igy hát Holmers és az őrmester méltán bámulhatta a sáncot és mögötte tornyosuló, sűrű párafalat. A sánc mögött futott a Gumrakból és Gorodiscséből Sztalingrádba vivő országút. A sánc eltakarta ezt az utat és a tüzelő állásból nem volt látható. Tegnap még és egy nappal azelőtt nagy lárma, motorzúgás, kerécsikorgás, hernyótalpak súroló zaja, menetelő oszlopok dobogása hangzott fel onnan. Ezek málhás csapatok voltak, amelyek még mozogni tudtak, mert üzemanyagot hajtottak fel valahol, törzskarok voltak sztalingrádszki-ból, Gorodiscséből, a főparancsnok vezérkara volt Hartmannsdorf-ból, hadtesttörzsek voltak a gumraki szakadékokból, szanitéc-, élelmezési és intézőségi állomások voltak, amelyek szállásaikat kiürítették és Sztalingrádba költöztek. Most csönd volt a Tatánsánc mögött, és ha mégis, amint olyankor olykor előfordult, motor zúgott fel és hó csikorgott, tudni való volt, hogy ezek orosz páncélosok, amelyek a sánc túlsó oldalán mozogtak. Az őrnagy ránézett őrmesterére és ez megrándította a vállát.

Nem volt mit tenni. A munícióval takarékoskodni kellett és nem lehetett tüzelni csak biztos és látható célokra.

Egy ember, akit Holmers előre küldött, visszatért: »Közvetlen előttünk nincs semmi, senki sincs itt!« — jelentette.

— Mit csináljunk, mi küldjünk oda embereket?

— A mi néhány emberünket... — válaszolta az őrmester — és ki kezeli akkor a lövegeket?

Egy megfigyelő, aki nyugati irányban messze elől feküdt, jelentkezett és rádióon közölte: »A csapat, amelynek itt kellene lenni, nincs itt!«

— Az még a 60. motorizált szakasza!

Az őrmester vállat vont.

Sűrű levegő, de nemcsak sűrű levegő, a legelgondolhatatlanabb és legvastagabb mocsok, most még itt tornyosul fel köröskörül, de előre láthatólag hamarosan benne leszünk a kellős közepében.

A nyugati megfigyelő ismét jelentkezett: — Jobbra tőlem emberek. Ezek visszamennek, mit kell tennem?

— Visszamenni velük! — feleltette Holmers megfigyelőjének.

Mi volt itt a tenni való? A sánc csak helyenkint megszállva, hosszú darabokon egy árva lélek sem, visszaforduló hadosztályok és hadosztályok roncsai, amelyek a számukra kijelölt állásokat nem találták és a környéken tévelyegtek, vagy ha mégis rátaláltak állásukra, szomszéd nélkül álltak ott és nem volt csatlakozásuk sem jobbra sem balra, a parancsadás teljes zűrzavarban, körös körül »képzeletbeli csapatok«, így a megfigyelőket sem lehetett kinn hagyni.

Egyszerre vad lövöldözés kezdődött, nehéz gépfegyverek és szét-pukkanó páncéloslövedékek, ez a sánc túlsó oldalán a vastag páraleple alatt folyt. Mi történt? — A tüzérosztályok és parancsnokaik nem tudták, — a 102-es magaslat hallgatott, a »Virágcserep« hallgatott, Holmers osztályának lövegei is hallgattak.

A történtek a Keil-hadcsoporthoz érintették, ezt negyvennyolc óra óta és Jesóvka óta, ahol Görött őrmester elesett, vezető nélkül maradt emberhalmaz; a keletporosz 9. gépfegyveres zászlóalj utolsó embereit érintették, akik mögött mély hóban megtett nehéz menet, előttük pedig a sánc állt, amelyen túl fedezéket és segínyt reméltek találni. Mikor meghallották maguk mögött a páncélosok láncainak csikorgását és megpillantották az orosz páncélosokat, amelyek ékvonalban törtek előre a sík földön és magas hóhullámot túrtak fel, Halluveit szakács, aki a vezetést átvette, állásba helyeztette a nehéz gépfegyvereket. De itt nem volt semmi más, csak a sík terep és a mély hó, amelybe gépfegyvereikkel együtt besüppedtek. A sortűzkévének, amelyeket előre küldtek, nem volt nagyobb hatásuk az ökölnyi vastag acéllemezekre, mint hólabdáknak lett volna, ezt maguk is tudták, még is azt várták, hogy lövöldözésükkel felriasztják a sáncot. De a sánc csendes maradt, egyedül a kizsigerelt alakok, akik az elhagyott bunkerlyukakba már csak meghalni feküdtek be, mozdultak meg ott, támolyogtak fel s kezdtek menekülni a város irányába.

A páncélosok megérkeztek. A gépfegyveres csoportot a szakáccsal együtt a hóba taposták. A többiek felugrottak és futva próbálták a sáncot elérni. Jobbról egy sor páncélos, balról egy sor páncélos s ők a gépfegyvereket eldobva, töltényhevederekkel kezükben, igyekeztek abban a föltevésben, hogy a páncélosok nem fognak egymásra löni a páncélosszörnyek mellé és a páncélfalak fedezékébe jutni, a magasra feltúrt hóhullám és a gördülő láncok mellett futottak tehát. A páncélosok mégis egymásra irányították gépfegyvereiket és akit a keletporoszok közül nem a közvetlen találat terített le, az a páncéllemezekről vissza pattanó golyóktól esett el. Így semmisült meg 1943 január 2-ikán egy szürke reggeli órában a 9-ik gépfegyveres zászlóalj a Tatársánc előtt. A tüzérek, a »Virágcserepben« és a többi tüzérszázada legénysége, Holmers őrnagy is hallották a ropogást és a dolgok kifejlődését várták, de az ő látókörükben nem fejlődött ki semmi. Az elhagyott bunkerlyukakból ezeknek a kísérteteknek egy csoportját látták a havon keresztül támolyogni, ez volt az egész.

Valaki üresen lógó köpenyujjal jött végig a messze hómezőn. Itt páncélos lövedékek bömböltek és tűzgolyók ugráltak föl a párában. De köd is húzódott és nappali világításban sem lehetett látni, különben is ki törődött volna egyes emberekkel. Az ember végigment egy szakadékon, ugyanaz a szakadék volt, ahol Holmers őrnagy két héttel ezelőtt először látta átjönni az összeroppanó nyugati front lézengő alakjait s amelynek Kutaja-balka volt a neve. Ez a balka nem volt nagyon mély, de vad oldalzugolyokra hasadozott szét. Valamikor híd vezetett át rajta. Ennek a hídnak egyes részei még megvoltak, más részeit és a padlózatát elhurcolták tüzelőnek, de a rajta

mutatkozó réseket fagyott lócsontokkal és hóval betömték úgy, hogy a híd gyalogosok részére még járható volt. Az ember óvatosan keresztül tapogatózott a hídon, tovább ment a havon és eljutott Holmers őrnagy tüzelőállásához és betért hozzá. Hadnagy volt, apró fickó, még fiatal ember, de arca olyan repedezett, mint a vén fa kérge.

Bemutatkozott: — Lawkow... zászlóaljsegédtiszt, legutóbb zászlóaljparancsnok a Lundt ezredben... Nem, hogy hol lehet az ezred, azaz hol lehet a megmaradt ezredtörzs, nem tudom... a Tulevojárokban kellett volna állásba vonulnunk, odavonultomban kaptam a sebet... a karom, igen, az oda van!... egyszóval valamelyest nyakig vagyok a sz...ban.

Lawkow hadnagy most körülpillantott és tágra meredt a szeme és mindent elfelejtett a feszült érdeklődéstől és a benyomástól, amit hirtelen látottak gyakoroltak rá. Ott volt ugyanis az őrmester és az őrmester lobogó tűz fölé hajolt és kezében hosszú nyélen, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga volna, pecsenyesütő tepsit tartott és a tepsiben, pedig igen nagy tepsi volt és a feneke teljesen be volt fődve, kolbászszletek sisteregtek. Lawkow teljesen kijött sodrából és mint valami vastag ködfalon át hallotta Holmers őrnagy hangját. Állásba vágta magát és úgy felelt az őrnagy kérdéseire: — A mi hadosztályunk, azt nem tudom, hol áll... Igen, ez igaz, Gorodiscében láttam a tábornokunkat, az országúton állt. Az se tudta, mi legyen tovább, én sem tudom. — Ezt mondta és hozzá tette: — Csak azt tudom, hogy kopog a szemem az éhségtől!

— Nos, akkor üljön le és tartson velünk, Lawkow hadnagy!

És Lawkow a vendég, Holmers őrnagy és az őrmester leültek éjjel a reggelihez. És nem kézből ettek, volt itt kés meg villa, volt három pohár is, és mindenki kapott egy ital pálinkát.

— Ezeregyéjtszaka! — kiáltott fel Lawkow: — És ha egyszer eljön Pelleninkenbe, Kelet-Poroszországban, őrnagy úr, akkor disznót öletek és úgy nekilátunk, hogy nem hagyunk belőle egy porcikát sem! Kezet rá, őrnagy úr!

— Megtesszük! — mondta Holmers.

— És ha most még alhatnék egyet itt, a jó melegben?

— Hát akkor csak tegye le magát mingyárt ide a kályha mellé!

Holmers és az őrmester megint állásba vonultak. A következő órák folyamán aztán még mások is érkeztek oda. Az egyik Buchner őrnagy volt, egy flakosztály parancsnoka, aki embereit, mint mondta egyenesen Sztalingrádba küldte, maga pedig egy Steinhäuser nevű hadnagyot keresett, aki az egész málhával és az élelmezési oszloppal együtt eltűnt.

Néhányszor hallatszott még csatazaj. Harci érintkezés orosz és német csapatok közt. A támadás visszavonuló csapatokat, csapatok fej- és karnélküli csonkjait morzsolta fel és megrekedt málhás vonatokat semmisített meg a Tatársánc előterében. Egy gyalogsági hullám

és néhány páncélos átszivárgott a Tatársáncon is, és a 102-es és 107-es magaslat csövei harcba léptek.

Egészben ezen a napon változatlan maradt a helyzet.

A változást a következő nap hozta meg az ugyancsak megváltozott idővel együtt. Az éj folyamán éles szél támadt fel, süvöltő északkeleti szél. Reggelre el voltak söpörve a felhők, derült ég, ragyogó napsütés és olyan hideg, hogy kristályok csillogtak a levegőben. Holmers tüzérei közül, — bizonyos számút mégis előre kellett küldenie és ezek ott a szél ellen semmitől sem védve feküdtek kinn, — néhány megfagyott.

A nap csapatmozdulatokkal kezdődött. Először gyalogság bukkan fel a sáncon, maga mögött hagyta azt, egyenesen keresztülvágott a repülőtérrel s egészen a repülőiskolának a város szélére támaszkodó romjáiig húzódtott vissza, ez Geest tábornok volt hadosztályának maradványával. Az 54. vadászrezd, amelynek északra kellett volna átkanyarodnia, nem kanyarodott át, megfordult és szintén a repülőiskola irányába vonult vissza. Még egy másik harccsoport is hasonló mozdulatot hajtott végre. A vadászoknak és az említett harccsoportnak eltérése a kijelölt irányból már ellenséges nyomás alatt, égre törő hőszökőkutak, felgomolygó füst és nehéz gépfegyvertűz kétéi közt ment végbe. A levegő ezen a napon nem volt sűrű. Tiszta volt, mint a kristály. Felugró emberek csoportjai, fegyverüket készenlétbe helyező emberek csoportjai, futó és orra vágódó emberek csoportjai olyan élesen váltak ki a hómezőn, mintha szénnel rajzolták volna őket papírra. A levegő kristálytiszta volt és miután a gyalogságot jobbra és balra elűzték és a tüzéség szárnyai csupaszon maradtak, Holsmersnek úgy tetszett, hogy süketitőn üres is.

Csapatok! Valahol kellett még csapatoknak lenniök és voltak is valahol még csapatok, mint menekülő csoportok kerültek az ezredparancsnok látókörébe. Itt voltak még a 76. gyaloghadosztály részei, ezek Észak-Sztalingrádnak tartottak. Megmaradtak még egyes részei a VIII. hadtestnek, ezek Sztalingrád középső részének vették útjukat. Parancsok nem jutottak el rendeltetési helyükre. A beérkező parancsok nem voltak világosak. A parancsvizonyok és alárendeltségi körök összezavarodtak, eltolódtak, újra kellett rendezni őket, átmene-tileg nem is léteztek. A széleken, hadtest-, hadosztály- és ezred-törzsekben teljes zavar és benuitság. Középen az üres térben egyike a legerősebb tüzéségi csoportosításoknak, tábori tüzéség, néhány tüzésrezd zöme, egy mozsárüteg, egy ködfejlesztő osztály. És mozsarak, tarackok, gránátvetők ontották a tüzet. A levegő tele dübörgéssel. A füst elébe gomolygott a rohamozó orosz gyalogságnak. A sánkra és a sáncon át oroszok hágtak, a Tatársánc egyik átereszét felhasználva, átcúsztak ott és a repülőtérre robogtak az orosz páncé-

losok is. Páncélos tűzéréség becsapódásai. Kezelők elsöpörve. Irányzó-készülékek használhatatlanná téve. Ágyuk feldöntve.

— Tölts — tüzelj !

— Tölts — Tüzelj !

Az orosz támadás a »Virágcserep« erdőcskében levő tűzérési fészkek ellen összpontosult. A »Virágcserep« tűzéreinek nincs gyalogsági védelmük. Egy roham század, amelynek ott kellett volna állnia, nem állt ott. Holmers részleteket figyel meg tüzellő állásából. Fák mozdulnak meg és letörnek mint nádszálak egy bambusz ligetben, páncélosok törnek be elrejtett állásokba, egymásba gázolnak havat és embert és földet. Tovább törnek, új ellenállási tárgyak felé fordulnak. Menekülők, akik az erdőből fröcskölnék elő, gépfegyvertűzbe kerülnek. A Virágcserepet széttiporták, símára hengerelték, csak a kopasz helyét hagyták ott.

És a »Virágcserep« a hasadás.

Közép-Sztalingrád el van választva Észak-Sztalingrádtól. A Sztalingrádban csoportosított német hadsereg két részre szakítva. Most már két katlan van : Közép-Sztalingrád és Észak-Sztalingrád. A tűzerosztály parancsnoka, Holmers őrnagy, egyszerre nemcsak két fronttal, hanem a harmadik oldalon egy mind közelebb előre hengeredő harmadik fronttal találta magát szemben.

Tölts — tüzelj !

Tölts — tüzelj !

Míg az ütegek nem jelentették :

— A municiót kilőttük !

Ágyukat felrobbantani ! LKW-kat felrobbantani ! Vontató gépeket felrobbantani ! Nem maradt más hátra, mint a futás, a sürgős menekülés Észak-Sztalingrádba.

A következő napon, midőn Holmers sztalingrádi pinceüregében fölébredt, még egészen kábult volt, még nyakig benne volt az eseményekben? Még mindig ott állt a robbanások felgomolygó füstjében, rozsdaróten átizzó gőzfalak közt, szeme előtt még ott volt a megsemmisülő »Virágcserep«, és az ezután bekövetkező általános bomlás képei kavaroztak előtte.

A 107-es magaslát ! — ezt hát el kellett hagynia, végérvényesen el kellett hagynia. A lövegek felrobbantva . . . (— Őrmester, a vontatógépeket is felrobbantották? — Igenis, őrnagy úr ! — felelte az őrmester, aki ugyancsak a pincében volt.) Az orosz hadifoglyok munkáscsapata visszamaradt, úgy is jó ; mire kellenének még ! Az ellátás is oda van ! — Őrmester, az élelmiszert felosztották? — Igenis, őrnagy úr, mindent szétosztottunk a legénység közt ! — Tehát az élelmiszereknek is fuccs !

— Hogy állunk kávéval, őrmester !

— Mindjárt utána nézek, őrnagy úr !

Bolond összevisszaság ez, a visszaözlés általános rohama a városra. LKW-ék, tankkocsik, vontatógépek, menetoszlopok, katonák, tábornokok, kísértetek. Közben a sorozatvetők fénybozótjai, plé- és vasárnyak, felmeredő faldarabok, — a sztalingrádi városszél élesen világít át a ráhulló rakétafényben és fölötte tintafekete az ég. Egy csapat délfelől északnak törtet, egy másik csapat északról délnek. Így megy keresztül kasul a hadsereg zömének a vasúti töltésen és a töltés mellett hőmpölygő menetoszlopain keresztül.

Az őrmester visszajött. A reggeli mérsékelt volt. Mosdóvizet hiába kért az őrnagy. Nem volt fa, hogy a havat meg lehetett volna olvasztani. A reggeli mérsékelt, víz egyáltalán nincs, azonfelül mint tűzérparancsnok tűzérseg nélkül, teljesen munkátlanul állott, éppen úgy, mint egy sereg más tiszte és a legutóbbi éjtszakán vagy már előbb is Sztalingrádba költözött törzskarok tömege.

Holmers őrnagy közben mégis megbízást kapott, nem harci megbízatást, külön feladat volt a hadosztály részéről és arra vonatkozott, hogy fésülje át a városnegyed romjait és pincéit még harcra képes emberekért. Ezen a napon a »Fehér Házakat« kellett átkutatnia. Őrmesterével és osztályírnokával indult útnak.

Az út tevelassúságú volt és udvarokon és házakon vitt keresztül, a házak kiégett kővázak voltak ablakok nélkül, ajtók nélkül, padló és gerendaszerkezetek nélkül, és ha az ember fölneézett, négy vagy öt emeleten át a pusztát eget látta, ahonnan hó porzott alá.

— Minden csupa rom!

— Elképzelhetetlen, mennyi vasat ontottak be ide!

— És mi lesz most tovább, őrnagy úr? — kérdezte az írnok.

— Ember, hogy tudjam én azt! Látnod ott (egy szélesen tátongó falrésen át meredeken leereszkedő terep fölött hirtelen kiláttak a befagyott Volga szürke árjára) ott a vonás, azon túl tovább nem juthatunk!

Mind a hárman gondolatokba merülve álltak meg.

— E közt a pont és a közt a vonás közt tehát...

— Igen, itt kell megtörténnie.

— És ha meggondolja az ember, hogy hazájától 3000 kilométernyi távolságban történik meg!

Az út rommezőkön át vitt tovább. Egész utcasorok omlottak le és hatalmas kőfejtőkhöz hasonlítottak, és a kötörmelékebe holttestek ékelődtek be. Mikor hárman az egyik utcalabirintusból a szabadba kiértek, egy sor magas rommal találták szemben magukat. Ezek az egykor világos, magas épületek, most repeszbombáktól kiüregesítve, kiégve, voltak az úgynevezett »Fehér Házak.« Az udvarokat és a pincéket lakták. A pincehelyiségekben a homokzsákokkal betömött ablaküregek mögött törzskarok húzódtak meg, vezérkarok maradványai, utánpótlásvezetők, élelmezési tisztek, míg ennek a hatalmas épülettömbnek más pincéit szétugrasztottak, valahol megrekedt gépkocsik vezetői és segédvezetői, betegek, gyógykovácsok és állat-

orvosszázadok népesítették be. A pincék bejáratai el voltak torlaszolva. Kövezetkockák, cégtáblák, vasállványok, lámpaoszlopok, mindenféle kacat zárta el a bejáratot, — nem csak orosz támadók, hanem új jövevények és terhes tisztí portyák elől is. Holmers megtudakolta, hol rajzanak ki és be ennek a Háztömbnek lakói, — erre föltétlen szükség volt. Meg kellett hajolniok és mászva jutottak be egy pincegödörbe, majd először egy hosszú folyosóra. Másfél méter széles volt a folyosó és már itt is úgy jobbról a fal mellett, mint balról a fal mellett egyik szürke arc a másikat érte. És a pisllákoló tüzes dobozokból bűzös füst csapott az arcukba; ember és ember közt vagy mindenesetre minden két ember után következő hézagban ott állt egy egy ilyen konzervdoboz, amelyben valami összekapart szemét égett. Holmers, az őrmester és az írnök csak meggörnyedve mozgathattak, (bár a helyiség elég magas volt) tulajdonképpen mászniok kellett volna; az elébük táruló hátsó üregekbe és zugokba nem tudtak behatolni. Kinyújtott lábakon át bukdácsoltak. Míngyárt érkezésük alkalmával, amint ott áltak az utcáról behulló gyöngye világosságban, ezt kiabálták feléjük: — Kívül maradni! Itt minden foglalt! És így ment tovább: — Tűnj el! Mi kereseted itt? Vigyázz, ne lépj a lábamra! — Holmers, a rossz reggeli után, mosdatlanul, az eddigirendes kerékvágásból hirtelen ebbe a mélységbe taszítva, megfélelő hangulatban volt, hogy keményen utasítson vissza eféle gorombaságokat és fegyvelemsértéseket, de ebben a barlangban elment a kedve tőle, meglökte őrmesterét, — nem volna értelme neki menni ezeknek a lemuroknak. Csak az volt a fontos, amilyen gyorsan lehet, végezni itt a dologgal és minél előbb kikerülni ebből a pestisveremből.

— Mindenki ide hallgasson! — kiáltotta Holmers, — Azok részére, akik harc képesek, tábori konyha áll fenn az udvarban. Kávét és kenyeret adnak ki ott és mindenki menetellátást kap! — Senki sem állt fel még csak szándékot sem mutatott senki erre. Holmers végigjártatta tekintetét az arcok során, amennyire a felgomolygó sűrű füstben láthatók voltak. Szeme egy ember kék szemével találkozott. — Jön még segítség, őrnagy úr? — kérdezte az ember. Hooth páncélos tábornok neve nevetést idézett elő és ez a nevetés még jobb, még emberibb volt, mint mások tompa maguk elé meredése.

Holmers hirtelen megfordult: — Mutassa csak a zsoldkönyvét! — mondta az egyiknek. Olvasta: Ewald Stüwe lövész, született 1911 december 28-án Kölnben. Foglalkozása lakatos. Anyja neve: Mathilde Rautenberg. Lakóhelye: Köln, Gereonswall 5. c. — Mit kuporog itt Stüwe, mért nem igyekszik, hogy mielőbb visszakerüljön a csapathoz és tábori konyhához jusson? — kérdezte Holmers. — Stüwe visszahajtotta köpenyének és egyidejűleg kabátjának felső részét és félrehúzott egy rongydarabot, amely szabadon lógott a vállán. Holmers gennycsomót pillantott meg s azon keresztül az áttetsző csontot s a felcsapó sebhüztől csaknem visszatántorodott. — Részesült orvosi kezelésben? — kérdezte, csak hogy mondjon valamit. — Nem, —

felelte Stüwe. Holmers megelégtelte ebben a pincében, ebben a pincében senkitől sem kérdezett már semmit. Békén hagyta azt az embert is, akit ott látott bamba arccal egy félzsák liszten kuporogni. Arra sem érzett már magában hajlandóságot, hogy a melléküregbe bemenjen, ahol néhány ember guggolt egy tűzrakás körül és vízből meg lisztből kalácsot sütött. Az ablakon át újra kimászott az utcára. Mégis követte négy ember, akiket az éhség hajtott föl és akik a menetellátásért, amely 400 gramm lóhúsból és 200 gramm kenyérből állt, újból a tűzbe hagyták küldeni magukat.

Egy másik pincéből szintén kihozott Holmers még néhány embert.

A hadosztálynál a segédtiszt kinevette, mikor a pár szál emberrel odament. Mit gondol tulajdonképpen, — a csapatnak legénységre van szüksége, és most már nem túlságosan válogatósak. Nem tavaszi sorozásról van most szó egy hadkiegészítő kerületben. Nem, de mennyire nem, és ameddig a derékszíj egybentart egy embert, addig alkalmas.

Ez megrovás volt. Holmers már úgy is fel volt paprikázva a segédtisztek ellen, a főhadnagyra, aki mellette ült, kurtán felpillantott és úgy nézett rá, mint teszem a falra, amely mellett állt. Ezek itt ültek a bőségben és egyáltalán nem is tudták, hogy fest egy ilyenféle pince, tehát könnyen beszéltek.

De azért azt mondta: — Parancs — és ment folytatni a dolgot.

Megint pincéről pincére járt, és ezuttal nem eresztett el semmit a füle mellett és nem nézett félre, nem hagyott szó nélkül semmi gorombaságot és semmi fegyelmezetlenséget. Már a 107-es magaslaton is voltak ilyen megbízásai, akkor az ütegvezetővel hajtatta végre őket. Csak azután látta az előállítottakat, ott is voltak sérültek és normális körülmények közt alkalmatlanok. Itt azonban kivétel nélkül mindenkit meg kellett vizsgálni, kizsigerelt csontvázakat éppen úgy, mint bűzölgő vérhasbetegeket és éhségtől félholtakat. Az ördögbe! az ember végülis nem tábori csendőr!

— ... ezek közt a különleges viszonyok közt tekintélyt sugárzó emberek kellenek ehhez! — Ezt az a segédtiszt mondta... és a másik ott ül mellette és az ember nem tudja, vajjon nem üveglemez-e, amelyen ez keresztül néz... eddig úgyszólván nem volt szerencsájük a törzskarok urait szemtől szemben látni. Mit tudják ezek, mi is volt ott elől és mit tudnak róla ma is, menjenek csak maguk, menjen csak ő maga és hozza ki maga ezeket a »gipszfigurákat«.

Mégis Holmers volt az, aki ezeknek a sápadt embereknek csapatát magával cipelte, merevlábúakat, halálra fáradtakat vezetett és másokat, akiknek szemében az éhség örülete lobogott. Káromkodott, összeszorította a fogát és lement a másik pincébe, — 400 gramm lóhús és 200 gramm kenyér ez nagyon biztatón hangzott, mert csak a város széléig kellett menni, ez volt a menetcél, igaz, hogy legtöbb esetben a halálba vitt. A városszél és a város lágyékába befűrődő ék embereket

falt föl, csontvázakat, hasbetegeket, sebesülteket emésztett el, korhadtt és töredezett testeket morzsolt össze, ha csak el tudták odáig vonszolni magukat.

Holmers őrnagy volt a felhajtó, — civilizált ember, valamikor késsel és villával evett (sőt még tegnap is bunkerében a 107-es magaslaton), valamikor ezüst kés és villatartó állt a tányérja mellett, evés után feketét ivott, elszítt egy szivart is, és mikor egy-egy pincéből kijött és a legközelebbi felé tartott, nem tudta, mért éppen őt sújtja ez az átok és már nem nézett fel az égre és nem hallotta a lövegek dühörgését a város szélén, még a repülők bombáinak robbanását sem ugyanabban az utcában.

Fáradtan, elgyalázva, a pincék levegőjétől undorodva, a felkavart nyomortól megmérgezve roskadt össze saját pincegödrében. Durván gyalult asztallapnál ült ott, fejét két kezére támasztva s egy faggyúgyertya lángjába bámult. És ime három Holmers ült itt egyszerre, az öreg és egy még öregebb s a legöregebb ős-Holmers ugyancsak.

Az öreg így szólt: — Én is toboroztam embereket, nálam szózott húst kaptak, szárított burgonyát és hüvelyeseket, háromszor meleg ételt napjában, cukorból a tengerészrend szerint megillető adagot, hat heti út után citromlevet, bár nehezemre esett, mert a tengerhajózás nem hozott már annyit, mint a régi időkben! Aki ezt mondta, a sztalingrádi tüzértiszt apja volt. A másik öreg így szólt: — Én is toboroztam embereket, nőket is, gyermekeket is, Kelet Galiciából és Lettországból és Lengyelországból, Szerbiából és Bukovinából, egész hajórakományra valót, hogy mi lett belőlük a tenger túlsó partján, nem tudom, de toborzásomnak értelme volt, szükségleteket elégített ki és nagy üzletet jelentett, és a társaságok, amelyek ezzel foglalkoztak, hatalmasak lettek! Aki ezt mondta, nagyapja volt a sztalingrádi tüzértisztnek. A harmadik öreg így szólt: — A mi családjainkban akadtak tiszteletben álló emberek, akik éjjel áthelyezték a világítótüzeket és más tiszteletben álló férfiak még az »abolition act of slavery« után is tovább folytatták a rabszolga kereskedést. Én ezzel szemben törvényes és biztos alapokra helyeztem a kereskedést és embereket toboroztam és szerződészerűleg köteleztem őket munkára Hawayban és hajón oda szállítottam őket, és miután az Azorok csoportjához tartozó Flores-szigetet elnéptelenítettem, a Pico-szigettel folytattam tovább és hosszú, munkában gazdag élet után, vert arannyal, (jól lemérve és megszámlálva, tekercsekbe csomagolva és biztosan elraktározva hajóladáimba) vitorláztam haza és így lettem cégünk és családunk megalapítója. Aki ezt mondta tagbaszakadt ember volt, régi módi nyakkendővel és ezüst fehér hajjal és dédapja volt a sztalingrádi tüzértisztnek.

Dédunokája, aki a lobogó gyertyalángba bámult, nem néptelenítette el ugyan a sztalingrádi pincevilágot, mert még mindig áradtak nyugatról a megvert csapatok és a sebhedt testek éppen úgy után-

pótlódtak ott, mint Flores-sziget és Pico-sziget lakói, de talán egy nap alatt annyit mozgosított, mint amennyit őse egy egész út folyamán két árbocos vitorlásával az Azori szigetekről a Haway szigetekre szállított.

De mi volt az értelme? — ez volt a kérdés, amely körül a tüzértiszt gondolatai keringtek. Nekem szózott húsba, szárított burgonyába és citromlébe kerültek — de rakományaimat szállították! — felelte egy hang. — Nekem, mindegyik, a költségeket leszámlítva, férfi, nő vagy gyermek egyre másra öt dollárt jövedelmezett! — felelte egy második hang. Ha — én egy hosszú életen át csak annyi eredményt értem is el, mint egyetlen földrengés egy óra leforgása alatt, mégis egy láda arannyal tértem vissza! — válaszolta a harmadik hang.

Itt nem hajótér üzletről van szó és nem is az öt dollára megy ki, egyáltalában nem az a kérdés: mit jövedelmez ez nekem?

Nálunk sem csak magunkról volt szó! És ha kerestünk és aranyunkon hajókat építettünk, ezzel egy darab Németországot építettünk föl. Hajóterünk élettér volt, valóságos, kézzel fogható élettér!

Te embereket toborzol és tűzbe dobod őket!

Nos jó, én is embereket toboroztam és ha a hajóm léket kapott, vízbe dobtam őket és zsebrevágtam a biztosítási díjat; mindenestre kihoztam hajóból és emberből, amit lehetett! Én is embereket toboroztam és rakomány számra szállítottam Amerikába, ott talán elkallódtak, vagy egy mészárszékekben dolgoznak, talán vitték valamire, ez már az ő dolguk, de én beszédtem a szállítási díjakat és felhasználtam, ahogy lehetett! Én is toboroztam embereket és Hawabya vitorláztam velük, ott cukornádültetvényeken dolgoztak és sűrű rumot pároltak, enyém maradt a közvetítő jutalék. Élni és élni hagyni, ami azt jelenti, hogy én is keresek, mások is keresnek, és szolid üzlet, vagyis minden esetben több oldalú szükségletet elégít ki!

De vajjon lehet-e a békebeli elveket a háborúra is alkalmazni?

Nyilván az egészséges emberi értelem alapelveiről van szó és ezek érvényesek úgy az egyesek, mint a népek közötti üzletekre, tehát érvényben vannak úgy békében, mint háborúban!

Nagynémetország! Van erre éppen olyan szükség, mint, teszem azt, a személy és áruforgalomra az Atlanti-óceánon át vagy mint, teszem azt, munkásokra a Swift konzervgyárban vagy mint munkásokra a gyapot és cukor ültetvényeken vagy mint húskonzervre, gyapotra, cukorra és rumra vagy vasútvonalakra, amelyekké az összetoborzott és behajózott munkaerő végeredményében átalakul? Te is embereket toborzol, mivé alakulnak át azok végül?

Először is egészen nyilvánvalóan holttestekké, — hozzá még nem is emberek, hanem emberroncok, akiknek összezsugorodott a gyomruk, rothadnak a beleik, számos a sebesült és valamennyinek fagyott a lába!

Ez magában még nem mond semmit és rokkantak is lehetnek még alkalmasak. Így hangzott a régimódi nyakravalós öregúr tapaszt-

talt beszéde: Én a magam idejében, ez egy angol kikötőben történt, Portsmouthban, egy csapat öreg és nem is egészséges embert láttam, legtöbb közülük már hatvan éves volt, sőt akadtak hetvenen felüliek is, ezeket a chelseai királyi kórházakból fésülték ki és mint haderőt egy 56 ágyús cirkáló fedélzetére hajózták be őket, hogy a Hornfok előhegyeit megkerüljék velők, és aki útközben meg nem halt, annak a Csöndes-óceán partjain helyt kellett állania. Érthető, hogy ezek az élemedett kimustráltak nem sok vizet zavartak; de a világhatalom, amely ellen bevetették őket, még elaggottabb volt és csontjai még korhadtabbak, mint ezek a rozoga invalidusok, és így mégis hozzájárultak ahhoz, hogy a térképet a Csöndes-óceán partjain megváltoztassák, főképpen pedig azért, mert a vállalkozás, amelynek szolgáltak, jól megalapozott volt és mert általános kívánság és szoldalú szükséglet volt, hogy az uralmi viszonyok azon a partvidéken alapjában megváltozzanak. Ezekből az invalidusokból éppen úgy holttestek lettek, mint a te sérültjeidből, akiket a sztalingrádi alvilágból szedték össze. Férfiak holttestekké válnak át. Ez nem szokatlan dolog és nem is természetellenes. Ez előfordul politikai és háborús változások során éppen úgy, mint békés átalakulások idején is. Királyságok és köztársaságok éppenúgy, mint a tengerbe kiépített mólók és mocsarakon és őserdőkön át lefektetett vasútvonalak építők holttestével vannak kicementezve. De a te embereid, akiket a sztalingrádi köföjtőbe kigördítesz — hiszen úgy van, hogy a föld sem fogadja be őket és szemüket, szívüket, beleiket szarkák és varjak hordják el — mit cementeznek ki ezek, ez a kérdés!

Nagynémetországot!

Nagynémetország a Volga mellett — ez talán szolid üzlet, fennforog vajjon iránta az érdeklődés, mutatkozik ez irányban szoldalú szükséglet, vagy talán a szlávok országa olyan olcsó emberültetvény, mint egy Azóri-sziget a 18. században, ahol horgonyt lehet vetni egy kétárbócos vitorlással és akadálytalanul lehet kigycmlálni a falvakból a munkaerőt, és itt a Kelet talán valami elaggott világhatalom földje, amelyet sérült katonákkal és megrokkant kimustráltakkal — a sztalingrádi vagy akár a német pincevilágból — el lehet fujni? Senki sem áhítozik egy keleten át egészen a Volgáig kiterjedő Nagynémetország után, senkinek sem kell, nemcsak szoldalú, de még csak egyoldalú szükségletet sem jelent, sőt magának Németországnak sincs szüksége rá!

Nem volna hát rá semmi kényszerítő szükség, semmi indító ok! Tehát agyrem, téboly, gáztett!

Nem eszme — torzkép!

Lázálom...

Lázálom és itt szétfoszlik, és az emberek, akik életet adtak neki, szétmálnak vele. Holmers szétmálik vele! Holmers szétmálik vele! Holmers szétmálik vele!

Holmers őrnagy, a tüzértiszt ordítva mondta ezt.

Az őrmester berontott hozzá: — Őrnagy úr...

— Kellett — ez nekem... kellett ez nekem, — kérdem? Holmers felugrott. Nem bírta már ki tovább, ki akart bujni a bőréből. Rendes körülmények közt, nyugodt ember volt, inkább egy szóval kevesebbet mondott, mint túlsokat. Most egészen kikelt önmagából. Bömbölt, mint egy elefánt, »gyarmatföld, elaggott hatalom, kolosszus agyalábakon. Csak meg kell fujni a harsonát és beomlik minden! Ezt csakugyan megértették velünk!...

— Bumm, hurrá!

Fütyülés. Becsapó bomba. Recsegés, ropogás. Remegő föld. Zörgő romok. Egy bomba becsapódott. Nyilván a szomszédház omlott be. Olyan volt, mintha a pince néhányszor megfordult volna önmaga körül. Por, fehér mészpor. Holmers a porörvény közepén állt és üvöltött: — Hurrá! Örület, nagyzási hóbot, elbizakodottság, a saját mocskunk hull a fejünkre!

Az őrmester, tisztok, egy alezredes.

— Ember, Holmers, megtébolyodott?

— Németország cserepekre hull szét! Istenem, elég nehéz már a helyzetünk úgy is, nem gondolja, hogy mindnyájan közel vagyunk hozzá, hogy az eszünket elveszítsük?!

— Azt már rég elvesztettük, alezredes úr! Vagy nem nézte véletlenül alezredes úr Oroszországot az Azóri-szigeteknek?

— Istenem, ez csakugyan elvesztette az eszét!

— Holmers, most ide hallgasson: a déli katlanban minden hegyén hátán áll, és ha a déli katlan elesik, végünk. Nálunk is tovább tört át az orosz. Azonnal jelentkezik a hadosztálynál! Még egyszer haladék-talanul át kell fésülnie a pincéket!

— Ezt a parancsot, alezredes úr, nem hajthatom végre!

— Őrnagy úr!

— A pincéket, nem, oda engem már senki nem visz be. Kérem, alezredes úr, hogy a frontra küldjenek!

— Ott nem egyre, ott százakra, ott ezrekre van szükség, és senki sem ért úgy ehhez, mint maga, ezt ma magmutatta!

— Százak, ezrek... kétszázezer, huszonkét hadosztály, nem sok hiján ennyien vannak a pincékben, alezredes úr! Istenem? Alezredes úr frissen van borotválva, menjen alezredes úr maga, tartsa oda egyszer az orrát egy olyan bűzös gennykolonc fölé...

— Uram...!

Az alezredes valósággal ráripakodott, de Holmers rá se hederített. Nem tett rá semmi benyomást.

— Bűzös nyakszirtkelések, emberek tele varral, folyós szeműek, meredtlábúak, hisz ezek kellenek önnek, hát csak hozza ki maga az ágyúöltelékét!

Holmerst nem lehetett elhallgattatni: — Sztalingrád — kilenc tizedrésze már a mienk — ami még hátra van, megszerezzük. A maradékot kizsigereltekben, elerőtlenedettekben, halálfáradtakban kihoz-

zuk — így szól ma a parancs! Mire jó ez tulajdonképpen? Hisz ezek már nem harcolnak, ezeket csak behengerelik a földbe!

— Hát ebben nem veszek már részt. Én nem vagyok rendőr, se temetkezési vállalkozó. De félholtakkal folytatni a harcot, ez ... ez ...

Holmers az asztalra ütött öklével. Elvesztette minden önuralmát. Az alezredes arca és még egy símára borotvált arc elmosódott szeme előtt és nem is hallotta, mit mondanak.

Vadul nézett maga körül.

Valaminek történnie kellett.

De ő nem volt a csavart nyakkendő s öregúr, aki sűrű rumot ivott és idegen, érthetetlen beszédű alakok közt állt és a Pico Alto alatt egy csapszéket üritett ki. Ő csak az unokája volt, őt is idegen, érthetetlen alakok nyüzsgtették körül, de ő tisztí egyenruhát viselt.

Azt mondta: — Ez felelőtlen dolog uraim!

Kiment az ajtón és becsapta maga után, hogy csak úgy döngött.

A visszamaradtak fejüket csóválták.

Egyik azt mondta: — Ebbe csakugyan bele kell örülni! Az alezredes így szólt: — A frontra akar menni, küldjük a város szélére!

Holmers a romháztömb előtt ült a törmelékterepen. Fölötte csillagvilágos ég volt. Délen Közép-Sztalingrád fölött tüzek lobogtak és sűrű füsttömegek gomolyogtak föl.

Itt ült tehát, idáig jutott:

Négy vagy öt nemzedék pontosan számító, csak a lehetségest néző és a lehetségest el is érő kereskedő és a vég csak az, hogy ő minden gondosan került ostobaságot halmozva követ el. Hogy LKW-kal és vontatógépekkel és tizenkét 15 cm-es tarackkal országokon keresztül száguld és tizenkét ágyúcsövet irányoz az égen a holdra és el is süti őket és végül trinitroceluloseval, vassal és sűrű füsttel húz záróvonalat minden átöröklés és minden rászarmazott érték és értelem mértéke alá.

Valóban lesújtó mérleg és alkalmas arra, hogy kihozzon sodrából még egy nyugodt embert is.

A sztalingrádi eget gomolygó füst vonta be és középen, az egykori térparancsnokság irányában előre nyomuló ékalakja volt rozsdarőt lobogásoktól megtépve és sortüzek ropogása és nehéz gránátvetők robaja dübörögte át. Tüzek lángoltak fel és vörös szikrák zápora omlott az utcák útvesztőjén át s hóval borított rommezőkre hullott le. Az ék, amely a várostömböt két részre szakította, tért nyert, de az ék hegyének és a kibontakozó szárnyaknak még mozgatható, hirtelen összedobált és pincékből kifésült csapatok egyre új csoportokban állottak ellent. A tüzes ék a sztalingrádi városképen és visz-

fénye az égen messzire látható jelzés volt és katonák, tisztek és főparancsnokok is tudták, mi ennek a jelnek a magyarázata.

A közeli vég jele volt!

A főparancsnok tanácskozó asztalánál ott állt a az ősz vezénylő tábornok a Gumrak melletti szakadékból. Fehérhajun, karcsún, elegánsan, szeme alatt mély árnyékok, az utóbbi napokban annyira megvékonyult arcborrel, hogy szinte minden ideg keresztül látszott rajta.

Arca remegett, remegett a hangja is.

— Ide felé az úton olyan képeket láttam, amelyek gúnyt űznek minden leírásból, és amelyeket szavakkal visszaadni lehetetlen! — mondta. — Tudják mit kívánnak, ha azt parancsolják, hogy a harcot itt még tovább folytassuk, hozzá még egy értelmetlen és céltalan harcot!

A tábornok az asztalnál ülő urak egyikének közbevetésével fordult szembe: — Nem. Itt már nem töltünk be semmiféle feladatot. Nem segítünk egy új front felépítésében, sem Rosztovnál, sem másutt. Ez áll legalább is attól a pillanattól, amelyben a katlant a legkisebbre szorították össze és az oroszok elvonhatták innen erőik egy részét; és még inkább áll ma, mikor a katlant részekre szakították szét! Mind az, amit teszünk: a borzalmas haldoklás tovább húzása!

Kitörés! — ez volt valamikor a jelszó ebben a körben: és mikor azt elmulasztottuk, »cselekvési szabadság« lett az új jelszó; és mikor e fölött is eljárt az idő, azt mondták: — Harc az utolsó töltényig! Új Alcazárt kell csinálnunk, így hónapokon át tarthatjuk magunkat!

Most felállt egy tábornok és azt mondta: — Tizenhatezer ellátatlan sebesült. Élelmiszer, üzemanyag, lőszer a legvégét járja. Nincsenek állások, nincsenek szállóhelyek, nincs tüzelőfa. A csapatokban mindenütt bomlás jelei. Ez volt négy nappal ezelőtt a megállapításunk. Ezt kellő formába öntve szikratáviratban jutattuk a Főhrer tudomására. A választ ismerik az Urak!

A vezérkar főnöke még egyszer ismételte a választ:

— Fegyverletétel kizárva!

A tábornok, aki a gumraki szakadékban vezényelt, az asztal körül álló férfiak arcát szemlélte. Ott ült a főparancsnok folyton rángatózó félarcával. Ott ült két vezénylő tábornok (ő maga volt a harmadik) a negyedik a katlannak leszakított északi részében tartózkodott, az ötödik Voronovóban egy bombatámadás alkalmával valami deszkadarabtól horzsolts sebet kapott és az utolsó órában kiröpült.

Itt ült a segédtiszt és még néhány ezredes, a legutolsó berlini utasításokkal beérkezett Carras ezredes is. Itt ült a vezérkar főnöke, magas ösztövé ember, hosszú lóarcú, fénylő szemekkel. Ezekre az

üveglemezként fénylő szemekre tapadt a tábornok tekintete. A hadsereg vezérkari főnöke, a »rossz szellem«, a legfőbb parancsnok, senki sem követelte itt annyira, mint ő, hogy a végletekig kitartsanak. Ő maga azután meg akart ugrani, még »Hartmanns-Dorfbau« ki akart röpdülni az utolsó repülőgéppel, hogy a Führertől értesülést szerezzen, de hogy soha ne térjen többé vissza. Egy egész éjszakán át visszatartotta a telt repülőgépet, egy egész éjszakán át igyekezett a főparancsnokot tervének megnyerni. Palotaforradalomra volt szükség, az Ia tiltakozására, a segédtiszt kijelentette, hogy a hadsereg vezérkari főnökének kirepülése esetén, nyomban agyonlövi magát. És az utolsó hadseregfőhadiszálláson ismét a vezérkari főnök volt az, aki habozásával és az átköltözés elhúzásával odáig vitte a dolgot, hogy csaknem egy hajszálon mult, hogy a hadseregfőparancsnokot el nem szakították a hadseregtől és a főparancsnok fogságba nem került.

— Fegyverletétel kizárva! — mondta most ugyanez a vezérkari főnök.

Fegyverletétel kizárva! Ez a szó állt ott a pince levegőjében és a kerek asztal fölött, amely körül az urak ültek. De még egy másik szó is volt itt, kísértetiesen és mégis valóságosan. Egy hadsereg-főparancsnok, egy vezérkari főnök, egy egész hadseregvezetés, három vezénylő tábornok, szürke arcok, merev arcok, rángatózó arcok, halálos izgalomban és agyonéjszakázva, önmagukkal és a többiekkel meg hasonlítottan, az örökös bombázástól, a véget nem érő lármától, de főképp a sötétben fölrobogó sorstól táncoló idegekkel, Führerüktől a végsőre ítelve és a végsőre tartogatva, hogy embereiken az ítéletet végrehajtsák és aminőt itt összegyülekeztek az egész gyülekezet nem volt egyéb, mint egyetlen bokaösszezsapás és egyetlen engedelmes szó: A parancsot végrehajtjuk!

A parancsot végrehajtjuk — jobb tudomásunk ellenére is, lelkiismeretünk és becsületünk ellenére is. A fehérhajú tábornok Gumrakból — harminc éve katona, háromszáz éves katonai hagyomány mögötte — feltámaszkodott. Lehetséges az, hogy parancs és becsület nem egyeztethető össze? Igen, lehetséges, hiszen szeme előtt meg végbe! A főparancsnok művelt arca, a vezérkari főnök lófeje, Carras ezredes macskaábrázata zöld szemével, az egész kerek asztal az arcokkal, vállpántokkal, rendjelzsinórokkal kavarni kezdett körülte. Ebben a pillanatban még fehérebb volt, arcbőre ebben a percben még vékonyabbá vált.

Három kiemelkedő pont van, foglaljuk csak még egyszer össze, uraim! 42. 11., 22.-én kapjuk meg a parancsot sündisznóállás alakítására. Olyan parancs, aminőt az egész hadtörténelem nem ismer, főképp ilyen nagy hadseregnél, 22 teljes hadosztály, háromszázezer ember! Hogy lehet ezeket ellátni — már akkor kifejeztük aggályainkat. Ma már tudjuk: Manstein vezértábornagy, von Weichs vezértábornagy, maga a vezérkarnak a Führer által kiválasztott főnöke,

Zeitler tábornok és a Luftwaffe tábornokai is kételkedtek a kielégítő ellátás lehetőségében. A nehéz időjárási viszonyok, az átrepülésre váró és a front gyors visszaesése folytán naponta táguló terep, hozzá még a messzire belátható pusztá egyetlen fa, egyetlen bokor nélkül, a lassú szállítógépek, amelyek nagy mértékben ki vannak téve a földi elhárításnak, ezek voltak a meggondolandók. De mire gondoltak itt tulajdonképpen: a Valdai-magaslatokon hat hadosztállyal sikerült, mért ne sikerülne itt huszonkét hadosztállyal? Bocsánatot kérek, uraim! Ez volt a szempont a másik oldalon: a gigantizmus csábított! És ma tudjuk: Egyetlen ember állt fel, a birodalmi marsall állt fel és azt mondta: »Vezérem, én vettem át a 6. hadsereg ellátását!« Egy hang volt — ezzel szemben keveset nyomott két hadseregvezetőnek, a Luftwaffe két tábornokának és a vezérkar főnökének meg-gondolása, ezzel szemben keveset nyomott saját helyzetmegítélésünk. Megkaptuk a parancsot és engedelmeskedtünk annak ellenére, hogy másképp ítéltük meg a helyzetet. Ez 1942, 11., 22-én volt.

A másik határnap január 10-ike, az orosz fegyverszüneti ajánlat (a tábornok észrevette egy pillanatra a hideg villanást a vezérkari főnök arcán, aki akkor, mint a főparancsnok helyettese a felbukkanó orosz parlamenterek ellen a lövetési parancsot kiadta). Nos, uraim, akkor valóban már az utolsókat rúgtuk. A hadseregben már benn volt a vérhas és a kimerüléstől haltak halomra az emberek. Embereinknek százezernyinél több holttestén át bizonyosodott be a légi ellátás csődje. Most csakugyan elég lehetett volna. Tanácskoztunk a főparancsnokkal és cselekvési szabadságot kértünk, ha már nem is a fegyverletételre, de legalább egy kétségbeesett kitörésre nyugat felé. Megtiltották nekünk. Ahol álltok, ott maradtok — ez volt a válasz. Itt állt előttünk Hube, aki Berlinből tért vissza. (Tulajdonképpen azért röpült ki, hogy az ellátást megszervezze. Bocsássonak meg, de teljes hülyeség, mit lehet még ma megszervezni! Én láttam az utolsó napokat Gumrakban. Ez a káosz, ezt nem tudjuk megszervezni. Ebbe látó szemmel beleszédülünk.) Szóval itt állt előttünk Hube és azt mondta: »Befejezésül valami Alkazár-félét kell szerveznünk!« Ezt célozta a parancs is és mi, akik jobban tudtuk, — nem a berlini urak, mi láttuk saját szemünkkel embereink pusztulását — mi engedelmeskedtünk!

— Uraim, tiltakozom!

— Mi ellen? — akarták tudni — a főparancsnok meggyötörve, de már eleve elszánva magát, hogy a tiltakozást ad acta teszi és nem továbbítja, a vezénylő tábornokok teljes részvétellel, a vezérkari főnök exakt és hideg kíváncsisággal, Carras ezredes megértőn és a bátor szót csodálva, amelyet ő sohasem mondana ki.

A harmadik határnap január 22-ike. Cselekvési szabadságot kérünk. El akarjuk kerülni a teljes bomlást. Válasz: fegyverletétel kizárva! Ahol vagytok, ott semmisültök meg! Tizenhatezer ellátatlan sebesült, ennyi volt négy nappal ezelőtt. Az ellátatlan és táplálé-

kot sem kapó sebesültek száma azóta megsokszorozódott. Az emberek értelem nélkül esnek el vagy halnak éhen vagy fagynak meg. A tüzéségből, ködfejlesztőkből, hírszerző csapatokból és málhásokból összekapart gyalogsági tartalékok maradék nélkül el vannak használva. A harcot már csak félholtakkal és haldoklókkal folytatjuk. És mi végre? Csak hogy menthetetlenül belerohanjunk a káoszba. A lelkiismeret ellen van, a becsület ellen van, a katonabecsület ellen is van, amit itt kívánnak és parancsolnak, ez ellen tiltakozom én. Kérem azért, hogy tiltakozásomat tudomásul venni és továbbjuttatni méltóztassék!

A társaság a pincében olyan volt, mint kísértetek gyülekezete.

— Uraim, hogy képzelik ezt tulajdonképpen?

Ez kétségtelenül a vég volt. A főparancsnok, akire a többieknél is súlyosabban nehezedtek az elképzelések, egyáltalán nem akart semmi fogalmat alkotni és azt sem engedte, hogy mások alkottassanak vele.

— Engedelmeskedem! — mondta a főparancsnok.

Ezzel vége volt az ülésnek és a tanácsadókat elbocsátották. Carras ezredes látta, hogy vonulnak el az egybegyűlték, a vezénylő tábornokok, a képviselőileg megjelent törzskari főnökök, a hadsereg energikus vezérkari főnöke, a hadsereg főparancsnoka — magas, karcsú jelenség, már az első világháborúban vezérkari tisztt, azután tanár a hadi akadémián, egy közigazgatási tisztviselő rendkívül eszes fia, mint katonai tanácsadó, mint vezérkari főnök, különösen a hadműveletek felfektetésében kiváló, de ez a helyzet még többet is megkívánt, mint tervezgetést és éles gondolkodást, ide egy hadseregparancsnok goromba keze kellett, egy olyan parancsnoké, aki nemcsak gondolkodik, hanem cselekszik is és egy igen súlyos órában minden mellétekintet nélkül kész magára venni a felelősséget.

— Úgy szenved, mint Krisztus a kereszten, de végrehajtja a parancsot! — Ezt Carras nemcsak gondolta, hanem tudomására is adta egy ezredesnek, egyik törzskar főnökének.

A társaság széteszlott. Résztvevői szanaszét rebbentek, valószínűleg, hogy soha ne jöjjenek többé össze ugyanennél az asztalnál.

A tiltakozás is kísérteties volt.

Mindaz, ami még közelebbi vagy távolabbi körzetben történt, emberi elhatározásokon kívül történt és mozgott, és már kísértetek mozgása és cselekvése volt. Ezt gondolta a gumraki tábornok, mikor a hatalmas házrom kapuján kilépett és a tisztelgő őrszem és egy felállított 10-5 cm-es tarack mellett elhaladva továbbment egy tágas térre, amelyet ebben az órában krétafehér fényszórófény öntött el és amely fölött repülőgépek légsavarai zúgtak, amelyek most dobálták le élelmiszerrakományukat, kenyeret, húst, konzerveket ejtőernyő nélkül.

A tábornok torlaszok, homokzsákok, tüskésdrótakadályok mellett haladt el, látta az átvevő parancsnokság őrszemeit köröskörül

állni, hallotta, hogy a téren át golyó süvít egy karabélyból, de utána se pillantott, a Volgának vette útját, afelé a rom felé, amelyben lakása volt. Azután új megfontolás tárgyává tette a dolgot. A századoshoz, aki kíséretében volt, így szólt: — Mégis ki akarok vonulni a városszélre! Vitesse ki oda, kérem, ami pár holmink van! — Ezt mondta, azzal sarkonfordult és visszament az »Elesettek-terén«-át.

Káromkodás. Ordítózás. Egy őrnagy megtagadta egy parancs végrehajtását. Egy tábornok tiltakozik. Ez nem tudta fenntartania dolgok folyását, nem tudta megállítani a halál folyamatát. Az emberek tovább estek el Sztalingrádban és a város közepébe vezető utcákon. Tovább állítottak fel gyülekeztető parancsnokságokat a szétugrasztott csapatok útjában. Tiszti portyák tovább fésülték át a pincéket és mozgósítottak sebesülteket, fagsérülteket és betegeket. Tovább haltak a sztalingrádi halálültetvényekben a német katonák az éhségtől és a kimerültségtől. Tovább szögeztek öngyilkos pisztolyokat a halántékoknak. Tovább ropogtak az élelmiszerátvevő parancsnokságok lövései és dördültek a kivégző különítmények sortüzei.

Itt állt Közép-Sztalingrádban száz lépésnyire az »Elesettek-terétől« és a hadsereg főhadiszállástól a színházépület magas romja. A térre néző része homályban, a másik része a város közepén égő tüzek visszfényétől mintegy vörös habba mártva. A színházépület kiégett, födele nem volt. A magas falak törmelékmezőt vettek körül. A romok alatt elhúzódó pincéket lakták és folyosók vezettek át belőlük a szomszéd romhoz és a szomszéd pincékbe. Egész, egyes boltokra felaprozódó pincefalu terjedt itt el és itt talált menedéket, midőn másfél nappal előbb egy szilánktól fejsebet kapott, a Jesovkából visszatérő Tomas százados. A fájdalomnak, a lázalomnak és a halálordításnak egy pinceboltja fogadta be; és köröskörül a halál rikácsolásában, verdesésében és tombolásában a tűzéség dübörgése tompítottabban hangzott ide a városközépről. Miután Tomas néhány óráig kuporgott ott és sorára várt, míg az orvos megérkezett, egészen megszűnt számára a dübörgő külső világ és az, hogy lőnek-e ott, hogy nappal van-e vagy éjtszaka, hogy hó hull-e az égből, hogy vihar söpri-e az utcákat, ez őt és a többieket nem érinthette már vagy csak akkor érinthette ismét, ha egy bomba vagy tűzéségi lövedék barlangjukat kívülről vagy felülről megnyithatta volna.

Az operációs teremhez még néhány lépcsőn le kellett menni a földbe. Három orvos váltotta itt egymást és körülbelül nyolcszáz sebesültet kellett ellátniok, ennyien feküdtek a boltívek alatt. A vérző testek szalagja, amely a műtőasztalul szolgáló asztallapon végig futott, éjjel-nappal nem szakadt meg. Huth főorvosnak Otorvanovka óta és már vagy hetven napon át nem volt megállása. A különbség az előző időkkel szemben csak az volt, hogy most nemigen akadt már kötszer, nem voltak gyógyszerek, nem volt tetanuszfecskendő és egy csepp klórethil és morfium sem. Az egyetlen megmaradt eszközök a műszerek voltak, a műtőkés, a fűrész, az olló s a forró vízzel

telt űst a műszerek fertőtlenítésére és a feje fölött himbálódzó erős műtőlámpa; és a fájdalmak, a már elviselhetetlen fájdalmak voltak a megmaradt kábítószeres és a zorvos szerencsésnek nevezhetett mindenkit, aki a műtőkés vagy a fűrészt alatt, amelyet kezében tartott, eszméletét elvesztette. És különbség volt az előző időkkel szemben az is, hogy a segédkező szanitécek lefogyottak és szürkék voltak és egyre sűrűbben roskadtak össze a munka súlya alatt és a kigőzölgések következtében, amelyeket tartósan kellett belélegezniük.

— A következő...

A következő Tomas százados volt. Valóságos mocsár volt, tropikus mocsárverem, ahová belépett, az a csontváz ember, aki helyet mutatott neki az asztallapon s a másik kísértet, aki egy gőzölgő vízzel tele űstből egy műtőkészletet emelt ki, két segédkező szanitéc volt. A férfi, akinek felső testén csurgott a veríték a viaszosvászon kötény alatt, az orvos volt. A segédek, az orvos, a földbe fúródó agyagfal is izzadtak. Az orvos lába véres iszapban állt. Az űstből gőz szállt fel. A nagy lámpa meleget dobott le. Sem ablak, sem szelelőlyuk. Amint Tomas fejét az asztallapra hajtotta, tekintete egy vödörre esett, húscafatok és legfelül egy levágott kéz volt benne — finom, akadémikus kéz, ezt már szédelgő érzékekkel észlelte. A vödörből genypára kavardott fel vastag csigavonalba, az enyészett forró lehelete s az orvos feje fölött himbálódzó lámpa valami vad, kísérteties nap volt.

— Tartsa nyugodtan a fejét, százados úr!

A csontváz, amely az orvosnak kezére adta a dolgokat, összeszorította a százados fejét a koponya és az állkapocs között és úgy tartotta, mint valami fogóban. Tomas százados egyszerű eset volt. Az orvos megtisztogatta a sebszéleket, levágta az arcról és a nyakról a piszkos bőrcafatokat, azután a már használt és vértől kérgező kötést visszatette a sebre.

— A következőt!

A szanitéc vitte Tomas köpenyét és hátizsákját, átvezette egy nagy boltív alatt, azután végig egy hosszú folyosón s egy kisebb helyiségben helyet jelölt ki neki.

Azóta huszonnégy óra telt el. Huszonnégy óra múlva Tomas százados nem bírta tovább, nem tudta kitartani abban a helyiségben és abban a csöndben és a kéttucat ember közt, akik ott együtt kuporogtak. Rosszabb volt, mint a mocsár, rosszabb volt, mint elől a nagy boltív alatt, ahol éjjel-nappal nem maradt abba a haldoklók hörgése. Hogy is állt a dolog tulajdonképpen? Ennek a helyiségnek éppen úgy, mint elől a nagy boltívnek, egy gazdája volt és pedig a 14. páncélos hadosztály és lakói egy tábori konyhához tartoztak. Reggel kávéelőt, délben lóhúslevest, este egy szelet kenyeret kaptak. Nem tartoztak tehát az ellátatlan sebesültek közé, mégis szűkösebb volt itt az élet és gyöngébben lobogott itt a mécsvilág, mint másutt. Aki ide belépett, szerencsés csöndbe lépett be — két tucat ember kuporgott itt széles ívben egymással szemben, de nem esett egy hangos

szó. Olyan volt, mint valami olvasóteremben, ott is kezekre támasztott fejek, fojtott suttogás ott is, ott is egy-egy köhintés olykor. De ez nem volt olvasóterem, ez pince volt, itt főtörzsőrmesterek, katonai hivatalnokok ültek, néhány százados és őrnagy s egy alezredes is. Az egyiknek megfagyott a lába, a másiknak tüdőgyulladása volt és izzadt a keze, a harmadiknak főfájása a sok töprengéstől, még egy másiknak isiásza, egyeseknek pedig másod- és harmadfokú meghűlésük. Itt ültek és hallgattak és nem hallgattak egyebet, csak a mész pergését a falakról. És megtörtént, hogy az egyik felkelt, merev lábbal kiment és nem tért vissza. Míg Tomas százados ebben a helyiségben tartózkodott, ketten voltak, akik kimentek és nem jöttek vissza — az egyik a flaktüzérség századosa, másik egy törzsgyógyszerész. Mikor a harmadik, egy menetoszlop vezető századosa felállt és éppen olyan mereven és éppen olyan mozdulatlan arccal ment ki, mint az előző, Tomas is összeszedte holmiját. Karján köpenyével, hátizsákját és egyéb cókmojkját egyik kezében tartva, végigtapogatózott a hosszú, sötét folyosón. Egy ismerős páncélos hadnaggal találkozott, akinek mind a két keze megfagyott és karja könyökig vastag kötésbe volt pólyálva.

— Hová tart, százados úr?

— Nem bírom itt már tovább.— Nálatok bizonyosan akad hely?

— Majd csinálunk helyet!

Tomas százados bevonult a nagy boltív alá. De a menetoszlop-vezető százados felment a kitaposott lépcsőkön, kiért a szabadba. A városnegyedben vörös volt az ég a tüzekből, nem nézett fel oda. A közelfekvő »Elesettek tere fölött« légszavargás volt, a százados nem nézett oda sem, mi köze volt hozzá. Mereven tartotta orrát a havas levegőben, nem nézett se jobbra, se balra, hanem pisztolytáskájához nyúlt. Lövés dördült az éjtszakában és az oszlopvezető összeesett. Ettől a helytől nem messze feküdt a flaktüzérség egy századosának holtteste és egy törzsgyógyszerészé is. Hó feküdt meg a törmelékmezőt és betakarta az elnyúltan fekvők alakját is.

Nem messze ettől a törmelékmezőtől, amelyen a színházépület romjai álltak az alattuk fekvő pincékkel, szélesedett az »Elesettek tere« Sztalingrád legmagasabb házromjaitól körülvéve. Itt is sebesültek feküdtek a házromok alatt, tűzér- és páncélosezredek katonái is, ezredtörzsek is tábori konyhával, konyhaaltisztekkel és főtörzsőrmesterekkel. Itt volt a sztalingrádi Nagyáruház romja alatt a 71. gyaloghadosztály védelmi állása, ide költözött be a hadsereg főparancsnoka is törzskarával és azóta itt a kapubejárat előtt egy 10·5 cm-es tarack állt.

A térbe torkolló utcabejáratokat torlaszok zárták el, homokzsákok, lámpaoszlopok, erkélyrácsok, gépalkatrészek, saroglyák, szétlőtt páncélosok, vas lépcsőkorlátok szögesdróttal átfonva és a szögesdrótokon fennakadva megmerevedett holttestek lógtak szélesre tárt karokkal és szétterpesztett, a dróttüskékbe kapcsolódott kézzel.

Ennek a hosszan elnyúló térnek alsó végén egy lezuhant német repülőgép hevert, mellette egy PKW. állott rászerezelt erős fényszóróval és a széttépett házak vad metszövonalával körülhatárolt tér krétafehér fényben csillogott. Ez volt az az óra, amikor fenn a levegőben a propellerzúgás fölhangzott és ez volt az ellátásátvevő parancsnokság és Schmidt ezredesnek a lezárócsapat parancsnokának órája (aki azelőtt Pitomnik-repülőtéren az élelmiszerelosztást vezette), csapatának emberei karabélyokat és géppisztolyokat tartottak kezükben és a törzskarokból voltak összeállítva s az volt a feladatuk, hogy a teret körülporthyázzák vagy valamelyik barrikádrom vagy falmaradvány mögött elrejtőzködve leselkedjenek.

A propellerzúgás felhangzott, az éjtszaka magasságából repülőgép csapott le, ledobta rakományát és éles szögben ismét a magasba vágott. És ismét újabb gépmoraj és hol közel, hol távolabb hallatszott. Repülőgép körözött a tér fölött és megint ledobott valamit. A rakományok nem ejtóernyőkön érkeztek le; akár a kődobások, úgy záporoztak alá húskonzervek, csokoládé, szárazkolbász, sonkák és csomagolatlan kenyerek még csak zsákokba se rakva a térre, de nem minden esett a térre, a szomszédságba is, az utcákra és a házromokat összekötő folyosókra is jutott egy és más.

És itt volt a katona — és ki fogja vajjon ismertetőlapjának felét letörni, zsoldkönyvét mellzsebéből kihúzni, vajjon ki törődik vele, hogy a zsoldkönyvben ez áll: Frantz Liebich, lába negyvenkettes, foglalkozása írnok, született Masserburgban Thüringiában, nő, kétgyermekes; és vajjon ki fogja egyszer a törzsív rovatait kitölteni: elesett... eltemetve... vagy ki fogja ott elolvasni: résztvett a következő ütközetekben: 39. 9. I-től 39. 9. 5-ig a keletporoszországi csatában, 39.9. 5. a Narev-átkelés harcaiban, 39. 9. 15. a keletlengyelországi üldözésben és később: 40 5. 11. átkelés a Maason Maastricht mellett, 40. 5. 17-től 40. 5. 28-ig üldözőharcok a Dylétől a Charlerois-csatornáig, harcok a Mormall erdőért, csata Dünnkirchen körül és végül: 41. 6. 22. bevetés Keletre; ki törődik majd ezzel és ki kérdezősködött mindezek után abban a ködös esti órában az »Elesettek terén«. A tábornok, aki az Áruház romjából jött ki, a 10-5 cm-es tarack mellett elhaladt és sietős léptekkel igyekezett a Volgához és az ottani utcatömkeleghez, nem figyelt fel, mikor néhány karabélylövést hallott a téren végigsüvíteni; és az őrszem, aki az egyik torlaszhalom erkélyrácsán át dugta ki karabélyja csövét, s aki előtt utoljára állt a katona, mint élő alak, nem látott mást, csak egy zilált alakot futás közben dagadó és lobogó köpenyben felvágódni, még csak a téboly lángját sem látta meg a lázas szemekben, alig látott egyebet a köpenygombnál a mellcsonton, amelyre célzott. A parancs így hangzott: Felszólítás nélkül lőni! Így hát elsütötte fegyverét és a katona elesett és néhány méternyire a kenyértől, mely után kezét kinyújtotta, arca bukott. És kisvártatva a tér másik pontján újabb lövés dördült.

Ez Közép-Sztalingrádban történt az »Elesettek terén.«

Nem volt másként Észak-Sztalingrádban sem. Ott is volt és nem esett messze a Fehér-Házaktól, egy fényszórófénytől elárasztott hatalmas tér. Ott is volt Átvevő-parancsnokság és elzáró csapat, ott sem kérdezte a géppisztolyos lövész, vajjon Ewald Stüwének hívják-e a katonát és hogy felesége Mathilde Kölnben a légvédelmi pincében tölti-e éjtszakáit, nappalait pedig a fegyvergyárban egy éles lámpa világa alatt, és arról sem tudott semmit és nem is akart tudni, hogy a katona nem sok nappal ezelőtt gránátvetők szilánkesőjében feküdt Voroponovónál és közelharcokban vett részt, karján megsebesült, másik kezével még gépfegyvert kezelt egy majorságért folytatott harcban, hogy azóta egyik főköthetőhelyről a másik főköthetőhelyre vándorolt és napjait és éjtszakáit pincékben töltötte egy falat kenyér nélkül; felemelte géppisztolyát, tűzkévé bocsátott ki és a lövegek ronggyá tépték a katona máját és veséjét és mint Franz Liebich az »Elesettek terén, ő is összeesett egy téren Észak-Sztalingrádban a »Fehér-Házak« mellett.

De a szállító repülőgépektől ledobott rakományok nemcsak az »Elesettek terére« és északon a »Fehér-Házak« mellett levő térre estek le. Leestek kenyerek és kolbászok a küzdőterre is, az orosz állásokba is, az állások közt levő területre is, romhalmazokra, udvarokra és hátsóudvarokra, sikátorútvesztőkre és gyalogösvényekre is. És itt nem az átvevőparancsnokság fehér karszalagos őrzései, hanem a tábori csendőrök voltak, azok mellükön plétpajzsokkal, akik lesben álltak; és egy az úton heverő kolbász innen is, onnan is veszélyessé válhatott arra, aki el akarta érni és családok lehetett, mely akár egy orosz golyóját, akár egy tábori csendőr tekintetét ráirányíthatta az éhenhalóra, de egyik éppen olyan rossz volt számára, mint a másik. A legkedvezőbb eset volt még, ha a kenyér vagy a kolbászok vagy a konzervdobozok a zezugos folyosókra és a házáttréésekre estek le, ott támolyogtak fel akkor az éjjeli árnyak és gyorsan eltűntek megint a legközelebbi üregek vagy pincék egyikében. Ez volt a tábori rendőrség vadászterülete. Óránkint fésülték át a pincevilágot, kettőzött órszemekben vagy négy emberből álló őrzékekben léptek fel. A hivatás, amelyet betöltöttek, még jól eltartotta emberét és a sérült sztalingrádi harcolókkal és a száz ütközetben résztvevő, löportól fekete arccal összehasonlítva, még egészségtől duzzadó külsejük volt és föllépésük nem volt lankadt, tekintetük se bágyadt, és amit mondtak, jelentőségteljes volt. Ilyeneket mondtak: »Ni, itt kuporog egy. Előre, állj csak fel! Mi van a ládában? Liszt. Konzervkenyér, szépen becsomagolva celofánpapírosba, hm! Indulj! Velünk jössz!« — »Itt van még egy! Nagy melled van, mi? Hadd lám csak, mi van a zubbonyod alatt? Egy szál kolbász, szalámi, még egy rúd? Előre, velünk jössz!« — »Hát te barátom! Valami csekélységre vársz, mi? Na csak ne bámulj olyan bambán! De kiáll a hasad, ugyan mit gyömöszöltél be oda? Kicsit gyorsabban, kigombolkozni! Na, itt a meglepetés,

nem egy héthónapos gyerek, hanem egy fél sonka! »Mit jelent itt, hogy valaki páncélosvadász, hogy Riess főőrvezető, SS-rohamlegény, hogy a Lengyel Főkormányzóságban járt. Ezt mind nem akarják tudni. Arra sem kíváncsiak, milyen valakinek a vércsoportja vagy hogy szabadúszó. A fajbizonylatát sem kéri. »Előre! Ki innen mind! Indulj!« És kinn azután a havas éjtszakában nem mentek messze. Egy másik pincéből még másik csapat tábori rendőr jött ki, azok is néhány foglyot hoztak magukkal. A másik csapatból az egyik így szólt: »Ez aztán remek társaság, ezt csak látni kellett volna! Lőszerládákból és kézigránátládákból vakfalat építettek és a mögött egész raktárt halmoztak föl. Még kávéjuk is volt. Na szép! Itt végezhetünk!«

Hó hullt a sötét égből, egyik oldalon deszkapalánk, másikon egy házrom üres ablaka, ez volt a sarok. Fosztogatók huszonnégy órán belül agyonlövendőek! — így szólt a hadseregparancs; itt nem telt el huszonnégy perc sem. Egy sortűz géppisztolyokból, még néhány elkésett pisztolylövés és nyolc ember terült el a hóban. És hó lepte be az öngyilkosok alakját, az agyonlöttek testét és köpenyét, hó lepte be Riess főőrvezető oldalt fordult arcát, Liebich közlegény orrát és Ewald Stüwe kerekre összehúzódkodott holttestét.

A sorozatvetők tűzfényében olyan volt a hulló hó, mint hulló csillagok esője és úgy festett a gomolygó füstfelhők alatt, mintha ökölnagyságú pelyhekben szállna le. Hó hullt az égből, először vastag, nagy pelyhekben és csaknem zsinóregyenesen. Majd szél kerekedett föl és még a levegőben széttördelte és felmorzsolta a hulló kristályokat és ferde pályán sodorta őket a rom és kötömkeleg fölött és tovább a tájon át. A szél erősödött, végtelen térségek voltak mögötte s végül viharra nőtt. És ugatás és üvöltés! Minden oldalról hulltak a csapások és korbácsolták a földet. És nem volt már többé Sztalingrád, nem volt már pusztá, nem voltak a pusztába bevágott szakadékok, nem volt már semmi, csak a levegő hatalma — a Semmi volt, a jeges tüktől keresztülsöpört, a tébolyult rohanásban remegő Semmi!

Olyan idő, amellyel szemben az emberi érzékek felmondják a szolgálatot. És a kalmük, akit útközben lep meg, behúnyja szemét, behúzódik báránybőr bundájába és mintha ott sem volna, rábízva lovacsájára, hogy találja meg az utat és ez a kócos, kis ló haza is talál a hóban.

A pusztán át igyekvő Schweidnitz, számvevőségi felügyelő nem ismerte sem a földet, amelyet taposott és nem is ért még még soha ilyen dühöngő eget, amelyen most körülombolta. Hogy juthatott egyszer mégis emberek közé, hogy jutott el végül Verhnje-Jelsankába és az úton Verhnje-Jelsankából vissza egy viskóba — nem tudta, hogy ezt csak annak a körülménynek köszönhetette, hogy meredeken lejtő talaj volt a lába alatt és hogy úgy gurult le a domboldalakon a

völgybe, mint összetapad hókolonc, folyton újra felbukkanva, a fehér áradatból eljutott végre a Carica-völgybe és hogy ott elkapta a szél és mint valamit gyökerestől kitépett, tüskés boszorkánybokrot táncoltatta körbe és hajtotta maga előtt, amíg, megint éppen úgy, mint egy túskebokor, egy cölöpben szilárdan meg nem kapaszkodott; végül azt sem tudta már, a szél vagy az ágyúk üvöltöznek-e olyan rettenetesen; és egy-egy szétrepedő lövedék fellobbanása olyan volt neki, mint ködben felvilágló, sárga ablak. A kétségbeesésnek ezt a tehetetlen kupacát, amely kábult fejjel kapaszkodott bele két kézzel a cölöpbe, egy katona találta meg, megtudta, nevét és számvetői rangját és elvezette egy viskóba, amelyről tudta, hogy egy törzsszámvetőnek, egy állatorvosnak és néhány katonai hivatalnoknak ad szállást. És Schweidnitz itt ült fáradtan, összegörnyedve, mellére horgasztott fejjel. Azután fölegyenesedett, körülpillantott, ráismert a törzsszámvetőre, megismerte a főállatorvost és a szomszéd állatorvost, csak Koog evangélikus lelkészt nem ismerte; mosolygott, most hazafutott megint — mindössze tizenkilenc éves volt.

Beszélgetést kezdtek.

— Mit derített fel? — Semmit!

— Felrobbantott valamit? — Semmit!

— Hol vannak a fegyverei? — Az oroszoknál!

Schweidnitz számvetői felügyelő csak mint vastag falon keresztül hallotta már ezt a beszélgetést és ilyenformán észlelte azt is, hogy a törzsszámvető, a főállatorvos, az állatorvos, a hadbírószági tanácsos és a lelkész bundát vettek magukra, derékszíjat csatoltak, fogták géppisztolyukat és kitopogtak. És mikor ez a gyülekeztető bizottság, amely kinn menekülőket tartóztatott fel, néhány óra múltán ismét visszatért, ő már egy pircsen feküdt és úgy aludt, mint a kő.

Ez a hivatalnokokból álló gyülekeztető parancsnokság nem alkotta ugyan a csapat hátvédjét, de bizonyos mértékben a hadosztálytörzs, sőt két hadosztálytörzs és egy hadtesttörzs hátvédje volt, ezek a törzsek előbb itt voltak megszállva ezekben a viskókban és innen költöztek tovább Sztalingrád déli külvárosába. Az utolsó összefogdosási vállalkozás óta a két irányító vezérkari tiszt is elvonult Mininába és most a visszamaradt hivatalnokok szintén a PKW-re vártak, amelynek el kellett őket vinni. Lerázták cipőjükről és bundájukról a havat, azután újra magukra vették a bundát és úgy ültek le. Egy darabig az asztal körül ültek. Az asztalon egy Hindenburg-mécs állt, kanócdarab papiros faggyútartóba dugva. Az arcok az asztalnál komoraknak látszottak és olyan volt, mintha a kanóc lobbanásaival együtt minden pillanatban egészen ki akarnának hunyni. A törzsszámvető, a főállatorvos, az állatorvos, a hadbírószági tanácsos egyik a másik után visszavonult és lekuporodott pircse szélére. A PKW-ra vártak és várták Koog lelkészt is, aki velük együtt ment el, de nem tért velük vissza.

— Sokáig elmarad ez a Koog! — hallatszott a főállatorvos hangja. — A gazdasági tanácsosnál volt s azután még az ezredeshez ment! — mondta a hadbírótanácsos. — Nem, annak sincs könnyű dolga, minden embernek annyifélét kibeszélni a fejéből, brr! — szipákolta Zabel törzsszámvevő.

— Ne kezdje hát már megint ezzel, törzsszámvevő úr! — mondta neheztelően a főállatorvos.

— Nem szólok semmit, de az emberek órákhosszat vitatkoznak rajta és azon, hogy meg kell-e tenni és hogyan kell csinálni. És akarva nem akarva, rá kell gondolni és az ember mindent kiszínez...

A főállatorvos nyögött egyet, nem akart tovább hallani semmit, végignyúlt priccsén és fülére húzta a prémgallért. Az állatorvos szintén lefeküdt. Az ő priccsé a lelkészé fölött volt.

— De a PKW is soká elmarad!

— Fel kellene hívni Caricát!

Telefonáltak, de csak azt a felvilágosítást kapták, hogy legyenek készenlétben. A PKW részére még üzemanyagot kell beszerezni és akkor előbb még más útja is lesz.

Kis idő múlva belépett Koog lelkész, leült az asztalhoz, tenyerébe hajtotta fejét és a Hindenburg-mécsbe bámult. Mintha nem tudta volna, hogy a falaktól és a homályból négy szempár nyugszik rajta és próbál olvasni arcából.

Fáradt volt és mintha álmából beszélt volna:

— Nos, hát az ezredes is... és én megértem, meg tudom érteni, ha valaki ma végez magával és elveszi magától az életet!

Ekkor megreccsent az egyik priccs, a főállatorvos felemelkedett. Hatalmas, szélesvállú ember volt, egészséges parasztarccal. De most szürke volt a bőr az arccsontja alatt és szeme mélyen beesett. Odalépett az asztalhoz, előrehajolt, csaknem érintette orrával a kanóc reszkető lángját és a lelkész arcát, hangja rekedt volt, mikor így szólt: — És ezt maga mondja, lelkész létére! Ezt hallatlannak tartom!

— Kedves főállatorvos úr... — felelte a lelkész és szájából panaszosan jött a szó, szinte könyörgő volt és ezt akarta mondani: Hagyjatok már végül békén, és ne kezdjétek megint előlről. A főállatorvos megfordult és újra lefeküdt priccsére. Most a lelkész is lefeküdt, a mécsvilág kialudt az asztalon és a sötétségben mindenkit elnyomott az álom.

Súlyos robbanás költötte fel őket, ezúttal Schweidnitz számvevő-ségi felügyelőt is. De nem Schweidnitz — Zabel kiáltotta el magát: — Páncélosok! — és mindjárt azután lövés dördült és a főállatorvos priccséről egy test gurult le és nagyot koppant a földön.

— Mennydörgős ménkö, a főállatorvos! — kiáltotta a lelkész. És alig hagyta el száját a szó, mikor újabb lövés dördült el és a lelkész úgy érezte, mintha nedves kéz csattant volna az arcába. Ujjai, melyekkel homlokához és szeméhez nyúlt, puha, meleg anyaghoz értek, az

állatorvos agyveleje volt. Schweidnitz gyufát gyújtott és egy szempillantás alatt megállapította, mi történt. — Az állatorvos úr a szájába lőtt! — mondta vékony, gyermekhangján.

— De ezt kinn is elintézhette volna s a főállatorvos úr szintén! Ennyi tekintettel csak kell lenni a többiekre, ezt elvárhatjuk! — ezt Zabel törzsszámvévő mondta és a megsértett jólneveltség és csalódás régi barátjában, akiről ilyesmit mégse lehetett volna föltételezni, jutott itt kifejezésre. De Koog lelkésznek kiélesedett hallása észlelte a finom árnyalatokat, azt is, amelyre itt figyelni kellett; és a gyufa kilobbanó fényénél meglátta Zabelt, ennek hátát és kezét, amely visszahajtott a bundája szélét és farzsebe felé nyúlt, és látta azt is, hogy Zabel az ajtó felé tart. Koognak nem volt sok ideje, prémsapkája után kapott, nem találta, sapka nélkül szaladt ki. Végigbukdácsolt a sötét folyosón, kijutott a szabadba és éppen idejében érkezett, hogy ismét megpillantsa maga előtt a törzsszámvévőt a hóviharban. Sarkában volt, megragadta a köpenyét, nyomban azután keményen megmarkolta a csuklóját, kicsavarta kezéből a fegyvert és messzire eldobta a hóba. — Ember! Zabel! — kiáltott rá: Meglett, negyvenéves férfi, két lánya van otthon és felesége. Felesége vezeti az üzletet, bajoskodik fináncokkal, adóval, levonásokkal, ezerféle gyűjtéssel... és ha Zabelt itt valami baj éri... vagyis ha ez a gyáva állat maga tesz kárt önmagában, — majd megláthatja, hányadán is áll, becsukhatja a boltot és a két kis lányát, hogy is hívják csak őket, úgy rémlik, Irmgardnak és Hannénak, azokat elemésztheti, kötéllel vagy fejszével, kinyithatja a gázcsapot is, ez az ő dolga. Ez már nem érdekli a törzsszámvévő urat, különben maga járt elől jó példával. Nem, törzsszámvévő úr, ez így nem megy! Ember! Zabel!...

Koog lelkész a karjánál fogva vonszolta maga után Zabelt a ház kapujához és mikor annyira jutott vele, hogy a törzsszámvévő megint bement, akkora ő maga is »kész» volt. Nem bírta tovább, ezen a napon nemcsak egy öngyilkos házban járt, reggeltől estig és már napokon át folytonosan emberekben kellett tartania a lelket. Most felmondták az idegei a szolgálatot, leroskadt az ajtóküszöbre és nem volt senki, aki egy vigasztaló szót mondott volna neki. Úgy sírt, mint egy gyerek.

Orosz páncélosok nem jutottak el a viskóig. A robbanásnak más oka volt. Egy utászparancsnokság röpítette levegőbe a közelben fekvő s a szakadékot beholtózó hidat. Ennek a parancsnokságnak egyik őrmestere bejött a házba. És Zabel, a hadbírótanácsos, a lelkész és Schweidnitz (a főállatorvosról és az állatorvosról nem kellett már gondoskodni) nem várt tovább a hadosztály PKW-jára; csatlakoztak az őrmesterhez és a robbantó parancsnoksághoz és így meneteltek Dél-Carica felé.

A vad szélrohamoknak üvöltése és dörömbölése a szakadék falán egy időre kihagyott. Az egyidejűleg a völgy alján zúduló légáramlás,

amely vízszintesen sodorta magával a havat, tovább zúgott. Ez a hó völgye volt és ha az ember percekre ki tudta nyitni a szemét, csak havat látott, — feltornyosuló falakban s az úton lassan gördülő hengerekben; hó csillogott a völgyfalakon és a meredélyek fölött úgy ugrott ki, mint a tető a házfalak fölött, szélvédett sarkokban pedig lelógó füzérekben fodrosodott. De aztán újra fölkerekedett a vihar és a törzsszámvevő, a hadbíró, a lelkész és a katonák nem láttak már semmit. Szorosan összebujtak és pontosan akár egy jégkéreggel bevont hajó, úgy imbolygott ez az embercsoport mindegyre felkavarodó hófúvásokban és a fehér áradaton át igyekezett Dél-Carica és Sztalingrád felé.

Elérke-e a kikötőt, még nem tudták biztosan. Azt sem tudták, milyen kikötő várja őket. Egy hógödörben a Voroponovo—sztalingrádi főútvonalon egy csapat katonára akadtak, egymásba gabylyodva köpenyek, takarók, mindenféle kacat, öklök ujjatlan keztyűkben, arcok, egy orr, pár hótól vastagra fagyott szemöldök. Egy ember lehúzta keztyűjét és az ujjahegyt fújta.

— Merre húzódik tulajdonképpen az új fővédelmi vonal? — kérdezte Koog lelkész. Az ember tovább fújta az ujjahegyt. — Új fővédelmi vonal nincs már! — mondta.

— Úgy, nincs már?

Aki az ujját fújta, egy hadnagy volt. — Gyakorlatilag nincs már lelkész Úr! — mondta. — Ott (kimutatott a hópusztába) tegnap még egy ezred feküdt. Tegnap délelőtt szétverték. És mi van még? Egy hírszerző csapat, néhány törzskari írnok és egy csomó erejevesztett gyalogos.

— És hol vannak a törzsek?

— A hadtesttörzset tudomásom szerint elvagták és Jänicke, ezt már bizonyára hallotta.

— Nem, nem hallottam semmit!

— Jänicke tábornok kirepült!

— Kirepült?

— Igen, ilyen pillanatban... olyan karcolással, amelyet minden nap kaphatunk. Szellemi magatartás!... Mindenesetre kitűnő tárgy volt a legutóbbi tiszt megbeszélésén!

— Tja! — a lelkész csak ennyit mondott rá. — Na, és különben nincs itt senki más?

— Az utóda szintén oda van — amint hallottam Közép-Sztalingrádban. A 297. gyaloghadosztály törzse még itt található.

— Hol fekszik? Száz méterrel tovább hátul, az országúttól balra.

Az utászparancsnokság visszamaradt. A lelkész, a hadbírószági tanácsos, a törzsszámvevő és a számvevőségi felügyelő tovább gázolt a hóba. Száz méterrel tovább, hátul és az úttól balra egy bunkerhez értek. A vihar menydörgése egy ideje már abban maradt. Alacsonyan

húzódó, talajmenti köd váltotta fel az éjtszakát. A bunker mellett fegyveres őrszem állt.

— Itt van a 197-es törzse?

— Nye ponimáju! — felelte az őrszem mozdulatlan arccal.

— Nye ponimáju : nem értem! — A lelkes, a hadbíróági tanácsos, a törzsszámvevő és a számvevőségi felügyelő szintén nem értette. Az őrszem felemelte a kezét és a ködbe mutatott. Most többet értettek és most úgy álltak itt mozdulatlanul, mint négy hóember.

Egy csapat vonult fel, hármaz oszlopokban, rongyokba öltözve, de pontosan betartott csoportközökkel (már régen nem látott kép), elől a tisztek, legelől a tábornok.

— Osztag állj! — fegyvert lábhoz! — igazodj!

Egy őrnagy jelentést tett.

A tábornok megköszönte.

Valami nem volt rendben, nem volt világos, valamihez hiányzott a formula, a gyakorlati szabályzatban nem gondoltak rá. Az őrnagy megfordult, megállt a front előtt. »Pihenj!« És nem katonásan, csak úgy odavetett szóval: — A kézi fegyvereket tegyék le a hóba!

Megtörtént. Most ismét: — Vigyázz!

Vagy háromszáz ember, ennyi volt az egész, amit körös-körül össze lehetett dobolni. Az őrnagy magához intette a lelkeszt, a hadbíróági tanácsost, a törzsszámvevőt és a számvevőségi felügyelőt is. A lelkes megállt, azután sarkon fordult és elment onnan, a számvevőségi felügyelő követte. Senki sem törődött velük. A hadbíróági tanácsos és a törzsszámvevő a front előtt a balszárnynon a tisztek közé állt. Körülbelül háromszáz ember volt, két ezredparancsnok és törzstisztek. A tisztek az arcvonal előtt álltak.

A tábornok egyedül ment át a fehér mezőn.

Megállt, tisztelgett. Szemben vele egy orosz tiszt állt ezüstszürke báránybőr süvegben, a 38. orosz gárdahadosztály parancsnoka.

Az orosz parancsnok viszonzta a köszönést. Egy pillanatig hallgatagon várt. A tábornokot szemlélte és a felsorakozott emberek csoportját. A fülek rongyokba csavargatva. Szürke arcok. Fagytól fehér orrok. Éhség. Betegség. A levegőben egyszerre a járvány szaga terjenget.

— Hol vannak az ezredei, Tábornok? — kérdezte az orosz parancsnok.

— Ezt Ön kérdi?

A kérdés csakugyan fölösleges volt; ez a német hadosztály állt vele szemben Cybenkónál, Kravcovnál, Pesztcsankánál és ismételten Voroponóvónál, nagyon jól tudta hát, hol maradtak a német tábornok ezredei.

A formásoknak eleget tettek. Élelem, szállás, orvosi kezelés készen áll a sebesültek részére, közölték a német tábornokkal. Ő maga

megtarthatta pisztolyát, a többi tiszt kardját. A törzstisztek autóba ültek, a többiek és Zábel törzsszámvevő a csapatnál maradtak, amely gyalog követte őket. Néhány LKW-roncs mellett haladtak el, majd egy kis háromszögletű erdőcskénél vissza Voroponóvó irányában.

— Háromszáz ember! — mondta egy katona, aki Zábel mellett haladt. — Mikor a hadosztály kivonult, tizenhétezer embert számlált.

A 297. gyaloghadosztály tábornokával és tisztikarával élén letette a fegyvert. Ez a katlan legdélibb szélén történt, a város előterepén, egy hómezőn a Carica túlsó partján. Azok a szétugrasztottak terjesztették ezt a hírt, akik átjöttek a Caricán. Csak egy hír volt a sok közül. A többi hadosztályt és a hadosztálytörzseket alig érintette jobban, mint más hasonló híresztelések.

A sztalingrádi utcákon, házromokért és pincékért, a házromok alatt tovább harcoltak. De Sztalingrád fölött éjjel nappal ott állt a jel.

De nem mindenki látta a jelet, sokan a halál sztalingrádi ültetvényeiben már csak a pincefalat és a melegítő dobozból felkigyózó füstcsíkot látták, vagy legfeljebb szomszédjuk kialvó arcát. Nem mindnyájan látták a jelet, de ott állt mindenki fölött. És a tüzeknek és füstnek s a törmeléké széthulló házaknak ettől a poklától távol is túl a messze nyugat felé vissza zuhant fronton, túl az éjtszakán és porzó havon és túl a végtelen visszavonulási utakon, Németország fölé is fel volt írva.

Az ujságok nagy, kiabáló címekkel hozták: *Tündöklő példa! — Kiélesedett harc Sztalingrádért összeszűkült téren. — Katonáink páratlan hősiessége. — A sztalingrádi harcosok halhatatlan becsülete. — Bátran és híven a halálig. — Führerért, Népért, Hazáért. — Német bajtársiaság borzalmak közt és nyomorban is. — Bajtársak a halálban az utolsó föltényig. — Hogy Németország éljen. — Áldozatuk nem lesz hiábavaló!*

Egy egész nép tudta, hogy kell olvasni az ujságot ordító sorait és látta a torz arcot, mely az üres dagály mögött vigyorgott.

Öreg anyóka ült az asztalnál a kibontott ujsággal, szemüvege orra hegyére csúszott, és tekintete a parasztszoba ablakán át kisurant a bokrok fölött a néptelen, napos falusi utcára. Pellingnen falu egyik utcája volt ez Keletporoszországban, és az öreg asszony aki egész elhagyottan ült itt durva, kidolgozott kezeit tétlenül ölébe tartva, Lawkow anyja volt, fiára gondolt és látta őt, mintha ott jönne az utcán végig és a következő pillanatban eléje lépne. Tiszta és takaros volt a háza. Fia Franciaországban járt, majd Lengyelországban, Moszkva előtt lett tiszt és Sztalingrád előtt, amint utolszor írta, zászlóaljsegédtiszt volt a 261-eseknél. Az öreg asszony maga előtt látta fiát: kicsi volt és kemény mint egy bogár, arca forradásos és rücskös mint a fakéreg, de szeme tiszta és fiatal. Ez volt az ő Hansa. Könnyecsepp gördült végig ösztövérc arcán és ráperdült az ujságlapra a harsogó nagy szavakkal,

És nem messze Pelleningkentől, Kraupischken faluban volt Heinrich Halluweit gazdasága, és Ballupönenből átjött Wischwillné és Görittné, átjött a szerencsétlen újsággal Halluweitékhez. Halluweitné és Wischwillné még nem volt harminc éves, csak Görittné szőke hajában jelentkeztek már az első szürke szálak. Halluweitné férjét Heinrichnek hívták, Wischwillnéét Karlnek és Görittnéét Johannak. Heinrich, Karl és Johann ugyanannál a csapatnál szolgáltak. Heinrich szakács volt, Karl és Johann gépfegyveres lövészek a keletporosz 9. gépfegyveres zászlóaljnál. A három asszony együtt ült és alig nyúlt a kávéhoz, amelyet Halluweitné főzött. Úgy ültek ott, mint temetés után és minden érthetetlen volt nekik, és minden kérdés, amit a három asszony feltett, válasz nélkül maradt: Csakugyan így kellett ennek lenni? Egészen a Volgáig kellett menniük? És hogy lesz most? Hát sohase lássam viszont Heinrichet? — nem, ez nem lehet, ez nem megy a fejembe! És Karl sem jön, hát most már egész életemben lengyelekkel és oroszokkal gazdálkodjam a majorságban? Nem, ha vissza nem jön, végzek magammal!

Bottropban egy dult ágy szélén ott ült valami Maria Vidomec és két tenyere közé szorította fejét. Istenem, itt ebben az ágyban aludt, ott annál az asztalnál evett és itt adtam neki mindennap a reggelit. Ez az üres ágy, ez az üres hely az asztalnál, ez a folyton üres levegő, ez a boldogtalan háború! Mire volt kettőnknek szükségünk, — mi másra, mint hogy szabadon vehessünk lélegzetet! Mire való ez a sok szenvedés? És senki sem hisz már a győzelemben, még abban sem, hogy az egésznek jó vége lesz. Senki sem hisz már semmiben és ez nagyon rossz. Hiszen ez nem háború, ez megsemmisítés, mészárlás! Franz előre megmondta mindezt, hogy is lehetett kételkedni benne! Óh Franz én nem tudok sírni. Úgy szorítja valami a szívem. Csak már halott volnék, halott, halott.

Alten-Affelnben, Sauerlandban, hátával a kályhának támaszkodva ott állt egy görnyedtre dolgozott paraszt: — Hát bizony fiamat, a Mathist se látom többet! — mondta, és egy kis szünet után: — A Jochem Vitebszknél van eltemetve, és hol van Mathis, milyen régóta nem hallottam már róla! Ma tudom: nem látom többet! Csak sose is küldtem volna Hágénbe az iskolába, akkor talán minden másképp történik... De minden úgy lesz, ahogy lenni kell... Több mint kétszáz éve a Gimpfeké ez a major. Most nagyuras, örökös majort csináltak belőle, de nincs hozzá örökös!

És kisvártatva megint így szólt: — Én nem tudom, anyjuk, de még a csontom is fázik!

— Bizony, be kellene menned egyszer Hágénbe az orvoshoz! — mondta az asszony.

Pyrmont fürdőben ott volt Kurt Simmering főtörzsorvos felesége. Ágyban feküdt. A lámpa égett. Nyitott könyvet tartott kezében. Olvasott és szó szót, mondat mondatot követett sorra, és nem tudta, mit olvas. Csak egyet tudott és egyet ismételt magában: Most benne

van a bajban, csak ne Oroszországban és csak legalább ne Sztalingrádban volna! Ha meggondolom, hogy novemberben még szabadságon volt, hogy este átjött dolgozószobájából, hogy itt ült a lámpafényben az ágy mellett a széken és cigarettázott. Istenem, mi keresni valónk is volt Oroszországban? És Simmeringné tovább forgatta a lapokat könyvében és olvasott, olvasott és nem tudta, mit olvas. Szobájának csöndje szinte ordított, és előlről kezdődött megint: Igen, ha nem Oroszországban volna, de végül is... És még sem a legelső vonalban van! De azok a rettenetes fáradalmak. És szürke és agyondolgozott volt már akkor is, amikor itt járt szabadságon. Ezek a rettenetes fáradalmak és az orosz tél, ha ezt kibírja...!

Bécs I. kerületében a Himmelpfortgassében lakott Charlotte Buchner. Kinn az ajtón egy fémtáblán ez állt: Fritz Buchner, vegyész. A férj most a véderőnél szolgált, őrnagy volt és egy flak-osztály parancsnoka és egész hadosztályával Sztalingrád előtt állt. Bucherné előkészítette a következő napra az ételt és összetakarította a konyhát, azután régi fényképeket nézegetett és ez elszomorította. Fritz az íróasztalnál, egy teremben tele szövőszékekkel munkásnők között, — ez Magyarországon volt, ahol egy gyárat vezetett, s ahol ők ketten megismerkedtek. És újra Fritz megint szövőszékek közt, ismét munkásnők körében, csak ezuttal sötétszemű és sötéthajú munkásnők voltak, Fritz asztalnál egy bambusszal fődött verandán, Fritz fehér öltözetben és panamakalapban fehér parti fűvénnyel. Ez Vina del Marban volt, Chilében, ahol ugyancsak egy textilgyárat vezetett és ahol ketten őt álló évig éltek és ahonnan négy éves kislánnyal tértek vissza. Ez a szerencsétlen háború, és éppen az ő Fritzének kell Sztalingrád előtt ülni! Bucherné commodefiókokat húzott ki. Tulajdonképp minek? Minden szép rendben feküdt ott egymás mellett és nem keresett semmi különöset. De azért kezébe vett egy shawlt, egy kalapot és miegymást, aztán megint visszatette, és minden közösen átélte, visszahozhatatlan órákra emlékeztette. Utoljára egy hosszú, fehér ruhát tartott kezében, selyemruha volt, tiszta, habkönnyű nyersselyem, aminő nem is kerül kereskedelmi forgalomba; a magyar külügyminiszter felesége sem kapott ilyen ruhát: Fritz főnökének nászajándéka volt, menyasszonyi ruha készült belőle. Mikor ezt a ruhát a kezében tartotta, egyszerre felszakadt minden zsilip. Mindaz, amit ezekben a napokban szomszédoktól, nőktől, egész vadidegen nőktől is, az utcán hallott, az egész szerencsétlenség rázuhant Charlottera. A nyersselyem menyasszonyi ruhát minden figyelem nélkül dobta oda egy székre támlájára. Bucherné nem bírta ki négy fala közt. Maga se tudta, hogy került le az utcára. Végigsietett a Seilerstättén, a Kärntnerstrassén, befordult a Kärntnerringre, végül egészen más égtáj alatt a Ferdinánd-híd előtt állt, átment a hídon és a Taborstrassén haladt végig. És ahol csak egy szó megütötte a fülét, ahol két asszonyt beszélgetni látott, mindenfelé csak ezt hallotta: — A magáé is Sztalingrádban van!

Berlin-Dahlen egyik családi házában egy csöndes, külső zajoktól kipárnázott ajtóval elszigetelt szobában egy nő ült. A falhoz közel ült egy széken és két karcsú keze a szék karfáján nyugodott. Tekintete egy íróasztal túlfelől rendben tartott, üres lapján pihent. Az íróasztalon nem volt más, csak írószerek. itatós, naptár és üveg alatt egy foto, ez őt magát ábrázolta, és még egy foto, felnőtt lányának arcképe. Voltak idők, mikor és gyakran mélyen bele az éjtszakába, ugyanezen a helyen ült, és ha felpillantott, férjének nyakát s az íróasztal fölé hajló és egy szivar füstjében eltűnő fejét látta. De annyi bizonyos, hogy legalább fele életét magánosan töltötte és férjére várt, aki a maga vad útjait járta. Mi is volt tulajdonképpen, katona? Diplomata? Összeesküvő, még hozzá két világrészen?

Kinn az ajtó névtábláján ez állt: Vilshofen ezredes. De ha férje és ez hosszú, sőt egyre hosszabb időközönként történt meg, betért hozzá, akkor ez a szoba és az egész ház egy tudós, egy kutató, egy művész otthona volt és emberek voltak itt, délben vagy este, nem mult el egy étkezés se vendégek nélkül, és érezni lehetett, hogy az élet áramai a ház közepén futnak keresztül, és az ilyen rövid hetek felérték a magánosság hosszú hónapjaival.

Ez így volt a háború kitöréséig.

Franciaország, Oroszország! Néha jött egy-egy levél. A háborúról semmi benne. Tájak, puszták, homokviharok, falvak, emberek. És itt volt egy levél a »mytikus folyamról és a bomlott városról«, ez a Volga volt és Sztalingrád. És íme még egy levél, de ez maga volt az örvény. Manfrédiban valóságos földcsuszamlásnak kellett végbemenni. Azóta három hét telt el; ezután még egy rövid üdvözlés érkezett és aztán semmi. És ma az a felszólítás egy miniszteri tanácsostól, és itt, ugyanebben a szobában állt szemben a miniszteri tanácsossal a propagandaminisztériumból. Hogy jött ajkára a szó, maga se tudja, de egyszerre csak ott volt kényszerítő erővel. Annak a gyászpompának ecsetelésével szemben, amelyet itt ki kellett volna fejteni, nem tudott mást mondani, mint határozott nemet. — Istenem — kiáltott fel — hiszen még él! Nem, ezt nem tehetem, előlegezett részvétre nem tudom magam kötelezni! És talán nem járt el helyesen? Hiszen nem csak férjéről van itt szó. — Az egész 6. hadseregnek szóló reprezentatív gyász kifejezéséről van szó, Méltóságos Asszony! — felelte neki a miniszteri tanácsos úr. — Nem, nem, nem! hajtotta ő egyre, makacsul. Nem volt eszénél, hallani sem akart a gyászról egy hadseregért, hallani sem akart a gyászról Manfrédért! Hiszen még él? Ez volt eddig és nyilván, ez még mindig a tény. És tábornokká nevezték ki, mit jelentsen hát, hogy mégis gyászoljam! Talán nem jártam el helyesen? — zokogott az asszony.

— Talán nem helyesen jártam el! — mondta egy fehérhajú, öreg hölgynek. Vilshofen anyjának, mikor ez belépett a szobába. — Nem, helyesen cselekedtél, Irene! — mondta az idős hölgy. És lerokkadt egy székbe és arcát kezébe temette. Majd ismét felpillantott és

így szólt: — Istenem, ennek így kellett jönni, ez alatt a Führer alatt a még élőknek is megássák már a sírját!

A miniszteri tanácsos tovább ment, egy párttisztviselő feleségét kereste fel, ez a tisztviselő ezidőszerint hadnagy volt a 3. motorizált gyaloghadosztálynál Sztalingrád előtt. Ettől elutasítva még Berlin keleti részéből is meghívott egy Lilly Daussig nevű nőt, így legalább volt már egy »igazi katonafeleség« a nagy gyászünnepekhöz. Küldetéséből visszatérve megtudta, hogy a miniszter úr az új birodalmi kancellárság mozaik termében van. Ott meg is találta egy sereg kárpitos közt, éppen utasításokat adott nekik, hogyan aggassák fel a fekete szatenlepleket a gyászzászlókat és hogyan állítsák fel a 6. hadsereg jelképes ravatalát.

A propagandaminiszter csak félfüllel hallgatott oda a tanácsos jelentésére. El volt foglalva. Teljes fordulatokkal futott, mint egy rotációs gép. Ülések, megbeszélések újságírókkal, novellistákkal, riporterekkel, fotoriporterekkel, rajzolókkal. A 6. hadsereg vezetőinek, tisztjeinek, katonáinak életrajzát, harci jeleneteket, a hősi halál nagy példáit, utolsó szavakat, a nemzet számára hagyott végrendeleteket kellett kitalálni, megtervezni, ihletni és tömegben megírtni.

Meg kellett magát sokszoroznia, felül kellett mulnia önmagát. Ebben az esetben nem arról volt szó, mint a pártválság napjaiban, hogy Hornik vagy Steinhäuser SA-legény sírjánál hirdesse ki ezeknek minden gyűlöletét és dühét a világ ellen, mint szent végrendeletet. Ezuttal az új világbirodalom felviharzó válságában egy egész hadsereg holttestéről volt szó, huszonnégy tábornokról, tízezer tisztről, háromszázezer emberről, ezt kellett ennek az óriás ravatalnak roppant gyomrával jelképezni. És »szép halott« lesz (a hadsereg főparancsnokot tábornaggyá, ezredeseket tábornokokká léptetnek elő, lovagkereszteket, tölgyfalombot, első és másodosztályú érdemrendeket tömegével osztanak ki) erről gondoskodnak.

De meghalniok meg kell, a tábornagytól az utolsó emberig. (És erről talán nem gondoskodtak olyan százpercentesen. A távolbahatás maga nem elég, és a néhány beröpülő gyöngye segítség.) Meg kell halni mindnyájuknak. A holttest legyen igazán holttest. Egy félholtból nem lehet politikai tőkét kovácsolni. Minden egyes ember, aki rést talál a kibuvásra és életben marad (és mennél magasabban áll rangban, annál inkább) a vállalkozás ellen dolgozik: az egész nemzet gigászi felpuszkaporozása ellen a végső küzdelemre.

Meg kell halniok! Valamennyinek!

Arcán nehéz gondok jeleivel sántikált a propagandaminiszter a mozaik termen át.

Egy egész nép, — anyák, nők, gyermekek nyögtek egy propaganda súlya alatt, amely megfosztotta őket minden reményüktől és tudatukban napokon át halálra adta férjeiket, fiaikat, apáikat. De

ezek még életben voltak és minden jóérzésnek ellentmond, hogy mikor még a hozzátartozó a haláloságyon vergődik, a szabót a házhoz hívják és gyászruhát szabassanak, pedig a nácipropaganda éppen ezt tette a sztalingrádi harcosokkal és hozzátartozóikkal.

Az emberek éltek még!

A hadsereg ketté volt szakítva. Az egyik, kisebb rész Sztalingrád északi részében volt, a másik, nagyobb rész Közép-Sztalingrádban szorult össze. Tízezrével feküdtek az emberek a »Színházpincében«, és az »Elesettek-tere« körül levő boltívek alatt. Vagy ötezer ember talált menedéket a Népbiztosság épületének romjai közt, más ezrek a Gabonaelevátor romja alatt, voltak akik egy nagy hűtőház, egy kaszárnya és az állomás körül meredező romokban húzódtak meg, még más ezres, sőt százas és tizes csoportok is voltak más helyeken. És még egyre vonultak a repülőtéren át, a gumraki úton és tovább, délen is, keresztül kasul a földeken, (egy részük fogságba került, más részük átevickélt) rommezőkön, utcalabyrintusokon és számtalan, a várost keresztülszelő árkon át, sebesültek, szétverték, ezredek utolsó, kis maradványai, ezek itt kétezer kilométernyi távolságban hazájuktól egy nyomorúságos lyukat kerestek, ahová elbujjanak, vagy ha kellett, meghaljanak benne.

Az emberek éltek és mozogtak még!

Buchner őrnagy flakparancsnok még mindig kereste hadnagyát, Steinhäusert, aki eltűnt a málhás oszloppal. A 261. gárdaezred zászlóaljsegédtisztje, a kis Lawkow hadnagy, akinek csonka karja egy rongydarabbal szorosan testéhez volt kötözve, megérkezett a repülőiskolához és lassan tapogatózott befelé Sztalingrád-városba (földjeit a 9. gépfegyveres zászlóaljnál, köztük Heinrich Halluweitet, Karl Wischwillt meg Johann Görített a »Tatársánc« túlsó oldalán orosz páncélosok taposták be a hóba). A Bottrophól való Franz Vidomec közlegény ott haladt abban a hosszú sebesültmenetben, amelyet Simmering főtörzsorvos már napokon és éjszakákon át vonszolt magával Gumrakból.

Simmering főtörzsorvos novemberben tért vissza szabadságáról Sztalingrádba. Négy napi késéssel érkezett Vertjaccsiba. Ez a késedelem, azaz a megfigyelések az órák hosszán át tartó várakozási idők alatt a legkisebb kitérő állomáson egyet mást megérttettek vele a saját egészségügyi egységére és a sztalingrádi front egész északi retesz-állásának helyzetére vonatkozólag.

A fronton soha nem volt muníció megfelelő tömegben, amennyire szükség lett volna. Más ellátási javak szállítása jóval elmaradt a muníciózállítás mögött. És a sebesültek elszállítása rangsorban mögötته állott még az ellátási javak és a muníció utánpótlásának is. Csirig egyáltalán nem tették szabaddá a sineket kórházvonalak

részére. És ezért a könnyű és súlyos sebesülteket (e tekintetben nem volt különbség) üres teherkocsikkal küldték Csirig, sőt a Donec-vidékig is. Hogy ez mit jelentett, erről akkor alkotott fogalmat, mikor minden kis állomás sínpárjait eltorlaszolja találta csapatszállítmányokkal, nyitott társzekerekkel, megrakva páncélosokkal, ágyukkal, tehergépkocsikkal, gépalkatrészekkel, munició- és élelmiszerszállítványokkal, és egész sorai voltak köztük a sebesültrakományokat hozó teherkocsiknak, amelyek órákon át, olykor huszonnégy óra hosszát is, álltak egy helyben, mielőtt arra került a sor, hogy a következő állomásig tovább mehessenek. Ez novemberben volt, és a vágónokban, amelyekben teherrakományok érkeztek, nem voltak kályhák és mivel csak kisegítésképpen és kiürülésük esetén használták őket sebesültszállításra, visszafelé is kályha nélkül küldték őket olyan időben, mikor a föld már kőkeményre volt fagyva, és a hőmérő már 10 meg 15 fokot mutatott nulla alatt. Nem lehet kiszámítani, hány nyomorék, hány lefagyott kezű és lefagyott lábú emberbe és hány halottba került a német népnek a mögöttes hadműveleti területekre való szállításnak ez a módja. Ekkor ötlött eszébe először az a gondolat, milyen rettenetes és esztelen emberpazarlás folyik, pedig ez még a bekatlanozás előtt volt, ez még a normális lebonyolítások folyamán történt, és csak ízelítő volt a borzalmas sorsból, amely a katlan bezárása után várt a sebesültekre.

Simmering főtörzsorvos hosszú sebesültmenetet vezetett. Lassan haladt, lépésről-lépésre, hogy a sebesültek és betegek követhessék. Lábán nemez csizma volt. Nagyon soknak azok közül, akik nyomában jártak, csak rongyokba volt a lába és a bokája csavargatva. Nem nézett hátra és nem látta, ki marad el és hogy a menet egyre rövidebb lesz mögötte (a szánokkal, amelyek a szűkös ellátást hozták, még mindig elég hosszú volt). Annak, aki a hóba leült, ülve kellett maradnia. Nem volt mit tenni, és őrmesterére és altisztjeire bízta, hogy vegyenek át egy utolsó szót, egy utolsó üdvözetet a visszamaradóktól. Az, hogy ő főtörzsorvos létére a csoportnál maradt és előttük járt és azokba, akikben volt még valami életakarat, reménységet csöpögtetett, ez volt minden, amit tenni tudott.

De különben: mi reményt is adhatott ő tulajdonképpen és hová vezette embereit? Gumrakból jött. A gumraki kórházakból szétagrasztottak haladtak mögötte. A Tatársáncnál páncélosok tüzebe került és itt délnek kellett elkanyarodnia. Egy éjtszakát töltött földüregekben, azután ismét úton volt. A hómező szélén feltornyosuló romhalmaz, a felmeredező tűzfalak, kémények és homlokzatok az üres ablakhelyekkel és mögöttük semmi csak levegő — ez volt Sztalin-grád.

Hová vezeti ő embereit? A térparancsnokságra — ide szól a hadseregparancs, amely elérte. A szanitécegységek roncsait és a Sztalingrádba áramló sebesültek tömegét a térparancsnokság épületében kell összegyűjteni és ellátni.

Összegyűjteni és ellátni — ez a parancs áll a papíron. De Istenem (a hetven napos út, Vertjacsi, Baburkin, Bolsája-Roszoska, Gumrak, és a mi ott az »Összegyűjtöttekkel és ellátottakkal« történt) Istenem, nem volna-e emberségesebb megállni még itt a romvárossal szemben és az összegyűjtötteket a hómezőn a szélrózsa minden irányában szétszórni.

De egy főtörzsorvos nem szór szét, az gyűjt és rendez, ha már egyebet nem tehet és összeállít egy menetet és vezeti.

Hová? A térparancsnokságra. Ez a hadsereg válasza. Ez a főtörzsorvos válasza is. De az ember a katonaköpeny alatt tovább kérdez. Hová? — ez marad a lelkiismereti kérdés!

Az ég derült. A levegő olyan hideg, hogy az orrban jégkristályok képződnek és hogy a könnyező szemekből szívargó nedvesség azonnal jéggé fagy a levegőn. Az ég derült és magas, és a nap süt. A sztalingrádi városszél közelebb jön és már elébe tárul a kőszakadék, amelyen majd csapatát átvezeti.

Hová...?

Nem kísértetjárás ez fényes nappal és nem látta-e ő már egyszer ezt a menetet — és az volt-e ott akkor, vagy inkább ez itt most a tükörkép? Harminc éves volt akkor (most harminchat) és ez a nászútján történt; és mint a sztalingrádi kőhalmaz fölött, úgy szikrázott a nap az apáca kolostor ódon falzatán is és a keresztfolyosón az elmosódott, mésztől s salétromtól bevont képen. Bázelen volt ez és fiatal felesége — szeme előtt a vázalakkal, amely a menetet vezette és a többi alakkal, amely a vázat követte halotti leplekben és hullasápadtan ott a komor boltozat jeges levegőjében — csak annál szorosabban símult karjába. Charlotte borzongott és ő érezte testének reszkető melegét és nem érzett borzongást, hogy is sejthette volna, hogy az ott előtte több volt, mint kép, tükör volt s ő tükörbe vetett egy tekintetet.

A vázalak, amely a menetet vezette, az alakok, amelyek követték, a halotti leplek, amelyekbe be voltak csavarva — mi hiányzik még tulajdonképpen...?

A vezéralak sípot fúj! !

Ez volt a kép. És itt, az orvos, aki előljár és nem ingadozik, maga a testté vált remény, hogy eljutnak majd valahová, hogy visszakapják testi erejüket és hogy ismét szédülés nélkül emelhetik fejüket s fájdalom nélkül rakhatják lábukat. Ezeknek is van síposuk.

Én vagyok, aki a sípot fújom!

Istenem, meg kellene állnom, meg kellene fordulnom, hosszú fuvarosostort kellene ragadnom, közéjük rontanom, mint a forgószél és rávernem a sebesültekre, a tüdőbajosokra, az éhínszuszosokra, rá a gyomor- és vesebajosokra, elrémitenem a reménykedőket és bizakodókat, hogy fussanak, hogy vágódjanak arcra, ugorjanak fel újra és fussanak tovább, míg csak a lélekzetük bírja, hogy talán száz vagy talán húsz vagy talán tíz eljusson közülük az oroszokhoz és meg-

tarthassa az életét! De nem, ezt nem teszi egy főtörzsorvos — és ha már egy tébolyult cselekedet, mint erkölcsi követelmény fel is rémlik benne, akkor sem képes teljes, száznolcvan fokos lelki fordulatra.

De Istenem, micsoda belső zavar, honnan egy ilyen elképzelés, egy ilyen követelmény, hogy fajulhatott a dolog ilyen bomlásig, hogy egy örült tett okosság színében tűnhet föl és mint erkölcsi követelmény léphet föl? Simmering főtörzsorvos, amint ott halad a napfényben szikrázó hómezőn, már közel a sztalingrádi úthoz, két- vagy háromszáz sebesültet, beteget, haldoklót vonszolva maga mögött, mint harna csiganyomot, egy hirtelen, vad, megtisztító tette serkentő követelmény összeroppantó hatalma elől értelmes, tárgyilagos latolgatásba menekül.

Hogy kerülhetett sor a sebesültek ellátásának és elszállításának erre a bomlására? *Először*: Kisegítő jellegű és vontatott elszállítás üres teherkocsikon a mögöttes hadművelleti területre arra vezetett, hogy a katlan bezárásánál tízezer sebesült feküdt az egészségügyi állomásokon Sztalingrádban és Sztalingrád körül és várt elszállításra. *Másodszor*: A rohamos visszavonulásnál az egészségügyi berendezések visszamaradtak a Donon túl. A szanitéc századoknak csak roncsai mentették át magukat a Donon. A könnyű sebesültek a Golubjávölgy falvaiból és a Donkanyar egész keleti részéből, akik gyalog, hosszú, szomorú menetekben és minden elérhető járművön jöttek keresztül a Donon, túlsúfolták a már amúgy is tömött egészségügyi berendezéseket, befogadóképességüket sokszorosan meghaladó mértékben. *Harmadszor*: Nem lehetett kielégítő mennyiségű üzemanyagot kapni az egészségügyi állomások szükségessé vált áthelyezéséhez és így a katlan nyugati frontjának benyomásánál műszereket, kötszereket, sátrakat, tábori konyhákat, élelmiszertartálékokat dobtak el és a könnyű sebesülteknek gyalogszerrel visszaözönlő csoportjai ismételten is sokszorosan túlsúfolták a most hiányosan felszerelt és hevenyészett egészségügyi állomásokat. *Negyedszer*: Egy hadseregparancs megtiltotta, hogy a sebesülteket a kötőzőhelyeken az ellenség kezére jutni engedjék. Ennek a parancsnak következményeként utcák voltak tele megfagyott katonaholttestekkel és LKW-oszlopok akadtak el megfagyott sebesültrakományokkal és további következménye volt a parancsnak a járóképes sebesülteknek egy újabb hulláma, amely most mint áradat tört be a szanitécállomásokra, de ott már sem helyet, sem ételmezést, sem semminemű segítséget nem kaphatott.

Ötödször: Az elszállítást a repülőterekre már kezdettől fogva és későbbi folyamán is mindig hátráltatta a hiány tehergépkocsikban és üzemanyagban, és a légi elszállítás mennyiségileg kezdettől fogva nem volt kielégítő és egyre nehezebben alakult amiatt, mert számos szállító repülőgép nem érte el a repülőteret, más repülőgépek pedig a rossz időjárás vagy erős légelhárítás következtében nem tudtak

leszállni, a leszállottak pedig nagyon rövid ideig tartózkodtak a repülőtérén; és a kiröpülés, a sebesültek egyetlen reménye mindinkább csalóka reménykedéssé vált: óriási lídérccé a hatalmas mocsárban.

Hatodszor: Itt aztán összekuszálódott az először, másodszor, harmadszor, negyedszer, ötödször és hatodszor. A zűrzavarral szemben megszűnt a módszeres átgondolás és csak egyes képek lobogtak föl a főtörzsorvos tudatában, rémtörténetek, mint buborékok a mocsárban, amelyen át hetven napig gázolt s ezek a buborékok a felszínre törtek és ott pattantak szét.

Vertjaccsi feladása után történt Baburkinban:

Hóval befújt szakadék és benne sátor áll. A sátor körül fekszenek a sebesültek a puszta hóban. A fűtetlen sátorban három műtőasztal, egy főtörzsorvos, egy törzsorvos, egy főorvos. A műtétet végző orvos ujjai merevek a fagytól. Az ampullák tartalma megfagyott. Az asztalon a lázas test süt, mint a kályha. A seb gőzölög, mint egy mosókád. A törzsorvos szemüvegét pára lepi be. A főorvosnak könnyezik a szeme. Hogy lehessen operálni! És mi lesz az emberekből, akik a hóról jönnek be és megint visszamennek a hóba? Akik sok vért vesztek, hamar halnak meg. Egyesek életben maradnak (ez nem a sok vagy kevés vértől, hanem titokzatos erőktől függ) és a következő napon a könnyű sebesültektől, szanitécektől, hadifoglyoktól és minden rendelkezésre álló kéztől ásott földbunkerekbe helyezik el őket. Ott (főképpen) tartalékaikat élhetik fel, hogy a legközelebbi visszahelyezésnél az úton maradjanak vagy hogy a legközelebbi hátrább fekvő főkötözőhelyen a hullám még egyszer elsodorja őket.

A legközelebbi állomás Bolsája Roszoska volt:

Itt vannak az újra felhajtottak, akik testi és lelki tartalékaikat felhasználták. Nem remélnék már és Hooth vagy Manstein említésére fel sem pillantanak. A Führer szava, amely szerint a szenvedések a világtörténelem legnagyobb győzelmévé változnak át (Baburkinnál ez még felragyogtatta a szemeket), most nem érinti már őket, nem hisznek és nem bíznak már. A felbomlott egészségügyi állomásoknak ehhez a reménytelen hordalékához társulnak a frontok reménytelenjei, kevés sebesült, fagsérült katonák egy része és az elernyedtek, kimerültek, felemésztettek, gyomorbetegék tömege, akiknek nincs étvágya, nincs kívánsága, akiket nem érdekel a saját hogylétük.

A boncolóasztalon egy katona teteme hever, ez elmondja az összes többiek történetét is. A holttest egy méter nyolcvan centiméter hosszú. Súlya: negyvenkét kilogramm. Szövetei kiszáradtak. A leggondosabb keresés sem tud szemernyi zsírt sem fölfedezni rajta.

A dystrophiás holtteste jel volt. Simmering főtörzsorvos tudott olvasni a jelből. Annál dühösebben kapaszkodott maga is a Füh-

rer ígéretébe, hitt abban, hogy kivágják őket, hitt a felmentő hadseregben, annál dühösebben hajszolta kocsivezetőit, a lóápolókat, az orosz foglyokat (egy karéj kenyér és vékony lóleveles mellett) napkeltétől napnyugtáig a bunkerépítésnél. Még egyszer fűtött menedéket teremtett egypárszáz sebesültnek, más párezer és sebesülteknek naponta érkező új oszlopai segítség nélkül mehettek tovább. És a következő hullám jött és ugyanúgy továbbment a Roszoska völgyön át és az ujonnan berendezett főkötözőhelyen át is.

Tovább. A katlan szűkebb. Emberek számolatlanul halnak, de a sebesültek, betegek, haldoklók egyre többen lesznek. Szűkebbre szoruló területen koncentrikusan a közép felé húzódnak vissza és minden út Gumrakba vezet. Az állomási épület, a tábori kórház, a teherkocsik, egyik a másik mögött és sín sín pár mellett a betegszobák. Az állomás helyiségeiben, a folyosókon is fekszenek. Egy-más mellett és egymás fölött fekszenek egészen a tetőig és az ajtókon és az ablakokon éjjel-nappal ott csüng a bebocsátást keresők arca.

És itt volt megint a jel: felegyenesedett és összeesett egy ember, fölemeli (emberfölötti erőre van ehhez szüksége) botokként merevvé fagyott karjait és könyörög: Csak egy csöpp meleget! Arcra zuhan és két karja úgy törik el, mintha üvegből volna.

Jelek voltak itt, látomások voltak itt, naponkint, óránként feltűntek, kihunytak és itt voltak ismét. Aki látta őket, kiolvashatta értelmüket. Itt volt a megváltoztatott hadseregeparancs is. Vertjaccsinál, Baburkinnál tilos volt hagyni, hogy sebesültek az ellenség kezébe essenek. Mikor a katlant Gumrakig benyomták és a sebesültek és betegek tömegével hömpölyögtek Sztalingrád felé és a hadsereg főhadiszállásának lalait csapdosták, megengedték, hogy hátrahagyják a sebesülteket, de az ápolószemélyzet hátrahagyása tilos volt. Ez a súlyos sebesültek számára (aki járni tudott, aki, ha csak sántikálva is, mozdulni bírt, elfutott) ápolók nélkül, emberek nélkül, akik a kályhákat fűtsék, halálos ítélet volt és az oroszok majd egy halottakkal zsúfolt állomásépületet és vagy száz-húsz megfagyott katonahullával telt vagon tálálnak Gumrakban (ahová közben már meg kellett érkezniök).

Ez volt a Gumraki hadseregeparancs. És ez már nem is jel volt, hanem leleplezése a borzalmas felfogásnak, hogy azok az emberek, akik vérüket és ép tagjaikat áldozták fel, ne mutogassák üszkös, amputált csontjaikat Németországban s ne rontsák iszonyattól megbélyegzett arcukkal a német utcák képét. A hátsó ajtónak az életbe (fehér zászló a feladott főkötözőhelyeken) zárva kellett előttük maradnia. Mindnyájuknak meg kellett halni!

Igazság ez, amelyet az orvos nem akar igaznak elfogadni. Mint egy követ, mint valami idegen testet el akarja szigetelni a szervezetben, nem akarja magáévá tenni. De ez alatt a sötét csillag alatt

halad az útján. A segítő, a gyógyító, az új életet adó (vállpántján búza-virágkék mezőben, ezüstpaszománt szegélybe foglalva az ászkulápbót a rácsavarodó kígyóval) már hetven napja szervezi a meghalás akadálytalan lefolyását. Így kívánja a parancs és így teszi a parancs az orvost sírásóvá.

A hó szikrázott a nyapfényben, egy felhő árnyéka futott végig a földön. A város fölé helyenkint füst gomolygott fel. Lövések halatszottak.

Messze hátul feküdt Gumrak.

Elöl feküdt a térparancsnokság.

Mit hoz majd a térparancsnokság? Simmering főtörzsorvos úgy hordta magában az igazságot, mint valami súlyos követ. Köröskörül hó, elől körakások, ez volt a cél. De a cél megváltozott, rommá hullott szét, mintahogy a kép is rommá omlott össze szívében. Az orvos megállt. Megvárta, hogy a menet, amely bizonyos távolságban követte, odaérkezzék és elvonultatta maga előtt a sorokat. Alig egy-egy emelte fel tekintetét. Az emberek nem gondolkoztak már, álmodtak, szundikáltak, miközben tovább vonultak. A lábak nem látszottak. Hosszú köpenyek vonszolódtak a hóban. Elképzelhetetlenül lassan haladt előre az egész. A menet olyan volt, mint egy bárka, amelynek nincs szél a vitorlájában, lassan lebegett a lomha, láthatatlan vízáron.

Az orvos tekintete megakadt egy katona arcán, egyike volt a keveseknek, akik felpillantottak, akik mutattak még valami érdeklődést a környező világ iránt. Az orvos emlékezett, ez az ember egyike volt az utolsónak a hosszú futószalagban, amely Gumrakban műtőasztala fölött átszaladt. Három bordája tört el és a lapockacsontja sérült meg. A járás nehezeire esett, minden lépése tapogató és tántorgás volt és minden lépés verítékcsoepeket sajtol ki homlokán, s ezek ráfagytak borotvátlan arcára. Bekanyarodott és ott bicegett a katonák mellett.

A katonát Franz Vidomecnek hívták, Bottropból való volt, tulajdonképpen Bécsből küldték Bottropba munkára. Másfél éve nős volt, de csak négy hónapig élt feleségével, akkor bevonult. Levelek? Természetesen sok levelet kapott, csaknem minden postával, ameddig még posta volt. Szabadságon is volt, tavasszal, akkor feleségével együtt még egyszer fölkereste Bécset.

A beszélgetés olyan fordulatot vett, amely meglepte az orvost. Három borda és a lapockacsont, még olcsón úszta meg a dolgot, mondta Vidomec közlegény. És úgy vélte, hogy bordáival csak egy részletét törlesztette le adósságának. Miféle adósság ez? A háború, a sok nyomorúság, amelyet az országra hoztunk!

— De miért, miért kifejezetten? — akarta tudni az orvos.

— Nos, egyszer például résztvettem abban, hogy egy öreg, az éhhalál szélén álló orosz asszony elől az utolsó burgonyát elegyűk!

Különös! gondolta az orvos. Itt támolyog egy ember, akinek nem volna szabad lábraállni, tizenöt kilométert gyalogol és emellett azt gondolja, hogy olcsón úszta meg a dolgot.

— Aztán meg nemcsak erről a krumpliról van szó, főtörzsorvos úr!

— Régóta forгат már ilyen gondolatokat a fejében?

— Bécsben gondoltam ilyesmire először.

— Bécsben?

— Igen. Olyan sok idegen népség van nálunk. Görögök, jugoszlávok, ukránok, éhbérért dolgoznak, belefutnak a piszokba kötöttünk. Szombaton az utcákon lehet őket látni, kenyeret koldulnak ott. Annyi az idegen, szegény, éhenhaló nép! Mikor ezeket az alakokat láttam (Vidomec szeme végigsiklott a sebesültmenet nyomorúságos alakjain), arra gondoltam, hogy egyszer bennünket is utólér ez a nyomorúság...

Különös, gondolta ismét az orvos. Ilyen bátor kijelentéseket efféle gondolatokat általában eddig még nem hallott.

— Az ember régebben azt gondolta, hogy a háború után mindent gyorsan elfelejt — mondta a katona. — De ez nem megy, nem, nem megy. Ezzel bizony le kell számolni, főtörzsorvos úr!

— Igen, ezzel le kell...

Simmering főtörzsorvos ismét előre ment és ismét a menet élére állt. Különös, — gondolta, — hogy éppen ez, aki leszámol a dolgokkal, hogy éppen egy ilyen nem csüggeszti le a fejét és lát még maga előtt egy darab jövőt, míg mások egyszerűen úgy összeesnek, mint a hamu. A villámgyorsan terjedő lelki szétesésnek oka nyilván nemcsak a zsír hiány, másban is hiány van itt.

A menet most megérkezett a város területére.

Házakon keresztül, udvarokon át, romok között vitt az út. Az utcákat kerülni kellett. Számos utca ellenséges tűz alatt állt. Akármilyen derült is volt kint az ég, itt a romok között és a szűk utcákban megállt a Volgából felszálló pára. A levegőben égésszag terjenget. Nem lehetett pontosan tudni, hol lőnek, — elől és hátul és látszólag minden oldalról. Egy árok fedezéket adott. Mikor az út az árokból ismét előbukkant, Simmering főtörzsorvos a térparancsnokság épületével találta magát szemben. Hatalmas ház volt, három hátrafelé futó szárnyal és ha ablak nem is volt már rajta, csak tágra tört ablaküregek, mégis egyike volt Sztalingrád legkevésbé sérült házromjainak.

A térparancsnokság felé igyekvő kis Lawkow hadnagy nem olyan széles ívben, mint a délről érkező nagy sebesült menet, hanem nyugatról közvetlen vonalon érte el a város szélét. Kétezer méter — és ez házcsonkokból, törmelékterekből, egy sor, hajóárbocként

felmeredő kéményből, orosz gránátvetők felfröcskölő tűzéből és német flaklövegek tüzeléséből állott, — választotta el a nagy, szürke parancsnoksági épülettől, választotta el még az orvosi kezeléstől és egy tányér lövestől, amelyet ott remélhetőleg kapni fog.

Átkozottúl rohadtan festett. De hát ezen keresztül kellett magát rágnia és állítólag nem minden golyó talál. És az ember olyan kis porszem, hogy nincs elég lőpor és vas minden egyest eltalálni. Az egyik véletlenül megkapja a magáét, a másik tovább megy. Ezt Lawkow ismételtén tapasztalta az úton a Tulevoj-ároktól idáig. A hóban feküdt és »szaglászta a helyzetet«, meg akarta állapítani, hogy tulajdonképpen milyen tárgyra is irányul a lövöldözés és, hogy ennek megfelelően meghatározza saját útját. Igen, hogy az ember csak hitvány semmiség és hogy semmit sem tud előre meghatározni, legfeljebb csak a szerencséjére hagyatkozhat, azt ezen az úton ismét átélte. A Tulevoj-árokból indult el, szállító eszközre nem számíthatott, tehát gyalog. Legkésőbb Gumrakban, ez volt az egyetlen tábori kórház, orvosi segélyben kellett részesülnie, így számított. Címe szerint csakugyan az egyetlen, nagy tábori kórház volt, ezt nem tagadhatta, de ezt csak kívülről, a többieknek vállán át szemlélhette, akik az épületet körülvették. És mindössze annyit érhetett el, hogy laposra nyomhatta orrát egyik ablaküvegen és benézhetett az épület belsejébe, ahol a fickók hat-nyolc emeletesen feküdtek egymás fölött, de ahol mindenesetre volt kályha és természetesen nem fagyott el az ember csontja. De mit lehetett tenni, szétroncsolt karja egészen a nyakáig fájt. Úgy látszott, nyaka és feje is megdagadt már a tüzességtől, amely karjában fölfelé húzódott. De mit tegyen, miféle cselhez folyamodjon, hogy bejuthasson ebbe a csodálatos kórházba még idejében, amíg az orvos tehetett valamit? Az orosz tüzéség és az orosz roham kelet felé megszabadította minden fejtöréstől. Rohant ő is, azaz csetlett-botlott Gorodiscse irányában, és nem a karja, azt már egyáltalán nem is érezte, nem a nyaka és a feje volt az elviselhetetlen teher, amelyet cipelnie kellett. És Gorodiscsében azután nagyon leegyszerűsödött minden. Itt volt az országút és az országúton gördültek a flaklövegek, gördültek az LKW-k, mentek LKW-k tisztí bőröndökkel is (Istenem, én már a Kazacsi-domboknál elveszítettem a bőröndömet) és egyetlen átkozott LKW-n sem lehetett helyet kapni és csoportokban meneteltek az emberek fegyverrel és fegyvertelenül és egyszerre csak ott állt az út szélén a tábornok és előre biggyesztette alsó ajkát, helytel közszólókat és komoran szemlélte az elhőmpölygő vásárt. És ez a mi tábornokunk volt, a 113. gyaloghadosztály parancsnoka.

— Nanu, hát magával mi van, Lawkow? — szólította meg.

— Igenis tábornok úr, kicsit elcseszték itt nekem ezt az izét!

— Kapott már orvosi kezelést?

— Nem tábornok úr, már Tulejovtól folyton kötőzhelyet keresek!

— Nos, akkor csak menjen be ebbe a bunkerbe és jelentkezzék hadosztályorvosunknál!

— Igenis, tábornok úr, de szabad egy kérdést tennem, meg tudja nekem mondani, tábornok úr, mi lesz most? De a tábornok legyintett kezével és megint elmerült egy elvonuló, magasan megakasztott »fürdőkád«, egy újabb tovakalimpáló menetoszlop és a napoleoni visszavonulás képeinek szemléletében. Ez volt Gorodiscse, és ha ezután egészen oda is volt a karja, mégis csak könnyebben érezte magát, tisztességes kötést kapott, és szabadabb lett a feje is, nem volt már olyan, mintha egy óriási léggömböt hordana vállán az ember. A következő szakasz: Tatársánc és orosz páncélosok. A páncélosok lehangoltak egy zászlóalj. Lawkow, a porszemecske már fenn volt a sáncon és lement a másik oldalán, végigvándorolt a repülőtéren, mintha valami békés sítelep lett volna, egy tüzérszázad parancsnokánál reggelit kapott, amely nem papirosból, hanem valódi kolbászszelvényekből, kenyérből és vajból állott és azután egyszer istenigazában kialudta magát.

Azután jött megint a repülőtér, ez egy nappal később történt, a repülőtér nem volt már sítér, hanem az orosz páncélosok csöpet sem kedélyes túlekedési terepe, és jött egyik magaslat a másik után, azután egy kis erdő és mindenütt, ahová csak nézett az ember, kísérteteket látott és tudta, hogy nem egyéb, apró porszemecskénél. De mint a szerencse szelétől sodort porszem jött át a Tatársáncon és azután megint együtt volt minden, — itt voltak megint az LKW-k a bőröndökkel. Egy máhás oszlop, eldobott 2 cm-es flaklövegek, sántikáló embercsoportok, megjelentek az orosz nehéz páncélosok is, végigtiportak LKW-ken és bőröndökön, katonák felülváltó csoportján, egy másik csoportnak pedig elvágta az útját. Öt-hat páncélos a messze hómezőn és a födelek kinyíltak, az első számú kocsi-ban egy tiszt bukkant fel kezében géppisztollyal, a második és harmadik kocsin szintén és a páncélosok a havon és a magas ég alatt nem emlékeztettek semmi másra, mint halászcsonakokra, amelyek vontató hálót vetettek ki. A tiszt hadonászott géppisztolyával, hátrafelé mutogatott és egyre ezt kiáltozta hosszan, elnyújtva: »Davaj, Davaj!« Ez alighanem annyit jelentett: Eljár az idő, kérem, kissé gyorsabban! És akinek lába volt, az ugyancsak szedte és futott, ahogy csak bírt. De Lawkow, a porszemecske a határvonalán állt ennek a nagy halfogásnak és kívül maradt az egyre szűkebbre zsugorodó mezőn, a rohanó és ziháló embertömegben. Természetesen szaladt ő is és beteg karját erősen törzséhez szorította, ő is zihált, de az ellenkező irányba futott. Jobbra és balra szétrobbanó páncélos lövedékek ugráltak fel a hóból és nem egy ember vágódott el és maradt fekve. De a porszemecske először egy ólomkatonaként keményen álló toronyhoz érkezett, azután egy romhalmaz védelmében húzódott meg, majd egy bunker ajtaja elé jutott, egész sor bunker ajtaja elé. Itt költözés volt és uramfia micsoda

bőség! Saját szakács és borbély és arcápolás és gumifürdőkád. Az ember azt hitte volna, hogy egy tábornagy személyesen, pedig csak egy ezredparancsnok volt törzsével. És meg kell mondani, hogy az uraknak jók az idegei és egész LKW-park volt ott és megint bórondók, szikratávíró, segédtszti holmi, ügyszolgák és üzemanyag is hozzá; és kinn a Tatárszáncon eldobva heverték a flaklövegek, amelyeknek a páncélosok ellen kellett volna felvonulniok, de nem volt üzemanyaguk. Itt mindenesetre költöztek, és ha nem rossz kocsira ült volna fel (vagyis arra, amely iratcsomókkal volt megpakolva, amely végül mégis megállt), akkor ő is velük mehetett volna és egy kocsit tetején gördülhetett volna be Sztalingrádba. Sajnos elnézte a dolgot és így megint le kellett a kocsiról szállnia. Végül is úgy tapasztalta közben, hogy egy ilyen kiűrt bunkerben is berendezkedhetik egy időre vagy egy-néhány órára az ember. Ezt is tette, míg a következő nap tovább nem surrant. És pedig idáig, pontosan eddig a helyig. És most ott feküdt egy hóteknőben és a helyzetet szimatolta. Most arról volt szó, hogy tovább menjen a tereparancsnokságig és bizonyára ez lesz az óhajtott cél, mert még kétezer méterrel tovább már a Volga folyik és ha most jég borítja és járható is, neki már, és ahogy a dolgok állanak, valóban senkinek nincs ott keresni valója.

Lawkow behatóan szemlélte a terepet, megfigyelte, hol csap be a gránátvetők tüze és hová irányul a szórótűz a kézi fegyverekből. Hogy mire megy tulajdonképpen itt a játék, azt nem tudta megfejtetni. Útnak indult és ment vagy ötszáz lépést, Megkerült egy romot, bejutott egy szűk utcába. De ebben a kurta utcátömlőben percekre a pokol szabadult fel. Lőttek az oroszok és lőttek a németek és nem festett másképp, mintha mindakét fél személyesen őt vette volna célba. És nemcsak füst szállt, itt volt a szürkület is. A gránátvető belövések olyanok voltak a párában, mint dagadt vörös fejek. Földhöz vágja magát? Természetesen földhöz vágja, de mégsem: felfordult világ van most, és ez esetben a helytelen a helyes. Futni kezd hát, három hosszú lépést szalad, be egy romba, csak falak voltak és fölöttük a tejszínű ég és az első sápadt csillag. De volt itt még egyéb is. Nyögést hallott, valaki feküdt a törmelék közt. Lawkow közelebb ment, talán hogy megtudja, milyen tárgyért folyik itt tulajdonképpen a harc és hogy merre felé vegye útját. De amikor az ott fekvő ember arcát látta, megértette, hogy itt már semmit sem lehet tenni. A piszkos katonakéz, amely fölemelkedett és a köpeny szélére mutatott, éppen olyan papírféhér volt, mint az arc. A kézmozdulat felszólítás volt és Lawkow lehajolt, megfogta a kabát végét és fölemelte. De nyomban megint visszajejtette a köpenyt. Mind a két lába el volt vágva és az egyik keresztben feküdt, a lábfejjel és a cipővel fölfelé. Csak miután előbb már ezt a képet felfogta, vette észre az ember tekintetét, aki élesen figyelte magatartását és most, ez szemmel látható volt rajta, mindent meg-

értett. Lawkow hallotta, amint bágyadt hangon így szólt: — Bajtárs, ha átvergődnél... — Igen, ha átvergődtem. Természetesen, ha tehetek valamit! A másiknak egy darab papír volt a kezében, arra firkált fel néhány szót. Keze erőtlenül hanyatlott le és Lawkownak már az eszméletlen ember mellől kellett a cédulát felszedni. Zsebébe dugta a papirost és mert kinn csönd támadt, tovább futott. Megtette a feleutat a térparancsnokságig és már látta a nagy, szürke sarokházat. Még egy szabad téren kellett keresztül mennie és ezt még előbb alaposan ki akarta kémlelni. Leült egy kórakás mellé és itt elő vette zsebéből a levelet, egészen közel tartotta szeméhez és olvasta: »Kedves Luise, nekem végem, utolsó gondolatom nálad van, tarts meg emlékedben... De Istenem, kicsoda most ez a Luise, hol lakik? Buta dolog! Legalább a személylapját vettem volna el. Eh, végülis mindegy minden. De ha talán mégis kikerülök innen, megígertem neki! Elöl a téren csönd volt, mögötte ismét kezdődött a lobogás. Lawkow hadnagy harcot vívott magában. Vad barom vagy! És ha közben a fűbe találsz harapni, úgy kellett neked! De végül mégis találtam egy utat, amely a házak között vág át! Így tusakodott magában, vajjon megtegye-e vissza felé az utat vagy sem. Végül felállt, megfordult és a házak közt keresztben vágva át, visszament. Ismét megérkezett a romba. Most csaknem sötét volt. A törmelék közt második halott is feküdt. Megtalálta az igazit és úgy látszott, hogy ez elégedetten pislog, mikor elvette tőle ismertető lapját. Lawkow még félig nyitva maradt szemhéjját is lezárta: ők ketten már régi ismerősök voltak. Így, ez most meg volna! De most az úton, amelyen idáig jött, olyan lobogás volt, hogy ajánlatosnak látszott még egy darabig a vastag falak mögött maradni. Még mélyebben visszahúzódott a romok közé. Egy nyílást pillantott meg, néhány kitaposott lépcsőfokot, lement és három embert talált ott, akik egymás mellett kuporogtak.

- Na, ti úgy látszik meglapultatok itt? — érdeklődött Lawkow.
- Azt csináltuk. Hiszen ezeknek elment a sütnivalójuk!
- Ebben a vacakban nem veszünk részt!

Lawkow nem akart belemenni ebbe a hangnembe. Hogy áll tulajdonképpen a dolog, oroszok vannak itt vagy mi vagyunk itt? — kérdezte.

- Azt nem lehet tudni. Most ellentámadásba megyünk!
- Úgy, ellentámadásba és kik mennek?
- A mi hadosztályunk, szakáccsal és írkokokkal, a tábornok is nyakába akasztotta a kereplőt, itt fekszik valahol egy hólyukban!
- E miatt csináljuk az egész ramazurit!
- Hogy-hogy emiatt?
- Ez már nem tudja tovább kitartani a pincéjében.

Nem, ez egészen más. A tábornok ma délben a hadtestparancsnoknál volt és mikor visszajött, akkor kezdődött a kalamajka! Biztosan parancsot kapott!

Lawkow megtudta, hogy itt a közelben egy balkában lakik a VIII. hadtest vezénylő tábornoka és hogy attól nem messze egy repülő- vagy utászkaszárnya romjai alatt fekszik egy gyaloghadosztály roncsdarabja és még pár száz méterrel odébb egy romhalmaz alatt (el is ment mellette) egy másik csapat maradványa van elhelyezkedve; és mind a két csapat parancsnoka ellenlökést rendelt el a vezénylő tábornoknál tett látogatás után. A hadosztály, amelyhez a három ember tartozott szakáccsal, főtörzsőrmesterrel, hadosztályállatorvossal és írnökkel együtt (a tábornok ezekre is puskát akasztatott) még össze-vissza nyolcvan emberből állott. Hol akar támadni, milyen vonal ellen és ha csak ugyan elért egy vonalat, megtudta volna-e szállani. Bizony aligha tehettek volna egyebet, mint hogy azután ismét visszabujjanak pincelyukaikba! Amit itt egy hadosztály kísérteties maradványaival, mindenféle tűzkészséggel keresztül vihetek, katonai szempontból már komolyan értékelhető nem volt. Arra nézve, aki oda kinn levágott lábakkal feküdt és Luiséjára, aki várta, és talán másokra is minden esetre igen komoly következményekkel járt.

Ez az ellenlökés, vagy akármi más volt is, végig fésülte közben az utcát, amelyen Lawkownak mennie kellett és egy félórára, vagy talán egész órára is járhatóvá tette, úgy, hogy végül is, eltekintve néhány puskalövéstől, amely meszet vert le a falakról, zavartalanul eljuthatott a térparancsnokságra.

Itt azonban olyat kellett látnia Lawkownak, amit sem a Kazacsi-dombokon, sem a Tulevoj-árookban, sem Gumraknál nem látott és amit sem ő, sem egyetlen emberi agy, ki nem gondolhatott volna és itt ő is igen komoly helyzetbe került.

Még más valakinek is meg kellett tennie azt az utat, amelyen Lawkow hadnagy ide érkezett, csak ez kétszer, sőt háromszor is megtette. Ez a másik Buchner őrnagy volt.

Buchner őrnagy vándorlása Sztalingrád utolsó napjain át Voronovónál kezdődött. Itt a vasuti töltésen kellett nehéz flakját felállítania. Hiába csüngött a távbeszélő hallgatóján, hiába hívta fel a páncélos hadtestet, a vezérkari főnököt, az első segédtestet:

— Megörültetek? A flakot a vasuti töltés közepére!

— Parancs: A flaknak ott kell állni, a flak a gyalogság erkölcsi tartaléka.

A flak tehát ott állt. Eredmény: lelőtték anélkül, hogy maga egy lövést leadhatott volna. A gyalogságnak, ez a Döllwang-csoport volt, sem erkölcsi, sem tényleges támaszt nem nyújtott. A gyalogságot átkergették a töltésen. A saját tüzérosztályt szétverték, egy részét Jesóvkánál, majd ismét Gumraknál összeszedett flaklővegek mögött ismét felállították. De itt újból összelőtték. Buchner őrnagy végül Sztalingrádszki mellett egy erdőskében gyűjtötte össze az osztály

maradványait. Százhusz ember volt még, két málhás kocsi és neki magának is maradt még egy PKW-ja, egy ócska tragacs, de mégis kerekek forogtak alatta.

Mit tegyen, az üteg összelöve, a tábornok kirepült (de mialatt az ember itt már mindent leadott, az még egyre nyekergi a halotti éneket: Állíts fel új flak-hadosztályt!). A katlan déli szélén már leteszik a fegyvert, Sztalingrád már csak malom, amely csontokat, ágyúkat, egészen mindegy mit, porrá őröl értelem nélkül és cél nélkül, a fő dolog, hogy őröljön valamit. Mit lehetett itt tenni — az embereket gyalogsági harcha bevetni? Nem. Végül is, Steinhäuser valamikor tanulmányokat folytatott, csak nem végzett; Minz alagsóvezető mester volt; ő maga, valamikor vegyész, bír némi ismeretekkel a textil szakmában, de alapjában hülye volt, hogy ott hagyta Dél-Amerikát és bevágódott ebbe a bizonytalan Hitler-üzletbe; tehát a flak-egyenruha alatt valamennyien még egyebek is, mint flak-katonák és valamennyiüknek fel kellene venni majd valahol egy elszakadt fonalat. Tehát: Steinhäuser hadnagy, maga átveszi a két málhás járművet az élelmezéssel s neki vág toronyíránt Sztalingrádnak, találkozó hely: a »Fehér Házak«. Maga, Minz őrmester a százhusz embert vezeti innen egyenesen Sztalingrádba, találkozóhely: »A Fehér Házak«. Ott pihenőt tartunk és próbáljuk a helyzetet helyesen megítélni!

Igy kezdődött a teljes szétveretés és a végnélküli holyongás és ami őt magát illette, először az ócska tragacson, és mikor a benzin elfogyott, gyalogszerrel, először ködön és hóviharon át, majd tiszta levegőben és csikorgó hidegben. A százhusz ember hibátlanul megérkezett a »Fehér Házakhoz« és kvártélyba vonult ott. De Steinhäuser hadnagy a málhás járművekkel és az élelmezéssel eltűnt. És kezdetét vette a keresés egész Sztalingrádon keresztül-kasul. Nem láttak flak-járműveket? Nem! Látott flak-katonákat? Nem! Ismeri tán az én hadnagyomat, Steinhäusert? Nem láttam! A csapat a pincében ült és éhezett. Telefonbeszélgetés egy gyalogezreddel. Nem, nem adhatok semmit enni! Adja át nekem az embereit, akkor van enni való is! Így kapta meg a gyalogsági parancsnok a flak-csapatot, százhusz embert százhusz félkenyérért. És Steinhäuser keresése folyt tovább. Segédtisztjével, Loose hadnaggyal együtt. Vissza kifelé! A »Virágcserep«-erdőcskénél, vészett el a nyom. Azután megint vissza Sztalingrádba és megint ki a »Virágcserephez«, a tragacs nélkül, — ez benzin hijján az úton maradt — gyalogszerrel másodszor is. Az első alkalommal a »Virágcserep« sűrű ködben és a legmélyebb békességben pihent. Másodízben ragyogó napsütés volt, de a »Virágcserepnek« nyoma is alig látszott, mindössze egy füstölő halom volt ott, holttestek heverték, a havon át egy csapat botorkált magasra emelt kezekkel, középen lobogó fehér ronggyal. A Tatár-sáncnál egy bunkerben sebesültek: Vigyetek magatokkal!

— Vigyetek hát magatokkal! Hogy vigyünk, kocsi nélkül, gyalogszerrel, mikor már magunkat sem akar vinni a lábunk. Hogy

vigyünk magunkkal egy egész bunkert tele emberekkel, akik már fel se tudnak egyenesedni. Mikor megfordultak, elsírták magukat a visszamaradók.

Felnőtt embereknek ez a sírása kísérte Buchner őrnagyot, midőn csillagos téli ég alatt az elhagyott repülőtérén haladt keresztül. Loose hadnagy teljesen elnémult mellette és annyira kimerült, hogy mindig mögötte kocogott néhány lépéssel. Ezredük harci állását akarták elérni. Mind a ketten söfförköpenyt viseltek. Ez olyan hosszú volt, hogy állandóan a szélére léptek. Dögfáradtak voltak, alig bírták már magukat tovább vonszolni. Egy bunker — és mert Buchner nem tudott már több sírást elviselni, először Loosét küldte le. Ez hamar visszajött, megragadta a karját és elhúzta a bunkertől: — Oroszok vannak bent, durmolnak! Tehát tovább! Félórával később vagy nyolcvan embert láttak libasorban keresztül vonulni a mezőn. Németek? Oroszok? Egy ember elmaradva sántikált mögöttük, ahhoz odaléptek: — Kik vagytok? — Az ember franciául válaszolt, mert ez viszont őket tartotta oroszoknak. Egy építő csapat volt útban Közép-Sztalingrád felé.

Buchner és Loose elérték az ezred állását. Előző nap itt találták még az egész ezredtörzset. És a parancsnok nem akarta felfogni, hogy Gumrak már az oroszok kezében van. Az állás most elhagyatott volt, a bunkerek üresek. Csak lim-lom és üres ládák heverték szanaszét.

És előző nap a parancsnok még megbízást akart neki adni: — Jó hogy jön, Buchner. Van egy megbízásom számára! — Semmi megbízást nem veszek át ezredes Úr. Teljesen kaput vagyok. Először aludnom kell!

Két órai alvás és megint a megbízatás:

— Nem vehetek át semmiféle megbízatást, ezredes Úr. Először embereimet kell összegyűjteni és ehhez meg kell találnom Steinhäuser hadnagyot a málhás kocsikkal!

Ez egy nappal előbb történt és most minden pusztá volt és üres. De ekkor az egyik bunkerből három ember bukkant fel, saját osztályának három embere volt. Ezek jelentették: Közép-Sztalingrádban egy pincében az osztálynak további huszonnégy embere ül. Steinhäuser-ről is volt hírük. Steinhäuser elesett, a málhás járműveket összelőtték.

Ez volt az osztály vége. Az átadott százhusz emberen már nem segíthetett, a málha és az élelmezés nélkül sohasem válthatta ki őket. Három embere volt még nyolcszázból. A sztalingrádi huszonnégyet is maga köré akarta még gyűjteni. Még az úton és még kívülről tüzet láttak lobogni a város szélén. Oda érkezve néhány embert találtak, akik a tűz körül ültek és melegedtek. Az őrnagy a segédtiszt és a három ember közülük ült és szundikált egy órát. És mivel előttük az utcátömkelegben veszekedetten lőttek, csak falról-falra tapogatódzhattak tovább. Útközben a segédtiszt, Loose hadnagy elbukott, de úgy látszott nem történt nagyobb baja. Mi baj, Loose? A lábam, őrnagy

Úr. A lábammal történt valami! Feltámogatták, ismét összecsucsklott. Nem tudott tovább menni. Visszavonszolták a pincéhez, ahol a tűz égett. Most látszott, hogy még is komoly a baj, a lába csúnyán nézett ki, szilánksérülés. A zsebekből még két kötszercsomag került elő. Rácsavargatták. A seb nagyságához mérten annyi volt, mint semmi. Egy inggel segítették ki magukat. Saroglyát rögtönöztek s a térparancsnokságra indultak Loose hadnaggyal, ahol a sebesülteket gyűjtötték és ellátták. Útközben megtalálták az osztály huszonnégy emberét is a jelzett pincében, ezeket felszedték magukhoz. A huszonnégy emberrel és a saroglyán Loose hadnaggyal érkeztek meg a térparancsnokság elé. Buchner őrnagy, Loose és a két ember, aki Loosét vitte, bementek. Mikor Buchner egy idő múlva Loose nélkül visszavért, némán állt a menet élére.

Ismét löttek, az őrnagy egy lépéssel sem ment lassabban, egy lépéssel se gyorsabban, minden mindegy volt neki. Ezért, ezért... ez járt a fejében, mint a kerék... ezért volt az út Charkovból a Miuszon át és a Donon át, ezért a mészárlás Verchnája Buzinovkánál, ezért a 126-os magaslat, ezért a Kazacsi-domb, ezért az összecmlás a vasuti töltésen Voroponovo mellett, egy ilyen végért, egy ilyen térparancsnokságért, ilyen elképzelhetetlen valamiért. És nem kellett volna Loosét ott hagynia. Megdögölni itt kinn is megdögölhetett volna. És még mindig lett volna valaki, aki a kezét fogja.

Buchner egy házkapu előtt állt.

Tehát itt be, különben oly mindegy. Először aludni, talán enni valamit. Az emberek már három napja nem kaptak semmit. Ezek készen vannak. Csak a piszok az egyenruhájukon és a keményre fagyott köpeny tartja őket egyenesen. A hadseregél reggel jelentkezünk: Buchner őrnagy huszonnégy emberrel. Egy flakosztály maradványa. Talán az egész flakhadosztály maradványa. Kérem, osszanak ránk valami feladatot, és mindenekelőtt azt kérem, ne zárjanak el az etetővályutól, ha még olyan disznóknak való eledel van is benne. Hiszen nem hagyhatom az embereket kenyér nélkül, semmi nélkül, csak még sem engedhetem, hogy simán éhen haljanak. Csak nem azért szenvedték végig a Miust, a Dont, Verchnája-Buzinovkát, Kazacsit. Szegény Loose, mégsem szabad lett volna otthagynom. Az ember még se hagyja a bajtársát, akivel olyan gyakran volt együtt a slamasztikában, ilyen helyen!

A hadsereghez reggel megyünk, előbb ki fogjuk kicsit a lovakat!

Tehát be ide, mi ez itt? Gőzmalom, a 71. gyaloghadosztály gőzmalma. A 71-edik gyaloghadosztálynak gazdasága és saját tyúkfarmja van (ez Hartmanssdorf mellett a balkában volt s ennek most már vége), van saját gőzmalma is. Tehát be a malomba.

Egy őrmester állt itt:

— Gyerekek, táguljatok innen, ezek így is úgy is összelövik a tetőt a fejünk fölött! — És ebben volt valami, csak úgy lobogott és csattogott itt a gránátvetők és a sorozatvetők tüze. Ezt jól látta

Buchner őrnagy, amint ott állt a malomudvar sötét tömlőjében s körülötte ott volt a huszonhét szürke arc és huszonhét éhes száj és előtte az őrmester. És mit jelent az, hogy táguljatok?

— Mi jut eszébe, őrmester! Nekünk szállásra és élelemre van szükségünk!

— Parancsára, őrnagy úr. Itt nincs semmi, se szállás, se élelem!

Az őrmester jól ki volt párnázva, az egyenruha alatt igazi has domborodott ilyen időkben. Széles rózsás arca volt, ezt látta Buchner a sorozatvetők fényében, mi közben úgy sistergett körös-körül minden, mintha gőzkazán repedt volna meg.

Túlordította a sistergést: — Hátra arc! indulj, őrmester! Majd meglátjuk, mi minden nincs itt. — Ezzel az ordítással — ez egészen hirtelen jött rá — csaknem kimerítette erőit. Fáradt volt, fájt a válla, saját csontjait alig tudta már vonszolni. És Loose és a térparancsnokság nem ment ki a fejéből. Nem, csakugyan vissza kellene onnan hozni. Egy ember, akivel az utolsó darab kenyeret megosztotta... Az udvaron volt az őrlőház s volt azonkívül egy nagyobb és egy kisebb helyiség. A nagy helyiség tűzsfűtött volt, mint az őrmester jelentette. A kisebb helyiséget az őrmester lakta két molnárral és egy örvezetővel.

Buchner felköltette a molnárt. Ez szintén úgy festett, mint az egér, amely lisztes ládában tanyázik.

— Na, adj nekünk egy kis lisztet molnár! Huszonhét embernek való adagot!

— De őrnagy úr, ehhez előbb a hadosztály engedélyére van szükségem!

— Ostobaság! Mitek van még?

— Öröletlen búzánk!

— Ez hazugság!

— Nos igen, még egy kis aljalisztünk, egy kevés, amit úgy összesepregetünk!

— Akkor adj nekünk az összesöprögetettből!

— De őrnagy úr, a kezelőtanácsos úr...

— Ugyan mit, azt sose látják itt többé. Mit gondolsz, hol vannak az oroszok? A sarkunkban vannak. Mindjárt bekopogtatnak itt nálad is!

— Nem, az intendatura utalványa nélkül...

Istenem, csak ne volna olyan fáradt, ha nem volnának olyanok a csontjai, mint az ólom, feje is mint az ólom, ha képes volna még csak egyetlen gondolatra is! Egy csomag cigaretta jutott az eszébe. Volt még egy csomag cigarattája. Elővette a zsebéből.

— Itt van cigaretta. Nos adj nekünk lisztet!

— Nem szabad, őrnagy úr, előírás ellenes. De van még nekem régebbiről egy kevés saját lisztem!

— Hát jó, a sajátból!

A molnár elvette a cigarettát. Felállt, eltűnt egy sarokban. Aztán megint visszajött egy kiló liszttel. Egy kiló liszttel huszonhét embernek!

Dadogva mondta: »Őrnagy úr, az utolsó. Hisz annyian jártak már itt! Buchner lekent volna neki egyet, leütötte volna. De ernyed volt, készen volt. És úgy is mindegy volt minden. Meg kell gebednünk liszttel vagy liszt nélkül. Reggel itt vannak az oroszok. Átvette a kiló lisztet és rábízta őrmesterére Januschekre. Az lássa, hogy készít belőle valamit huszonhét embernek. Ő maga most a nagyobb helyiséget kereste fel.

Ez a helyiség tényleg túlszűfolt volt.

De ez nem is megfelelő kifejezése az igazi állapotnak. Buchner három napon át kereste hadnagyát Steinhäusert és ezalatt a három nap alatt alig pár órát aludt. Fáradt volt s nem lehet csodálkozni. Éhes volt, és nem szokta még meg úgy az éhséget, mint a többiek. A Tatársáncon volt, Sztalingrádban volt és ismét a Tatársáncon. Steinhäuser elveszett, százhusz embere véglegesen elszakadt tőle és ezek úgy látszott szintén el vannak veszve. Loosét átadta a térparancsnokságnak és ez a térparancsnokság volt a legsúlyosabb megrázkódtatás, ami érte. De nem kellett valakinek száz benyomástól felőrölnék lenni, mint Buchner volt és nem kellett, hogy valakit az éhség folytagasson és hogy a halálfáradtságtól dagadt legyen a szeme, hogy a nagy helyiséget, amelybe Buchner belépett, olyannak lássa, mint ő. Olyan volt ebben a nagy raktárhelyiségben és egy kályha bágyadt fényétől gyöngén megvilágított sötétségben, mintha egy nagy hálót tömtek volna tele hallal, úgy nyüzsögtek és vergődtek a földön sebesültek, menekültek, szétugrasztottak, németek, horvátok, olaszok, tisztek, közlegények; ültek, álltak, a kályhához furakodtak, köhögtek, imádkoztak, nyöszörögtek, az egész házat szinte rázta a nyögés. És Buchner leroskadt itt, odatámaszkodott egy másikhoz. Kis csoportja körülvette. Most huszonhatan voltak. A huszonhetediket várták, ez volt Januscheck. És mikor Januscheck visszajött és mindenki megkapta a pogácsáját, Buchner valami elmerültségféléből ocsudott, ami még nem volt álom. A pogácsa, amelyet Januscheck hozott, alig volt valamivel vastagabb egy vékony ostyánál. Egy falásra benyelték és Buchner végre behúnyta a szemét. Aztán megint kinyitotta — telt-e el közben idő vagy nem telt el, nem tudta. Egy embert pillantott meg, akinek véres nadrágja, csonka lábára volt csavarva.

Lám, Loose is itt lehetne és úgy jobb lett volna. Ilyet még sem tesz az ember, nem szállítja be bajtársát elevenen a pokolba. Ki kell őt onnan hozni! Azonnal!

Ezzel a gondolattal aludt el.

Cönnern tábornok ellenlökést hajtott végre szomszédjával, Vennekohl tábornokkal.

Nem olyan ellenlökés volt már ez, mint régebbi napokban, mikor elfoglaltak egy magaslatot a hozzátartozó falvakkal és tartották azokat tovább hadműveletek kiindulási pontjául; nem volt már ez az ellenlökés olyan sem, mint mondjuk az egykori sztalingrádi nyugati harcvonal terepén, ahol az ellenséget néhány páncélos roncsából vetették ki és ezeket a vonal előtt fekvő páncélosokat maguk szállották meg és ezzel kihúzták a szálkát saját húsból. Nem is lehetett már bevetni régi értelemben vett hadosztályt ezredekkel, zászlóaljakkal és hadosztálytüzérséggel, csak régi hadosztályok maradványait és ami már a keserű gúnyhoz jár közel, olyan illusztris vendégekkel, amilyeneknek pincéjében szállást adott, vezénylő tábornokkal, ezeknek vezérkari főnökeivel és segéd tisztjeivel és kfséretével, azonkívül még ezzel a kissé nehézkes Vilshofennel; keserű volt az a szó is, amelyet akkor kellett hallania, mikor a karabélyt vállára akasztotta és magát készenlétbe helyezte, csak annál keserűbb, mert nem is nélkülözött minden alapot, egy szó volt: *Végvonaglás!*

De végül is, egy ellenállási vonal nemcsak papíron létező vonal és ha benyomják, ismét ki kell egyenesíteni, ehhez még külön parancsra sincs szükség; és ez most csakugyan elengedhetetlen volt, levegőhöz kellett jutni! Nagyon szorosan ültek az ember nyakán az oroszok, már valósággal a leveses fazekába tüzeltek; megfigyelték az embert már akkor is, ha, bocsánat, a latrinára leguggolt — és ez nem tréfa, tragikus példák vannak rá. És ha nem túlsokat értek is el ezzel az ellenlökéssel, legalább a taposott utat a hadtestparancsnok balkájához felszabadították és a repülőiskolához s az ottani pincében fekvő urakhoz vezető utat is. És már ez is valami, mert hátra aztán igazán nem lehet menni, csak éppen mindennap kellene ilyen utcasöprést rendezni, de hát ezt nem lehet, nagyon költséges mulatság, ehhez szegények vagyunk emberben, fegyverben és munícióban.

Cönnern tábornok hosszúra eresztett szíjon akasztva vállára a karabélyt, törmeléken és havon keresztül menetelt a csillagokkal teleszórt magas ég alatt. A romhalmazok a mezőny szélén egy kaszárnya maradványai voltak és a falrongyoktól koronázott vastag rom és törmelékhalom alatt feküdt az a pince, amelybe Cönnern a főtörzsőrmesterrel, a tábori konyhával, az elektromos áramfejlesztő berendezéssel és vezérkara tisztjeivel bevonult s ahol még néhány vendég számára is talált helyet.

A tábornok belépett egy gerendákkal alátámasztott és mint tárna, ferdén lefelé vezető folyosóra. Átadta legényének, aki nycmon követte, karabélyát és derékszíját. Az álcázó köpenyt maga akasztotta szögére. Igen, szükség volt erre az ellenlökésre és igazán nemcsak egy taposott ösvény miatt (azt talán holnap már újra gépfegyver és gránátvető fészkek rothasztják meg). Más belső okokból is szükség volt erre: Mert: »Bölcs igazság hirdeti: Csak annak jár szabadság, élet, ki napról napra küzdi ki!»

A pinceboltozatban asztal állt, volt még egy asztal és a fal mellett priccsek álltak. Az asztalnál ülő urak látták, hogy Cönnern bejön, priccséhez lép és leveti bundáját.

— Disznó hideg éjszaka! — mondta valaki.

— Hideg és csillagfényes! — mondta Cönnern.

Pincelevegő, nedves és száradó ruhák kigőzölgése, köröskörül bőr és préseltnád bőröndök, egyik másik nyitva, az asztalon az árnyékos fejlesztőtől táplált világos lámpa, ez volt a tábornoki szállás. Vilshofen a kályha előtt ült, kezében egy száradó harisnyával. Tekintete, miközben Cönnern magát a bundából kihámozta és aztán zubbonyban és vörös lampaszos tábornoki nadrágban állt ott, ennek alakján nyugodott; emellett az sem volt bizonyos, hogy csakugyan látta is őt, vajjon nem hatolt-e át rajta teljesen a pillantása. A vállalkozás sikere felől senki sem kérdezte a belépőt. Cönnern ismét itt volt, hát jó! Valami újat úgy sem hozhatott magával útjáról. Mindenki átadta magát megint régi foglalkozásának. Ez pedig abban állt, hogy tenyerébe hajtotta fejét és összevissza kóvályogtak a gondolatai vagy pedig föl és le járkált idegesen. És ez végül mindig ugyanahhoz az egy ponthoz vezetett, a gondolkodás is, a fel s alá járkálás is.

Az eseményre kellett várni, még pedig kívülről. Az ajtót kívülről kellett kinyitni. Olyan kéz, amely belülről nyithatná meg, nincs. Saját elhatározásukról lemondtak. Ez a tragédiája itt az embereknek a pincében, az egész hadseregnek, egész népünknek! Ez volt az, amit Vilshofen gondolt. És tovább ezt gondolta: Az egyetlen, amit el kell határozni, egy kézmozdulat a pisztolytáska felé.

A tisztiszolgák megterítették az asztalt. Csak Cönnernre vártak ilyen sokáig. Az urak helyet foglaltak. Este ugyanazt ették, amit délben is kaptak. Mindegyikük előtt tányér állt. A tányérban valami zavaros löty volt és a lötyben hat-hét köbcentiméter nagyságú lóhúskocka úszott. Ehhez egy szelet konzervkenyér járt.

Cönnern mint házigazda az asztalfőn ült. A két vezénylő tábornok jobbra és balra ült tőle. Az egyiket, a Gumraki szakadék vezénylő tábornokát elszakították csapatainak az északi katlanban rekedt maradványaitól. A másik, egy kékszemű és hófehér hajú hatvanéves férfi a kirepült Jänicke tábornok utóda volt, a déli front vezénylő tábornokáé, aki nem hagyott rá egyebet az összecmlésnél, mögötte pedig már nem állt semmi. Törzseinek szilánkjai valahol a városzél déli részén feküdtek, az utolsó hadosztály, amely két nappal ezelőtt még valami hadsereghadiszállásfélét tartott elfoglalva, a 297. gyaloghadosztály, Caricától délre letette a fegyvert és tábornokával együtt átment az oroszokhoz. Vilshofen, aki a déli front vezénylő tábornoka mellett ült, még nem hordta a tábornoki rangjelzést, a fekete, páncélos egyenruha volt rajta, amelyet a Miustól a Volgáig parancsnoki kocsiában viselt és amelyet azután a visszahanyatló nyugati front valamennyi szakadékában és földüregében és még később egészen más helyeken is végignyúzott és amely nem volt már

fekete, hanem piszkos-szürke. Itt volt még Unschlicht alezredes, egy ezredes a véderő gazdasági osztályától, egy százados, még fiatalos arcú, gyorsan előléptetett százados, a két vezénylő tábornok kísérei és Cönnern tőzskarának első segédtisztje, a hadosztályállatorvos és még néhány fiatal tiszt; és mikor már evéshez láttak, még egy tábornok lépett be, éppen az a Vennekohl, aki az egyik szomszédpincében lakott, egy hirtelenében összedobált csapatot vezetett s aki a mai vállalkozásnak tulajdonképpen hajtó motorja volt. Az urak komoly képpel ültek ott a lólevesnél: »Kissé édes!« — az utolsónak érkezett Vennekohl tábornok találta ilyennek. A mellette ülő fejbőlintással hagyta helyben. A többiek hallatlanná tették a megjegyzést. Végül is, ha vendég valaki, nem tesz megjegyzést az ételre, még ha moslékot kap is. De nem egy gondolt a konzervdobozokra, a szárazkolbászra, a vajadagra hátizsákjában és úgy vélte, itt az ideje, hogy kiki minden formáság nélkül a sajátját tegye az asztalra.

Levert hangulatú étkezés volt.

A tányérokat leszedték és csészében valami kávélöttyöt tettek az urak elé. Cigaretára rá lehetett gyújtani, az még akadt. A társaság asztalt bontott. És kezdődött megint, mint előbb a töprengés, a fel s le járkálás, a komor révedezés. Volt, aki könyvet lapozgatott és olvasott.

A gumraki tábornok nagy gyalogló volt, nem annyira reggeli lovaglásainak, hanem inkább hosszútávú reggeli sétáinak köszönhette karcsúságát. Ezt a szokását a háborúban is megőrizte. A franciaországi hadjárat alatt harmattól üde erdőben vagy északon a tengerparton végezte sétáit; a keleti háborúban és az előnyomulás alatt, midőn a törzsek hadiszállásának helye folyton változott, különböző utakat választott, egyszer egy folyóparton ment végig, máskor kevert erdőkben egy keresztútig és megint vissza, olykor nyílt gabonaföldeken, míg egyszercsak messze terjedő búzatenger nem vette körül, egyszer a kopasz pusztán egy vadkörtefa csoportig és vissza; és Gumrakból először az irgalmatlan naptól fölhasogatott pusztai talajon vezettek az utai, később a hóval borított sztyeppén át, utoljára a szakadéokban sétált, egyik végétől a másikig. Mozgásra volt szüksége, hogy gondolkozhasson, hogy elhatározásait megérlelhesse. Ami azonban most már napok óta mozgásban tartotta, nem a lelkiegyensúly kifejezése volt, hanem az izgalomé és a nyugtalanságé. Gumrak óta már változtatta néhányszor szállását. Egy éjszaka egy gabonaelevátor romjai alatt hált és most ebbe a kaszárnyaromba költözött be. Itt a príccstől vándorolt a falig és vissza a faltól a príccsig.

A másik vezénylő tábornok, aki délről került ide, mereven ült székén. Bár mozdulatlanul kitartott egy helyben, azért nem kevésbé volt nyugtalan és éppen olyan vadul zúgták tele fejét a gondolatok. Néhány nappal ezelőtt még úgy érezte magát, mint egy ifjú vagy legalább alig másként, mint fiatal százados korában; most érezte, hogy hatvan éves.

Vennekohl tábornok keresztbetett lábbal ült székén és teljesen igénybe vette az, hogy hosszú lábai egyikét megállás nélkül fel és le himbálja.

Dr. Weichbrod százados és még néhányan a fiatal tisztek közül egy sarokban ültek együtt és halkán beszélgettek egymással. Cönnern könyvestáskájából egy kötet Goethét választott ki és az asztalhoz ment vele, Unscllicht alezredes egy régi énekes könyvből olvasgatott és a száját is mozgatta közben. Úgy tűnt, mintha olyan részeket, amelyeket különösen a szépnek talált, hangosan olvasott volna fel. Ezek voltak aztán legemelkedettebb pontjai a munkahangulatnak, amely most, mint Cönnernnek tetszett, a bunkerbe bevonult. Kifejezést is adott ennek a nézetének: »Valami nagynak a közelsége érezhető. Nincs egyetlen trágár vice sem. Ünneplés hangulat, mint 1914 augusztusában.«

Az énekeskönyv és Goethe, Faust 2. rész. De ugyan mért nem Rosenberg vagy Spengler, — gondolta Vilshofen — vagy Ziegler, Tönnies, Spranger, hiszen ezeknek sokkal több közülük van a kátyuhoz, amelyben benne vagyunk és az általános agylágyuláshoz; és Cönnernnél bizonyára van egy-kettő ezekből a salabakterekből, de éppen ez vett elő egy kötet Goethét. Na, igen: »Sok kárhozott üdvöt remélve úszna, de széjjelmarcangolja a roppant vad hiéna... Sarkokban még sokat fedezhetünk fel, szűk téren a rémület teljét...« ez jobban is illik ide! De Spenglerre vonatkozólag és így tovább magam is a legnagyobb szemrehányást tehetem magamnak — senki sem igyekezett olyan dühösen, mint én, értelmet találni az értelmetlenben és még mikor rá is jöttem erre, még mindig hittem az esztelenség célszerűségében. Mint ötvenéves, átkozott bolondnak kell hazátlanul kószálnom egy romváros pincéin keresztül, hogy ráeszméljek, hogy az esztelenség sohasem lehet célszerű és romlásba kell vinnie!

Igy telt az idő a pincében.

Az egyik szemrehányásokat tett magának, a másik fel s alá járkált, volt, aki énekeskönyvből olvasott és mozgatta hozzá a száját, más Goethe Faustjában lapozgatott, valaki (a hadosztályállatorvos) elaludt a széken, egyik (az ezredes a gazdasági hivatalból), aki előzőleg főkvártélymester volt Párizsban, a párizsi nagykövetről mesélt megvesztegetési történeteket: »Igen, ez az úr csak abban látta az új vonalvezetést, hogy minél jobban megszedje magát és rossz hírbe keverje a német nevet.«

A szomszéd pincében lakó tábornok, Vennekohl, most végre abbahagyta lába himbálását és megszólalt: »Igen, Párizs, azok szép idők voltak!« — Majd szünet után hozzá tette: »Kár, hogy az ellenlökést nem vittük tovább a repülőiskolán túl egész a Tatársáncig! Ezt még majd pótolnunk kell!«

— Itt már nem sokat fog pótolni, Vennekohl! — mondta Vilshofen.

— Hogy érti ezt, Vilshofen?

— Úgy gondolom, hogy a mai menet után nem sok lesz hozzá a kezében!

— Sok a kezemben, alig!

Vilshofen volt talán az egyetlen, aki Vennekohl furcsa gondolat-ugrását, mely őt Párizsból a Tatársáncra vitte, megértette. Mégis igaz hát, hogy Vennekohl azért marad itt kinn, a földüregben, mert néhány az utolsó repülőgépek közül a Tatársánc védelme alatt szállt le és mert még mindig arra a csodára vár, hogy még egy repülőgép leszáll s hogy egy hely lesz a repülőgépén.

A telefon csengett.

Az egyik közeli balkában fekvő hadtestparancsnok, akit közben első segédtisztje értesített az ellenlökés lefolyásáról, jelentkezett. Mindyájan hallották a beszélgetést vagy mindenesetre azt, amit Cönnern válaszolt. Amit a tábornok a drót másik végén mondott, hozzá lehetett gondolni.

— De mit akar tovább? Hiszen nem megy már, tábornok úr!

— Hát mégis van muníciójuk?

— Igenis, tábornok úr, van még egy kevés fegyvertöltényünk és valami gránátvető muníciónk!

— És van mit enniök is?

— Igenis, ma lóhúsleveset főztünk, és holnap is lesz még egy kis lólevesünk.

— Akkor hát csinálja tovább! Megvédi harci állását? Adja szavát rá!

— Igenis, tábornok úr, szavamat adom rá!

Az utolsó lólevesig, — gondolta Vilshofen. — Kissé édes volt ugyan ez a hősi eledel, és édeskés volt ez az egész hősi époszis énekeskönyvvél, Goethével, a Faust 2. részével és a befejező hősi halállal, de azért a levest kikanalazzák, igenis tábornok úr!

De hiszen mindez nem igaz.

Egyáltalán nem igaz, ezek önmaguknak hazudnak, mert hazudnak... Ezek egyáltalán nem gondolnak a végre, hisz ezek borzadnak tőle, ezek nem isszák ki a keserű poharat, amelyet az egyik tízezer embernek, a másik tízezer embernek nyújtott oda.

Azoknak ki kellett inniök, nem volt más választásuk!

De ezek itt nem isszák ki, ezek még választhatnak és meglátjuk majd, mit választanak! Vilshofen az arcokat vizsgálta, Isten tudja hányadszor már ebben az órában. Mit keres vajjon ez az Unschlicht alezredes reggeltől késő éjszakáig az énekes könyvében, mi mást, mint védelmet és pajzsot, ez erősebb, mint egy átluggatott páncélpajzs, és mit jelentenek a történetek német nácidiplomaták zsarolásairól, erőszakoskodásáról, szervezett utcai rablásáról, ugyan mi mást, mint ezt: Lássátok, ilyenek, és ezekért kell nekem, nem... Mi más az egyik és mi más a másik, mint előre, tudatosan vagy öntudatlanul — és milyen célszerűen hat itt az öntudatlan — beköpött alibi egy szomorú kimenetelre a hősi színpadról! Az alezredes elég érthető

kijelentést tett erről, hogy vallási elvek tiltanak bizonyos cselekedeteket, ezek közé tartozik az öngyilkosság is; és a Goethét olvasó Cönnern-ről is kisül, hogy lelkész fia és hogy szigorúan vallásos szellemben nevelték. És Vennekohl, aki egész nap pricesén fekszik barlangjában, fekvőhelye mellett egy ládán konyakos palackkal (mindennap új palackkal), felesége arcképével és egy pisztollyal, hogy ez a Vennekohl még mindig egy belebegő repülőgépről álmodozik, sőt, előre töréseket is csinál, hogy mindenesetre vagy legalább is egy repülőteret tartson szabadon egy leszálló Storch számára.

Nem, ezek nem teszik meg, ezek nem teszik meg!

És én? Nekem feleségem volt és lányom, meg vannak ma is, ezt majd elfelejtettem. Mythikus folyam és tébolyult város — magam is az vagyok, mythikus... ha nem is ár, de tégely és hozzá mingyárt az aranycsináló. Szerencselovag, bálványimádó, gonosz manó egy páncélos tetején; szédült voltam, részeg voltam, és most igazán rendben van, ha nyomom vesz. Elsikkadt, meghalt, senki sem látta többé. De hogy is lesz ez majd, hogy játszódik le ez az utolsó felvonás? Hogyan? Hogyan?

És megint nyugtalan önmarcangolás, megint nyugtalan töprengés, megint nyugtalan vándorlás, falrameredés, megint papírzörgés a lapok fordításánál, megint új történet Abetz követéről, hogy síbolt ki egy régi képgyűjteményt, francia nemzeti vagyont, megint újabb mérlegelése annak, nem lehetne-e a fogházpincébe költözni vagy hová lehetne átköltözni különben?

Az egyik elvesztette az eszét és nyugtalan terveket főz, hogy azonnal megint elvesse őket, át akar költözni és mégis marad, mintha állandóan menekülne és ez mindenesetre becsületes dolog, mert emberi, mert érthető a szörnyeteg hiéna torkában. A másik rendületlen, mintha megmerevedett volna (Vilshofen ismerte őt, még mint egészen fiatal századost az első világháborúban és tudta, hogy az ördögtől sem fél), és ez a merevség is becsületes és emberi és föltétlenül érthető az is, ha szemmel látható, hogy öregszik, szinte minden lélekzétvételre, életének ennél a félelmes végső leszámolásánál.

Hogyan, hogyan, hogyan?...

Ezt gondolják valamennyien, akik őszinték és nincs hátsó gondolatuk. Hogyan... hogy csinálják? Melyik útra lépjenek?

— Hartmann! — csapott hirtelen egy név korbácsütésként keresztül az egész pincén. Ez több volt ebben az órában egy sztalin-grádi tábornok nevével. Ez a név megijesztett, általános megállást parancsolt, fellélekzést hozott, közepén szakította félbe az anekdotát; még a hadosztályállatorvos is felkapta lehorgasztott fejét és zavartan nézett körül, Vilshofen is idegennek találta először bekíáltott nevet és a hangot is, csak a rászzegeződő szemek tették egészen tudatossá benne, hogy ő maga volt, aki a nevet kimondta.

Von Hartmann tábornok a 71. gyaloghadosztály parancsnoka volt, a »szerencsés hadosztályé«, amely a szeptemberi napokban két

ezreddei elsőnek nyomult be Sztalingrádba. Az ő katonái láttak hozzá először derekasan, de hozzáláttak tárgyak és bútorok elhurcolásához is, ők rendezték be bunkereiket és parancsnokuk szállását is a Sztalingrád összes negyedeiből összeszedett prédával, szőnyegekkel, gyertyatartókkal és más rablott holmival. A hódító egész földalatti falu ura volt, gabonarakтары voltak, mezőgazdasági kísérleti állomása, zöldségtermesztésre és baromfifarmja, tehéncsordái és saját tejgazdasága, külön gőzmalma. Rövidlejáratú uraság, elsüllyedt gazdaság, elvesztett háború! A Caricánál felhágott a vasúti töltésre, ott állt a téli ég alatt, mintha szénnel rajzolták volna oda, fején a magas prémsapka, vállához szorította fegyverét és belelőtt az üres levegőbe. Egy orosz golyó homlokra talált. Úgy dőlt el, mint egy fa és legurult a vasúti töltésről.

— Igen, szép és gyors volt a halála, golyó a homlok közepébe, egyszerre vége volt!

— Igen, Hartmann...

Ahogy ott állt, az bátor viselkedés volt, porosz virtus!

— Ő volt az utolsó porosz! — mondta Vilshofen.

— Az utolsó, ezt nem egészen értem.

— Még nem látom a következőt, aki felmegy a töltésre.

— Hát igen, kemény kiállítás! — mondta Vennekohl tábornok, — de ha úgy vesszük, ez is csak egy neme az öngyilkosságnak!

— Van valami kifogása a harakiri ellen, Vennekohl úr?

— Hogy érti...

— Nos, hát elvileg!

— Azt hiszem, legfőbb parancsnokunk élesen állást foglalt volna ellene!

— Pedig egyszerűen úgy áll a dolog, hogy Hartmann maga is rálépett arra az útra, amelyre másokat küldött — mondta Vilshofen.

Végigment az úton — példát adott.

A lecke fel volt adva, állást kellett foglalni. Kínos volt. Súlyos csönd terpedt el köztük. A kényes helyzetet mégis áthidalták, legalábbsi egyelőre. Az 1c lépett be egy századossal. Aprótermetű, jelentéktelen százados volt olyan szemekkel, amelyek szívesen veszik még észre a dolgok humoros oldalát. Fogságba került és az oroszok megint visszaküldték. Elmondta élményeit: — Az oroszok nem is olyan mufurcok! Voltam a vezérkarnál. Csak úgy cikáznak ott ki s be, összeverik bokájukat, tisztelegnek, ripsz-rapsz! — És megmutatta milyen feszesen megy: — Igenis így, tábornok úr! Hogy egyszer megint ilyet lát az ember, tábornok úrnak is öröme telne benne! — Enni is kapott, még pedig bőségesen. Kenyeret és lekvárt, vastagon a kenyérre.

Vennekohl megint lóbálni kezdte a lábát.

— Úgy, egészen vastagon a lekvárt! De meg kell-e az ilyesmit hallgatni tulajdonképpen?

Cönnern félrevonta 1c-jét, megmondta neki, hogy a századost óvatosan szigetelje el a többiektől, azután vigye innen a vezérkarhoz. Most

Vilshofen kapcsolódott be a dologba : — Ma nem veszik már ezt olyan szigorúan, Cönnern. Fenn a fogházpincében láttam egy ilyen visszaküldött huszárcapitányt. Ott senki sem gondolt a vezérkarra.

— Már megbocsásson, Vilshofen.

— Kérem, igenis, tábornok úr !

Ehhez igazán nem volt semmi köze Vilshofennek, az ilyen beavatkozást tényleg vissza kellett utasítani. Az Ic elbúcsúzott a századossal. A tiszturak sajnálattal látták kettejük távozását. Vilshofennek tulajdonképpen igaza volt, hogy vissza akarta tartani a századost. Hogy is van voltakép az oroszoknál? A százados egész sereg felvilágosítással szolgálhatott volna nekik erről. De az ajtó bezárult a százados és az Ic mögött és ők megint itt ültek magukban, egymás közt. És megint járkálás, töprengés, olvasás. A gumraki tábornok végérvényesen a fogházpince mellett döntött. Vilshofen is el akart menni. Megelégette ezeket a beszélgetéseket Istenről, a világról és az öngyilkosságról. Inkább bebújik egy lövészlyukba, ott legalább igazán meg lehet halni. Ott zúgott még, ha nem is az élet, de a halál ! Fogta a hátizsákját, beledugta néhány holmiját. De még egyszer újra megállt. A többieknek még egyszer alkalmuk nyílt, hogy másfelé tereljék gondolataikat, még egy alkalmuk, hogy elhalasszák a választ a kínzó kérdésekre. Ezúttal az alezredes volt az indítóok. Egy a helyzethez illő részt talált énekeskönyvében, ezt hangosan felolvasta és a többiek hallgatták :

»Uram ! mennyire megsokasodtak ellenségeim !
sokan vannak a reám támadók !
Sokan mondják az én lelkem felől :
Nincs számára segítség Istennél.
De te, oh Uram ! pajzsom vagy nékem,
dicsőségem az, aki felmagasztalja az én fejemet.
Felszóval kiálték az Úrhoz és ő meghallgata engemet,
az ő szentsége hegyéről.
Én lefekszem és elalszom ; felébredek,
mert az Úr támogat engem.
Nem félek sok ezernyi néptől sem,
amely köröskörül felállott ellenem.
Kelj fel Uram, tarts meg engem Istenem, mert
Te verted arcul minden ellenségemet ;
a gonoszok fogait összetörted.
Az Úré a szabadítás ;
legyen a te népeden a te áldásod.

— Na igen, egész szép, lefekszem és alszom. De ha reggel fölébredek? És nincs szétroncsolva az arcom és a fogam, és nem hinném, hogy Istennek éppen ez volna a szándéka, mi lesz akkor?

Itt volt a kérdés megint, az elodázhatatlan kérdés.

Vilshofen állította Hartmann nevének kegyelet nélküli bekiáltásával a gondolatok középpontjába és most így vagy úgy, felelni kellett rá. Ezúttal Vennekohl tábornok hosszú, sivár arcából vigyorgott a társaságra. Ez az arc annál sivárabb volt, mert Vennekohl, különben pontos és józan vezérkari tiszt, tizennégy napig tartó alkoholista kilengés után, egy egész láda konyak ment rá erre, huszonnégy óra óta egyetlen csöppet sem ivott. Most józan volt, mint egykor — és milyen messze kellett ezért visszamenni — mikor még körzővel és számológéccel dolgozott egy asztalnál. De az egészen más józanság volt, inkább üresség. Amilyen hosszú volt, olyan üresnek érezte magát, olyan volt, mint egy kioldvasodott fa, amelyben percegett valami. Olyan üres volt, hogy már az elengedhetetlen kézmozdulatig, az elmaradhatatlan kis ujjcsettintésig sem jutott el, ami annyira lehetetlennek látszott. És itt állt magasan, siváran, belsejében a rágódó kérdéssel és mások számára, mint rettenetes kérdőjel.

Mit tegyen az ember, hogyan tegye és mikor tegye?

— Jänicke, Pickert! — Valaki úgy mondta ezt, mint mély álomból. Jänicke tábornok, a főparancsnok veje valami deszkadarabtól horzsolást kapott a homlokán és az utolsó pillanatban kiröpült. Pickert ki- és beröpült, aztán ismét kiröpült jelentéstételre, de utoljára nem röpült vissza.

Jänicke kirepült, sebesülten, ez tény, de kirepült. Pickert kiröpült, parancsra természetesen, de kiröpült. Hube kirepült, parancsra természetesen, de kiröpült. A VIII. hadtest szállásmestere kiröpült, parancs nélkül s ezért a tarnopoli repülőtéren minden további nélkül agyonlőtték!

Ezek már túl vannak a dilemmán!

Hartmann a vasúti töltésen!

Stempel megmérgezte magát!

Ezek is túl vannak a dilemmán!

Mit tegyen az ember, hogyan tegye és mikor tegye?

— A főparancsnok nyílt szóval az öngyilkosság ellen foglalt állást, megtiltotta az öngyilkosságot! — mondta az egyik tábornok.

— Nem olyan egyszerű az főbelőni magát az embernek! — mondta Cönnern.

— Nem, csakugyan nem az! — erősítette meg Vennekohl.

Vilshofen közbevetette:

— És az ilyen ellenlökés sem biztos módszer, tábornok úr. Különösen, ha az ember nem szánja el magát, hogy nyíltan és szemmeláthatóan céltáblának álljon ki!

— Na, ebben látja megint igaza van!

A pince levegője telített volt. Vennekohl ugyancsak ezt a kurta választ adta. De aztán monoklijáért nyúlt, szemébe csíptette, hogy Vilshofent kissé alaposabban és merev arkifejezéssel vegye szemügyre. A kirobbanást azonban másik sarokból pattantották ki. A déli front

parancsnoka, aki már egy idő óta élénk jeleit adta a türelmetlenségnek, felemelkedett székeről, a pince közepére jött, kissé előrehajolva állt ott éles metszésű arcával fehér haja alatt:

— Hogy én öngyilkos legyek egy jöttment gazfickóért? Azt már nem!

Ez kijelentés volt, lapidáris, és az embernek először ismételnie kellett magában és látni kellett a magas, kissé előrehajlott alakot és az arcot, és a haragtól sötétre vált szemeket a bozontos fehér szemöldök alatt, mielőtt egészen felfogta, hogy egy vezénylő tábornok ezt a szót kimondta és nem »en famille«, hanem nyitott ajtóknak előtt. A hatás a különböző felekben egészen különböző volt. Volt itt ámulás, rémület, megütközés, félelem, sőt páni félelem is. Hát lehetséges ez, — bálványképet döntöttek le és nem sujt le az égből villámsugár mennydörgés közben és nem semmisíti meg a szentségtörőt? Ilyen szót még nem mondtak ki Sztalingrádban, talán a haldoklók barlangjaiban, de az a szó gyöngye volt és erőtlen és alig érte el a szomszéd fülét, aki már szintén süket és átmenő félben volt.

Itt azért dobták a porondra, hogy meghallják!

Itt volt a gyöngéd vonású, fiatal százados és nem tudta, hogy olyan szürke lett az arca, mint a zsák. Voltak itt mások és az egyik tábornokról a másikra, majd a harmadikra, a negyedekre és az ötödikre pillantottak. A szó, az éles, az elítélő, a megsemmisítő szó, amelynek pedig jönni kellett volna, nem jött. Egy főhadnagy, egy kerékpáros osztag parancsnoka, egy HJ* vezető úgy vélte, hogy inkább helyeslést olvas ki a többi parancsnok arcából, másokéről pedig legalább is helybenhagyást. Felugrott, kinyitotta a száját, azután az egész pince összes tekinteteinek kereszttüzében ismét becsukta, anélkül, hogy egy szót kiáltott volna bele a csöndbe. És erre, mintha ez ebben a pillanatban a legkézenfekvőbb volna, elővette mellzsebéből szivartárcáját, leharapta egy szivar végét, rágyujtott, még meg is fujta köröskörül, aztán, mintha mi sem történt volna, még csak körül sem pillantva, elhagyta a helyiséget. És még egy másik, Cönnern segédtisztje, Dr. Weichbrot (harmincötéves volt és a véderő hadtörténelmi osztályán való foglalkozása előtt párttisztviselő Berlinben) — szintén felállt és sápadt halántékkal és hegyesen előrefeszülő állal, szintén kiment.

Ez egy lélekzetvételyt tartott, körülbelül annyi ideig, amennyire Hesse főhadnagynak szüksége volt, hogy szivarját elintézzé. Az ajtó bezárult a második mögött is, Dr. Weichbrot hadnagy mögött. És a megütközés még tovább dagadt és ha abszolút csönd támadhat, úgy ez itt az volt. Vilshofen nem vette észre sem a főhadnagy, sem a hadnagy távozását. Hosszú, egészen lábáig leérő sofórkabátja volt rajta, a hátizsákot, amelyet éppen a vállára készült akasztani, újra letette.

A déli front vezénylő tábornokának szava teljes fordulatot jelentett. Ezért — a jöttment gazfickóért! — mondta — ezért nem! Szent egék!

* H. J. = Hitler Jugend (Hitler Ifjúság).

hogy én ezt nem így láttam és nem gondoltam arra, hogy ezt a szót, melyből mintha Isten szólt volna, a kérdés alkalmas feltételével kissé elősegítsem.

Ezért nem ...

Mélységesen szomorú, egy elhibázott élettel ér fel, túlkéső már, mikor zászlóaljok, ezredek fekszenek megfagyva a hóban.

Hogy a sötét művet megkoronázzák a katonaáldozatok végtelen sora után értelmetlenül irgalom nélkül a tábornokok holttesteit követelik most (hogy eggyel több legyen, Vilshofenből tábornok lesz, hogy egy tábornagyi hulla is legyen, a főparancsnokot előléptetik tábornaggyá) és ellenlökés vagy vasúti töltés vagy öngyilkosság nem számít, csak a hulla meglegyen. A halott már nem beszél. A halottal azt teszik, amit akarnak. A halott végül az ügyért halt meg, a gonosz, szíve gyökeréig rothadt ügyért, és csontjaival majd verik a nagydobot, hogy a halottak menete tovább vonuljon.

De ennek nem szabad megtörténni. A halál, amely a mondhatatlan tömeghalálnak, a szennynek, vérnek és gennynek, testinek, lelkinék egyaránt, a fölszentelést megadja, amely a hadsereg megsemmisülését nimbuszba burkolja, amely az ember semmibevévést és szétroncsolását százezerszeres arányokban először törvényesíti, azután magasztos példává emeli, ennek az annyira megkövetelt tábornokhalálnak nem szabad megtörténni! A sírt már megásták a Dontól a Volgáig, nem volna már más hátra, mint önként belefeküdni azután beföldelnék katona és tábornok és tábornagy fölött és a gáztett koporsóba zárnák és továbbra is ez volna a fekete szekrény, amelyből a gáztett százszorosan és végelel nem érőn tovább sarjadna.

És ennek nem lehet és nem szabad megtörténni!

Szétmarcangolva, megátkozva, saját lelke előtt kárhózzottan, mindegy hogyan, ennek az utolsónak nem szabad megtörténni! Vilshofen szinte egy tűzkerékbe volt feszítve, és ez a tűzkerék rommezők, üszökhalmok, hullapuszták fölött forgott, fejjel föl és fejjel le, elátkozottan és mégis élően, újjászületve anélkül, hogy meghalt volna. — Hát nem értik, Uraim ... a világ végének zöld lobogása és a húsvét reggelének fénye egyszerre az égen!

Nem értették, nem értették meg vezénylő tábornokukat, még kevésbé Vilshofent, ezt a száraz botot, amely ezen a sivár éjjelen virágokat hajtott.

Hogy érthettek volna meg egy tábornokot, aki emberi nyelven beszélt!

Ez a Vilshofen pedig csakugyan tébolyodott volt, még hozzá olyan, aki magát megsokszorozta vagy szétbomlasztotta, ami lényegében ugyanaz és hirtelen lángoló agya volt a remegő keréknek, aki mindenkinek kitárult, akinek mindenki számára volt valami mondanivalója, egészen úgy, mintha éppen megtalálta volna itt a pince valamelyik zugában a nagy magisztériumot, az életelixírt, amelyből mindenkinek akart juttatni.

— Ember, Cönnern! Itt van a korhadtt ajtó. Az út nyitva áll. Most kifelé, ki ebből a hurokból. Most már szabad, sőt kell, mert csak az érdemi meg önmagát... És ön, kedves alezredes, csapja be nyugodtan az énekeskönyvet, már nincs szüksége rá, mint védőpajzsra. A jel-szó: nyitl sisakkal, előre... Ringhardt ezredes, a náci követtség kor-rupciója sokkal több, mint anekdotatárgy, komoly anyag egy népbíró-sági eljárásón...

— Ezért nem — köszönöm önnek ezt a szót, Tábornok Úr!

— És bocsásson meg, Vennekohl tábornok, ha betévedtem kissé a vadászterületére. Nézzé el egy olyan embernek, aki a Kazacsi-dombok óta túl gyakran megbotlott olyan valamiben, amit Ön már egyszer maga mögött hagyott az úton! — És Vilshofen Vennekohl felé nyújtotta kezét. De keze a levegőben maradt. Vennekohl nem akarta észrevenni. Nem, tényleg nem vette észre. Nem is hallotta, amit Vilshofen mondott. Arca papirosfehér volt és szeme a becsipett monokli nélkül is úgy fes-tett, mint megvakult cserép. Hogy a tábornok szava utat nyitott, azt nem látta még, csak annyit értett, hogy itt kemoly törés történt, és hogy ez a törés általános volt. Vilshofen körülpillantott és Cönnernen sem lehetett meglátni, hogy megértette vagy meghallotta-e őt. Cönnern az ajtóra meredt, amely röviddel ezelőtt Hesse főhadnagy és dr. Weich-brot hadnagy mögött becsukódott. Az alezredes lehajtotta hosszú arcát, úgyhogy nem lehetett látni és csontoskeze szorosan fogta a most becsukott énekeskönyvet. A hadosztályállatorvos mindenesetre nagyon csodál-kozott a vezénylő tábornok kifejezésén, de igazán azon képedt el, hogy valaki ilyenkor egy csomag szivart húzhat ki az orra előtt a zsebéből és így még más csodálatos dolgokra is el volt készülve. A hadosztály-állatorvos mögött kezével egy székké tálját fogva az a százados állt, akinek különben olyan rózsás volt az arca s aki most teljesen lehervadt-nak és dúltak látszott.

Cönnern még mindig szinte önkívületi állapotban bámult az ajtóra. — Nos, itt van! — mondta csaknem egyidejűleg egy élesen dörrenő pisztolylövés-sel.

Az ajtót betaszították, egy százados jött be: — Dr. Weichbrot hadnagy, tábornok úr...

— Mi, Weichbrot, melyik Weichbrot? — mondta Cönnern még mindig magánkívvül. még mindig az ajtóra meredt vagy most a nyitva maradt ajtón át a folyosó sötétén ásitó torkába.

A százados jelentette: Dr. Weichbrot hadnagy előbb itt volt ebben a helyiségben. A bunkerben elővette felesége arcképét karján három-éves kisláival és egy gyufával meggyújtotta.

Cönnernről úgy látszott, hogy egyetlen szót sem fog fel. Egész lényé feszült figyelem volt. Kifelé figyelt, a folyosóra, valahová a meg-határozhatatlanba. Most mások is kifelé néztek a sötétbe. Csak a déli front tábornoka nem. Ez ott állt, mintha megkövült volna és nem látszott rajta, hogy hallaná, amit Vilshofen mond neki. A százados egy pillanatra megakadt jelentésében, azután folytatta:

— Kezében tartotta felesége és fia arcképét, míg hamuvá nem vált. Valaki azt mondta neki: »Ember, ugyan ne csináljon hülyeséget!«, de ő kiszaladt. Most itt fekszik a folyosón. Belövés a jobb halántékán. Éppen tegnap kérdezte meg a hadosztályorvost, hová legjobb lőni.

A tábornok szava, az öngyilkosság és még egy harmadik izgalom felviharzása (az állatorvos azt mondta, hogy utána kellene nézni a másiknak is, aki kiment) fokaik voltak egy létrának, amelyen valamennyien mozogtak, egy ingó létrának, amely mindegyiknek más helyen, de egyképpen rejtett véget és hirtelen lezuhanást tartott készen.

Aztán jött, aminek jövetelét mindenki előre látta és ezúttal mint egy gyalogsági csapat támadásánál, ütészzerű, de élesen megkülönböztethető, sokszoros dőrej volt. Olyan heves robbanás, hogy az asztal, amely mellett Cönnern állt és amely mellett a tábornok, alezredes, százados és még egy százados ült, felremegett és Vennekohl tábornok most zsebkendőt húzott elő, tulajdonképpen nagy, tarka, egy párizsi prix fix-es áruházban vásárolt női nyakbavaló kendő volt, és megtörölte vele kopasz fejét. Az alezredes merev, de megadó arcot mutatott. A századosnak a szája rángatózott.

— Most teljes a kalamitás! — volt az első kivehető szó. Attól a tábornoktól jött, akinek pincéjében ugyanebben az órában egy magasabb párttisztviselő és HJ-vezető végzett magával. Kinn zörgött minden, az ajtó felpattant és benn...

— Romhalmaz minden!

— Kézigránátok, mi?

— Igen, kiküldött mindenkit a bunkerből. Maga köré rakta a tojásokat, gyújtószinórral összekötötte őket és szívarral meggyújtotta.

A hadosztályállatorvos visszajött. Szótlanul leült az asztalhoz.

— Szintén fiatal házas volt. Jogügyi tanácsos fia Merseburgból! — mondta aztán.

Vilshofen hallotta a pisztolylövést és most a kézigránátok dőrejét is, de nem sokat hederített rá. Itt agyonlővi magát az egyik, a másik még gyökeresebben végez magával. Ez minden órában megtörténik, itt és köröskörül, egyesével vagy sorozatosan (a hadsereg főparancsnok élő szóval kiadott tilalmanem gyógyszer ellene). És mindez már a beomlott, korhadt ajtó innenső oldalán marad. De Vilshofen már a kapu előtt állt, itt hó volt, éjszaka és borzalom, de már derengett fel a húsvéti fény. Ha senki nem látta is, néhány égő szemben már ott lobogott a visszfénye. És a megkövült tábornok, aki előtt Vilshofen állt, szintén nem figyelt sem a lövésre, sem a gránátropogásra. Ott állt, kissé oldalt fordította fejét, mintha figyelne valamire, egyszer bólintott is, mintegy futó helyeslésként megrándította szemöldökét, morajlást hallott, de nem volt az a színe, mintha az aláúzó áradat érintette vagy csak felüdítette volna.

— Nincs itt szó, természetesen, valami villámszerűen új megismerésről, tábornok úr! — mondta Vilshofen. — Abban tudniillik, hogy az, aki ennek a szerencsétlenségnek hajtó motorja volt, »jöttment gazfickó«.

— Hiszen még tények élnek tudatunkban, tábornok úr! Fritsch, Beck, Brauchitsch, Halder, Höppner, akit Moszkva előtt fokoztak le küzkatonává, Sponeck, akit Kercs felszigeten ítéltek halálra. Elcsapott, lefckozott, elítélt tábornokok egész lajstroma. De itt van még egy másik alapvető tény is! — Vilshofen azután a hídépítésekről, szőnyegleteregetésről mondott egyetmást. — Mi, a mi hivatásrendünk, aranyhidakat épített a »Jöttmentnek«, szőnyegeteket terített le útjába és nemcsak mi tettük ezt, hanem osztályunkhoz tartozó elvbarátaink is a szén- és vasiparból, mégpedig előlegezett uralmi tervekkel.

— Igenis, tábornok úr, nemcsak előlegezettek, hanem antikizáltak is ezek az uralmi tervek. Hiszen nem egyebek, mint másolatai angol, spanyol és portugál eredetieknek a 17., a 16. és a 15. századból, de nem a sajátunk, nem a mi talajunkból, nem a mi néplelkünkéből nőttek és ennyiben is »jöttment gazfickóeszmék«, és csak itt, egy sztalingrádi balkában, a legmélyebb sötétségben esett le a hályog a szememről.

Igenis, tábornok úr, szépen bedőltünk mi ennek, aki a népet akarta nekünk hozni!

Ez volt az a megjegyzés, amelynél a tábornok helyeslő fejbólintással jelezte, hogy odahallgat. Azután már csak a szemöldöke rándult meg, de azután ez is abban maradt és most megint kőből volt, amely körül morajlott és bugyborékolat a víz. És tulajdonképpen nem is szavak voltak, amiket Vilshofen mondott, hosszú villamlás volt ez, mely átcikázott rajta.

A népet, amelyet ő akart nekünk hozni, tulajdon népünket, amelytől elidegenedtünk, ezt a népet deresre húzta; és mi segitetsünk ebben neki, nem éppen feltűrt ingujjal, hanem mint végrehajtó eszköz, amely kesztyűt húz az ünnepélyes aktushoz; és az örültségnek is van valami belső logikája, és ami személyszerint és egyenkint illet bennünket, akik a hídépítők, a szőnyegleteregetők, a segédek voltunk, mi magunk lettünk a híd és a szőnyeg a rajtunk taposó láb számára és a szolgából áldozat lett, nos és most itt fekszünk megkötözve, akarat nélkül, emberi ábrázat nélkül, nem másként, mint a gránátos, mint gránátosok serege, mint kő az úton (és még ha az út vezetne valahová!) elgázolt, széttaposott kő az úton a semmibe.

A gyorsvonat sínek és talpfa nélkül száguld tova az úton, és te tábornokom, te is, tábornok, tábornok létemre én is, nem vagyunk egyebek dugattyúrúdnál, ütközőnél és forgatókarnál az eszeveszetten száguldó vason, pedig a mi kezünknek kellene az emeltyűn lenni, nekünk kellene lennünk az irányítóknak.

És a magas fordulatszámú jármű teljes gőzzel rohan, — fák, távirópóznák, házcsonkok, vérző roncsok, bekötözött fejű emberek, öngyilkos homlokok, kezükbe zokogó asszonyok mellett száguld el, mint testtelen füstszál, — rohanunk vele és nem tudjuk, hová megyünk, mi üvölt olyan hangosan kerékpántjaink alatt. A vezető a kormánykeréknél ül és nem lát semmit, nem láthat semmit, a szél-

védő vak a felcsapott hótól, szennytól, felüvöltő, széttiport oszlopok csontjaitól és tapadó vérétől. A vezető csak egyre adja a gázt a lábával, és te, a tábornok és én, a tábornok, mi nem tudunk semmit, mi nem látunk semmit, mi csak a guruló, embert, lovat, vasat porrá őrő kerekek vagyunk.

Ez nem lázálom, ez a valóság !

Ez volt a villámlás, mely Vilshofenen átcikázott.

Mikor felpillantott a pincében találta magát. Az asztal körül egy társaság fakó fejekből. Egy ösztövé, jegygyűrűs kéz, amely nagy, tarka zsebkendővel törölgette feje hátulsó részét és nyakszirtjét. Egy hosszú, halálos komolyságú arc, már csaknem néma lárva. Egy feldőlt, mély barázdás gnómfaj nagy, kivörösödött fülekkel. Még egy arc, kissé vaskos, kissé meggyötört és ez a kifejezés ült rajta : Nekem aztán elég volt ! Gyöngéd vonások egy fejfájós asszony kifejezésével, mely közben szorongón és részvételteljesen tapadt egy fel s alá járkálóra. És volt itt még egy másik szürke s egy harmadik és negyedik szürke és kifejezéstelen arc. Ez volt a pince, ezek voltak az arcok, ez volt a zavaros pép, amelybe Vilshofen visszahullt.

— De uraim !

— De tábornok úr !

Vilshofennek már volt ezzel a tábornokkal egy élménye, mikor, hogy széternyedő katonaidégeket ismét helyrezökkentsen, kimászott az árokból és felfröcskölő tűzérési tűzben tüzet kért, hogy cigaret-tára gyujthasson, aztán megköszönte, így tette példaadón kockára ifjú életét ; és elaggott élete, ez szemmel látható volt, nem sokat számított már neki és nem az élete érdekében mondta ki ezt a szót, nem fálnak, hogy elbujhasson mögé. De már ismét leereszkedett és ült némán a hallgatás padján, mint nagyon megféhéredett, nagyon elöregedett ember.

De nem lehet egy ilyen szót kimondani s aztán visszahúzódní a a magánéletbe ! És itt nincs öreg ember, nincs nagyon öreg ember sem, főkép Sztalingrádi talajon, ahol a holttesteket is harcba vetik.

— Ezért nem ! Eszem ágában sincs. Nem ! — mondta újból a tábornok és ismét kővé meredt.

— Uraim, természetesen világos : »Ez« semmi a neki kölcsönadott hadsereg nélkül. És amire itt szükség van, az a teljes visszakozás. Vagyis nem egyszerűen csak hátra arc ! hanem : Hátra arc ! Indulj ! Igenis : Zene a jobb szárnyra ! Indulj ! Indulj ! Hurrá !

Vilshofen volt az, akikre az uraknak az asztalnál éppen szükségük volt, hogy emlékeztesse őket, hogy még egyebek is, nemcsak verejtékező tarkók, csöndes, kiszénvedett halotti maszkok, az emberi szenvedés testté vált alakjai, hanem hogy értelmes és egyébként teljesen normális lények is. Vilshofen volt az adott mérték és ismét magukhoz térítette, velük született öntudatukra eszméltette az urakat, Bár zavaros abrakadábra volt mindaz, amit beszélt, de határozottan felémelő volt és az elfogódottság lehullt róluk. Vennekohl még mindig

üresnek érezte magát, még egyre ott szemergélt benne az az undorító, nyugtalan fővénypergés, de végül is kiállást kellett mutatni és annyira ismét rendbe hozta magát, hogy szemébe csíptette monokliját s szemügyre vette ezt az egyre érdekesebbé váló Vilshofen-esetet. Ez az ember az attasé osztályon volt és maga is attasé és ez beszél bedöntésről, holott nálánál tökéletesebb bedöntőt soha nem láttak! Cönnernnek is megvolt az elgondolása Vilshofenről. Forrófejű ember volt mindig, és ha ehhez még ilyen izgalom járul, akkor természetesen vége, akkor eltörik a túlfeszített íjj, egy ilyen ragyogó tehetségű ember, de reméljük, hogy ismét megfékezi magát. Unschlicht alezredes végleges tervekkel volt elfoglalva, az óra nyilván itt volt, amikor az embernek végérvényesen tisztába kell jönnie önmagával és el kell szánnia magát a végső meggondolásokra.

Vilshofen a másik vezénylő tábornokhoz fordult. Ez nyílt ember volt és fogékony és nem is táplált semmiféle különös gondolatokat Vilshofennel szemben. Ellenkezőleg, úgy találta, hogy Vilshofen rokonszenves ember és kellemes társalgó. És Istenem, a dolgok komolyak és eléggé túlfeszítettek és erős szavakra van szükség, hogy kifejezésre juthassanak.

Ketten az asztal végén foglaltak helyet.

— Bizony igaz, olyan ember, aki mindent agyonbeszél és mindent túlhajt! — És nemcsak szavakban, hanem dolgokkal is, emberekkel is, tábornok úr. Minden darab vasnak ágyúvá, puskazávarzáttá, vagy lövedékrésszé kellett volna lenni. És minden bőrdarabnak, minden szál fonáknak, mindennek kivétel nélkül ugyanazt a célt kellett szolgálnia és egyedül és kizárólag arra volt szabad felhasználni, hogy vagy vele vagy rá löjjenek! Totális háború, mi *jobban* tudtuk, de elhittük neki, ha azt mondta, hogy *csak mi* tudjuk.

— Nagyon is igaz, Vilshofen. Csaknem magam is csodahívóvé lettem! Nos igen, ez az ember olyan erő volt, módszerei a tiszta erőszak terén annyira elképesztők, az időleges sikerek olyan meglepők... mindenesetre felhozhatjuk magunk mellett, hogy mint annakidején a hírhedt népbiztosrendeletnél vagy a hadifoglyok testébe bizonyos jelek beégetésére kiadott parancsnál és minden esetben, ha azok ott fönn teljesen elvesztették az eszüket, jelentős nehézségeket támasztottunk.

Itt is, ami Sztalíngrádot, ezt a katonai örültséget illeti, nyomatékosan tiltakoztunk! — vetette közbe Cönnern. — Nem, nem voltunk vakok és a mi frontállományunkban egy »legfelsőbb rendelkezés« távolról sem volt mindig mértékadó irányvonal. Vilshofen maga mindig elől volt és így sejtelve sem lehet arról, hogy az erkölcsi érzésnek és a katonai engedelmesség köteleességtudatának milyen ellentétei idéztek elő meghasonlást bennünk!

— Meghasonlás! Felemás dolog! — mondta Vilshofen élesen. — Voroponovóra gondolok és a Döllwang-harccsoportra és ha csak a Döllwang-harccsoport lett volna, Cönnern!

— Igen, ki kell mondani — hangoztatta a másik. — Mi magunk is részesek vagyunk, bele lovaltuk magunkat!

— Legjobb óráinkban jobban tudtuk, de a tudás még nem cselekvés! — mondta Vilshofen és megint nyugtalanná vált, megint lobogni kezdett és fáklya lett belőle, amely lángcsöppeket és kormot szórt és tábornokot, ezredest, alezredest és főállatorvost, mindenkit belepett vele. És ez igazán nem volt a visszapillantás és a bölcs szemlélődés órája. (Itt áll Cönnern vállánál egy százados is és jelentette: — Tábornok úr, kinn ég egy tábori kórház!)

— Tudtuk és tudjuk. Tudjuk ebben a percben, hogy ég kinn, ég nem egy helyen, de tíz helyen. Sztalingrád ég. És ahol nem ég, ott égett. Hó, fa, haj, emberek; innen, a Volgától egész a Donig egyetlen bűz és mi már tudjuk, — tábornok úr, a tiltakozásban tudás van, ezredes úr, ön az előbb megvilágította; Cönnern, ön éppen az imént lapozott utána; Vennekohl, önnek is mondhatna erről egy és mást!

— Hogy véli?

— Azt gondolom, hogy út áll maga mögött, hogy nyomot hagyott maga után!

— Hol a tolmács, aki ezt nekem lefordítja?

— Tudjuk, hogy itt ne csak szénné vált csontok és rothadó emberhús bűze szaglik. Az »örökké izzó Lángvárost« nem kell valami könyvben felfedeznünk, magunk teremtettük meg. És az egyenes vagy görbe szarvú urak, a régi ördögívágású legények, talán Cönnern, talán Vennekohl is és az alezredes úr szintén, magamat sem veszem ki, talán vegyük kézbe a zsebtükrünket! — Ez se rossz — mekegte Vennekohl. — Már nem is viszket a tenyerem. Hisz épp olyan, mintha ezé lett volna a láda konyak és egy ültő helyében beszopta volna. — Ameddig azt hittük, hogy megfőzhetjük a tűznél a levesünket, együtt főztük itt és közben Istenről bölcselkedtünk és a világról és az alapföltételekről, amelyeken az emberi világnak nyugodnia kell.

Tudjuk és tudtuk. És egyszer azt is gondoltuk, hogyha az a koldustarisznya felül a paripára, pocskékká lovagolja a paripát. »Ebben én is megegyezem, Vilshofen.« De mi nem akadályoztuk otromba vágatásában, tüskön-bokron át, népjogon és emberi jogokon át, becsületen és katonai becsületen át, közben röptek a rongyok és a gyilkossági és gyujtogatási parancsok, parancsok kitartásra is az utolsó emberig és az utolsó töltényig, és meghasonlás ide és meghasonlás oda, a parancsokat végrehajtottuk, az Úr lovagol és mi vele tartunk. Hogy elvesztjük bele igazi hallásunkat, látásunkat és emberi szemléletünket, és egyszer csak azon vesszük magunkat észre, hogy nem mi ülünk a magas lovon, hanem mi magunk vagyunk a lovak, a vakká, ronggyá nyargalt lovak és így találjuk magunkat itt a Volga partján. Azután bekerülünk a pincébe és ráeszmélünk, hogy kezdetben mégsem voltunk lovak és tiltakozunk, és az énekeskönyvet olvassuk és a Faustot húzzuk elő, hogy tanácsot kérjünk, vagy szána-

lomra méltó ellenlökéseket hajtunk végre, de ez nem használ semmit. Az egyik tiltakozik, a másik összeharapja a fogát és elnyeli a szót, a harmadik kidobja magából és ezzel vége. És vége a fénynek is, amely tegnap még vidáman égett a megrontó számára. Még a hadsereg is hallgat, három nap óta nincsenek már hadseregpáncsok, a hadtestek is hallgatnak, két nap óta nincs már hadtestparancs. De azért tovább megy a dolog, tovább is folynak a telefonbeszélgetések (éppen nemrég hallgattunk egyet, tovább folynak a kísértetjárások, harci megbízatások, ellenlökések). Magyarázzák ezt meg nekem!

— No de most mégis csak kell, hogy... — Vennekohl felegyenesedett széken egész hosszúságában és abba hagyta a spandaui tájszólást és érthető tagolással mondta: — Már előbb is hallottam a vonaglás szót...

— Igen, akkor helyesen hallotta, Tábornok úr!

— És vak tehenekről is hallottam vagy lovak voltak. Nos, meg kell mondanom, hogyha valaki ilyesmit bevesz, főképpen ezt az egész minősíthetetlen lovaglást, én semmi esetre sem vagyok egy nézetten vele, érti, Tábornok úr? És általában olyan, mintha magának valami kifogása volna az ellenlökések ellen?

— Igenis, nekem van valami kifogásom az ellenlökések ellen és kétszeres kifogásom van, ha olyan parancsnok hajtja végre, aki egész nap egy domb tetején áll és egy szabadító »Storchot« kémlel az égen! És háromszoros kifogásom is van ellenlökések ellen, ha az embereket a Színház-pincéből, a Térparancsnokságról és a Gőzmalomból fésülik össze hozzájuk! Álljon fel a vasúti töltésre, Vennekohl tábornok, kissé merev kiállítás, de kiállítás! De ne kotyvasszon tovább csapatokat olyan emberekből, akik nem emberek és nem katonák már, akik nem egyebek vak lovaknál, vagy ha úgy tetszik vak teheneknél, amelyeknek kiszikkadt a tőgyük, tele vannak genyes hólyagokkal, törött a csontjuk és kelevényesek. Ezek a maga katonái, így festettek, akiket az ellenlökésre felvonultatott, Vennekohl. Volt szerencsém őket látni!

— Úgy, látta, hisz ez elragadó!

— Megfeledkezik magáról, Vilshofen, igazán messze megy kissé!

— Én is úgy vélem, ez nagyon is erős dohány!

— Mi az, hogy dohány? Ez a legkiáltóbb szemtelenség! A mi embereink, ezek a hallatlanul súlyos harcok, egész dicsőséges éposza a harcoknak! Itt mindenki egy-egy ragyogó hős! És akkor jön valaki és vak lovakról beszél, uraim...

— Szégyen!

— Gyalázat!

— Gyalázat!

— Ez az arcába kergeti az embernek a vért!

— Maga...

Egy sebzett állat hangja volt, sebzett emberé, a meghasadó földé, — Vennekohl arcán érezte, mint körmöt és karmot és forró

gőzt és mérev volt és ismét bizsergett benne valami — állati fűvás vagy felsistergő gejzír, mindegy, a mélység kitörése volt. A Don és a Volga közötti csatatér, a csontokkal és arcokkal alászántott hullamező volt benne ebben a hangban.

— Maga ... maga merészli ezt ... !

— Tartsanak vissza, mert ... — üvöltötte Vennekohl.

— Uraim, nagyon kell kérnem ! — lépett közbe a rangidős tábornok. Ez a kérdés, amely más időkben az egész pincének befogta volna a száját, ezúttal még nem vetett véget a vitának.

— Vilshofen, maga túlfeszíti a húrt ! — Valaki nem állhatta meg, hogy ezt ki ne mondja.

— Német katonákat tehenekhez hasonlítani ! — fortyant fel még egyszer Vennekohl.

— Kivénült, gyöngé, beteg vágómarhákhoz, tábornok úr ! Húsz éves és huszonöt éves, egészséges, erőteljes és takaros emberekét inaszakadt, rogyadozó térdű, reszkető és roskadt nyomorékokká változtatni, és lényeket, akik már nem is erre a földre valók, kipiszkálni a lyukakból, ahová meghalni bújtak el és felállítani ellenlökésre, megengedettnek tartja ezt, tábornok úr ? Megengedjen, ugyan mi ez, ugyan mit mondok én ? Én azt mondom : harcvonat és törzskar két különböző világ.

Emlékezzünk csak : nem olyan régen volt még, mikor ezen a megrázkódtatott földön még hadtesttörzshadiszállást láttunk. Urak munkaasztaluknál, kialudva, megfürödve, borotválva ... pontosság, szorgalom, egyenletesen perdülő napirend. Reggeli torna, étkezéseknél hosszú nadrág, csaknem egészen clubélet. Az utakon reggeli lovaglás, táncoló lovak, lőnyerítés a derűs reggeli levegőben. Meg kell mondanom, hogy ilyesmit (segédtisztemmel, Lattéval álltam ott) már régen nem láttunk és régen nem hallottunk. De emlékezzünk csak, emlékezzünk pontosan, alezredes úr, ez decemberben volt, egy reggel, midőn, mint lassan legelésző nyájak, jeges páratömlők vonultak végig a pusztán és a szakadékon. December végén volt, karácsony és újév között, tehát abban az időben, midőn a nyugati front katonái hóban aludtak s véres volt a vizeletük és az ürülékük. És ezen a reggelen egyszer csak kutyaugatás és lódobogása a ködben, és felbukkan és tovaszárguld, jobb vágásban és bal vágásban a vezénylő tábornok s utánna ezredek, századosok, hadnagyok, az alezredes úr mesésen ül a nyeregben ; ott volt ez a Roszoska-völgy előterében. A hadtesttörzs hajtóvadászatot rendezett, egy minden vonatkozásában alaposan elkésett Hubertus-vadászatot. Hát nem gondolják, uraim, hogy a katona a hóban, száz gramm kenyér napiadaggal, vizeletrekedéssel és vérhassal, hogy ez az ember nem képzelte magát egy másik világba és nem hitte első zavarában azt, hogy meghalt és hogy a ködben egy kísértetvilágot lát lovagolni !

— Nem ön, tábornok úr, nem is ön, — Vilshofen a pincében jelenlevő két vezénylő tábornok felé fordult — nem is egy harmadik,

nem is egy negyedik vezénylő tábornok, hanem egy ötödik rendezett ilyen időben vadászatot. Önöknek más gondjaik is voltak, ezt kötelességemnek érzem megmondani. De ez itt történt, ezen a haláltól meg-rázott földön. És emlékezzünk csak rá, hogy még karácsonyt, még újévet is megünnepeltük, hogy egy parancsnok születésnapja, egy lovagkereszt adományozása, egy tölgyfalomb mindig alkalmat adott vidám, alkoholos összejövetelre; és aztán, mikor egy százados akarta lovagkeresztjét megünnepelni, egyetlen üveg konyak sem volt már felhajtható.

— Igen, uraim, meg kell mondanom, a két külön világ nem légből kapott szó, nagyon is megalapozott. És uraim, hogy a magunk dolgához visszatérjek, meg kell mondanom: fájdalmaink mértéke be-telt. Meggyötörtségünk oly nagy, hogy már mindegy nekünk, ha sérel-meinket nyilvánosan kiteregetik. De önök, akik egészen a mai napig normális életüket élhették, akiknek ma is megvan még az egyenruhájuk, fehérneműjük és egyebük préselt nádbőröndökben éslírai hangokat ütnék meg, ha egyszer megkóstolják a lóhúst, amelyből egy egész had-sereg ette magát halálra, akik egészen a mostani óráig pihenhettek, mos-a-kodhattak, fogukat tisztogathatták (Istenem, önöknek kellett volna erkölcsi tartalékunknak lenni, önöknek, akik a legrettenetesebb mély-séget jelentik), lehetségesnek tartják önök, hogy az egész világ elé — és ne felejtsek el, hogy annak ellenére, hogy mi itt nem tudunk és nem lá-tunk semmit, az egész világ szeme előtt állunk a sztalingrádi színpadon — ilyen képet visznek a támadó német katonáról, sántikáló és támolygó alakoknak egy tábornok által felhajsolt ilyen seregét. Ezt csakugyan lehetségesnek és megengedettnak tartják, uraim?

Gyalázat!

Szégyen!

Olyan zuhanás, amelyenbe Németországot soha és senki nem dön-tötte.

— Ez a káosz, amely ellen védekeztem, de minden szavam falra hányt borsó volt! — mondta a gumraki tábornok.

— Vilshofen! — szólt közbe a másik vezénylő tábornok. — Azt a kérdést szeretném mégis tenni: kik vagyunk tulajdonképpen »MI« és kik azok, akik fölött ítéletet mondanak?

— Tábornok úr, ön mögött nagy út áll, mint fronttisztt mögött. Ha tegnapját a májával összehasonlítja, a nagy ellentétben, amelyet talál, már megkapja a választ. A harc vonal és a hadvezetés ellentéte ez. Igen, a kettő közt valóságos szakadék tátong, uraim. Hiszen önök nem tudják, mi ment itt végbe. Önök nem tudták.

Mikor a Donon túl még Logovszkinál és Orechovszkinál álltunk, akkor ön, alezredes úr, Verhnaja Golubáját ürítette ki és midőn mi a Golubaja magaslatokat védelmeztük és lépésről-lépésre estünk vissza egész a Donig, akkor önök, uraim, a vertjacsi és peskovatka-i törzs-karok szállásait ürítették ki, természetesen ki kellett üríteniük, kétség-telenül, de nem is ez a fontos. Csak azt akarom mondani: önök nem

tudják, hogy festett, midőn mi az önk nyomdokain Verhnaja Golubajából hamun és kihűlt bűzön át, kiéhezett orosz hadifoglyok haláltáborán át Vertjaccsiba és a törzskarok eldobált szemétjén keresztül Szokarevkába érkeztünk. Önk nem tudják, hogy építették fel megtizedelt csoportjaink nyílt mezőn és hóviharoktól tépett ég alatt a sztalin-grádi nyugati frontot és hogy vonultunk aztán ismét az önk nyomdokain Dmitrevkán, Novo Alexejevskán át, szemét, holttestemek, hullott állatok, eldobált hadianyag közt. A Kazacsi-dombok, a 135-ös magaslat, az öt Szkytasir az önk szemében testetlen fogalmak maradtak a térképen (és megint meg kell mondani: másképp nem is képzelhető, a törzskar nem állíthatja fel térképasztalát a hadsereg hadiszállásán). De önk hősök vonulásáról beszélnek és nem tudják, hogy fulladtak az emberek piszokba és szennybe. Önk okozzák ezt, uraim, ellenállási vonalaikkal, amelyek a puszta elméletből fakadtak. És azt sem tudják, hogy folyt szét kezeik közt a csapat. Ellenállási parancsnok: »Kitartani minden áron!« És mindjárt vonalakat rajzolnak be a térképbe és elnevezik »Ibolyának«, »Napraforgónak«, de jöttek volna ki csak egyszer és nézték volna meg ezt az »Ibolyát« és ezt a »Napraforgót«. Hogy fest odakinn, milyen állapotban vannak az emberek, van-e egy falat kenyérük, hány töltényük van még? Amennyire el vannak szakítva a csapattól, egyszer elvont tábori képeikbe elzárkózva, máskor, az összecmlás óráiban technikailag és hivatásszerűen is elszigetelve, semmit sem tudnak róla. Semmiféle drót, se huzal, se szellemi, se valóságos nem vezet előre. Elöl minden rommá tört, összecmlott. Erre hátul beavatkoznak. Elöl a pusztulás világa, hátul erkölcsi és fizikai züllés. És ezekbe a könnykloakákba és genyemedencékbe nyúlnak be. Jön az utánpótlás, érkezik a friss vér, amelyet a csapatokhoz küldenek. És így megy már hetek óta, így megy Kleckájától kezdve már hetvenhét napja.

Hetvenhét nap! Fáradalmak és halálozások láncolata, áldozatok hallatlan áldozatok láncolata! És ez a másik oldala a zavarnak, fejtelenségnek, idegességnek, aggályoskodásnak, pániknak, levertségnek, a parancsok szolgái teljesítésének és demoralizáltságnak a törzskarokban és a törzsek környezetében. Minél sűrűbb a hátul feldagadó mocsár, mennél jobban kiterpeszkedik köröskörül és mennél közelebbről nyaldossa az első vonalat, annál nagyobbra nő a katona az első vonalakban.

A közember az ásóval és mellette a gyalogsági fegyverrel Sztalin-grád nyugati frontján, harcban gyalogság ellen, páncélosok ellen, a keményre fagyott föld ellen, a félelmes ég ellen, a gyötrő éhség ellen...

A katona Illarovszkinál, a 135-ös magaslat előtt, a senki földjén, ahol nincs előtte árokfal, nincs az orra előtt drótkadály, lyukakban a fölöttük eldübörgő páncélosokkal, majd amint lövésre készen felemelkedik és újabb páncélosok előtt ismét visszazuhan, holtan vagy sebesülten...

A katona a földi harcra beállított flaklőveg mögött, előtte a tűzfal, mögötte elszakadt az összeköttetés, nincs lőszer, nincs üzemanyag a vonatatógépek részére, az utolsó lövés is leadva, a lőveg felrobbantva...

A katona megverve és visszavonulóban, százszor megverve és százszor visszavonulóban, száz ellenállási vonalon (melyek schasem voltak azok és csak a vezérkari térképeken létező vonalak), újra meg újra fölemelkedve és ismét szembeszegezve hcmclckát a jeges hóviharokkal és a hőmpölygő tűzfalakkal...

A sztalingrádi katona, igénytelensége, alkalmazkodóképessége, szívóssága, kitarása, fájdalomtűrése, szenvedéseket elviselő ereje, pontos kötelességteljesítése, helytállása a harcokban a végsőkéig, milyen magassága a szótlán egyszerűségű, harcos erénynek!

És végül a hite is, föltétlen hite, ez volt a legnagyobb kincse és ez vált legnagyobb bűnévé.

Milyen emlékszobrot akarnak neki állítani, uraim, milyen feliratot akarnak vésní sírjára?

A Führerért, Népert és Hazáért? A Führert kihagyhatják a számításból, a népek semmi köze ennek a Führernek örült agyrémeihez, a nép úgyszólván szóhoz sem jutott ebben a háborúban és a Hazának nincs a Volgánál megvédeni való határa.

Miután pedig a Führer ügye görbén áll, már környezete is teljesen ferde talajra került. Az összes vonalak az alantas vezetők térképein, az összes számok a vezérkarok számolóasztalain hcmckra írt jegyek. A vezénylő osztályrésze a meg hasonlottság, — egyfelől teherbíró, türelmes, engedelmes csapat, másfelől az esztelen parancsok közt. Engedelmeskedik a parancsoknak, akkor csapatát teszi tönkre, nem engedelmeskedik nekik, akkor olyan fal előtt áll, amely azzal fenyegeti, hogy rádül és agyonüti. Mit tesz, a lelkiismeret útján fog haldani? Nem, arra az útra lép, amelyen a legkevesebb az ellenállás, engedelmeskedik és végrehajtja a parancsot és tönkreteszi csapatát.

A legjobbak verítéke nem más, mint annak a gályarabnak verítékcseppe, aki a vízbe esik. Semmi nyom nem marad utána és az összes erőfeszítések tömegét sem teszi maradandóvá semmi alkotás. A csapatot, amelyen a szűnni nem akaró téboly lavínája végigsöpört, a szó szoros értelmében a földbe hengerelik be. Az a katona pedig, amelyik a pusztuláshól kigázol, a legközelebbibe menetel be és a véget nem érő katasztrófák útján halad. Vállal szakadt, gerince meggörbült, két lába bütykös, genyes kolonc, agyonhajszolt, kehes, elhasznált igavonó barcm (csak menjenek végig, uraim, a sztalingrádi pincéken és pillantsanak körül), férfiereje elsorvadt és csakugyan ott áll előttük az a megvakuló, összezáradt tőgyű tehén, amely már csüggedten ereszkedik le korhadt csontjaira és csak arra vár, hogy mind a négy lábát kinyújthassa; és itt van a mészáros is és itt vannak a mészárcslegények is, akik dorongokkal és csapásokkal verik habtól tajtékos orrát és megdagadt és felmarjult oldalát rugdosva hajszolják fel a nyomorult dögöt és kergetik tovább az úton a vágóhid felé. És, uraim, még egyszer ismétlem, nézzenek körül kinn, a pincékben és nézzenek körül itt, saját körükben is...

Mi volt ezzel a Vilshofennel és mi volt ez a Vilshofen?

Egy páncélos ezred parancsnoka, rohamcsapatvezető, ezredes, akit éppen most léptettek elő tábornokká, szétzilált, szürke páncélos kísértet, költő és igazmondó, felségáruló, esküszegő, szentségtörő, emlékdöntő és szoborromboló és talán Vilshofen volt és még valami egészen más. Sztalingrád égett. A megsemmisülés hulláma már a pincékbe is becsapott. Ami tegnap még szilárdnak látszott, ma a földön hevert. Tegnap még büszke valóság, ma parázsló romhalmaz. Első lépés az ezeréves birodalomba és ugrás a semmibe. A Führer, egy »Lángész« és most a lángész sápadt éjjeli kísértete, maga a téboly s hozzá még »jött-ment gazfickó« és a tábornokok a gazfickó társai és segítői. És kezek, amelyek tegnap még az öröklét fényéért nyúltak, ma saját lángocskájuk szorongó lobogását fogják körül, de a felrobogó viharban alig tudjuk megóvni attól, hogy ki ne aludjon.

Uraim, nézzenek körül csak kinn.

Ott kinn, ezt tudták, világos volt az éjtszaka és tele vakító hó-reflexekkel és a ráboruló csodálatos, csillagos éggel és a város közepe és az ottani tér fölött szállító gépek légcsavarai zúgtak és az élelmiszer-bombák zuhogtak alá, és a Caricánál tüzek izzottak és középen füst gözölgött fel és a térparancsnokság épületét is gomolygó füst takarta be, előtte hatalmas térség hegyesen felmeredő fehér kúpokkal, romrongyokkal, omladékdombokkal és törmelékhalomokkal, és a város szélén látszottak az ég és a csillagok, és a szűk házattörésekben és sikátorszövényekben, ahol megtöppedt a mélyen húzódnó köd, nem lehetett sem eget, sem csillagot látni. Éjtszaka, lámpák nélkül, de az üvöltő rakétalövedékek sorozatos felvillanásaival; és hallani lehetett a rakéták köpködését és a rakétavető rofogását; a sorvadók és sebesültek pincéinek nyögését a föld alatt nem lehetett hallani. És nem is kellett kívül körülnézni, ezt a magas égtől beholtzott, ellenséges belövés alatt heverő várost és zugolyaiban a haldoklást mindenki magában hordozta.

Uraim, nézzenek körül itt maguk közt!

Itt ült Cönnern, ez a szorgalmas gnóm és két síkon dolgozó munkás és amit a gyakorlat parancsnoki állásán elébe terelt és ami hadtudományelméleti, gazdasági, politikai és egyéb összeszedett általános tudása volt, azt átformálta (és az íróasztalnál végzett munka olykor idejének nagyobb részét vette igénybe) és úgy értékesítette, hogy az emelkedőben levő ezeréves birodalom mellett bizonyosságot tegyen és ahol rút fintorok mutatkoztak, ott olykor arcának verítékével sikerült neki ezeket, mint az új lét elmaradhatatlan születési fájdalmait feltüntetni, és ilyen forró napi munka után még bőséges gondolatanyagot halmozott föl egy összefoglaló mű számára is, és most itt ült barlangjában a durva faasztal végén összezsugorodva, barázdás homlokkal és befelé fordult tekintettel, mint a borsajtoló összetört edényei közt, a folyadék kiömlött és amit bornak tartott, annak savanyú szaga volt. Itt állt a régi vágású nemes úr lágy fehér hajával, aki hitlertábornoki útján nem egyszer bokrosodott

meg, mint ideges ló a ködből előbukkanó túskebokor előtt és nem egyszer csak minden lelkierejének összefogása óvta meg attól, hogy el ne ragadjon és a legmélyebb eltévelyedésnek ebben az órájában nem volt már híjával semmi másnak, csak hogy gondolkodás nélkül elszakadjon az ügytől. De hová — nyugatnak akart menni, keresztül-vágni magát a német hadsereghez, vagy a vállalkozásban elpusztulni, ez megfelelt volna egyéniségének, de ez az út el volt zárva. Itt ült a másik tábornok, aki kérdésével új vizet bocsátott erre a vad malomra, »Vilshofenre« és ez a két fehérhajú férfi sokban egyezett a vilshofeni érvekkel, de az egyik nem látta irányát a megindítandó általános rohamnak, a másik pedig nem tudott olyan gyors fordulatot venni és nem is tudta megérteni, hogy hatvanéves korában kezdjen el neki-rontani önmagának és visszafelé száguldani hosszú életútján. Az egyik táskája mellett állt, pilulát nyelt le és egy korty vizet ivott utána, amelyet segédtsíztje nyújtott oda neki; a másik, mint előbb, önmagában zárkózva ült, de mégis oda hallgatva arra, amiről beszéltek. Itt ült Unschlicht alezredes, egyszer fuvolán játszott, és pedig nem azért, mert szerette a zenét, hanem éppen ellenkezőleg, mert egyáltalán nem volt muzikális, de mert az embernek maga ellen is kell tenni valamit és fegyelmeznie kell magát és önmagához is szigorúnak kell lennie; és Unschlicht alezredes hallotta a pincén átviharzó zűrzavart, de ez egyáltalában nem érintette, előreugró nagy orra nem mozdult se jobbra, se balra, szeme tárgranyilt és arca átszellemült. Ott volt az őszbecsavarodott, rövidre nyírt kefehajú hadosztály-állatorvos, aki Vilshofen fejtegetéseit, egy részét mindenesetre majdnem szakszerű érdeklődéssel követte. Szinte olyan volt, mintha ez a tábornok valaha járási állatorvos lett volna, az a kép a vágómarháról, de a katonákra átvive! — nos, meg kell adni, ha az ember jól kinyitja a szemét, csakugyan sok mindenfélét láthat. És a hadosztály-állatorvos gondolatai elkalandoztak. Igen, ha egyszer az ember innen kikerül, leveti az egyenruhát és állatorvos lesz valahol a vidéken, és ez még nem is a legrosszabb, ott nincsenek effajta izgalmak. És Vennekohl, mikor Vilshofen elejtette azt a szót, hogy nézzenek körül, úgy felpukkadt, mint a pulyka. Mit forgat ez már megint a fejében. Ez a zagyva beszéd tele van rejtett gáncsokkal. Itt már megint valami aljas személyeskedés lappang. Előbb már úgy látszik szintén elnézett és elhagyott siklani egyet. Éppen ma, amikor annyira és teljesen a helyzet magaslatára emelkedett. Hiszen végtére is ő nem báró Schnuller tábornok, az az ember, aki elbújt a »Középen« egy lyukba és nem törődik semmivel. Ő végtére is legény a talpán. Nos, hát itt is megállja a helyét. És Vennekohl tábornok dacára testi szétesettségének és egész nyomorúságának, keményet rándított magán. És most, most jöjjön, kérem, még valami. Úgy kivédi, hogy csak úgy ropog!

Uraim, nézzenek szét saját körükben és ők körülnéztek az alezredes és a déli tábornok kivételével. És nem láttak itt semmi

különöset, a megszokott arcok voltak itt, kissé izgatottabbak, kissé elmerültebbek, valamivel ünnepélyesebbek, mint különben, de mégis a megszokott arcok. Vilshofenre volt szükség és a szájából ömlő szóáradatra, hogy mindent felfokozzon, hogy a gondolatokat kihegyezze és a dolgokat borotvaélen táncoltassa. Hát csakugyan ilyen lett volna a valóság — ilyen szokatlan? Igen, ez kétségkívül szokatlan éjszaka volt. Kétségkívül a végső számadás éjszakája volt. Kétségkívül itt volt a sötétség fölött himbálódzó létra és az ember éppen az utolsó fokán ült vagy azon lógott, mindenki, aki itt a pincében volt, egy fürtté összetapadva, és csak el kellett eresztetni a létrafokot, egyenkint vagy mindnyájuknak együtt és lezuhantak a feneketlen mélységbe.

A valóság mégis ilyen volt — úgy rétegződött és olyan sűrű tömeggé zsúfolódott, hogy égni kezdett. És a hegy szerkezete a felizzásnál egyszerre láthatóvá vált. És Vilshofen volt a harapódzó tűz, a Szent Elm tüze a pusztulásnak ebben az éjszakájában.

Egy tábornok hosszú sofförkabátban minden rangjelzés nélkül szedt a kabátot éjjel takarónak is használta. És talán nem is volt más, mint ennek a városnak a hangja, a füsttől fekete kőpiramisok városának a mélyen bevágott árkokkal, amelyeknek falain, lyuk-lyuk hátán, száz barlangjára ásít és ahol az egyik lyukon katonák, a másikon olykor lerongyolt orosz asszonyok lestek ki, másikon pedig már csak holttestek meredtek elő, ahol az úton, itt egy kiégett jármű, ott egy szétroncsolt löveg, amott egy döglött ló hevert. Talán nem volt más, mint a sztalingrádi barlangok és pincék hangja és a háttal Sztalingrádnak fordult menetszlopok hangja, a tisztek haláláé Gorodisce előtt, a megmerevedő vasúti csarnoké Gumrakban, a pítomniki úton széttiportaké és lehengerelték, a Kazacsi-domboknál és a 135-ös magaslaton elesett harcosok hangja.

Mindenesetre úgy állt itt:

Az áldozatul dobott front a túlélő törzskar előtt, egynéhány törzskar romjainak tisztjei előtt és amit soha katona ki nem mondott, amit soha ki sem mondhatott volna, és amit némán magával kellett vinnie a sírba, kimondta itt ezen a helyen és ebben az órában.

Milyen emléksobrot akarnak neki állítani, uraim?

Na, ami engem illet, csak emléksobrot hallok, tőlem, kapjon, ebben úgyis mindenki egyetért — gondolta Vennekohl. De most olyan fordulat következett, amely egyértelműen őt érintette.

»Katonahalált halt«: ezt aligha véshetik az emlékmű talapzatára. Itt van, teszem, a katona a sztalingrádi nyugati front hógödreiből. Puskaharc után, még keményebb harcok után a lapáttal, halálfáradtan vonszolta magát szomorúan a lábán lefutó vér és sárpéppel a tábori kórházba. Az orvos alig hogy éppen megvizsgálta, mert halálos betegség szaga érzett rajta, a fénytelen szem és a sírós hang elég biztos tünetek voltak. Hagyta, hogy a kemény harcos oldalára düljön, aztán meg is halt vérhasban. *A csatamezőn az ellenség ölte meg: ezt el*

lehet mondani arról az emberről, aki Ilarinovszkinál a páncélos gödörben, vagy a 135-ös magaslaton és a Kazacsi-dombokon esett el. Aki azonban a keleti lejtőkön sebesülten legurult, azt felszedték és elvitték onnan, azután a kötözőhelyeken találkoztunk vele Baburkinban, Dmitrevkában, Otorvanovkában is. És ott, Otorvanovkában, parancs szerint a ki nem ürített kötözőhely házai közt vezették végig a védelmi vonalat. A harc ott tombolt az ott fekvő sebesültek és harcképtelen harcosok feje fölött és szilánkok borították el és leszakadó gerendák és beomló falak verték agyon őket. Ezt a harci megbízatást egy Vilshofen nevű ezredes hajtotta végre.

— De mit akar mindezzel Vilshofen?

— Hát már igazán éppen elég volt belőle!

— És igazán egészen más, sokkal komolyabb dolgunk van!

— Én is így gondolom!

— Az embereknek szabad volt meghalniuk, önöknek is szabad hát, uraim, haláluk mérlegét meghallgatni! Én csak azt akartam leszögezni, hogy sem az egyik, sem a másik, sem a harmadik, negyedik, ötödik halálnemnek nincs semmi köze a mi felfogásunkhoz a katonahalálról duzzadó életerőben a nyílt csatamezőn, hanem sokkal inkább a pánikjelenségekhez, a rosszul értelmezett kötelességtelejesítéshez, még a teljesen csődöt mondó szervezéshez is: és csak ne hivatkozzunk az utánpótlás és a légi ellátás csődjére, uraim. Hiszen legalább is, mikor már ez az állapot nyilvánvalóvá vált, mikor már az éhezőknek egész oszlopaival és a kimerültség folytán bekövetkezett halálozásokkal szembeszökővé lett, akkor kellett volna saját elhatározásunknak szembeszállni ezzel az örült vezetéssel.

De nem, mi tovább is hűséges végrehajtói maradtunk tébolydai parancsoknak egészen a mai napig!

Égészen a mai napig. Vennekohl tábornok úr!

— Hogy érti? — horkant fel Vennekohl.

— Most a vezérkar ajtaján dörömböl a baj. És erre embereket kaparnak össze a Térparancsnokságról, a Színházpincéből, mindegy melyik barlangból és mindegy, hogy kik ezek az emberek és milyen úton jöttek; és hogy tulajdonképpen már nem is erre a földre valók, hogy miképpen festenek és milyen nyomorult lényekhez hasonlíthatók még, ezt már előbb megmondtam, hát ezzel a selejttel hajtanak végre ellenlökést és hogy az ilyen nyomorult népség még egyáltalán lábra álljon és valamiképpen előre menjen, egy vörös lampaszosnak kell már élükre állni és kivonulni velük...

— Uraim, én ezt nem vagyok hajlandó tovább hallgatni, uraim! Maga csakugyan megőrült, uram!

— Ön nem örült, ön épeszű és derék tiszt, de tébolyult parancsokat ad ki. Ismeri Tomas századost, tábornok úr?

— Ki-it...?

Tomas százados két nappal ezelőtt fejsérüléssel feküdt a Színházpincében, azelőtt századparancsnok volt egy páncélosezred flak-

osztályában. Néhány órával ezelőtt párszáz méternyire állt innen, ismét mint flakparancsnok az ön vezénylete alatt, még pedig mint egy flaküteg vezetője, más flaktisztet ugyanis nem lehetett találni erre az örűtségre.

— Na, és mit akar ezzel mondani, uram ?

— Három flaklöveg, egyik erősen sérült célzóberendezéssel, Tomas visszautasította, hogy ezt a löveget bevesse ...

Vennekohl pulykavörösen ugrott föl.

— Szabad kérdezni, Vennekohl, mit válaszolt ?

Vennekohl torkából értelmetlen szavak bugyborékoktak föl.

— Ismételni fogom önnek : Ezt felelte : Be kell vetni ! Lehet a csövön át is célozni. Nos, szeretném öntől hallani, élt-e át már, éspedig rövid távból, ilyesmit saját maga ?

És szinte bele Vennekohl szóra nyíló, de megint hangtalanul becsukódó szájába : — Megmagyarázta, az utoljárt járjuk és ami éppen elhull, hát elhull !

— Hát a teljesítményeit ennek az ütegnek ismeri-e, Vennekohl tábornok ?

A tábornokról szemmel látható volt, hogy nem tud semmi-féle eredményekről.

— Az üteg egyáltalában nem mutatott fel eredményeket, tábornok ! Mivel azonban úgy látszik a továbbiakat sem tudja, én majd megmondom önnek. Mind a három löveget páncélosok lötték szét. A tüzérek kettő kivételével elestek. Tomas százados újból megsebesült, ezuttal súlyos szilánksérülést szenvedett a lábán, úgy viték el.

Vennekohl tábornok már nem volt nagy legény és nem ült magas lovon. Az élénk pirosság eltűnt arcáról, arca egészen elszürkült, de maga feszesen állt, mint egy pózna.

— És tudniok kell, uraim, hogy ez a három löveg egy egész osztály maradványa volt. A Kazacsi-domboknál és még tizenhat nappal ezelőtt tizenkét darab 8.8 cm-es lövegből állt ez az osztály és harminc könnyű flaklövegből és nyolcvanöt emberből.

És Vennekohl, én előbb kezet nyújtottam önnek és nagyon jól tudtam akkor, mit teszek. Vilshofen Otorvanovkánál, Cönnern Voroponovonál, Vennekohl Sztalingrádban a városszélen : mi valamennyien méltók vagyunk egy máshoz !

— De itt aztán megszűnik minden !

— Ez széttépi az együttlét lehetőségének minden szálát !

— Ehhez teljes egészében csatlakozom !

Unschlicht alezredes felállt, kifogástalan tartás, magas, sápadt homlok. Kinyitotta az ajtót és ismét zajtalanul becsukta maga mögött. Midőn már kinn volt és a tekintetek az ajtóról az üres székre tértek vissza, a ki nem mondott szó végig morajlott a pincén : — Isten velük, uraim !

— De, uraim, talán tagadják, hogy méltók vagyunk egymáshoz? Egyformán végrehajtottuk a parancsot.

Közben tönkre tettük a hadsereget. Hadosztályok váltak kezünk alatt sápadt, beesett arcú alakok csoportjává. És hadosztályok menetoszlopai nyomorult lények vánszorgásává a vágóhídra!

— De most már kérnem kell, Vilshofen!

— Igen is, már előbb menni készültem és most megyek, tábornok úr! — felelte Vilshofen, begombolta kabátját és hátizsákja után nézett. Nagyon kínos és mélységesen sajnálatra méltó, gondolta Cönnern, de megkönnyebbült. A többi úr is föllélekzett. Székek tologatása kezdődött és hangok éledtek meg. Ismét felbukkant egy kis csomag szivar és az egyik úr szivarra gyújtott, de természetesen nem mulasztotta el előbb szomszédját megkínálni.

— Mi van már megint? — kérdezte Cönnern indulatosan.

— Ismét telefon az égő kórház miatt, megint az a hadnagy, tábornok úr!

— Miféle hadnagy?

— Valami Lawkow hadnagy!

— Képzelmék, egy izgatott hadnagy — fordult Cönnern szomszédaihoz, — azt mondja, úgy lőnek, mint a veszekedett fene s hogy vonjuk vissza csapatainkat. De nincsenek is ott csapataink!

— Ezt mondtam neki én is, tábornok úr! — vette közbe a százados. — De azt állítja, hogy a parancsalárendeltségi viszonyok annyira össze vannak kuszálva, hogy már senki sem ismeri ki magát és hogy talán mégis...

— De hiszen tulajdonképpen semmink sincs már. Nincs egyebünk a harci állásunknál!

És most még egyszer megjelenl Vilshofen. Felcsatolt hátizsákkal állt az ajtóban. — Engedjenek meg nekem még egy kérdést, uraim! Különben egész hosszú beszélgetésünknek nem volna értelme. Előbb itt azt az irányzatot vettem észre: nem tenni semmit, hagyni, hogy az események maguk jöjjenek elibénk. Nem tenni semmit önmagunk ellen sem, úgy értem, nem emelni kezét önmagunkra sem...

Istenem, hát már megint kezdődik ez?

Ez a Vilshofen éppen olyan, mint az a durva kötél, amely arra kellene, hogy fölkössük magunkat!

Kétségbeejtő, de másrészt igaz, hogy a kérdés egyáltalán nincs tisztázva!

— Az egész legénység pusztulása után életben maradni természetesen, ezzel tisztában vannak úgy-e, teljesen negatív valami. Sőt leugrani a süllyedő hajóról, amit embereiknek megtiltottak, szintén következetlenség, amelyhez a parancsteljesítés alkalmát sem lehet igénybe venni.

És itt következik az én kérdésem :

— Hogy képzelik tulajdonképpen egyszer majd megint Németországban. Egy nagy hajó kapitánya, egy egész legénységével együtt elsüllyedt nagy hajóé, mint az egész szerencsétlenséget egyedül túlélő, ott sétál a napsütött utcán, óriási hajó, óriási legénység, a vízbefúlt emberek után hátramaradt nagy sereg asszony, még nagyobb sereg hátrahagyott gyermek, de a kapitány megy nyugodtan az útján, leül, leveszi fejéről a panamakalapját, sört rendel és hozzá szívat. Lehetségesnek tartják ezt, uraim ? És az embereit túlélő kapitálynak ezt a fogalmát, amely a mai napig nem létezik, ezt a fogalmat, uraim, Önök akarják bevezetni a német kedélygondolat- és mindennapi világba ? Hogy képzelik azt, hogy egyszer majd mint egy egész megsemmisült hadsereg parancsnokai szerepeljenek Németországban, hogy merészelnének tovább élni, ha csak nem az ellen, akinek messze elérő kezei voltak !

Itt van Hartmann : ez meghal fölázdozott legénységével : ez következetesség !

De ilyen következetességet két tucat tábornokra és a még élő ötezer tisztre kiterjeszteni és tábornokokat és tiszteket, mint tábornoki és tiszti hullákat szállítani, megkoronázását és változhatatlan megpecsételését jelentené egy bűnnek, amelyet itt követtek el és pedig egy tételnek, mint arról mi, akik pedig még élünk, a berlini rádió útján tudomást szereztünk : *meghaltak, hogy Németország éljen !*

És ez hazugság, uraim !

Ők haltak meg, ők haltak bele minden elképzelhető, saját és nemcsak bennük, hanem bennünk is őrlő testi és lelki fogyatkozásba, meghaltak egy olyan vég küszöbén, amely ma már láthatóvá válik. Egy hazugságra egy látszatigazság fekete pecsétjét ráütni a mi halálunkkal, ez szárnyakat adna nekik és lehetővé tenné, hogy újabb milliókat kaszáltassanak le halálvetésükből.

Őnök azért halnának meg, hogy a bűn tovább éljen, hogy tovább menjen ez a dolog, hogy berlini, hamburgi, brémai, müncheni, nürnbergi, wuppertáli pincék is hasonlóak legyenek a sztalingrádi pincékhez, hogy Németországban is úgy heverjenek az utcákon a holttestek, mint a fahasábok, hogy Németország fölött is óriásra dagadjon a bűn és a bűn bére.

Ennek nem szabad megtörténni ! Miután teljes vagy félfellegességgel, tudatosan vagy öntudatlanul a bűnért éltünk és ennek lobogóit a német határtól hármezer kilométernyi távolságban a szélrózsa minden irányában kitűztük, de itt a hullámtaréj tetején és Németország legmélyebb zuhanása előtt (és hogy Sztalingrád csakugyan ez, ezt katonailag már tudják, ha az erkölcsi momentumokkal még nem is számoltak) itt, ebben a pillanatban, tudatosan meghalni a bűnért és a bűn folytatásáért, ez túlsck !

Ez a helyzet, a mi különös helyzetünk, uraim : ez veti fel a mindennekdacáratovábbélés követelményét. Az életet azonban úgy

kapják meg, mint életre ítéltetést! Csak »Ő« ellene és a Németországon és a népeken elkövetett gaztett ellen!

Ezt nem szabad elfelejteni!

És most, uraim:

Éljenek!

Lassan zárult be az ajtó Vilshofen után. Mintha habozva engedték volna el, lassan emelkedett a kilincs, aztán az ajtózár visszacsettent részébe.

A hosszú, soförköpenyes férfi némán haladt a száz balkáju városon végig. Hó és hó alatt egy összeomlott ház, a hó alatt egy összetört személykocsi formái, a hó alatt lehullott domborművek és oszlopok és elgömbült lépcsókarfák, a hó alatt egy mumia és egy felmeredő ösztövére kéz és a behavazott romhalmazon és a jéggel bevont kocsivázon, és a sofőrfülke összehorpadt oldalán, a felmeredő ösztövére kézen kékes fény villogott, és egy magas házhomlokzat ablakain át néztek le a csillagok.

A férfi hosszú utcán haladt végig. Útja házattöréseken vezetett át, puszta udvarokon, hosszú kihalt falak mellett, amelyek egymás mellett és egymás hegyén-hátán nem voltak egyebek, mint lyukak és üres ablakrések hosszú sora. El sem lehetett gondolni, hogy itt valaha csatornázás és vízvezeték és boltok és irodák és színház és vendéglő és utcai világítás és kórházak voltak. Kihalt város, ezer évvel ezelőtt temette el a hamueső és most hirtelen ismét feldobta valami a csillagos éjszakába és a rengés még ott volt az alapokban és itt volt még az alá permetező hamu is. És a pusztaságban egy élő léptei hangzottak. A férfi egy tágas térre ért és a befagyott folyamról felszálló pára birodalmába. A párában, mint egy sor felvillanó utcai lámpa, rakétalövedékek, kihúnytak és ott voltak újra fehéren lobogva. A párahegy tetején égő ház, másik égő ház is izzott elő a ködből, egy harmadik sötét füsttömegeket okádott, amelyek az égig felgomolyogtak. Ez a harmadik égő ház saroképület volt három szárnyal, az egykori térparancsnokság, amelyben hadseregparancsra a Sztalingrádba özönlő sebesülteket gyűjtötték össze. Azon az utcasarkon, ettől a magas épülettől jobbra és balra lövöldözés volt folyamatban, tűzpászták gépfegyverekből, szétrobbanó páncélos lövedékek és tüzelő flaklövegek éles ropogása is. A férfi keresztül ment a téren, hemélyedt a túloldali utcátömegbe. Mint útgörgeteg lefelé zuhanó utcák. Lenn a partszegély. Megszenesedett faházak. A kerítések és a kapu bejáratok eltűntek. Mint felmeredő vonalak kopasz facsonkok, összeroskadt fészerek, vasúti sín és a sinen lövésektől összelyuggatott mozdonyok. Bepillantás és ránézés erre a bunkerektől aláaknázott és futóárkoktól keresztülszabdalt terepre csak föld és romsáncokon át és tuskés drótfonadékokon keresztül nyílt. Ez a befagyott és hófúvástól

borított hatalmas folyam partján fekvő terep volt a városnak soha ellenséges lábtól nem érintett, soha birtokba nem vett, kilencedik kilencedik része.

A férfi ismét más irányt vett és hátat fordított a folyónak és a partsávnak, ismét eltűnt az utcák és romok szövevényébe. Felmeredő, ezer ablak- és ajtórestől átluggatott falzaton át esett a tekintet a fénytől előntött »Elesettek terére« és a tér sarkában a sztalingrádi Nagyáruház magas romjára. Egy keskeny utcaáttörés és egy homokzsákokból és szögesdrótból épített torlasz választotta el a hadsereg főhadiszállás helyét a sebesültekkel megtömött Színház-pincétől.

A sofőrköpenyes férfi tovább vándorolt a városon keresztül. Egy mélyen behavazott balkán húzta végig nyomát, a másik lejtőn ismét felkapaszkodott, ismét házkapukon át és oszlopok, felmeredő kémények házcsonkok mellett, fehér földeken át haladt. Egy romon sovány orosz lányka surrant át és eltűnt egy nyaláb összeszedett fával egy lyukban. Az egyik pincében sebesült feküdt, halkan hörögött és már eszméletlen volt. A férfi az összerombolt vasúti pályatesthez érkezett. Az állomás romjai előtt tágas tér, túl rajta házsor, a házakból lángok törtek fel. Távolabb egy aluljáró sötét tömlője, ott tönkre ment járművek zárták el az utat, holttestek heverték körül és sebesültek kiáltoztak.

Ismét romtól romig feszülő füzére szétpukkanó sortüzeknek, ismét házhomlokzatok üres ablakodukkal, ismét felmagasló kémények, ismét gránátvető becsapásoktól felfröcskölő törmelék és hőszőkökutak! A tömör fekete faltömeg, amely ellen a tűz irányult a belügyi népbiztosság egykori, hosszan elnyúló épülete volt és a hozzá csatlakozó sztalingrádi fogház. A hosszú sofőrköpönyeges férfi maga mögött hagyta a városi fogházat. A tüzes fal, amely felé haladt, a sztalingrádi városszélen emelkedett. Ahol a fal sötét foltot mutatott, keresztül ment. Lába előtt hatalmas térség terült el, a pusztá, amelyen át egyszer, páncélosan száguldva ide érkezett. Ugyanezen az úton lépett ki a magas égtől beholtzott fehér éjszakába.

Háta mögött maradt a holdváros krátereivel, törmelékhalmaival, felrepedezett aszfaltjával, kiégett kőházaival, nyögő pincéivel, utcahossznyi, barlangot barlang mellé sorakoztató csontvermeivel, bennük az elsovadt, vartól és sebektől borított emberekkel, ezerrel az egyik, ezerrel a másik, kétezerrel és háromezerrel más helyen, Goethevel és énekes könyvvel és konyakkal s a sutba dobott Spenglerrel és van der Bruckkal, üvöltéssel és nyöszörgéssel, a testileg és lelkileg kimerült katonanéppel.

Az elveszett csata helye volt ez, az elveszett háborúé, a német hatalmi törekvések csúcspontjáé s a legsúlyosabb veresége a német hadtörténelemben, a német nép legmélyebb erkölcsi és politikai zuhanásáé, és ott, ahol férfiszó trónok előtt az óra követelménye, lett volna, huszonnégy tábornok egyetlen bokaösszeütése döngött,

ahol egy ilyen szó elmaradása után katonatömegek lázadásának kellett volna a főhadiszállás falait ledönteni, nem volt más, csak testi és lelki bomlás, közöny és halál, átok nélkül az ajkakon : ennek a zuhanásnak a képét és a felbomlást üvöltő atomokra, ezt nem szabad elfelejteni !

»Uram, mennyire megsokasodtak ellenségeim...«

Ezt a zsoldárt nemcsak elmondani, hanem énekelni is lehetett volna és a pincében hangzott el a városszélen, de nem a közös helyiségben, hanem zárt mellékhelyen. És hosszúujjú, csontos kezek helyezték a fuvolát, amely az éneket kísérte, a bársonnyal bélelt tokba és a fedél rácsapódott. Először fújta Unschlicht alezredes, akinél eddig a játék csak akarategyakorlás volt, a fuvolát teljes lélekkel és az ének a szó szoros értelmében csontig velőig átjárta. Hogy a fuvolát, amely ebben az órában a legmélyebb szorultság kifejezési eszköze volt számára, gondosan visszatette a tokba, ez helyes volt, de hogy a fuvolatokat az asztalon hagyta és nem csomagolta be hátizsákjába, ez figyelemre méltó jel volt. A többi tiszt egy mérnökkari őrnagy, a hadtest intendánsa, egy százados, egy hadnagy már vállára vette hátizsákját. Unschlicht alezredes is felcsatolta könnyen meg rakott hátizsákját és fejére tette szőrmesapkáját. Több szónak már nem volt helye. Mindent megbeszéltek. Egy pillantás az őrnagyra, az intendánsra, a századosra, a hadnagyra — öt ember, öt sápadt arc.

— Tehát, uraim !

Mint tolvajok surrantak ki a pincéből, el az ajtó előtt, ki a közös térre, azután fölmentek egy menedékesen vezető folyosón, elhaladtak a kinn felállított őrszem mellett, aki először, amikor az alezredes sápadt arca felbukkant mellette, összerezzen, de azért egész szabályosan tisztelgett és azután nagy meghökkenéssel nézett az öt, hátizsákkal megpakolt tiszt után.

Unschlicht alezredes vezetett. Három és néha öt, sőt több lépéssel is előtte járt a többinek. Az útirány nyugat volt, a hótól merev pusztaság volt a Tatárároktól délre. De még jobbról és balról romcsonkok közé beékelve egy tüzelő orosz gránátvetőüteggyel találták szemben magukat. Az ütegtől két oldal is tűz lobogott fel. Az alezredes mégis egyenletesen lépett ki hosszú lábával.

Az utána következő rangidős tiszt, a mérnökkari őrnagy mellé lépett : — Bocsánat, alezredes úr, de itt nem megy !

A nagyorrú és tágult, madárszemű arc felpillantott : — Akkor hát, amint megbeszéltük !

Az öt úr megfordult. Ismét az alezredes vezetett. Az út visszafelé vitt, ívben a harci állás mellett, ahonnan jöttek, azután tovább a városon át. Balkákon haladtak át, házattöréseken, keresztül a téren, amelynek egyik sarkában a térparancsnokság felső emeleti füstbe burkolva álltak. Tovább mentek a lejtős folyópartig, az orosz part-

erődítmény mögött fekvő terepig, és itt libasorban vonultak a folyamig, azután be annak befagyott közepére kavargó hóban, felszakadt és megint összenőtt repedéseken át, összetorlódott és egymásra fagyott jégtablákon keresztül. Az ég olyan magas volt, mint még soha, és csillag is annyi volt és sok olyan nagy, mint még soha. A Volga jobb partján húsz kilométer hosszúságban elnyúló város olyan messze elmaradt mögöttük, mint a hajós mögött a tengerpart, amely mellett elhaladt, és a város belsejében és alapjaiban morajló lárma nem lendült ki a folyam árjára. Csak ha a folyam másik partján álló tűzérőség nagy ívben szálló golyói röpködtek és a csillagos ég feldübörgött, mintha egy percig láthatatlan vonat száguldott volna át rajta és ha a nehéz lövedék aztán becsapott a marjult városra, akkor nemcsak ez az egy robbanás volt itt, hanem felbödült vele együtt minden mélység és zugoly. Azután megint csak hó volt, megint csak a magas ég volt fölöttük, megint csönd volt. Az emberek lehajtották fejüket és lépésről lépésre küzdötték keresztül magukat a szél ellen, a hóhullá-mokon át és az útra sodort jégtörmelék között.

Azután másik tünemény jelentkezett.

Egy repülő világító rakétákat szórt, és ég és föld egyszerre átváltozott. A part nem volt már párába merült, magas meredély, leleplezve és meztelen állt ott, üres házdobozoknak egymás mellé és egymás mögé torlódó tömkelege, ennek a vad fogpiszkálóvilágnak megkövült zürzavara, és a fény behatolt minden póruson és résen, és négy vagy öt a fehér fénylabda közül a folyammeder fölé hullt és úgy maradt ott függve alákönnyező fénycsöppjeivel. És minden csupa hó és fény volt és az ember odakinn, ez az öt ember túlsok volt, és nem maradt más hátra, mint levetni magát arcra a hóba és elmerülni a fehér tündöklésben. És csak mikor az utolsó fény csöppjei is elhulltak, és az ég ismét föléjük boltozódott s a csillagok megint ragyogtak, mintha nem is lett volna ez a fehér kísértetjárás, csak akkor emelkedtek fel újra és mentek lefelé tovább a befagyott folyón.

És ismét lövés dördült a másik partról a csenden át és százszoros visszhangot vert. És megint hulló fényrakéták és újabb földrevágódás! Három órai menet után a tizenkét kilométeres normális teljesítményből legfeljebb hat kilométert tettek meg; és midőn az alezredes, aki egy darabbal, sőt néha jódarabbal állandóan előbb járva vezette a menetet, hirtelen éles kanyarodót csinált és ismét a szárazföld felé kormányzott, a többiek ezt még korainak találták és úgy vélték, hogy egészen szürkületig kell vándorolniok, mielőtt ismét a partnak és nyugati irányba tarthatnának; hanem azért hallgatagon követték vezetőjük nyomát. Elérték a part padmalyát, felkapaszkodtak a földre és megmászták a meredek partot is. A hóban fekete égéshelyek és megszenesedett fanázak csomkjai. Azután egy sor üres ház, és az üres házakban a szél csapkodása kinyíló és bezáródó ajtókkal, és a gazdátlan ajtóknak ebbe a nem szűnő játékába egy-egy puskalövés dördült bele.

És mi volt az alezredessel?

Már a folyam közepén és a fényrakéták világosságában is előfordult, hogy nem vetette magát arcra, hanem magánosan felmeredve lépkedett tovább. Mikor a partra kiértek, nem lehetett rajta észrevenni, hogy félt volna attól, nem teszi-e lábát a lerakott aknamezők valamelyik S-aknájára vagy T-aknájára és most is úgy ment tovább, hogy nem figyelt se jobbra, se balra és nem gondolt semmit biztonságával.

Hol is jártak tulajdonképpen?

Dél-Caricában még, vagy már Jelsankában — nem tudták! De ismét harci területre jutottak be. Egy sorozatvető szórta lövedékeit. Az őrnagy, az intendáns, a százados és a hadnagy földre vetették magukat. Az alezredes gyertyaegyenesen haladt tovább. És csak most, arcukat a hóba préselve, a jégen való vándorlástól elfáradva, megsüketülve a szétrobbanó lövedékek robajától és amint felpillantva, mint hórihorgas, kócos madárijesztőt látták a sorozatvetők fényében maguk előtt az alezredest, csak most eszméltek rá: ez egyáltalán nem is akar kitörni, ez valami egészen mást akar!

És az a más már itt is volt.

A zilált és széltől lóbált próbabáb képe nem volt kitalált. Az alezredes felemelte mind a két kezét, egyik karja jobbra lendült a másik balra és így maradt körülbelül addig, amennyi egy szemvillanáshoz kell, hogy a szempillák lezáruljanak és megint kinyíljanak. Akkor megtántorodott, hátra vágódott és egész hosszában elnyúlt a havon. A többiek megfelelő távolságban fekvé maradtak s hallották a nyögését. Most a rangidős őrnagyon volt a sor, hogy közelebb kússzon hozzá. Egy sorozatvető nagy szilánkja leszakította az alezredes félarcát.

— Alezredes úr...

Nyögés.

— Alezredes úr! Tehetek még valamit alezredes úrért?

— Igen, amit előbb megbeszéltünk!

Előre megbeszélt dolog volt, hogy amelyik útközben megsebesül, az megkapja a többitől a kegyelemlövést. Az őrnagy nem tudta, hogy mély öntudatlanságában hangosabban nyög, mint a sebesült. Előhúzta szolgálati revolverét.

— Alezredes úr, szabad még egy kérdést tennem: gondolja alezredes úr, hogy az égbe jut?

— Igenis, az égbe jutok!

Revolverlövés dördült a jeges levegőn át; ez egy órával napkelte előtt volt és egy kitörési kísérlet végét jelentette. Az őrnagy, az intendáns, a százados és a hadnagy körben feküdtek a halott alezredes körül. Mídon a Volgából az első fény az égre küszött, fölmelegedtek. Fölemelt kézzel közeledtek az első orosz őrszemhez.

Ez az alezredes, őrnagy, intendáns, százados és hadnagy és megfeneklett kitörési kísérletük egy vonás volt a bomlásnak indult arcon;

és ezt a vándorlást libasorban a Volgán lefelé és ezt a halált a reggeli ködben Dél-Carica és Beketovka közt : ezt szintén nem szabad elfelejteni !

Feketén és vaskosan emelkedett másfél méter vastag falaival a belügyi Népbiztosság háza. Az épület szét volt bombázva, teteje lesöpörve, felső emeletei kiégve és bombaáttörések, mint világító udvarok mélyedtek le az alsó, teremszerű helyiségekbe. A tömör alsó falak jelentős védelmet nyújtottak a szilánkok ellen és biztossá tették az udvart, amely tágas volt, mint egy gyakorlótér, közvetlen belövés elől.

Az udvaron tábori konyha állt, amely napok óta hol a fának, hol a víznek volt híjjával és amely előtt éjjel-nappal hosszú kígyóban álltak az ételt várók. Mingyárt a tábori konyha mögött és az árnyékszékhez a hóban taposott út mellett is és szanaszét az udvaron keményre fagyott holttestek heverték. Orosz gránátvető ütegek belövéseinek áldozatai, de azokat sem temették már el, akik benn a termekben haltak meg, hanem kihordták és kinn letették a hóba.

Egy páncélos hadtest maradványai, két motorizált hadosztály romjai és más csapatok szilánkjai, amelyek a nyugati városszálen hadiszállásfélét alakítottak és utcatorkolatokban és a körül fekvő romokon tüzelőállásokat szállottak meg, szállásolták itt el magukat, együtt vagy kétezer ember, a sebesültekkel és a szomszéd házromok személyzetével körülbelül ötezer embert összpontosítottak ide. A nép a föld fölött fekvő teremszerű helyiségeket lakta. A törzskarok, és ezek nagy tömegben voltak itt, a föld alatt tanyáztak, a hosszú boltozott folyosók mentén húzódó fogházpincékben. A pincehelyiségek bejárataihoz kettőzött őrszemeket állítottak, hogy minden hivatlan elől elzárják az utat.

Egyikében ezeknek a hat lépés hosszú és két lépés széles és mintegy embermagasságú, kis rácsos ablakkal ellátott celláknak, Damme altábornagy lakott, aki mögött már nem állt semmi, elvesztette egész hadosztályát és csak törzskarának megmaradt s a szomszéd cellákban lakó tisztjei alkották kíséretét. De huszonnégy óra óta Damme hirtelen ismét egy csapat parancsnoka lett. A páncélos hadtest parancsnoka, aki »kiutazott a frontra«, azaz valahol csavargott a romok világában, átadta neki, mint helyettesnek, a hadtestét.

És Damme most az asztalnál ült, fülénél tartotta a telefonhallgatót, és átkozottul kellemetlen beszélgetés volt, amibe belebonyolódott. Partnere a huzal másik végén a hadsereg főparancsnoka volt.

— Fülembé jutott Damme . . . — így kezdődött a beszélgetés — hogy magánál tárgyalásokat folytattak az oroszokkal !

Ebben csakugyan volt valami és arról volt szó, hogy nem lehet a dolgot véka alá rejtetni : — Igenis, tábornagy úr ! (Majdnem azt mondta, tábornok úr, mert a főparancsnokot csak néhány nappal ez-

előtt léptették elő és hivatalosan ezt sem közölték a törzskarokkal.) — Igenis, tábornagy úr, és nemcsak hogy nálam, de egyenesen én folytattam a tárgyalást az oroszokkal!

Mit akartak tulajdonképpen tőle. A hadsereg már nem ad ki parancsokat, már napok óta nem, és gyakorlatilag napok óta nem vezet már. Az egyetlen, ami a parancsnokságokat már napok óta elérte még, egy szó volt: KITARTANI! Kitartani, ha nincs is már hadsereg a tartásra. Mit akart hát tőle a hadsereg, amely mélységes, síri hallgatásba temetkezett.

— A vezérkar főnöke közölte velem ezt a rendkívüli komoly eseményt!

Ezt gondolhatta, hogy itt megint a vezérkari főnök keze van a játékban. És a hang változása nélkül és az egyébként csaknem fájdalmas hang hirtelen élessége nélkül is elképzelhette, hogy »a tábornagy rossz szelleme« személyesen ül ott vele szemben és figyeli a beszélgetést.

— De hallja csak, Damme, nem is a saját hadosztályával, hanem egy idegen csapatra vonatkozólag, amelyet csak rábíztak önre, bocsátkozott fegyverletételi tárgyalásckba!

— Igenis, tábornagy úr, ezt tettem.

Itt a pincében ugyanis az összes tisztek gyűlésre jöttek össze. A tiszteket arról értesítették, hogy kezdeményező lépések történtek a hősi harcoknak becsülettel való beszüntetésére. Egyenként és személy szerint mindenkit megkérdeztek, egyetért-e a dologgal? És minden egyes tiszt felállt és igennel válaszolt.

— Mi történjen tovább, hogy folytassuk...

— De hát ismeri a parancsot, Damme?

— Igenis, a parancs ismeretes előttem, tábornagy úr!

— Nos, akkor világos minden, ez teljesen kizár bármilyen tárgyalást. A parancsot végre kell hajtani! A parancsot végre kell hajtani, pontosan és mindvégig, tábornok úr!

A vezéri főhadiszállás parancsa így szólt: Az utolsó töltényig! A kiegészítő hadseregparancs pedig ezt mondta: Az ellenség parlamenterjeit tűzzel kell visszautasítani! Kiegészítő hadtestparancsok olyan csapatvezetők részére, akiknek már nem voltak saját csapataik, csak törzskaruk volt már mellettük, így rendelkeztek: A harci állást védeni kell!

Egyszóval minden világos volt, legalább papíron.

— De hát már egyáltalán nincs mit enni, tábornagy úr!

— Ezt tudom.

— A sebesültek sincsenek már ellátva, tábornagy úr!

— Erről is tudomásom van.

— Köröskörül összeszűkül a gyűrű. Az orosz lövegekkel szemben, hiszen már pusztá szemmel látjuk őket felvonulni...

— Mindenről tudomásom van.

— És világos, hogy felmentésre számítani már nem lehet, tábornagy úr!

— Ismeri a parancsot!

Igy ment tovább. Éjjel féltizenkettőkor kezdődött a beszélgetés és félegykor még nem szakították meg az összeköttetést s egészen éjjel egy óráig tartott és az utolsó félórán már a vezérkar főnöke beszélt és gorombaságokat és durvaságokat dörgött a telefonba és elvesztette önuralmát és végül teljesen kijött a sodrából és vad fenyegetések vitustáncába tévedt.

És Damme ott ült az éjszaka szélén. Megsimította kezével a haját, keze nedves volt. A parancsot végre kell hajtani — egy ilyen parancs a legnagyobb hülyeség! Ezt nem lehet kibírni, ez állati dolog. A veríték csak úgy szaladgál az emberen. Üres a feje. Hideget érez a hátában, nincs étvágya, ez ugyan az ellátási viszonyok mellett még a legelviselhetőbb volna. Nincs kedve már kártyázni sem és egyáltalán nincs kedve semmihez. Más időkben ivott volna az ember néhány csésze forró teát és rendesen töltött volna bele rumot, két takarót terített volna magára és ha jól megizzad, túl lett volna mindenben. De itt — a szüntelen lövöldözés, folyton ebben a lyukban gunnyasztani, folyton ez a kis, berácsozott ablak az ember szeme előtt, és kinn folyton ezek a képek, ezt egy ember sem bírja ki, ez egy szóval baromi dolog!

És természetesen, midőn egy német lovaskapitány, valaki túlról, akit ismét átküldtek onnan, bejött ide egy orosz őrnagy kíséretében, csak magától értetődő, hogy leült vele és meghányta vetette, mit lehet tenni. Valahol csak akad még egy csöpp ital! Nem? Na, akkor főzz egy kávé — mondta legényének egyben tolmácsának. De kávé sem volt már. Semmivel sem tudta megkínálni vendégeit és kinn is, az ablaklyuk alatt, megint vonszoltak valakit, akit a lábánál és a fejénél fogtak és odavetettek a többihez a halomra. Ilyenek voltak az állapotok és így világos volt, és az egészséges emberi értelem mutatta az utat, és nem is volt már szükség hosszú latolgatásra, hogy itt nincs már más hátra, mint becsülettel befejezni a hősiességet, éppen ez volt a formula, amelyben megegyeztek. És minden a legszebb rendben volt és csak azért nem történt meg a dolog, mert az orosz, — mint mondta — ki akarta tágitani az alapot és a 29-ik motorizált hadosztályt és ami még körülötte feküdt, szintén bele akarta vonni a dologba. És most közbeszólt a hadsereg és közbeszólt ez a vezérkari főnök. Hát ez csakugyan esztelenesség és most megint így menjen tovább! Egyre tovább ez a hülye lövöldözés, egyre tovább merevre fagyott holttestek kivonszolása, egyre tovább a sebesültek jajgatása, fenn a földszinten tovább a tolongás a táborikonyha előtt, és mind ez a teljesen értelmetlen, teljesen esztelen dolog és az egésznek nincs semmi célja. És ha csak magát nézi az ember, a haja a kezé-

ben marad, ha végig simítja a fejét. Az emésztése nem működik már. De hogy is működjön, hisz nincs egy korty kávé, nincs egy szivar se. Az emberen teljesen erőt vesz a lelki levertség és teljesen munkaképtelen. De valaminek végül mégis történnie kellett, mert holnap dülőre kellett jutni a dolognak. Reggel kellett megtörténnie a nagy felvonulásnak a fegyverletételhez, így egyeztek meg az oroszokkal.

Damme tábornok felállt, kinyitotta az ajtót és kikiáltott, hogy az egész folyosó zengett bele, Ic.-jért. Az Ic., aki a távbeszélő beszélgetés felől már tájékoztatva volt, és a szomszéd cellában kuporgott együtt az ezredessel és a többi törzskari tiszttel, azonnal kijött; már várt erre a hívásra és tudta, mit kívánnak majd tőle, az ezredesek a szomszéd cellában egyébként szintén tudták már, mit fog a tábornok ezután a telefonbeszélgetés után kezdeni és szintén készen voltak elhatározásukkal: akkor nekünk kell megtennünk!

— Igen, százados úr, a fegyverletételt megtiltották nekünk. Ezt meg kell mondania az oroszoknak. Meg kell mondania nekik hogy a tárgyalásokat félbeszakítjuk! Vegye át kérem ezt a küldetést! — Ezt mondta Damme előtte álló segéd tisztjének. Azután ismét egyedül ült cellájában és megint a nyomorúság nézett le rá minden falról. A falra meredt és ő is tudta, mit beszéltek a falon túl, és ezt gondolta: akkor az ezredeseknek kell megcsinálniuk!

Ez a telefonbeszélgetés a hadseregparancsnokság és a vezénylőtábornok közt, ez a megakadályozott és mégis keresztül vitt megadás szintén hozzá tartozik a hadsereg zömének széthullásához roncsdarabokká és zuhanásához a chaoszba, és ezt az utolsó órát és a kiütő verítéket a csapat nélkül maradt parancsnok nyakszirtjén, aki egykor tizenhétézer emberrel vonult ki a harcra: ezt szintén nem szabad elfelejteni!

Itt volt, a hadseregfőhadiszállástól egy keskeny utcával s egy rakás homokzsákkal elválasztva, az onnan pár perces úton elérhető Színházpince: és ez alkotta a »Vörös Hadsereg háza« alatt levő és vele egy folyosóval összekötött pincével együtt a sebesülteknek boltozatokra feldarabolt, földalatti falvát és ennek legalsó körében volt Huth főorvos éjjel-nappal forró gőzökben fürdő műtőbarlangja.

Huth készen volt, — nem az idegeivel, ezek szilárdan kitartottak az úton, amely a kés alatt ordítók jajgatásában, halálsikolyok és halálhörgések és néma haldoklások között hetvenhét napon át tartott. Idegei kitartottak, ha ő maga a körülötte lobogó haláltusák során és a sebek kipárolgásában, amelyet szüntelen beszívott, már csak csontból és bőrből álló vázzá is változott. Keze reszketés nélkül és fáradhatatlanul dolgozott a halálnak mindig magasabbra dagadó hulláma ellen. Ha százan meg is haltak a sikerült kezelés után, egy-egy mégis életben maradt közöttük és ezt az egyet akarta saját javára írni. De most már ez az egy sem maradhatott életben, mert a vékony

leves nélkül, amelynek száz más csodás körülmény találkozásához kellett társulnia, ez az életfonal is megszakadt. Elérték hát ezt az állapotot is. A Színházpince napokon át teljesen ellátatlan maradt. Így hát az orvos munkája, az eleven hús szabdalása és az eleven csont fűrészelése csak azt a célt szolgálta, hogy nagy kínokkal és sikerült műtétekkel hosszabbítsa meg az elkerülhetetlen haláltusát.

Ezzel zárta le Victor Huth főorvos egy gondolatsor végét. Nem is fejezte be egy szilánk megkezdett eltávolítását a felsőcombából. A véres műtőkést vissza tette az asztalra. Megfordult, leoldotta viaszos-vázon kötényét és felakasztotta egy szögbe. Miután kezét és karját megmosta és kabátját magára vette, még egyszer megfordult és még egyszer végigsuhant tekintetével a műtőasztalon fekvő maradt emberen. Nem túl izmos, de arányos alkatú test volt s olyan életfeszültség látszatát keltette, mely más körülmények között félvévszázadra is futotta volna. Fiatal százados volt, és Huthnak eszébe jutott, hogy néhány nappal ezelőtt már fejsérüléssel volt itt. Az ember mély lélekzetet vett. Fájdalomtól félig nyílt ajka reszketett. Szeme felnyílt, és szürke, homályos tekintete az ürességben úszott. Huth nem akarta megvárni, míg az érzéstelenítés hatása teljesen megszűnik. Meg lett volna a hatalma, hogy ezt az embert egy pillanat alatt megszabadítsa minden szenvedésétől és megtegye vele azt, amit a rendszer, amelyet szolgált, öregeken, betegeken, társadalmilag alkalmatlanokon (akik számos esetben társadalmilag a legnagyobb képességekkel bírtak), szervezeten és tömegével hajtott végre. De ettől a gondolattól visszatántorodott. Nem vallási aggodalmak voltak vagy talán mégis vallási alapja volt a dolognak, minden esetre belejátszott az ezeréves emberi történelem és a szívébe bele született törvény, ami ilyen eljárástól visszatartotta.

Victor Huth fölszaladt a lépcsőn. A sebesült az asztalon, és a szanitécsegédek, akik vele foglalkoztak, egyenlőre még visszamaradtak. Huth felérkezett a nagy pincebolt alá, ahol ember-ember mellett csak keskeny ösvényekkel elválasztott csoportokban, vagy hét–nyolcszáz sebesült, beteg, haldokló vagy már halott feküdt; a pincébe, amelynek kétszer vagy legkésőbb háromszor huszonnégy óra alatt az általánosan fellépő izommerevedés, zöldesre színeződött hasfalak, piszkosbarna archőr, lágyan kidülledő szemgolyók és egyre vadabbul felgőzölgó rothadásbűzök pincéjévé kellett válnia. De a halál még ott vergődött minden sarokban, még erős hangok sokszólamú karában rikácsolt. Elviselhetetlen fájdalmak kiáltották oda az eszméletlenséget. Azoknak az éhsége, akiket idáig tápláltak és még erejüknél voltak, hangosan ordított föl. Mások imákat mormoltak. Egy dühöngő embercsonk, amelynek még volt tüdeje a ziháláshoz, földobta magát és megint összegömbölyödött. Egy lázálmában félrebeszélő páncélos hadnagy harci parancsokat adott. Az egyik sarokból elektromos elemektől táplált emberi hang hallatszott. És a hangzóróból áradó hang ideig óráig feledtette a fájdalmakat, félbeszakí-

totta a haláltusát, dühöngők torkába szorította vissza a levegőt és pártokra szakította a pincét a rádióval szemben, hogy tovább hallgassák-e vagy elzárják a készüléket. — Lezárni! Lezárni! — ordította a hangok egy részének kara. — Hangosabban, hangosabban! — ordították ezzel szemben mások.

— Lezárni!

— Hallani akarjuk!

— Ez a hízott dög!

— Ez a potrohos dísznő!

— Inkább a szavát tartotta volna meg!

— Ez a bűnös mindenben!

— Éhen hagy dögölni bennünket!

Közben egy lázbeteg kiáltozott: »Vizet!« Egy kínoktól szétmarcangolt könyörgött: »Morphiumot!« A tető alatt (ebben különbözött a hadsereghadiszállás közelében levő és hadseregorvostól vezetett pince a többitől) elektromos lámpák himbálóztak. A boltozat felső része meg volt világítva, az alsó rész félhomályban maradt. A gőzben és a rongyokba bugyoláltak elnyúltan fekvő vagy összezsugorodva kuporgó alakjai közt két véderőlelkész mozgott, az egyik Koog tiszteletes volt, a másik Kalser atya. Koog tiszteletes egy haldokló utolsó üzenetét vette át. Kalser atya egy végsőt hördülő fölött monda el: »Az örök világosság fényeskedjék neki!« Huth orvos hátával a falnak támaszkodott. Egyszerre csak megpillantotta a sebesült századost, akit a műtőasztalon hagyott. Ott állt maga után vonszolt lábával és összeroskadt mellette.

— Orvos úr?

— Százados úr, mit tehetek, az egésznek nincs értelme, csak a haldoklás tart tovább! — Hát tartson tovább, orvos úr, kérem, orvos úr! — Nyujtsa ki a lábát, de előbb hallgasson oda!

— Mi az?

— A birodalmi marsall!

És a vad zsivajon át, a »lezárni« és »halgassuk« kiáltások közt, ordításon és káromkodáson át, a páncélos hadnagy harci parancsait túlharsogva, jutott érvényre egy zsíros tenorhang és a lelkész, az orvos és a százados is hallgatta:

— ... Néphadsereg ... Népközösség ... német emberek egymás között ... régi nézetekkel szakítva ... de bajtársaim, csak az tud harcolni, aki szenvedélyes lélekkel vesz részt ...

— Aki szenvedélyes lélekkel vesz részt, ... és ne engedj engem harcodban elcsüggedni, Istenem! — imádkozott Koog tiszteletes. Kalser atya lezárta egy katona szemét. Félig nyitott pillái alul körül nézett és felfedezte a következőt, akinek szüksége volt rá. De annyian voltak már és lassan állt fel, és fáradtan ment tovább és ereszkedett le a másik mellé. Huth doktor, akinek harmincnégyével olyan volt az arca mint egy múmiaé, de figyelmes kifejezéssel vett és zremindent, a lelkészt, a tiszteletest, hallotta a páncélos hadnagyot (és amit ez

ordított, nem páncélos parancs volt, hanem olyan parancs, amelyeneket a lövészárkokban adnak, tehát legutóbb alkalmasint gyalogusként vetették be). Hallotta, hogy a százados felzokog mellette és megértette, hogy közel van a sírógörchöz. Midőn Tomas százados utolsó ízben hallott véderőadást, ez a szilveszter éjszakai köradás volt és a königsbergi bemondó hangja sokáig visszhangzott benne, mint kétségbeesett fájdalmas zene, a bemondó hangja, amelyet akkor hallott, eljegyzett menyasszonyának hangja volt, de most a birodalmi marsall tenorja harsogott a rádióban:

— Világnézet... Világnézet... Gránitkemény világnézet...

— Világnézet, amelyet a mi Vezérünk teremtett... Milyen erő sugárzik ebből a világnézetből...

— Milyen áldások... A Vezér kötelessége, hogy példakép legyen... milyen herculesi munkát végzett a mi Vezérünk... ebből a pépből, ebből az emberpépből...

— ... Acélkemény nemzetet teremteni! — hangzott tovább és mindjárt azután így folytatódott: — Egy Vezér, aki a legnagyobb német a történelemben! De ezt már nem hallgatták, elnyomták az ordítások, a panaszok és a kiáltások: — Lezární, lezární! A páncélos hadnagy bömbölt: — Muniót ide! Élénkebben tüzelni! Fekve maradni, fekvé maradni, ha mondom! Tűz! Egy főtörzsőrmester jött le a lépcsőn, két karja tele ledobott kolbászokkal, nagy vörös kolbászokkal. Az őrmester a 36-ik páncélos ezrednél szolgált. Ugyanennek az ezrednek az emberei, akik egy sarokban feküdtek, torkuk szakadtából kiáltoztak: — Ide, ide, főtörzsőrmester úr! Mindenki kiabált: — Nekem is, nekem is, főtörzsőrmester úr! Ezek a kolbászok nagy kavarodást idéztek elő, szempillantás alatt kiosztották őket. Aki kapott belőle, mohón nyelte be. A többi sok száz ott ült körül, sóvár szemmel nézte, azután kimerülten hanyatlott vissza. De akik ettek is, kimerültek és lankadtan dőltek el.

És az eszméletlenek fölött ott dörgött a birodalmi marsall hangja: — A jeges orosz telet és egyes vezetők gyöngeségét is legyőztük; mindenkinek fölött ismét a Vezér volt az, aki erejével megtartotta a keleti frontot... Aztán jött a nap, amikor először törtek be német páncélgránátosok Sztalingrád fellegvárába és szilárdan megvetették lábukat a Volgánál, az orosz sorsfolyónál... (Nyögés. Az egész pince felnyögött)... Az ellenség kemény, de a német katona is keményebb lett... szén és vasat vettünk el az oroszoktól, ezek nélkül lehetetlen nagyobb fegyverkezés... nos, látjuk, mit eredményez egy végső, mindenesetre gigászi erőfeszítés... új hadosztályok, mások újra feltöltve, de nem új évjáratok, nem, fáradt öregek, hatvan éves gyermekek...

— Aggastyánok! Gyermekek!

Valaki szinte mély álomból riadva kiáltotta. Tisztek kuporogtak itt, véres kötésrongyok alatt megkövült arcok. Fogak szorultak keményen össze, hogy a kikíváncozó szavakat elharapják. Most nem volt

már nyögés, most sápadt düh volt, vérömlések voltak, felszökő láz, egy öngyilkos pisztolylövése tépte meg a csendet.

A zsíros tenor tovább dörgött:

— ...és mindezekből a gigászi harcokból, mint hatalmas, monumentális építmény emelkedik ki Sztalingrád, a Sztalingrádért vívott küzdelem. Úgy emlékezünk majd egyszer vissza rá, mint a legnagyobb hősi harcra, (Istenem, mire jó nekünk ez a tömlýézés, szervezett légi ellátásra lett volna szükségünk!) — a legnagyobb harcra, amely történetünkben valaha lejátszódott, s amelyet ott most gránátosaink, utászaink, tűzereink, flaktűzereink vívnak és mindenki, aki csak a városban van, tábornoktól az utolsó közemberig (átkozott hazugság!) és mindenki, aki most ott küzd a rettenetes túlerő ellen, minden egyes háztömbért, minden egyes kőért, minden egyes lyukért, minden egyes árokért, és egyre új harcokba kezd, elfáradva, kimerülve. Ismerünk egy hatalmas hősi éneket egy páratlan harcról, a Nibelungok harca ez. Azok is állták a végsőkig...

— Elég volt! — ordított fel valaki.

Elég volt! Ez a gondolat támolgott végig a pincén. Tudták, mi sorsra szánták őket, de hogy még meg is mondják nekik, hogy oda kiáltás, ez túlsok volt.

Elég volt!

— Ez a torkig lakott, zsíros zsák ott ül a jó melegen, soha nem volt itt a repülőtéren!

— Én nem vagyok hős, én éhes vagyok!

— Éhség!

— Halotti ének!

— Elzárni! Elzárni!

— ...ez az áldozat, bajtársaim, ha valaki egyszer gyöngé lenne, gondoljon a sztalingrádi harcosokra... Katonáim, évezredek teltek el, és ezek előtt az évezredek előtt Görögországnak egy kis szorosában egy határtalanul bátor és vakmerő ember állt háromszáz emberével, Leonidas állt ott háromszáz spártaival... Az ég elsötétült a nyíllak özönétől és az a háromszáz nem ingott meg és nem hátrált egy tapodtat, aztán elesett az utolsó... és most ott áll az írás: Vándor, ha Spártába mégy, add hírül, hogy itt láttál bennünket feküdni, amint a törvény parancsolta... Egyszer állni fog majd ez az írás is: Ha Németországba mégy, add hírül, hogy ott láttál bennünket holtan Sztalingrádban, amint a törvény parancsolta...

— Leállítani!

— Leállítani!

— Halotti beszéd!

— Istenem, most otthon azt gondolják, hogy már halottak vagyunk!

— Segítség! — kiáltotta valaki.

Ez a segélykiáltás a szükség mélyéről szakadt fel. Ez a magas, sikoltó hang megállt a levegőben. A pince megint a Színházpince volt, mint előbb. Az emberek haltak tovább. Itt volt megint a kínok hulálma, amely minden és mindenki fölött összecsapott.

Ki hallgatta még a kongó mondatokat:

— A katonának mindegy, hol hal meg, Sztalingrádnál, Rzszevnél, Afrikában vagy a jeges Északon... Síránkozók mindig lesznek, akik ezen megütköztek... Ha a katona kivonul, számol azzal a valószínűséggel, hogy nem tér vissza. És ha visszatér, nagy szerencséje volt... Ugyan ki hallotta még ezeket a mondatokat: — Hiszen odaát a zsidóság vezet. És a zsidót csak ismerni kell ótestamentomi gyűlöletével... Ki hallgatott még oda, mikor ez harsogott, a rádióból: — Van-e olyan istentől elrugaszkodott, aki nem akarja látni, hol állunk? Vajjon ki áll az Északi-foktól Afrikáig és ki áll a Volgánál?

Ki hallgatta még a birodalmi marsall béna mentegetőzését:

— És miért, így gondolkodik egynémely néptárs, miért nem fizetünk ezért? Ne felejtsetek, néptársak, milyen hatalmas harcterünk van és a német légi fegyver nehéz ereje harcol délen, harcol északon, harcol keleten...

Itt semmiesetre sem harcol. És a bombák, amelyek leesnek, orosz bombák és valószínűleg nem aggok és gyermekek, akik a bombázókban ülnek! De ki hallgatott még oda. Egyik vagy másik halott az egyik vagy másik kikapott mondatot. A birodalmi marsall hangja a széleken kóválygott. A Színházpince ellátatlan pince volt, kenyér nélkül, remény nélkül. A pincével már leszámoltak, leszámoltak egész Sztalingrád sorsával, ezt tette nyilvánvalóvá ez a zsiros, berlini hang. És itt valaki nem fogta már be a száját és amit kiáltott, egy szó volt: *Segítség!* A falaknál reszketők ültek. Valaki elkékvült arccal feküdt ott, hab jött a száján. Emberek támaszkodtak a falhoz, lesorvadt már róluk minden hús, pusztavázak voltak. Voltak ott mások megzavart látással, teljes süketiséggel. És egy csapat plépaizsos tábori csendőr gázolt végig a sorok közt és nézett bele súlyos betegek arcába, fordított meg haldoklókat, kik elfordulva feküdtek, hogy lássa, nem szimulálnak-e és keresett és talált is olyanokat, akiket még lábra állított és magával vitt a csapatok feltöltésére. És az egész fölött ott lebegett ez az esztelenül recsegő hang. Egy ember a lelkét kiáltotta ki és ez az egész pince segélykiáltása volt.

Kalser atya összekulcsolta kezét és imádkozott: »Erőim elszáradtak, mint cserép és nyelvem szájam padlásához tapad és Te a halál porába fektetsz engem...« Koog tiszteletes ismét egy kuszán papírra kapart, utolsó üdvözetet vett át. Annyi papírszeletke volt nála és zsebei tele voltak emléktárgyakkal. Hol helyezi majd el őket, a személyazonossági lapok felét, a fényképeket, a karórákat, a jegygyűrűket, a papírszeleteket a kuszán rájuk firkált sorokkal,

aligha a feleség kezébe, aligha az anya kezébe, aligha az öreg apa kezébe, ha úgy kell lenni, talán Isten trónja elé helyezi majd az órákat, a gyűrűket, a búcsúüdvözeteket. De ha ez a trón . . . . . szédítő gondolat, hová akkor, kinek fülébe jut az utolsó sóhaj és ha nem TE, akkor ki, ki látott volna akkor bennünket itt Sztalingrádban feküdni és kinek kellene nyilvánvalóvá tenni, hogy nem a TE törvényed volt, amely megparancsolta !

Huth főorvos még mindig a falhoz támaszkodva állt. Ő is törvényre és törvénytelenségre gondolt. A szertelenségnek bomlásba kell fulladnia. A rohamnak a Volga ellen (pedig még sokkal meszebbre, egészen a Gangeszig, sőt a végtelenbe tervezték) valóban egy ilyen Színházpincében kellett végződnie. Itt maga körül és ezekben a napokban már állandóan, nevetőgörcsökkel, sírógörcsökkel, fülében egy ordítógörcstől rázott beteg sivitó hangjával, fiatal számvevőségi felügyelőt vett szemügyre, aki merev arccal ült vele szemben és akin nem lehetett mást észrevenni, csak hogy folyton szétterpesztette és megint összecsuksa az ujjait. A világ vízcspekben tükröződik és a nem belső szükségből, tehát törvénytelen-ségben vállalt vonulás a messze kelet ellen egy számvevőségi felügyelő kezének törvénytelen izomrángatózásában tükröződik.

Egyszerre csak ennek a pincének halálordításában, hörgésében, lihegésében valami más is jelentkezett, a nagyon közeli katasztrófa tompa zaja. Tüzérségi becsapódások közvetlen közelben, amely megreszkettette és feldübörögtette a hatalmas boltozatot. Huth főorvost is felriasztotta gondolataiból. A következő tüzérségi becsapódásnál, midőn az egész pince visszafolytatta lélekzetét, már indult. Most vagy soha ! ez volt a törvény, amit ebben a pillanatban érzett. De tekintete Tomas századosával találkozott, neki még segítséget ígért. Lábra támogatta Tomast, támogatta és levezette a lépcsőn. Utoljára nyujtatta oda magának segédjével a műtőkészletet. Utolszor távolított el gránátszilánkot egy combból.

Most vagy soha ! Köpeny nélkül, sapka nélkül sietett fel a lépcsőn, megérkezett a kijáráthoz, kijutott az utcára s egy torlasz mellett elhaladva a fényszórókkal megvilágított hatalmas térre. Az őrszemek a 10.5-es tarack mellett és a tábori csendőrök is ott álltak a hosszú kapualjban és valami más annyira elterelte figyelmüket, hogy keresztül jutott rajtuk. Az udvaron egy ajtó előtt állt, amely a hadsereg főparancsnokához vezetett.

A pince, amelyet maga mögött hagyott percnyi időközökben dübörgött most fel a közeli becsapódásoktól és ez adta most az ütemet a nyolcszáz mozdulatlan sebesült lélekzetvételéhez.

És ezt, a Volga és a Carica közt egy rommező alatt fekvő pincét, a nyolcszáz embert a legrettenetesebb inségben, akik a saját halotti beszédüket hallgatták meg, a halálsóhajok terhétől halálfáradt lelkeszt és egy óriási hadsereg bomlásának sejtelmes visszatükröződését egy reszkető kézben, ezt mind nem szabad elfelejteni !

A sztalingrádi Nagyáruház romja — helyenkint félmagasságig, helyenkint egész a földszintig berojtozva, de helyenkint még régi magasságában felmeredezve, belső helyiségei gyalogsági harccktól szétdulva — egyike volt azoknak az épületeknek, amelyeket Hartmann hadosztályának Sztalingrádba elsőnek betört két ezrede, helyiségről helyiségre, lépcsőfokról lépcsőfokra elfoglalt, elvesztett és megint elfoglalt.

A Nagyáruház romja először az I. Roske ezred harciállása volt, később a Hartmann-hadosztály harci állása lett. Az ezredek leolvadtak, a hadosztálynak nem volt már zászlóaljnyi erőssége sem, és néhány nappal előbb a Carica-szakadéktól délre még jobban felmorzsolták; ott történt az is, hogy a hadosztályparancsnok, Hartmann tábornok felhágott a vasúti töltésre és egy orosz golyótól találva elesett.

Ezt a már csak névleg létező hadosztályt az egyik ezredparancsnok, Roske ezredes vette át és Hartmannnak ez az utóda volt most az ura a Nagyáruház romjának és vendéglátó gazdája a hadsereg főparancsnokának, aki vezérkarával, tisztjeivel, hivatalnokaival, őrmestereivel, irnokaival, ordonáncaival és egy csapat tábori csendőrral bevonult ide.

Aki a Színházpincétől a szűk utcaáteressen át érkezett a térre, a tér keskeny oldalán ment végig néhány ház mellett, a szemben álló magas sarokromra látott rá, látta a kapubejáratnál elhelyezett 10·5 cm-es tarackot és mögötte a kezelő legénységet; a bejáratnál a tábori csendőrség kettőzött őrszeme állt. Ha a kapualjon áthaladt, az udvarra érkezett és itt az egyik sarokban ezuttal egész falkáját látta a mellükön plépaizsot viselő alakoknak egészséges, rózsás arccal az acélsisak alatt, és ezt a falka tábori csendőrt, amely részben mint dugó tömte be a nagy bejárórést, részben a rés körül ácsorgott, két beosztott tiszt vezette.

A tábori csendőrök, akiknél mindenkinek igazolnia kellett magát, és akiknek meg kellett állapítani, kicsoda az érkező, honnan jön, hová (melyik osztályba és melyik úrhoz) készül, a tábori csendőrök még itt voltak, de ez a berendezés már nem működött. Hiszen a házrom pincéi nemcsak a hadsereg főhadiszállásnak adtak födelet, hanem egyidejűleg itt volt a hadsereg harci állása is, azonfelül az ezred és zászlóalj harciállása is ez volt, és így az ajtó nyitva állt az ordonáncknak, hírhordóknak és a legkülönbözőbb embereknek a legkülönbözőbb megbízatásokkal, sőt olyanoknak is, akik csak hivatkoztak arra, hogy valamilyen megbízatásuk van.

Nehéz lövedékek mennydörgő ívei húztak el a ház fölött. Közvetlen közelben páncélosok lövedékei robbantak. Az udvar fölött világító rakéta csüngött, fénycöppjeit hullatta és beragyogott minden sarkot. A »hadsereg«, amely a bekatlanozás óta hatodik hadiszállásra vonult, most már nem költözhetett tovább. Ide volt szögezve, ehhez a helyhez. A tábori csendőröket ugyanaz a nyugtalanság fűtötte, amellyel az egész ház tele volt, és tekintetük, amely szokás szerint minden érkezőt élesebb figyelemmel és gyorsan támadó bizalmatlan-

sággal vett szemügyre, szünet nélkül az udvar sarkait figyelte és a kapubejárat homályos szakadékát, mintha minden pillanatban azt várták volna, hogy onnan látják az ismeretlent előugrani.

Egy ezredes, még egy ezredes, egy százados, egy főorvos kért ebben a pillanatban bebocsátást. Az ezredes a főparancsnokhoz akart menni, a másik ezredes a hadsereg vezérkarához tartozott, a százados, aki egy gyaloghadosztálynál szolgált, a hadsereg második segédtisztjénél jelentette be magát. A főorvos Huth volt.

Egy izgatott orvos, hajadon fővel, köpeny nélkül, a Színház-pincéből, a hadsereg főparancsnokához akart bemenni. Az ilyesmi más időkben kedélyes és vidám mosolyt idézett volna elő; ebben az órában a főorvos sapka és köpeny nélkül, csak egy arc volt egy nagy körtáncban, csak egy alakja a kíséretetjárásnak, amely az udvar kockakövein újra meg újra felvonult. Egy tábori csendőr, aki kissé ittasnak látszott, rámordult: — Ember, tágulj innen, míg szépen vagy! De úgy történt, hogy a következő pillanatban Huth az egész csapat tábori csendőrrel és az összes bebocsátást kereséssel hosszan elnyúlva feküdt a hótól felsöpört és megtisztított kövezeten. Egy gránát, amely az udvarra csapott be és ott robbant szét, sisteregve szórta szilánkjait a falakra fröcskölte őket. Huth mellett a hadsereg vezérkarához tartozó ezredes feküdt, aki hallotta Huth kívánságát és most mikor ismét felálltak, így szólt hozzá: — Jöjjön velem, kérem főorvos úr. És ettől az ezredestől vezetve átjutott Huth a tábori csendőrök láncán; a két szolgálathoz levő tiszt üdvözölte. Ajtók nem voltak. Sötét nyílás tárult eléjük. Menedékes lejáró vitt le a pincébe. Olyanféleképpen festett itt, mint egy nagy garázsban. Középen egy széles görpálya, jobbra és balra betonoszlopoktól tartott és betonboltozatokkal fődött egyes szakaszok ablakkal a külső falra, ezeknek az ablakoknak felső harmada a földszint fölött volt és belövések elől homokzsákok takarták el. Ezek az egyes szakaszok gyalulatlan deszkafalakkal voltak a folyosótól elválasztva és durván ácsolt deszkaajtók nyitak beléjük. Az egyes helyiségekben világosság égett. A folyosóra csak a nyitott ajtókon át hatolt ki fény és csak akkor, ha valamelyik ajtó nyitva volt.

És itt, a lejárattól nem messze állt Huth főorvos és Carras ezredesre várt. Ő volt az, aki behozta ide magával és meghagyta neki, hogy várjon rá. Huth megértette, hogy segítség nélkül aligha jutott volna be ide és hogy előkészítő szavak nélkül nem is jutott volna tovább; így hát várakozón állt itt és a szeme előtt elvonuló kísérteties körforgást szemlélte. A folyosó széles volt és olyan hosszú, mint egy utca és tömve volt tisztekkel, ordonáncokkal, irnokokkal, tábori csendőrökkel, akik össze-vissza kóvályogtak a szobákban és az irodahelyiségekben, akik a falak mentében ácsorogtak vagy a földön ültek. Megszokott kép volt. Huthnak csak az volt új, hogy a bomlás hulláma és a menedéket kereső alakok már a hadsereg főhadiszállását is elárasztották.

A két tisztt, aki Huththal lépett be ide, a számára már ismert úton haladt tovább. Az egyik, egy ezredes és harccsoportvezet, aki napokkal ezel, még Jesovkánál harcolt, és látta, hogy semmisül meg ott harccsoportja, jelenleg pedig a fogházpincében lakott, a hadsereg főparancsnokhoz akart bejutni és nem akart egyebet, mint a főorvos: a fegyverletételt.

A másik, egy százados, Vennekohl tábornok segédtisztje volt. Vennekohl távollétében a hadsereg őt hívta fel telefonon: — Mire van még szükségük rendjelekben, hadiérdemkeresztekben, német érdemkeresztekben (elsőosztályú érdemkeresztekről, másodosztályú érdemkeresztekről említést sem tettek) nos akkor állítsanak össze egy névsort és terjesszék be ide! És most itt volt Vennekohl segédtisztje és bement a hadsereg főparancsnokának segédtisztjéhez.

A főparancsnok segédtisztje az asztalnál ült: — Mutassa csak, hányan vannak? Hosszú lajstrom volt. A segédtiszt meg se nézte a neveket. sem a megjegyzéseket, benyúlt maga mögött az ágy alá egy ládába és leolvasott ennyi meg ennyi hadiérdemkeresztet, ennyi meg ennyi német keresztet és megfelelő számú vaskeresztet. A százados nem is tudta, mitévő legyen, a nagy tömeggel. Akadt egy régi szám Völkischer Beobachter és egy újságpapírból csavart tölcsérrel s benne a rendjelekkel távozott.

Egy ajtóval odébb az Ia helyiségében tartózkodott a hadsereg Ia-ja és Ic-je, az asztalon félig ürített konyakos üveg állt, felvágott fekete kenyérszeletek heverték és felszakított celofánpapír csomagolásban vaj, sajt és egy doboz francia szardínia. A két úr azzal foglalkozott, hogy hátizsákját csomagolta be, az ételmaradékokat is összeszedték és berakták a többi holmival. A Ia szélesebbre nyitotta az ajtórést, hogy lássa, tiszta-e odakinn a levegő. Legényeikkel kivitették a hátizsákokat a kijárat ajtóig, azután maguk is utána osontak. Az útírány, melyet kitörési vállalkozásukhoz megállapítottak, a Volgán át vezetett, a Volga túlsó oldalán déli irányba akartak nekivágni félúton Asztrachán felé, azután ismét átlépni a Volgát és elérni a német kaukázusi hadsereget.

Még néhány ajtóval tovább a Roske ezred szabója ült, egy halom ruha hevert előtte, köpenyek, tábori zubbonyok, hosszú nadrágok, lovagló nadrágok, Roske ezredes egész felszerelése. Roske, tegnap még ezredparancsnok, ma pedig, mint az elesett von Hartmann tábornok utóda, egy már nem létező gyaloghadosztály parancsnoka volt és ebben a minőségében a legfőbb hadparancsnokság szikratávírat útján tábornokká léptette elő. A Hartmann-utód ruháiról akarta a szabó az ezredesi rangjelzéseket eltávolítani és a vállakra és a gallérokra a tábornoki jelzéseket, felvarrni. Roske maga is bejött: — Ember, csomagolja össze az egészet. Most igazán nincs ideje annak, hogy a vöröspántot és a hímzett tölgyfalombot felvarrja! Ez a tábornok, akinek még az első világháborúból hiányzott az egész balkarja s akibe nagy darab idegen húst ültettek be, egy kis csapatmaradványt

vezetett, amely a térre vezető utcabejáratnál harcolt. Most átadta a vezetést egy őrnagynak, mert magának, mint a nagy Áruházrom gazdájának és a hadsereg főhadiszállás vendéglátójának mind a két keze tele volt tennivalóval.

A Fogházpince harccsoportjának vezetője, Lundt ezredes ennek a földalatti utcának elülső részéből jött, elhaladt a távbeszélő és szikratávíró központ mellett, a hírszerzés-vezető, az orvos és Roske tábornok szobájánál s most egy kárpit előtt állt, amely a folyosó végén a főparancsnoknak és szorosabb kíséretének pincéhelyiségeit a pince főrésztől elválasztotta, midőn kinyílt egy ajtó és a kiáramló láрма hullámában az állt előtte, akivel föltétlenül kerülni akarta a találkozást: a hadsereg vezérkari főnöke.

— És hová készül? — szölitotta meg ez.

Föltétlenül beszélnem kell a főparancsnokkal, Tábornok Úr!

— Kivel kell föltétlenül, a főparancsnokkal? Az nem létezik, egyáltalán nem létezik. A tábornagynak súlyos gondjai vannak, rengeteg a dolga, senkinek sem szabad zavarni!

— Tábornok Úr, engem is a hadsereg miatt érzett súlyos gondjai készítettek arra, hogy erre az útra elszánjam magam!

— Megtiltom Önnek! Megakadályozom, hogy ide belépjen!

A függöny felemelkedett, egy százados jött ki: — Bocsánat, Tábornok Úr, hogy félbeszakítom, sürgős dolog! — fordult a vezérkari főnökhöz.

És miután egy lépéssel oldalt húzódtak: — Jelentés, Tábornok Úr: a páncélos hadtest leteszi a fegyvert!

— Az után, hogy Damméval beszéltem, és Damme nekem szavát adta? Lehetetlen!

— A jelentés nem Dammétól jön, a vezénylő tábornoktól. A páncélos hadtest parancsnoka visszatért hadiszállására, Tábornok Úr!

A vezérkari főnök ott állt, tojásdad, erélyes arc, szürke haj, nagy, merev szemek; a fellobbanó dühnek ebben a pillanatában szeme szint változtatott és olyan lett, mint a vak cserép.

Én! Én tudok mindent, én értek mindent és átlátok mindenben, mások nem tudnak, nem értenek és nem látnak át semmit; és senkinek bármilyen tevékenységi kört tölt is be, nincs joga egyéni elhatározásokhoz: így látta Lundt ezredes a vezérkari főnököt, így látta, ilyennek ismerte csaknem valamennyi tiszt. Tehetséges főnek számított, kolosszális munkaerőnek, igaz, hogy másokat is kolosszálisan meg tud dolgoztatni és még kártyajáték közben is képes arra, hogy ordonáncok rajával egész környezetét meghajszolja: ez volt az, amit Lundt ezredes folytatónak gondolt. És egyebekben — ezt már Lundt, a csapattiszt gondolta, — a vezérkari tiszt legjellegzetesebb típusa, akinél az ember csak a vezérkarba való belépéssel kezdődik. Különben rólam most teljesen megfélelkezett, volt az ezredes további észrevétele. És mialatt a vezérkari főnök tovább ment és berontott

az ordonánctiszt szobájába, és kapcsolásért kiabált és azt a választ kapta, hogy a kapcsolás még fennáll, Lundt ezredes egyszerűen félrecsapta a függönyt (a két ott felállított tábori csendő egyáltalában nem akadályozta) és belépett a folyosónak abba részébe, ahol a vezérkari főnök, a segédtisztok szobái és a hadseregirodák mellett a főparancsnok helyiségei is voltak.

A vezérkari főnök előtt vérbeborult a világ, nem hallotta meg, hogy a jelentés nem Damme tábornoktól, hanem a páncélos hadtest parancsnokától jött és beleordított a készülékbe:

— Maga tényleg megőrült Damme! Ha sejtettem volna ezt, Damme, az egész törzskart letartóztattam volna! Mit, ki... ki maga, egy hadnagy?

A huzal másik végénél nem Damme tábornok volt, nem is a páncélos hadtest vezénylő tábornoka, egy hadnagy volt ott, aki a rábizottakat udvariasan ismételte: — A parancsnok megbízásából jelentem tábornok úrnak, hogy a páncélos hadtest ebben a pillanatban teszi le a fegyvert és hogy jelentésem megtétele után semmi választ nem várok, hanem megbízatásom úgy szól, hogy azonnal vágjam el az összeköttetést, amit ezennel meg is teszek, tábornok úr!

— Főbelövetem az egész törzskart! Hallja!

De a másik oldalon már semmit sem hallottak. A távbeszélő-összeköttetést tényleg elvágták. A vezérkari főnök visszadobta a hallgatót az asztalra. Arcán egészségtelen pirosság csapott magasra. Kirohant a szobából, hosszú léptekkel mérte végig a folyosót a bejáratig és vissza, megbotlott a földön kuporgókban és még dühösebb lett.

Lundt ezredes továbbment és elérkezett az elé az ajtó elé, melyen ez a felirat állt: Főparancsnok, és mivel az ajtó nyitva volt, belépett rajta. Nagy kerek asztal, az asztalon kávésedény állt. A helyiség üres volt és az ezredes már éppen meg akart fordulni, mikor tekintete egy félig nyitott függönyön át egy elsötétített, oldalsó helyiségbe tévedt és ott egyszerre megpillantotta a tábornagyot. Ez a helyiség nem volt egészen sötét; egy szikratáviratfelfogó tompa fénye világított benne és a szikratávirókészülék mellett ült a hadsereg főparancsnok, keze ölében pihent, ő maga egészen össze volt roskadva. Az ezredes az arcélét látta.

Mit tesz az ember ilyen esetben, krákog egyet, de ez ebben a szokatlan helyzetben közönségesnek látszott és az ezredes arra határozta magát, hogy halkán megszólítja: Tábornagy úr!

A tábornagy felpillantott, megismerte az ezredest: — Maga az, Lundt, mit hozott? Foglaljon kérem helyet!

A tábornagy előmászott búvóhelyéről. Szemben ült az ezredessel. Az ezredes ecsetelte a helyzetet az úgynevezett fronton és a halódó csapat állapotát. Egyik oldalon a csapattiszt ült, ezer ember parancsnoka, akiket névszerint ismert s akiket meghalni látott, a másik oldalon a magas vezérkari tiszt, aki csak vezérkarának tagjait

és parancsnokait ismerte, de névszerint senkit, akinek szemében az ember csak mint sokszorozható mennyiség lépett előtérbe és pedig a tízezres számmal kezdődő mennyiségben, amelyet ide-oda lehetett tolni vagy elmozdítani is (és ez az elintézés gondolatban vagy papíron történik) tízezres tömegekben vagy mint jelen esetben háromszáz-ezrével lehet leírni. Itt ült a dübörgő csatatér embere, aki tudta, hogy nem áll már mögötte semmi, csak füst és hó és holttestek és itt volt ugyanannak a csatatérnek az embere, aki előtt a füstölő és dübörgő végpusztulás szép, tiszta vezérkari térképeken jelentkezett, de aki azért nem kevésbé (s az ezredesnél valószínűleg már előbb) látta az összeomlás közeledtét. Nem hiába szerzett hírnevet azzal, hogy helyzetjelentései tárgyilagosak, helyesek, sokszor éppen bosszantóan sötétben látók. Az volt a végzete, hogy ő, aki kezdettől fogva mint vezérkari tiszt, az első világháborúban mint tanár a hadi akadémián, később mint helyettes vezérkari főnök, aki tervek és hadműveleti vázlatok kidolgozásában parancsnokok alatt, akiken a döntés állott, végül mint vezérkari főnök és tanácsadó, kimagasló teljesítményt nyújtott, hirtelen egész hadsereget kapott és csapatvezető lett, és most önmagának kellett elhatározásokra jutnia és pedig a birodalomtól olyan távolságokban, amilyenek alig állottak eddig egyetlen csapatvezető előtt; végzetének másik része a hozzá beosztott vezérkari főnök volt, akinek természetüleg tanácsadójának kellett volna lennie, aki azonban gyakorlatilag megfordította a viszonyt és minden parancsnoki hatalmat magához ragadott és magához is tudott ragadni.

Az ezredes lényegében semmi újat sem mondott neki, és a vér és enyészet szaga, mely a csapat emberét körülbegte, csak arra volt jó, hogy visszataszítsa, nem kellett ismernie a megsemmisülést egyes és durva megjelenési formáiban, ami azonban egy egész hadsereg pusztulását illeti, úgy jelenlegi állapotában, mint a háború további folyamán és még távolabbi kihatásaiban, annak megítélésében elég jártassága volt s az egész nyitott könyvként állt szeme előtt. Itt sajátságos feladat nyílt volna számára, az összeomlást a dicsőség fényévé, a vereséget győzelemmé átváltoztatni és a lehetetlent, ha nem is a valóságban és nem erre az alkalomra, de irreális síkon és mint a legközelebbi alkalom előfokát, mégis elérni. És ebben a pillanatban csak arról lehetett szó, hogy megtudja, milyen részvételre képes még ebben a sereg és milyen magatartás várható a haldokló csapattól a hősi példaadásban, amit tőle kívántak, és hogy a nagyságért vívott küzdelemnek és a világhódító birtoklásnak a fölszentelést megadja. Ő maga, személyesen, lezárta számadását, előre látta fizikai végét. Felesége volt, lánya volt; lányának férjét (aki mint tábornok az ő parancsnoksága alatt állt s akit ki hagyott repülni) megmentette; itt az ő saját feláldozását követelték, a kívánt példaadás érdekében volt rá szükség. Pályája elérhető legmagasabb csúcsán a legmagasabb megbízást kellett betöltenie és ez a legmagasabb megbízás csak közvetve jött a Főhrertől, közvetve jött azokból a kezekből is, amelyek ráhelyez-

kedtek az olajra és az ércre és Európa térképére, ez annak a hatalmi eszmének közvetlen megbízása volt, amely az első világháborúban alul maradt és a második világháborút is el fogja veszíteni (ez volt a letűnőben levő tábornagy helyzetbecslése), de a harmadik világháborút (idáig értek a tábornagy számításai) meg kellett nyernie.

Igy, kétszer megfenekletten, rablóhadjáratok voltak, de ha harmadszor nyernek, akkor a két első menet is a Birodalom és a Világhatalom megalapításának egy-egy szakasza lesz és akkor nemcsak vérért, barna hulladombokért és egyre dagadó pusztulásért történt a dolog, hanem jövőendő fényért és dicsőségért. Itt állt a tábornagy: mind a két lábával egy roppant sírban, egy eljövőendő, még nagyobb, népeknek ásott sír sejtelmével.

Arról volt tehát szó, hogyan teszi majd meg a hadsereg az utolsó lépéseket. És mindenesetre nem egészen úgy alakult, ahogy tervezték. — Mindenesetre nincs egészen úgy, ahogyan előttem beállították! — mondta a tábornagy. Tényleg nem volt úgy, amint azt vezérkari főnöke feltűntette, aki általánosította a »Hartmann esetet« és azt a szikratáviratot küldte Berlinbe, hogy tábornokok és gránátosok vállvetve küzdenek a vasúti töltésen, pusztá fegyverükkel, szuronnal és ásóval. Hát nem így volt és az ezredes elmondta neki, hogy a »Damme eset« nem áll egyedül, hogy a városszájelen mindenfelé leteszik a fegyvert kisebb és nagyobb csoportokban. Már napok óta, már Gorodisce és Gumrak óta előfordul, hogy alantasabb vezetők mellőzik olyan parancsok végrehajtását, amelyek a csapat erejét meghaladják. És hogy ebben az órában elől mindenütt így történik: itt van egy hadnagy, aki azt mondja: — Most én is átmegyek, nekem elég volt, százados úr! — A százados erre: — Hogy mondhat ilyet! — Mire a hadnagy: — Nincs mit enni! — azzal megy is tíz, húsz vagy negyven emberrel. Vagy szól a telefon és egy százados jelentkezik és azt mondja: — Én most befejezem! — A parancsnok így válaszol: — Fegyverletétel nincs! — És a százados: — Igen, tudom, azok fönn teljesen eszüket vesztették! — A parancsnok megint beszélni kezd, de a semmibe beszél, mert az összeköttetést elvágták. A parancsnok készütséget küld előre, hogy a századost elfogassa. A készütség jelentést küld vissza, hogy a bunker belülről asztalokkal és minden egyébbel, amivel csak lehet, el van torlaszolva, és a százados belülről azt felelte, hogy reggelig már csak tartani fogja magát, reggelre pedig ott vannak az oroszok! Vagy még más esetekben a parancsnok nem hall többé semmit sem a századosról, sem az elfogatására kiküldött készütségről, tisztek és készütség együtt tűntek el.

— Így fest a helyzet ezidőszert a frontvonalakon, tábornagy úr! — mondta az ezredes.

— Igen, ez mindenesetre egészen, egészen más! — felelte a tábornagy.

— Itt volt ez a kitörési parancs, tábornagy úr!

— Igen, az a szerencsétlen kitörési parancs!

Ennél a tervnél arról volt szó, hogy a páncélos hadtest a Volgán át kelet felé, a gyaloghadosztályok pedig északi irányban, déli irányban és nyugati irányban törjenek ki, az volt az elgondolás, hogy a hadseregrészeket centrifugálisan robbantsák szét a szélrózsa minden irányába, de ezt a tervet el kellett ejteni.

— Ez a terv teljesen irreális talajon mozgott és a gyalogság nem tudott iránta megértést tanúsítani, tábornagy úr. A parancs visszavonása sem tudta a rést, mely itt vezetés és csapatok közt jelentkezett, ismét betömni. Ez a parancs a külső körülményekre támaszkodva bomlasztólag hatott. És a csapat most széthull, részekre bomlik, a szétforgácsolódás a káosz felé halad.

A »Hadsereg« hallgat, de a csapat vár még egy parancsot, amely elébe vág a káosznak és amely a csoportonkénti és fejetlen megadások helyett a szervezett fegyverletételt vezeti be.

— A fegyverletétel tilos! — ismételte a tábornagy régi mondását, amely már számos napon át egyetlen szava volt és fél arca ismét görcsösen rángatózni kezdett.

— De tábornagy úr, ez annyit jelent, mint a csapatot további bomlásba hajszolni. Azt akarja elérni, hogy az emberek behatoljanak ide a bunkerébe; ide jönnek és agyonlövik önt. Azt akarja, hogy itt az oroszok szeme előtt lázadásra kerüljön a sor, tábornagy úr!

— Kedves Lundt! — a tábornagy felállt és tudatos mosoly jelent meg szája szélén. — Arra nem kerül sor, efelől biztos lehet, kedves Lundt! Egyébként köszönöm magának!

Az ezredes ezzel el volt bocsátva. Kusza gondolatokkal haladt kifelé a pincéből. A tábornagy tudja, az elméleti ember annyit tud már az itt megszokott gyakorlatból, hogy sem lázadástól, sem a lelki felzendülésnek bármely nemétől nem kell itt félni: ő már tudja, ami előtte, a csapatvezető előtt csak a tábornagy hirtelen felvillanó mosolyában vált világossá: az emberek itt teljesen kiégtek, mindenki csak csont és bőr, már mint az, ami kinn hever a romhalmazokon!

Carras ezredes volt a főhadiszálláson, a vezéri főhadiszálláson is, látta a Führert, pillanatra szabad volt megszorítania egy kellemetlenül süket kezét és ezért most az életét kell odaadnia, a többiekkel együtt egy Carras ezredesnek is ott kell feküdnie a törmelék közt. Ismét tavasz lesz, a nap ismét sütni fog. Schuster ezredes, mint azelőtt, továbbra is ott ül majd íróasztalánál a legfőbb hadiszállás személyi osztályán és továbbra is különösen kényes, különösen megtisztelő feladatokat oszt ki. Az utcán találkozik majd Carras özvegyével, ez kissé sápadt lesz, de sápadtságával és fekete ruhájában mesésen elegáns jelenséggént fog hatni. Ugyanebben az órában egy poros csontvázat húznak ki itt a tisztogató munkálatok során a romok közül, szekérre teszik, azután az egyik balkában a nagy csonthalomra dobják. És ha Németországba mégy, add hírül, hogy ott láttad őt

feküdni... Nem, köszönöm, igazán nagyon köszönöm. Igen, ha még az ember lehetne a vándor, ha ebben állott volna a különösen megtisztelő feladat, az természetesen valami más lett volna.

Miben is állott ez az ő rendkívül megtisztelő feladata tulajdonképpen? Mi lett volna más, mint ami tennivalója az ötven-hatvan berepülőnek volt, elmondani: Útközben olyan sok csapatot láttunk Sachtyban, Mariupolban, Rosztovban, páncélos csapatokat, gyaloghadosztályokat Franciaországból, Jugoszláviából, Afrikából. Fehérre festett páncélosokat és *ekkora* ágyúkat, belga tüzerlovakat *ekkora* tomporokkal! Mi másban állott volna a feladaca, mint hogy itt üljön a hadsereg főhadiszállásán és *ekkora* bolhákat ültessen a tábornokok fülébe. De akkor sokkal jobb lett volna, ha Paul Hörbigert vagy Claire Waldoffot küldték volna be a katlanba és ezek azután itt is maradhattak volna tőle. De nem, nem Waldoff, hanem Carras ezredes, a kiváló társaságbeli tulajdonságairól ismert ember, aki ha rossz kedélyállapotban van is, nem árul el ebből semmit embertársainak, ez a Carras ezredes volt az adott hangulatágyú és ennek kell most itt lenni és valódi spártai halált halni, és még mindig és valóban holtan heverni akkor is, ha ez a hájas ál-Leonidász spártai és nibelung álszakállát megint letette és el is felejtette már.

A dolog tényleg komoly volt, halálosan komoly.

Carras kinn járt, végigfutott a krétafehér fényben úszó téren és kockáztatta, hogy a lezáporozó, kenyérrel és kolbásszal telt bombák agyonütik. Utána nézett a Roske-ezrednek. Az előléptetett parancsnok nem nyugodott, s nem mint ezredes, hanem tábornoki rangjelzésekkel akart befeküdni a tömegsírba. De itt most egy őrnagy állt és vérző, halódó csapatával tartotta az utolsó bejáratot a térre. Egy helyen az oroszok már legalább is csak négyszáz méternyire voltak a hadsereg hadiszállásától. A gránátvető tűz már az udvarra szórt a lövedékeit. És itt a Színházpince főorvosa mellett feküdt a kövezeten. Természetes, ennek az embernek igaza volt, a fehér zászló — ez volna a fehér vonás, amely keresztülhúzná Berlin számítását. A sebesülteknek nem szabad tönkremenniök, ez merőben esztelenség volna. De épp annyira teljesen esztelen volna Carras ezredes halála is, behozta tehát magával ezt az embert. Ő majd kezébe veszi a dolgot és a végére is jár, azután visszakiséri az orvost pincéjébe. Igen, így menni fog, így menni kell. Ez a fénysugár a legmélyebb éjtszakában.

Carras hátrahagyta az orvost és végigfutott a pincén, tolongó emberek közt, irodahelyiségeken át, Ia-k és IIa-k szobáin át, azután megint visszatért fénysugarához, az orvoshoz és megmondta neki, hogy még egy kis türelemmel kell lennie, mert ebben a pillanatban minden számbajöhető úr kolosszálisan el van foglalva. És tényleg el is volt. Nem is beszélve a főparancsnokról, az kolosszálisan meg volt terhelve (átmenőben látta), úgy ült ott, mint vihart megdöntötte nád. A vezérkari főnök (ennek ajtaján benyitott, azután gyorsan megint behúzta) kolosszálisan ordított a telefonhallgatóba: — Az egész törzs-

kart tábornoktól hadnagyig nyomban főbelövetem! — Az Ia és az Ic bezárkóztak egy szobába, ide nem volt bebocsátás. A szomszédnál, egy hírszerző és felderítő osztály főnökénél érdeklődött, sok szó nélkül, udvariasan, csak inkább jelbeszéddel, sokatmondó kisujjának mozdulatával pöccentve halántéka felé s a mozdulatot kérő tekintettel kísért a szomszédfal irányában. — Nem, ezek nem gondolnak arra! — válaszolták neki. — Ezek siralomházi lakománál ülnek és egyébként csomagolnak, a Volga balpartjának és a kirgiz pusztának a térképét vitették be magukhoz! — És maguk, uraim, szintén át akarnak menni a Volgán? — A hírszerző-felderítő osztály főnöke, és ott volt nála a hadsereg híradós ezredének parancsnoka is, mind a ketten szintén éppen hátizsákjukat csomagolták. — Nem, ezredes úr, mi nem akarunk kerülőúton menni, mi nekivágunk a közvetlen nyugati útnak! — felelték ezek... Nos, ezek ketten mindenesetre a legrövidebb úton jutnak a pokolba. És az Ia és az Ic, igen, ha az Ia farkas és Ic farkaskölyök volna, akkor lehetne némi kilátásuk, hogy a kirgiz pusztán át kerülőúton eljussanak Németországba, hátizsákjukban egy palack kenyérrel és bőven konzervkenyérrel, mindenesetre... Istenem, már tíz nappal ezelőtt megállapította ennek a háznak előre-haladó agylágyulását, hogy azonban egyes esetekben (s vajjon, mért éppen csak, »egyes esetekben«, az utolsó öt percben egész sorát olvasta meg ilyen eseteknek) ilyen jelenségekre kerülhessen a sor, ezt akkor nem gondolhatta. Hiszen itt egy sereg kitörésre készülő közt volt az ember. Az Ia meglóg és cserbenhagyja a hadsereget, a híradós ezred parancsnoka osztályát, a felderítő század vezetője szikratávírásait, megtömött hátizsákkal, titkon meglépve a Volgán át a kirgiz pusztára, a Karpovka-völgyön keresztül a kalmükökhöz, már csak egy »Heil, Heilt!« lehet utánuk kiáltani.

A függöny mögött egyre új szózatai hangzottak fel a jósdának. — Nem becstelen dolog a fegyvert valakinek maga ellen fordítani! — Tehát pisztolylövészek dördültek. — Nem becsületbe vágó utolsó pillanatban kitörési kísérletet tenni! Tehát hátizsákokat, borjúkat tömtek meg, vagy bőröndöket is. — Nem becsületbe vágó fogságba esni! — Ezt is híresztelték, a hír hitelessége természetesen még vizsgálatra szorult, mert a jelen pillanatig még így szólt az írásbeli parancs: A parlamentereket tüzeléssel kell visszautasítani! Ilyen kijelentések is hangzottak el: a fogság gyötrelmes halált jelent vagy elhurcoltatást Szibériába. Egyébként a vezérkari főnök még egyre tombolva járt az összes helyiségeken végig és ahol egy hátizsákot megpillantott, ott kitört a botrány és akit azon értek, hogy egy orosszal suttog, annak igazán semmit sem használt, ha a pincejósdára hivatkozott, haladéktalanul a fal mellé állították. Erre a házra szintén állt az egyébként valamennyi törzskari szállásra érvényben levő parancs: A harci állást az utolsó töltényig védeni kell! És akiben egy csöpp fegyelem van, az nem terjeszt most jóslatokat, hanem kézigránátokat gyűjt össze íróasztala alatt és az ágyzsjákjában.

Ilyen dícséretre méltó cselekedetet is tapasztalt egész sor tisztnél (ha egyeseknél az öngyilkosság valami exotikus nemének előkészítéséről volt is szó); de a vezérkari főnök irodahelyisége (erről az ordonánc tiszt biztosította őt) még mindig nem volt fegyverraktárrá, még kevésbé fellelőszobrá átalakítva.

Carras ismét a vezérkari főnök előszobájában állt és ezúttal nem kellett az ajtót előbb megnyitnia. A nagy lármát a csukott ajtón keresztül is hallani lehetett. Kérdő tekintetere az ügyeletes tiszt először csak vállat vont, azután mégis elmondta, hogy egy különösen nyakas hadnagyról van szó, aki már Isten tudná hányadszor telefonál és azt kéri a hadseregparancsnokságtól, hogy a térparancsnokság közelében harcoló csoportoknak, amelyek egyáltalán nem tudják, ki alá tartoznak, adjon parancsot a haditevékenység beszüntetésére.

A vezérkari főnök kijött szobájából, fehér volt a dühtől, nem látott senkit, hosszú léptekkel nyargalt előre, visszacsapta a függönyt és kiordított a folyosóra a tábori csendőrség szolgálattevő őrmesteréért: — Őrmester! Egy különítményt! Lawkownak hívják a fickót, valami Lawkow hadnagy! Felelőssé teszem érte. Ide hozza nekem azt a fickót, látni akarom!

— Gyilkosnak szidalmazta a főnököt! — tudta meg Carras a tiszttől, aki hallotta a telefonbeszélgetést. És ez megint nem volt az a pillanat, amelyben Carras a főnökkel beszélhetett, annál kevésbé, mert a Színházpincénél éppen úgy, mint a Térparancsnokságnál egy egészségsügyi állomásról volt szó.

Carras megint járkálni kezdett a helyiségeken át, szobákba pilantott be, ahol étkeztek. A hadsereg főhadiszállás öt átköltözés után szegény volt, mint a templom egere. De a Hartmann-hadosztály még »régi telkén« tanyázott itt és még voltak készletei, és ez az éjszaka a maradék-megévések és a maradék-megívások nagy éjszakája volt. A hadsereghadiszállás egyes urai, akik részt óhajtottak ebben venni, ott portyáztak a Hartmann-tisztek szobái körül. Ilyen portyaúton találkozott Carras hasonmásával. A többi tiszt mindenesetre azt állította, hogy a hadsereg híradós szolgálatának vezetője olyan, mintha kiköpte volna és tökéletes hasonmása. Természetesen mindig kínos az embernek bizonyos tekintetben önmagával szemtől szembe állni és még hozzá, ha ennek a hasonmásnak némi kis terve van szolgálati pisztolyával. De közben más irányba tisztázódott a dolog, a hírszerzésvezető elzárta pisztolyát és besüllyesztette nadrágzsebébe. — Képzelve csak, tulajdonképpen abban fáradok, hogy embereimnek egy kis reggelit szervezzek — mesélte — és ekkor találkozom a segéd-tisztemmel, kezében itt ez az izé, felhúzott ravasszal, piff-paff és vége. Kicsavartam a kezéből, de hogy használ-e valamit, nem tudom. Örökösen nem ülhetek a nyakán. Van ezen kívül még több páciensem is s hozzá a saját gondjaim egy ilyen órában!

— A segéd-tisztje, hiszen az az a nagy, erőteljes, egészséges ember!

— Igen, éppen az, és képzelje csak, elragadó felesége van, röviddel a bekatlanozás előtt nősült meg Belgrádban, egy nagyiparos lányát vette el és még egy ilyen nyúl pisztolyhoz!

— A maga adjutánsa, ha jól emlékszem, különben is, hogy mondják csak, afféle Oszlop volt!

— Úgy van, az: Oszlop! Ha csak egy szót ejtettem is el, ami Hoothot, Mansteint illetőleg csak egy kis kétségnek adott kifejezést vagy az úgy nevezett »Mennydörgés« vállalkozást ordító hülyeségnek bélyegeztem, akkor felugrott: »De ezredes úr, meg kell Önnek mondanom, hogy helyzetmegítélése egyenesen elviselhetetlenül hat!« Egy ilyen százszázalékig hiszékeny Oszlop rendületlenül hisz a véderő-hírek szentségében, mindent elhisz üde, jámbor, derült lélekkel, de most vagy öt napja teljesen összetört, ott ül, fejét kezébe hajtva maga elé mered és egyebet se mond csak: »Minden hazugság! Minden csalás! Minden szédelgés!« — Káromkodik és bosszút liheg és most azt mondom neki: Jegyezze csak kérem, a birodalmi marsall beszédét! Erre a papírtömb és az írón hirtelen a sarokba röpül, ő maga kirohan sajtfehér arccal, és itt kell őt megtalálnom és erőszakkal elvennem tőle ezt az izét. Ezek összeroppanások!

— És mit tesz saját maga? — kérdezte Carras.

— És mit csinál maga, Carras? — kérdezte vissza hasonmása.

Mind a ketten fogukat mutatták, mind a ketten mosolyogtak. A hírszerzésvezető így szólt: »Nos hát mi is elérkeztünk a társasjátékhoz: Fogság — öngyilkosság? Fogság — öngyilkosság? Nos, én előbb egy kis enniivalót akarok szerezni embereimnek. Egyéb-ként a parancs: Az utolsó töltényig!«

A vezérkari főnök ment el mellettük. Mind a ketten utána pilantottak, azután találkozott kettőjük tekintete. Ezúttal nem muto-gatták egymásnak a fogukat és nem is mosolyogtak.

Azután azt mondta a hírszerző szolgálat vezetője:

— Képzelje, előbb nála voltam és jelentettem: »Tábornok úr, jelentem, hogy ezek meg ezek eltűntek!« Természetesen mindenre el voltam készülve. De ő kezét nyujtott nekem és azt mondta: »Változtatni már úgysem tudunk rajta!« Mire kell ezt a hirtelen ellágyulást magyarázni?»

— Nem hiszem el neki az ordítását és nem hiszem el ezt a kirakatba tett nagy nyugalmat sem! — mondta Carras és miközben ezt mondta és látta ezt az embert a tábornoki, vörös paszomántos hosszú nadrágban a legnagyobb nyugalom tartásával elhaladni, most értette meg, hogy ez igazán mind csak takarás.

A hírszerzésvezető azt mondta: »Ez az ember nézetem szerint belsőleg készen van!«

Ezt mondta és tovább ment. Carras ott maradt egyhelyben állva. Végig nézett a hosszú pincefolyosón. Az ajtókon kihulló sűrű világosság az alakok során, akik vagy fel s alá jártak vagy a földön kuporogtak. A kijárat mellett jobbra egy halom gyalogsági munició

és kézigránát, halra egy rakás akna. A szikratávíró kis Bosch-készülékének motorja puffogott és kékes füsttel tette a levegőt terhessé. Ajtók nyiltak. Ordonánccok jöttek ki és furakodtak be a tömegbe. Tábori csendőrök kiáltásai s a kiáltásokra adott válaszok: Tovább menni! Nem állva maradni! — Pofát befogni! — Ki volt az? — Hová akar menni? — Az ezred harci állásába! — Mit gubbaszt itt? — Az ezredorvoshoz megyek! — Gyerünk, gyerünk. Tovább! Megint felpattant egy ajtó. A szoba ablaka előtt felrakott homokzsákok leomlottak egy gránátrobbanás erejétől, és néhány embernek ki kellett menni az udvarra, hogy megint felrakja őket. Egy pillanatra szél és hó hatolt be a szobába és ki a folyosóra. És ismét kiáltozás, ismét leomló homokzsákok. És kívülről, a boltozat fölött fekvő házromból csörömpölés és dübörgés, és olyan volt, mintha valami nehéz tárgy száz lépcsőfokon gurult volna le, a végén robbanás hallatszott, nehéz gránátvető lövedékének pukkanása. A falánál olyan alakok húzódtak meg, akik már túl voltak a: Fogság — Öngyilkosság — játékon és akiket már hidegen hagytak a gránátvetők belövési fenn a házromban vagy kinn az udvaron vagy a hosszú folyosó végén. Határtalan közönnyel ültek ott, gondolataikon kérődztek vagy egyáltalán nem is gondoltak már semmit. Tökéletesen át voltak hatva minden cselekvés teljes értelmetlenségétől akár szolgálatukat, akár az embereikről vagy a szomszédpincék sebesültjeiről való gondoskodást illetőleg. Egyszerűen csak itt ültek és nem tudtak már fölkelni. Harc az utolsó töltényig — ez alatt a vezérkari főnök alatt és ezért a házáért, tele pazarul dekorált örültekkel! (Bocsánat, uraim, meleg lábak, hűvös fejek, taktikusok, stratégák, specialisták, szaktanácsadók minden területen, a helyzet tárgyilagos megítélői, ez az utolsó átváltozás, az utolsó álarc, az utolsó, a sápadt homlokokra véglegesen feltűzőtt, hervadhatatlan koszorú.) Istenem, az ember tíz éve tiszt, előléptetés fokról-fokra és parádák és csillogás, és diadal és győzelmi menet egy világrészen át, és ilyen vég, ilyen elképzelhetetlen bolondok tánca, szétrobbanó gránátok fényében, a hideg fegyver felvillanásában; kiszínezhetetlen és beláthatatlan és legvégső fejleményképpen nem marad más hátra, hogy majd Carras ezredes is saját halántéka ellen fordítsa fegyverét!

Istenem, nem, nem, nem, nem!

És Carras ezredes nekiindult, utána futott a vezérkari főnöknek. Dolgozószobájában megtalálta, elébe állt és rövid beszélgetést folytatott vele. Azután visszajött és ott állt Huth főorvos előtt.

— Doktor, most azt hiszem itt a kellő pillanat, azt hiszem, az urak most készen vannak!

Elöl ismét dőrej hallatszott, ismét robbant valami. Ezúttal néhány gránát volt. Talán húsz perc telt el, ennyi ideig ült itt Huth. Nem tudta, kik az egyes urak, akik itt tekintete előtt elhaladtak. Nem tudta, hogy a fronttisz, akivel együtt lépett be ide, kiténtetését vitt el a papírtölcsérben. Nem tudta, hogy az ezredes, akivel

ide bejött, a tábornagnál tett látogatásról tért vissza, de látta rajta, hogy valami felkavaró élmény zavarta meg. Nem tudta, hogy a magas természetű úr, aki fehér, takaró öltözékben volt, kívül fehér vászon, belül fehér szörme, s aki a bejárati ajtónál ugyancsak fehér hátizsákot vett át, a hadsereg első segédtisztje volt és hogy a másik fiatalabb ember éppen úgy teljesen fehérben, aki követte, a hadsereg Ic-je volt, és hogy ebben a pillanatban mind a ketten a bizonytalanba vezető útnak vágtak neki. Felállt, bepillantott az egyik helyiségbe, bepillantott a másikba és itt is, ott is magasabb rangú tisztek egy-egy csoportját látta ülni, de nem tudhatta, hogy itt a ház kettős csoportosítása van előtte, ezek közül az egyik a Hartmann-utód és tábornokká csak az imént előléptetett Roske körül, a másik pedig a hadsereg főparancsnokának segédtisztje és a hadsereg tolmácsa körül gyűlt össze, és azt sem tudta, hogy mind a két csoport urainak saját egyéni gondjaikon kívül még csak az az egy főgondjuk volt, hogy a tábornagyot jó hangulatban találják, és ezért mindenből, ami válogatott, inyes falatot az élelmezési raktárak még készen tartottak, bőven rakattak a tábornagy asztalára. Victor Huth főorvos jól megnézte a falnál meghúzódó, egykezdű alakokat és észrevette, hogy nem izomsorvadás, nem végelgyengülés, nem vérhas volt az oka az itt előforduló bénulásoknak, ezek a tünetek legnagyobbrészt lelki okokra voltak visszavezethetők. Látta a pulykaméregtől felfújt vezérkari főnököt, látta a szétporló szürke fényben fürdő, hosszú medencében föl s alá mozgó tiszteket, köztük egészen ritka halakat, — orvosokat, állatorvosokat, hadbírákat tábornoki rangban, tiszteket vörös vezérkari jelzéssel, arany és ezüst vállfonadékokkal vörös, kék, zöld és fekete alapon, tiszteket, felügyelőket, tanácsosokat, hivatalnokokat, írnokokat s köztük a tábori csendőrök kutyafejét, ezt az óriási apparátust, amelynek hetek óta nem volt már egyéb teljesítménye, mint ez az egy szó: *Kitartani!* Ez az óriásagy, a hadsereg szürke állománya, beteges elváltozásokon megy keresztül, pusztá szemmel meg lehet ismerni az elkorcsosulást és megfigyelni az egyes sejtekben jelentkező bajokat, a mélabút, a rögeszméket, a paranoiát, a hypochondriát, a dühöngést, lehangoltságot, eszmeiszonyt, ítéletgyöngeséget és a tébolynak és elmetompultségnek egész sereg alfaját. A hadsereg agyközpontját halálos görcsök rázták, bomlásnak indult, teljes bénulás felé haladt; ez volt Huth főorvos diagnózisa, miután bejött ide és húsz percig tartózkodott itt. És a betegség és az idő előtti elhalás alapja, ehhez a megállapításhoz is eljutott Huth főorvos, az engedelmesség és a szabad akarat rabszolgai feladása volt.

Huth felpillantott, Carras állt előtte. Csak most vette észre először, hogy az ezredesnek zöld szeme van és hogy ez a zöld fény egész arcára reflexet vet. Ez nem volt képzelődés, akármilyen indokolt lett volna is ebben az esetben. Amit látott, egy lelki állapot kivetítése volt, mély vízbe esett macska arckifejezése volt ez vagy föltétlen és mindennek ellenére élni akarás lobogása, és ez erős és egészséges ösz-

tönre vallott, amelyben az orvos bízott s amelyre nyugodtan rábízta saját ügyét is. Az ő kívánsága az óra követelményéhez mérten csekély volt. Az egész hadsereg megadása lett volna a parancsoló követelmény. Arra, hogy ezt a követelményt fölvesse, nem érezte magát elég erősnek. De a Színházpince feladása (s hozzá még, tekintve, hogy elméletben már napok óta számoltak a sebesültek hátrahagyásával) ez a megadás volt nemcsak elméleti, hanem gyakorlati formában is, az a követelmény, amelyet képviselni és kérni akart.

— Igenis, ezredes úr, én is készen vagyok!

Huth Carras mellett haladt a túlnépes pinceutcán. A függönyt visszahajtották. A Carras ezredes kíséretében levő főorvost a jobbról és balról álló tábori csendőrök minden további nélkül átengedték. Egy irodaszoba, egy homokzsákokkal eltorlaszolt lépcső mellett haladt el és a hadsereg vezérkari főnökének ajtaja elé érkezett. Midőn Carras az ajtót kinyitotta, a függöny túlsó felén, a pincebarlang másik végén, ismét nehéz gránátbecsapódások dörögtek. Huthot előszobán vezették keresztül, azután ott állt a vezérkari főnökkel szemben.

A főnök íróasztala mögött ült. Erélyes arcú férfi volt, szeme úgy csillogott, hogy Huth először morphiumra gondolt, de azután az izgalomra, egy jellem túlfeszítettségére vezette vissza ezt a merev fényt.

Nemcsak Huth, hanem Carras, a szolgálattelvő tiszt, még egy másik jelenlevő tiszt, akik eddig mindig tomboló dühben látták kitörni a vezérkari főnököt, valahányszor környezetében a fegyverletételről csak egyetlen szó is esett és aki eddig a pillanatig tábornokokat főbelövással fenyegetett meg, ha csak gondolni mertek a megadásra, komoly meglepetést éltek most meg.

A vezérkari főnök le nem vette tekintetét az orvosról. Nem lehetett meglátni rajta, mit gondol. Hagyta, hogy az orvos beszéljen, hagyta, hogy olyan szavakat is kimondjon, amelyeket különben nem tűrt volna el. Egyszer elfordította a fejét és kifelé figyelt a gránátoknak most szabályosan ismétlődő pukkanásaira, azután megint oda-hallgatott az orvosra.

Huth befejezte.

A vezérkari főnök így szólt — és most valóságos meghökkenéssé vált a jelenlevő urak meglepetése — Huth főorvoshoz: »Üljön le, doktor, és legyen néhány pillanatig türelemmel!« A főnök ezután elhagyta a szobát, a főparancsnok segédtisztjéhez ment, kihívatta a hadsereg tolmácsát és néhány szót váltott a tolmáccsal. Hívatta a Hartmann-utódot, Roske tábornokot s vele is rövid beszélgetést folytatott. Egy ordonánctisztet küldött a szomszéd helyiségekbe az ott tartózkodó tűzérési parancsnokért, akinek rendelkezése alá a Vörös Hadsereg Házának romja tartozott, a mellette fekvő Színházpincével együtt, azután belépett a tábornagy szobájába.

És ezt a magas sztalingrádi házromot, és az arcokat falai közt és azt, ami az utolsó éjszakán raktárhelyiségeiben és folyosóin végbe-

ment, egy hadsereg főhadiszállás végső vonaglásit, ezt sem szabad elfelejteni. És a vezérkari főnök beszélgetését a tolmáccsal és a tábornokkal, és ennek a rövid beszélgetésnek a tartalmát, amely nemcsak a Színházpince, hanem a hadsereg főhadiszállás átadására is vonatkozott, olyan órában, amelyben az emberek köröskörül tovább haltak, mint hetvenhét napon keresztül, mert kötve voltak a soha vissza nem vont hadseregparancshoz: Az utolsó töltényig! — *ezt mind nem szabad elfelejteni!*

A Sztalingrádba özönlő sebesültek tömegét a Térparancsnokság épületének közepén kell összegyűjteni és ellátni! — így szólt az utolsó hadseregparancs.

Mikor Simmering főtörzsorvos a sebesültmenettel, amelyet Gumraktól cipelt magával a nagy kapubejárat alá megérkezett és az udvarra belépett, éppen besötétedett. Midőn a sebesült Lawkow hadnagy a kapun bejött és az udvarra lépett, már csillagok ragyogtak az égen, az épület falai kéken emelkedtek az éjszakába, és a földszint ablakaiból kidobott halom, amelyet meg kellett kerülni és amely már a főtörzsorvosnak és sebesültoszlopának figyelmét is felhívta magára, bár csak egyes kimeredő részeiből és görbületeiből volt annak felismerhető, ami valóban volt; ez az egymásra dobált és embermagasságú rakás a bejáratától az udvar sarkáig húzódott és a saroktól az oldalszárny ajtajáig és az ajtón túl újra kezdődött és tovább haladt. Amilyen hosszú volt a ház, hullasánc vette körül.

Simmering főtörzsorvos megállt.

Állva maradtak a sebesültek is, akiket vezetett, amennyiben nem voltak még a kapubejárat alatt vagy kinn az utcán. Parancsszó nélkül balra át, hosszú pihenj, úgy álltak itt lecsüngő karra, csüggedt fővel és szemekkel, amelyeket szerettek volna elfordítani, de nem tudtak, amelyeknek éppen egy megmerevedett kezét, egy összezsugorodott lábat, egy fölhasadt száját kellett nézni, ezt az egész odadobált rakást; így állt az összegyűjtött sebesültek néma arcvonala azokkal szemben, akiket tegnap gyűjtöttek össze és akik tegnap meneteltek be ide, az udvarra.

— De magyarázza meg nekem, őrmester...

— Oh, főtörzsorvos úr!

Igy szólított meg Simmering főtörzsorvos egy szanitécaltisztet, aki másik szanitéccal egy holtat nyújtott fel a hordággal együtt, amelyen a házból kihozták, a halom tetejére, ahol másik két szanitéc vette át tőlük.

— Mindig így festett itt ez az udvar, őrmester?

— Négy nappal ezelőtt még nem, főtörzsorvos úr. De temetésre a belövések és a fagyott föld miatt gondolni sem lehet. Először ott túl, a fészerbe, raktuk a halottakat. A fészér már tetejéig tele van. És

amellett a tömeg, amely itt összesereglik, egyre nagyobb. Az egészségügyi századnak más munkája sincs, csak hogy a halottakat ki-hordja és erre sem képes már.

Igy festett a helyzet, amikor Simmering főtörzsorvos megérkezett.

Mikor Lawkow hadnagy megjött, ő csak egy volt a sok közül, akik egyesével jöttek ide, sztalingrádi balkákból, romlyukakból, kívülről, a messze hópusztaságból, mint ide sodort kék pelyhek. Ez elől a feltornyozott, kusza halom elől, amelyen mint köd ült a csillagfény, remegve hátráltak. De hová, — vissza a gödrökbe, vissza a hópusztába? Onnan a sötétség, onnan az elhagyatottság, onnan az éhség hajszolta fel őket. Itt volt a »Hadsereg« által kijelölt hely; remélték, hogy itt kapnak, ha egyebet semmit sem, legalább egy lólevest. Így hagyták, hogy a halom balra elmaradjon mellettük. Hiszen ez mégis más, akik itt feküdtek, azoknak pechjük volt. Aki ide érkezett, saját lábán járt és reménykedett még. Az ajtóhoz furakodtak és ha még mindig az első kötésben levő szétzúzott kar, a törött csont, a sebesült borda úgy fájt is, hogy fel kellett ordítaniok, keresztülfurakodtak és bejutottak végül a ház belsejébe és elérkeztek, ha egyelőre tovább nem is, a lépcsőházig.

Idáig jutott el Lawkow hadnagy.

Idáig jutott Buchner őrnagy is hadnagyával, Looséval. Buchner őrnagy mindenesetre továbbfurakodott. Ha nem is tudta magát egy orvosig keresztüldolgozni, talált egy szanitéc őrmestert és azt magával hozta. Meggyőződött arról, hogy az őrmester elvitette hadnagyát, csak azután távozott ismét. Csak kinn, a szabad ég alatt és a hideg levegőben hallotta azt a furcsa rikácsolást, amely a ház belsejében olyan fülsiketítő és olyan különös volt, hogy az ember nem tudta sem megérteni, sem megmagyarázni, hol is van tulajdonképpen. Emberi hangok voltak még ezek, vagy rabmadarak voltak, amelyek egymás fölé zsúfolt kalitkákban, három emelet magasságban és három épületszárnyban gunnyasztottak egymás fölött, falaknak és mennyezeteknek szálldestak nekiverdesve és mint sötét kupacok hulltak vissza vérző csőrrel és törött szárnyal és érthetetlen, vad hangokat adtak ki? Mi volt ez, egy egész torony tele halódó madarakkal vagy istálló volt, istálló istálló fölött, tele megégő lovakkal, akik riadtan fújtak s láncsaikat szaggatták és mázsás súlyukkal roskadtak össze; vagy ezernyi ember volt ez, emberek lehettek még? Midőn Buchner kinn az utcán ismét csapatahoz ért és a rikácsolás, a verdesés és a dobogás még mindig fülébe hangzott, és a csillagfényben csillámló halcm, amely mellett elhaladt, még mindig ott volt a szeme előtt, akkor tudta: ez a Halál. És ezzel a tudattal szívében, egy lépéssel sem gyorsabban és egyetlen lépéssel sem lassabban, és a gránátvetőtűzre és a sorozatvetők tüzelésére ügyet sem vetve, némán haladt csapata előtt egészen a gőzmalomig.

Loose hadnagyot bevitték. Orvosi vizsgálatra nem volt szükség. Ebben a házban csak két válfaja volt a betegeknek és sebesülteknek,

járóképesek voltak és olyanok, akik nem tudtak már járni. És annak megítéléséhez, melyik kategóriába tartozott a beszállított, elégséges volt az őrmester. Ha hozzá még, mint Loose hadnagy esetében, a szilánktól széttépett nadrág és a comb köré csavart ing egyetlen véres rongy volt, nem került nagy fejtörésbe a döntés. Az őrmester azt mondta: — A folyosóra kerül! A szanitécek bevitték oda s letették a sor hátulsó végére. Loose hadnagy, bár végigküzdötte a háborút és gödrökben és pizsokban feküdt és megszokta a durva katonai hangnemet, még mindig jól nevelt fiatal ember volt. Mint ilyen először türelmesen várt. Mikor ez igen sokáig tartott, megkérdezte a szanitéctől, mikor állítják orvos elé. A szanitéc nem tudta. Még egy darab idő múlva újra azt kívánta Loose, hogy vigyék az orvos elé, még később is kifejezte azt a kívánságát, hogy orvost szeretne látni. De sem orvos nem jött, sem orvos elé nem vitték. Csak két szanitéc jött, ezek elől-hátul megfogták saroglyáját és valamivel tovább tették. Ez néhányszor megismétlődött. Mögötte végtelenben nőtt a sor és ő lassankint egyre tovább került. A folyosó nagyon hosszú volt, koromsötét és kutyahideg. Valahol ajtóknak kellett nyitva állniuk és Loose hadnagy kérte, hogy csukják be az ajtókat. De minden úgy maradt, ahogy volt. A sötétség és a hideg tovább tartott és egészen úgy tetszett, mintha a szabadmezők szele söpörne végig a folyosón. Az egyetlen, ami vele történt, az volt, hogy egy-két hellyel mindig előbbre jutott. Azokat, akik előtte vagy mögötte feküdtek, nem láthatta. Szólításokat, kiáltásokat is hallott. De legtöbbször merev némaságban feküdtek itt. Valahol lóttek, ezt is hallotta. Mindig előbbre jutott és hirtelen megpillantotta a folyosó végét. Itt nem volt semmiféle ajtó, innen nem vitt az út semmiféle műtőterembe. Itt nem volt ajtó és nem volt ablak sem, üres négyszög volt, olyan magas és olyan széles, mint a folyosó. És emögött és ebben a négyszögben nem volt más, mint a pusztaság. És az ég hidege dühögött végig a folyosón. Hová lettek az emberek, akik előtte haladtak előre? Csak most tűnt fel neki, hogy a teherhordók futva jöttek vissza az üres saroglyákkal. Hisz itt elől nem volt semmi, csak egy rés ablakpárkány nélkül és az ég villogó csillagaival, hová lettek tehát a többiek? Loose hadnagy nem volt eszméletlen, nem volt apatikus, mint a legtöbb, aki itt feküdt. Néhány órával ezelőtt még a Tatársáncra állt és a repülőtéren jött át. Lába szét volt zúzva és mozogni nem tudott. Különben egészséges ember volt, eleven vérkeringéssel és érintetlen idegekkel. Itt feküdt és becslése szerint még húsz vagy harminc ember feküdt előtte.

Most újra kérte: — Vigyenek el innen! Vigyenek el az orvoshoz vagy vigyenek egy másik helyiségre! Itt nem maradok! — A szanitécek megint egy hellyel előbbre emelték és eltűntek a sötétségbe. És ő kötve volt, szétroncsolt lába odaszögezte a hordágyhoz. Előtte az ég és az üvöltöző szél. És hideg volt. Orra és ujjai olyanok voltak, mint a jég. És szorongás fogta el és ez a szorongás félelmetessé nőtt és

Loose hadnagy ordítani kezdett. Olyan erős volt a kiáltozása és olyan messze harsanó, hogy más időkben a törzsorvos, a főtörzsorvos és az egész ház összeszaladt volna. Most ez a hang elenyészett egy üvöltő toronyban és nem történt semmi.

Lawkow hadnagy ugyancsak megérkezett ebben a házban.

A tábori konyhát kereste. Ezt meg is találta az egyik pincében. Katonáknak egy pincelépcsőn csüngő fűrtjei mellett kellett elmennie. Kis ember volt és mozgékony, goromba szóra még gorombábbal tudott felelni, így jutott el a gulyáságyúhoz. Kapott egy evőedényt tele meleg vízzel, ez volt az egyetlen táplálék, amit itt kapni lehetett és amit itt napok óta osztottak. Lawkow betöltötte gyomrába a meleg vizet. És itt maradt volna ülve a gulyáságyú mellett. Először a meleg miatt és különben is a legjobb megfigyelő hely lett volna, hiszen nem lehetett tudni, nem fejlődik-e még ki valami és akkor jó mindjárt kéznél lenni. De a pincét kiürítették és nem használt neki semmit, hogy ő is résztvevett a kiürítésben. A tábori csendőrök, akik az embereket a lépcsőn felszorították, kidobták őt is. Lawkownak mindazonáltal sikerült elkerülni a lépcsőt és a folyosóra kisurrania, így ott kóválygott tovább a pincehelyiségekben. A fal mentén kuporgó testek hosszan kinyújtott lábain botladozott át, zsúfolásig telt termeken préselte magát keresztül és lépésről-lépésre dolgozta magát előre.

Nagy pincehelyiségek voltak, barlang barlang mellett. És mi minden nem jött itt össze! Voltak itt szétugrasztottak, voltak tiszték és közlegények, voltak itt horvátok és olaszok, voltak itt soffőrök és segédsoffőrök, lóápolók és szőkevények és építő csapatok, emberek minden vezetés nélkül. Volt itt harcoló csapat is, amelynek az volt a szállása és gépfegyverekkel megtüzdelt földalatti állást tartott. Itt volt a Térparancsnokságtól hátrahagyott tábori csendőrsztyály is.

Voltak itt hollandok és belgák. Egy terpedt arcú, szürke ködös szemű fickó különös csengésű német nyelven szólította meg Lawkowitzt és azt akarta megtudni tőle, hogy most, mikor ez itt kórház lett, megfogják-e magukat bizonyosan adni, vagy hogy megkezdődött-e már a fegyverletétel. Közben lövöldözés is hallatszott és nem lehetett tudni, hogy a pinceablakokból lőnek-e ki, vagy az utcán, vagy az öngyilkosok lövései voltak. Voltak itt betegek is és köztük vérhasban szenvedők, akik dolgukat a helyszínén végezték el és olyan gyöngéek voltak, hogy nem tudtak a lábukon állni. Tiszték guggoltak közben vagy botorkáltak végig a betegeken és mivel egy nappal ezelőtt még a vezérkarokban ültek és idáig nem látták, hogyan halnak meg a vérhasban szenvedő katonák, meg voltak botránkozva »a szemérmetlen viselkedésen«. De mit kerestek itt, — arra vártak, mint a fiatal hollandi, hogy itt megadásra kerül a sor és ennél akartak jelen lenni. Egy tábornok is volt itt, tüzérparancsnok, minden kíséret nélkül, ugyanabból az okból volt itt, mint a többiek és egyedül igényelt a maga számára egy egész pincehelyiséget. De ezt a helyiséget vitássá tették számára. Egy csapat fáradt, kötésekre és rongyokba csavar-

gatott ember tódult be a helyiségbe és egy szempillantás alatt birtokába vette. A szürke frontalakok között, akik egy falnál álló padra és a földre ereszkedtek le, látta Lawkow a tábornokot hosszú, vörös-csikos nadrágban, látta felfújt arcát és heves szavakat hallott. De ez nem volt már uraskodó parancsszó, már csak kikényszeredett tiltakozás volt, amellyel nem törődött senki. Az emberek itt voltak és az egész társaság nem volt egyéb sűrű agyagos pépnél és a pépbe bele lehet markolni, de az nem mozdul. A tábornok visszaroskadt székre és megadta magát sorsának. Belenyugodott a betörésbe, meg volt elégedve azzal is, hogy egyáltalán itt lehetett.

Néhány közlegény tolongott egy százados körül.

— Százados úr, nálunk egy főhadnagy ül. Ez már nyolc napja ül ott és most harmadszor lógatta meg az élelmünket!

— És honnan van nektek magatoknak élelmetek?

— Feloszlatták a szakaszunkat és a szakaszvezető kiosztotta a maradékot.

A százados a pincében elhelyezett harcoló csapat vezetője volt. A katonák egy feloszlott kerékpáros szakasz sebesültjei voltak. A harccsoport vezetője megmutatta magának a főhadnagyt. Az alig festett másként, mint a melegítő dobozoktól befüstölt mészfal, amelyhez támaszkodott.

— Főhadnagy úr... (A főhadnagy felkapta fejét.) Nem tud felállni? — A főhadnagy nem volt sebesült. Most felállt. Nyurga fickó volt, teljesen lezüllött állapotban, nemcsak a ruhája. Vedderkopnak hívták, ez volt minden, amit a százados ki tudott szedni belőle; hogy melyik csapattesttől való volt, nem tudta megállapítani.

— Az emberek azt állítják... — Igenis, azt tettem! — Így hát, mint tiszt, meglopta az embereket! — Ha a százados úr ezt így akarja nevezni! — Nos, főhadnagy úr, fegyvere még bizonyára van? — Nem, arra nincs szükségem! — Nos, a soffőröm majd hoz magának!

— Ti pedig most kimentek innen. Két perc múlva megint bemehettek! — mondta a százados az embereknek. Azok elhagyták a pincefülkét. A soffőr jött, belépett a pincébe és visszatért. A két perc eltelt. A soffőr ismét jött és nem történt semmi. Ez másodszor és harmadszor is ismétlődött. A soffőr minden alkalommal jelentette századosának: — Még nem történt meg! Negyedszer mégis megtörtént, de másképp, mint gondolták. Lövés dördült el és Lawkow észrevette, hogy a soffőr, mikor az ajtót bezárta maga mögött, visszadugta füstölgő fegyverét pisztolytáskájába. — Így, most megint bemehettek! — mondta a várakozón körülálló embereknek, századosának pedig jelentette: — Megtörtént, százados úr!

Lawkow hadnagy ismét találkozott itt egyik régi ismerősével, utolsó zászlóaljparancsnokával, egy századossal, aki voltaképpen csak epizódalak volt a zászlóaljnál. Berepülő volt, aki a 6. hadsereg küszöbön álló felszabadítására számított és jelen akart ennél lenni, aki azonban a pitomniki összeomlásba került bele és aki egyáltalában

nem érezte magát rátermettnek erre az elképzeléseinek csöppet sem megfelelő helyzetre és éppen olyan gyorsan eltűnt, mint amilyen váratlanul felbukkant, mintha csak ott sem lett volna. Itt talált rá Lawkow megint. Alig festett másként, mint Wedderkop főhadnagy. — Oh kedves Lawkow, — szólította meg valaki — Henkel százados vagyok, itt van tehát? Nagyon örülök, kedves Lawkow! — Én nem örülök, százados úr! — Még mindig nem tudom felfogni, mi hozott Sztalingrádba, mikor pedig Charkovban egy nyomdász-csapatnál igen kellemes állomásom volt, és semmi becsvágyam sincs és eszem-ágában sem volt zászlóaljat vezetni...

Lawkow tovább forgolódott a pincében.

Volt itt orvosi szoba is és műtőhelyiség. Egyik sarokban egy sebész feküdt, mind a két lába fekete volt. Jól tudta, hogy üszkösödés lépett fel és hogy vége van. Nyugodtan feküdt ott, cigarettáját szívta és szomszédjával beszélgetett Göttingáról, ahol a másik is tanult. A harccsoportvezető összegyűjtötte embereit. Kinn az utcán (egy kövekkel berakott ablakrésen át látni lehetett) gyalogsági küzdelem tombolt. Egy altiszt elbúcsúzott századosától: — Ha ismét Bécsbe megy, százados úr, köszöntse kérem nevemben özvegy Kumitschnét! — A százados utána kiáltott: — Ne beszéljen bolondságokat, Kumitsch! — De Lawkow azzal a jellegzetes lépéssel látta az őrmestert távozni, amelyet már ismert. Ez az altiszt, meglépett zászlóaljparancsnok, Wedderkop főhadnagy, egy durvacsonthú hollandus, egy tábornok, akit a bakák (és nemcsak itt a pincében, hanem már előbb a csapatnál is) báró Schnullernek hívtak és ez a sok arc arc mellett, és az ember halottakba botlik, és istálló istálló mögött és barlang barlang mögött, az ember csak járhat szakadatlanul körbe, egyetlen hatalmas cirkusz az egész, de csillogó flitteres ruhák nélkül, minden szürke szürke alapon, a fényszórók kioltva, az arcokról a festék lemosva, a puskapor kilőve, a sugárzó pantomim szétesett, a primadonna gyomorgörcsökben fetreng és besározza fehér csipkáját, sötét éjjel van: ez a pince.

Simmering főtörzsorvos megérkezése óta rangidős volt a térparancsnokság épületének orvosai közt. Az orvosszobában ült és mivel a vezető főtörzsorvos nem volt elérhető, Bäumlér törzsorvossal adatott magának áttekintést a ház helyzetéről. A többi orvos elosztva működött a ház különböző részeiben. Az orvosi tevékenység, mint Bäumlér közölte vele, már csak vigasztaló szavak nyújtásában állott, míg a személyzet munkája arra irányult, hogy a holtakat folyamatosan hordják ki az udvarra.

Néhány egészségügyi század maradványait osztották be ide és mintegy húsz orvost. A szám változott, amit távozások vagy új érkezések idéztek elő. Midőn Bäumlér négy nappal ezelőtt ide érkezett, ezernél több, éhségtől féltelt súlyos sebesült feküdt a házban, akiket idáig senki sem látott el s akikkel nem törődött senki. Hányan vannak, ebben a pillanatban azt nehéz lett volna megállapítani. A ház befogadóképességének határáig tömve van, a sebesültek védtelenül

feküdtek a földön, a folyosókon, a lépcsőházakban és a szétrombolt helyiségekben föl egészen a harmadik emeletig. Ezenkívül zsúfolásig vannak a pincehelyiségek is, részben egy harcoló csapattal, részben egy erős tábori csendőrszállal, azonkívül menekülőkkal és kőválygókkal. A házért ezideig még nem folyt harc. De a szomszéd romokban csapatok vannak elhelyezve, ezekért a házakért harcolnak is. Így előfordul, hogy gránátvető és páncélos lövedékek becsapódnak a házba is, a vékony közfalakat áttörik és áldozatokat követelnek. A gyógyanyagok teljesen elfogytak s az élelmiszer szintén.

Ez volt Bäumlér törzsorvos jelentésének tartalma.

Simmering főtörzsorvos végigvezette magát Bäumlérrel a házban, legelőször a pincén. Benézett a szétugrasztottak túltömött helyiségeibe, a tábori csendőrség szállására, a harcoló csapat állásaiba, nem szólt semmit, csak a fejét csóválta. Tovább folytatták útjukat a lépcsőn. Ez a lépcső egy földalatti vasút aknájában föl- vagy levivő, agyonzsúfolt mozgólépcsőhöz hasonlított. Csak épp hogy ez a tömeg nem állt, hanem ült, lábát kinyújtva vagy behúzza, fejét lehorgasztva vagy a szomszéd ember vállára hajtva, nyitott vagy behunyt szemmel, ébren vagy álomba merülve. Ezeken az embereken még az első, genytől átkérgesedett kötés volt rajtuk. A lépcsőházat aljától a mennyezetéig rothadástól bűzös levegő töltötte meg. Simmering főtörzsorvos végigment az első, végig a második és végig a harmadik emeleten. Mindenütt ugyanaz a kép, sebesültek, halottak, éhtífuszosak; össze-vissza feküdtek mindnyájan egymás hegyén-hátán, nyögtek, hörögtek, férfiak ordítottak, férfiak sírtak, férfiak imádkoztak, egy korty teáért könyörögtek, egy ital vízért és senki nem adott nekik vizet (mindegyik lázas, mindegyik inni akar, de a vizet hóból kell felolvasztani és nem futja, tudta meg Simmering). Önkívületben levők ordítottak. Emberek pisztolyt kértek és meg is kapták valamiképpen és valakitől. A helyiségekben üres ablakbarlangok ásítottak és előttük az éjtszaka állt csillagokkal. A szobák lakói felszaggatták a padozat deszkáit és nyílt tüzet tápláltak velök, amelyet körülguggoltak. A vörös lobogás oda irányította az ellenséges tüzérseget a házra. Egész helyiségek repültek a levegőbe a bennlevőkkel együtt. Robbanó gránátok, a levegő csupa kénbűz volt. Simmering főtörzsorvos lenézett az utcára. A ház maga nyilván nem harcolt. De a harcoló csapatnak itt volt szállása, a katonák itt lenn suhantak föl s alá az utca kék aknájában és a szomszéd romokból tüzeltek. És még valami: a másik oldalon, a térre néző részen, sántikáló és magukat fáradtságosan vonszoló alakokat lehetett látni, akik lassan közeledtek a ház bejáratához. A segélyt kereső sebesültek áradata még mindig nem szakadt meg.

Simmering főtörzsorvos visszament az úton, amelyen jött. Az első emeleten néhány szanitéccal beszélt és itt találkozott a vezető főtörzsorvossal is. A szanitécek kijelentették neki, hogy nem bírják tovább a munkát: folytonosan a megfagyottakat (és ehhez még

öngyilkossági hullám is járult, hurcolni a házon keresztül! A főtörzsorvos (Simmering Berlinből ismerte, de azóta még nem látta) úgy fordult hozzá, mintha azóta naponta együtt álltak volna ugyanabban a műtőteremben: — Éppen meg akarom kezdeni a munkát, mikor egy páncéloslövedék leszakítja sebészemnek mind a két kezét!

Ezt mondta és már ott sem volt. Eltűnt a nyílt tűz fényében, a kénes levegő füstjében. Simmering Bäumlerre pillantott, az leeresztette tekintetét.

— Tehát, törzsorvos úr, el kell kezdenünk!

— De mondja még meg nekem, miféle berendezés ez itt? — kérdezte, kilépve egy hosszú folyosóra, amelynek ajtói — magas, egészen a mennyezetig érő szárnyasajtók voltak — nyitva álltak és kötelekkel voltak megkötve, ami nyilvánvalóan így volt a folyosó másik végén is, mert jeges légáramlat söpört végig a hosszú tömlőn és a hordályakon fekvő betegek során.

— Nem tudunk magunkon másképp segíteni, főtörzsorvos úr, mint ide állítani a reménytelen súlyos sebesülteket, akik aztán gyors és fájdalommentes fagyhalált halnak itt. Így aztán helyet csinálunk a türelmetlen könnyű sebesülteknek is!

— Ez az itt nyújtott elsősegély?

— A legemberségesebb is, véleményem szerint, főtörzsorvos úr!

A két orvos visszament a pincébe. Közben az orvosszobában összejött a többi orvosok legnagyobb része. Simmering főtörzsorvos a következő kijelentést tette: — Uraim, amint ismeretes önök előtt, a fegyverletételi tilalom még mindig érvényben van. Ami azonban szabadságunkban áll és ami nézetem szerint ebben az órában a leg-sürgősebb cselekedet, az: hogy a házat mint kórházat vöröskeresztes zászlóval felismerhetővé tegyük. Ez másrészt megköveteli azt is, hogy ez alatt a zászló alatt csak olyan találjon menedéket, aki vagy sebesült és beteg, vagy az egészségügyi személyzethez tartozik. Arról van tehát szó, hogy a házat a harcoló csapattól, a tábori csendőrségtől és minden nem sebesült kóborlótól megtisztítsuk. Ez a legközelebbi és legfontosabb feladatunk, és arra kérem Önöket, uraim, hogy ebben segítségre legyenek!

Lawkow hadnagy új mozgalmat vett észre a pincében.

Egyfelől új beáramlás kezdődött és ezek csak sebesültek voltak, emberek csonka tagokkal, felláhuak, sínberakottak, olyanok, akik gipszfűzöt viseltek, a köpenyek alól előtetsző, többhetes gipszfűzők olyan feketék voltak, mint az arcok, másfelől pedig a tiltakozások vagy hangos sajnálkozások közt vagy csendes megadással is kivonuló, régi lakók, olyanféle alakok, mint az a bizonyos Wedderkop főhadnagy volt vagy az ő beröpiült zászlóaljparancsnoka vagy mint az a polgári ruhás úr, aki kijelentette, hogy ő egyáltalában nem katona, hanem vasúti hivatalnok, akit Párizsból hozattak ide, hogy mint állomásfőnök vegye át a sztalingrádi pályaudvart.

— Csakugyan nagyon sajnálatos és mi mindnyájan nagyon szívesen láttuk volna Önt a pályaudvaron a vörös sapkában! — mondta Lawkow, aki a főorvosoknak az általános kitessékelésben és a közben szövődő szöváltásokban segítségére volt: — De innen el kell mennie, ez itt igazán nem pályaudvar, uram!

— Tiltakozom az ellen, hogy nem engedtek kiröpülni!

— Ebben ismét igaza van, de ez nem a tiltakozás helye. Leghelyesebb, ha ezt a tiltakozást a hadsereg vezérkaránál nyújtja be!

— Csinálja már kissé gyorsabban, vegye táskáját a kezébe, uram! — Ezt a tábori csendőrök egyike mondta, akik szintén segítettek a pince kiürítésében. A tábori csendőrsztály különben, nem igazolva Simmering főtörzsorvos félelmét, meglepő gyorsasággal beleegyezését adta, hogy elhagyja a házat. Mi úgysem mehetünk fogságba, mivel bennünket szolgálatunkból kifolyólag nagyon sok ember ismer a polgári lakosságból, nem marad más számunkra, mint az utolsó töltenyig harcolni; ez volt a meggondolás, mely arra bírta őket, hogy ellenállás nélkül kiürítsék régi szállásukat. A főtörzsorvossal folytatott szöváltás után a csapat is zárt sorokban távozott, élén a harcsoportvezetővel.

A pincék kiürítése szépen haladt előre. Helyiségről-helyiségre vonultak ki a lakók, minden cókmókjukkal vagy úgy, ahogy voltak, üres kézzel. A szabaddá vált teret abban a szempillantásban birtokába vette a sebesülteknek fölülről lefelé nyomuló áradata. De ezt az egész műveletet néhány nappal megkésve indították el. A házra súlyosuló belövések erősödtek. A robbanások dőreje a legmélyebb pinceboltokig érezhető volt. Nem volt elég, hogy magából a házból ne tüzeljenek; azt is el kellett érni, hogy a csoportok a közelben fekvő házakból is beszüntessék a tüzet. De ehhez az e fölött a városrész fölött rendelkező parancsnok intézkedésére volt szükség. Egy ilyen parancs elérésére azonban a térparancsnokság már technikailag sem volt képes. Az épülethez vezető összes telefonvezetékek szét voltak rombolva. A házon kívül kellett összeköttetést teremteni és Lawkow hadnagy ajánlkozott, hogy a főorvost, aki ezt a feladatot vállalta, elkíséri és abban segítségére lesz.

Az orvosok raja közben a tábornok pincelyukához érkezett. A tábornok kivonulását Lawkow és a főorvos, akik kíváncsiak voltak arra, hogyan bonyolódik le ez az ügy, még meg akarták várni. A tábornok nyilván nem gondolt arra, hogy szállását feladja. Lawkow nem juthatott egészen közel. A pincszakaszhoz vezető ajtót katonák vették körül. A tábori csendőrök várakozó állásba helyezkedtek és némán álltak ott. Benn hosszú szöváltás folyt az orvosok és a tábornok közt. Szükségessé vált, hogy Simmering főtörzsorvost segítségül hívják. Kinn a sebesült katonák közt kiáltások hangzottak: — Nem megy! Azt akarja, hogy itt dögöljünk meg! Ez benn akar maradni. — Valaki a tábornok csúfnevét is elrikkantotta: — Báró Schnullerich!

Ismét feldübörgött a föld. Ismét az alapzatokig csikordult. A pince néhány pillanatig másra figyelt, nem a főtörzsorvos és a tábornok hangjára.

Aztán valaki megszólalt: — Végre, már csomagolni kezd.

A pincelyukból visszatérő egyik orvos így szólt: — Hanem csakugyan nagyon komoly érvekre volt szükség!

Ez elég volt Lawkownak és elég volt a főorvosnak is. A csomagolást nem akarták bevárni. Útnak indultak fölfelé az udvaron át, ki a fehér, dübörgő éjtszakába.

Másfél órával később Lawkow visszatért.

Egyedül volt. A főorvos egy sorozatvető becsapódásánál ott maradt fekve. A csillagokat már nem lehetett látni. A párában a sorozatvetők tüze villámlott. A párahegyből a tér túlsó végén a Térparancsnokság épülete meredt fel, óriási kőfej, megcsontkítva, szét-hasogatva, szeméből füst gomolygott és a szemek vörösek voltak. Lawkow egy tüzelő 2 cm-es flakágyú mellett haladt el és egy csatlakozó és az utcát lezáró lövészvonal mellett. Egyike volt ez a még harcoló csoportoknak, amelyek nem tudták, mért harcolnak, és azt sem lehetett megállapítani róluk, kinek vannak alárendelve. Ezek romok és falmaradványok mögött feküdtek, mert eddig is feküdtek valahol és lőttek, mert eddig is mindig azt tették, ha mutatkozott előttük valami; és most sem kérdezték, nem hoznak-e lövöldözésükkel pusztulást egy óriási házra tele sebesültekkel. — Mit feküsztek még mindig itt, ti barmok? — kérdezte Lawkow egy csoporttól. — Hát hol feküdjünk tulajdonképpen, talán ebben a bódében, ahol nincs mit enni és megdöglhetünk! — volt a válasz. És ez volt az egyetlen magyarázat, azért feküdtek itt, mert mindaddig, míg az első vonalban voltak, számíthattak arra, hogy kapnak valamit enni, és mert máskülönben, ezt szintén jól tudták, egy falatot sem kaphattak. Természetesen volt itt ebben a romhalmazban egy százados. Ez azt a parancsot kapta, hogy tartsa a vonalat és ezt meg is tette vagy legalább törekedett rá. És a százados fölött állt egy ezredes és ezt nem lehetett sehol megtalálni. És az ezredes fölött... itt kezdődött a zűrzavar. Cönnern az Utászkaszárnya romjában, Vennekohl az egyik balkában, Damme a Fogházpincében, állítólag egyik sem adta ki a parancsot és egyik sem akarta visszavonni.

Lawkow kerülőúton hátulról ismét visszatért az épülethez, egy ablakon át bemászott. Egy folyosón haladt végig, hordágy állt itt hordágy mellett, azután falromok zárták el az utat, de méginkább az égő gerendázat lecsüngő függőnye. A tűz visszfénye ott lobogott a hordágyakon elnyúltak arcán és rózsásnak és szinte élőknek mutatta őket. Lawkownak vissza kellett jutnia. Egy résen át bemászott egy szobába és az egymás hegyén-hátán nyüzsgő, imádkozó és jajveszékélő emberhabarcon, egy kusza tömegben át, amely nem volt más, mint sipoló, üvöltöző roppant fujtató, mint levegőért kapkodó, fuldokló tüdőhalmaz, bejutott egy másik szobába. De innen nem vitt tovább

út, Lawkow tehát meg akart fordulni, de ez sem ment már. Itt fejek voltak, karok voltak, lábak voltak, füst volt, ez a végpusztulás várása volt. A mennyezetgerendázat még kitartott, de senki sem tudta, meddig tart ki. Nem ment tovább, saját erejéből nem, és Lawkow sem volt már más, mint felüvöltő tüdő és eszeveszett fájdalom, és talán lenn volt a feje s talán fenn volt a lába s talán feldobta egy hullám a tetőig és megint leejtette. Egy hosszú hullám a lépcsőházban tette le. Éppen oda készült és innen le a pincébe. De ide törekedett mindenki, nemcsak azok, akik a földszinten voltak, az első emeleten és a második emeleten lakók is. De lépcső — lépcsőfok, karfa, forduló — nem volt látható. Csak valami vad, fölfelé fordult fűzér, valami jajgató, lihegő, éneklő, ordító fűzér, testekből, megbilincselte, mozdulatlan testekből építve. A fűzér égett, — az ingó égi létra volt — magasra lendített karokból, fejekből, hajzatokból omlott a füst. A láb nélküli koloncnak éppen annyi kilátása volt, hogy lejut, mint annak, akinek még megvolt keze, lába. Az ember leejthette magát, és le is kellett magát ejteni, és le is ejtették magukat. És lezuhantak a ferde lépcsőpályán, zuhantak a levegőn át és úgy omlottak rá az óriási rakásra, mint a mag egy roppant elevátor kiöntője alatt. Karra, lábra nem volt már szükség. Az ember mag volt és ráomlott a rakásra. Vad forgatag volt ez és az ember belesodródott. Valahová eljutott, talán éppen a pincébe, elevenen vagy holtan.

Lawkow ordított és azután nem ordított már. Hörgött és füstöt fújt orrán-száján keresztül és ép karjával és mind a két lábával evezett. A hullám — eltorzult arcokból, szétterpesztett kezekből, kifordult szemekből és vérhabbal tele szájakból — egy folyosóra dobta, arra a hosszú folyosóra, amelyen a vad légvonat söpört végig.

Ismét itt volt a lecsüngő égő gerendák függőnye, de ezúttal a másik oldalról látszott. Ám minden jobb volt, mint a fűvás és köpködés és harapás és fogcsikorgatás és mint a görcsösen karmoló kezek és Lawkow megpróbált elszakadni a tömegtől és ez sikerült is, és átment az égő falon.

Mögötte csend volt, ezt tudta.

Csak egy lépés és ismét itt voltak a hordágyak és a kiszenvedett arcok. Itt volt az óriási nyitott ablak, amelyen át bejött. Az ég az ablak előtt merő vörös hab volt. Lawkow látta most, midőn visszatért, hogy egy hullasorompón át jött be.

Ismét kijutott a szabadba és ismét elérkezett a 2 cm-es flak-ágyúhoz. Tovább akart menni a telefonhuzalhoz, melyet az előbb használt. Erre nem volt szükség, drót vezetett be abba a romhal-mazba is, amely mellett állt. Itt állt most szemben az égő és roskadozó Tépárcsnoksággal, szája előtt a telefonkagylóval és belekiáltott:

— Tábornok...

Már késő! Jelentem hát, amit látok. A falak olyanok, mint az üveg, átlátszóak. Az egész ház égő kályha végtellős végig. Ami felhasadt oldalán kifelé dől, nem halikra, azok emberek. És mindenfelé, a szo-

bákban, a lépcsőkön, a beszakadó padlózatokon üvöltő emberek. Én láttam őket. Kezemen hordom a harapásuk nyomát, arcomon viselem a körmeik csikarásait.

Ime egy tábori kórház az ön parancsnoki körzetében, tábornok !

A Térparancsnokság egészen alapfaláig leégett.

Mikor minden ablakból lángok törtek elő és nehéz faldarabok emeleteket ütöttek át és a bolthajtásos pincetetőre estek le, jobbról és balról a ház két szárnyára támaszkodva harcoló csapatok vonultak vissza. Kétoldalt és hátul még lőttek, de az égő és füstölő homlokzat és az első szárny egy része már ismét oroszra lett földön emelkedett.

És itt az égő ház homlokzati részén történt, ahol minden pinceablak kinyílt, ahol minden lyukon, a földszint minden ablakán és minden falrészén ömlött ki az ember. És ezek — élükön egy főtörzsorvossal és fehér zászlóval — a még életben maradtak voltak, járóképes sebesültek és betegek és olyanok is, akiket már nem vitt a lábuk, de akik még támolyogtak valahogy, akik képesek voltak még a havon csúszni és siklani és így fogságba juthattak.

Engedelmeskedem !

Ez a szó utcákat holtak utcájává, házakat csontházakká, kórházakat küzdőterekké változtatott át és a területet a Volga és a Don között dél felé egészen Karpovkáig roppant hullamezővé tette és ezredeket és hadosztályokat reménytelen vágómarhák csordáivá ; és egyszer elmaradt ez a végzetes szó. Abban az órában, amikor ez a szó nemcsak a gyalogság, a tisztok és csapatparancsnokok bőrére ment, hanem a piramis csúcsát, a katonai hierarchia fejét is elérte, s ahol a hadsereg fejével szemben személyes követelménnyé vált, abban az órában kimaradt.

A szó kimaradt.

Itt volt egy férfi, agyondolgozott, fáradt arccal, itt volt egy kéz, egy porosz vezérkari tiszt fáradt, íróasztali keze. A kéz tábornagyi botot tartott és azt a marsallbotot azért adták neki, hogy hűlő kezével is görcsösen szorítsa. A halott tábornagy a Volga mellett : ez volt a követelmény és hatmilliárd ellövöldözött birodalmi márka és kétszázezer elpocsékolott emberélet után nemcsak egy tébolyult »Vezér« követelése volt ez, hanem egy hódításra kivonult és egy nemzedéken belül már másodszor zátonyra jutott kaszt kategórikus imperativusa. A halott tábornagy a Volgánál : vele a halálmenet elért hullámhegye s ezzel együtt a korona a megsemmisült hadsereg sápadt homlokán s ezzel a hómezőn felragyogó ravatal, mint útjelző egy eljövendő nemzedék s egy újból a Volgának tartó hódító hadmenet előtt : ez volt az eszme és ez volt a parancs és ez volt a törvény és ebben az esetben a tábornagy agyában és szívében vér volt a saját véréből és hús a saját húsból.

A férfi holtfáradt volt s amellet lobogó nyugtalanság fűtötte. Félarcának rángatódzása — fülétől homlokáig s halántékáig és álláig futott — nem volt más ebben az órában, mint deszkára feszített és végvonaglásában felágaskodó kéz és nem a marsallbotra rámerévülő, halott kéz : ennek az arcnak ideggörccse marad majd ennek az órának a távol jövőbe sugárzó szimboluma.

A végzetes szó, amely eddig az óráig kétszázezer ember halálát pecsételte meg, most kimaradt. Itt ült egy ember a kárpit mögött egy pincehelyiség elsötétített mellékfülkéjében. Most fel kellett volna állnia, átmennie a pincefolyosón, felkeresnie vezérkari főnökét és még most fülébe ordítani a főnöknek, a ki nem mondott szót, hogy ezzel a már folyamatban levő eseményt beérje és szavának a pince elejétől a végéig kellett volna harsanni : — Engedelmeskedem ! A harci állást tartani fogjuk az utolsó töltényig : a parancs erre a házra is érvényes !

A szó nem jött. A férfi felállt, végigtapogatódzott a félhomályos folyosón, a vezérkari főnök szobája előtt elhaladt és belépett a hadosztályparancsnok helyiségébe.

— Hogy áll a helyzet, Roske?

— A helyzet nagyon komoly. Az orosz mindenütt ott van. Körös-körül szorosabbra vonja a gyűrűt !

A férfi visszatért üregébe, ott gunnyasztott egy darabig a sötétben. Lecsüggesztett fővel, keze petyhüdten a térdén, azután végignyújtózott fekvőhelyén.

Olyan ember volt, aki szerette a történelemtől, különösen a hadtörténelemtől tanácsot kérni és ha arról volt szó, hogy csatatervet állítson föl, Hochkirch, Kunersdorf, Sedán adott példák voltak és azokat a hibákat, amelyeket ott elkövettek, be kellett számítani és kiküszöbölni. Ez az elhatározó óra sem volt híjjával egy történelmi párhuzam felidézésének. 1918 novemberében, az elvesztett háború végén a legfelső hadvezetőség egy a fegyverszüneti bizottság vezetésére már kijelölt, gyalogsági tábornokot, bizonyos von Gündell urat, ismét visszahívott s ezzel megfosztotta a fegyverszüneti bizottságot katonai jellegétől. Egy tábornagy megjegyezte : — Valóban az első eset a világtörténelemben, hogy nem katonák kötik meg a fegyverszünetet, hanem politikusok. De én egyetértek ezzel, ha már a legfelső hadvezetőség nem tud politikai irányvonalakat szabni !

Aki a háborút elveszítette, eltolta magáról a felelősséget a küszöbön álló nemzeti katasztróféért. Ezt mondta egy tábornagy 1918 novemberében az elvesztett háború végén. 1943 januárjában az elvesztett nagy csata peremén nem tudta egy tábornagy, mi megy végbe főhadiszállásán. Behunyt vagy talán nyitott szemmel feküdt a sötétben és arca rángatódzott.

Közben az események szabad folyást vettek.

A tények szárazak és olyan keveset nyomnak, mint amilyen súlyosan esnek a latba az eszményekben, az élet boldogságában, a

verítékben, vérben és csontokban követelt és meg is hozott áldozatok. Szereplő személyek voltak a vezérkar főnöke, a hadsereg tolmácsa és az imént előléptetett Roske tábornok.

A Nagyaruház romja tüzéségi és gránátvető tűz alatt állott, ez húsz percre tartott. A vezérkari főnök zárt ajtók mögött folytatott megbeszélést a tolmáccsal és Roske tábornokkal. A tolmács és a tábornok felvette bundáját és elhagyta a házat. A vezérkari főnök ott maradt ösztövéren, mint egy fa, válla még jobban hátrahajlott s szeme, ha lehet, még a szokottnál is jobban fénylett; rövid és félreérthetetlen parancsokat adott ki. Tisztek vették át a parancsot és azonnal továbbították.

— Iratokat elégetni! Minden lajstromot és könyvet elégetni! Minden ügydarabot elégetni! Elégetni, elégetni, elégetni!

A hadsereg híradós osztálya is megkapta a parancsot:

— A vezérkari főnök parancsa: Rádióberendezéseket szétrombolni! Rádió áramfejlesztőt, antennákat szétrombolni!

Elég félreérthetetlen volt, de a hadsereg híradós osztályának vezetője nem értette. Valami mást várt, harci parancsot, a közelharc öklelését a pincehelyiségekben és végső sorban az aknát, amely az egész házat, őt magát és a rádióberendezést is levegőbe röpíti és elég biztosan szétrombolja. Kijött fülkéjéből (meg akart még előbb bizonyosodni a parancs valódiságáról) s ekkor megtudta, hogy az ordonánctisztek, a hadsereg utánpótlási, szanitéc, állatorvos, intézőségi, tábori posta és rendfenntartási tisztek és tisztviselők mind hasonló parancsot kaptak. Ott volt Carras ezredes is, aki egyiknek is, másiknak is biztatón mondogatta: — Ne sokat törje rajta a fejét. Égesse el azt a vacakot, hiszen úgy sincs már semmi értéke! — A híradós osztály vezetőjének azt mondta: — A dolog rendben megy, törje már pozdorjává a ládáit!

A ház dübörgött. Valahol a folyosók távoli homályában olyan volt, mint mikor vonatokat tolatnak. Égészszag, mészpor! Egy ember, az Ia tisztilegénye volt, felhúzott kézigránátot tartott a hasa elé, így tépette magát ronggyá. A szobák egy részében kialudt a világítás. Hindenburg mécsek lobogtak föl s ezek reménytelen kis bogarak voltak egy óriási sírveremben.

Carras ezredes a függöny mögé vezette a hadsereg híradós osztályának vezetőjét, hogy megmutasson neki valamit. Ott az Ia s a vezérkari főnök és a főparancsnok szobája közt fölfelé vezető lépcső volt, amely a tetőboltozatig homokzsákokkal volt eltorlaszolva s most egy sereg ember fáradzott azon, hogy az összefagyott homokzsákokat feszítő rudakkal egymástól szétválassza és a lépcsőt szabaddá tegye.

— A hátsó lépcsőt teszik szabaddá a vendég számára! — mondta Carras ezredes.

A híradós osztály vezetője visszatért helyiségébe és maga köré gyűjtötte embereit. Mielőtt a megparancsolt rombolási munkát megindította volna, még valami más intézkedést tett. Felhívta az északi

csoportot, meg is kapta az összeköttetést és azután az erőforrások átkapcsolásával elérte, hogy ez az elválasztott csoport most abban a helyzetben volt, hogy a hadseregcsoporthal és az OKH-val közvetlen összeköttetésbe léphetett. Azután elégették az iratokat, szétverték a berendezést és a Bosch-készüléket. Most újabb lámpák aludtak ki és újabb Hindenburg-mécsek lobogtak föl. A házra csönd ereszkedett. A kattogó tolatás a pincevégeken, a cserépomlások, az üvöltő detonációk a pinceboltok fölött elhallgattak. A bombázást abbahagyták.

Még valami volt, — midőn a rádiószolgálat vezetője a fénybogarakkal a sötétségbe kilépett, már érezte ezt: midőn az egykedvűeknek mézspórtól belepett és szinte százéves merevségből felocsudott alakjait megpillantotta, akkor már bizonyossággá vált benne; de mikor belépett a függönnyel elválasztott pincefolyosóra, amelyet vezérkari emberek, vörös zsinórok, arany, ezüst, vörös, kék és zöld színek népesítettek be, mint valami keleti bazárt és mikor egy pillantást vetett a főparancsnok lakosztályába, akkor már ott volt a szeme előtt.

A vendég megjött.

Történni pedig ez történt:

A tábornagy aludt, vagy mindenesetre visszavonult aludni. A vezérkari főnök intézkedett, nem mint a hadsereg vezérkari főnöke, mert ebben az esetben értesítenie kellett volna a még elérhető hadseregrészeket megváltoztatott elhatározásairól; úgy járt el, mint egy haláltól és pusztulástól fenyegetett magánház gazdája. Két kiküldöttje a hadsereg tolmácsa és a ház ura, Roske tábornok volt. A vezérkari főnök még egyebet is tett. A szomszéd romban lakó tüzérparancsnokot, Ludwig ezredest, aki, mint vele közölték, összeköttetésbe lépett az orosz parlamenterekkel, magához rendelte. Ludwig ezredes arra kérte az ordonánc tisztet, aki a parancsot neki áthozta, hadd ehessen meg előbb vacsoráját és a dolgok állását tekintve azon tanakodott magában, vajjon nem siralomházi vacsoráját vette-e magához. Annál jobban meg volt lepelve, midőn a vezérkari főnököt szokatlanul udvarias hangulatban találta és először csak azt kellett megerősítenie, tényleg összeköttetésbe lépett-e orosz parlamenterekkel.

— Úgy, Ön tehát tárgyal az oroszokkal! De mi lesz velünk, a hadsereggel?

— Tábornok úr is kaphat parlamentert!

— Akkor indítsa el a dolgot, Ludwig, kérem!

Ludwig ezredes megkapta a felhatalmazást a főnöktől, hogy vezesse be a fegyverszüneti tárgyalásokat a hadsereg főhadiszállása részére is és küldessen hozzá parlamentereket.

Tehát a hadsereg vezérkarának főnöke egyszerre két oldalról is megtámasztotta a dolgot.

A tolmács és Roske tábornok elhagyta a házat. Végigfutottak az udvaron, a kapubejárat alatt Roske megállt. A tér sötét volt. A fényszórókat kioltották. A magasban egy szállítógép zúgott, köröket húzott tévován, mert úgy látszik, nem tudta hová dobja le rakományát.

A homlokzat előtt tüzéség ásta be magát. A tolmács, egy balti ezredes, tovább futott. A szomszéd házrom előtt találkozott Ludwig ezredessel, akinek tárgyalásai az oroszokkal annyira jutottak, hogy az általa megjelölt terület belövése abbanmaradt. Ez volt a pillanat, mikor a Színházpincére irányított tüzet beszüntették, hogy a következő pillanatban a Nagyáruház romjára csapjon le. Ludwig ezredes rádiókapcsolatot keresett az oroszokkal, hogy a hadsereg főhadiszállás részére is parlamentert kérjen. A tolmács sietve futott tovább. Egy vasúti átjáróba jutott, ott egy orosz páncélos állt. A páncélos behúzó fedője nyitva volt és a lyukban egy hadnagy állt.

A tolmács odakiáltott az orosz páncéloshadnagynak.

A hadnagy közelebb intette a kiáltozót. Német tiszt állt előtte, aki oroszul beszélt és azt mondta neki: — Hadnagy úr, szüntettesse be a tüzelést! Nagy dolgom van számára, előléptetés és minden rendjel, amit csak képzelhet! Jöjjön velem és elfoghatja a tábornagyot s a német hadsereg egész vezérkarát!

— Sto-takoj? Mi az? — Előléptetés, rendjelek, tábornagy, — kicsit sok volt és a hadnagy még egyszer elmondatta magának. Azután eltűnt páncélosában, rádióüzenetet küldött hátra, majd ismét felbukkant. Most a tiszt találta kissé kevésnek a dolgot, a hadnagy viselkedése túlkevésbé szokatlan volt neki.

A hadnagy azt mondta: — Hladno! vagyis: — Rendben van!

Még két tiszt jött és néhány géppisztolyos lövész és a csapat a tolmács vezetésével a tér felé indult. A kapubejárat alatt még mindig ott állt Roske tábornok. A tűz hirtelen megszűnt. A tábornok szájához emelte kezét és odakiáltott valamit tört oroszszággal a közeledőknek. Az oroszok nem értették. Midőn a kapubejáratához érkeztek, azt mondta nekik a tábornok ugyancsak kezdetleges oroszszággal, hogy a németek nagy főnöke az oroszok nagy főnökével óhajt tárgyalni.

Az ostromló csapatrészt nagy főnöke, a huszonegy éves ukrán páncéloshadnagy, Fjodor Jevcsenko azt mondta rá: — Hladno! És Roske tábornok s a tolmács nem az udvaron keresztül vezették a csapatot és nem a menedékesen lefelé vívó folyosón, hanem egy akna-mentes mellékbejáraton át, amely közvetlenül a pincének függönyvel elválasztott szakaszába nyílt.

És ekkor látta a hadsereg rádiószolgálatának vezetője és látták a többiek, akik fülkéikből előjöttek, ott ülni a főparancsnok kerek asztalánál a főparancsnok magas, napbarnított, filmszínész külsejű segéd tisztjét, Roske tábornokot, a tolmácsot, egy orosz páncélos hadnagyot, még két orosz tisztet és a géppisztolyos lövészeket, akik körülállták őket. A hadsereg vezérkari főnöke a tábornok helyisége előtt állott, amelyet csak egy rádióvevő gyöngye fénye világított meg. A főnök katonás magatartást öltött és így szólt: — Jelenenem kell: az orosz itt van! Választ nem is várt, a felemelt függönyt ismét visszajektette.

Tárgyaltak, bár nem volt sok tárgyalni való. A páncéloshadnagy kijelentette, hogy azok a német katonák és tisztek, akik leteszik a fegyvert, olyan elbánásban részesülnek, aminőt Voronov és Rokoszovszky tábornok ultimátuma kilátásba helyezett. És kinn a folyosón, a hosszú görpályán, ahol tisztek csoportjai álltak köröskörül, vörös lampaszos nadrágokban, arany és ezüst vállpántokkal és gallértükrökkel, vagy fehér álcázó ruhákban, a fegyverletétel már folyamatban volt. Az urak egyrakásra dobták pisztolyukat, ez a rakás nőttönött.

Az orosz páncéloshadnagy, Roske tábornok, a vezérkari főnök, a tolmács felállt és belépett a szomszédos kis mellékszobába. Az orosz körülpillantott. Szűk kis zug volt, az áruháza éjjeli órára lakhatott valaha itt. Az egyik sarokban fekvőhelyet rögtönöztek, azon feküdt a tábornagy. Most felemelkedett. A takaró alatt teljesen fel volt öltözve.

A tábornagy az asztalra tette revolverét és mellé tett egy rövid tört is. Az orosz magához vette a revolvert, a tőrre vonatkozólag ezt mondta: — Nye nusno! — A tőrre nincs szükség, azt megtarthatja a tábornagy.

A tisztek visszatértek a nagy helyiségbe és helyet foglaltak a kerek asztal körül. A vezérkari főnök előadta és a tolmács lefordította, hogy a tábornagy azt kívánja, kezeljék őt magánszemélyként és azt a feltételt szabja, hogy ne gyalog vezessék a városon keresztül, hanem zárt kocsiba vigyék el. Ezt egy közben megjelent orosz ezredesnek is megismételték.

Az események mentek a maguk útján.

A Térparancsnokság füstölgő romjából előmásztak és kitérőmozogtak az utolsó életbenmaradottak és a szomszédos romhalmazokból szintén előkerültek; ezek a harcoló csapat katonái voltak, kisebb-nagyobb csoportokban jöttek füsttől fekete arccal, izzó szemekkel, felmutatták a fehér zászlót és csatlakoztak a tér közepén álló sebesültek és betegek nagy csapatához.

Fél kilométerrel távolabb, a pályaudvar terén még lőttek az oroszok és a németek fegyverekkel, gépfegyverekkel, géppisztolyokkal. A házakon keresztül-kasul, egyik házfaltól a másikig úgy zümmögtek a golyók, mint izzó rovarok szédült rajai. Ékvonalban páncélosok robogtak föl. A fődelek kinyíltak, hirtelen abbamaradt a tűz és csönd lendült a tejszínűvé váló ég felé. És a sötét ablakgyűrűkben, amelyekből olykor még egy-egy lövés esett, feltűnt először egy, aztán két, majd három helyen egy-egy fehér rongy. Miután az első ember, majd az első csapat a térre merészkedett, lassan megindult a dolog. Más irányokból is, mint szürke nyelvek, katonacsoportok kezdték nyaldosni a teret, fölemelt kézzel, lehorgasztott fővel. Nem tartott sokáig, az állomás előtti téren hétszáz német fogoly állt tömör sorokban.

Buchner őrnagy dübörgő éjszakából ébredt. Szeme előtt segéd-tisztjének, Loose hadnagynak vonásai rémledeztek. De aztán nem Loose volt, hanem altisztje Januscheck. És Januscheck így szólt: — Őrnagy úr, ki kell innen mennünk. A bódé összedől a fejünk fölött!

Buchner őrnagy kitámolygott az udvarra. A malom égett. A raktár lángban állt. Mint csillageső úgy pergett a búza a levegőben. Talán sok száz, talán csak egy száz mázsa. Hogy is volt csak? — Egy kiló lisztet kapott huszonhét embere részére és ezért oda kellett adnia cigarettáit és most a liszt, mint óriási tűzijáték, szóródik szét a levegőben. Az udvar feketélett az emberektől. De senki sem akart tenni egy lépést sem az utcára. Elöl a kapunál összetorlódott minden. Hátról kiáltott valaki. — Mi folyik ott? Ti elöl láthatjátok! Megölik az oroszok a foglyokat? — Nem, nincs semmi baj, csak sorba állítják őket! — S a tiszteket se végzik ki? — Tisztek is vannak ott, nem történik semmi bajuk! Erre a Gőzmalomból is megindultak a katonatömegek az utcára.

A nagy Fogházrom pincéin és földszinti helyiségein át kiáltások harsantak: — Mindenki lépjen ki. Itt vannak az oroszok! — az oroszok csakugyan ott voltak, az udvar közepén álltak. Az ajtók kinyíltak és ömlöttek kifelé az emberek a földszintről és a pincéből, tisztek és katonák. Egy alezredes toporzékolt: — Mindenkit lelövök, aki átmegy! Egyezredes ordított: — Tovább védekezni! — De a tömeg feltartóztathatatlanul áradt, az alezredes és az ezredes pontocskák voltak, amelyek eltűntek ezalatt a lassan gördülő henger alatt. Egyszerre egy 2 cm-es flakágyú kezdett kalapálni. Az ágyú földsánc mögött állott s a katonák, akik a közelben tartózkodtak, így kiáltottak: — A páncélos hadtest vezérkari főnöke! — A páncélos hadtest főnöke néhány fiatal tiszttel dült arccal állt a flakágyú mögött és tüzelt, ahogy csak bírt. Az orosz gránátvetőütegek is újra elkezdték gránátokkal beszórni az udvart. Halottak és sebesültek voltak a németek közt és az oroszok közt is. Az egész udvar ordított: — Agyonverni a kutyákat! Lelőni! — De a tömeg csak állt ott eldobott fegyverekkel, túl egykedvű volt ahhoz, hogy valamit kezdjen. Hogy az utolsó pillanatban lemeszároltassák még magukat, ezt nem akarták. Intézzék el az oroszok a dolgot! És a flak tovább kalapált és az oroszok tovább lőttek. Mégegyszer tébolyult ordítás szállt az égre kétezer, háromezer torokból. Az utcáról újabb embertömegek áramlottak, amelyek szintén meg akarták magukat adni. Percekbe telt, míg a flakágyút elhallgattatták. Húsz percbe került, míg az orosz parancsnok egy hirtelen odahúzott dróton át folytatott beszélgetéssel elérte, hogy a tüzet orosz részről is beszüntessék. Ötezer katona és tiszt, köztük nagyszámú ezredes és néhány tábornok adta itt meg magát.

Ez egy órával napkelte előtt történt.

A repülőtérről, a Tatársáncról orosz páncélosok gördültek a városszél ellen. Egy helyen a katonáknak jó orruk volt. Fegyvereiket letették az árok szélére és felemelt kézzel, simán hagyták tovább gör-

dülni a páncélosokat. Más helyen a nehéz gépfegyver mégegyszer kattogni kezdett, a kezek mégegyszer vállhoz emelték a töltött fegyvereket és a páncélosok neki fordultak az ároknak és láncaik szétmorzolták az embereket és aki még a páncélos rései közt kicsúszott, azt a földreszállt gyalogság verte agyon. Még egy másik helyen hirtelen tűzharc lángolt fel. A bunkerben ott ült az asztalnál a zászlóaljparancsnok segédtsíztjével, akit már órák hosszában át próbált lebeszélni az öngyilkosságról. Kinn tűzfények lobogtak fel. Az ajtó felpattant. Egy vérző altiszt esett be a bunkerbe. — Itt vannak az oroszok! — kiáltotta. A zászlóaljparancsnok parancsot adott: — Ki a fehér zászlót! — A következő pillanatban lövés dördült. A segédtsízt összeesett, halántékon lőtte magát. Mindez oly hirtelen történt, — a bunkerbe bezuhanó és most a földön utolsót hördülő altiszt, mellette a hórihorgas hadnagy halántéklövésével — hogy a parancsnok szintén pisztolyához kapott és nem is tudta, mit csinál. Ekkor valaki megragadta a kezét és egy hang kiáltott a fülébe: — Százados úr, nem szabad! — Egy őrzető volt, akivel a százados aztán együtt várta meg, míg az oroszok lejöttek bunkerébe. Még más helyen Vennekohl tábornok, akit emberei már elhagytak a beszivárgó oroszoktól megszállott terepen, egyedül ült bunkerében, amely előtt még őrszem sem állott és órák hosszat töprengett a kérdésen, fogságba menjen-e vagy agyonlője magát? Azután hallotta, hogy óvatos léptek topognak le a földbe vágott lépcsőn. Egy vattázott ködmönös alak óvakodott be a földüregbe, azután másik, két széles orosz arc. — Na végre, hisz ez nagyszerűen jön! — nyögött fel Vennekohl, de az oroszok megütődve meredtek az asztalra és a tábornokra. Nyilván azt várták, hogy üresen találják a bunkert.

— Ruszki szoldát? — kérdezte Vennekohl.

— Nyet szoldát? — volt a válasz. A két orosz német csapatoktól megszökött civil volt, aki nem gondolt arra, hogy egy német tábornokot ejtsen foglyul és Vennekohl újból visszazuhan a kínzó kérdésbe.

Igy kezdődött a megadás, közös elhatározás nélkül, egyöntetű végrehajtás nélkül. Letették a fegyvert és lőttek, ez egymás mellett történt és összevissza, megtörtént ugyanazon a szakaszon, gyakran ugyanabban a földüregben. És az emberek, akik ez éjszaka folyamán kezüket fölemelték és sűrű csoportokba verődtek össze, csak első súlyos csöppjei voltak annak, ami később zuhogó patakokká és tova hömpölygő áradattá dagadt.

Az ég szürkülni kezdett és a földre fehér jeges pára lapult. Törmelékmező volt ott és szélén a romhalmazokkal és alul a pincével úgy festett, mint hatalmas körszínpad. Őt páncélos robogott fel fehérre mázolvá és a fehéráradatban úgy álltak, mint torpedóhajók. Egy kurta lábú, zömök törzsén súlyos fejet viselő ember találta magát hirtelen szemben ezzel a néma félkörrel. Előző éjszaka telefonon ígérte meg vezénylő tábornokának, hogy harci állását védelmezni fogja és most parancsnokának balkájából jött, aki mégegyszer kéz-

adással pecsételtette meg ezt az ígérletét. Karabély volt a kezében, és derékszíjának táskái tele voltak tölténnyel és ott állt vele szemben az öt fehér mázolt páncélos, fölemelt, néma ágyucsövekkel és bunker-verme előtt egy csapat vörös katona. Hasonló vagy ugyanaz a kétségbeesett helyzet volt, amelyben a hadsereg és emberei már napok óta nyakig ültek. Telefonbeszélgetés és pótbeszélgetés és kézadás, más nem volt már hátra, mint arcához szorítani a karabélyt és rálőni a katonacsoportra, a páncélosra, a páncélosok csoportjára! Lőni természetesen lőhetsz és kivégeztetheted magad! De ez tomboló örület és nem egy gyaloghadosztály parancsnokának megfontolt cselekedete, még kevésbé a hadsereg főparancsnokság hadtörténelmi osztályának előadójáé! És végül is ilyen eszeveszett cselekedetre már nem is elég fiatal az ember, ehhez már kissé eltompult. És Cönnern tábornok nem emelte fel karabélyát. Arcán kétségbeesett elhatározással kissé gépiesen lépkedve tette meg az öt lépést bunkere bejárájáig. A katonák jólelkűen vigyorogtak és hagyták menni. A tábornok leérkezett a pincébe. Ki gombolta gallérját, szívére szorította kezét és mély lélekzetet vett. Lenn mindenki talpon volt, középen a két fehér hajú férfi, a vezénylő tábornok délről és a gumraki vezénylő tábornok. Cönnern csak ennyit mondott: itt vannak az oroszok! Ezt már tudták és Cönnern szeméről le lehetett olvasni azt is, hogy elhatározása már kész. Egy percre csend volt, akkor megfordult Cönnern, visszament az úton, felhaladt a lépcsőkön és ismét megérkezett oda, ahonnan jött. Jól szemügyre vette a vörös katonákat, megismert egy tisztet és azt mondta neki: — Tiszt úr, itt lenn három tábornok van, le akarják tenni a fegyvert!

Ugyanebben az órában, négyszáz méterrel távolabb, kinn a Repülőiskola romjai közt tartózkodott Geest tábornok, akik körül még mindig egy csapat lövésre kész ember feküdt a hógödörökben. Geest tábornok sárga csontvázarca az acélsisak alatt, állát öklére támasztva kuporgott asztala előtt, midőn egy kívülről jövő alak zárta el előle a hónak az ajtón át beáramló fényét, ez az alak segéd-tisztje, von Bauske őrnagy volt. — Tábornok úr, most ütött az óra, azt javasolnám, hogy most meg kell tenni! — mondta Bauske. — Ne kezdje már megint ezzel, Bauske. Ismeri a parancsot, a főparancsnok megtiltotta! — Én megteszem, tábornok úr! — Én nem teszem, de ha már maga nem mond le róla, úgy nagyon kérem, ne itt a bunkerben! Percekkel később Geest, aki ugyancsak elhagyta bunkerét, megpillantotta kinn a tejfehér világban, néhány méternyire magától, segéd-tisztje kinyújtott kezében a még be nem gyújtott kézigránátot. Kettőjük tekintete találkozott és Geest elfordult. Megint visszament bunkerébe és itt gubbasztott tovább, fejét kezére támasztva. Ismét árnyék esett asztalára, Bauske állt előtte. Nem tette meg és a tábornok ezt pillantása erejének tulajdonította. Most felállt és elöntötte a pátoz (de súlyos óra volt, a levegő tele mozgalommal és a szürke reggelben valami ünnepélyesség áradt). A tábornok megszorí-

totta Bauske kezét és így szólt: — A legnagyobb győzelem ez, amit kiharcolt, Bauske, győzelem önmaga fölött! És ezért... — Asztalfiókja fölé hajolt, kihúzott onnan egy elsőosztályú vaskeresztet — különös esetekben a hadosztályparancsnok is adományozhatja törzskara tagjainak — és zubbonyára tűzte segédtisztjének. — Ezért (Bauske különben is érdemes és bátor tiszt volt), ezért, Bauske! — Ismét néhány perccel később — a katonák a hógödrökben még mindig lőttek és magukra vonták az oroszok tüzet is — Geest tábornok fej-lövessel látta a hóban heverni segédtisztjét, Bauskét. És még néhány perccel később szomszédját, Vennekohl tábornokot látta Geest orosz katonák csapatától kísérve elvonulni. Most Geest is szólt a vörös katonáknak és törzskarának tagjaival és hatvan emberével, ennyi maradt még meg hadosztályából, ő is letette a fegyvert.

A tábornokokat és a magasabb rangú tiszteket elválasztották a többiektől és a romvároson át a Volgapartra vitték a vörös hadsereg bunkereibe és harci állásaiba. Így történt, hogy foglyul ejtett tábornokok, német katonák egész csoportjait vonták magukkal, ezek példájukra szintén letették a fegyvert. És romok, amelyekből még az imént puskatűz ropogott, hirtelen csendbe merültek és a következő percben a barlangkijáratokban és a romhalmazok közt földszíni alakok bujtak elő és emelték fel kezüket. A Cönnern-féle harci állástól nem messze volt egy balka és a balkából egy romhomlokzatoktól körülvevő térre vezetett az út. A téren magasabb rangú orosz parancsnok állt, német katonák is álltak itt laza csoportokban, ezek már megadták magukat és a romhomlokzatok száz résén katonák arca kémlelt ki, ezek még nem szánták el magukat a megadásra. A balkától vezető úton egy német tábornok jött fölfelé, őszbecsavarodott férfi, köpenyben és ellenzős sapkában, nyitott nyakkivágásában himbálódzó, ezüst lovagkereszt. A tábornok az orosz parancsnokhoz lépett, kinyújtotta kezét. Az orosz megrázta a feléje nyújtott kezét és megveregette a tábornok vállát. A körülálló emberek bámultak. És a romokban szavak emelkedtek: »Na, ha ez itt így megy...« És nem sok időbe telt, köröskörül megnyitlak a vermek és omlott kifelé az ember, egyikének kezében a hátizsák, másiknak a vállán, karján a takaró, zászlóaljnak roncsai elvonulásra készen, de most már a másik oldal, az oroszok utasításait és parancsait várva.

A szürke reggel itt volt.

Itt volt a nappal, a Volgából felszálló jeges ködökkel, amelyek magas kővázak és kilométerhosszú, ablaktalan utcákon gomolyogtak. Idáig az erők szertelen bősége volt, ami történt; Herkulesjáték, kerekeken gördülő menet tüzijátékkal, állathajszákkal, emberáldozatokkal, egy országokon keresztül vont korzó, egy az ismeretlenbe tartó, bomlott hajó bomlott kormányosával és csak a finisnél, csak az út végső szakaszán derült ki, hogy maguknak kell lenniök a hízlalt ökörnek, amelyet aranyozott szarvakkal és tarka pántlikákkal felcicomázva hajtanak a vágóhídra, idáig nem volt komoly a dolog,

itt és ebben az órában kezdődött a nagy fordulat: Emlékezzél meg arról, hogy porból vagy és porrá leszel!

Megkezdődött a nagy vándorlás első napja.

A pincék felszakadtak, a Volga mentén, a Teniszütőnek nevezett váltóállítótól a Caricáig (az északi részt még nem érintette a mozgalom) hét, nyolc kilométeres vonalon, a Volgától a város széléig három kilométeren, bugyogott ki a népség a ködbe, rongyokba csavargatott lábbal, csuklyás köpenyekben, tábori zubbonyokban, ruhafoszlányokban, eltetvesedve, varral borítva, kiéhezve, tele sebekkel és forradásokkal, takaróval vagy összekapkodott bugyorral kezükben, vagy minden nélkül, szürke arc szürke arc mellett, így torlódtak fel utcahosszat.

A Volgától a szakadékon fölfelé métermagas hullatömegben tocsogott egy T 34-es, hogy a megfagyott cafatok magasra fröcsköltek föl és akik ott álltak, túlfáradtak voltak ahhoz, hogy felemeljék a kezüket és letöröljék arcukról, ami ráfröccsent. Egy felállított gulyás-ágyúnál valaki tíz adagot kapott, aztán elnyúlt és meghalt és akik miatta nem kaptak semmit és üres maradt a gyomruk, azok menet közben estek össze és haltak meg és sem az egyikre, sem a másikra nem vetettek egy tekintetet sem a tovább vonulók. Egy besüppedt pajta tetejét vastagon lepték el az inséges alakok éhségtől lobogó szemekkel és valamennyien dolgoztak, hogy csorgott a veríték homlokukon és orrukából és egyre újabb halottakat és félholtakat dobáltak le a hóba. Mivel nem találták az élelmiszert, amelynek itt kellett volna elraktározva lenni, egyre dühösebbek lettek. Kétségkívül zavart elméjük voltak, mint az a katona, aki hirtelen bukkant fel és vezénylő hangon ordította: »Helyet nekem! Én Heitz tüzértábornok vagyok, be kell mennem ide, a bunkerembe!« De a nagy tömeg ember, aki itt állt köröskörül, vagy nem mutatott semmi érdeklődést és még csak meg sem fordult, vagy akik megfordultak, tombolni kezdték, a kitörő téboly magával ragadta őket. És az »Elesettek-tere« felől egy menet haladt erre, száz vagy több alak, vastag prémgalléros kabátokban, magas prémsapkákban és prémmel bélelt álcázó öltözékekben, meleg csizmákban, arcukon az idegkimerültség hagyta ott bélyegét, de testi megviseltség nem látszott rajtuk és utánuk ruhászsákokat, borjúkat és bőröndöket vittek. És itt állt a bemaszatolt arcoknak hosszú, szürke sorfala, kezük lelógott, mert nehéz volt, mint a föld, de a szemeken nem látszott, mit gondolnak ezek az emberek, még az sem, hogy egyáltalán gondolnak-e valamit. És pincékből, törmelékzugokból, földüregekből, csatornacsövekből, rommezőkről le és balkákból föl egyre új arcok bukkantak elő és azoknak, akik szürke csoportokban gyülekeztek és végnélküli meneketekbe álltak föl és az elvonulásra vártak, már nem kellett hamut hinteni a fejükre. Ez a katonaság készen volt, a szű ott őrlött a lábában, az agyában, a beleiben, a szívében, már nem volt multja, de nem volt jövője sem, vonulása a Volgához nem számíthatott multnak és

nem lehetett alap a jövőre sem, ez a nép készen volt, kiégett, hamuvá vált.

A reménytelenség utcája átereszt nyitott, autó túlkölt és a rongyos alakok szétmállott takarókkal karjukon, üres kezekkel félre álltak. Az autó az »Elesettek-teréről« jött. Csukott kocsi volt, de ablakai üresek voltak és kinn az arcok úgy vonultak el mellette, mint a füst, füstsáv az egyik és füstsáv a másik oldalon. Elöl a kocsi-ban két vörös katona ült, hátul a fülkében egy orosz parancsnok, mellette egy magas termetű férfi, arcát mintha emlékérembe met-szették volna és volt olyan pillanat, mikor bal arcfele is (különben mint féregrágás egy szép és hibátlan almán) nyugodt maradt, olyan súlyos volt a teher, amely erről az emberről leesett és olyan felszaba-dultnak érezte magát ebben a pillanatban, mikor a teher leszakadt róla.

Itt volt a tovasodródó katonák arca, akik egy utolsó hadsereg-parancs, egyetlen búcsúszó, a legcsekélyebb köszönet nélkül marad-tak és ezek a megvert csoportok nem szolgáltak alkalmas tárggyul a beszélgetésre. Itt volt a társaság a pajtatetőn és a férfi a csukott kocsiban tudott a vérhasról, az éhtífusról és az éhségbénulásokról, ez ott feküdt előtte számszerűleg; de hogy a műtőtermek hulladékos vödreit kirabolták és hogy a sebészek hulladékvermeit felnyitották, kiürítették és tartalmukat megették, erre nem volt rovat az állomány-jelentésekben, ezt nem terjesztették eléje és így aligha volt fogalma róla, hogy hadserege ebben a pillanatban olyan állapotba jutott, amelyben egyetlen szó (főkép ha elrejtett élelmiszereket ígért) kény-szerképzeteket idézett elő és tízével, százával hajszozhatta tényleges örületbe az embereket. Így nem is tudta megmagyarázni az emberek különös és izgatott tülekedését a besüppedt pajta körül. Hogy a tetőről halottak gurultak le, ezt mindenesetre látta, de hogy ezek közt a marionettszerűen merev, lezuhant nyalábok közt sebesültek is voltak, arról már fogalma sem volt és így ez a mellette elvonuló és visszamaradó, ordítozó és vadul hadonászó, fölöttébb különös tető-társaság mindenesetre szintén nem lehetett beszéd tárgy az elfogott német tábornagy és a kísérő, magasabb rangú orosz tiszt között. Nem volt alkalmas beszéd tárgy egy eldübörgő T 34-es sem és egyéb-ként is elodázhatatlanul és elkerülhetetlenül katonai térre terelte volna a beszélgetést.

De egyszerre meg volt a tárgy (egy vörös katona cigarettát csavart egy német bakának), az orosz katonadohány, a mahorka. — Már mindig érdekelt engem, polkovnyik úr, — mondta a tábornagy — hogy az orosz katonadohány, ez az úgynevezett mahorka tartalmaz-e nikotint? — A mi katonáink mindenesetre előszeretettel szívják, tábornagy úr és nem adnák oda az igazi dohányért. Tudomásom szerint nikotintartalmú is. — Biztos, annak kell lennie, honnan eredne különben a kellemes izgalom, amelyet nyilvánvalóan éppen úgy elő-ídez. Egyébként milyen növény az a mahorka, polkovnyik úr?

Kiadós és hosszan szöhető beszéd tárgy volt.

Kinn az ablak előtt katonák, katonák egyre újabb csoportjai, szétmállott egyenruhák, kiégett arcok, botokon sántikálva, lábuk zsákcafatokba csavarva, előttük a hóba vesző út. Egyetlen kvártélymester, semmiféle elszállásoló csapat nem készített nekik még leg-szerűebb szalma fekvőhelyet sem. Senki sem gondolt erre és hadseregükben csak a rendfenntartó csapat, a tábori csendőrség és a hadbíróság működött az utolsó percig. És a tábornagy elhalad mellettük és egy forgószerűen elálló levelű növényről beszélget az orosz parancsnokkal.

És nem a Führer, az nagyon messze van innen, látja tulajdon szemével a katonák szürke csoportjait, akik megvertebbek és nyomorultabbak, mint a Kolinnál és Kunersdorfnál megvert gránátosok és nem a Führer, hanem ennek a bekatlanozásában és elszigeteltségében egyedül haladó hajóként magára utalt hadseregnek főparancsnoka volt a végrehajtója a megsemmisítési parancsnak; és nem annyira a hadsereg vezérkari főnöke, hanem ez a kamea szerűen met-szett arcú, sudártermetű férfi, akiben két háborúban való személyes részvétel és Kolinig és Kunersdorfig, sőt Rossbachig és Leuthenig visszanyuló hagyomány testesül meg és aki ebben a pillanatban már egy harmadik világháborút lát felrémlelni, ez a férfi felelős a következetességért a tébolyban is és ő az, aki az ítéletre a messziről levezetett történelmi bélyeget rányomta. A világalurmi eszme csekély kezdetekből, egy kis, középeurópai állam szűkös viszonyaiból, alattvalók veritékéből és kaszárnyalevegőből támadt, az első világdöntés elé állítva hajótörést szenvedett és mérhetetlenül felfújva és lelkiismeretlen embermegvetés és emberpusztítás minden kellékével felruházva ismét megfeneklett, midőn másodízben is nekivágtak és határtalanul messzire elrugaszkodott ugrásában itt tört össze ezen a csatatéren kétszázezer ember összezúzott csontjain. Egy ország gyászol és itt van egy feláldozott nép, munkások hatalom nélkül, parasz-tok, akiknek nincs joguk saját gazdaságukban, lezüllesztett polgárság széthbombázott javainak romjain. És itt az óriási törmelékmezőn, a Volga mellett, hemiatróphia virágzik ki egy tábornagy arcán, az előző éjszakán történt ez és nagy izgalom kivételéseként jelentkezett, mint egy nagy dilemma kifejezése. Mélyen belül a halálpárancs volt és kívül a saját bőre. És logika is volt benne, villámsugár volt (kétszáz év vastag borulatát törte át): feláldozás csak ott képzelhető el, ahol a saját földjükért és saját népük fenntartásáért és biztosításáért hozzák meg! De lehetetlen vállalkozás egy hajótörést szenvedett rablóhad-járatra magas eszméért hozott áldozat koronáját feltenni! Ez képtelenség, az egyszerűen groteszk dolog! Ez volt a villámsugár — ez világolt kétszázezer holttest mezeje fölött s ez világított a tábor-nagynak a sötét hídon át. És a hemiatrophia facialis nem tehet-e nemessé az áldozatot, csak kétszáz év súlyos tévedését pecsételte meg.

Ez történt az éjszaka szélén.

Kinn az ablak előtt katonák, a kicsévelt hadsereg szétmorzsoltságai, üres hüvelyek, amelyek valaha kitöltött, élő formák voltak. És mint mikor a szél polyvarakásba kap, olyan mozgolódás kezdődött. Csozogás anélkül, hogy lábakat lehetett volna látni, tovaömlés lassan, végtelen lassan, háttal a Volgának, nyugat felé.

A nagy vándorlás megkezdődött, el, füsttől fekete kerítésfalak mellett, magas vázházaknál, hegyként feltornyozott ócskavas- és cementroncsok lábánál, utcákon át, amelyek végig mintha kőbányák lettek volna. Balkába mélyedt be az út — a hóban acélsisakok, tört ágyúk, szétzúzott ágyúk, a falakon lyuk-lyuk mellett és lyuk lyuk fölött, földüregek földüregek oldalán, itt volt már egy orosz asszony is két gyermekkel, menedéket keresett és egy pillantást se vetett a lassan tovahömpölygő, véget nem érő, hidegtől didergő emberfolyamra és még mindig, hol közelebb, hol távolabb, puskalövések csattanásai hallatszottak — a balka egészen a város széléig ért és itt megint fölfelé vitt az út. Jobbról romok, mögöttük a 102-es magaslat. A mezőn levágott fák hóból kimeredő csonkjai, vasúti töltés, a töltésen át vitt az út és itt kezdődött a hó és a végtelen vándorlás a havon keresztül. A repülőtéren mentek tovább, el a Tatársánc mellett, azután végig a gumraki úton. De Gumrak tizennyolc kilométer, ehhez két napra volt szükség.

A reggel párás volt, a pára a befagyott Volgáról szállt fel a meredek partoldalnak gözölgött neki, tovább küszört házkapukon, ablaküregeken és kőlabirintusokon át és minden barlangot megfojtva haladt tovább jeges pályáján — de tömegével feketébb, laposabban a hóra nyomott és a húzódo ködnél lassúbb és egyre tovább és tovább szívárgó pálya volt a foglyok menete.

A déli órában úgy állt a nap az égen, mint fehér kerék. A levegőben miriád kristály táncolt. A hófelület annyira vakító volt, hogy a szemek előtt fekete szálak és foltok táncoltak. Egy magasra nőtt, a gomolygó fekete foltok körül és ez az egy valóság volt, pedig valószínűtlenebbnek tetszett, mint a szemek előtt remegő káprázat.

Kissé jobbra kellett a fejet fordítani és a hólapály fölött visszaneézni Észak-Sztalingrád felé. Ott volt még az elszakított északi csoport, amely a város közepén és a déli katlanban végbe ment eseményekről csak félig-meddig, vagy egyáltalában semmit sem tudott s amely parancsnokától még egyszer összefogva a beékelődő 102-es magaslat és a város szélén álló gyárnegyed ellen, a »Vörös Október«-művek, a traktorművek és a munkástelepek rommezőin megegyeszer támadásba ment és tudatlanságában az orosz tüzéségnek szabaddá lett és most ellene összpontosított egész tömegét magára vonta. A messzire csillámló hólapályon jól lehetett látni: felszálló füst, vas, csarnokívek, amelyek eddig nyugodtan álltak, most mozogni kezdtek, esztergapadokból, gőzkazánokból, kapcsoló-táblákból emelt torlaszok ismételten levegőbe repültek. A Mamajow Kurgan-domb, hetekig

tartó félelmes harcok színtere, lángban és füstben változtatta meg alakját. Tűzhányó kitörés — vas, páncélrongyok, égő olaj a levegőben. Egy füstspirál vadul örvénylett fel a kristálytisza égbe, mikor a zenitet és a fehér napkerekeket elérte, visszahajlott és fekete pelyheknek egész záporát ontotta a hóborította földre.

És a menet tovább haladt a gumraki úton, bemélyedt egy szakadékba s a túlsó parton ismét fölkapaszkodott és tovább gombolyodott, mint hosszú, szürke fonál, tíz, húsz, harmincezer ember, a hadsereg fele, vagy ami megmaradt belőle, míg a másik fele ismét bevetve, szétdarabolva, vaszáportól elárasztva, ismét hekatombákban repült a levegőbe. Még mindig nem volt elég! A német anya azért szülte őket, hogy a rémlátásnak egy utolsó föllobogását lássák a derült téli ég alatt. Parancsnokuk, aki a déli csoporttól a rádió-erőforrásokat és egyben a birodalmi marsall beszédének másolatát megkapta, élénk felháborodással a következő üzenetet küldte, midőn még a gyárudvarokat és az ablaktalan csarnokokat vas, tűz és por záporra verte, a vezéri főhadiszállásnak: *»Nem kérünk időelőtti halotti beszédeket!«* Ennek ellenére nem engedett abból, hogy amennyi embert csak össze tudott szedni, hullává változtassa. Voltak itt fehérhajú öreg ezredesek, akik parancsnokló tábornokuk előtt térdre vetették magukat és könnyekkel szemükben kérték, hogy már elég volt, hagyja abba a dolgot. A tábornok egy Hitler által aláírt rádióüzenetet tartott kezében, amely kijelentette, hogy minden pillanat számít és így még ezekben a megszámlált percekben is tovább aratott a halál. Egy óra múlva elküldötte a hivatalosan követelt rádióüzenetet és jelentette, hogy a harc az utolsó emberig folyik. Miután a hadseregfőparancsnokság jelentés nélkül elhallgatott, ez volt a hadsereg végső vonaglásaiból kicsiholt látszat, lényegében nem volt egyéb szóvirágnál. A csapatparancsnokok egy része már semmi megértést nem tanúsított ezzel az utolsó fellépéssel szemben. A harcban álló gyárteleptől oldalt elhelyezkedett csapatok már nem hagyták magukat belesodortatni a megsemmisülésbe. A Teniszütőnél, a Kenyérgyárnál letették a katonák a fegyvert és átengedték hátrafelé a páncélosokat. Végül ismét húsz ezer katona tette le a fegyvert tisztjeivel együtt, az északi csoport parancsnoka egész vezérkarával és hét tábornokkal fogságba esett és a nyugat felé hömpölygő menetbe este s a következő reggelen ismét foglyok újabb áradása ömlött. Ötvennégyezer ember vonult most csoportokban, amelyek hosszan elnyúltak, megszakadtak, ismét csatlakozást kerestek és szorosabban felzárkóztak, megcsúszva, támolyogva, bekötözött fejekkel, az egyik betört bordákkal, a másik szilánkokra tört karcsonttal. Voltak, akik láb nélkül, kis szánkókon hasalva, botokkal vagy a kezükkel lökték magukat előre, gyomruk üres volt, hasfalukon nem akadt egy szemernyi zsír, veséjükön egyetlen zsírpárna, rongyokba csavart lábukon megfagyott hó, minden lépés erőfeszítésükbe került, óránként egykilométeres sebességgel haladtak.

Ötvennégyezer ember és az utolsó kenyérhéjdarab is elfogyott; elhasználták az utolsó kötéspólyát, a kocsik megették az utolsó liter benzint, a többi a levegőbe repült. A járműveket, a vontatógépeket tönkretették vagy felrobbantották. A hadsereg úgy gazdálkodott, hogy csak a sírokról gondoskodott emberei számára. És itt voltak a halálnak kiszolgáltatott csoportok. Ezt a halálcsoporthoz nyugat felé útnak indítani, a német frontot megnyitni és őket ismét azokhoz vezetni, akik ezeket ilyen állapotba döntötték, efféle gondolatot el kellett ejteni. A törzskarok tisztjeinek kivételével egyetlen ember sem bírta volna ki a négyszáz kilométert és nem jutott volna el élve a német vonalakig.

Oroszországnak kellett a káosznak ezt a menetét felvenni.

A negyvenötezer ember az előző napokon fogságba esett német katonákkal együtt kilencvenegyezerre emelkedett, ezt az óriási tömeget kellett ellátni, ételmezni és tovább szállítani. Saját zsebük üres volt. A pusztai falvak a földdel egyenlővé téve. Az állattenyésztő farmok kiirtva. A vasútvonalak szétrombolva. Járható vasútvonalak csak a régi orosz arcvonalon túl kezdődtek. Kotlubánig gyalog kellett az utat megtenni. Első állomásnak Gumrakot jelölték meg. Ennek a rögtönzött gyűjtőhelynek az orosz frontcsapat adta át élelmiszereinek, orvosainak, ápolóinak, egészségügyi anyagának egy részét.

Az esti órákban ismét megérkezett a jeges kigőzölgés és ez nem csak a Volgáról szállt ide, minden szakadék ontotta: a hóval borított föld lélekzete volt. A Krutaja balka nem volt nagyon mély, de vad zugolyokra szakadozott szét, amelyekből csak úgy gomolygott a köd. Fahíd vezetett át rajta. Ezen a hídon haladtak át a köpenyekbe és rongyokba bugyolált, kizsigerelt alakok.

Ez az átvonulás még akkor kezdődött, mikor a nap magasan állt, de előbb nem volt itt más, csak fehér pusztaság. A reggeli köddel egyetlen ember jött át a hídon. Ez a hosszú, soffórkabátos tábornok volt. A híd közepén megállt és lenézett. Lenn egy kimúlt lovat és egy leégett tűzrakást látott. A parázs körül négy alak kuporgott, köpenyükhöz és magukra borított sátorlapokba burkolózva és besüppedve a hófúvásba. Azután is ott kuporogtak még, de később már öten voltak. A dolog így esett: A soffórkabátos megállt a hídon és lekiáltott:

— Hé, mit kuporogtok itt? Mért nem takarodtok vissza a csapattokhoz, mit vártok itt?

— A végét! — felelték neki és a hang ismerősnek tetszett előtte. Lement és aki válaszolt, Gnotke őrmester volt. Gnotke őrmester lerázta magáról a havat, felállt és így szólt:

— Ezredes úr (ezredes vagy tábornok, erre már nem sokat adtak), most már igazán nincs semmi értelme! Egyszer azt gondoltam, hogy az embernek minden körülmények között élni kell és ez segített rajtam. Most már ezt sem tudom és ez nagyon rossz!

— Nagyon rossz, nagyon súlyos helyzet! — felelte Vilshofen és rápillantott a többire.

— Ez Altenhuden közlegény, nem tud már felállni! — világosította fel Gnotke. — Ez pedig Schiele közlegény, ő sem tud már felállni!

Ez szemmel látható volt. Altenhudent ismerte Vilshofen, olyan volt, mint mindig, arca csupa béketűrés és gyöngéd kék színezetű. Schielének (ezt Vilshofen nem ismerte) ugyanilyen halavány kék arcszíne volt.

— Ez meg itt Gimpf, most alszik, de ha felébred, hóról beszél és egy nagy fogolyszállítmányról!

— Akkor hát ülünk le!

Vilshofen és Gnotke leült.

— Nagyon nehéz helyzet és egyedül nem lehet kikeveredni belőle!

Igy vette fel Vilshofen a fonalat. És csakugyan a fonál volt, melyet kezében tartott. Egyedül nem megy. Egyedül egyetlen lépést sem tesz az ember. Egyedül nem lép az ember az életbe és aki egyedül hal meg, mint dög marad temetetlenül a szabad ég alatt.

— Egyedül nem megy, Gnotke!

— Nem, nem megy! — Senki sem tudta ezt annyira, mint Gnotke.

Itt ült Gimpf, — válláig a hóban, izzó homlokkal és kiszáradt ajakkal — ő már régtől tanuja volt a félelemnek, amelyet Gnotke az egyedüllétől érzett.

— Nem, nem megy, de mi nem voltunk egyedül! — felelte Gnotke és Vilshofen figyelmét nem kerülte el a szemrehányás ezekben a szavakban, ami őt magát is érintette.

— Nem, nem voltunk egyedül. Tudtuk, hogy mellettünk ott fekszik a másik, hogy mögöttünk... És itt már kezdődött a zavar: Elöl a katona a puskával, egyik a másik mellett. Hátról a parancsnok, a vezető csoport, az élelmezési csoport, még hátrább a hadosztály, a hadtest, a hadsereg, az OKH, az OKW, a Vezér és legfőbb hadúr, alulról fölfelé egyetlen folyam, egy akarat, egy sors és ez a feltornyozott piramis a nép erejének kifejezése, a népakarat végrehajtója, a nép sorsának őrzője.

Minden világosnak, kristálytisztának látszott.

Kristálytisztá és egyben kissé merev volt az ötvenéves ember szeme is, amely az összegyűrt katonaarcon és a két kékes hullabrázaton és mögöttük a lázbeteg verítékező, kipirult arcán pihent; és kristálytisztá s csillámló kristályokkal tele az ég is, mert idő telt el közben és még egyre telt az idő és a tiszta, nyitott szem már nyilván egy alvó szeme volt.

Majd megint fölébredt.

A véderő, amely milliónyi szöges gránátos-csizma talapzatán emelkedik csúcsáig alulról fölfelé, a néplélek kristálytisztá kifejezése, vette fel újra gondolata fonalát. Mindez tiszta, kristálytisztá... csak éppen hogy itt ült az ember a Krutaja balkában, hogy valaki

szemközt kuporgott vele, két kezét köpenye bő ujjába mélyesztve és azonkívül egy ember, aki két karját keresztbe téve éppen ebben a pillanatban engedi, hogy alámerüljön anélkül, hogy egyetlen úszó mozdulatot tenne és még egy, aki már nagy iramban süllyed lefelé és még két kék kő a mély tenger fenekén és a híd, amelyen át ömlik az ár tizesével, egyenkint, csapatostól, párosával, szürkén és végtelenül és megint csapatok, élőlények, lárvák, szem nélkül vagy a földre szegzett szemmel, ezer láb és megint ezer láb, de egyetlen gránátos-csizma sem már, végtelen, nyirkos nyom be a messzeségbe; csak éppen hogy mikor itt a hadsereg már tovaszivárgó iszap, ágyúzás repeszti meg az eget. Észak-Sztalingrád felől fekete borulás gomolyog fel, vastag fekete pelyhekben hull a füst és még újabb ezer... három-ezer, négyezer ember esik el. Ez nem népakarat, a fölösleges ágyúzás nem az, a hídon át vánszorgó lények nem azok, a kék hullakövekké vált emberek nem azok, és sok, nagyon sok minden nem népakarat.

És már nem volt minden kristálytisza, zavarossá vált...

A piramis nem volt már kristálytisza kifejezés. A néplélek nem bujt volna be kétezer kilométer messzeségben a Krutaja balkába. A csoszogásnak a hídon és ennek a helyzetnek a híd alatt nem volt köze semmiféle lélekhez, annál több köze volt a véderő propaganda-osztályához. A hadosztályok, a hadtestek, a hadseregek, az OKH és az OKW, a Vezér, az egész gigászi piramis nem a népet fejezik ki. Szegény német nép, Te városokat építettél, Te dómokat építettél, Te szabad parasztot állítottál szabad földre, a művészet, a tudomány, a jog, a nyelv terén magaslatokat értél el, Te szellemi megmerevedés ellen a reformációba lendültél föl, Te Hanzát, céheket, szabad mestersegeket teremtettél, számtalan kifejezési formát találtál lényeged számára és katonai szervezeted mindenestre szellemi arculatod egyik vonásának tekinthető, egész társadalmi alkotmányod egyik osztályának. De ez az osztály felpuffadt, hatalma túlnőtt, mindent magába szívott. Gátakat szakított el és elárasztotta az országhatárokat és a parasztnak ott kellett hagyni földjét, a munkásnak munkáját, a papnak híveit, a tanítónak hallgatóit, az ifjúságnak ifjúságát, a férjnek feleségét és a nép megszűnt nép lenni és nem más, mint tüzelőanyag a roppant füstölő hegy számára és az egyes ember nem más, mint fa, mint tőze g, mint elégethető zsiradék és végül kiokádott fekete pihe.

Ezt mondta félálomban az arc, egy férfi arca, aki mint bölcsész lépett be az első világháborúba, tiszt maradt és a legfőbb hadparancsnokság vezérkari főnöke alatt a külföldi elhárító osztályhoz tartozott és 1939-ben vonult ki, hogy a lehetetlent valóra váltsa.

És még valaki volt félálomban a balkában, Mathias Gimpf, ez magában mormogott valamit, bizonytalan kézmozdulatokat tett, álomittasan pillantott fel, megismerte bajtársát, Gnotkét, azután ismét beleveszett a sivár havas éjtszakába. Gimpforrlyuka és szája-széle is fekete volt a megszáradt nyálkától, kapkodva vette a lélekzetet. Arca lángvörös volt, de tiszta a foltoktól, amelyek nyakát és

mellét borították. Gnotke havat tett a szájába és mivel heves fájásról panaszkodott, hótól hideg kezét is homlokára simította.

Gimpf végre mégis kinyitotta a száját és nem volt már talány Gnotkenak. Hangos lázalmában és a szünetekben is, amikor magához tért, kibeszélt mindent. Gnotke tudta már, hol vesztette el igazi arcát — egy holdvilágtalan, havas éjtszakában a Vjazmából Szmolenszkbe vezető úton.

Gnotke hallotta és a már teljesen éber Vilshofen is hallotta és Gnotke számára nem az első említése volt ez annak a borzalmas menetnek, amely azon a már tizenhárom hónapja ködbe merült, novemberi éjtszakán a széles, hóval lepett vjazma—szmolenszki hadiúton haladt.

— ...két kis gyerek, prémes sapkájuk volt és kis öklükkel olyanok voltak, mint két tapiskáló kölyökkutya, négyévesek lehettek, elmaradtak az úton, elestek és nem tudtak már fölkelni. Steinmetz százados megparancsolta, hogy löjjük agyon a gyermekeket és Leopold őrmester végrehajtotta a parancsot ... azután másik három gyermekén én voltam a parancs végrehajtója ... Steinmetz százados úgy parancsolta, sapkával, de mi elvettük a foglyoktól a sapkákat ...

A rekedt hang tovább hörgött:

— ...félelmetes idő, hideg szél, hó ... a gyárban úgy álltak, mint a heringek ...

Vilshofen ismét kinyitotta szemét. A szakadék füstölt, az oldalbevágások füstöltek, mindent fagyos füst feküdt meg, lassan emelkedett az ég felé, mint sivár ködvilág. A híd mellett az esthajnalcsillag csüngött az égen, olyan volt, mint egy mozdulatlan hajó árboclámpája, sápadt pléhdarab a ködben. A hídról hangok harsantak (a nyirkos levegő úgy vezette a hangot, mint telefondrót). Orosz szavak: »Tascsitey szabojl!« »Vonszoljaatok magatokkal!« Német szavak: »Ez már kész, ez nem bírja tovább, mi sem bírjuk már!«

Topogás, csoszogás, a lábak fáradt vonszolása. Valaki nagyot puffan és fekvé marad. A nyöszörgés elhalt. Ismét szavak: — Kedves Tiszteletes ... Magánál még van! Ott a hátizsákban! ... — Semmi más, csak búcsú üdvözetek! De itt a köpenyzsebben ... Az utolsó kis csomag konzervkenyér ... És már elhalón a híd végéről: — Úgy, ezzel kell kitartanunk Gumrakig!

Azután csönd volt, megfoghatatlan csönd. Hetvenhét napig, száz napig, a Miusztól kezdve kétszáz napig és az éjtszakákon át is páncélosok, stukák mennydörgése, rohamágyúk bömbölése. És most csönd volt, megfoghatatlan, csaknem elviselhetetlen csönd.

Föld és ég csöndes volt ... A ködben köhögött valaki.

Egy rekedt mondat, nem a hídon, nem a sápadt folt alatt a ködben, lenn a beteg száj hörögte: — A sapkákat eldobtuk, ki a hóba!

— Miért ki a hóba? — kérdezte Vilshofen.

A lázbeteg válasza így hangzott rá: — Akkor futni kezdtek, vissza akarták hozni a sapkájukat és akkor lőttünk!

— Ki futott?

— Az orosz hadifoglyok! — felelte Gnotke.

— Miről beszél? — kérdezte Vilshofen.

— Egyszer őrszolgálatos volt, arról beszél, hadifogolyszállítmányt kísért Vjazmából Szmolenszkbe... És Gimpf felpillantott, egyike volt ez azoknak a közöknek, amelyekben lehullott róla a mély öntudatlanság. Arkifejezése megváltozott, tekintete értelmes volt. Megismerte egykori parancsnokát. — Maga is ott volt Gimpf? — kérdezte Vilshofen.

— Mondd meg az ezredes úrnak, mire nem voltál alkalmas és mért kaptad főképp a büntető szolgálatot? — mondta Gnotke.

— Igen, az őrszemélyzetben szolgáltam, Vjazmában a 271-es fogolytáborban — mondta halk hangon Gimpf.

— Beszélj a szmolenszki fogolyszállítmánnyról! Hányan voltak?

— Tizenötezen.

— Hány érkezett meg,

— Kétezer!

— És hol maradtak a többiek? — Ezt Vilshofen kérdezte, aki hirtelen fölegyenesedett és egészen közel hajolt arcával a beteghez. — Az úton... — felelte Gimpf. — Az úton? És mit beszélt előbb prémsapkás, tapiskáló gyermekekről? — Az úton haltak meg, a katonák, az asszonyok, a gyermekek... A két kis tapiskáló is, az a három is...

— Tizenháromezer... — Gimpf! Gimpf! — Vilshofen megragadta a beteg karját, de Gimpf arca eltorzult, szeme fehérré vált, futotta el. Öntudata ismét elhomályosult. Fekete hab tódult szája szélére és a felbuggyanó habbal együtt összefüggéstelen szavakat öklendezett: — Steinmetz százados... Nem volt már több töltény... Az ásóval... oh, oh... Esett a hó...

Lépések a ködben — a halott Schiele közlegény kék arca — a halott Altenhuden arca — a görcsösen rángatózó Gimpf fölé hajló Gnotke!

A halotti csönd.

A katasztrófa...

Nemcsak katonai összeomlás, nemcsak téves körzőívek vezérkari térképeken, nemcsak elhibázott számoszlopok... Három kis gyermek, négy évesek... milyen rettenetes súly három meggyilkolt kis gyermek, ellensúlyozhatja-e ezt a terhet három elesett katona, vagy harminc, vagy háromszáz... Szédül a gondolat... és nemcsak az a három gyermek volt, nemcsak Vjazma...

Milyen súlyos a bűn?

Mennyit nyom a halott sztalingrádi hadsereg, mennyit nyom ez a kísértetes hadifogolyment, és mit lehet még a serpenyőbe dobni? Ki lehet-e egyensúlyozni ezt a terhet? Hogyan lehet kiegyensúlyozni?

Gyermekeket lőttek agyon, nőket, aggokat, tehetetlen hadifoglyokat, amint a parancs kívánta, »amint a törvény parancsolta!«

Miféle törvény ez — a természet törvénye, a józan észé, a természet fölötti rendé, az emberek egymásközötti érintkezéséé, mindnyájuk érdekének épségben tartását jelenti-e? Honnan ered, kihozta ezt a törvényt?

A német nép törvénye ez? Ugyanazé a német népé, amely egy Gutenberget, egy Mathias Grünewaldot, egy Luthert, egy Beethovent, egy Kantot szült, egy alkotó és alkotásainak gyümölcseiből élő népé?

Nem mutathatott volna a német nép más politikai arcot a világnak?

Eltorzult arc! Egy parasztfiú, sauerlandi régi parasztnép, ősi kultúrföld sarja, vörös foltok a nyakán, haja csapzott, szeme kifordult, felbugyogó fekete hab a száján, hörgő lélekzete bűzös, és nem ez a legrettenetesebb elváltozás! Az összeomlás nemcsak katonái, a törés nemcsak csonttörés, az arcon nemcsak a tifusz tájézkzik. Német nép, miféle tébolyt és kinek a tébolyát kell itt kiverítékezned!

Mathias Gimpf meghalt. A gyermekszemektől nem tudott szabadulni. Az orosz gyermekek szeme és anyjának nagy szeme összefolyt lázas képzeletében és ugyanazzal a kérdéssel zaklatta, amely kérdésnek válasz nélkül kellett maradni. Meghalt és haláltusája nehéz volt, összerándult az egész teste, forró füstöt lehel, csüggedten hanyatlott vissza, izzadság verte ki, szavakat hörgött és ismét görcs és öklendezés rázta, hányni akart, mikor már nem volt mit hánynia. A haldoklás hosszú volt, apródonkint szállt el belőle a lélek. Ballába rándult utolsót. Ez volt az a könnyen fagyott láb, amely heteken át annyi gondot okozott Gnotkénak. Vilshofen most szemügyre vette ezt a lábat, tulajdonképen a kitaposott csizmát, amely valamikor az övé volt, ő Gnotkénak ajándékozta és most a másik lábán találta meg.

— El kell viselnünk, Gnotke! — mondta kisvártatva Vilshofen.

— Nem lehet, ezredes úr!

— De kell, Gnotke!

És ekkor beszélgetésbe kezdtek, az egyik, aki immár teljesen egyedül volt és nem látott tovább semmi célt, és a másik, aki kereszttől akart törni havon és zúrzavaron, tévelygésen és bűnön és a sötét hatalmaktól rákényszerített végzetten. És be kellett vallania önmagának, hogy ő, mint jó tiszt, aki maga is együtt feküdt a mocsokban katonáival, cigarettáját és kenyerét megosztotta velük, végzetesebb volt, mint a rossz tiszt, és nem a bajtársiasságot nem ismerő, nem a kirepülő és nem az, aki csak a saját bőrének mentésére gondolt s akinek senki sem adott hitelt, hanem ő, aki mindenkiben bizalmat keltett, ő vitte bele a csapatot a pusztulásba.

A híd szélén csüngött valaki és kiüvöltötte lelkét az éjtszakába. Léptek dobogtak el mellette, de nem akadt senki, aki vele vagy kiáltozásával törődött volna. És megint az orosz hang: — Tascitye szaboj! — És megint siránkozás és megint ez a »Magunk sem bírjuk máre és káromkodás és egy oroszul mondott parancs s az ott heverőt fölemelték és magukkal vitték, talán csak azért, hogy néhány lépés

után ismét ledobják ; és itt ült valaki, aki egy másikat hónapokon át vonszolt magával és saját csizmáját adta a lábára és ez a viselkedés ezen a helyen, ahol futó kocsioszlopok embereket gázoltak agyon, ahol sebesülteket és legyöngülteket erősek és egészségesek kocsirakomány számra hagytak hátra a hóban, ahol egész tábori kórházak mentek tönkre lángban és füstben, az ilyen viselkedés nagyon ritkává vált itt, és ezt csak a jó anyag tette és egy ilyen ember megelégedte már a dolgot, megjárta minden poklokat és nem akart már továbbmenni.

— Itt ül Altenhuden, — mondta Gnotke — tegnap még azt mondta, haza kell mennie a kaput kijavítani, a sarokvasat megette a rozsdá. És itt ül Schiele, lánya van otthon és azonkívül senkije sincs már, kis pénzét akarta kivenni a takarékból, hogy lánya anyai jussát megtarthassa. Most itt ülnek és nekem is van egy kis részem benne, hogy itt ülnek és abban is, hogy Gimpf itt fekszik. Nos hát itt ülök majd én is. Itt maradok. Nem megyek tovább, elég volt ebből !

A nép vonult tovább a hídon, dél óta már, egészen éjjelig. A köd leesett, visszamászott a szakadékokba, ahonnan felszállt. A híd egyik hóparttól a másikig feszítette ívét és hóból volt a híd maga is. Csilagos ég boltozódott a híd fölé s maga is úgy lépett át a hídon mint sápadt láb. A merev alakok lenn a szakadéokban ! Ha egy tekintet rájuk tévedt, alig vette őket észre ; ha egy orosz kíséző tekintete ért el hozzájuk, merev hóalakok csoportját látta, amilyenek jobbra és balra emelkedtek az út szélén.

A vereség minden egyes ember veresége is. A tagok bénák, a lelkek süketek, ami a hídon át vonul, a veszített csata kiégett salakja. És tábornokok mennek itt, ezek már elvesztett háborúról tudnak és beszélnek. És ez az ember (Vilshofen Gnotkét nézte, aki köpenye ujjaiba mélyesztett két karjára hajtotta fejét) már régebben átélte a vereséget, és Vilshofen tudja róla, hogy már 1934-ben kimaradt az SA-ból, hogy Moszkva előtt már másodszor elvesztett ember volt, de a dudva vad ereje, általában az őserő benne kiállta a megpróbáltatásokat, akármilyen keményen viharzottak is el fölötte, ember maradt, tudta, hogy egy Gimpf, egy Altenhuden, egy Schiele van mellette, ember, aki gyökérszálaival környezetébe kapaszkodik és ebből a begyökerezettségéből merítve erejét is, érzi a felelősséget a nekik készített sötét sorsért. Ez az ember visszament a német betegség alapjáig. Tábornokok azért vannak ellene a Führer ügyének, mert elveszti a háborút, — ő azért van ellene, mert megindította és mert már tíz évvel ezelőtt is háborút kezdett a német nép ellen és idegen érdekért visszaélt a néppel. És ez nagy különbség vagy legalább is egészen más szakasza a megismerésnek és így ez az ember itt, ezzel a csontos, éhségből, halálból, tűzből kiemelkedő arcával, egy szem erőt adó só, olyan valaki, akire ennek a félrevezetett, megvert, reménytelen, süketté vált népnek szüksége van, hogy ismét visszataláljon, hogy megint lábraállhasson.

— Gnotke! — mondta Vilshofen.

Gnotke ismét felütötte fejét és odahallgatott. Megértette, hogy megvert ember az is, aki hozzá szól. Valaki, aki szintén megszenvedett s akit szintén felőrölt a sok gondolkodás és ha csak tizennégy nappal ezelőtt talált volna ilyen hangokat, akkor Döllwang százados, Latte hadnagy, Liebig, Fell, Liebsch, Kalbach, Tünnes és száz más még életben volna és ha még előbb talált volna ilyen hangokat, egy egész páncélos ezred lett volna az övé és talán cselekedett volna is.

— Itt ül Altenhuden, itt ül Schiele, — ezúttal Vilshofen mondta ezt — összetört kapuajtók, elrozsdált sarokvasak, egész Németország összetört fazék, itt nem is egyszer semmisült meg az anyai juss, itt annyi az elárvult nép és annyi a céljavesztett is, annyi a magára hagyatott, és annyi mindent kell újra jóvá tenni, nem gondolja, Gnotke, hogy itt minden kézreszükség van és éppen úgy minden főre is?

— Meghiszem azt. Hanem hát, egyszer már meg kell mondanom, én a büntető szolgálatból jövök, tehát a legalsók aljáról és ezredes úr...

— Én sem vagyok éppen a legfelsők föle, de mindenesetre a vezető törzskarból jövök, a felelősségem tehát természetesen sokkal nagyobb, mint egy büntetőszolgálatos katonáé!

— A vesztett csatáért? úgy gondolja, ezredes úr?

— Itt, a sztalingrádi éjszakákon sok minden másról elgondolkoztam, nemcsak arról a balvégeztéről, amely ezen a csatatéren sujtott, és ha most a felelősség terhéről beszélek, úgy a mi, ha nem is elveszett, de mindenesetre félrevezetett és fizikai létében fenyegetett népünkre gondolok. Itt kell a jóvátétel!

— Ah úgy... — Mit: ah úgy?

— Ezredes úr egy újabb hadjáratra gondol!

— Nem Gnotke. A fegyverek túldurvák voltak: ez az első. És hamis irányba fordultunk velük, ez a második. Arra gondolok, hogy, nem Európában és nem a nagyvilágban, hanem mindenek előtt nálunk otthon kell rendet teremtenünk!

— Vagy úgy, fekete véderő és eféle, ezt ismerem, ez volt nálunk Pomerániában is! És SA vésztörvényszékünk is volt, meg SA mészárlás is.

— Ember, Gnotke! Vehessen minden ember lélekzetet, legyen úr a maga házában, tarthassa meg, amit két kezével kapart és ehessen meg, ez durván szólva az a rend, amit meg kell teremteni!

— Igen, akkor is ilyesmiről volt szó!

— Istenem, hát minden kép elhasznált már, minden szó ki-csavart, minden forrás betömött, nincs már hit, nincs semmi, minden kiégett, csak roncsok vannak...

Különös beszélgetés volt ez egy tábornok (aki ilyennek mindenesetre szokatlan jelenség volt) és egy katona közt, de igen szokatlan órában is folytatták. Két megfagyott hullaacarc és egy önmagába gubancolódtott hullakupac voltak a tanui. Mélyen húzódozó köd lebegte

körül a csoportot. A hidon most vonult át az, ami valaha elithadseregnek számított. A magas, hideg égen csillagok ragyogtak. A levegőt halál járta át. Jelenet a harc színpadán abban a pillanatban, mikor a függöny legördül.

Két arc:

A tábornok és a hullaeltakarító, és az egyik már nem tábornok, a másik nem hullatakarító, egyik olyan ember, mint a másik, de hogy kerülnek egymáshoz, hogy lehetséges ez? Itt harc volt és pusztulás és ha a harc nem volt szükségszerű, ha gaztett volt, milyen értéke lehet a bukásnak? A könnyeknek roppant edényei kiöntve a hóba és ne maradjon semmi, semmi... se fönn, se lenn ne találjon el egymáshoz semmi, hogy olyan »keresztvezést« hozzon létre, mint ez, amely nem volt egyéb, mint gázolás a népek vérében és keresztrefeszítése saját népünknek és amely még mindig nem akar véget érni, hanem újra ismétlődni készül.

— Ember, Gnotke, e mögött az elhagyott csatatér mögött új csatateret csillámlanak fel és új, eljövendő háborúk színpadai!

— Nekem elég volt belőlük!

— Nekem is!

— Akkor nem tudom, ezredes úr, hol haladhatnánk mi együtt?

— Pedig éppen ezt kell tudnunk, erről van szó!

Erről volt szó, ez volt kettőjük tennivalója ott a lehulló függöny alatt, ennek tisztázásába fogtak ők ketten ott. Még nem volt vége a tragédiának, de felvonásvég volt.

Hó volt és itt volt a reggeli és az esti köd és itt volt a csillagos ég és másodszor hömpölygött elő fehér pára minden szakadékból. Az összes földek fölött csend ült és a szétrombolt falvak törmelékhalmain verebek csiviteltek. És megint este lett és újra reggel és ismét fölkel a napkerék a befagyott Volgáról, végig gördült a falormokon, kőkéményeken és a sztalingrádi romvilág tetőtlen épületvázain, felkapott magas, szikrázó pályájára maga alatt a Volgapusztá repedésektől megtépett fehér tükrével, azután legurult a Roszoska-dombok lejtőjén a Don irányába és tüzes föllángolással elmerült a Donterület síkjai és halmai között, és amerre a nap mérhetetlen íve boltot vont, a Volgától a Donig, a doni pusztá buckái fölött szélében hosszában csönd volt.

Havon és csenden át haladt a menet, éjjel-nappal, keresztben át a Volga dombjaitól és a Roszoska-magaslatoktól szegélyezett óriási, fehér tányéron. Sztalingrádközeptől a repülőtérén át, el a Krutaja balka mellett, tovább a lapos pusztán keresztül, át a vasúti töltésen, a vasúti töltés mellett Gumrakig és a Donpusztán tovább Kotlubánig; Észak-Sztalingrádból Gorodiscsén és Alexandrovkán át ugyancsak a Donpusztába torkolva Kotluban irányába, ahol a háború nem dulta szét az országot és az áradatot vasút vehette föl.

Havon és csenden át és az elpusztított falvakban verebek csiviteltek és a pusztában varjak fekete csóváival emelkedtek fel a hulladombokról, súlyos szárnycsapásokkal úsztak el az imbolygó alakok lassan rova vonuló csapatai fölött. Felmeredező lócsontoktól jelölt útvonalakon haladt a menet, és a ködben alakok bukkantak fel (ez is előfordult) foszlányokká mállott, német katonaköpenyekben, megálltak és tágranyilt lázas szemekkel meredtek az elvonulókra. És a vonulók alig emelték fel tekintetüket. De mikor egyikük mégis oda kiáltott az ácsorgóknak és felszólította őket, hogy csatlakozzanak, akkor kongó hangon azt felelték, hogy tartaniok kell az állásokat és újra eltűntek a párában. A ködben lassan tovaszivárgó, sötét iszapfolyamhoz hasonlított a vonuló csoport s a fényes napsütésben fellazult, gomolygó felhőzetnek tetszett. A rövid pihenőkön útközben földüregekben zsúfolódtak össze, arc arc mellett, láb lábnál a priccsek emberfűrtökkel borítva, és ha fölül fekvők alatt összetört is a prics, nem keltek fel, még ha az alul fekvők agyonnyomódtak és megfulladtak sem. És kinn a szikrázó éjszakában a csillagok alatt úgy álltak, mint körbe terelt borjúk, amelyek összedugják fejüket, hogy védekezzenek a borzalmas, pusztai nap ellen.

Igy mentek tovább óránként egy kilométeres sebességgel.

A látóhatárszélén pusztai település magaslott fel és amint közelebb értek hozzá, nem volt más összetört és kifosztott LKW-ék és PKW-ék és tankkocsik és omnibuszok óriási táboránál, és aki ott egy kocsifal mellett leroskadtt, vagy aki egy kocsit alá elbújt, hogy soha onnan föl ne keljen többé, azt nem tartották vissza. Az út szakadékba mélyedte be és a szakadék páncélosok, roham- és flakágyúk sírja és fekete varjúrajok tanyája volt, és a másik oldalon megint felkapaszkodott az út a síkságra. A lábak topogtak, csoszogtak és meg-meg csúsztak az úton és ez az egykori menekülés és a tovahömpölygő pánik útja volt, a lehangorultak és földbe taposottak fölött hó, köd és napsütés volt és megint kerekek gördültek át rajtuk és most egy jégtakaróba becsiszolt mozaik volt itt fejekből, kezekből és arcokból, és a lábak azokon tapostak. A csoportok Gumrakon haladtak át, el a megfagyott holttestekkel tele pályaudvar mellett, el a tucatnyi sínpáron álló, szintén holttestekkel telt vagonoknál, amelyeken a hó alatt ilyen felírások voltak olvashatók, mint »Német Birodalmi Vasutak Düsseldorf« vagy »Német Birodalmi Vasutak Hannover« és ilyen feliratok is, mint »France«, »Belge«, »Danmark«, »Rzeczpospolita Polska«, »Eesti«, »Magyarország«, »Romania«, »Hellenike Demokratia«, »Jugoslavia«. És sem a rongyokba csavart láb nem remegett, midőn a »Mozaik-úton« egy laposra hengerelt arcra lépett, sem a roppant, városnagyságú autótemető nem emlékeztetett a diadalmas előnyomulásra, sem a páncélos sír a szakadékban a hadseregre, amely már rohamozva megsemmisült, sem a holttestekkel zsúfolt, az összes országok feliratait magukon hordó vasúti kocsik nem terelték a gondolatokat a népek temetőjére, melyet ez a hadsereg maga mögött

hagyott és a rabszolgabirodalomra, melyet megalapítani szándékozott.

Akad még egy-két ember, akinek fejében gondolatok rémlettek fel. Midőn bizonyos Holmers őrnagy a vasuti kocsik mellett elvonult és a mészfehér szavakat »Eesti«, »Romania«, kibetűzte, arra gondolt, hogy ugyanezekben a kocsikban egyszer kivándorló szállítmányok, egyszer kőolaj, ólom, tengeri és narancs gördültek Hamburg felé. Midőn Simmering főtörzsorvos az állomás nagycsarnoka mellett elhaladt és midőn egy nagy halom levágott kar és láb mellett a szintén odarakott kar és láb nélküli törzseket is megpillantotta, elfordult és ránézett a mellette lépkedő fiatal főorvosra. Ez Huth főorvos volt és ő kimondta: »A segítség nem mindig segítség...« És ha gonosztettet segít, maga is gonosztetté válik« — folytatta magában Simmering a végig nem mondott mondatot. Midőn Buchner őrnagy a tompa meneteléstől és a komor révedezésből felocsúdott, és a vasuti töltésről legurult 8-8 cm-es flakágyúkat, a szétszórt lőszeres ládákat és borjúkat és a szanaszét röpt, hóval beporozott hulladarabokat meglátta, azt gondolta magában: nem kellett volna siránkoznia a telefonban, hanem megfordítani a flakágyúkat és minden löszert, ami még volt, a Tulevojárokra és a meghülyült főhadiszállásra szórni, erre lett volna szükség, csak ez és semmi más nem rövidítette volna meg jelentékenyen a módszeres gyilkolást. A kis Lawkow hadnagy, midőn Sztalingradszkitól délre a törött ládákkal és üres konzervdobozokkal tele bunkermezőn végig vonult, azt gondolta, hogy ez így festett itt már napokkal azelőtt, mikor a vezérkar új szállást keresett. Ezek helyesen számítottak, azt gondolták, a láda úgyis szétmegy akár van vezetés, akár nincs, itt hagytak hát csapat-papot és mindössze négy vágómarha maradt, hogy tartsa az állást. »Rotschild meg Ballin és Beichröder és a nemzetközileg összeatyaifiságosodott néprontók« ellen vonultunk hadba és végül is itt a Volga partján, itt volt köztünk a megrontók egész pereputtya és még hozzá vörös lampasszos nadrágokban és monoklis szemekkel az élen és még olyan rontást, mint ez a nép, amely itt szétlottyad, soha nem látott a világ! És Vidomec közlegény a Bécs utcáin éhező görögökre, ukránokra, lengyelekre és szlovákokra emlékezett és azt gondolta, ennek le kellett sujtani ránk és le is sujtott.

De kevesen voltak, akik így vagy úgy gondolkodtak és akik egyáltalán gondoltak valamit. A tömeg lassan cammogott tovább óránként egy kilométeres sebességgel. Ez a hadsereg elithadsereg volt és zömét nem városokból, hanem vidéki körzetekből sorozták. Ezeket a parasztfiúkat a munkaszolgálatral és az előzetes katonai kiképzéssel már előbb kiszakították környezetükből és elválasztották talajuktól és amennyiben a gyalogságnál szolgáltak, több mint kétezer kilométer gyalogút állt mögöttük és beleik, amint későbbi boncolások megmutatták, elvesztették tekeredvényeiket és símára voltak esiszolva, mint üvegszalagok és szerveik külsőleg, belsőleg egészen

elkorcsosultak, teljesen talajvesztve álltak itt és olyan volt, mintha az utolsó ágyúfelbődüléssel lelkük is ellobogott volna, és a csönd, amelyben most vonultak, már a halál országa volt. Így vonult a tömeg, megfagyott lábakkal, vagy lefagyott lábujjakkal, fagytól marcangolt arccal, némelyiknek a füle, másoknak az orra hiányzott. Az altiszti zsinórok voltak az egyetlen elképzelhető rend rangjelzései és e rangjelzések jelentőségének elenyészésével széthullott a rend világa is. Tompán bandukoltak előre és kivétel volt, ha egy megtántorodónak kezet nyújtott valaki. Azon már régen túl voltak, hogy egy utolsó falat kenyeret megosztottak volna. Beteg volt az egész test, beteg volt minden sejt, szó sem volt már semmiféle szíveségről. A szervezet felbomlott nedveire, vérre, gennyre, fekete és sárga epére, és bomlás előtt állott minden egyes ember. Csak egy lépés választotta még el ettől és csak fél kézzel kapaszkodtak már az élet hajójába, és sokan eleresztették a hajót, akaratuk elhasználódott a végtelen utakon és a csaták dübörgésében a Kárpátoktól a Volgáig.

Itt volt a teljes káosz!

A szürke hullám elérte a Donfensikot, a Kotlubánnál kezdődő vasútvonal mögött ömlött előre. Egy falu, egy lótenyésztő telep, egy traktorállomás mellett vagonok álltak és a vagonok felvették az áradatot, amely most már vasúti tengelyeken gördült tovább. De még nem volt vége. Az ürülék, amely a kocsik végén kiömlött és vastag kupacokban fagyott a talpfák közé és vérrel színeződött vörösre, elárulta a vendéget, amely a marjult csapattal együtt utazott.

Ez a menet, mint pestises hajó, úgy a fehér pusztaságon vonultában, mint mikor vasúti kocsikban gördült tovább, holtakat hagyott maga mögött, olyanokat, akik kapott sebeikbe, akik vérhasba és éhínségbe és olyanokat is, akik lelkibénulásokba haltak bele. Ezek a halottak nem számítanak. Nevük a hóba van írva. De vannak itt sírok — orosz katonasírok, ápolók és ápolónők sírjai, akik a menetet kísérték és ott maradtak az úton — ezek a sírok számítanak és ezek be vannak írva az emberiség könyvébe, és csak az út első szakaszán, az első gyűjtőtáborig negyvenkét ilyen sírt számoltak össze.

Egy megtévesztett és szerteszórt nép, amely átlépett minden megvont határt, vakon követte a téboly kibontott zászlóit, eláradt Európa egész térképén, völgyeken, erdőkön, földeken és tengereken át és ebben az emberirtó vállalkozásban pozdorjává őrlődött és porrá mállott...

És ezt a népet mélységes éjfelén mégis egy új nap partjára kell vezetni, nem szabad kihűnyia, mint színnek, a népek palettáján, nem szabad elhalnia, mint hangnak, a világ zenekarában. Németországának élnie kell ezután a pusztulás után is. De ehhez az kell, hogy akikben jó akarat van, kezet nyujtsanak egymásnak, hogy járható közös utat találjanak. Ez volt az, amit annak a két embernek a Krutája balkában meg kellett egymással beszélnie, és ami közös

anyanyelvük ellenére is olyan nehéznek látszott, olyan mély volt a szakadék, annyira el volt torlaszolva minden út, annyira visszaéltek a szavakkal, annyira elhasználódott az igaz hit.

És szél kerekedett fel, ez a szél kelet messze hópusztaságairól jött és jeges volt, és mivel a végtelen földek fölött a Pamírtól és a Bajkál-tótól, át az Aral-tón, egészen a Volgáig mindenütt magasan állt a nap és remegő gyémántfény áradt el a levegőben, ez a szél már a tavasz előszele volt és csengve csapott végig Sztalingrád város csöndes csarnokain, roskadozó romjain és földig hasadozott falain és tovább száguldott a tölcésérektől és árkoktól szétmarta és összetört harckocsik halmaival, kerekekkel és ágyúkkal teleszórt, messze tájon. És semmisem volt az égen, nem örvénylett már motorzúgás, füst és földszökőkutak nem löveltek fel, nem volt más semmi, csak a szél süvöltése. És üres volt a föld és Sztalingrád közepétől Gumrakon át tovább a Doni puszta falvaiig széles, számtalan lábtól taposott nyom húzódott, hosszan elnyúló ékvonal, egy nép sorsvonala, amely egy csillagnapra felvilágolt és ismét elsüllyedt a homályba.

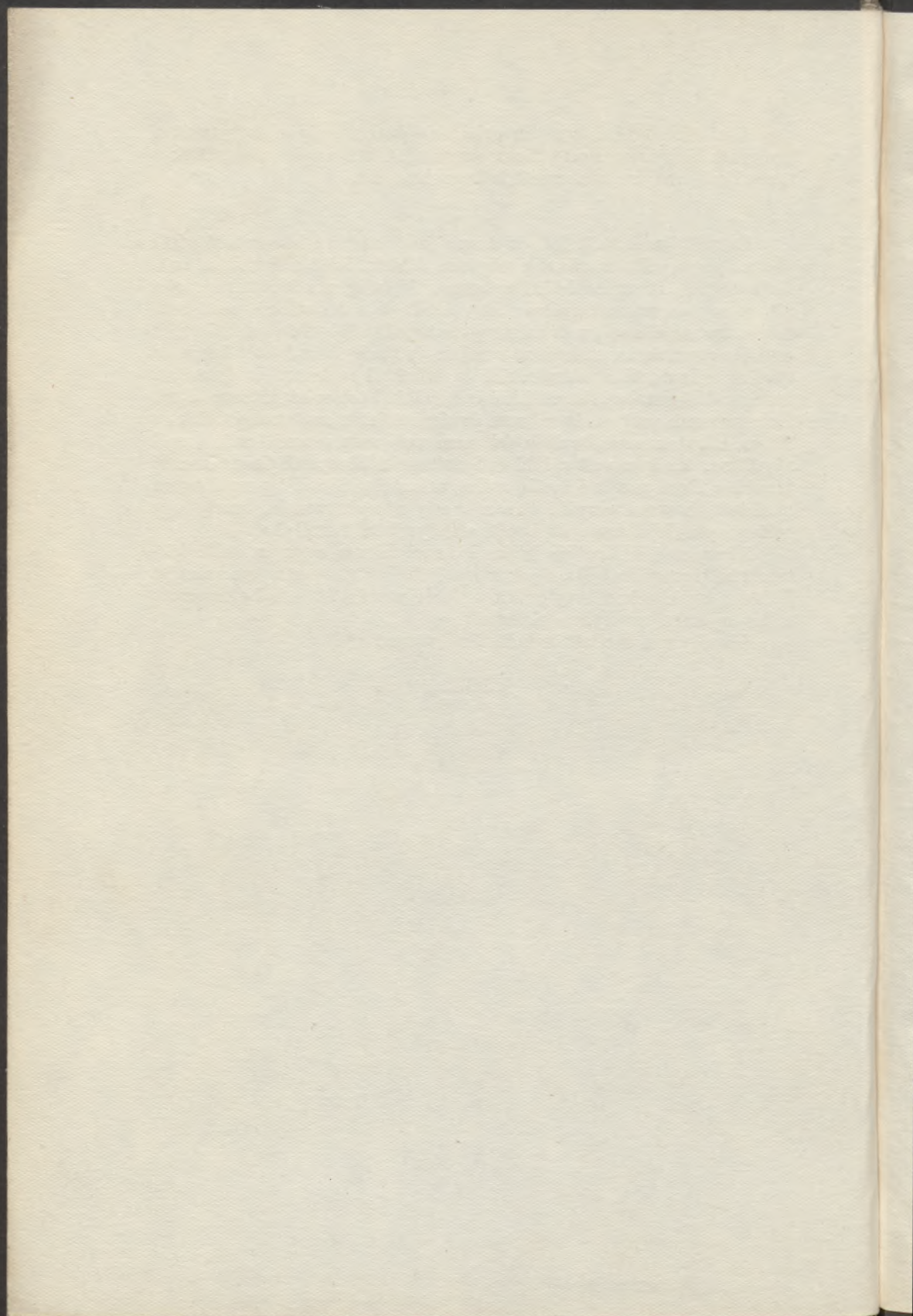
Néma volt a Krutája balka is, ahol három egymás mellé fektetett holttest pihent egy rájuk hányt hóhalom alatt és nyom vezetett fölfelé a szakadékon, végig vitt a fehér mezőn át a hóba taposott széles nyomig, amelyben elveszett.

Két egymás mellett haladó férfi nyoma volt.

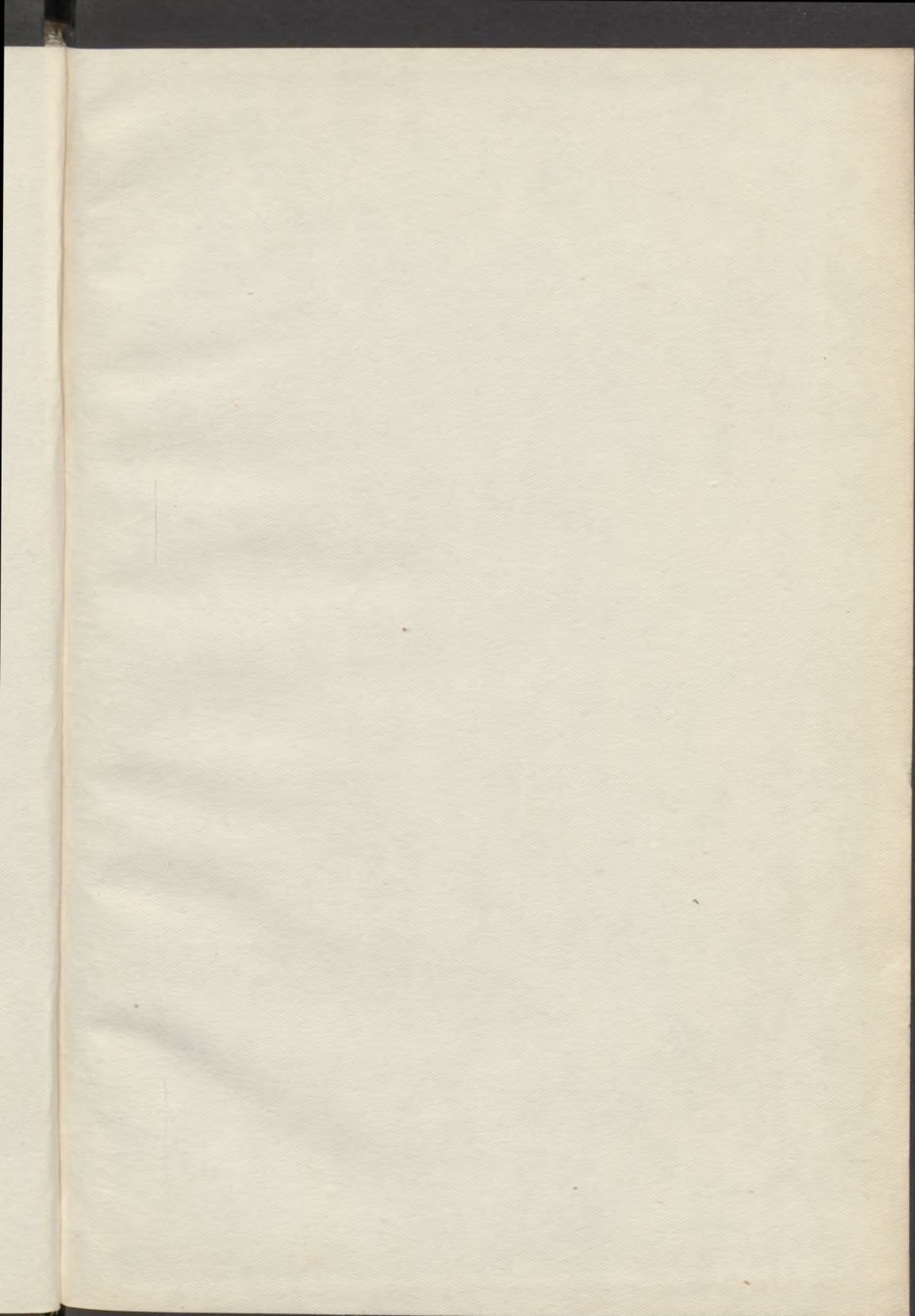
VÉGE.

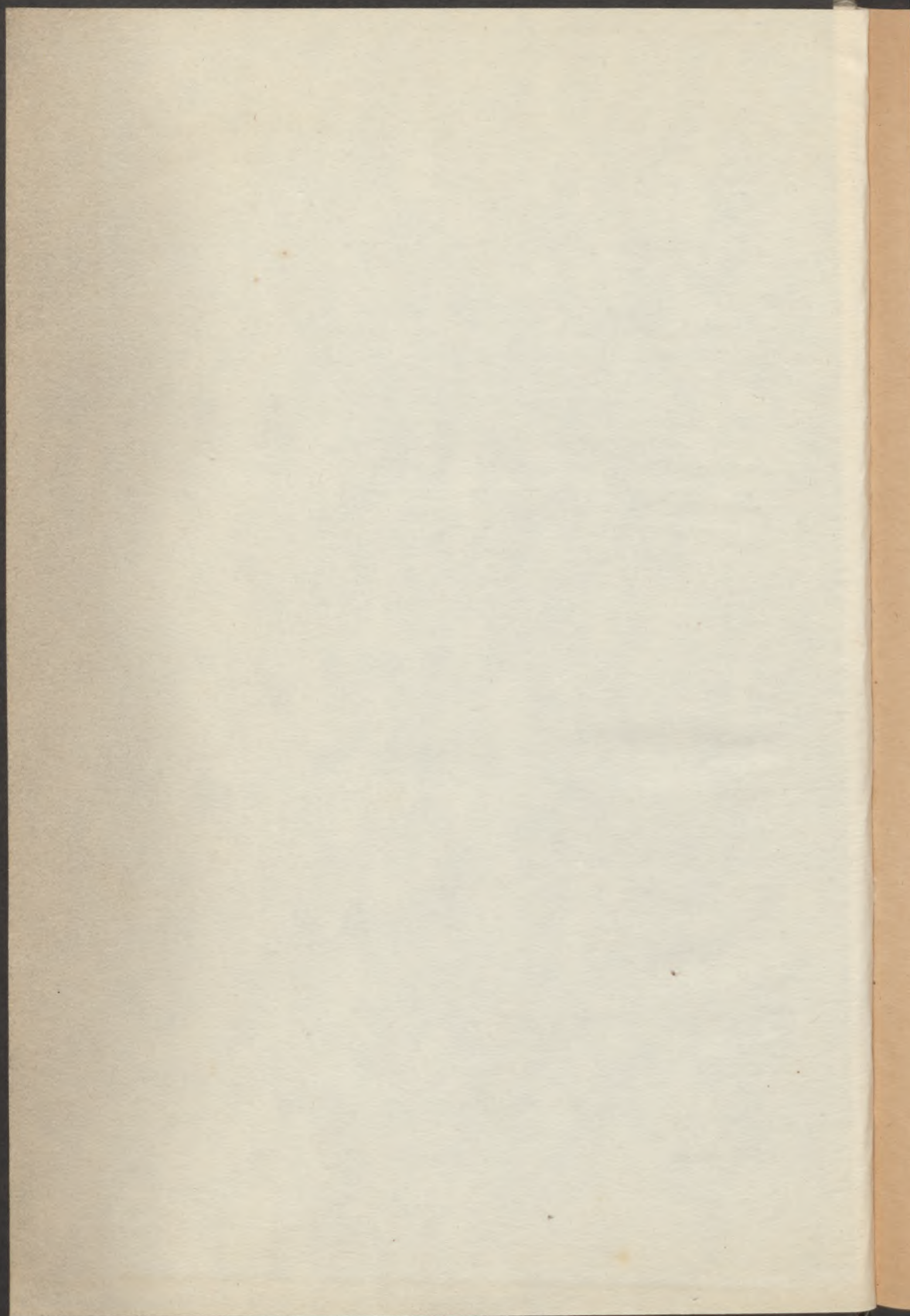

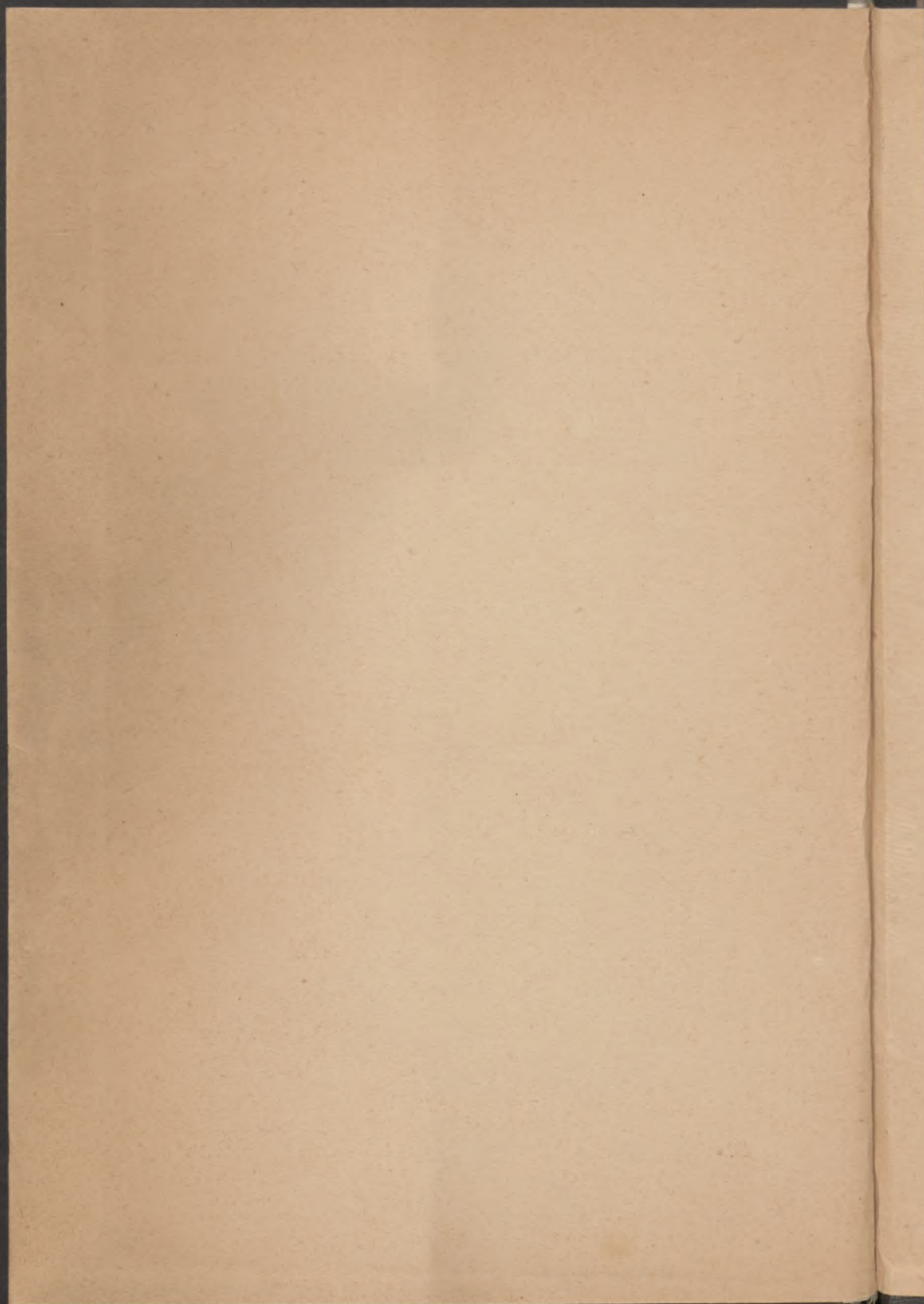

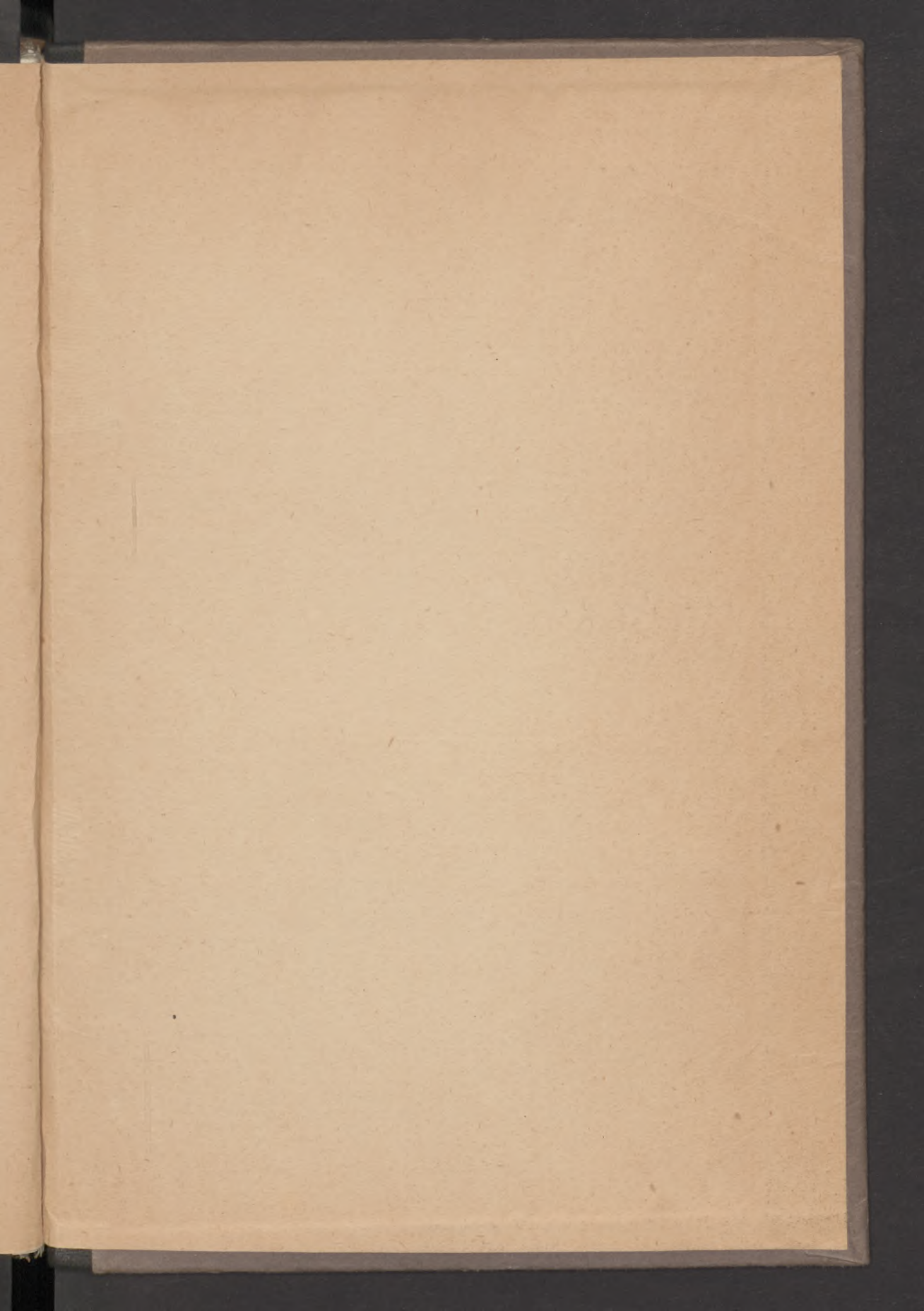

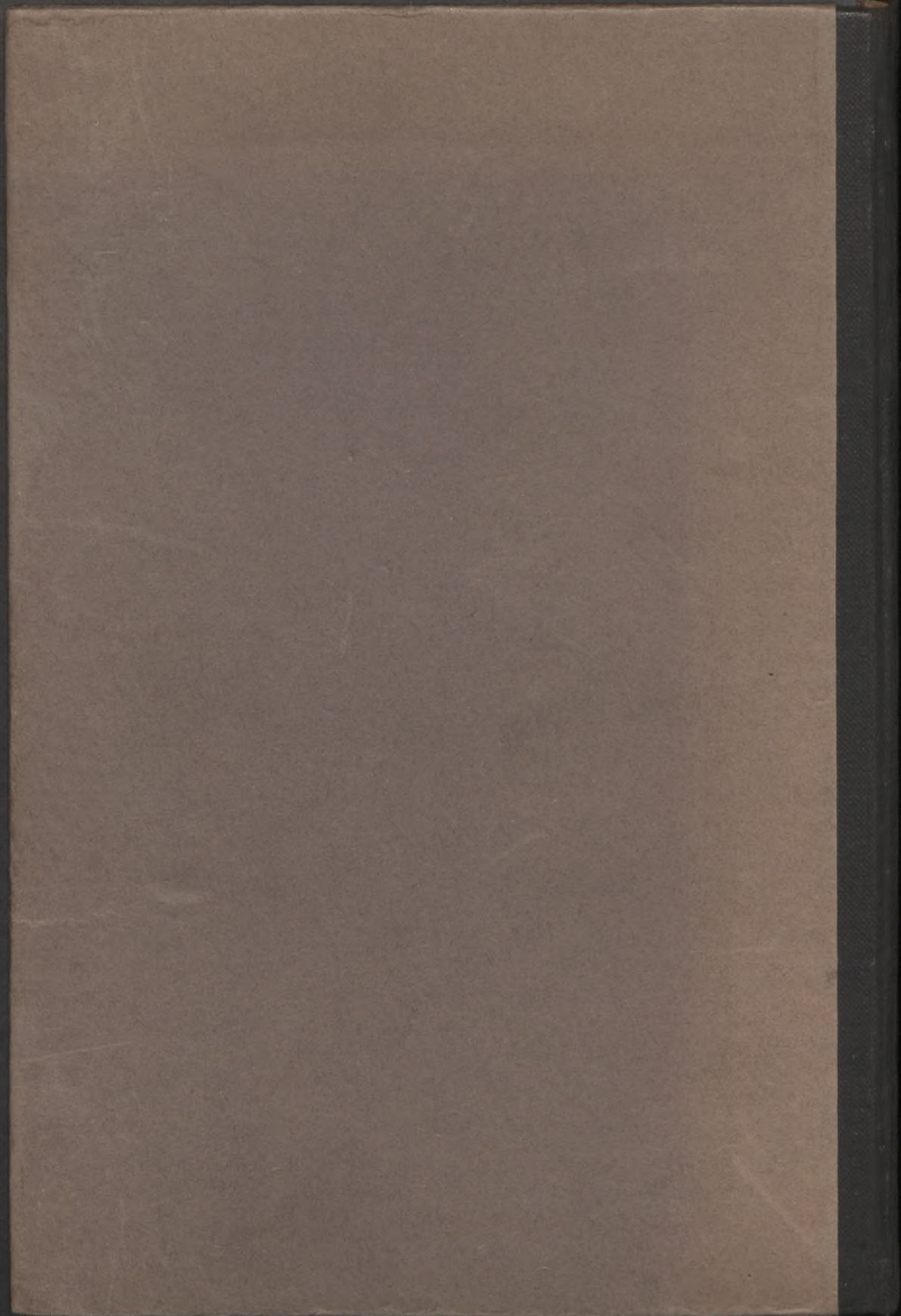

TH. PLIVIER:
SZTALINGRÁD

ATHENAEUM